

MAGYARORSZÁG

TÖRTÉNETI, FÖLDIRATI S ÁLLAMI

LEGUJABB LEIRÁSA.

HIVATALOS UTON NYERT ADATOKBÓL

IRTA

ifj. PALUGYAY IMRE,

CS. KIR. PEST KERÜLETI TANÁCSOS, S MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁGI LEVELEZŐ
TAG.

MÁSODIK KÖTET.

SZABAD KIRÁLYI VÁROSOK LEIRÁSA.

ELSŐ RÉSZ.

PEST.

HECKENAST GUSZTÁV SAJÁTJA.

1 8 5 3.

SZABAD KIRÁLYI

VÁROSOK LEIRÁSA.

ELSŐ RÉSZ:

ESZTERGAM, SZÉKES-FEJÉRVÁR, SZEGED, NAGY-
VÁRAD, DEBRECZEN, SZATHMÁR - NÉMETI, NAGY-
BÁNYA, FELSŐ-BÁNYA.

IRTA

II. J. PALUGYAY IMRE,

CS. KIR. PEST KERÜLETI TANÁCSOS, S MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁGI LEVELEZŐ
TAG.

Idegen elemek valának azok, mikből
kir. városaink egykor alakulni kezdettek
és ősünk elmulasztották ezen idegen ele-
meket a nemzettel egybeolvasztani.

Deák Ferencz

1840-ki o. g. követjelentésében.

PEST.

NYOMATOTT LANDERER ÉS HECKENASTNÁL.

1 8 5 3.

Jelen munkának német nyelven kiadása is czéloztatván, ez iránti jogigényeit
fentartja

a kiadó.

ELŐSZÓ.

Im második kötetét bocsátom közre egy év előtt megindított vállalatomnak, körömön kívüli körülményeknél fogva nem olly gyorsan bár — mint óhajtám — az első kötet megjelenése után! Igyekeztem azonban a második kötet tartalmával is kiérdemelni azon méltányló ítéletet, melly első kötetem tartalmára nézve, úgy a legfelsőbb kormány részéről, jelesen a magas cs. k. belügy-ministeriumnak a mult évi augustus-hó 7-ről 4808. sz. a. a magyarországi cs. k. helytartótanácshoz intézett, s innen hozzám azon hó 13-ról 1579. pr. sz. kibocsátott k. leiratban, mint az olvasóközönség s a bécsi hírlapok részéről igénytelenségem irányában olly buzditó méltánnyal nyilatkozott. — A mindedig be nem következhetett rendezése vármegyéink területi s egyéb viszonyainak okozá : hogy az egyes vármegyéknek tüzetes leírását mindegyre meg nem indithatám ! Azonban a magas kormány által

VI

eszközlésbe vett szervezési munkálatoknak már már messze nem maradható bevégezése bizton remélteti : miszerint még ez év lefolyta alatt, a még sz. királyi városaink leírását tartalmazandó 3-dik köteten kívül, vármegyéink leírásából is nyújthatandunk legalább egy kötetet t. cz. olvasóinknak.

Pest junius 20. 1853.

T A R T A L O M.

	Lap.
Esztergam, sz. k. város leírása	1— 90
I. Esztergam elneveztetése	3
II. Fekvése s alkatrészei	3— 4
III. Történeti adatok (általánosan)	4— 16
IV. Történeti adatok a sz. k. várost illetőleg	16— 24
V. Pecséte, czimere és színe	16— 17
VI. A sz. k. város fekvése, kapui, utczái, városház s házszám	26
VII. Határ területe	26— 27
VIII. Néessége	27
IX. Lakosainak foglalkozása, kereskedés, ipar, vásárok, műmalom, közmunka	28— 36
X. Adó-ügy	36— 38
XI. Jövedelme — s kiadásai	38— 39
XII. Árvaügy	39
XIII. Börtönügy	39
XIV. Tűzoltó szerek	39
XV. Katonáság, csendőrség	39
XVI. Esztergam érseki város (történeti adatok, népesség, házak, vásárok, tanoda állapot, határterület, adóügy, jövedelem, kiadások, árvaügy, közmunka erő, tűzoltó szerek, katonaság, csendőrség, községi elöljárók fizetése)	39— 43
XVII. Főgyház s többi egyházak	43— 49
XVIII. Esztergami érsekek méltósága, birtokai, s megyéje kiterjedése	49— 51
XIX. Esztergami érsekek	51— 75
XX. Szent-Tamás hegy (város, történeti adatok, népesség, házak, vásárok, árvaügy, tanoda állapot, határterület, adóügy, jövedelem, kiadás, közmunkaerő, tűzoltószerek, katonaság, elöljárók fizetése)	75— 78
XXI. Sz.-György mezeje (történeti adatok, népesség, házak, adóügy, jövedelem, kiadás, árvaügy, közmunka erő, tűzoltó szerek, katonaság, községi elöljárók fizetése)	78— 79
XXII. Tanintézetek Esztergam összes területében	79— 82
XXIII. Esztergam területében létező jótékony intézetek, egyletek s alapítványok	82— 85
XXIV. Egességi ügy	85— 86
XXV. Ásványvizek és fürdők	86— 88
XXVI. Dunai álló hid	88— 90

VIII

	Lap.
Székes-Fehérvár sz. k. város leírása	91—166
I. Eredete s elneveztetése	93—99
II. Történeti adatok	100—131
III. Czimere, pecsége és színe	131—133
IV. Területe és felosztása	133—134
V. Folyói, vizei (nádor csatorna) tavai, fürdői, termékei	134—135
VI. Népeség, házak száma	136
VII. A székes szentegyház, püspökség, káptalan s ma létező egyházak, szerzetesek, elagott lelkészek, s papnövelde intézet	136—149
VIII. Tanintézetek	149—152
IX. Jótékony intézetek, egyletek, alapítványok	152—157
X. Adóügy	157—159
XI. Kereskedés; ipar, szorgalom	159—165
XII. Börtönügy	165
XIII. Árvaügy	165
XIV. Tűzoltó szerek	165
XV. Nevezetesebb épületek	165—166
XVI. Állambivatalok, katonaság, csendőrség	166

* * *

Szeged sz. k. város leírása	167—280
I. Elneveztetése	169
II. Történeti adatok	169—190
boszorkány perek	190—211
III. Czimere, pecsége, színe	211—212
IV. Fekvése	212—213
V. Határa	213—221
VI. Folyói, vizei	222—223
VII. Éghajlati viszonyok	223—225
VIII. Népeség	225—229
IX. Belterületi felosztása, s házak száma	229—230
X. Szentegyházak, szerzetes lakházak	230—232
XI. Tudományos intézetek	232—238
XII. Egészségi ügy	238—246
XIII. Jótékony intézetek, alapítványok, egyletek	247—248
XIV. Kereskedés, ipar, szorgalom	248—255
XV. Közlekedés, utak	256
XVI. Adóügy	256—260
XVII. Jövedelmei s kiadásai	260
XVIII. Színház, sétahely, gőz- s tiszafürdő	260—261
XIX. Árvaügy	261
XX. Börtönügy	261—262
XXI. Tűzoltó szerek	262
XXII. III. Károly adomány levéle	262—279
XXIII. Rendőrbiztosság	280
XXIV. Térkép	280

* * *

Nagy-Váradi leírása	281—366
I. Elneveztetése	283
II. Történeti adatok, pecsége	283—313
III. Fekvése, éghajlata, szomszédai, alkörzei, s határterülete	313—318
IV. Népesége, ipar szorgalom	318—321

V. Házai, utcái, piarcai	322
VI. Vallásügy : deák szertartású püspökség, káptalan, szentegyházak, egyházi lelkészségek (parochiák) szerzetesházak, — görög egyesültek : püspökség, káptalan, szentegyházak. Görög nem egyesültek. Evangelikusok.	322—350
VII. Tanintézetek	350—355
VIII. Jótékony intézetek, alapítványok, egyletek	355—359
IX. Adóügy	359
X. Jövedelmei s kiadásai, közmunka	360—363
XI. Árvaügy	363
XII. Egészségi ügy	363
XIII. Mulatóhelyek, fürdők	363—366
XIV. Cs. k. katonaság, s csendőrség	366
XV. Cs. k. posta	366
XVI. Tűzoltó szerek	366
* * *	
Debreczen sz. k. város leírása	369—475
I. Elnevezése	369
II. Történeti adatok	369—391
III. Czimere és pecsége	392—393
IV. Fekvése, határterülete, éghajlata, szomszédai, folyóvizei, tavai	394—398
V. Népessége	398—400
VI. Házai s telkei, utcái, piarcai	400—401
VII. Vallásügy	400
VIII. Tanintézetek	403—432
IX. Kereskedés, ipar, szorgalom	433—438
X. Adóügy	438—441
XI. Jövedelmei s kiadásai	441—444
XII. Börtönügy	444—445
XIII. Egészségügy	444—
XIV. Színház	445
XV. Árvaügy	445
XVI. Tűzoltó szerek	445
XVII. Cs. k. posta	446
XVIII. Hivatalok, cs. k. katonaság, s csendőrség	446
Kivonata sz. k. Debreczen városa hadipénztári számadásainak 183 ^{3/4} — 184 ^{2/3} -ig	448—450
Sz. k. Debreczen városa házi pénztárának azon tizenegy esztendőben, az alább megnevezett czimek alatt bevett jövedelmeinek táblás kiírása	450—453
Nemes sz. k. Debreczen városa házi pénztárának szinte azon tizenegy esztendőben, különböző czimek alatt tett kiadásainak táblás kiírása	454—457
* * *	
Szathmár-németi sz. k. város leírása	461—492
I. Elnevezetése s történeti adatok	461—480
II. Fekvése, szomszédai, határterülete	480—482
III. Népessége	482—483
IV. Házak	483
V. Vallásügy	483—486
VI. Tanintézetek	486—489
VII. Adóügy	489—491

	Lap.
VIII. Közmunka	491
IX. Községjövödelme. Község kiadásai. Vásár	492
X. Árvaügy	492
XI. Tüzoltó.	492
XII. Utolsó posta	492
* * *	
Nagybánya sz. k. város leírása	495—510
I. Elneveztetése	495
II. Történeti adatok	496—500
III. Pecséte	500
IV. Fekvése, szomszédai, határa	500—502
V. Néessége	502
VI. Egyházügy	503—507
VII. Tanoda állapot	507
VIII. Adóügy	507—509
IX. Közmunka	509
X. Községjövödelme	509
XI. Árvaügy	510
XII. Hivatalnokok fizetése	510
XIII. Cs. k. csendőrség	510
XIV. Tüzoltó eszközök	510
XV. Utolsó posta	510
* * *	
Felsőbánya sz. k. város leírása	513 521
I. Történeti adatok	513—515
II. Szomszédai s határa.	516
III. Néessége, házai	517
IV. Vásárok.	517
V. Egyházügy	518
VI. Tanoda állapot	518
VII. Adóügy.	519
VIII. Közmunka	519
IX. Községjövödelmei	520
X. Árvaügy	520
XI. Városi hivatalnokok	520
XII. Csendőrség	520
XIII. Tüzoltó eszközök	520
XIV. Utolsó posta.	520

Pótlék.

Pótlék Sz. Fejérvár város leírásához 149. lap	521—528
---	---------

ESZTERGAM.

Quod super hac olim sancitum est rupe, sub umbra,
alitis Hungariam lege, fideque beat.

C. Re . . y.

Jedes Volk, jedes Land bewahrt Namen, die, obgleich nur Namen einzelner Menschen, Orte oder Gegenden, der Inbegriff einer ganzen Geschichte sind. So nennt auch mit inniger Ehrfurcht, doch auch nicht ohne Stolz der Ungar sein „Gran,“ denn mit ihm eröffnet sich eine glänzende Vergangenheit seinen Blicken; Heroen und Grossthaten treten aus dem Dunkel entfernter Zeiten hervor, die auf die Umgestaltung seiner geliebten Heimath mächtig einwirkten, seinem Volke die mit kostbarem Blute erkaufte Achtung Europa's begründen halfen, und die Liebe zu dem theuren Boden, der sie und ihn erzeugte, zur heiligen Begeisterung entflammen. *So sei mir denn gegrüsst, altergraues, ehrwürdiges Gran!* blicke nicht so ernst auf den, seit tausend Jahren an deinem Fusse sich brechenden Ister, denn *verkünden will ich deiner vormaligen Herrlichkeit Glanz, mit dem neuerdings dein moosbewachsenes Haupt zu umgeben,* auf den Wink eines mächtigen Genius, bereits tausend Hände in arbeitslustiger Bemühung sich bewegen.

Taschenbuch

für die vaterländische Geschichte. II. Jahrgang 1821, 138. 1.

I. Elneveztetése.

Esztergam (deákul *Strigonium*, *Istrogranum*, *Istropolis*, — németül *Gran*, — tótul *Osztrihom* vagy *Ostrigom*) elneveztetését *Kollár* Ádám, mint sok magyar város és vár nevét, tót származatúnak tanítja; ugyanis szerinte a tót elnevezés, betű szerinti értelmezéssel, tekintve a hely színét, hegyezett hegyet vagy dombot jelent; s innen a magyar Esztergam a kezdő *O* betűnek *E* betűvel felcserélésével, épen úgy mint a deák *Strigonium* az első betűnek elhagyásával, eredhetett. — *Bél* Mátyás ellenben a kelet-fele folyó s a vár alatt dél-fele szögletet képezve elhajló Ister (-Duna) folyam nevétől — a kezdő *I* betű elhagyásával — származtatja Esztergamnak latin *Strigonium* elneveztetését. — A német *Gran* elnevezés pedig minden kétségen kívül a Garam folyam nevétől származhatott; — mit a francziák s olaszok is utánozva ejtenek ki. — E különböző nézetek alapján legvalószínűbb: hogy Esztergam csakugyan az egymással egyesülő Ister (-Duna) és Garam folyamok neveinek egyítéséből keletkezhett épen úgy, mint a deák *Istrogranum* elnevezése is.

II. Fekvése s alkatrészei.

Fekszik Esztergam a roppant tágra elterülő Duna folyónak jobb partján, a tulsó parton lévő Párkány helységgel szembe, Budától 6-, Komáromtól 5- s a budai-bécsi országúttól $\frac{3}{4}$ mértföldnyire, Fero szigetétől $36^{\circ} 25'$ hosszúság s $47^{\circ} 47\frac{1}{2}'$ északi szélesség alatt.

Áll pedig tulajdonkép a mai Esztergam a váron kívül négy részből: a) a szabad királyi városból; b) a vízi- vagy érseki-városból (sajátlag a vár ehhez tartozik); c) Szent-Tamás

mezővárosból, mely a kir. várostól kelet-fele esik s a helybeli főkáptalan birtoka; s d) Szent-György mezővárosból, mely a vártól kelet-fele a Duna partján húzódik el. — E területi felosztás alapján egész napjainkig Esztergam négy, egymástól különített, hatóságot képezett; a minden perczben bekövetkezőnek remélt közigazgatási szervezet s község-rendszer azonban bizonyára végkép elenyésztetendi a ma már ugy is csak történeti hagyományilag ismert válaszfalakat s a közös jogok közös élvezhetése által egy compact egészként virulva örökítendi Esztergam is őskori nevét. S e nem kétlett „commassatio“ legyen igazolásunkra: midőn a sajátlagos Esztergam sz. királyi város leírásában annak többi alkrészeire is — mindazáltal a ténylegi állapot szerint — szinte kiterjeszkedünk. De mielőtt ez egyes részek ismertetését tüzetesen megkezdenők: lássuk kevésben az összes *Esztergamnak előkori történetére* vonatkozó adatokat.

III. Történeti adatok.

Eredete s építője felől biztos tudomással nem birunk. Vanak, kik az általános vizözön utáni 155-ik évben, tehát Krisztus urunk születése előtt 2397 évvel hiszik építettnek. *Cluver*, *Schönleben* és *Cellarius* Breagoetiumot, *Moró* István és *Timon* Samu Aquincum vagy Acincum, *Schönvisner* ¹⁾ pedig a Salva Mansiot, mások más római telepek itteni voltát állítják. *Baranyai* azonban azt állítja: ²⁾ hogy Esztergam sz. kir. város azon helyen áll, mellyen állott Cl. Ptolomaeusnak Curta vagy Curtiana egykori municipiuma, s Spondanusnak püspöki városa. — De ezen tétel ellenében tárgyavatos tollal lön megmutatva: ³⁾ hogy „Curta“ vagy „Curtiana“ Ptolomaeus szerint, s Crumerum Antoninus utazása szerint Nyerges-Ujfalu tájékán esett inkább, a Salva mansio pedig Esztergam határán. Hogy rómaiak csakugyan tartozkodának e tájon, azt részint a mai sz. k. város, részint a vár és környéke területében a föld gyomrából kiásott

¹⁾ Descriptio itineris per Pannoniae ripam.

²⁾ I. Disquisitio notitiarum antiquarum L. R. Civitatis Strigoniensis et A. Epplis nominis eiusdem. 1820.

³⁾ I. Tudományos Gyűjtemény 1821-ki VIII. és 1824-ki IV. kötet.

római pénzek, sirkövek, felírások s egyéb romok minden kétségen kívülé helyezik; de hogy névszerint melyik római telep szállásolhatott itt? biztossággal meghatározni mindeddig nem sikerült.

Ellenben történeti bizonyosság az : hogy Esztergam az ő magyar vezérek ötödike, Geizának itteni lakása, szent István első királyunk (979) születése, élte 15-ik évében (994-ik évben) Adalbert prágai püspök általi megkereszteltetése s megkoronáztatása, a keresztény hit betelepítése s a magyar egyház főpapja székhelyének megalapítása által lön nevezetessé; és hogy az Árpád házból következett többi királyaink (jőlehet a más európai fejedelmek példájára állandó székhelylyel nem birván megyeszerte járva szolgáltatnak népeiknek törvényt s igazságot) vajmi gyakran tartozkodának Esztergamban : itten kiadott okleveleik elég világosan tanusítják.

Szent István első királyunk korában kezdett tehát Esztergam virágzása polczára emelkedni; mi sors érte azonban a szent király halála után, a Péter és Aba királyok alatti zavarteles korszakban, de főleg I. Endre király uralkodása közben, midőn a szent István által már hazaszerte közönségessé lett keresztény hit kiirtása czéloztatott? azon felül : hogy utóbb Salamon király Geyza herczeggel Esztergam szigetében békült ki, honnét Geyza herczegségébe, Salamon pedig Székes-Fehérvárra ment; ¹⁾ évkönyveink mit sem tudatnak; de annál siralmasabban örökitettnek olvassuk ezekben : hogy IV. Béla királyunk alatt 1241-ben a hazát tüzzel és vassal pusztító tatárok Esztergam városát is végkép feldulák; a vár maga mégis Simon spanyol gróf védeése által megmentve tartatott. — A hazának Tiszán inneni s túli tájait felgázoló Kadon tatár vezér Esztergam vár ostromát, hogy annál sükeresebben valósíthassa czéljait, télen a Duna jege beálltával kezdette meg; eleinte Esztergam hős férfiai ismételve szétzuzák a Dunának meg megálló jegét; míg végre a téli fagy szigora megtörhetlenné növelé a Dunának, biztos átkelést eszközölő hídul megfeneklett jegét, a tatárok talán a jég keménységében sem bizva, de inkább csellel élve visszavonulást szinlelének, s táboruk helyén nagy csorda marhát hátrahagyva titkon kilesni igyekvének : valjon az esztergamiak veszély nélkül áthajtand-

¹⁾ l. *Thurócsy* apud *Schwartner* 120. l.

ják-e a Duna jegén a hátrahagyott marhákat? mit csakugyan sikerrel eszközölve látván, nem emberi szilajssággal rohanának át a Dunán s rémitő ostrom alá vevék a köfállal bár s árok bástyákkal kerített, sőt fatornyokkal is erősített, de mind e mellett is a dühös ellenség irányában épen nem biztosított várost; — a táborukban nagy számmal létezett keresztény foglyokat hajták ostromseregiük előtt, mit látva a városbeliek, el nem titkolhatott félelmükben kincseiket s vagyonukat kezdék a föld gyomrába rejtegetni; de ez a tatárok dühét még inkább éleszté; s rá rohanva a városra nem kegyelmezének öregnek, nem kimélik az ifjút s kérlelhetlenek valának a nőnem irányában, míg végre a legyilkolt lakosok vagyonaitat fel-dúlva s elrabolva az egész várost tüzzel és vassal felemésztették. E csata közben 300 előkelő hölgy meghallgatást kért a mongol vezértől és ékszerei s drágaságai átadásával életökért esedezett; a vezér a drágaságokat és ékszereket elvette, de a hölgyeket mind lenyakaztatta. Maga az akkori érsek Mátyás is, más három püspökkel a Sajó partján vívott csatában esett el. Csupán a szirtvár maradt meg Simon vitéz védelme alatt s nem jutott tatár kézre. — IV. Béla királyunk, mint akkori nyomorúlt magyar hazánknak második alkotója, vala Esztergarnak is megújítója; s az ostrom közben megrongált várnak helyrehozását kitelhetőleg eszközölte, segédet találván az új érsek s a magyar egyháznagyok közül legelső bibornok Vantsay Istvánban, kinek e tettiért már Imre király adományozása folytán, Esztergam várát olly feltétellel újra adományozá: hogy a magyar királyoknak, mikor Esztergamon keresztül utaznak, szabad szállásuk legyen a várban. Azonban az itt eltemetett IV. Béla királyunknak ¹⁾ a város hajdani fénye helyreállítására irányzott minden bőkezősége sem eredményezheté többé vissza ezt; mihez nem kevésbé járult azon körülmény: hogy utána következett királyaink elébb Visegrádot, majd Budát — s nem többé Esztergamot választák lakásul magoknak.

1304-ben Wenczel (az öregebb) cseh király, a hon nagyjainak egy része által magyar királylyá megválasztott fia Wenczel részére az ország birtokát biztosítandó, a Robert Károly részére

¹⁾ Sirját következő felírás díszesíté:
„Dum licuit, Tua dum viguit, Rex Bela, potestas,
Fraus latuit, Pax firma fuit, regnavit honestas.“

szitt esztergami érsek ellen seregével Párkányhoz érkezék; de mellyet Gergely érsek jó ideig fentartott; végre mégis a veszélyt növekedni látván, nehogy a városba nyomuló ellenség kezébe kerüljön, sötét éjjel közönséges paraszt öltözetben kiszökött; melly megcsalatást Wenczel azzal torolta meg: hogy elfoglalva a várat, a főkáptalan javait elsajátítá, s az egyház kincsét feldulá, sőt az ennek szekrestyéjébe őrzött oklevelekről lefüggött arany bullákat leszakítá, s az okiratokat szétszórá. Elköltözése előtt azonban a vár parancsnokává Albert grófot tévén, ez által a káptalannak elvett javait s jövedelmeit visszajuttatá.

A trónviszály folytonosan lángban lévén, az esztergami érsek is hol ez, hol amaz párthoz szegődtek s a város viszonyai e pártoskodás mostohaságainak levén kiteve, jobb fordulatot sokáig nem vehettek. E közben Trenchényi Máté, pápai követ Gentilis bibornok által, azért: hogy Robert Károlyt királynak elismerni nem akará, excommunicálva lévén, az ez ítélet végrehajtó Mátyás érsek s főkáptalan javait 1312-ben feldulá, s Esztergam városához vezetett seregével a várat olly hévvel ostromlá, hogy az érsek tőle ötszáz bécsi márkával békét vásárlani kénytelenített; a városi s vidéki lakosoknak Máté által okozott kár 15 ezer márkánál többre ment. ¹⁾

Utóbb Kanisay János esztergami érsek a pápa által gyámoltott durazzói Károly részére Zsigmond ellen hajolván Esztergamot Zsigmond hive Stibor ostromának tette ki, ki is 1403-ban Kanisay János érseket a várba szorítá, mellyet ugyan Lábos és Siebenhuter érseki kapitányok több heteken át vitézül védettek, végre mégis Kanisay János magát s javait a királynak átadá, s ez is nékie megbocsátva az elfoglaltakat visszaadá.

A magyar trónra lépett legelső osztrák herczeg Albert személyében mindenki Nagy Lajos tulajdonait helyezé, de mielőtt e remények csak valósuláshoz indulhatának, Albertet kora halála trónjáról elvoná; s a hazának óhajtott békéje mindaddig nem vala remélhető, mig olly férfiak, mint a nagy Hunyady János, és Zéchy Dénes esztergami érsek nem egymás mellett, de egymás ellenében álltanak. 1440-ben ugyanis Erzsébet, Albert király özvegye a nevezett esztergami érsek, s más

¹⁾ I. Engel Gesch. d. Ungern II. k. 8. l.

honnagyok tanácsából Esztergamba vette lakását, s miután a seregének Bátaszéknél Hunyady János által megverettetése felőli hirt Gara László meghozá: Zéchy Tamás, Zéchy Dénes bibornok s esztergomi érsek testvére, a komáromi s esztergami várak parancsnoka, haragra lobbanva összeszedett seregével Pilis megyébe rohant, ennek lakosait, barmait elhajtja, Buda külvárosát megtámadja, a házakat felgyújtja, az ellenállókat leöli, s gazdag zsákmányával Esztergamba visszatér. Ulászló király seregei követék őt, s a várba zárkozott Zéchy Tamást a Sz.-Tamás hegyről mindaddig zaklatja, míg a sok emberélet oltását sokallott Dénes érseknek a királylyal kiegyezkedni sikerült.

1471-ik év vége-felé Mátyás király Vitéz János érseket 20,000 főből állott sereggel ostromolta; ez esemény körülményei felől történetíróink ekként értesitenek: Mátyás hazánk főpapjait egyházi tized jövedelmeiktől gyakran megadóztatta, jogosítottnak tartván magát erre az által: hogy épen Vitéz érsek s a többi főpapok ösztönzék őt a cseh korona elsajátítását eredményező háborura¹⁾, mellybe azonban őt kiállítani tartozott banderiumaikkal nem követék. A természeténél fogva hirtelen haragra gerjedt Mátyás ezért, legelőbb az esztergami érsek pisetumát egészen lefoglalta, s ezen felül őt 7000 aranyig megadóztatta. Vitéz erre, érezve azt is: hogy az ő nevelte király, mint előbb, már nem él tanácsával, az ennek önkénytes kormányával elégtelenekkel szövetkezett, kik követeik által Kázmér lengyel királynak hasonnevű 13 éves fiát királylyá hívák fel; Sárosba érkezett ez hadával, s Hatvanon keresztül Pestnek tartott, hol pártfeleinek ígéretük szerint összegyűlniök kell vala. De mikép lepetett meg, midőn hírül vevé: hogy a párt-hivek helyett Rákoson, az ezek törekvései felőlideje korán értesült Mátyás hadserege táborozik. Sietve ment tehát Nyitra felé, melly Vitéz érsek meghagyásából önként feltára előtte kapuit, s hol őt az érsek unokája (a mint jeles költész Janus Pannoniuss név alatt isméretes) Czezinge pécsi püspök fogadá. Mátyás e közben az esztergami várban tartózkodott érseket, nehogy Kazmérrel egyesülhessen, mindjárt ennek bejöttekor ostrom alá vetette, jószágait pedig Nyitra-felé vonultában elpusztította. Midőn Kázmér s lengyelei Mátyás közeledtéről

¹⁾ 1. e háború részletes leírását *Katona Hist. Reg. XV-dik 262—405—429—445 sat. lapig.*

értesültek, Nyitrán 4000 örsereget hagyva, az országból kivonultak. S mivel az erős téli idő az ostromot megkezdetni nem engedte, a várat Mátyás seregének egy részével csak bekerítette, másikkal Esztergam alá ment az érseket maga megadására kényszeríteni. De a kalocsai érsek, Rangó Gábor (veronai, előbb ferenczi szerzetes és Mátyásnak több alkalommal követe) az egri püspök, Ország Mihály nádor, és Zápolya István megemlékeztették a királyt Vitéznek atyjávali barátságára, és számos érdemeire maga iránt, s haragját megengesztették. Közbenjárásukra aztán olly tartalmú szerződést kötött az érsekkel, hogy ez mondjon le minden összeköttetéseiről Kázmérral s újra hűségi esküvel kötelezze magát: miszerint míg él, csak Mátyást ismerendi királyául, várait olly kapitányokra bizza, kik a király iránt hívek, s erre magokat esküvel is lekötik; s végre Nyitrát a lengyelektől visszaszerezze. A király ellenben az érsek jogaihoz s jövedelmeihez ezentúl ne nyúljon, az 1471-ben tőle kizsarlott 7000 aranyat visszafizesse, s végre hogy a rágalmazók- s bűjtogatókra ezen túl egyik fél se hallgasson. — Azonban a lengyelek Nyitrából kitakarodni nem akartak, maga Kázmér is Halics határszélein maradt, s a havasokon át sűrűen jártak át a futárok. Mátyás ebből azt gyanítá, hogy Vitéz még mindig szövi lázongó terveit s Kázmérral titkon összeköttetésben áll; nyomos tanácskozások örve alatt tehát őt Budára hivatván, elfogatta s Visegrádon becsukatta. A pápai követ s főpapok közvetítésére innen nem sokára szabadon bocsátotta ugyan, de olly feltételek alatt, mellyek szerint inkább csak fogságának helye változott; mert bár főpapi hatóságát s javait visszanyerte, Esztergamból mégis, hol az egri püspök, Bekensloer Jánosnak kelle reá felvigyázni, távoznia megtiltatott. Vitézt a bú és szegény négy hónap múlva sirba hajtotta.¹⁾

Azez idő óta egész a mohácsi vész korszakáig lefolyt fél század Esztergam történetében mi emlék-méltót sem hagyományozott.

A mohácsi téren esett el Szalkán Endre esztergami érsek is, miről Orbáncz Endre, esztergami várparancsnok értesítettén, a Budáról Bécs felé megindult királyné, s budai gazdagabb polgárok ingóságaival Poson felé evedző hajókat elvetemülve megrohaná s kifosztá, utóbb pedig meghallván a törökök

¹⁾ I. Horvát a magyarok története. Pápán, 1844. III.k. 227—231. l.

közelgését, a várat hűtlenül elhagyá; de helyét a szegényebb származású, erejére nézve azonban nevét megérdemlő Nagy Máté vitézül pótolá.

A mohácsi nagy nap után a magyar szent korona két király keresett tulajdonává lön; és „evvel a két király választással veszték el — mond jól Pethő Gergely, kronikájában — a magyarok országukat; mert a két király között való nagy háborúság, visszavonás és pártolás miatt az országnak teljességgel való romlása és veszedelme történik a törököktől.“ — S miután a törökben gyámolát kereste János király, az esztergami érseki székre pártjabeli Varday Pál egri püspököt nevezé mindjárt a mohácsi vész után; — a következett év october havában I. Ferdinánd király Esztergamhoz érkezvén a város lakosai által szívesen fogadtatott; a János király hiveitől védett vár azonban csak néhány napi ostrom után olly feltétel alatt: hogy a két parancsnok fegyveresen, a többi őrszemélyzet a nélkül, szabadon kibocsáttassék, magát feladta. Mire a honnagyságok által kísért Ferdinánd a várba bemenvén, a papság által ünnepélyesen szent Albert egyházába vezetteték, s itteni hála-imája végeztével, a várat 300 főnyi gyalogőrséggel Oeder Farkasra bízván útját tovább folytatá; azon évi november 3-dikán Székes-Fehérvárott megkoronáztatása után ugyan e hó 12-kén Esztergamba visszatért, s innen, János király elleni hadait folytatva, a következett évi februar végével Bécsbe visszautazott.

1529-iki augustusban Ferdinánd király Besser és Trabin-ger vezérlete alatt 1000 főnyi német segédhadat küldé az esztergami várőrség pótlására, de ez a várba be nem juthatott, mert a Budát elfoglaló Szolimán 1529-iki szeptember 9-kén útját Bécs felé folytatandó Esztergamba érkezett; mire ¹⁾ érsek Várday Pál János királytól Ferdinánd részére állása miatt tartva, s az utóbbtól segítséget nem remélhetve, Szolimántól követség által békét eszközöl; s harmadnapra a várat s a várost jó sorsának, s Mutnoki Mihály örökösére bízva 300 lovas, ugyanannyi gyalog kíséretében a török táborba költözék, hol az egész seregtől üdvözlötve, Szolimán által teljes

¹⁾ Gévay után *Horváth M.* (I. a magyarok története. Pápán 1844. III. k. 18. l.) ez előadást valótlannak mondja, mivel szerinte Várday ekkor nem Esztergamban, hanem Verebélyen volt, s csak később ment Szulejmanhoz, nála Zápolya ellen panaszt teendő.

biztosítással fogadtatott ; azonban táborát követni, s ebben mindaddig vesztegelni kénytelenítettett, míg az, Bécsnek erős bár, de eredménytelen ostromával 1529-ki october 15-kén felhagyva Budára roppant sebességgel visszasietett, hol János királyt Várday Pálnak ismét kegyeibe felfogadására buzdítja.

A törököknek ekként Budára tértével az érsek, főkáptalan s város követei önkéntes megadással kínálkoznak Ferdinándnál, kinek seregei Esztergamhoz le is érkezének ; de hol az átadó követség érkezései várakozásban kifáradott katonák, a védelem nélküli város falaihoz illesztett hágcsoúk segedelmével, azt elfoglalják és feldúlják, a vár bevételeitől még is ágyuk által tartattak vissza.

1530-iki octoberben 10,000-ból állott hadsereggel Budához sietett Rogendorf császári fővezért Várday Pál érsek Esztergamnál várdalá s a törökkel szövetekezést már únva Ferdinánd részére állott, ennek hadseregét tanácscsal, pénzzel, s egyéb szükségletekkel gyámolítván. S miután

Rogendorf Budát 50 nap át eredménytelen ostromlá, december 19-kén seregével Esztergomba tért vissza, s itten Laszky Jeromossal, János király követével három hónapi fegyverszünetet kötött, melly utóbb egész 1532. aprilhó végig lön kiterjesztve.

1532-ik évben János király Várday Pálnak kétszeri eltérését sokalván, Gritti Lajos vezérlete alatt sereget küldé Esztergam alá ; a várnak ekkori parancsnoka, spanyol származású Liscan Tamás vala, mintegy ezer főből állott spanyol őrseregével, kiket az érsek, Horvát Bertalan által vezényelt saját várőrségén felül Ferdinánd király parancsára a várba befogadott ; maga Posonba — mint biztosabb helyre — távozván. A kettős várőrségnek sükerült ritka egyetértő ellenállása által az ostrom minden nemét hasztalan megkisértett Grittit visszavonulásra kényszeríteni.

1534-ki martiusban Ferdinánd és Szolimán között béke kötöttetett ; ennek egyik feltétele vala : hogy Esztergam kulcsai, engedelmesség jeleül Byzantzba küldessenek. — Csakhamar az Ásiában keletkezett nem csekély belzavarok fékezése hosszabb időre távol tarták Szulejmant hazánktól, míg utóbb 1543-diki julius 20-kán harmadszor a hazába beütve, Pécsnek elfoglalása után, Esztergam felé irányzá összes hadait.

Ferdinánd király meghagyása folytán Várday Pál a várat

Musica másként Liscan Márton spanyol s részint német összesen 1600 főből állott őrseregének átadni kénytelenült. Szolimán előhada már körülkeríté a várat, sükerült azonban ezen a várbeliek felsegállítására minden szükséges készletekkel s 600 vitézével Bécsből érkezett Ungnad Jánosnak áttörnie. Csakhamar megérkezék Szolimán egész táborával, s a város és vár feladását követelé, halállal fenyegetvén a vonakodókat. A várőrség élethalálra elszántnak nyilvánítá magát; mire a török had nagyobb álgyúit a várral szomszédos Szent-Tamás hegyre vivé fel, de innen a várbeliek erős tüzelése által tétlen visszavonulni kényszerült; három megrohanást vitézül nyomának vissza a várbeliek, miért is a törökök a vízi torony ostromát kezdék meg, de ez oldalról hétszeri rohamuk is visszaveretett, sőt a bátorságot nyert várőrség kirohanása által számosan közülök felkonczoltattak, s részint vízbe fulasztattak. Azonban, miután e folytonos — bár mindannyiszor győzelmet nyert harcok közben a várbeli őrség száma tetemesen megfogyott s segédhad érkezése remélhető nem vala : a vár feladása elkerülhetlenné lön, mi is várőrségi egyik vezér Salamanca követsége folytán akként lön a töröktől megígérve : hogy a várbeliek javaikkal egyetemben szabadon távozhassanak. A feltárt kapukon betódult török mindent birtokává tön. Az őrsereg kigunyoltaték, s egész napon át éhség, szomj s nap heve által sanyargattaték, utóbb az elhaltak s leölt törökök már már büszhődött tetemeinek eltakarítására, sánczok ásására, ágyúk hurczolására kényszerítették; s csak ezután mindentől kifosztva, kiéhezetten hajókra rakatva Posenba küldetett; hol is Liscan és Salamanca árulással gyanúsítva többekkel, Ferdinánd parancsára, őrizet alá adattak. Az ekként elfoglalt Esztergam keleti oldalára Szoliman, az ostrom alatt szétzuzott egyház négyszegű köveiből védvár építését hagyá meg.

1556-ki szeptember vége táján Gáll Ádám győri várkapitány éjjel Esztergamot megrohanván, számos törököt leölve tért vissza.

1590-ben esztergami Memi beg Szokolovits Thurzó Györgyöt s Érsekújváron tanyázott harczosait nem messze Esztergamtól megrohaná, Zay Lőrincz és Andrást, Jakusits Imrét, Pesty Zsigmondot, Hagymásy Kristófot, Lákonyi Jánost, és Huszár Mátyást fogságba hozá, maga Thurzó alig futással menekülhetett.

1594-ki május 4-kén Mátyás főherczeg 50,000 főnyi sereggel Esztergam alá szállott, s miután néhány napi erőfeszített harcz mit sem eredményezhetett, cselhez nyulni kényszerült; ugyan is a városbeli *török őrség* megvesztegettetve késő éjen Pálffy magyar német seregével bebocsátá, s a várost birtokába juttatá; de minthogy a Sz.-Tamás hegyeni várerősségből belőtt álgú-golyók miatt a városban biztossággal maradni nem lehetett, a császári sereg a szomszéd bérchez szállotta meg, s innen a Sz.-Tamás hegyi erősséget szétrombolá s 200 védőjét felkonczolá. Mindezen ellőzményi diadalok után is azonban, Sinan vezérnek roppant hadával Pestre érkezése miatt, Mátyás főherczeg ideje korán seregével visszavonulni szükségeltetett.

Szerencsésebbnek mutatkozik a következő év, ugyan is 1595-ki július 1-jén Mansfeld Károly gróf császári fővezér 60,000 főnyi haddal Esztergamot véletlen lepte meg, s mig Pálffy Párkányban konczolá fel a törököket, az esztergami várőrség segélyére Budáról 30,000 katonával érkezett Hassan pasát olly eredménnyel támadá meg, hogy ez seregéből 14,000-t, s táborát vesztve visszafutni kényszerült. — Augustus 15-kén, az 52 éves Mansfeldnek bekövetkezett halála után ismét Mátyás főherczeg vette át az ostrom vezényletét, s előbb a vízi város elfoglalása, és az érkezett segélyhad visszaverése után, september 2-kán a várat diadallal bevév, s azt Pálffy Miklós őrizetére bizá, kinek is 1600-évben bekövetkezett halálával várparancsnoki utódul Althán Adolf lön nevezve.

1604-ben Ferdinánd arról értesítettvén, miként a török hadsereg nagy erővel Esztergam ostromára már útban van; Basta Györgyöt nevezé serege vezérévé, ki Esztergamnál két hidat veretvén, ennek végpontjait sánczolattal bástyázá körül. September 19-kén Hassán 60,000 főt számláló sereggel érkezék Esztergam alá, s ugy a várat mint a várost szoros ostrom alá veszi, nyolczadnapra a várbeliek kirohanást kísértve, az ebből keletkezett harcz közben mindkét részről számosan részint elhullottak, részint megsebesítettek. A törökök látva: hogy a megkezdett ostrom által mitsem eredményezhetnek, s a várnak birtokolását Eger vagy Kanizsa ajánlott cseréje által sem eszközölhetik, october 10-kén végső támadást kísértenek, de mellytől a várbeliek hősisége által újra visszaverettetvén, Budára vonulának vissza.

1605-ben augusztus végső napjaiban Mehmet nagy vezér, ki tiz év előtt e várat Mátyás fővezérnek átadá, roppant ostromkészletekkel ellátva, Esztergamot újra ostromolni kezdé; a vár védéséről leköszönt Althan helyét Oetingi gróf Vilmos foglalá el, de ki, a régi várőrséggel még a török had megérkezte előtt méltatlanul bánva, azt eredményezé: miként ezek a méltatlan s idő előtti gyanusítást fájlalva Bocskai részére tértek át. A megérkezett törökhad e közben három felé sánczoló magát körül, s mindannyi felől kezdé meg az ostromot, s miután a Sz.-Tamási védvárat — ha bár tetemes veszteségével — bevennie sikerült, a vízi várost is rohammal hódítá meg, mellynek védésében maga az Oetingi gróf is elesett, mi is a védő német sereg bátorságát vajmi csökkenté. A következő napon a töröknek sikerült a felső várat felgyújtani, mi által a német védő sereg közül számosan a lángok martalékaiként estek, a többiek a vár megvédhetése felőli kétségükben, az elesett Oetingi gróf helyébe katonai szavazattal választott Dampierit a vár önkéntes feladására hívák fel, mit ez teljesíteni vonakodván fellázadt övéi által fogságba tétetett, kik is Ali budai pasát a várba bebocsátván a várnak átadása iránt ezzel szövetkezni kezdetek; ez a várnak viszonti birtokolhatását óhajtva, a nagy vezér nevében az összes várőrségnek szabad kiköltözhetést, a benn maradóknak pedig díjazást ígért. Melly utóbbi feltételezés folytán mintegy kétszázan a várba visszamaradván, a többiek, a szabaddá tett Dampierrel együtt mintegy ezeren, Komárom felé vonultak el.

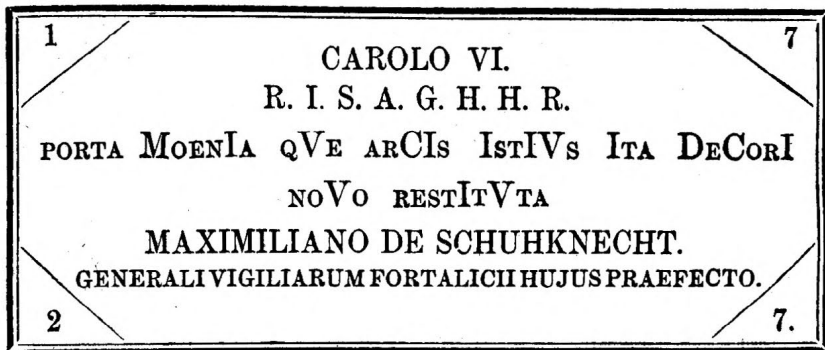
Közel 80 éven át kénytelenítettett a szerencsétlen Esztergam viselni a hitetlenek türhetlen ígáját, kiknek e vár biztos menhelyül szolgált innen megindítani harci vállalkozásaikat, avagy rabló száguldozásaikat megkezdeni, s ezekből véres szákmányaikat megörzeni. Ütött végre a megváltás órája! 1683-ban elbizakodva szállotta meg a török Bécsét, de honnan ismét csufosan visszavonulni kénytelenítettett; s az 1683-ki szeptember 12-kén Bécsnél nyert diadal folytán, János lengyel király, a bajor s lotharingi vezérekkel egyetemben, a Dunán Posonánál átkelve, a töröknek Párkány s Esztergam közötti hidját czélozák feldulni, mit a nagy vezér előre sejtve, tizezernyi hadát kiküldé, s e közül négy ezer elrejtekezve a lengyel hadat titkon támadja meg, s utóbb futásra kényszerité, maga a lengyel király fiával alig menekülhetett; azonban a segédül

érkezett lotharingi Károly a török hadat visszakergetve october 9-kén Esztergamnál tábornak vetett, s az erre intézett kirohantást olly erélylyel veré vissza : hogy a 26,000-nyi török hadból csak 3000 menekülhetett, többeket a Duna habjai, mint fegyver éle emésztvén fel. Ugyan ez alkalommal Párkány elfoglalva, feldúlva, s elégetve lön. October 22-kén vette kezdetét Esztergam ostroma. Kétnapi lödözésekre a bécsi kapu falai összehullottak ; s az alváros ezután félórai harc folytán elfoglalva lön. Mire a várórség egy napi fegyverszünetet kért, mi megtagadtatván a várat feladá. S ekként Esztergam, mellynek visszafoglalása annyi hadsereg vérével eredményezhető nem vala : ez alkalommal háromnapos ostrom folytán, az országnak, a keresztény világnak visszajuttatva lön, miután másod ízben már török iga alatt 77 éven túl szenvedni kénytelenített.

1685-be Érsekújvár erősen ostromoltatván a császáriak által, ezek erejét szétesztatandó Serasker Ibrahim 40,000-nyi hadával julius 29-kén megszállotta Esztergamot, mellynek védését csak kevéssel előbb Strasser Ferencz Joachim őrnagy vette át. Sükerült a török hadnak Sz.-Tamás és Sz.-György hegyeinek elfoglalásával a várost s a várat álgyúival ismételve ostromolhatni, de a negyedszer megkísértett rohamnak is visszaveretése után, akár a várbeli őrség vitézségének le nem győzhetését sejtve, akár a közelgő császári segédhadtól tartva, augustus 10-kén a vár alól elvonulni kényszerült.

1706-ki julius elején Rákóczy Ferencz, s Bercsenyi Miklós roppant sereggel környezék Esztergamot, s az érseki város elfoglalása után, a vár elfoglalására 18 álgyúval s 8 mozsárral megkezdett támadásaik által, a segéd had érkezését nem remélt várbelieket september 8-kán feladásra kényszeríték ; kik is a várból tulajdonaikkal együtt szabadon kiköltözvén, a vár francia hadvezér Bonafouxnak őrségére bízott. De a Rákóczy uralom rövid ideig tartott ; nyolczad napra ugyanis, mielőtt a várnak kijavítása eszközölthetett, a Stahrenberg Guido és Pálffy János vezérlette császári had, a Nyerges ujfalu Rákóczyféle tábor feldúlása után, Esztergamot délfelől szállotta meg, s a mindjárt másnap megkezdett s négy napon át folytatott erős ostrom a vár feladását eredményezé ; mellynek parancsnokává ideiglen, míg Kuklender (másként báró Montecuculli Ferencz) visszaérkezende, Bruckenthal lön ne-

vezve. A Kuklender után következett Schuhknecht Miksa vezérőrnagy mindent elkövetett az annyi ostrommal ismételve zaklatott Esztergamnak felépítésére s jó karba hozására. A miért is a vár egyik kapujára ezek irattak fel :

Halála után több ájtatos alapítványt hagyott hátra, melyek által, le egész korunkig, örökíté nevét ; utódja Veisz Péter vala. Végre

Mária Terezia d. e. nagy királynénk a várat az esztergami érsekek birtokául adományozá ; minek folytán Barkóczy Ferencz hercegprimás az építendőnek tervezett basilika, s egyéb szent célú építkezések minél tágabb teréül a vár bástyáinak széthányását s a földterület kiegyenlítését vette eszközlésbe, miről azonban alább a *főegyház* leírásánál szólnánk, térjünk most a sajátlagos

IV. Esztergam sz. kir. város ismertetéséhez.

*Roger, Bonfin,*¹⁾ s más történetírók nyomán e város ropant szentegyházakkal, nagyszerű palotákkal s egyéb költséggel létesített köz s magány épületekkel diszelgvén, országunk többi városait nagyság, gazdagság s népességre nézve megelőzé ; miért is az ország fővárosává tartatva,²⁾ nem csak Magyarországnak legfőbb, de az összes Európának, kitünő révparttal bíró, piarczául ismerteték. Olasz, francia, német nagykeres-

¹⁾ VII-ik könyvében.

²⁾ Godefrid, a keresztes had írója Esztergamot gazdagságáról az ország fővárosának nevezi.

kedőknek saját útczáik valának ¹⁾; s Indiának keleti tájairól Konstantinápolyon keresztül hozott s áru-megállítási jognál fogva eladásra kitett kelméiket innen küldözgeték szét Európának többi tartományaiiba, miglen a velenceiek, a saracenok ellen hosszabb ideig folytatott szent harczok alkalmával, a kelettel megismerkedve majdnem az összes kereskedést önmagokhoz vonták.

Eme virágzó állapota Esztergam városának 1241-ik évig tartott, mikoron a hazát olly kegyetlenül pusztító tatárok által földig lerontatott s lakosai leölettek, a vár maga hagyatván sértetlen. A tatárok elvonulása után a hont újra alapító IV. Béla király szentegyházak s egyéb épületek létesítése által mindent elkövetett a városnak új életre hozására; lassanként épüle is az, de korábbi fényét többé vissza nem nyerhetve, az előnyseget az é korban épült Új-Budának engedni kénytelenítettett.

A következő hazánkat olly gyakorta dúló polgári harczok Esztergam városát sem hagyák épen; gyakori megtámadások s feldulások után 1543-ba török járom alá jutott, melly alól ha bár sükerült is győztes seregeinknek egy egy időre felszabadítani, de mindannyiszor ismét ugyanazon szolgaság alá került, mig végre 1683-ba a hazának örökre visszaadva lön.

Már fentebb elősorolt viszontagságain felül fel kell emlétenünk: miként első királyunk sz. István Gizella nejével, s Róbert Károly, Esztergamban lőnek megkoronázva; III. István és IV. Béla királyaink itten eltemetve. — A nem egyszer itt tartott országgyűléseken kívül 1016, 1111, 1114 és 1526-ban nemzeti-, 1169, 1292, 1294, 1296, 1449, 1493-ban tartományi-, végre 1353, 1359, 1382, 1390, 1393, 1450 s 1510-ben megyei egyház zsinatok tartattak Esztergamban.

Mikor lön sajátkép Esztergam szabad királyi várossá? olly sok dúló csaták közben kiváltsággleveleinek elveszte miatt meg nem határozhatni. 1708-ik évben folyamodának a városbeliek I. Józsefhez, hajdani szabadalmaik s kiváltságaik megerősítéseért, s a fejedelem 1708-ki februar 18-ról Bécsben kiadott kiváltságglevele által ismét sz. kir. városaink közzé vevén fel Esztergamot, régi szabadságait megerősítetteknek nyilvánítá; de mit foglaltak magokban a régi szabadságok? világosan senki sem tudta. Utóbb III. Károly kéretett fel a régi szabadság megerősí-

¹⁾ — — — „non me puto errare, si partem territorii, quod hodie L. Rque Civitatem constituit, olim vicum Latinorum fuisse asseuerauero.“ I. *Cimeliotheca Musei nationalis Hungarici*. Buda, 1825. 11. l.

tésére, ki is azt mindjárt egész terjedelmében közlendő kiváltság-
levele által, 1725-ki február 20-kán szinte Bécsből megerősíté;
ezen a városnak maiglan megörzött jogkincse következőleg szól:

Nos CAROLUS Sextus Divina favente Clementia Electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Rex Germaniae, Hispaniarum Castellae, Arragonum, Legionis, utriusque Siciliae Hierusalem, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Ramae, Serviae, Gallitiae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariae, Navarrae, Grannatae, Toleti, Valentiae, Galletiae, Majoricarum Hispalis, Sardiniae, Cordubae, Corsicae, Murtiae, Giennis, Algarbii, Algecirae, Gibraltaris, Insularum Canariae, nec non Indiarum Orientalium, et Occidentalium Insularum, ac Terrae firmae, Maris Oceani etc. Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Brabantiae, Mediolani, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, Luxemburgi, Vierthenbergae, et Thekae, superioris ac inferioris Silesiae, Athenarum, et Neopatriae, Princeps Sveviae, Marchio Sacri Romani Imperii, Burgoviae, Moraviae, superioris et inferioris Lusatiae, Comes Habsburgi, Flandriae, Tyrolis, Barchinonae, Ferretis, Kyburgi, Goritiae, Rossilionis, et Ceritaniae; Landgravius Alsatiae, Marchio Oristani, et Comes Gocceani; Dominus Marchiae Sclavonicae, Portus Naonis, Biscajae, Molini, Salinarum, Tripolis, et Mechliniae etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit Universis: Quod pro parte et in personis Fidelium nostrorum Prudentum, ac Circumspectorum Francisci Balthasari Heimb Judicis, caeterorumque Senatorum, ac Juratorum Civium et Incolarum, totiusque Communitatis Liberae Regiaeque nostrae Strigoniensis exhibitae sint Nobis et praesentatae certae quaedam Literae Privilegiales, Serenissimi condam Principis ac Domini Josephi Primi Romanorum Imperatoris, et Hungariae Regis, Fratris videlicet et immediati Praedecessoris nostri felicitis Recordationis desideratissimi, in Pargameno ad formam Libelli confectae, ac in Archiducali hacce Civitate Nostra Vienna Austriae, die decima Octava Mensis Februarii Anni Millesimi Septingentesimi Octavi emanatae, propriaeque Ejusdem manus subscriptione, ac Secreti Sigilli, quo ut Rex Hungariae utebatur, impendentis munimine roboratae; Quibus mediantibus Idem Imperator et Rex suprafatam Civitatem nostram Strigoniensem, veluti Deo opitulante, victricibus Serenissimi condam Imperatoris et Hungariae Regis Leopoldi Primi, Domini Genitoris et Praedecessoris nostri Magnae Memoriae colendissimi Armis e Jugo Turcico vindicatam, cum suis Civibus, Hospitibus, et Incolis in antiquum Postliminii Statum reposuisse, et praefato Regno nostro Hungariae Ejusdemque Status et Ordinibus incorporasse, ac praeterea, ac insuper ut sigillo quoque a Divis condam Hungariae Regibus obtento, et eotum etiam prae manibus ipsorum habito, prouti et cera rubra in obsignatione quarumlibet Expeditionum, uti possint, annuisse dignoscebatur, tenoris infrascripti. — Supplicatum itaque extitit Majestati nostrae nominibus et in Personis suprafatorum Judicis, caeterorumque Senatorum ac Juratorum Civium, totiusque Communitatis antelatae Civitatis nostrae Strigoniensis debita cum Instantia humillime, quatenus Nos praefatas Divi condam Imperatoris, et Regis Josephi Literas Privilegiales, omniaque, et singula in eisdem contenta, non solum ratas, gratas, et accepta habentes, Literisque itidem Privilegialibus inseri, et inscribi facientes, pro praefatis Judice, et Senatoribus, caeterisque Juratis Civibus et Incolis repetitae Civitatis nostrae Strigoniensis, eorumque Posteris, et Successoribus Universis perpetuo valituras, gratiose confirmare; verum etiam antiqui duplicis majorisque sigilli sui, per injurias superiorum tem-

porum Bellorumque vicissitudines amissi, sed non ita pridem reinventi usum, Eisdem clementissime admittere dignemur. — Quorum quidem Literarum Privilegialium Tenor talis est. Nos *Josephus* Dei gratia electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque etc. Rex, Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Brabantiae, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, Marchio Moraviae, Dux Luxemburgae, ac superioris et inferioris Silesiae, Viethenbergae, et Thekae, Princeps Sveviae, Comes Habsburgi, Tyrolis, Ferreti, Kyburgi, et Goritiae, Landgravius Alsatie, Marchio Sacri Romani Imperii supra Anasum Burgoviae, ac utriusque Lusatie, Dominus Marchiae Sclavonicae, Portus Naonis, et Salinarum etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit Universis: Quod nos penitus considerantes, quantum Gloriam accedat Regibus et Principibus ex multitudine Populorum, quantum decoris et roboris aquirant Regna et Provinciae in divitiis, et amplitudine Civitatum, quam expediens sit Principibus, ut Populis servandis, beneficiisque tribuendis, ac Civitatibus magnificandis, et fovendis omni studeant diligentia, utpote ex quibus Regum, et Regni procedunt Comoda, has pro suis obsequiis liberalissime condignis studeant decorare honoribus, quatenus et Regnantium ex hoc laudetur Providentia et Regni ipsorum Status, uberius commodi, et profectus suscipiat incrementum. Dignum insuper existimantes, ut Principes ea, quae fidelibus subditis suis liberaliter largiuntur, quo iisdem stabiliter uti valeant, Regiorum Privilegiorum suorum Patrocinio, memoriae commendent sempiternae. Hinc posteaquam superioribus non ita dudum evolutis temporibus, Deo ter optimo Maximo Rei Christianae miserto, eam Sacratissimo condam Principi, ac Domino Leopoldo Romanorum Imperatori, et Regi Hungariae, Genitori, ac Praedecessori nostro desideratissimo, beatæ Reminiscendae, caelitus clementer placuit impertiri benedictionem, ut Idem gloriosis Armis suis, non solum ferocissimos immanissimi hostis Turcarum, et Ottomanici Imperii insultus, (quibus praeter amplas praefati Regni nostri Hungariae Partes, ipsum quoque inferiorem Archiducatum Austriae, ferro flamma, et ultimo prope modum excidio hostiliter devastaverat, Ipsamque Provinciarum Nostrarum Metropolim, Residentiamque nostram Viennam arcissima aliquot hebdomadarum obsidione cinctam, ad extremum fere constrinxerant) felici successu repressisset, verum etiam offensivo contra eundem naturalem Hostem bello felicibus Auspiciis suscepto, et in plures Annos gloriose continuato, tot fere victoriarum Palmas, quot Praelia numerasset, et universa quasi in praefato Regno nostro Hungariae, ac adjacencia Sclavoniae Fortalitia, et Munimenta, et cum famosissima Regia olim sede, et Metropoli Hungariae Buda, etiam Strigonium ab immani Jugo Ottomannico feliciter eripuisset, et vindicasset, successiveque per Dei Gratiam numerosis Incolis et Hospitibus populari procurasset, pristinoque Statui, quasi postliminio asseruisset; Nos benigno revolventes animo, quod ejusdem Civitatis Strigoniensis Cives ab antiquo, et Incolas vel ex eo, quod Eadem etiam inter caeteras Liberas ac Regias praefati Regni nostri Hungariae Civitates numerabatur, universis iis, si non amplioribus Libertatibus, et Praerogativis, quibus aliae Liberae et Regiae Civitates nostrae, tum ex Indultu Divorum quondam Hungariae Regum, tum etiam positivis Regni Constitutionibus, usos, et fructos fuisse manifeste constaret, sed et antiqua eorum Privilegia memoratos Cives, et Incolas variis et amplis Libertatibus, Gratiis Praerogativis, et Concessionibus munificentissime dotatos fuisse, sat, superque testatum redderent. Tum igitur ob id, tum etiam ad nonnullorum Fidelium nostrorum, pro parte Prudentum et Circumspectorum modernorum Consulis, Judiciis, caeterorumque Senatorum, ac Juratorum Civium, et Inhabitorum, adeoque totius Communitatis praefatae Civitatis nostra Strigoniensis, demissam supplicationem nostrae propterea factam Majestati, sed et attentis, et consideratis fidelitate, et fidelium servitiorum meritis eorundem Incolarum Hospitum, et Civium, quae Ipsi a tempore ejusdem Civitatis gloriosae recuperationis, suique in eandem colloctionis, et inhabitationis, ac alias etiam pro posse semper suo, et virium, facultatumque exigentia, speciali semper sollicitudine, et cura Sacrae praeprimis praefati Regni nostri Hungariae Coronae, Augustaeque Domui nostrae Austriacae, uti et Majestati nostrae pro locorum, et temporum varietate,

constanter, et alacriter exhibuerunt, et impenderunt, parique posthac etiam promptitudinis obsequio semet exhibituros, et impensuros pollicerentur. Imo in contestationem debitae suae, et homagialis fidei, gratique obsequii specimen, pro Redemptione Juris Armorum, certam summam pecuniariam effective persolvendam, et in publicas necessitates convertendam obtulissent. Volentes Nos quoque benignitatis, et munificentiae nostrae eosdem Cives, et Incolas nostros participes reddere, ac ut ipsi in pristinum decus, feliciorumque Conditionem nostra clementia restitui, taliterque stabiliri valeant, ac in sera etiam posteritate sua, fidelitatem, et fidelia servitia per Majestatem nostram remunerata fuisse experiantur, ac eadem quoque ad futura de Majestate nostra, Augustaue Domo Austriaca, sacroque Regni Diademate bene merendi studia eo magis incitetur, calearque acquirat ac stimulum; praefatam Civitatem nostram Strigoniensem cum suis Civibus, Hospitibus, et Incolis, ad mentem etiam piaae memoriae praedefunctae Paternae nostrae Majestatis benignae Resolutionis, die adhuc vigesima tertia mensis Octobris, Anno Millesimo Septingentesimo tertio jam transacta praeterit clementer elargitae, in antiquum postliminii statum reponendam, et praefato Regno nostro Hungariae, eiusdemque Statibus et Ordinibus reincorporandam, ac in super id iisdem concedendum esse duximus, ut universis, et singulis Juribus, Praerogativis, Immunitatibus et Privilegiis, tum Regni Articulis, tum etiam generali reliquarum Liberarum Civitatum nostrarum Consuetudine eidem competentibus, libere uti, frui, et gaudere valeant, et quarto Regni Statui rursus cum Sessione et voto, prout antiquitus fuissent, uniantur, ac ad Generales Regni Diaetas per Regales evocentur, pro Peculo Sacrae Coronae habeantur, nec ab ea unquam separari, alienari, vel oppignorari ullo pacto possint, et valeant. Magistratus et Cives colectivo nomine sumpti, pro vero et indubitato Regni Nobile censeantur, publicas Contributiones non secus, quam cum Regno, et Taxas Diaetales ad instar reliquarum Civitatum nostrarum Liberarum et Regiarum praestare sint obligati. Jus Territoriale in suis Territoriis et Praediis, ac Insulis, hactenus etiam quiete possessis, signanter vero Praedio Kovácsy cum universis eo spectantibus, alias de Lege Regni nomine pertinentiarum intelligendis, ad instar aliorum Dominorum Terrestrium cum Jurisdictione, Dominio, fructu, et utilitatibus appertinentibus habeant, et super huiusmodi fundis, ac aedificiis Urbarium conficere, et illud licito, et legitimo modo dirigere, impositaque servitia, velut Dominis Terrestribus consveta, a quocunque Possessore exinde colligere ipse Magistratus imperturbate possit et valeat, prout et in Possessionibus, Pagis, et Bonis quibusvis, quae ab antiquo ad se bono Jure pertinuisse praetenderent, respectu quorum tamen prius coram subdelegata Commissione nostra, quoad hujusmodi Bona neo acquisita clementer ordinata, ejusmodi praetensa Jura sua edocere, et legitimare iisdem incumbet. Ad Decimas vero minores, utpote Agnellorum, et Apum ipsi Cives Strigonienses, sed nec ad nonam, vel invicem hujus aliam quampiam praestationem contra antiquam Civitatum Libertatem per neminem ullo pacto cogi possint. Et quia commercium Civile in educillando praecipue, et macellando, aut alio quocunque nomine appellatum nemini in Civitate, aut ejus Territorio competit; hinc nulli pariter, prout nec Clero, praeterquam ab antiquo privilegiato, nec Comitatu, Nobili, Cameratico, aut Militi, nisi qui Jus Concivilitatis solito more consecutus fuerit, tale commercium aperte, vel occulte, ac directe, vel indirecte exercere, nec vina externa ad educillandum sine praevio Magistratus consensu invehere liberum erit, attentandum vero per quemcunque hocce educillandi beneficium plenam ipse Magistratus Civilis id impediendi, et turbandi habeat facultatem. Pro Bono porro, et publico Commodo Civitatis singulis Angariis intra Annum per quatuordecim dies, sola Civitas, hactenus etiam usitati jure Educilli fructus, interea vero nulli Civium, nisi in Diversoriis pro solis divertentibus educillare liberum erit. In suis porro propriis Territoriis jus Pascuationis, Lignationis, Venationis, Aucupii, maiorum et minorum Piscium piscationis, specialiter in Aqua circum moenia fluente, ac ibidem comprehensis Insulis, ad ipsam Civitatem aliunde pertinentibus, Molendinis praeterea, Diversoriis, Tabernis, Pharmacopoliis, et Balneis, cum potestate quoque ibi inquirendi, et corrigendi, uti et Physico, seu Medico ordinario pro Communitate suscipiendo, ac

etiam Officina Pistrina, Domibus seu aedificiis ad cocturam, et ad uestionem calcis laterum Tegularum, et similium exstructis, cum fructu inde emergente, uti et omnibus Proventibus pro communi Civitatis bono applicandis, similiter Lapidinis, in Territorio existentibus, Theatris, Domibus Jaculatoriis, et Aquae ductibus, aliisque Locis publicis, et Foris, Jus item braxandi sine ullo onere salvum, et illaesum permaneat. Authoritatis etiam solus erit Magistratus, pondera, et mensuram aridorum, et liquidorum observare, ac hunc in finem Libram etiam publicam, et Mensuram legalem erigere, et statuere, atque his injuste utentes, vel defraudantes punire, nec non in Ordinariis Nundinis, Forisque publicis ad Actus tumultuarios, et violentos curam habere, adventantibus Mercatoribus, Institoribus, aliisque hominibus Protectionem Territorialem adhibere, ad opera quoque et manufacturas, ut sine dolo, fuco, et fraude, sed et iuxta cuiuslibet Artis leges solidae sint, attendere, et providere, de Pergulis, Stationibus, venditisque pecoribus moderatam, et alibi etiam consvetam Collectam, ac Telonium penes speciale benignum Privilegium nostrum exigere, Cives etiam et Incolae in medium sui recipere, Judaeos, et Zingaros admittere, vel non admittere, super Orphanos, et Bona eorum curam habere, Tutores et Curatores Rationibus dandis obnoxios constituit, Parochum, seu Plebanum cum beneficiis, et oneribus canonice legalibus denominare, et cui competit praesentare, Cives ipsos pro communi Civitatis necessitate, et ad Jurisdictionis tuitionem ad praestandas operas adigere, Collectas iisdem Legibus Regni conformes, ac in reliquis etiam Liberis, et Regiis Civitatibus receptas imponere, et Municipalia inter se statuta, Constitutionibus tamen Patriis minus contraria condere; denique Jure Caducitatis, et Retractus Jurisdictionem privative in Civitate, eiusque Territorio, Magistratualique Judicatu tam in Politicis, Civilibus et Criminalibus virtute Juris Gladii eidem plene competentis, cum potestate super quibuscunque Delictis cognoscendi, incaptivandi, et exequendi, Signaque Jurisdictionalia erigendi, in Criminalibus quidem sine Appellatione juxta Leges Regni, et Statuta, ac Jura municipalia, et communia, salva ad sedem Personalis Praesentiae nostrae Regiae in Judiciis Locumtenentis iuxta veterem usum, et consuetudinem provocatione uti, frui et gaudere; Judicatu porro Magistratuali omnes, et singuli Cives, et Incolae inhabitantes, ibidemque ex Opificio, Artificio, Quaestura, vel ex fundo civili, sive Nobiles, sive Ignobiles et cuiuscunque Nationis, et signanter quidem Rasciani, et Judaei (qui non in alterius, quam ipsiusmet Civitatis Protectionem, seu Jurisdictionem amplius assummi possint) et praeter communia onera communiter sufferenda, quoad cunctas Causarum species, in proprio Territorio exortas Civiles, et Criminales, reales et Personales (exemptis tamen legaliter privilegiatis) Judicio tam Possessorio, quam petitorio subesse debeant; hoc per expressum declarato, ut nemo a vera Orthodoxa Romano Catholica Religione alienus in Concivem ullo sub praetextu admittatur, aut toleretur; Praedeclarati demum cives, Hospites, et Incolae memoratae Civitatis nostrae Strigoniensis liberam etiam Judicis, vel Consulis, praesente nihilominus Regio Commissario nostro ad Restaurationem Magistratualem de more in aliis Liberis et Regiis Civitatibus nostris observato exmittendo Electionem in die consveto singulis Annis, aut biennio, habituri sunt, ita ut selectus Civium rite a Judice, vel Consule convocatus, in Domo Civica officii suis resignatis iuxta votorum pluralitatem in praesentia, ut praemissum est, Commissarii nostri Regii, Civium Oratoris, et Jurati Notarii singillatim a Civibus colligendorum, vel priorem confirmare, vel alium ex Senatu electum pro Judice, medio etiam Juramenti Ordinarii in Parochiali Ecclesia ante Altare desummandi, in eadem die denominare valeat; similiter Magistratus ex numero duodecim Senatorum, uno vel altero demortuo, alium idoneum, habita virtutis, et Prudentiae ratione, in locum ejus substituendi, uti et contra Senatus Jura delinquentem a functione suspendendi, munia Civilia distribuendi, curam super Proventibus Civitatis habendi, et ab officialibus debitas Rationes exigendi, et exequendi habeat facultatem. Quo vero praefati Cives, Hospites, et Incolae praespecificatae Civitatis nostrae Strigoniensis supradeclassatis benignis Concessionibus, Libertatibus, et Praerogativis, aliis aequae Liberis et Regiis Civitatibus nostris communibus, et Legibus ac Constitutionibus Regni potissimum contentis, et approbatis, omni

cum tranquillitate, quiete, secureque, et imperturbate uti, frui, et gaudere valeant, omneque eatenus impedimentum, et cujusvis dissensionis ansa submoveatur, omnem omnino Domorum, et Fundorum, in, vel extra Civitatem existentium sine consensu, aut in praejudicium ipsiusmet Communitatis Exemptionem, et Libertationem cautam esse volumus, et vetitam, imo per expressum statuimus, ut si quae Bona immobilia, sive haereditatis, sive alio quocunque titulo ad Ecclesiasticam, vel exteram et alienigenam Personam devolvi contingeret, talis similia Bona intra Annum, nisi medio tempore se Jurium, et Beneficiorum Civilium consortem, et participem reddiderit, Civibus dividere teneatur, secus penes Magistratum stabit, aestimatione, et pretio eorundem Possessori exoluto, eundem ab ejusmodi Bonis amovere. Ac ut Juris Municipalis Cursus, et Jurisdictio civilis sarta tecta conservetur, et hinc neutquam turbetur, aut confundatur, per expressum volumus, et declaramus, ne ullus alius, seu Militares, seu Camerales Officiales nostri, nec etiam Comitatus cum praejudicio Legum, et dictae Civitatis nostrae Strigoniensis quampiam Jurisdictionem exercere, Judicium contra Cives ferre, vel aliis Actibus Jurisdictionalibus, in specie vecturarum vulgo (Vorspann) indebita impositione, et similibus in eos procedere, et semet immiscere, ac in exequendo Actu Criminali in Portis, seu alibi Judicium Civile impedire praesumant. Cumque justis pro injustis, ac innoxii pro reorum excessibus non debeant quoquo modo impediri: Hinc prout saepefatos Incolas, Hospites, et Cives praefatae Civitatis nostrae Strigoniensis ubique Locorum propter aliorum Debita in Persona, vel rebus suis arestari, et detineri facere, imo et debitorem Civem, absque postulata praevia, et denegata Justitia turbari, et arestari cautum omnino, et vetitum esse volumus, et jubemus, ita a quibuslibet vectigalibus, Tributis, Teloniis, et Tricesimis intra ambitum praefati Regni nostri Hungariae, prout et violenta in Domos ipsorum invitis Hospitibus, et praeter Magistratum Assignmentem cuuscunque Conditionis hominum condescensione, Quarternis, et Hospitalitate, antiqua eorum, et reliquarum Liberrarum ac Regiarum Civitatumstrarum libertate id exigente, exemptos, et supportatos esse declaramus; Ita tamen, et ea conditione, ut praerepetiti Cives, Incolae et Hospites, in omnibus aliis Civitatibus nostris Regiis se conformare, et ab Ingratitudinis, ac Infidelitatis Nota et Macula sub poena amissionis, et ablationis horum, ac aliorum omnium Privilegiorum, et Libertatum suarum, perpetuo sibi cavere, hocque insigne Beneficium, et non vulgarem Gratiam, et Clementiam nostram in ipsos collatam de Majestate nostra, Haeredibusque, et successoribus nostris, legitimis videlicet Hungariae Regibus, omni fide, constantia, et fidelitate jugiter demereri studeant, et debeant. Imo reponimus, reincorporamus, eximimus, supportamus, decernimusque, et confirmamus. Salvo tamen quoad omnia, et singula praemissa, Jure alieno, praesertim vero Ecclesiarum Dei. Quo vero perpetuum, et celebrius huius nostrae benignitatis, et clementiae erga praefatam Civitatem nostram Strigoniensem declaratae exstet documentum, eademque pleniore beneficio decorata, clarius in oculos incurrat hominum, antiqua Armorum eiusdem, quibus antehac dudum a Divis olim Hungariae Regibus concedorata, et nobilitata, ac iisdem usa fuit, Insignia, etiamnum exstantia, clementer approbaverimus, ratificaverimus, et confirmaverimus, ac Sigillum inhanc, ut sequitur formam, in posterum etiam futuris ac perpetuis semper temporibus, ac usum ceriae rubrae in sigillando, et quavis sigilli eorundem impressione benigne concessimus: Scutum videlicet erectum quatuor praecipuos saepe fati Regni nostri Hungariae Fluvios, vera utpote, ac genuina ejusdem Regni Insignia denotantes, in se continens, utrumque illius latus singulo Propugnaculo, e solidis et quadratis lapidibus, firmam et constantem ipsorum Civium in Regem et Patriam fidem innuentibus exstructo, ac unoque sua speciali Turri, rubris Tegulis tecta, ambiente. Cuius quidem scuti summa pars alias ternas Turres, primis duabus non nihil altiores, ac similiter rubris tegulis tectas, omnes omnino suo debito ordine dispositas, et fenestras patulas, repellendo ab ingressu inimico accomodas, habentes sustinere, per mediam autem earum, Porta in ipsam Civitatem pendulis de eadem pro more Cataractis aperta patere visuntur. Quemadmodum haec omnia in principio, sive capite praesentis benigni Diplomatis nostri, Pictoris edocta manu, et Artificio, propriis et genuinis suis coloribus clarius depicta, et ob oculos intuentium

lucidius posita esse conspiciuntur. Decernentes, et ex certa nostra scientia, animoque deliberato concedentes, ut memoratae Civitatis nostrae Strigoniensis Cives, Hospites, et Incolae, ac eorum posteri, et Successores universi, sigillo eiusdem Civitatis, praevis modo Armorum Insigniis notato et exsculpto, universas, et quolibet Literas quacunque de causa, in medio eorundem emanandas, cera rubra sigillare, huiusmodique sigillo in cera coloris praenotati, quibuscunque Literis ipsorum appensa, seu appressa, perinde sicut Literis, seu sigillis aliarum Liberarum ac Regiarum Civitatum nostrarum, cera similis coloris in sigillo utentium, Vigor et fides adhibeantur, adhiberique debeant effective, et indubitanter. — In cuius rei memoriam, firmitatemque perpetuam praesentes nostras secreti majoris sigilli nostri impendentis, quo ut Rex Hungariae utimur, munimine roboratas, iisdem Civibus et Incolis annotatae Civitatis nostrae Strigoniensis pro Ipsiis, eorumque posteris, et successoribus universis in aevum valituras dandas duximus, et concedendas. Datum per manus Fidelis nostri nobis dilecti Spectabilis ac Magnifici Comitum Nicolai Illésházy de Eadem, Perpetui a Trencsén, ejusdemque ac Liptoviensis Comitatum Supremi ac Haereditarii Comitum, Camerarii et Consiliarii nostri, nec non Aulae nostrae per Hungariam Cancellarii, in Civitate nostra Vienna Austriae, die decima Octava mensis Februarii, Anno Domini Millesimo Septingentesimo Octavo. Regnorum nostrorum Romani Decimo Octavo, Hungariae et reliquorum vigesimo primo, Bohemiae vero Anno tertio, Reverendissimis, Serenissimo ac Venerabilibus in Christo Patribus, Dominis Christiano Augusto Duce Saxoniae, et Sacrae Romanae Ecclesiae Cardinale, Metropolitanae Strigoniensis, et Fratre Paulo Szécsény Colocensis et Bacsensis Ecclesiarum canonice unitarum Archi Episcopis, Stephano Telekessy Agriensis, Martino Braikovics Zagrabienis, praelibatis Christiano Augusto Duce Saxoniae Jaurinensis, et Fratre Paulo Szécsény Vesprimiensis Administratoribus; Comite Emerico Csáky Varadiensis, altero Comite Ladislao Adamo Erdődy Nitriensis, Vilhelmo Francisco a Nesselrod electo Quinque Ecclesiensis, Fratre Emerico Eszterházy electo Vacienis, Andrea Illyés electo Transylvaniensis, Sigismundo Ordody electo Csanadiensis, Georgio Patacsics Bosnensis, Fratre Josepho Faviny electo Sirmiensi, Benedicto Bedekovics Segniensis, et Modrusiensis, ceu Corbaviensis, Andrea Matusek electo Thininiensis, Nicolao Wlasics electo Scopiensis, Georgio Ghyllany electo Noviensi, Joanne Sigray electo Temnensis, et Stephano Illés electo Samandriensis Ecclesiarum Episcopis Ecclesias Dei feliciter gubernantibus. — Item Illustri, Spectabilibus, ac Magnificis Paulo Eszterházy de Galantha, Sacri Romani Imperii Principe, Aurei Velleris Equite, Iudice Cumano, et praerepetiti Regni nostri Hungariae Palatino; Comite Georgio Erdődy de Monyorókerék, Iudice Curiae nostrae Regiae, Comite Joanne Pálffy ab Erdőd antelatorum Regnorum nostrorum Dalmatiae, Croatiae Sclavoniaeque Bano, Comite Sigismundo Csáky de Keresztszeg Tavernicorum; Comite Marco Czobor de Czobor-Szent-Mihály Janitorum; Comite Michaeli Eszterházy de memorata Galantha Curiae; Comite Francisco de Battyán Perpetuo in Német-Ujvár Pincernarum; Comite Joanne Kéry de Ipolykér Agasonum; Comite Joanne Draskovics de Trakostyán Cubiculariorum; Comite Petro Zichy de Vásonkő Dapiferorum nostrorum Regalium in Hungaria Magistris, ac Comite Nicolao Pálffy a dieta Erdőd Comite Posoniensi, caeterisque quam plurimis saepefati Regni nostri Hungariae Comitatus tenentibus et honores. *Josephus* mp. L. S. impendentis, Comes Nicolaus Illésházy mp. Franciscus Somogy mp. — Nos itaque demissa huiusmodi supplicatione, pro parte, et in Personis supramentionatorum Francisci Balthasaris Heimbs, Iudicis, et Senatorum, caeterorumque Juratorum Civium ac Incolarum praedictae Civitatis nostrae Strigoniensis, nostrae, modo quo supra, porrecta Majestati, Regia benignitate exaudita clementer et admissa praeinsertas Literas Privilegiales non abrasas, non cancellatas, neque in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vitio, ac suspicione carentes, praesentibusque Litteris nostris similiter Privilegialibus de verbo ad verbum, sine diminutione et augmento aliquali insertas et inscriptas, quoad omnes earundem Continentias, clausulas, et Articulos, catenus, quatenus Eadem rite, et legitime existunt emanatae, viribusque earundem veritas suffragatur, ac si et in quantum iidem in usu praescriptorum Privilegiorum suorum

hactenus fuissent, et nunc quoque essent, ratas, gratas, et accepta habentes, approbavimus, roboravimus, et ratificavimus, ac pro antelatis Iudice, et Senatoribus, caeterisque Juratis Civibus et Incolis praerepetitae Civitatis nostrae Strigoniensis, Ipsorumque Posteris et Successoribus universis innovantes, perpetuo valituras gratiose confirmavimus; ac praeterea in signum uberioris nostrae erga Eosdem Gratiae, etiam reinventi antiqui, duplicis, majorisque Sigilli sui, ex uno latere in fundo caeruleo, super monte viridi Castrum antiqui operis turritum, Lapidibus cementitii operis, ductibus interstinctis, fenestris, Portisque observatis, ac ad defensionem compositis, tegulisque lateritiis rubeis tectum, hac circumscripta Inscriptio: *Sigillum Latinorum Civitatis Strigoniensis*: — Ex altero vero latere in fundo pariter caeruleo, Insigne vetus Hungariae, in forma triangulari, cum Inscriptio: *Secretum Latinorum Civitatis Strigoniensis*: Quemadmodum in principio praesentium Literarum nostrarum uberius videre esset, in se continentis, usum Eisdem benigne concessimus. Imo acceptamus, approbamus, roboramus, et ratificamus, concedimusque, et confirmamus. Salvo Jure alieno. Harum nostrarum secreto sigillo nostro, quo ut Rex Hungariae utimur, impendenti communitarum vigore et Testimonio Literarum mediante. Datum per manus Fidelis nostri nobis sincere dilecti, Reverendi Spectabilisque ac Magnifici Comitis Ladislai Adami Erdödy de Monyorókerék, Episcopi Nitriensis, Locique et eiusdem nominis prout et Varasdiensis Comitatum, Montisque Claudii Perpetui ac Supremi Comitis, Praepositi Sanctae Margarethae Virginis et Martyris de Dömös, Actualis Intimi Consiliarii nostri, et per Regnum nostrum Hungariae Aulae nostrae Cancellarii, in Archiducali Civitate nostra Vienna Austriae, die Vigesima Mensis Februarii, Anno Domini Millesimo Septingentesimo Vigesimo quinto. Regnorum nostrorum Romani decimo quarto. Hispaniarum Vigesimo Secundo, Hungariae vero, Bohemiae, et Reliquorum Anno aequo decimo quarto. *Carolus* m. p. Ladislaus Adamus C. Erdödy Episcopus Nitriensis m. p. Josephus Sigray m. p. (*Sigillum pendens*.)

A sz. kir. városok sorába az 1514. 3. t. cz. által lön bekebelezve; — s mint illy a királyi személynök birói hatósága alá tartozott, s tisztújító-székeit minden másod évben „Octavo Calendas Maji“ tartotta.

V. Pecséte, czimere, és színe.

A 18—24 lapokon előadott kiváltságlevél szöszzerinti leírását tartalmazza Esztergam város pecsétének. Ugyan azon oklevél végzásaiban még egy második pecsétéről is — állítólag — Esztergam városának tétetik említés, „*Sigillum Latinorum Civitatis Strigoniensis*.“ körirattal — Ez utóbbit illetőleg kettő van mit fel kell említenünk: a) annak hol feltaláltatását? b) a „*Latinorum*“ kitétel értelmező tanját oklevéltanárainknak. Ugyan is a mondott köriratú pecsét Gyöngyös táján találtatván Esztergam sz. k. város birtokába jutott, s általa levéltárában sokáig őriztetett, míg végre azt 1814. évben országunk nádorának, a nemzeti museumbani őriztetés kérése mellett átadá¹⁾. — *Pray*

¹⁾ Vereinigte Ofner u. Pester Zeitung. 1814. p. 619.

történetírónk e pecsétet Esztergam városának, Róbert Károly királyunk által mondja adományozottnak; ¹⁾ — tagadhatlan : miszerint a pecsét régiségét a rajta szemlélhető, s III. Béla királyunk korában divatba jött polyák (fasciák) tanúsítják ²⁾ s a vár pedig nem egyebet, mint az akkori Esztergamot jelelni látszik. „Typarium Latinorum Strigoniensium videtur a temporibus Belae III. repetendum, qui imperium anno 1173. auspiciatus est : tum, quod characteres in typario latinis gothici mixti, saeculum XII. probent, tum, quod anno 1201, quo Emericus Rex fundos Arcis Strigoniensis Jobo Archi Episcopo donavit, Vicus Latinorum jam exstiterit, perhibentibus Diplomatis verbis : „volumus etiam, quod iidem hospites et inquilini sint distincti a Vico Latinorum.“ ³⁾ — *Baranyai* Ferencz ⁴⁾ felmutatván ezen Latinusok pecsétének rézbe mettszett nyomtatát ⁵⁾, a kérdéses Latinusokat az Atilla által meghódított s csak hamar kereszténynyé lett rómaiak maradékainak tanítja, nyilván *Thuróczy* ⁶⁾ ama tanja nyomán : miszerint Pannonia egykori városa: Tulna, „urbs latinorum“nak neveztetett légyen. Azonban legyen erre elég csak azt megjegyezni : miszerint törvénytárunkban ismételve olvashatók a törvények ⁷⁾, melyekben a használt Latinus kitéttel a hazánk városaiba letelepült olaszok értelmeztetnek, mint a kik a hazánkba bejött olasz papokat követve, kereskedés végett hazánkba költözének, kik után mai nap is hazánkban több helyek „Olaszi“ névvel neveztetnek. — Egyébiránt az : hogy e kérdéses pecsét a 24-ik lapon előadott oklevélben sz. k. Esztergam város egykori sajátjának állíttatik: igen összeegyeztethető azzal : „*non me puto errare, si partem territorii quod hodie Liberam, Regiamque Civitatem constituit, olim Vicum Latinorum fuisse asseueravero*“ ⁸⁾).

Hivatalos okiratai átfűzésére használt selyem zsinégének színe : fehér, vörös, zöld.

¹⁾ Hist. Reg. Hung. P. II. pag. 109.

²⁾ Cimeliotheca Musei Nationalis Hungarici Budae 1825. 11. l.

³⁾ u. o.

⁴⁾ Disquisitio notitiarum antiquar : L. R. Civit. Strig. 21. l.

⁵⁾ Különböző ez a *Pray* által l. Syntagma historicum de sigillis Budae 1805. Tab. X. fig. 8.) közlöttől, minthogy *Pray* az egykori régít — még korábban fel nem találtat, nem látta volt.

⁶⁾ Chronic : P. I. cap. 11.

⁷⁾ Például sz. László I. törv. könyv : 31. fej :

⁸⁾ l. Cimeliotheca Musei Nationalis i : h.

VI. A sz. k. város fekvése, kapui, utcái, városház, s házsám.

Hajdani helyén áll most is e sz. k. város, de sokkal kisebb térségen, s a hajdani köfal-kerítéseknek, sánczoknak már alig látszanak nyomai. Egészséges s kies fekvéssel bir egyébkint; s innen lakosai között a 80—90 éves életkort túlhaladtak nem ritka tüneményként mutathatók fel. — Még a mult század vége táján *két kapuja* vala, egyik budai — másik Lőrincz kapunak nevezteték, a piarcz közepén csinos s egyik részében iskoláknak is szolgáló *Városháza* vörösmárványba vésett arany betűjű eme felirással épült (1778-ik évben) „D. O. M. haeC paLaestra aVgVstae TheresIae regIs apostoLICI MVnIfICa LIberaLIitate In CVrIa regIac hVJVs CIVItatIs strIgonIensIs eXsVrreXIIt.“ — A városház előtt a Szent Háromság diszes képe áll; a piarczon pedig b. e. Maria Theresia királynénknak életnagyságú s koronázáskori öltözetten ékített képe, fehér florenczi márványból, — süttői vörös márványból készített talapzattal, néhai esztergami kanonok Görgey Márton költségén. — *Utszáinak* száma 24; ezek kövezettek s rendesebbek mint a többi városrészekben, de *házai* többnyire alacsonyok és zsindegyel fedettek; ezek összes száma 1150; (1826-ik év végével csak 839 ház volt) közülök lelkészi, tanítói lak 5, községi 12, vármegyeház 1, telkes ház 1013, egy udvarba külön épület, vagy is egy telken két ház 119. — Ebből *katonai beszállásolásra* összeírva van 24 tiszti szoba, 832 legény számára, s 283 lóra istálló.

VII. Határ-területe.

1826-ik év végével a város közbirtokában 396 pos. m. *szántóföld* volt, s a helybeli polgárok, s lakosoknak három évenként szokott haszonbérbe adadni; — *rétsege* 310 kaszás s *erdeje* 3277 ⁷⁵⁵/₁₂₀₀ holdnyi 50 vágásra osztva, mellyből évenként 2000 öl tűzi fa vágatván a helybeli házbirtokosok szükségletét fedezé. *Legelője* 4548 ⁴⁷⁷/₁₂₀₀ holdnyi, mellyre a helybeliek barmain és marháin kívül vidékiek barmai s marhái is bizonyos bérfizetés mellett bocsátattak, a polgárok ezenfelül magány tulajdonkép birtak 5031 pos. m. szántóföldet,

1312 kaszás rétet, $140\frac{2}{3}$ hold kert s kenderföldet, s 9099 kapás, vagyis $1137\frac{3}{8}$ holdnyi szőlőt.

Jelenleg azonban a földadó behozatala előmunkálatait esz-
közlő bizottság hivatalos kimutatása nyomán az Esztergam
sz. k. városi (12. sz.) adóközségben van :

	hold	□-öl					ft.	kr.
szántóföld	2915	1109	Az ezutáni biztos jöved.				10222	14
rét	811	845	—	—	—	—	3574	55
szőlő	979	444	—	—	—	—	14535	14
legelő	3130	239	—	—	—	—	3193	9
erdő	2399	1200	—	—	—	—	6344	52
összesen	10236	637	—	—	—	—	37870.	24.

VIII. Népesége.

Népesége tekintetében az 1850-ki összeírás következő
szám-adatokat eredményezett :

Családfő 1759.¹⁾ lélekszám 7445. Ebből :

Férfi 3851. Nő 3594.

Nőtlen 2390, hajadon 1903, nős 1346, férjezett 1351. Öz-
vegy férfi 119, özvegy nő 336.

Magyar 6902, német 261, tót 89, cigány 18, olasz 6, hé-
ber 169.

Római katolikus 7247,²⁾ evangélikus 6, g. n. e. 23, hé-
ber 169.

Már a vidéken lévő 93 — s itt tartózkodó 900 vidéki kiha-
gyásával, az összes népesség valódi létszáma 7352.³⁾

Ugyancsak 1850-ik év lefolyta közben :

Házasságra kelt 119 pár.

Született 181 fi, 156 leány, összesen 337.

Meghalt 179 „ 130 „ „ 306.

S így 5 „ 26 „ „ 31 lélek a szaporodás.

¹⁾ 1805-ik évben az összes népesség 5390 lélek volt. 1826-ik év végével 1442 családfő, s 6619 lélek szám. — Ebből 3336 fi, 3283 nő volt. Született pedig 1826. évben 342, meghalt 212, s így a szülöttek a halottakhoz = mint 8 : 5.

²⁾ 1826-ba az összes 6619 lélekszámból 22 g. n. egyesültön kívül a többi mind r. katolikus volt.

³⁾ 1823-ban az adófizető sz. k. városi lakosok összes száma 6435 volt.

IX. Lakosainak foglalkozása: kereskedés, ipar, vásárok.

Lakosai leginkább bortermesztéssel foglalkoznak; — mint-hogy az esztergami vörös bor jóságáranézve nem sokat enged a budainak; — de a mezőgazdaság sem hanyagoltatik, ha bár a határban termesztett buza, rozs, zab, árpa, a helybeli szükségletnek nem épen felel meg, miért is a részbeni hiány más módon hozottal pótoltatik, kukoricza azonban szép, jó s bőven terem. — Egyébkint

Kereskedés- s iparát illetőleg fel kell említenünk: miként Esztergam jelenje e tekintetben vajmi háttérbe szorul az ókor előtt; — a keletet látogató s honunkon keresztül utazó nyugoti kalmároknak Esztergom volt nyug- és rakhelyük.¹⁾ Az olasz városokba csak az Esztergamban települt lombardok utaztanak áruikkal, onnét olasz szöveteket hozandók vissza; egyéb városaink csak a dalmaták által jöttek velök érintésbe, s innen Esztergomnak voltak e korban legélénkebb vásárai, mert a benlakó lombard és német kalmárokon kívül számos külföldiek is csődültek ide áruikkal.

Nevezetes volt ezen városnak s dunai kikötőjének árumegállítási joga is, melyet előbb III. Béla²⁾ azután Imre³⁾ királyunk a helybeli káptalannak adományozott.

S **Roger**⁴⁾ előtanuja volt: mennyire gazdagsághoz juttatá a műipar és kereskedés Esztergamot; — de e korbeli kereskedése állapotáról legvilágosabb tudósítást nyújtanak a vámját szabályozólag kiadott királyi levelek. Midőn Endre 1215-ben az esztergami káptalant a kakacsi kikötő s az esztergami piarcz vámadójának birtokában megerősíté, egyszersmind azt is rendelé: hogy a kalmárok mind bel- mind külföldiek az említett kikötőn, vagy ha szárazon utaznak, a város piarczán tartozzanak átköltözni, s áruiktól az illetékes vámot lefizetni; a ki pedig ezen vámszedő hivatalokat elkerülné, a megyei főispántól büntetés alá vettessék⁵⁾. IV. Béla alatt ezen adó miatt viszályok támadtak a városi, kiváltkép olasz (latin) polgárok

¹⁾ I. Katona III. k. Append. de situ, Singedon et Taurini 354. l.

²⁾ I. Katona i. m. IV. 331. l.

³⁾ I. u. o. 607. l.

⁴⁾ I. Carm. Miserab. Bel Notit. Hung. nov. I. k. 652. l.

⁵⁾ I. Katona i. m. V-ik. k. 217. l.

és a birtokos káptalan között; a polgárok azt állíták, hogy csak a külföldről behozott posztó s egyéb áruktól tartozniának a szokott vámot lefizetni; azon árúk pedig, melyeket Pest, Buda, Fehérvár s egyéb belföldi városokból szállítanak, nem esnének a vám alá, miként a birtokos káptalan követelése. Minnek következtében a káptalan egy új királyi levelet eszközölt ki, mely az adót mind a kül, mind a belföldi árukra kiterjeszté¹⁾. — Kun László királyunk korában ismét két hasonló per támadt ezen vám iránt, melyet a király akkép döntött el a káptalan javára: hogy mindazon kalmárok, kik az esztergami vámot elkerülték, Győrött szorittassanak bizonyos büntetés mellett annak lefizetésére; mind pedig azon bécsi, ratisboni, szász, bajor, cseh, s egyéb Rajnán inneni kereskedők, kik a festett posztóktól járó vámban a káptalant megkissébbíteni akarták, minden egyéb, a Rajnán túli franczia, velencei, sat. kalmárokkal egyenlően fizessék áruiktól (tam de sindone, quam de pannis griseis seu tuscanis vel panulatis) a vámadót²⁾. — 1351-ben ismét bevádoltattak az esztergamiak, s a királytól Kun László rendeleteinek megtartására szoritattak; míg végre sikerült panaszaik s kérelmeik által részükre hajtani a királyt, kieszközölvén tőle: hogy azontúl nem egyenkint minden bevitt árútól, hanem átalánosan évenként husz budai markát — 480 pftot — fizessenek vámadóul a káptalannak³⁾.

Minő volt pedig ezen *vámadó*? épen az esztergami kikötő s piarcz vámjának 1295-ik évben kelt szabályozása részleteiből tanulhatjuk⁴⁾. Az e részbeni oklevél⁵⁾ tartalma szerint az orosz és lengyel egykori kereskedők drága bőreiktől fizettek fél markát; a bulgami vagy marchiai borkereskedők egy hordótól (tunella) két ezüst garast, husz hordótól egy markát; a sümegi, szalai, sukeroffi és pesti boroktól hordónként egy garast. Negyven vég festett posztótól egy markát; egy vég skárláttól négy garast; negyven vég bársonytól egy markát; a velencei kereskedők pedig minden áruik századrésztét. Kétezer menyét bőrtől hat garast; ezer nyúl bőrtől öt garast. Egy

¹⁾ l. Katona i. m. VI-ik. 220. l.

²⁾ l. u. o. 964. l.

³⁾ l. u. o. X. k. 188—192. l.

⁴⁾ hasonló közlöttünk már Buda leírásában is 1255-ik évről a 232. lapon

⁵⁾ l. Engel i : m : I. k. Anhang 501. l.

ökörtől, öt juhtól egy frisiai fillért vagyis denárt¹⁾. Egy kocsi gabnától, vagy apró haltól egy garast; egy fris vizától szinte annyit. Egy mázsa réztől két frisiai denárt; egy mázsa ólomtól egy denárt; egy mázsa viasztól husz denárt. Száz só-sziklától egy sziklát; szinte így az ökörbőrtől. A német vászontól, az olasz sajttól, gyümölcstől, cserépedénytől, lentől, kendentől s apróbb árúktól század részt. Továbbá a piarczon sátorokban árulók minden szombaton egy frisiai denárral adóztak. A mesteremberek, kovácsok, vargák, kerekgyártók sat. minden szombaton fél frisiait; a sütők egy kenyeret; a sör és bormérők hónaponként három ezüst garast; a mészárosok minden husevő nap fél frisiait; a timárok, zsibárusok sat. minden szombaton egy frisiait. — Ezen adók s vámok, magokban tekintve, nem voltak ugyan nagyok, de még is több rendbeli oklevelek tanusítják, hogy a polgárok az adószedőknek gyakran ellene szegültek, s csak királyi parancs által szoríttathattak azoknak lefizetésére²⁾.

Az *építész*et haladásának s gyarapodásának — és pedig nem csak a szilárdabb anyagokból, de kényelemre is már ügyelve — példáit mutathatja fel Esztergam ős előkora. Sz. Adalbert kápolnája ugyanis, melyet Telegdy esztergami érsek 1329-ik évben, négy szegkövekből építtetett, s oszlopokkal, pompás kuppal, különféle festett ábrázolatokkal kiékesíttetett, *legelső* birt Magyarországon, *üveg ablakokkal*³⁾ s Vitéz érseknek tömredek költséggel emelt építményei Esztergamban mindjárt következének a budai Mátyás építette királyiak után. *Bonfin*⁴⁾ egyebek között ennek egy nagy a magyar királyok s vezérek képével ékített ebédlő tereméről emlékezik magasztalólag; az előtte vörös márványból emelt csarnokok, sétányok, sat. meg a homlokzatának átellenében diszelgő Sybillák temploma — melyben eme bálványok ábrázolatai állottak — bámulandónak tevék a nagyszerű épületet, melynek tág kertje, hasonlólag mint a királyiak, márvány folyosókkal, fürdő teremekkel diszelgtek. *Pethő* Gergely kronikájában pedig szinte olvashatni *Vitéz* érsek építkezési ízletéről: miként a palotáját éke-

¹⁾ öt frisiai denár tón egy ezüst garast.

²⁾ 1. *Katona* i: m: V. k. 217. l. — VI. k. 964, 1098, 1116. l.

³⁾ 1. Bredeczky Beyträge zur Topogr. IV. k. 35 l.

⁴⁾ 1. Decad: IV. Lib. 3. pag. 593. s. *Katona* i: m: XV. k. 560. l.

sította királyok képeihez, mintegy a haza jövő sorsa felőli jó szellemével, négy alegorikai képet adott; melyek egyikére a trónban alvó király tüntetett elő, másikán a király lábai előtt elterült tüzek égeték s emészték fel a halandókat, harmadikán két férfi a magyar koronáért küzdött, negyedikén ugyan e korona már fátyollal eltakarva láttatott. S a festészetnek is olly hő pártolója *Vitéz* érsek esztergami képtárából sem marad fenn egyéb Mátyásnak hét nyolcz arczképén kívül, többnyire miniatűr festésben több csinos képeken túl könyvtára némely codexeiben, végre egy igen szép czímerképén kívül, melly Ulászló királynak Takaró Gergely szőrényi püspök részére 1502-ben kiadott oklevelén látható.¹⁾

Az ó kor eme fényes képei mellett Esztergam hajdani iparéletéből egyet kell még felemlitenünk, a szilárd lelkületű Lodomér érsek (1279—1299) korából; az esztergami mészárosok ugyan is a mérték meg nem tartása, s e családi bűnben ismételt intések daczára makacs megmaradásuk miatt a nevezett érsek által az oltári szentség vételétől kizárattak. — De térjünk Esztergam jelen kereskedés s ipar életére át.

Országos vásárai martius 12-kén (Gergely), majus 25-kén (Orban), augusztus 10. (Lörincz), s november 1-én (mindenszentek napja) után, — jelesen a baromvásárok mindig hét-főn, a kirako vásárok pedig mindig kedden tartatnak.

Baromvásárai a távolabb eső vidékekről is gyakran meglátogattnak, s sokkal nevezetesebbek mint lóvásárai. Kirakó vásárai ellenben jelentőség nélküliek, a szombaton tartatni szokott hetivásárai sokkal látogatottabbak.

Heti vásárai pedig szerdán és szombaton. — E vásárok tartását engedélyező kir. kiváltságlevelél a hajdani idők viszállyai közben elveszett. A hetivásárok iránti k. kiváltságlevelet V. Ferdinánd királyunk 1846-ki julius hó 2-kán adá ki.

A vámjogot, melylyel addigelé a helypénz szedhetési jog is csatolva volt, I. Ferencz királyunk 1807-ki, december 11-kén kelt kiváltságlevelével adományozá a városnak.

A *piacziárnak* különböző időkben minő voltát következő táblázatunk tünteti elő.

¹⁾ I. Toldy Ferencz „A magyar nemzeti irodalom története“ Pest 1851. II. köt. 17. l.

Ipar intézeteit illetőleg 1823-ban volt : irhász 1 (mester), — ács 24 (9 mester, 12 legény, 3 inas) — aranyozó 2 (1 mester 1 legény) — aranyműves 2 (mester) — sörfőző 3 (1 mester, 1 legény, 1 inas) — kéményseprő 4 (1 m. 2 l. 1 i.) — kávé 2 (1 m. 1 l.) — cserző varga 9 (6 m. 2 l. 1 i.) — mézeskalácsos 5 (2 m. 1 l. 2 i.) — kesztyűs 1. — hűrkészítő 1. — sebész és borbély 10 (5 m. 4 l. 1 i.) — szűrszabó 31 (22 m. 8 l. 1 i.) — csizmadia 261 (123 m. 94 l. 44 i.) — könyvkötő 5 (3 m. 1 l. 1 i.) — szítás 6 (2 m. 2 l. 2 i.) — szitászövő 3 (1 m. 2 i.) — késes 3 (1 m. 1 l. 1 i.) — rézműves 4 (2 m. 1 l. 1 i.) — nyerges 3 (1 m. 1 l. 1 i.) — kovács 13 (4 m. 5 l. 4 i.) — asztalos 9 (1 m. 8 l.) — lakatos 45 (15 m. 23 l. 7 i.) — fazekas 9 (8 m. 1 i.) — órás 4 (3 m. 1 l.) — kertész 2 — cserepező 1 — bádogos 2 — mészáros 18 (4 m. 12 l. 2 i.) — kőfaragó 11 (4 m. 5 l. 2 i.) — szíjgyártó 8 (4 m. 2 l. 2 i.) — molnár 22 (9 m. 11 l. 2 i.) — kőműves 31 (2 m. 24 l. 5 i.) — gombkötő 10 (4 m. 2 l. 4 i.) — posztós 24 (12 m. 12 l.) — fésűs 4 (3 m. 1 i.) — timár 65 (31 m. 30 l. 4 i.) — gyógyszerész 3 (1 m. 1 l. 1 i.) — festő 1 — német kalapos 5 (3 m. 1 l. 1 i.) — halász 30 (13 m. 11 l. 6 i.) — pék 11 (4 m. 7 l.) — kötélverő 6 (4 m. 2 l.) — (kerékgyártó 9 (4 m. 4 l. 1 i.) — köszörűs 2 (1 m. 1 i.) — magyar-szabó 55 (29 m. 14 l. 12 i.) — német szabó, 66 (24 m. 31 l. 11 i.) — puskaműves 1 — szappanos 3 (1 m. 1 l. 1 i.) — utcsináló 1 — német cipész 26 (12 m. 10 l. 4 i.) — horvát cipész 14 (11 m. 3 l.) — czinöntő 1 — téglavető 5 (1 m. 2 l. 2 i.) — takács 46 (24 m. 17 l. 5 i.) — ruhafestő 1 — harisnyás 8 (5 m. 3 l.) — esztergályos 3 (2 m. 1 i.) — könyvnyomdász 8 (1 m. 5 l. 2 i.) — kádár 15 (6 m. 6 l. 3 i.) — üveges 4 (2 m. 2 l.) — összesen 983 iparos, e között 446 mester, 388 legény s 149 inas.

1848-ik évben volt ács 1, arany- ezüst- s drágakőműves 1, aranyozó 1, asztalos 12, bádogos 2, bodnár 8, csizmadia 140, cipész 10, czinöntő 1, cukrász 2, esztergályos 2, fazekas 6, festő 6, gombkötő 4, halász 12, hentes 11, keményítőcsináló 1, kerékgyártó 5, késkovács 1, kesztyűs 1, kőműves 2, kőfaragó 4, könyvkötő 2, kötélgyártó 4, kötő 5, magyarlakatos 5, német 3, mészáros 3, mézeskalácsos 1, posztós 16, puskaműves 1, sárgarézműves 1, sütő 3, szappanos 3, szíjgyártó 4, magyar szűcs 28, német 12, magyar timár 8, német 3.

Jelenleg Esztergamban a) a *kereskedést űzők* száma következő : ó-vasáros 1, — szalag-, gyapot- s czérna-kereskedő 2, — építés-, butor- s tűzifakereskedő 2, — könyvárus 1, — vasáros 5, — galantrie- s nürnbergi-árus 3, — edényárus 1, — zabkereskedő 3, — főzelékárus 2, — különféle kereskedő 4, — kis-kereskedő 2, — ruhakereskedő 1, — bőrárus 7, — lisztkereskedő 5, — terményárus 4, — dohányárus 1, — fűszerárus 7, — rőfárus 20, — zsibárus 2, — posztókereskedő 3, — fehérruha s vászonkereskedő 1, — gyapotárus 5, — összesen 100.

b) a *kézműiparos mesterek* száma pedig eme : gyógyszerész 2, — sütő 8, — virágcsinálóné 4, — könyvkötő 2, — kefékészítő 1, — csizmadia 187, — esztergályos 4, — eczet, liqueur és pálinka-égető 1, — festő 2, — husvágó 8, — hentes 12, — bodnár 17, — bérkocsis 1, — halász 14, — vendéglős 19, — rézöntő 1, — üveges 2, — arany- s ezüstmives 1, — szatócs 7, — fazekas 7, — kesztyűs 1, — kalapos 4, — fésűs 7, — szücs 36, — bádogos 2, — szűrszabó 11, — mézeskalácsos 3, — kömives 4, — molnár 56, — kövező s cserepelő 3, — kéményseprő 1, — szíjgyártó 8, — cserzővarga 12, — nyereggyártó 3, — kötélgyártó 8, — szappanos 3, — szítás 3, — czinező 1, — kőfaragó 5, — köszörülő 1, — lakatos 17, — kovács 8, — szabó 74, — czipkészítő 14, — asztalos 27, — fazekas 8, — posztócsináló 16, — posztónyíró 1, — órás 2, — aranyozó 1, — kocsi-gyártó 11, — gyapotkészítő 1, — takács 27, — fehérítő 45, — kolbászkészítő 1, — czinöntő 2, — czukrász 2, — összesen 730.

Esztergamban 1851-k-i július 5 óta *kereskedői testület* is létezik, 48 tagból álló, kik közül 1 elnök s 6 választmányi tag, 1 jegyző s 1 pénztárnok. Alakult 1851-k-i július 5-én. Befogadtatási díj 50—60 pft.; alaptőkeül pedig minden kereskedésre 3—4000 pft. van határozva. Egyébiránt az e városban létező czéhek s ipartársulatok hivatalos összeírás nyomán (69 gremium) 730 olly tagot számítanak, kik a budapesti katonai kerületi-kereskedelmi sipar kamrának 185⁰/₄-diki költségei fedezéséhez egyenkint 20 pkrrel járulni tartoztak.

Műmalom. 1836-ban létesült gr. Károlyi Lajos költségén nyitravármegyei Nagy-Surányban az osztrák birodalombeli legelső angol-amerikai műmalom. Létesítője ennek, esztergami ácsmester s erőművész Gramling Ignác, ezen általa jó sikerrel létesített vállalatától ösztönözötve a közelebbi mult évtized első éveiben szerződésre lépett az esztergami főkáptalannal, mint helybeli földes uradalommal, egy az időközben elégett Surányihoz hasonló műmalomnak az esztergami hévvízen leendő építése iránt. A kivétel nehézségekkel volt összekötve, mert a régi két-garadú malom, 8' átmérőjű kerekeinek egyszerre forgatása által sem lehetett több gabonát őrteni, mintha az egész vízerő egy kerék forgatására fordított volna;

következőleg, hogy ezen igen csekély vízerő által egy czélszerűbb malmot lehessen forgásba hozni, főképp illy helyzetben, hol a Duna vízének dagályai gyakran az örlést is akadályozzák, mindenek előtt szigoruan kellett az egész vízerőt számba venni; érdekes olvasmányt nyújt, a szakszerűeknek, az e részben folytatott levelezés, melyet a számítás tételre elég elméleti tudománnyal bíró, s 30 évi gyakorlatos malom-építő Gramling, a számtudományosságáról nagy híré Kollár István cz. püspök s esztergami nagy prépostalt folytatott. Az utóbbinak levele imez tartalmú: „Szeretett Gramling úr! Azon feladatnak pontos kiszámítása után: mely vízmennyiség ömlik egy másodpercz alatt a káptalan malmára? és milly gyorsasággal? úgy találtam: hogy a fölülről nyílt 4" magas és 32" széles nyíláson, nem több, mint 2.18. köbláb víztömeg; közép gyorsasággal 3.03. láb ömlik egy másodpercz alatt; következőleg annak erőműi hathatósága $2.18 \times 3.03 = 6.6$ és 56 fontjával számítván köblábát $6.6 \times 56 = 369$ font vizet, azaz 8 mázsa 69 font vizet ad. Esztergamban február 16-kán 1839. Kollár püspök, m. k.” — Tudva ezen csekély vízerőt, meglepetik a málomomba lépő, látva három pár követ, melyek ketteje nehéz sveiczi 4' és egyike hazánkbeli 3' 33" átmérőjű; — a többi részletes gépen kívül, tökéletesen működni.

A malom szerkezetét illetőleg mindenek előtt meg kell említeni: hogy a kerekre folyó víz esése, midőn a Duna által nem akadályoztatik 7'; minthogy azonban a Duna vízének dagálya gyakrabban tartóztatja a kerek forgását, Gramling készített egy magasabban álló kereket is, mely a dagály esetében hasonlóan az első kerek köveit hozza forgásba, és ezen körülmény az egész műmalomra befolyással van, s azt nevezetesen költségessé tévé, mert ha ezen nehézség elő nem gördül, az egész mű minden gépei s négy pár kövei forgatására elégséges egy vízfogás és homlok-kerek, mint Nagy-Surányban látható volt; itt azonban ezek párosan fordulnak elő; innét van tehát az is: hogy kik a malmot megtekintik és a dolog belséjébe nem avatottak, azon ferde felfogással hagyják el: hogy az angol amerikai modoru műmalomok igen bonyolultak, mi azonban nem áll, mert Amerikában, Angol-, Franciaországban, Schweizban, sőt van néhány Németországban is, melyek egyetlen vízkerek által 4—6—8 pár malom-követ hoznak illő forgásba, és pedig nem 3' átmérőjűket, hanem (Franciaországban) 5' 6" — 5' 10" — egész 6' átmérőjűket. — Mi a többi alkrészeket illeti: Gramling a gabna tisztításra egy saját-szerű gépet alkalmazott, mely mint mondatik, ezelőtt sem a Surányban, de másutt sem létezett; — ezen gép igen czélszerűen kitisztítja a gabnát, általa a szemek mintegy lekeféléstnek, minden por, üszög, konkoly, kő és más földrésztől, tisztatlanságoktól elkülönöztetvén; midőn ekként az örlésre szánt gabna kitisztított, a vízerő által a padlásra, s onnét a garadra, mely darálónak nevezetik, szállittatván, két sveiczi követ bocsátatik át; — ezen első műtéten keresztül esvén a gabna, egy hosszú szekrénybe téve (melly egy több szögű — szita szövettel bevont — hengerrel van ellátva) általa öt részre, az akként létre hozott dara pedig egy dara-tisztító gépbe tétetvén szelelő által három részre osztályoztatik; ezen már egészen kitisztított dara olly minőségben, mint az a malomban kapható, ismét a vízerő által a padlásra szállittatván, egy másik pár sveiczi követ ellátott fehér örlő nevű garadra foly, és miután keresztül ment, ismét vízerő által a padlásra szállittatva, egy másik igen finom szita szövettel bevont tambor (doboló) nevű hengerbe tétetik, innét keletkezik az első osztályú finom liszt; és így tovább a 2-dik 3-dik osztályú egy másik tambor által. A korpa egy pár magyar 3' 3" átmérőjű kővön még egyszer bocsátatik át, és ez adja a 4-dik osztályú lisztet. ¹⁾

Az 1850-ik évben eszközölt *barom-összeírás* e sz. k. város területére következőt eredményezett: 863 házban, 1769 lakosztályban 19 egy éves, 23 — 2 éves, 9 — 3 éves csikó, 3 ménlő, 45 kancza, 83 herélt, összesen 182 ló; 413 ökör, bika s bivaly, 603 tehén.

¹⁾ I. Társalkodó 1843. 58. sz.

A *közmunka* erő összeírása 185⁰/₁-ik évre következő szám-
adatokat mutat fel : 441 vonó marha, az ezutáni kötelezettség
minden marhát 2 nappal számítva 882, — házas lakó 746,
mindegyikét 6 gyalog nappal számítva 4476, — házatlan lakó
838, mindegyikét 3 nappal számítva 2514. Az összes kötele-
zettség tesz 882 ígás, és 6990 gyalognapot. — Megváltatott
pedig 760 ígás 5190 gyalognap. A váltásági díj együtt véve
1804 ft. 10 krt tett; ebből valólag lefizettetett 893 ft. 9¹/₂ kr.,
fizetendő maradt 911 ft. ¹/₂ kr., s természetben leszolgáltatandó
122 ígás s 1800 gyalognap.

X. Adóügy.

Esztergam sz. k. városa a forradalom előtti időkben 8 ná-
dori kapu után *hadi adó* fejében 5507 ft. 54⁸/₁₆ kr., tobor-
zatra 96 ft. 2³/_{..} krt, — s tartománybiztossági hivatalnokok
évi járandóságára 18 ft. 52 krt — összesen tehát évi hadia-
dója 1622 ft- 48¹¹/₁₆ krt tett.

Ezen hadi adót kezelő pénztárának kiadásai 1848 előtt
ezek valának :

Kiadás czíme :	183 ² / ₃ ik évi száma- dás szerint		184 ² / ₃ ik évi száma- dás szerint	
	ft.	kr.	ft.	kr.
Hadi adó-járandóság fejében . . .	5507	54 ⁸ / _{..}	5507	54 ⁸ / _{..}
Hadfogadókra	96	2	96	2 ² / _{..}
Hadi pénztárt illető fizetésekre . .	18	53	18	52
„ „ „ napidíjakra . . .	49	4	56	4
E várost terhelő s a hadi pénztárt il- lető tőkéek kamatainak fizetésére	—	—	—	—
E várost terhelő adósságok fizetésére	—	—	—	—
Írószerekre	20	—	20	—
Laktanyák s más katonai épületek ja- vitására	502	57	91	26
Katonai veszteség s szállítási teher megtérítésére	502	—	214	30
A netalán behajthatlan s elengedett adóra	73	10	30	4
A házi pénztár vegyes költségeire	985	22	958	50
A pénztárnak a múlt évi számadásból származott fölös kiadásai	—	—	—	—
A kamarai pénztár szükségeinek fe- dezésére	—	—	1223	6
Összeg	7755	22 ⁸ / _{..}	8216	48 ¹⁰ / _{..}

Királyi bér fejében a kir. kincstárba 240 ftot fizetett.

Házipénztárának kiadásai ellenben következők valának: *biró* 300 ft. 2 öl fa in. ill. *polgármester* 300 ft. 4 öl fa in. ill. *kapitány* 250 ft. 2 öl fa in. ill. 8 *tanácsnok* 200 — *főjegyző* 300 ft. 6 öl fa in. ill. *aljegyző* 150 ft. 3 öl fa in. ill. *ügyész* 100 ft. 4 öl fa in. ill. *alügyész* 1 öl fa in. ill. — *hadi pénztárnok s kamarás* 250 ft. 1 öl fa in. ill. — *ellenőr* 200 ft. 1 öl fa bérfizetés mellett. — *pénztári segéd* 100 ft. 1 öl fa in. ill. — *számvevő* 300 ft. 2 öl fa in. ill. — *lajstromzó* 100 ft. 1 öl fa in. ill. — *ígtató* u. a. — *írnok* 80 ft. 1 öl fa in. ill. — más *írnok* 60 ft. 1 öl fa in. ill. — *szószólló* 80 ft. 2 öl fa in. ill. — *gyámata* 165 — *ellenőr* 125 — *gazda* 110 — *gyámhivatali írnok* 60 — *mérnök* 200 ft. 4 öl fa in. ill. — *főorvos* 150 ft. 150 ft. sz. bér, 8 öl fa in. ill. — *sebész* 50 ft. 2 öl fa bérfizetés mellett — *másik* 10 — *bába* 40 — *segéde* 10 — *téglaégető-ház-felügyelő* 20 — *húsrá ügyelő* 10 — *hegybiró* 30 ft. segélykép 20 — *útbiztos* 30 — *gabona-ár-ügyelő* 4 — *sóra ügyelő* 8 — *postamester* 250 — *doroghi postamester* 20 — *2 hegymester* 15 — *erdész* 150 ft t. sz. 8 akó bor. 32 m. búza 18 m. széna (ezen kívül a bevett erdei birságoknak $\frac{1}{3}$ része); 3 *vadász* 52 ft. 4 $\frac{1}{2}$ öl fa in. ill. — 4-dik *vadász* 52 ft. 2 öl fa in. ill. — *rendőrbiztos* 30 — *páttantyús* 3 — *órahuzó* 120 — *kéménysopró* 55 — 6 *negyedes* 36 — *őrmester* 120 ft. t. sz. — 12 *rendőr* 60 — 6 *éjjőr* 32 ft. 48 kr. — *dobos* 36 — 3 *kerti csősz* 30 ft. (egyenek fára 8 ft.) *sziget csősz* 15 ft. s *mint hajós* 60 — 10 *szőlőcsősz* 36 — *ajtónok* 60 ft. 1 öl fa bfm. — 2 *kocsis* 40 — *postakocsis* 40 — 60 *választott polgárnak* egy egy öl fa in. ill. — 5 *mezei lovas kerülő* 42 ft. (évenként Szentgyörgyhó 1-től Mindszent-hó utolsójáig számítva) lóadag fejében 2 ft. 1 m. búza — 2 *gyalog mezei csősz* 20 — 2 *cséplőkerti csősz* u. a. — 1 *csapatí kertész* 24 — Összesen : *évi fizetés járandóságra* 8565 ft. 48 kr. *szállásbér* fejében 150 ft. *lóadagbér* 10 — *fára* 81 — 2 egyénnek t. *szállás*, 18 m. *széna* — 8 *akó bor* — 37 m. búza, — 119 $\frac{1}{2}$ öl fa in. ill. s 4 öl fa bérfizetés mellett.

Egyházi egyénekre : Rc. *lelkész* 257 ft. 11 kr. 14 öl fa in. ill. s 4 öl fa bfm. — 2 *káplán* 180 — *egyházizenekar igazgató* 223 ft. 4 öl fa in. ill. — 4 *zenész* 10 — összesen : *évi fizetés járandóságra* 880 ft. 18 öl fa in. ill. és 4 öl fa bfm.

Közütatási személyzetre : *nemzeti iskola-igazgató* 25 ft. 2 öl fa in. ill. — 2-dik *elemi iskola tanító* 150 ft. 2 öl fa in. ill. — 1-ső *elemi iskola-tanító* 150 ft. 4 öl fa in. ill. — *varrómes-terné* 40 ft. 1 öl fa in. ill. — *iskolafűtő* 6 ft. — összesen : *évi*

fizetés járandóságra 371 ft. 9 öl fa in. ill. E szerint összesen ;

Készpénzbeli kiadásai : 9984 ft. 48 kr. egy egyénnek *természeti szállás*, 18 m. *széna* — 8 akó *bor* — 37 m. *búza* — 146 öl fa in. ill. és 8 öl fa bfm.

Számított 107 fizetett egyént, s 60 vál. polgárt.

18⁴⁹/₅₀-ki *adó hátraléka* tett 1670 ft. 8⁴/₂₀ krt. 185⁰/₁ adóilletéke volt, jelesen :

a) Személy és földadó	7242 ft. 48 kr.
b) Házaadó	967 „ 14 „

Fogyasztási adó fejében az összes Esztergam 1850-k. martius 1-től azon évi octoberhó utolsó napjáig — tehát 8 hónapra 4160 ftot fizetett. 1851-k. közigazgatási évben pedig a bortól 4000 — a hústól 3200 ftot, — 1852-ben a bortól 4000, s a hústól szinte 4000 pftot kibérlés útján.

A közadózás eszméjénél fogva itt felemlitendő az ujonczozás minő számmal kötelezettsége is. Ugyan is 1840-be az ország akkori összes területére kivetett 38,000 ujoncz közzé 31 katonát állított; — 238 polgárfi ment ez alkalommal összeírásba, sorshuzásra szükség nem volt, mert 21 vagyonosabb polgár családját biztosítandó egy egy helyettest állított, egy önkéntesen állott be, a többi 9 kiállítására a családtyákat 14 pft részvény aláírásra szólította fel az összeíró választmány, másnapra 114 részvényes irt alá; egy egy önkéntesnek 100 pft díj szabotott s 24 órai toborzás után ki voltak az ujonczok állítva. 185⁰/₁-ik évben pedig az 5 katonai kerület által kiállittatni rendelt 16,000 ujonczból Esztergamra¹⁾ 18 jutott.

E helyre tartozik felemlíteni e sz. k. városnak a haza oltárára tett s törvénytárunkba is feljegyzett pénzbeli áldozatait; a Museumra, (1827:35) 522 ft. 37 krt adott; a nemzeti színház alaptökéjéhez pedig 571 ft. 44⁴/₆ krral járult.

XI. Jövedelme s kiadásai 185⁰/₁-ik évben :

a) házi adó	14976 ft. 18 ³⁴ / ₄₀ kr.
b) köztelkekből	6470 „ 24 „ „

¹⁾ Az évi összeírás szerinti összes 7352 lélek népességből katonaaállítás aláösszeírva volt 37 husz éves, 40 — 21 éves, 45 — 22 éves, 36 — 23 éves, 64 — 24 éves, 50 — 25 éves, 85 — 26 éves.

c) korcsmáltatásból . . .	922 ft. 15 „ kr.
d) egyéb javadalmakból . . .	2378 „ 50 „ „
<hr/>	
Összesen	24747 „ 47 ³¹ / ₄₀ „
<i>Folyó kiadásai</i> pedig . . .	28668 ft. 9 ¹⁸ / ₂₀ kr.

XII. Árvaügy 185⁰/₁-ik évben : 205 atyától származott 291 árvának összesen 227,053 ft. 65 dr. v. cz. értéke kezeltetett.

XIII. Börtönügy. *Börtönében* 1831—1840 év közben létezett s rendes bíróság által elítélt 270 rab közül per alatt felmentve, s fél évi rabságon alúl 258, félévi s azontuli rabságra 12 ítéltetvén, középszámitással a tíz évi összes rab-számból 27, a félévi s azontúl raboskodókból 1 esik egy évre.

Ugyan ezen tíz év alatt az 1 s több évre elítélt rabok száma 6 volt.

Jelenleg kebelében székel az Esztergam megyei ideiglenes cs. k. törvényszék, s járásbíróság ; de mellyek felől a megye leírásában szólandunk.

XIV. Tüzoltó szereik. *Tüzoltó szereik* a város különféle részeiben a legjobb karban léteznek ; u : m : 11 tűzi kocsi, 11 kád, 11 vízmerítő, 3 fecskendő, 46 csáklya, 7 tűzi kapa, 183 bőrkanna, 1 tűzi kannát szedő vasvilla, 2 nagy kád, 47 nagy és kis létra.

XV. Katonaság és csendőrség. *Katonaság* 185⁰/₁-ik évben a gr : Wimphen gyalogezredből 3 század és két 6 fontos ágyúútég.

Csendőrségből : 1 hadnagy, 1 őrmester, és 6 gyalog csendőr szállásolt e kir. városban.

XVI. Esztergam érseki város.

Magyar lakosai által *belváros* vagy *viziváros* — a németek által pedig *Wasserstadt* nevezettel különböztetik meg többi testvéreitől. Utóbbi neveztetését egy hajdani nagy erősségű toronytól veszi, melly *Oláh* Miklós érsek megjegyzése nyomán a víz őrzése miatt, vízi toronynak neveztetett : minthogy a várnak nyugodti alj részében, más részről pedig a folyamtól

környezve viz folytonos merítésére biztos védül szolgált. ¹⁾ IV. Béla király engedelmeiből 1239-be Mátyás esztergami érsek házakat kezdte a torony közelében építeni, mellyek utóbb folytonosan szaporodva a toronytól elnevezett vizivárost eredményezék, míg utóbb a törökök által kerített várossá lön; ez időszakban számos épületek s török-imaház is épült benne. A Rákóczyféle mozgalmak közben azonban előbb sokáig ostromoltatva, míg utóbb a szent György város felőli részről megrohanva s feldulatva bevételre. Sötét éjjel ugyan is a már golyók záporától megrongált vízi tornyon át berohant Rákóczy seregek az őrséget leölve foglalták el e várost; s ha bár csak hamar a győzelmes császári seregek által kiszorítottak is : mindazáltal korábbi széttszort magyar lakosai közül kevesen tértek vissza, s ezeknek hátrahagyott lakaikba idegenek települtek. Ez előkori lakosok számos szabadalmak s kiváltságokkal ruháztattak fel főpapjaink által, de mellyek érvénye az idők vizálya által felemészített kiváltsági okiratokkal egyetemben elenyészett. E városba volt helyezve a vár szükségleteit fedező kir. élelmi tár, s az 1687-be Széchényi György érsek által behozott Jezsuita-atyák kolostora; ez utóbbi ma az érsek lakásául van átalakítva, s az egyház városi s ideiglenes székegyházul használtatik. Ugyan e Széchényi György által, még a Jezsuiták előtt, szinte e városba behozattak a sz. Ferencz szerzetesek is a végre : hogy a császári seregeknek a török elleni szerencséjeért könyörögjenek. E szerzetes rend megszüntével kolostoruk egy ideig a 33. számú gyalog ezred növendékei nevelő-házául használtatott; miglen Rudnay hg. primás által 1820-ban a vallás-alaptól 12,000 ftért megvásároltatván Presbiteriummá (mellyben hittani folyamat végzett növendékek egyházi teendőkre előkészítetnek) s a primási levéltár hivatalnokai szállásává lön fordítva, maga az egyház pedig, primási könyvtárrá, mellybe a Posenból lehozott 20,000 kötetnyi részint nyomtatott, részint kéziratu könyvek telepítettek. Ugyan ez egyház szekrestyéjébe őriztetik a főkáptalan hiteles helyü levéltára. „Ut in templo Claustrali Tabularia

¹⁾ 1822-ik évben majd nem ép ezen helyen b. e. Rudnay hg. primás saját szerü vízgépet állított fel, melly is a Duna medréből a várbeli ezer akós víztartóba 340 láb hosszú csövön át 178 lábnyi magasságra juttat fel, és pedig minden órában 200 akónyi vizet. Tervét e vízgépnek néhai Swoboda János cs. k. őrnagy s m. k. építészeti igazgató készíté.

sua et Metropolitani Capituli — ezek a megszerzési okirat szavai : — in Claustro autem Clericos, absolutis theologicis studiis in cura animarum practice exercendos, locare possit.“ 1847-ben a régi széthánt épületek helyére újak állítottak, melyekbe a Nagyszombatból áttelepített legrégibb szent Istvánféle papnövelde növendékei 1850/1-be szállásoltattak be.

E város-rész Dunaparti hosszában, úgy benn a városban három helyen hő vízforrás fakadoz; és pedig ama a vár alatti *északi* szögletben olly bőségben : hogy malmot hajt; amazok egyike fürdőül használtatik; s a város kerítésen kívül dél felől fakadozó másik a sz. Ferenczi (Provinciae Marianae) szerzetesek posztógyárát működteti; míg a harmadik szent Tamás városrész közelében hajdan malmot hajtott, utóbb gr. Sándor Antal által nagy költséggel épített fürdők vizét adá; részben jelenleg is malom kerekét hajtja. (alább bővebben)

Lakosainak száma 1827-ben — a várbeliekkel együtt — 697 volt, kik 123 családbeliek s mind r. katolikusok 62 házban laktak, mesterség s kézi munka által élelmüket keresők. — 1850-ik évben pedig e város összes népessége 812 volt, e közül férfi 397, nő 415.

A házasodottak, születtek és megholtak száma alább Szent Tamás városnál tétetik ki.

Ellenben a legutolsó országos összeírás következő számtételeket eredményez :

Családfő 170, *lélek* szám 918.

Férfi 461, *nő* 457.

R. katolikus 892, *evang.* 12, *ref.* 1, *héber* 13.

Magyar 712, *német* 152, *tót* 54.

Nőtlen 334, *hajadon* 283, *nősférfi* 114, *férjezett nő* 114, *özvegy-férfi* 9, *özvegy-nő* 51.

A távollévő 11 — s itt tartózkodó 62 vidéki levonásával, a *valódi lélekszám* 845.

Házak : urasági 33, polgárház 73, ebből egy telken két ház 6, községi ház 1, lelkészlak 1, tanítólak 1, keresztény zsellér 110, héber zsellér 2. Összesen 221 ház. — Ebből *katonai beszállásolásra* összeírva van 5 tiszti szoba s 94 legény számára szállás.

A *heti vásárok* tartására birt kir. szabadalommal nem él.

Tanoda-állapot : 1 r. kath. két osztályu iskolában, 2 tanító,

51 fi, 51 nő, összesen 102 tanuló. A tanoda-épület falai jók, de teteje rossz állapotban.

Határbeli földdel nem bírnak, kivéve a város feletti szigetet, melyben $34\frac{1}{2}$ kaszás rét és 59 holdnyi kertek valának 1827-ben.

Jelenleg azonban a földadó behozatalára vonatkozó előmunkálatokkal foglalkozó bizottság hivatalos kimutatása nyomán ezen vízivárosi (42. sz.) adó községben van:

szántóföld	30 hold	755 □ öl.	{ az ezutáni biz- 157 ft. 26 kr. tos jövedelem 211 „ 38 „
rét	40 „	1537 „ „	

Összesen :	71 „	692 „ „	369 ft. 4 kr.
------------	------	---------	---------------

Adóügy : 18⁴⁹/₅₀-ik év előtti időkből adóhátraléka nincs.

Adófejében 1827-ben fizetett és pedig hadi

adóba	437 ft. 28 krt.
házi adóba	330 „ 56 „

Összesen 768 ft. 24 krt.

1851-ik évben a) személy s földadó . 679 ft. 27²⁰/₄₀ kr.

b) házadó . 247 „ — „ „

Összesen 926 ft. 27²⁰/₄₀ kr.

ebből fizetvén . 811 ft. 27²⁰/₄₀ kr.

hátramaradt . 115 ftal.

Jövedelmei : a) községi adó . 296 ft. 29 kr.

b) köztelkekből . 102 „ 36 „

c) korcsmáltatásból . 15 „ — „

d) bizontalan . 400 „ — „

Összesen . 814 ft. 5 kr,

Folyó kiadásai . 280 ft.

Az 185⁰/₁-ki ujonczállításkor 2 ujonczt állított, és pedig az 1851-ik évi összeírás szerinti fentebb kitett összes 812 lélekből katonaállítás alá összeírva volt 3 — 20, 2 — 21, 4 — 22, 3 — 23, 3 — 24, 2 — 25, 3 — 26 éves.

Az 1850-ki *barom-összeírás* szerint volt e városban 106 házban 181 lakosztályban 2 ménlő, 2 kancza, 36 herélt, összesen 40 ló, 1 ökör, 43 tehén.

A *közmunka-erő* összeírása 185⁰/₁-ik évre következő számadatokat eredményezett : 34 vonómarha, az ez utáni kötele-

zettség minden marhát 2 nappal számítva 68, — házas lakó 76, mindenikét 6 gyalog nappal számítva 456, — házatlan lakó 73 — mindenikét 3 nappal számítva 219, összes kötelezettség tesz 68 igás, és 675 gyalog-napot — megváltatott pedig 68 igás s 675 gyalognap, ezért a váltsági díj együtt véve 214 ft. 5 krt tett, valólag lefizettetett ebből 153 ft. $1\frac{1}{2}$ kr., fizetendő maradt 61 ft. $3\frac{1}{2}$ kr.

Árvaiúgy : 1851-ben 20 atyától származott 24 árvának összes vagyona volt 8366 ft $71\frac{15}{20}$ -d. v. cz.

Tűsoltó szerei : 1 kocsi, s 1 kézi vizipuska, 14 bőrkanna, mindjő karban.

Katonasága 1851-ben : a 22-ik számú gr. Wimpfen gyalogezredből 3 tiszttel 110 főből állott 15-ik század, s 1 őrnagy a tűzérektől.

Csendőrsége nem volt.

Községi előljárók fizetése : bírósé 32 — s jegyzőé 120 pft.

XVII. Főegyház, s többi egyházak.

A sajátlag vízi, avagy érseki város tövébeni köszirt felettes *esztergami vár* romjai közül emelkedni látjuk a nagyszerű *Szentegyházat*, melly Pannoniáhani páratlan nagyszerűsége által méltán meglepi az alatta elfolyó Duna habjaival küzdő gőzsökön utazók bámész figyelmét. Az ős vár történeti eredetét ép úgy mint a sz. k. városét előkori homály fedi. Szinte, miként amaz első királyunk Sz.-István születése által kezdett hirnevet nyerni; ki hogy lent a városban született, de a kereszt-ség szent vizével fennt a várban öntetett le legyen : általánosan megismerik történetiróink ; — s hogy valjon a vár már e korban is fejedelmi lakul felékitve vala-e? nem tudni, — hogy azonban már akkor szent egyházzal birt legyen, onnan következtethetni : hogy ama korban közszokás vala emelkedettebb helyekre építeni a szentegyházakat. Ugy azt sem határozhatni meg történeti biztossággal : mellyik szent egyházban kereszteltetett legyen meg a szent király? s valljon az őscinknek letelepedésükkor már fenállott avagy Geiza ős vezér által építetett-e? *Bonfin*¹⁾ *Dubravius*²⁾ *Oláh*³⁾ s több mástörténetirók a Basilika építését és pedig szent Albert püspök tiszteletére — ha-

¹⁾ Rerum Hung. Dec. I. L. I. p. 20.

²⁾ Hist. Bohem. L. VI.

³⁾ Hungaria p. 32.

tározottan szent Istvánnak tulajdonítják; — s ha bár egy ilyennek általa építése megengedhető is : de nem annak, melyben a szent keresztvizet felvév, mert ezt legfeljebb is csak kijavíthatatá. Ebbeli állításunkat legkevésbé sem gyengítvén azon körülmény sem : miszerint IV. László király 1272- s 1274-ki okleveleinek a szent István vértanu tiszteletére, még ma is a Sz.-Tamás városban létező egyházra vonatkozó eme szavai nyomán : „juxta eandem Ecclesiam S. Stephani Protomartyris, ubi Sanctissimus rex Stephanus sanctum nomen suum proprium et *nativitatis suae* praenunciationem per os S. Stephani Protomartyris... recepit.“ „Cum ipsa sedes Strigonien-sis sanctissimi Patris et Domini nostri S. Stephani regis ortu, per Protomartyrem praenunciato, decorata, et *sacro baptis-mate*, regalisque nostri diadematis impositione exstiterit redimita“, — *Pray* és különösen *Katona*¹⁾ is hivatkozva az esztergami egyház 1397-ki egyház látogatási okirat rokon tartalmára most mondottainkkal ellenkezőt állítanak; mert miután épen e most említett 1397-ki egyház látogatási okirat azt is tartalmazza : miként a kérdéses kápolna, melybe Sz.-István király születettnek állítatik; a Sz.-István vértanú egyházához csatoltatott, de attól előbb egészen különített volt legyen; épen nem zárja ki arra fentebbi állításunk valóságát : miszerint maga az egyház melybe kereszteltetése, s utóbb koronáztatása végbe ment, szent István királynak születésekor már létezett legyen.

A bekövetkezett idők vizsálya közben azonban az egymást sorban követő érsekek által vetélkedve ugy gazdagságában mint ékciben emelt vári főegyház is az emberi mulandóság tárgyává lön; végre Zéchy Dénes érsek 1449-ben egyházi gyűlést hirdetett Esztergamba; a tanácskozás legfőbb tárgya az esztergami főegyház újon építése vala; roppant költségek szükségeltettek, s mivel az érseki pénztár kiürülve vala, felhívá Dénes érsek a püspököket s tehetősb egyháziakat adakozásokra; a felhívás nem maradt sükertelen, világi főurak is vetélkedének a minél többet adásban. Alig négy év lefolyta alatt már tető alatt állott a nagyszerű épület, s 1453-ba a bold. szűz és Sz.-Adalbert püspök és vértanú tiszteletére felszenteltetett „multo marmore et auro tam scite distincta, ut *opus an-*

¹⁾ I. Hist. Ducum. 576. I.

gelicum diceretur.“ A következett érsekek, jelesen Vitéz s Bakács olly igen vetélkedének a főegyház diszítésében, hogy ezt I. Ferdinánd király idejében *Velius* „augustum revera templum“ kitétellel nevezé; különösen pedig az annyi bekövetkezett harczy rombolások közben is épen maradt Bakács építette bold. szűz kápolna miatt, mint mellynek falai „ex porphyretico lapide“ „summa laquearia laminis inauratis, cum coelatura mirabili, tectum sustinebant argentatis tegulis conchae instar fabre factum.“¹⁾ —

Azonban bekövetkezének a legszomorúbb török uralom napjai. A fentebb előadott történeti adatok szerint 1543 óta 1683-ig — tehát 140 éven át a vár török zsarnok uralma alatt szenvedett. Széchényi György érsek ugy ezen, mint a budai vár felépítésére Leopold királynak 1695-ben végrendeletileg 180,000 ftot hagyományozott. Gr. Barkóczy Ferencz pedig d. e. Mária Terezia királyné által 1761-ki majus 13-kán esztergami érsekké neveztetvén, miután a nevezett nagy királyné kegyes adományozásából a várhak, melly a török kézből visszafoglaltatása óta (1683) katonai őrségül használtatott, ismét teljes birtokába jutott, mindent elkövetett: hogy az 1540-be — harczy viszályok miatt — innen Nagy-Szombatba átvitt főkáptalant eredeti helyére vissza telepithesse, s a hajdani szentegyházak romjaiból ujat épithessen. De mit nem kimélt fáradtsággal s költséggel alig megkezdhetett bekövetkezett halála után Rudnay Sándor hg. primásnak lön fentartva, ki I. Ferencz királyunk által kineveztetvén mindjárt 1820-ik évben a főkáptalant 277 évi távollét után eredeti helyére visszaszállíttatá; s megkezdé ünnepélyes alapletétellel ama roppant szentegyháznak építtetését, melly ha bár csak korunkban leend is bevégezve, a nagy főpap alapítójának örökítendi nevét.

Az alapkő letétele alkalmára tallér alakú emlékpénz veretett, mellynek hátlapja Rudnay profilját mutatja; az építés Pakh kühnél terve szerint lön megkezdve; kinek 1839-be közbjött halálával azt, Hild Károly pesti építész vette át, az eredeti tervtől eltérő többszerű módosításokkal; az egyház szélessége 336', hossza az oldalához építendő primási lakkal 660', magassága pedig 61'. Előreszt 10 corinthy osz-

¹⁾ 1. de bell. Pann. 10. 1.

lopon és 26 pilasteren nyugvó homlokzat ékitendi; a szög-részekhez pedig kiszökellő tornyok csatlakoznak. A dunai homlokzatot 4 pilaster ékiti. Az egyház közepe felett magas kup emelkedik, 250' magas és 82' átmérőjű, 24 oszlop, 30' magasságú, 18'-nyi gerendázattal viseli a kupfedelét, mely 12 félkörű ablakon nyeri a világítást. A fölötte lévő tér a kup boltozatig az ó és új szövetségből vett jelenetekkel van basrelief munkával köröskörül ékesítve. A kup Hild terve szerint nem kapott lámpát, hanem csak rézfedelet félkörű feszítésben, mellyen közvetlenül nyugszik a kereszt. A kup alapján anégy evangelista szobra áll. Magát az egyházat a lapos tető magasságában folyosó környezi, s számos szobor, Casagrande képfaragó kezéből, ékesíti; a Duna felőli már kész oldalon a vallás 24'-nyi álló képe, alatta 15" betűkkel e szavak: „QUAE SURSUM SUNT QUÆRITE“ *Péter és Pál* apostolok, *István* és *László* szent királyaink, 18' magasak. A melső részen a *Hit*, *Remény* és *Szeretet* csoportja más szobrokkal, valamint több dombormű 9' magasán és 15' szélesen, különösen a dunai részen a koronának a magyarok nagy Asszonyáhozi felajánlása *Sz.-István* által, s a követek elfogadása, kik *Sz.-László*-nak a keresztesek fölötti fővezérseget ajánlák. — A székegyház belseje az eredeti terv szerint vörös márvánnyal rakatott ki; de ez szépségi szempontból fehérrel cseréltetik fel. A belső pilasterek fejezetei megaranyozva, s a kupozat alfresco festve. — A Mária menybemenetelét ábrázoló főoltárkép 40' magas és 20' széles. — A főegyházhoz több kápolnák ragasztvák; a *Sz.-István* kápolnában van ideiglenesen felállítva azon eredetileg a főoltárra, de később egyik mellékoltárra szánt kép, melly egri születésű Hess Mihály műve és *Sz.-István* első királyunknak Adalbert prágai püspök általi megkereszteltetését ábrázolja; magassága 25' szélessége pedig 16'; e kép történetéhez felemlitendő: hogy 6 $\frac{1}{3}$ röfnyi vásznát e célra sajátlag készített szövöszéken Esztergamban szőtték¹⁾. E kápolnát még két szép carrarai márványból készült, emlékmű diszesíti; egyikét az 1809-ben meghalt főherczeg primás Estei Ambrus Károlynak testvérei állították, s mellyet Canova utmutatása szerint Pisoni József készített Modenában; — a másik emlékmű szent

¹⁾ A művészeti tekintetben jeles festvénynek történeti hibául rovatik fel: hogy az arczatok s az öltözet a mai kor szerint vannak felfogva.

István vértanút ábrázolja Ferenczytől. — Nevezetes a *Bakács*-féle kápolna is; melyet eredetileg Bakács Tamás érsek 1507-ben a várhegy egyik távolabb eső részén a szűz Mária tiszteletére épített; melyet azonban az új székes egyház építése közben (1824-ben) 1600 részre szétszedtek s a tágas téren ismét felállították, mint a kápolnában befalazott táblák mutatják. — De mindezek fölött legnagyobb szerű a *sírbolt*, melybe 60 lépcső vezet le. Bejárásánál két magas szobor: a *békeé* és *halhatatlanságé* látható. Ezek *Schrott A.* mester kezéből valók. A jól illő feliratok I. Péter V. 4. Tim. II. 5. és Thess. IV. 12 helyeiből vannak véve. Az oszlopalapok a kup alatt 8" szélességűek, mint az ablakokon láthatni, melyek által gyenge félhomály terjed el. A régibb főpásztorok közül már többnek sirja van befalazva. A sírbolt csarnokaiban nyugszanak *Rudnay* Sándor bibornok (1831.) *Károly Ambrus* főherczeg s érsek (1809.) *Kopácsy* József (1847.) és *Pakk* építész (1809.) tetemei és több más egyháziaké és világiaké között, millyen például a 16 lapon már felemlített *Schuhknecht* tábornok s utolsó esztergami vári parancsnoké († 1732.); — a feljárás e székegyházhoz két obelisz és két egyphusi stylban épített kapun vezet. Az egyház előtti térnek hossza 660', magassága pedig 61'. — E tér, melyben az egyház áll, föl van valamivel emelve a *káptalan tér* fölött; ezen a káptalanbeliek lakására szolgálendő, tojásdad félkör alakú tér, 1500' hosszú és 1152' széles helyet foglal el. Az eredeti építkezési terv szerint 24 kanonoki lak, mindenik két emeletes, teszi az ellipsis hosszoldalát, melyekhez fölül még két épület: papnövelő intézetül, levél és könyvtárul, csatlakozik. De az újabb módosítások szerint ez épületek félkörű alakja nem fog kivitetni.¹⁾ Az eddigi építkezésekre fordított költségek összege 1,600,000 pftra számíttatnak.

Apostoli fejedelmünk mennyire szíven hordja e nagyszerű egyház mielőbbi felépítését; kiáltólag tanusítja az, hogy miután 1852-ki július 2-án az Esztergamiakat boldogító legmagasabb jelenléte alkalmával az eddigi építkezések eredményét meg szemlélni kegyeskedett — 1852-ki augusztus 30-ról kiadott legfelsőbb elhatározásával, az építkezések sietősb bevégzésének lehetővé tétele végett, magyarországi cs. k. helytartósága útján az építkezések bevégzését olly igen szíven hordó országunk

¹⁾ 1. Újabbkori ismeretek tára Pest 1850. III. k. 142—143. l.

herczeg-Primásához ugyancsak 1852-ki oct. 7-ről 21749. sz. a. imez tartalmú rendeletet adatott ki :

„Nr. 21749. An den Graner Erzbischof Fürst-Primas! Seine k. k. Apost. Majestät haben mit a. h. Entschliessung vom 30. August l. J. zu genehmigen geruht, dass die von E. E. in Folge einer mit dem Graner Metropolitan-Capitel gepflogenen Consistorial-Berathung behufs der unverzüglichen Ausführung der im Innern des in Bau begriffenen Doms zu Gran erforderlichen Herstellungen beschlossenen Anleihe von 200,000 fl. eigentlich über die von E. E. zur Deckung der jährlichen Tilgungsquoten an Capital und Interessen, und zur Ausführung der an dem benannten Dom notwendigen Herstellungen eingegangene Verpflichtung der Zahlung einer jährlichen Summe von 14,000 fl. als eine zum Behufe des Dombaues auf die Primatialproventen auf 30 Jahre bezogene Last angesehen, und daher sowohl an den Fiscus Sede vacante, als auch auf die Nachfolger im Primate getragen werde. Das k. k. Ministerium für Cultus und Unterricht hat die mit Erlass vom 25. Sept. l. J., Z. $\frac{37}{32} \frac{53}{29}$, die Statthalterei über die a. h. Entschliessung mit dem Auftrage in Kenntniss gesetzt, E. E. die Verpflichtung aufzuerlegen, die Tilgung besagter Anleihe nach dem vorgelegten Amortisations Entwurf bis zu E. E. Austritte aus dem Besitze der Primatialproventen genau zu bewirken, und zu diesem Zwecke sowohl über die wichtige Verwendung des zu erhebenden Anlehens von 200,000 fl. als auch über die richtige Abtragung der jährlichen Tilgungsraten desselben mit Ausgang jeden Jahres glaubwürdige Behelfe der k. k. Finanz-Landes-Direktion vorzulegen. Ofen, am 7. October 1852.“

Hajdanában az összes Esztergamban hét plebánia volt, 5 a sz. kir. városban, s kettő az alsó városokban. — Ma öszszesen 3 plebánia van; u. m. :

1) a *vizi-városban*, sz. Ignácztól védszentül tisztelő egyház ideiglen érseki egyház egyszersmind. Hajdan a Jézus nevét viselő szerzeteseké, s egész Batthyányi bibornok koráig torony nélküli volt; állítólag ugyanis a várparancsnokok a torony építését csak a szentegyház tetejeig engedék, nehogy ez szabad kilátásukat akadályozza. A most létező tornyokat a nevezett bibornok fő érsek 1780-ban építteté. Ezen szentegyház jelenleg 1820-ik év óta, míg a vártetőn kezdett szentegyház elkészülend, ideiglenesen főkáptalani szék-egyházul használtatik. Anyakönyvei 1711-ik év óta veszik lételüket. Szent-Tamás városa, hasonnevű szenthez czimzett egyházával, fiók községe, egyházi védjogot az esztergami érsek gyakorol. — A várban építkezés alatt létező Basilikának bold. szűz tiszteletére emelt Bakáts-féle kápolnában az isteni szolgálatokat külön lelkész teljesíti.

2) A *sz. kir. város* szentegyháza Péter és Pál apostolokat tiszteli védszentül, anyakönyvei 1709. óta léteznek, védjoggal a városi község bír.

3) *Sz. György* városának ugyan e nevű szentet tisztelő egyháza 1800-ik évben emeltetett különplebániára, s anyakönyvei is ez óta vannak. Egyház-védnök az esztergami érsek.

Ezenfelül a szent Ferencz (Provinciae Marianae) nevet viselő szerzeteseknek is van Esztergamban kolostoruk. Első keletkezése felől ennek biztos adattal nem birunk, — azt azonban örökölték évlapjaink : hogy a tatárok által szétdúlt szerzetes ház romjaiból IV. Béla király a védszentjeül tisztelt bold. szűz tiszteletére új kolostort építtetett ¹⁾, melynek egyháza sírboltjában utóbb el is temettetett. ²⁾ 1844-ik évről azonban olvassuk a szerzet évkönyveiben : „Conventus noster Strigoniensis ad Auxiliatricem a Bela IV. Rege fundatus tenore Literarum Joannis Cardinalis St. Angeli Legati in Hungaria Apostolici „Romanus Pontifex“ Budae die 25-a mensis Junii, ad instantiam Magnatum itidem Patribus Observantibus assignatur.“ ³⁾ — Utóbb Széchenyi György érsek bibornok azon célra telepíté meg ismét Esztergamban a szerzetet : hogy egyénei buzgó fohászaikkal kérnék az egek urától a hazának török járom alóli felszabadulását. A mostani kolostor 1700-ik évben kezdett építtetni s 1717-ben épült fel, midőn is a szerzetesek „praelato expanso Vexillo Albo, a Senatu Strigoniensi, pro antiquo Hungarorum more, sumtuose facto, ad adumbrandum videlicet primam illam Patrum — olim Anno 1240 per Belam IV. Regem Hungariae factam introductionem“ ünnepélyesen beigtattattak.

Van továbbá Esztergamban, a sz. k. városban, a *g. n. egye-sülteknek* sz. Mihály őrangyalt védszentül tisztelő anyaegyházuk; keletkezék ez 1698-ban, s azóta léteznek anyakönyvei; tartozik a budai protopresbyteriatushoz — fiók községei : Párkány, Levicza, Mikula s Demes.

Az *izraelitáknak* is van, úgy a sz. k. mint Sz.-Tamás városában zsynagógájuk.

XVIII. Országunk fő egyházának felemlítése után szólnunk kell az *esztergami érsekek*, mint a magyar egyház feje, magas *méltóságai, bírtokai, s megyéje kiterjedése felől is*. Igen is, országunk keletkezte óta a magyar egyház feje az esztergami érsek, s úgy királyaink, mint a világ-egyház feje a római pápák is, vették edének a magyar főpap dicsőítésében ! Már 1187-ik évben

¹⁾ I. Bombardi Topographia M. R. Hung. 192. I.

²⁾ I. u. o. 201. I.

³⁾ I. Schematismus Provinciae Hungariae nunc S. Mariae nuncupatae Ordinis minorum Refor. S. P. Francisci ad Annum C. 1851. Posonii 39. I.

VIII. Gergely pápa, akkori esztergami érsek Jobot s utódait királyaink felkenésére s megkoronázására jogosítá; 1318-ban Róbert Károly Esztergam vármegye örökös főispánjává nevezé az esztergami érseket.¹⁾ Zsigmond királyunk pedig 1393-ban, „Magyarország legfőbb kancellára“ czimével diszité fel őt. V. Miklós pápa, utánszülető László királyunk előterjesztésére 1452-ben Zéchy Dénest, és kik hivatalában utódai lesznek, Magyarország s a hozzá tartozó és tartozandó tartományok primásává s született követévé nevezé, és csupán őket a magyar birodalom területében kereszt elővivésre jogosítá fel. Holló Mátyás királyunk Vitéz Jánost és utódjait bármelly bíróság előtti eskületételtől mentesíté akként: hogy ezt hivatalnokaik által tehessék le. Végre III. Károly 1714-ben a római szent birodalom herczegévé nevezé primásainkat. Ennyi méltóságokon felül az esztergami érsek egyike vala az ország biráinak s a kettős királyi pecsét magánál tartására feljogosított; továbbá a volt m. kir. helytartótanács tanácsosa, s az ország legfőbb törvényszéke: a hétszemélyes táblának közbirája vala, feljogosittatván a volt királyi táblához is két ülnököt kinevezhetni.

Országunk békes állapotában az esztergami érsek vala mint méltóság- úgy gazdagság-tekintetben is első valának; ugyanis gyalog hadseregen kívül két, egyenkint 400 lovasból állott banderiumnak, saját költségen, kiállítására s tartására köteleztettek. Jogosittattak ellenben egyházaik javait férfi ágra adományozni, s ez által ezek birtokosait megneemesíteni, kik „praedialista nemesek“-nek neveztetve, valamint az országbeli egyéb nemesek a királyért, úgy ezek az esztergami érsekért, mint ennek hűbéresei, harczra kelni tartoztak. E praedialista nemesség, le egész korunkig, 3 „praedialis szék“ hatóságra lön osztva u. m.: a) a *verebélyi* a szent-györggyel egyitve, melly Posony, Nyitra, Komárom, Bars, Esztergam, Hont és Nógrád vármegyéken át elterülve Oláh Miklós érsek alatt 65, 1727-ben 95 kuriát számított. — b) A *vajkai* Posony vármegye alsóbb részén vonúl el Oláh alatt 36, 1727-ben pedig $40\frac{3}{16}$ — és c) *érsek-léli*, melly Komárom vármegyében Oláh alatt szinte 36,

¹⁾ Az, hogy Noha már IV. László királynak 1273-ik évben kelt oklevelében, mellyben Lőrincz szepesi grófnak Ujvár város adományoztatott; II. Miklós választott esztergami érsek mint Esztergam vármegye főispánja írta magát alá, csak azt mutatja: hogy ekkor még a főispánság örökösen adományozva nem volt.

1727-ben pedig 64 kuriából állott; mindenik praedialis székek saját előljárósága: mint a vármegyéknél alispán, főszolgabírák, esküdtek, jegyzők s ügyészből álló; a főispánokat két palatinus, egyik verebélyi, másik vajkai s érsekléli, személyesíték.

És ha bár az esztergami érsekség birtokai, a gyakori török hadak s polgári belviszályok közben, úgy a szepesi, rosnyói s beszterczei püspökségeknek (mint mellyek d. e. Mária Terezia királyné által 1776-ban az esztergami érsekség egyház területéből lönek kihasítva) nagy részben ezen érsekség javaiból ellátása által tetemesen megcsökkentettek is; mindamellett, le egészen az 1848-ban eltörölt urbériségekig, jövedelmei a főpap állásának olly igen megfelelőének: hogy az összes osztrák birodalomban hozzá hasonló nem létezék. Ugyanis az összes érsekségi javak 8 urodalomra u. m. esztergami, érsek-ujvári, drégelyi, gutai, nagy-sallói, verebélyi, nagyszombati s posonyira osztvák; van ezekben 1 püspöki, 10 mezőváros, 63 falu, 17 pusztta, mellyekben összesen $2816\frac{3}{10}$ jobbágy és $216\frac{1}{3}$ szabad telek létezék. El vala pedig e birtok szórva Esztergam, Bars, Hont, Nógrád, Komárom, Nyitra, Posony és Trencsén vármegyékben.

Egyházi legfőbb hatósága alá tartoznak a nyitrai, veszprémi, pécsi, szombathelyi, beszterczei, székes-fehérvári, váci, győri, d. sz. — továbbá a fogarasi, körösi, munkácsi, eperjesi, nagyvárad g. e. sz. püspökök. — Egyébkint egyházi megyéje kiterjed egészen Hont, Posony vármegyékre, Nyitra, Esztergam vármegyének nagyobb részére, Komárom, Nógrád felére, Barsnak $\frac{2}{3}$ -ra, Győrnek és Pestnek kevés részére. Buda-Pest fő városokra.

Van területében 1 fő-2 társas káptalan (posonyi s nagyszombati) az első 22 a — második 12 — a harmadik 6 kanonokkal; — 2 jövedelmes apáturság (lekéri és telki). — 7 valóságos prépostság (esztergami, posonyi, vágújhelyi, bozoki, sághi, budai, dömösi) 474 plébánia, — 3 papnövelde (Esztergamban, Nagyszombatban, Posonyban) a bécsi Pázmán és pesti közönséges papnöveldeken kívül. 8 fő, s 44 alesperesség, 33 szerzetes ház. 1851-ben az összes egyházi, szerzetes, s apácza egyének száma 159 volt.

Alapítása óta ez esztergami érsekségnek, 852-ik év folyik le, melly hosszasan idő szak alatt csak a 68-ik érseket bírjuk jelenkori primásunkban. A 68 közül 14 bibornok is vala egyszersemind.

XIX. Az esztergami érsekek névsora ¹⁾ következő : 1) *Dominik* 1000—1002. — 2) *Sebestyén* 1002—1036. egyház kormányzási tevékenységének kezdetén mindkét szemét éjhomálya borítván el, Astrich vagy Anasztáz kalocsai érseknek adatott át a magyar egyház főkormányá, ki már a Frankfurtban 1006. tartott synodus végzéseit is mint „Anastasius Ungrorum Archiepiscopus“ írta alá. Azonban ez év végével, a majd három évig világtalan Sebestyén visszanyervén szemei világát, a magyar egyház kormányát is visszavevé, Asztrichnak a „metropolita“ czímmeli élhetés meghagyatván. 1007-ben keresztelte meg Sebestyén Székes-Fehérváron Imre herceget, s 1009-ben sz. István nővérének Orseoli Otto velencei dogévali összeesküetését eszközlé, melly jog azóta mindenkor az esztergami érsekeket illeté. Meghalt 1036-ki december 30-án. — 3) *II. Dominik* 1037—1046. a bakony-béli apátságnak 1037-ik évben kelt adomány-levelét ő írta alá. Sz. Istvánt Székes-Fehérvárott 1038-ban eltemetvén, Pétert, sz. István király nővérének fiát, magyar királylyá koronázá. A Vatha vezérlete alatt keletkezett vallás-ellenes vadsorda által 1046-ban legyilkoltatott. — 4) *Neaemias* 1048—1077. Megkoronázta I. Bélát, ennek 1062-ik évben Dömösön az épület összerogyása által történt kimulása után Salamont (Sz.-Fehérvárott), továbbá 1074-ben Geizát s Lászlót. — 5) *Desider* 1078—1084. előbb győri püspök s majd kalocsai érsek. 1083-ban László által Rómába küldetvén, VII. Gergely pápától kieszközlé : hogy sz. István és Imre fiának tetemei a király, pápai követ, az egyházi s országos rendek jelenlétében köztiszteletre kitétettek. — 6) *Acha* 1085—1088. ő igtatá be a legelső zágrábi püspököt (1085.), s 1088-ban a pápává választott II. Orbánnál tisztelgett magyar küldöttséget vezérlé. — 7) *Seraph* 1089—1104. Az 1096-ban Piacenzában tartott egyházi gyűlésen Magyarország részéről jelen lévén szónoklatával annyira kiemelte László király vitézségét, miszerint ez a szentföld elfoglalására határozott keresztes had vezérévé közakarattal elválasztatott ; kinek is a táborba bekövetkezett halála után Kálmánt királylyá koronázá. — 8) *Lőrincz* 1105—1118. előbb egri püspök, magyar egyházi gyűlést tartott, s II. Istvánt királylyá koronázá. — 9) *Marczell* 1119—1126. előbb váci püspök. — 10) *Felician* 1127—1149. előbb erdélyi

¹⁾ I. Magyarország primásai Pest 1847.

püspök. — 11) *Márton* (Martirius) 1151—1161. A Cisterciátákat ő hozta be, 1156-ban 70 faluja tizedét s egyéb haszonvételeit adományozá az esztergami főkáptalannak, s a sz.-fehérvári egyház építését megkezdé. — 12) *Bánfy Lukács* 1162—1179. előbb egri érsek III. Istvánt, utóbb IV. Istvánt is, — alig fél év leforgása alatt tehát kettőt királylyá koronáza, s ugyanazon fél év alatt hármat : III. Istvánt, II. Lászlót és IV. Istvánt eltemeté. A pápa-választás iránt keletkezett szakadásnál a magyar egyházfőnökök egyetértésével III. Sándor pápa mellett nyilatkozott, mi által Eberhard érsek levele nyomán a római egyházat a legnagyobb veszélytől mentette meg. 1169-ben III. Istvánnak az egyházi javak körüli önkéntes rendelkezései miatt¹⁾ egyházi gyűlést tartott, és a midőn ennek ígért orvoslást a király meg nem adá, az érsek az egyházi rend panaszát, III. Sándor pápa elé vivé. A római szék követét küldé a királyhoz, s a kettőnek egymással alkudozásai felől Spondanusnál ezeket olvashatni : „eodem Anno (1169) dum ipse (III. Sándor) in causajurium Ecclesiae, regem Anglorum (Henricum) refractarium experiebatur, alius potentissimus rex Hungariae, Dalm. et Croat. svacione M. Diaconi Cardinalis libentissimo animo Ecclesiam restituit in iis, quae tam ipse, quam eius praedecessores usurpaverant, adversus Ecclesiasticam libertatem, circa depositionem aut translationem Episcoporum, aliorumque Praepositorum ac bona vacantia Ecclesiarum ; deque iis diploma conscripsit, quod asservatur in vaticana bibliotheca, libro, qui inscribitur cencii cameralis“. ²⁾ 1174-ki január 13-kán III. Bélát királylyá koronáza. — 13) *Miklós* 1180—1183. — 14) *Jób* 1184—1204. előbb pécsi püspök, királyi adománykép nyéré maga s utódai számára Vajkát, s VIII. Gergely pápától annak oklevélszerű kimondását : hogy a király-koronázási jog — melyet eddig az esztergami érsekek csak szokásból gyakorlának — ezentúl kizárólag az esztergami érsekeket illesse, szabadságukban hagyatván ezen jogukat egyes esetekben a kalocsai érsekekre átruházni. — Utóbb pástori levelével hívá fel a magyar nemzetet fegyverre, a ke-

¹⁾ Jelesen tetemes adót vetett az érsek- s püspökökké emelendőkre, s a megürült egyház javak sokáig betöltetlen hagyatva a korona-ügyész kezelése alá jutottak.

²⁾ Ez érsek korszakában, 1170-ben, bizonyos János nevű püspök (eredetére magyar) németországi pártosai által III. Callistus név alatt pápává választatott.

reszténységet vég elpusztítással fenyegető Saladin egyiptomi zsarnok ellen. 1192-ben Crescenti Gergely portici bibornokkal együtt végzé a sz. László király szentesítése körüli szertartásokat. A sz.-fehérvári egyházat beszentelé, s a még atyja életében megkoronázott Imre királytól azonfelül : hogy az esztergami érsekeknek sz. István s sz. László királyoktól nyert jogát, miszerint a királyi jövedelmekből tizedet huzzanak ; megerősíté, egyszersmind a Selmeczen feltalált arany bányából első nyert illetéket, a Posony s Szepes vármegyékbeni királyi tizedet, sőt miután az Esztergam vári kir. palotát is minden készületestől az érseknek ajándékozá Imre király, 1202-ben az Esztergam városi s vásári jövedelmeket, s számos kincstári telkeket is maga s utódai részére megnyeré. — 15) *Vilmos* (Guilielmus)? —? — 16) *János* 1206 — 1233. II. Endre király sógora, meraniai herceg, kit noha a főkáptalan is elválasztott esztergami érsekké, a magyar püspökök mégis, annak el nem ismerve, Kalanus pécsi püspököt választák meg érseknek ; de a pápa is János mellett határozott ; ki is megválasztatásaért az esztergami főkáptalannak, a nagyszombati kerületbeli baromfi tized jogát örökre oda adományozá. ¹⁾ Legfőbb érdeme e főpapnak : hogy a kunoknak a keresztény hitre térítését eszközölé, e célra hozván az országra a Dominikánus szerzetet is. — 17) *Róbert* 1224 — 1238. előbb veszprémi püspök, a kunok megtérítését roppant sikerrel folytatta, a zsidók és izmaeliták hatalmaskodása miatt az egész nemzetet egyházi átok alá vetette, — s IV. Bélát Székes-Fehérvárott királylyá koronázá. — 18) *Mátyás* 1239 — 1241. 1239-ben István királyi herceg keresztelése alkalmával a királytól azon felül : hogy az érseki jobbágyságokat adómentesíté, Födemes és Pooh városokat adományképp nyeré. — 19) *Vancsa István* ²⁾ 1242 — 1252. váci püspökből a sajói tatár-csata után lön érsekké. Közte s Benedek kalocsai érsek között a bosnyák kereszténység feletti főpásztorság iránt 1247-ben heves vita keletkezett, — utóbb a pápa által a kalocsai érsek nyer-

¹⁾ E főpap jellemzéséhez tartozik felemlíteni : miként Gertrud királynénak — a történeteinkből ismert Bánkban-féle aljas bűn tényezése miatt szándokolt meggyilkoltatása felől értesítettén, azt sem helyeselni nem akaró, sem kárhoznatni világosan nem merő eme, történeti nevezetességgé vált, kétértelmű szavakkal válaszolt : „Reginam occidere, nolite, timere, bonum est : si omnes consentiant, ego, non, contradico.“

²⁾ Alapítója volt az 1510-ig virágzott Vancsa grófi családnak.

tességeivel eldöntve; István érsek azonban a pápa által sz. Klára rendének pártfogójává lön nevezve, míg végre 1252-ben mint praenesti püspök s bibornok az esztergami székről lelépve 1269-ben meghalt. — 20) **Benedek** 1253—1261. a kalocsai érseki székből átételét a pápa sokáig nem akará megerősíteni, mivel Vancsa István bibornok is visszatételét szorgalmazá; s csak ismételt sürgetéseknek engedett a pápa; 1256-ban egyházi gyűlést tartott Benedek, mellyen Vancsa István bibornok esztergami érseki czimmel volt jelen. Benedek, István herczegnek megkoronázása után, csakhamar meghalt s tetemci az esztergami főegyház alatti sirboltba takarítottak 1261-ik évben. — 21) **Fülöp** 1262—1272 a zágrábi püspökségből; — megyéje ügyei iránt Pál pécsi püspökkel komoly zavarokba bonyolodott, míg végre a római székek magyarországbani képviselője az érsek részére döntötte el az ügyet. — 1267-ben folyamodására Hedvig meraniai herczegnő (II. Endre nejének Gertrudnak, János érseknek, és Berchtoldnak nővére) — valamint később szüz Margit IV. Béla király leánya, a nyulak szigetén volt apácza fejedelemnő a szentek sorába felvétetett. Végre az esztergami érseknek javára a korábbi királyok adományozásait mindenkorra biztosítandó sorozatot készített ezen adományozásokról, s annak Béla király általi megerősítését kieszközlötte. — V. István alatt a kir. kincstári tisztek megtagadák az érsektől a Dunán túli tizedet; a király azonban az érsek részére dönté el az ügyet. — 22) II. **Miklós** 1273—1274. egyetlen oklevélben találjuk őt mint esztergami érseket aláírva ¹⁾. — 23) II. **Benedek** 1274—1276. előbb budai prépost s kir. alkan-czellár lévén az esztergami kanonokok által sokáig el nem ismertetett, miért is őket részére hódítandó kieszközlé a királytól, hogy Bermoth városát nekik adományozá. Mind e mellett is azonban ritkán élt Benedek az esztergami érseki czimmel, mivel János kalocsai érsek, s Lodomer nagyváradi püspök — a magyar egyház e korbani legtekintélyesb fejei — Benedek választását érvényesnek egyáltalában el nem ismerék, oda vivén a dolgot, hogy Benedek a római pápa által sem erősítették meg, s inneni bánatában meg is halt. Halála után az érseki szék két évig betöltetlen maradt, s a csak magány gyönyörökbe

¹⁾ S ez oklevél Lőrincz szepesi gróf részére Ujvár városa adományozását tartalmazza 1273-ból.

merült László király úgy az esztergami érsekség, mint az összes magyar egyház javait pusztitgatá. E közben míg a püspökök főpásztor-választás végett egybegyülekezének, a veszprémi kanonokok is saját püspöküket Pétert leveték székéről, s helyére erdélyi prépost Miklóst ülteték. III. Miklós pápa a botrányos zavaroknak véget vetendő Fülöp firmai püspököt mint az apostoli szék követét Magyarországra küldé, ki is a mindinkább sülyedett királylyal nem boldogulhatva, őt egyházi átok alá vetette. Csak ekkor eszmélt fel a király, magát esküvel kötelezván az egyház javainak illetetlen hagyása — sőt inkább gyarapítására; s miután a nevezett apostoli széki követ Miklós püspököt is veszprémi székére visszaültette, — 24) *Lodomér* (Radisló gácsországi s az orosz fejedelmekkel rokon) váradi püspöknek esztergami érsekké kineveztetését eszközlé ki a királytól — 1279—1299. Egyház-kormányzását ez Budára hirdetett, s több éven át folytatott egyház-gyűléssel kezdé meg. 1281-ben a tévútra visszatért király Endre egri püspököt e székétől megfosztá, azonban Lodomérnak sikerült őt diadalmasan visszaültetni székébe, kényszerítván a királyt, hogy Endre püspök jeles erényei s királyához hűsége felől oklevélszerű bizonytságot adna. Ugyanez érsek eszközlé ki az esztergami főegyház javára ama nevezetes oklevelet: mellynél fogva minden magyar nemesnek tetszésére hagyatott javait egészben vagy részben, végrendeletileg, vagy életben az érseknek vagy az esztergami főegyháznak hagyni vagy ajándékozni; továbbá hogy az érseki, vagy érsekmegyei birtokon netalán találandó arany s ezüst bányák teljes joggal a birtoktulajdonost illessék; s végre az érseki alattvalóknak is bizonyos tekintetben adómentességét kieszközlé. 1290-ben meghalván az ismételve egyházi átokkal sujtott s az alól felmentett király, Lodomér velencei III. Endrét királylyá koronázá, kitől is Rosnyó bánya városát, Fenena királynétől pedig Mócsa helységet nyerte adománykép, s csakhamar kieszközlé a királytól azt is: hogy Esztergam városa az érseki, káptalani, s szent-tamási egyház jobbágysai felett hatósági jogot ne gyakoroljon. ¹⁾ Évlapjaink örököltik egyébiránt e derék, úgy egyháza jogait épen tartó mint hazája függetlenségét lelkéből tisztelő főpap jellemét, mint

¹⁾ Az erről kiadott oklevélben a király anyjának Katalinnak neve is olvasható: „Catharina senior Regina, Mater Andreae III. Regis.“

kinek hazafiságán s törvényes királyáhozi ragaszkodásán „az egyház főúri hatalma alá tartozó országnak — IV. Miklós pápának János essini püspökhöz intézett levelében saját kifejezésével élve ¹⁾ — trónjára Martell Károlyt ültetni mindenkép törekedett római pápának intézkedései egyre hajótörést szenvedni kényszerülének. Igen természetes tehát : hogy VIII. Bonifác pápa örömmel értesülve Lodomér halála felől Magyarorszában addig teljesen ismeretlen 25) *Gergelyt* (1299—1303) nevezé esztergami érsekké, meghagyván neki : hogy Róbert Károlynak magyar királylyá emeltetésén minden erővel munkáljon. A magyar egyházi rend János kalocsai érsek által tiltakozott Gergely személye s kineveztetése ellen, s őt esztergami érseknek soha el nem ismeré, illynek ő csak a dalmaták, horvátok, s a Károlyhoz szitt néhány főrendek által tiszteltetvén ; s csak így történhetett : hogy Róbert Károly Dalmátiába érkezvén, itt Gergely által — de nem a magyar koronával — megkoronáztatott. Ellenben 1301. januar 14-én az Árpádok utolsója sirjába szállván, a magyar rendek csaknem egyhangú akaratával megválasztott cseh Wenczel János kalocsai érsek által Székes-Fehérvárott megkoronáztatott. Gergely érsek erre Rómába futott a pápát arra birni igyekeztvén : hogy a Wenczel pártján lévő magyar püspököket az ország rendeivel együtt egyházi átok alá vesse ; a pápa fenyegetődött is ezzel, de siker nélkül, — s a magyar ügyek e gyászos bonyolata 1303-ban egyenlítettett ki az által : hogy Gergely érsek a pápa rokonai által meggyilkoltatott. Mire Wenczel 26) *Mihály* zágrábi püspököt nevezé ki esztergami érsekké ; 1303—1305, ki a pápa általi megerősítésérti halálából Róbert Károly pártjára állott, s így okozá : hogy az országból eltávolított cseh Wenczel után a királyi székre meghívott s Székes-Fehérvárott Benedek veszprémi s Antal csanádi püspökök által megkoronázott bajor Otto hadseregével Esztergam városát s az érsekség javait feldulá, mi miatti bánatában Mihály érsek csakhamar meghalt. Az utána következett 27) *Tamás* 1305—1320. Gentilis pápai követtel oda érlelé a dolgok menetét : hogy Róbert Károly a Rákoson tartott országgyűlésen királylyá választatnék, — 1310-ben Posonyban, majd Udvardon, fontos egyházi szabályokat alkotó, egyházi gyűlést tartott, s ez évben még az

¹⁾ I. Katona Hist. Crit. VI. 1040. 1046. l.

Ottó királyt letartóztatott erdélyi vajdától személyesen kinyert koronával a királyt megkoronáztatá; miért is a trenchéni gróftól nagy megkárosításokat szenvedni kényszerült; de csakhamar dús kárpótlást nyert; ugyanis III. Endre özvegye Agnes Szombathely városát, Monoszlay Egyed pedig nagy terjedelmű birtokait hagyta végrendeletileg az esztergami érseknek; ezenfelül Róbert Károly is megerősítette III. Endrének Rosnyó bánya városa adományzását s Komárom várát s városát is az érseknek adá, melyet mégis 1320-ban az országos rendek szorgalmazása folytán visszavevén, helyébe Hontmegyebeli, Bars és Bacs helységek birtokát adta cserébe. — 1321-ben a hercegi vérből származott 28) *Boleslárnak* adá Róbert Károly a magyar egyház főkormányát. 1321—1329., ki a fentnevezett özvegy királynőt Agnest arra birta, hogy birtokában volt Nezider várost az egyháznak adományozza, a király azonban ezt kiürült kincstára fedezésére erőszakkal visszafoglalá, de a pápa csakhamar kieszközlé annak visszaadását. ¹⁾ — 29) *Telegdi Csanád* 1330—1350 elébb egri püspök 1332-ben a király újon szülött fiát Istvánt megkeresztelvéntetemes birtokot nyert adományzás útján Komárom vármegyében, s királyi parancs mellett visszafoglalá a trenchini gróf által elfoglalt érseki s egyházi javak nagy részét. Lajos herceget megkoronázni vonakodván, a pápa erre a kalocsai érseket hatalmazá fel. — A sz. István király alapította, s egy prépost s 4 pap által igazgatott, de a tatár-pusztítás s a trenchéni gróf dúlásai által romokba sülyesztett sz. György mezei egyházat visszaállította olly gazdag alapítvánnyal: hogy a préposton kívül hét pap nyerende ellátást. 1342-ben Robert Károlyt Sz.-Fehérvárott eltemetvén, Lajost királylyá koronázá, s a következő évben az Olaszországba ment özvegy királyné Erzsébet által az ifju Lajos királynak s az országlati ügyeknek vezetésével bízott meg, sőt midőn négy évvel utóbb Lajos Endre testvérének meggyilkolását megboszulandó Olaszországba vezérlé hadseregét, általa az érsek kir. helytartóvá nevezetett. — 30) *Monoszlay Miklós* 1351—1366. előbb nyitrai püspök több ízben tartott egyházi gyűléseket, de ezek határozataiból mást nem birunk azon töredéken kívül, melly sze-

¹⁾ Ez érsek felől jegyezte fel Szentiványi: „Boleslaus, cujus tempore locustae totam terrae fragem depastae: solis ad ejus preces vineis pepécerunt.“

rint Márton posonyi prépost a rábizott pénzek hűtlen kezelése miatt pénzbírságra ítéltetett. A fehérvári prépost nem akart ezen gyűlésbe részt venni, — végre a pápa kényszeríté őt az érseki rendelkezésnek engedni. Sokáig volt főkancellár, s Vidin ostrománál jelen lévén a nála volt királyi pecsétnyomót elveszté. — 31) **Tamás** 1367—1378. 1371-ben a király László nádorral Lengyelországba menvén, az ország kormányát Tamás érsek kezébe tette le, ki azt a király s nemzet teljes megelégedésére kezelte. — 32) **Demeter** 1379—1387. előbb szerémi, majd váradi, s később zágrábi püspök, s ez utóbbi minőségben miután diplomatikai alkudozások végett Velenczébe küldetését sikerrel bevégezé, ¹⁾ a királytól Clemens antipápához a vallási bonyodalom kiegyenlítése végett küldetett, ki azonban tőle a rangja- s követi állásához illő figyelmet is megtagadá; az ekként követe személyében sértett király megparancsolá Demeter püspöknek, hogy Clemens udvarát azonnal odahagyva VI. Orbán pápához térjen; ez minden lehető kitüntetéssel fogadva az akkori leghatalmasabb európai fejedelem követét, őt azonnal bibornokká nevezé, Lajos király által pedig ez idő alatt esztergami érsekké tétetvén az érseki palástot is Rómába kapta meg, honnan csak 1379. vége táján tért vissza. 1382-ben egyházi gyűlést hirdetett, melly alkalommal közte s az időközben szinte bibornokká lett pécsi püspök Bálint között, rangfokozat iránt viszály támadt, s e miatt az utóbbi sem maga az egyházi gyűlésen meg nem jelent, sem a kormány alatti papoknak a megjelenést meg nem engedte, míg a pápa Demeter érsek részére dönté el a kérdést. Első vala az esztergami érsekek közül, ki az „apostoli szék követe“ czimmal legelőször élt. — 33) **Kanisay János** 1387—1419. előbb egri püspök Zsigmond által tétetett érsekké; sz. István prépostságát ő alapítá Esztergamban s az itteni főegyházba olaj, viasz gyertya, s egyéb oltári kellékek beszerzésére örök alapítványt tett; — mint hadfőnök harczokba is részt vett s a királyi trónt elfoglalni törekedett lengyel királyt visszaverve az országot polgári háborútól mentette meg; a nikápolyi szerencsétlen csata után pedig, a baróti Csesei Balázs által hosszas bujdosás mellett Magyarországba vezetett király csak néki s családjának köszönheté kir. széké-

¹⁾ Melly alkalommal ajándékozá a velencei doge királyunknak a budai királyi palota kápolnába letett, s utóbb a posonyi főtemplomba jutott (I. Buda, legujabb leírása 169. lap) szent Pál első remete tetemeit.

nek újra elfoglalhatását. IX. Bonifác pápától „Magyarország primása és az apostoli szék született követe“ mai napig használt czimet nyere, Zsigmond király pedig „Eximius Cancellarius“ czimmal tisztelte meg, s pilismegyebeli Bajon városát adományozá neki. Azonban Zsigmond király midőn fogságából kiszabadult, Esztergam várát s Verebélyt elfoglaltatta, azt hívén, hogy az érsek alattomban László sicíliai király ügyét támogatá; — annyi volt a dologban, hogy midőn László király IX. Bonifác pápa követe által magyar királylyá koronáztatott, János érsek hallgatása által e tényben nyugvását adni látszaték. Később azonban Zsigmond jobb meggyőződést nyerve visszaadá az érsek javait. — 1414-ben a constanci egyházgyűlésre megjelent, de az ülésekben s határozatokban részt nem vett, az ő s Zsigmond császár nevében Endre kalocsai érsek írta alá ama nevezetes végzéseket, s János érsek a távol volt császár által Magyar- s Dalmát országok kir. kormányzó-jává s egyszersmind a római császárság fő kancellárává nevezetett. — 34) *Hohenlohe György* 1423—1427. előbb passau-i püspök, a constanci gyűlésen nyervén meg Zsigmond bizalmát, általa Kanizsay János halálával ennek helyére nevezetett, s már 1422-ik november 17-kén a thuróczi prépostságot illető oklevelet ekként írta alá: „Georgius Dei et Apostolicae sedis gratia episcopus ecclesiae Pataviensis, administrator ecclesiae Strigoniensis.“ — 35) *Lépes György* 1427—1429. előbb erdélyi püspök. Mindjárt egyházkormányzása kezdetén a posoni káptalan az érsek mellőztével gyűlést tartott: a kebelében hiányzott kanonokoknak az érsek befolyásán kívül megválasztása végett, de az érsek ideje korán értesülvén rögtön nevezett kanonokokat, s így a káptalant minden továbbiak merészletétől visszajjesztette. Jobbágysait illetőleg tudomására jutván az érseknek, hogy ezektől midőn saját apróbb terményeiket a városba vivék, a kir. tisztviselők által bizonyos adóilleték csikartatik ki; kieszközlé a kir. helytartótól: hogy azontúlra az érsekségi jobbágysok minden illetén teher alól felmentettek. — 36) II. *Tamás* 1429-ben esztergami prépostból nevezetett; de még azon évben bekövetkezett halála miatt alig néhány hónapig kormányzá a magyar egyházat. — 37) *Palóczy III. György* 1430—1439. előbb erdélyi püspök. Alatta a sz.-fehérvári prépost, az esztergami érsek s a veszprémi püspök között hatósági viszály keletkezett. V. Márton pápa Ardichin

bibornokra bizta annak megvizsgálását, minek folytán a sz.-fehérvári prépost követelt jogai, mint a m. egyház egységét megzavarók s az érseki előjogokat sértők megsemmisítetteknek nyilvánítottak. Utóbb az érsek s a pécsváradai apát Soós László között a Nevég és Ujmál mezővárosok tized adója iránt támadt, s az 1432-ben tartott basileai zsinat előtt is megfordult per, például szolgált némelly hatalmas világiaknak az egyházi javak elfoglalására, s az 1435-ki országgyűlés is csak a jövőre nyújtott biztosítást, a mennyiben ennek VI. Decr. 21. cikkében csak az mondatott ki: hogy „ecclesiarum res et bona saeculares non occupent.“ 1437-ben meghalván Zsigmond, György érsek Albert osztrák herceget Sz.-Fehérváron magyar királylyé koronázá, melly alkalommal ettől Drégel várát több helységekkel nyeré, a korábbi királyok adományozásaiban is megerősítettén.

38) *Zéchy Dénes* 1440—1465; született 1400-ik évben; atyja Miklós dalmátországi bán, végre magyarországi kir. helytartó volt. A tanulmányait Bécsben végzett Dénes csak hamar nyitrai, majd egri püspök, — s mint illy, 38 éves korában 1439-be, bibornok lön, míg utóbb Erzsébet özvegy királyné által esztergami érsekké neveztetett, kinek 3 hónapos László fiát Sz.-Fehérváron királylyá koronázta, s az Ulászló pártjától zaklatott királynőt Esztergamba magához fogadá, mi miatt ennek a 8 lapon már előadott kemény ostroma bekövetkezék. — 1453-ban László királyt Csehországba királylyá koronázá, — 1464-ben pedig Hunyady Mátyást Magyarország királyává; ki azonban azt tartván felőle: hogy „bonus quidem ecclesiasticus, sed rerum politicarum non satis peritus“ tőle a főkancellári hivatalt elvette s István kalocsai érseknek adá; noha később a pápa közbenvetésére a czímet visszaadta Mátyás a bibornoknak; ez egyébként a „primás és az apostoli szék született követe“ czímet maga és utódai részére a pápánál biztosította. Posenban most is olvasható eme sír-verse: „Me Szechea domus genuit, mox Padua leges edocuit, pietas semper amata mihi. Strigonium mitram, rutilum pia Roma galerum, Primatis titulum patria chara dedit. Magnanimi sacri cinxi diadematae regis Tempora, Mathiae principis ipse mei. Exegi senior pulchram sine crimine vitam; — nunc Dionysius hoc sum situs in tumulo.“ — 39) *Vitéz III. János* 1465—1472. A 8—9 lapon már elmondottakon kívül e helyt még csak azt jegyezzük meg felőle: miszerint előbb váradi püspök s Bihar főispánja volt; s noha 1467-ben bibor-

nokká lön, még is sem bibort nem viselt soha, sem e czimmet soha nem élt. Pósonban alapított egyeteme felől, már a pesti egyetem leírásában szólottunk¹⁾. Budán és Esztergamban megkezdett nagyszerű épületeit 1472-be bekövetkezett halála miatt be nem fejezheté; esztergami könyvtára — a budai királyi mellett — bizonyára európai hírnevűvé vállandott, — de a török vad dühének estek áldozatul. — 40) IV. *János* (Alleman) sléziai eredetű Vratisláv városban bodnár, vagy esztergályos atyától származva, Magyarországra jövén képzettsége által a király figyelmét nyerte, s 1466-ban váradi, 1471-ben egri püspökké, 1473-ban pedig esztergami érsekké neveztetett. De csak hamar a szenvedélyességig kifejlett hír s pénzsomja felébreszté a király gyanakodó figyelmét, mit sejtve nehogy elődjesorára jusson, titkon az osztrák császárhoz szökött, 300 ezer arany forintot, egyéb roppant értékű kincset vivén magával, hol Fridrich császár által a bécsi érsekség kormányzójává s az egyetem cancellárává, végre salzburgi érsekké neveztetett. Magyarországból távozta felől kérdeztetvén tréfásan azt felelé: hogy gyengült szemei nem türheték a port, melyet Gábor egri püspök palástjával előtte a királyi palotában felvert. — Egykorú történetírók azt gyanítják: hogy 1489-ben az inkább élte végszakában rátódult lelki s testi kínok halmaza alatt bekövetkezett halála lassan ölü méregnek lön eredménye. — 41) V. *János* (Arragoni) 1480—1485. Aleman János érseknek alattomos távozta után az esztergami érseki szék 3 évig üresen volt, végre arra 1480-ban Mátyás király arragoni Jánost a nápolyi királyfiáts Beatrix királyné testvérét nevezte. Az egyházi fegyelem helyreállítására tett intézkedései közben gyakran háboríttatott előde Aleman János — mint már salzburgi érsek által, ki noha a magyar egyház kormányát dísztelenül elhagyá, még is az érseki jövedelmeket magának követelé. Az innét credt per kérdést végre VIII. Innocenz pápa akkép dönté el: hogy Aleman János az öt, esztergami érsekséghez csatoló kötelékek alól feloldoztatván, a salzburgi érsekségben megerősített. Végre 1486-ban az érseki méltóságot letévén Romába költözött, a bibornokok között végezvén életét. — 42) *Hippolit*²⁾ (ferrarai

¹⁾ I. jelen vállalatunk I. kötete 402. lapján.

²⁾ Hercules ferrarai hercegnek és nápolyi Eleonorának — arragoni János bibornoknak és Beatrix magyar királyné testvéröknek — fia, s így mind Mátyással, mind a nápolyi királylyal vérrokon.

estei herczeg) 1487—1497. alig 9 éves korában hivatott be hazánkba Mátyás király által; s esztergami érsekké nevezetett, kit azonban VIII. Innocencz pápa csak hosszas vonakodás után erősített meg ebbeli méltóságában, helyettes főkörmányzóul melléje Ibafalvi Tamás Sz.-Györgymezei prépost adatván, — 1490-ben Mátyás ravatalát zarándok darócban kíséré székes-Fehérvárra, s Ulászlót királylyá koronázni olly annyira vonakodott: hogy ezen, Osvald zágrábi püspök teljesítette, koronázási ünnepély alatt folyvást Esztergamban időzött. 1492-ben VI. Sándor pápa által bibornokká tétetvén Rómába ment, hol is felette hosszas ideig elmaradása keserű panaszokra gerjeszté az országos rendeket a miatt: hogy érseksége roppant jövedelmeit külföldön pazarolja, a közterhek viselésében nem osztozik, s a rendelkezése alatti egyházi s világi hivatalokra idegeneket emel. Az országos rendek szilárd fellépése csakugyan azt eredményezé: hogy a pápa, a király által időközben kinevezett Erdődy Bakács Tamás érseket esztergami székében megerősíté. 1497-ben önként lemondta Hippolit az esztergami érsekségről, s e helyett az egri püspökséget fogadá el; de alig néhány év elteltével Olaszországba ment, s a milánói, capuai, ferrarai, mutinai s a franciaországi narbonnti püspöki megyéket kormányzá. Végre testvérénél Ferrarában 1520-ba halt meg.

43) V. *Tamás* (Bakács) 1497—1521. született Erdődön Szathmármegyében. Alsóbb tanulmányait hon végezvén, az egyházi tant Bécsben hallgatá, honnan visszatértével azonnal titeli préposttá, majd később zágrábi, győri, egri püspökké, végre 1497-ben esztergami érsekké lön. Mindjárt a székfoglalása utáni évben Nyitrán egyházi zsinatot tartott. A pápa által bibornokok sorába felvétetvén, e kitüntetéséért a török ellen a vallás érdekében harczoló magyar segéd seregek költségeire sajátjából husz ezer arany forintot adott; mihez 1504-ik évben ismét néhány ezer forinttal járult. E mellett még Esztergamba Szűz Mária tiszteletére templomot építvén nagy költséggel, Esztergam városát volt kénytelen elzalogosítani. Később konstantinápolyi patriarchává nevezetvén, a pápa által a laterani zsinatra meghivatott. Utjában Velence tanácsa ugy Roma által is nagy kitüntetéssel fogadtatván, a pápának a zsinat közben bekövetkezett halála után majd nem sikerült nékie a hármass apostoli koronát elnyerhetni. — Onnan visszatérte után 1514. a pápának, a törökök

ellen harczolóok számára adott bünbocsátó levelét hirdette ki, minek a kiütött híres Dózsa pórlázadás¹⁾ lön eredménye. Meghalt 1521-ben. 44) IV. *György* (Szakmáry) 1521—1524. elébb 16 évig pécsi püspök s kir. cancellár 1521-ik évben az érseki székre emeltetett; nemsokára 1524-ik évben bekövetkezett halálával végrendeletileg hatvanezer Mátyás-aranyat hagyományozott a Fridrich császárnak elzálogított magyar városok és várak visszaváltására, melly összeg azonban a bekövetkezett véstteljes török háborúk miatt hadi költségek fedezésére fordittatott. — 45) *Szalkán László* 1524—1526. elébb 10 évig váczi, két évig egri, utóbb esztergami érsek. A magyar kath. egyházi kormányzásának ideje, a Magyarországon dúlongott vallási surlódások s pártviszályok időszakára esik. Ő vala az, kinek befolyása folytán II. Lajos király a lázongó és Hatvanban gyülesező Zápolya János, Werbőczy István és társainak kinyilatkoztatta, „se nullas recipere conditiones, nullis subscripturum decretis, quae injussu suo, absente se, per factionem et secessionem in suam contumeliam et contemptum auctoritatis majestatisque suae turbulenter constituta sunt“ Az 1526-ik évi augusztus 29-ével felvirult mohácsi vész nagy napja Szalkán László érsek életének is utolsója vala, a mellyen ő a magyar kath. papság több főnökeivel a csatában elhullott. — 46) *Várday Pál* 1526—1549. Kisvárdán Zabolcs megyében született nemes szülöktől, már 1524. választott veszprémi utóbb egri püspök s egyszersmind királyi kincstárnok; Zápolya János által esztergami érsekké neveztetett. Utóbb pedig Ferdinándnak, Posonyban az országos rendek egy része által királylyá lett kineveztetése folytán Magyarországra lett benyomulása alkalmával, Esztergamban hódolt. A pápa eleinte vonakodott ugyan Várday Pált esztergami érsekségében megerősíteni, de mi hamar nem csak megerősíté, hanem Ferdinánd királynak pártfogása alá is hathatósan ajánlá. A 11-dik lapon már előadottakhoz még csak azt említjük fel: miszerint János király, hogy az általa kinevezett érseket mindinkább érdekeihez csatolja, egyszersmind a hosszas szállásadásért is megjutalmazza: őt, királyi egyházpártfogói joggal

¹⁾ Ad vocem Dózsa pórlázadás: jelen vállalatunk 1-ső kötetének az „Ost-deutsche Post“ czimű német hirlapbani bírálója azon állítását: miszerint Dózsa pártvezér bitófán (Galgén) végeztetett volna ki; — a történeti hűség érdekében valótlannak kell megjegyeznünk.

ruházta fel 1527-ki Január 1-ről Esztergamban kiadott okle vele által. Pedig — miként joggal jegyzé meg *Jászay Pál*¹⁾ — csak 9 évvel előbb, 1518-ban a bácsi országgyűlésen hozatott a törvény : hogy bármelly egyház vagy egyházi javadalom iránt akár Lajos, akár Ulászló király által bárkinek adományozott minden pártfogói jog elenyésztessek (1518 : 15.) ; az pedig : hogy az egyszerű kanonokságot kivéve, minden más egyházi javadalmat csupán a királyi felség, ellenben a főpap urak közül senki se, adományozhasson, alig 8 hónappal János király adományozása előtt²⁾ a rákosi országgyűlésen (1526. 21.) végeztetett. — Az esztergami érsekséget huszonnégyszer, a kir. helytartóságot pedig 6 évig viselve meghalt élete 66-ik évében. 47) V. *György* (Martinuzzi) 1551—1551. Martinuzzi másképp Utisinovics György születésére nézve horvát s szegény pór szülöktől származott. Mint gyermek Korvin János horvátországi bán házában a legaljasabb konyha-szolgálatokat végezte. Később a tanulmányokra adván magát a Paulinusok szerzetébe lépett, míg Zápolya figyelmét magára vonván, általa Solimanhoz küldetett, őt Magyarországra jövetelre birandó. Ebbeli eredményteljesen végzett küldetéséből hazatérve nagyváradi püspökké neveztetett. Özvegy Isabella királyné eránti hűtlensége, úgy Ferdinánd király által az esztergami érsekké lett kineveztetése, s III. Julius pápa által a bibornokok sorába felvételének okai, valamint 1551-ben történt szerencsétlen kimulása a magyar történetből eléggé ismeretesek. 48) *(Oláh)* IV. *Miklós* 1552—1568. Született Szebenben 1493-ik évben, 16 éves korában Ulászló udvarában nyert alkalmazást. Majd azonban az egyházi rendbe lépén, Szakmáry pécsi püspök és kancellár mellett két évig titkár, ezután pécsi kanonok lön. 1526 Lajos király udvarában a király titkos ügyeit vezette a mohácsi vészig. Ekkor V. Károly császár akaratából Belgiumba ment, hol ez ország kormányzatában kitűnő részt vett, s hol Attila című történeti művét is írta. Visszatérvén innen 1543-ban Ferdinánd király által zágrábi püspökké neveztetett ki, s cancellári méltósággal is ruháztatott fel. 1548-ban pedig az egri püspökséget nyerte el. Ő erősíté meg Eger várát anynyira, hogy az a török ostromot kiállhatta. 1552-ik évben

¹⁾ I. ez oklevelet Schmith. Episc. Agr. II. 277 l. *Katona* XX. 27—29. l. s magyarúl *Jászay Pál* i. m. 373—374. l.

²⁾ I. *Jászay Pál* a magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. 373. l.

mint a magyar egyházi rend küldötte a tridenti zsinaton jelen levén, onnan visszatértével az esztergami érseki méltóságra emeltetett. Az ő költségén váltattak vissza a turóczi prépostsági javak s alatta az erdélyi királyi jövedelmekből az érseknek tized megadatni rendeltetett. 1559-ben behozá a Jesus-rendet Magyarországba és N.-Szombathban helyezé el. 1562-dik évben kir. helytartóvá neveztetvén ki még az évben Miksa császárt Pozsonban magyar királylyá koronázá. Nagy érdemei közé tartozik Oláh Miklósnak az általa saját költségén Nagy-Szombathban felállított papnövelde, mellyet terjedelmes épülettel és 10 ifjura elégséges alapítvánnyal látott el. Meghalt 1568-ik évi január 14. élte 77-ik évében. — 49) *Antal* (Verantius) 1569—1573. Egy évvel Oláh Miklós halála után az 1569-i országgyűlésre Verantius Antal egri püspök Zay Ferencz dunamelléki hadvezérrel Törökországból jött meg 8 évi fegyvernyugvást biztosító okirattal. Miksa császár e küldetés körüli érdemeit jutalmazandó őt esztergami érsekké nevezé ki. S mint ilyen 3 évvel később Rudolf főherczeget magyar királylyá koronázta Pozsonyban. Ezen országgyűlés folyama alatt Verantius Antal a rendek kívánatára a király által helytartóvá neveztetett ki, a 87 éves agg Bornemisza Pál nyitrai püspök leköszönte után, s a perlekedő felek könnyebbségére Nagy-Szombathból Eperjesre tette lakását át. Halálával az érseki szék huszonhárom évig maradt betöltetlenül; egy ideig Telegdy Miklós esztergami prépost levén az érseki egyház megye kormányzója. — 50) II. *István* (Fejérkövy) 1596—1596. előbb nyitrai püspök 1596-ban Rudolf császár által esztergami érsekké neveztetett, midőn már a helytartói méltóságot nyolcz évig viselte volna, melly magas hivatásnak tágas törvény ismeretnél fogva teljesen megfelelt. Mielőtt azonban Rómából az egyházi díszjelek számára megérkezének, a magyar kath. egyház 4 és félhónapi kormányzása után nov. 11-én 1596-ikban kimúlt, a nélkül, hogy érseki jövedelmeinek csak legcsekélyebb jövedelmét is huzta volna, minthogy azok Verantius Antal halálával a korona ügyésze által elfoglaltatván csak a következő évben adattak vissza. 51) VI. *János* (Kutassy) 1597—1601. Fejérkövi halála után a magyar katolikus egyház főnökei folyamodván Rudolf császár és királyhoz főegyház-kormányzó kineveztetéseért, ez 1597. évben Kutassy János győri püspököt és főkancellárt nevezte ki esztergami érsekké, kit a pápa

2 évvel később megerősített. Érsekké neveztetésével sürgeté a kir. ügyészt az érseki javadalmak kiszolgáltatására, ki azonban azokat csak évi husz ezer forint fizetése mellett volt hajlandó visszaszolgáltatni. 1601. évben kiragadá őt a halál az élők sorából. 52) *Ferencz* (Forgách) 1608—1615. a századokon át híres Forgách családból eredvén, 28-ik évében a veszprémi püspöki székre emeltetett; midőn Nyitra vára Bocskai által ostromoltatnék, oda beszorítatva, később volt a legvégső inséget kiállani, hogy sem királya iránti hűségét megtörje, ki is őt e nehéz próbák után esztergami érsekké nevezé. Jól ismervén Rudolf császár e férfiú jellemét, részére V. Pál pápától a bibornoki méltóság diszjeleit is kinyeré. — Jótevője iránti hálából Ferencz érsek ellene nyilatkozott több főrendek azon kívánatának, hogy Mátyás főherczeg magyar királylyá koronáztassék, mibe azonban Rudolf császár később maga is beleegyezvén, Ferencz érsek bibornok teljesíté a szokásos szertartásokat. Mértéktelen foglalkozás szülte gyengeségből rothasztó lázba esvén, meghalt Szent-Kereszten 1615. oct. 15-én. Sajnálunk kell, hogy az általa irt „Magyarország története“ című munka saját akadályozása miatt világot nem láthatott. — 53) *Péter* (Pázmán) 1616—1637. Született N.-Váradon, atyja panaszzi Pázmán Miklós, anyja Toldy Margit vala. Előbb Jesus társaságának tagja levén, fényes széke elfoglalásánál ez nékie akadályul szolgálhatott, azonban Mátyás király előterjesztésére tettsett a pápának őt e kötelékek alól felmenteni, ki is érsekké neveztetése évében Henrik prépost mint pápai követ által Péternek az érseki diszjeleket megküldé. Beigtatásával a kir. fiskus kezeiből a czéljának elérésére olly annyira szükséges érseki javakat visszafoglalá. Nagy tettei sorozatát egyetem s papnövelde felállításával kezdé meg, s az inségekkel küszködő magyar nemesség felsegállítására a kir. javak és bányák jövedelmiből az érseki járulékot — évi ötezer aranyat fordított. 1618-ik évi július 1-jén, a leginkább befolyásával az ország rendei által megválasztott II. Ferdinándot megkoronáza; mint 1622-ben Eleonora királynét és 3 évvel később III. Ferdinándot. 1619-ben letevő alapkövét az egyetemnek N.-Szombatban s az érseki könyvtár alapját megveté. Sajnos hogy a Török kézre került Mátyás híres könyvtárábeli könyvek visszaváltásaért tett fáradozásai siker nélkül maradának! A Betlen Gábor szította lázadás

1622-ben békekötés által csilapittatván le, az egyideig elfogalva volt érseki uradalmába visszahelyeztetett, kinyervén a királytól, hogy az érsek-ujvári őrség, melly eddig az érseki javakból tartatott, ezentúl a kir. kincstárból tartassék. Javait visszanyervén, Bécsben a nagy „Pázmán“ nevet viselő collegiumot építette, mellyet VII. Urbán pápa szép előjogokban részesített. Ez időtájban hozzá ő be a Jesus rendi társaságot Poson, Szepes, Szathmár- és Lőcsére, számukra saját költségén épületeket szerezvén. Nagy tettei méltánylatául a pápa által a bibornokok sorába vétetvén fel, 1637. évben olly sok jelest létesítő fáradozásai közben a halál által meggátoltatott. 54) *Imre* (Losy) 1637—1642. elébb egri püspök, az érseki székre emeltetvén majdhamar az 1639-iki mostoha évben bekövetkezett nagy inség bőven adott nékie alkalmat az éhező emberiség felségélésére mag- s pénztárait fordítani. 1641-ben bekövetkezett török berohanás által Nyitrában javadalmai elpusztittatván, Pozsonyba ment, hol midőn az általa hirdetett egyházi gyűlést megnyitandó vala 1642-ik nov. 9-kén rövidnapi szenvedés után elhunyt. — 55) VI. *György* (Lippai) 1642—1666. elébb pécsi, 1633 veszprémi, majdhamar egri püspök és kancellár, 10 nappal Losy Imre halála után az érseki székre emelteték. Midőn a svéd hadakkal szövetkezett Rákóczy Györgyhöz irt dorgáló levelei a gyászos következményeknek elejét venni képesek nem volnának, Komárom várába futván, csak véletlen szerencse kedvezéséből menekülhetett meg török portyázok kezeiből. A linczi békekötés után az egyházi rend nevében tiltakozást nyújtott be országgyűlés alkalmával a császárnak. Az érsekujvári várnak törökök általi bevételevel Bécsbe futamodván, csak a szent-gotthardi szerencsés kimeneti csata után tért ismét vissza Magyarországra. — Noha életében különböző czélokra mintegy ötszázezer forintnyi nagy összeget áldozott, 1666-ik évben bekövetkezett halálával végrendeletileg még közel százezeret hagyományozott üdvös czélokra. A magyar kath. egyház kormányzatában töltött 25 évek alatt nem lehetett alkalma valósítani főczélját: a magyarországi oroszok s oláhokat a kath. egyház kebelébe áthozhatni. 56) VII. *György* (Szelepcsényi) 1666—1685. elszegényült nemes szülöktől származott. Rómában végezvén tanulmányait, előbb veszprémi, 1647-ikben nyitrai püspök és főkancellár. 1657-ben pedig kalocsai érsek és nyitrai püspöki helytartó, 1666-

diki január 15-én esztergami érsekké neveztetett. 1667-ikben királyi helytartó. Leopold császár kegyelme jeleül saját — arany lánczon függő arczképét küldé nekie át. Fejedelméhez hírsége sugaltából a török hadsereg által ostromlott Bécs város költségeire 50 ezer rénes forintot áldozott. A franciaországi egyházi rend szakadását, s általa felállított négy függetlenségi pontokat kárhoztatta. — Érdemeit, Leopold császárnak Szelepcsényit esztergami érsekké kinevező levele eme sorai elég kitűnően tanúsítják : „. . . Clementem itaque habentes respectum ad singularem eruditionem ac doctrinam vitaeque et morum integritatem, ac ceteras virtutes et eximias animi dotes fidelis nostri, Nobis sincere delicti, Reverendissimi in Christo Patris, Domini Georgii Szelepcsényi Colocensis et Bacsienſis Ecclesiarum canonice unitarum Archi-episcopi, Administratoris Episcopatus Nitriensis, locorumque et comitatum eorundem Supremi et perpetui Comitſ, Consiliarii nostri intimi, ac aulae nostrae per antedictum Regnum nostrum Hungariae Cancellarii, quibus ipsum divino munere ornatum, propria nostra experientia cognovimus. Insuper etiam in memoriam revocantes praeclaram fidem et fidelitatem, gratissimaeque ipsius merita, quae viginti jam sex annis continuando Augustissimae domui et Majestati nostrae impendere etiam nunc non cessat; e quibus quidem praespecificatis annis viginti duos in solo Cancellariatus munere nunc recte finivit, reliquos autem priores quatuor annos in diversis muniis et obligationibus cum pluribus, binis utpote ad Budensem Vezirium, ternis ad portam Ottomanicam, et binis iterum ad principes Transilvaniae, de postliminio etiam ad Polonos pro salute communis patriae non sine manifestis vitae periculis, curis et fatigiis, nullis parcendo laboribus, indefesso ac sincero studio, infractoque animi robore fideliter ac utiliter impendit, seque in aliis magni momenti negotiis nobis commendatum reddere studuit“ etc. — 57) VIII. *György* (Széchenyi) 1685—1695. Vágúj helyi prépost, pécsi, veszprémi, győri püspök, kalocsai s végre esztergami érsek. Sok tenni való jutott e főpápnak mindjárt az egyház kormányra léptekor, az ezen olly hosszú időközön át török pusztítás által sanyargatott hazában. A 150 nehéz évek alatt pogányok által feldúlt templomok felépítettek, s hitszolgákkal s existentialis alappal együtt ellátattak; zárdák, kolostorok s iskolák újra fel lönek állítva,

s az éhhaláltól félelemtől kétségbe esett vándorlók ezerei nyertének az érseki magtárakból élelmezést. — S ha melléje tekintetbe vétetik : hogy e főpap által Budán szép művészeteknek épület, Pécssett főiskola, s mellette nagyszerű élelmezési és a harczban megsebesült s rokkant katonák segélyezésére háromszáz harminczhét ezer forintnyi alapítvány tétetett, méltán csodálható, hogy végrendeletében Leopold császár és királynak a budai s esztergami várak megerősítésére még száz nyolczvan ezer forintot hagyhatott. ¹⁾ — 59) *Leopold*

¹⁾ Összes alapítványainak külön külön mennyiségét a következő jegyzék mutatja :

Foundationes Georgii Széchenyi quondam Archiepiscopi Strigoniensis.

1. *Budae* : pro reparatione propugnaculi 30,000 fl. vl., P.P. Jesuitis 107,000 fl. vl., Collegio alumnorum, 10,000 fl. vl., Convictui Nobilium 30,000 fl. vl., P.P. Capucinis 20,000 fl. vl., Pro reparatione fortalitii 180,000 fl. vl.

2. *Strigonii* : pro propugnaculo et capella arcensi 15,000, P.P. Jesuitis 50,000 fl. vl., P.P. Franciscanis 20,000 fl. vl.

3. *Agriae* : P.P. Jesuitis 60,000 fl. vl., P.P. Servitis 30,000 fl. vl.,

4. *Pestini* : pro hospitali bellico 157,000 fl. vl.

5. *In Vimpassing* : P.P. Minoritis 10,000 fl. vl.

6. *In Kismartony* : Monialibus S. Augustini 10,000 fl. vl.

7. *Posonii* : pro hospitali 180,000 fl. vl., fratribus Misericordiae 20,000 fl. vl., Ursulitis 20,000 fl. vl., Claristis 8,000 fl. vl., pro reparatione domus, horti, et alodii 4,000 fl. vl.

8. *Tirnaviae* : Claristis pro victu 8,000 fl. vl., pro reparatione monasterii 3,000 fl. vl., pro reparatione domus, horti et alodii 4,000 fl. vl.

9. *Érsekujevarini* : pro reparatione templi curiae 12,000 fl. vl., pro reparatione templorum circa Strigonium 3,000 fl. vl., pro sublevatione subditorum 3,000 fl. vl., pro nova impressione Pázmány 3,000 fl. vl.

10. *In Szécsény* : pro Franciscanis 10,000 fl. vl.

11. *Sümegini* : P.P. Franciscanis 2,000 fl. vl., Titulo Eleemosinae in Hungaria 600 fl. vl., P.P. Trinitariis pro fundatione 8,000 fl. vl., Carmelitis pro fundatione 3,000 fl. vl., Paulinis pro fundatione 17,000 fl. vl., Paulinis pro fundatione 3,000 fl. vl.

12. *Trencsényii* : pro convictu 42,000 fl. vl.

13. *Leucoviae* : pro convictu 401,000 fl. vl.,

14. *Quinque Ecclesiis* : Jesuitis 50,000 fl. vl., pro necessitatibus suae scrae Mattis 100,000 fl. vl., in testamento permisit ex vino et frumento 100,000 fl. vl., in parata pecunia 72,000 fl. vl., pro coronatione regis Josephi 20,000 fl. vl., pro redemptione praepositurae Vágújhelyiensis 2,000 fl. vl., Ibidem pro restauratione templi 4,000 fl. vl., Ibidem pro cinctura oppidi et reparatione arcis 10,000 fl. vl., P.P. Franciscanis 2,000 fl. vl.

15. *Jaurini* : pro propugnaculo 16,000 fl. vl., pro restauratione templi cathedralis 18,000 fl. vl., pro cantoribus et in capituli velistris 15,000 fl. vl., pro sacris votivis 2,000 fl. vl., pro seminario alumnorum 25,000 fl. vl., pro alumnis Monskovicianis 5,000 fl. vl., pro hospitali 5,000 fl. vl., P. P. Jesuitis pro fundatione 70,000 fl. vl., pro convictu 37,000 fl. vl., pro deficientibus Parochis 3,000 fl. vl.

16. *Sabariae* : pro restauratione templi et arcis 10,000 fl. vl., pro votivis 12,000 fl. vl., P. P. Dominicanis pro fundatione 10,000 fl. vl., pro reparatione arcis in Keffő 7,000 fl. vl.

(Kolonics) 1695—1707. Kolonics Ernest császári agg tábornok és Kufstein Erzsétől származott, tanulmányainak Bécsben végeztével az egyházi lovagrendbe lépve a törökök elleni harcokban tüntette ki magát, miért is a Dardanellák hős védelmében szerzett érdemei folytán a rend nagy mestere által várparancsnokká neveztetett. Később azonban irigységszülte árnyzkodás által, mellynek már már életének méreg által véget vetni sikerült — kedve a harci pálya iránt megszűnve az egyházi rendbe lépett, felszenteltetése napján Leopold császár aranykulcsosává neveztetvén ki. Kilencz évvel később 1688-ban mint nyitrai püspök egyházmegyéjében a romlásnak indult templomokat javíttatá ki, s Nyitra várát erősíté meg. Később e méltóságáról önkényt lemondván, kir. kincstárnokká lön, melly hivatalt azonban az ország-rendek sürgetésére csak hamar ismét világi kezekbe kellett átadnia. Bécs városának a török megrohanástól szerencsésen megszabadulta után — mellyben Kolonics is részt vön — győri püspökké, — majd Leopold császár befolyása által 1686-ban, épen Buda várának török kézből visszavétele napján, a pápa által bibornokká neveztetvén, két évvel később kalocsai s 1695-ben esztergami érsek 1707-ben bekövetkezett haláláig; ez egyház főkormányzói időszakában sikerült nekie Theofil s Athanáz ó-hitű püspökök közremunkálásával a magyar- és erdélyországi oláhok közül többet száz ezer léleknél a kath. egyház kebelébe visszavezetni. 59) *Keresztély* (Szász herczeg) 1707—1725. Móricz szász herczeg és Dorottya hgnő fia, született 1666-ban elébb katonai pályán Buda várának török kézből visszavételénél tüntette ki magát. Ezután azonban az egyházi rendbe lépve, elébb németországi, jelesen Köln, Salzburg, Eistadt, Leoben, s több városokban viselt egyházi méltóságot, míg Leopold császár által 1695-ben győri püspökké; 1707-ik évben XI. Clemens pápa által bibornokká — s végül I. József király által esztergami érsekké neveztetett ki. — Az 1709-ben Magyarországon dúlt Rákóczyféle polgárháboru lecsillapítására a papától bullát eszközölt ki, a kath. egyházhoz tartozó egynémelly lázadókat a törvényes királyhozi hűségre felhívót; később Ká-

17. *In Rákos* : pro templi, castelli, et muri oppidi aedificio 12,000 fl. vl

18. *Ginsii* : P.P. Jesuitis pro fundatione 60,000 fl. vl., Ad Gotthardum pro templo, castello et monasterio 12,000 fl. vl.

Summa Summarum 2,200,300 fl. vl.

roly főherceget magyar királlyá s két évvel később ennek ne-jét Erzsébetet királynévá koronázá, mellyek folytán Károly császár által a „Rimai Szt. birodalombeli herczeggé“ nevezte-tett, melly címét az erről szolló okirat szerint érsek utódai is viselik. Élete utolsó szakát legott a Mária völgyi zár-dában tölté. 60) II. *Imre* (Eszterházy) 1725—1745. galanthai Eszterházy Imre s Bucsányi Zsuzsanna fia, elébb Szt. Pál szer-zetbeli pap, egyházi tanainak Rómában bevégeztével horvát-országban bölcséleti tanár, később N.-Szombatban egyházi tan magyarázó, — majd remetei kolostor-igazgató s a szerzet kor-mányzója, innen József király által váci — s két évvel utánna zágrábi püspökké neveztetett. Károly császár öt val. titkos tanácsossá s veszprémi püspökké tevé, honnan 1723-ban ma-gyar főkancellárá s ugyan ez évben esztergami érsekké lön. Ez egyházi főkormányá alatt 21 részint új, részint elpusztult templomok s annyi paplakok építését eszközlé; Posenban, a Ke-resztély herczeg — bibornok által az érseki lak homlokzatára tétetett durva faragványú Szt. Nepomuk szobra helyére ennek művészileg s roppant költséggel készült szobrát téteté, az Or-solya szüzek épületét nagyobbítá; Szt. Márton főtemplomát ujonnan alakittatá, alamizsna Szt. János tiszteletére kápolnát állított, s Szűz Mária, Szt. Márton és Szt. Mihály tiszteletére 3 oltárt emeltetett Europa akkori legnagyobb művészei által száz ezer forinton. 1738-ban ülő pappá felszenteltetése 50 éves ünnepe. — 61) V. *Miklós* (Csáky) 1751—1757. Atyja gr. Csáky István országbíró, anyja Barkóczy Mária grfnő. Tanul-mányainak Kassán, Pozsonban Bécsben és Romában sikeresen lett bevégezése után, még majdnem gyermek közvitatkozás alkalmával Bécsben Károly császár figyelmét magára vonván, általa azonnal Szt. Mária szepesi címzetes apáttává nevez-teték. Rómából visszatérve n.-várad kanonok, majd prépost, 10 évvel később kalocsai érsekké lön. — Az országban körutat tevé, a tanuló ifjuság serkentésére számtalan ösztöndíjakat tüzött ki, az ó-hitűeknek a m. kath. egyház kebelébe áttérése eszközlésén nem csekélyebben buzgólkodván. 62) II. *Ferencz* (Barkóczy) 1761—1765. szalai gróf, még mint bölcsészeti hallgatót N.-Szombatban VI. Károly császár apát-keresztel ajándékozta meg; papi pályára lépén, a hittudományokat Ró-mában hallgatta, honnan vissza térvén egri plébános, majd ott kanonok és egyszerre ungvári főesperes lön. 30 éves korában

esztergami kanonok és szepesi prépost, Mária Terezia trónra-
léptével felszentelt püspök, hét személyes tábla bírāja és titkos
tanácsos, következő évben pedig egri püspök. Mint ilyen ala-
pitotta az egri lyceumot, és a törvény tanítói széket. Mint esz-
tergami érsek ő tervezé legelőbb azon nagyszerű templom
építését, melyet később Rudnay érsek kezdett meg; úgy szinte
céljában állott az érseki főkáptalannak N.-Szombathból Eszter-
gamba áttétele, mely szándéka kivitelében azonban a halál meg-
gátlá. — 63) *József* (Batthyányi) 1776—1799. Batthyány Lajos
Magyarország nádorának fia 1751. évben pap s a következő év-
ben esztergami kanonok, ismét szombathelyi, majd pozsonyi pré-
post, 1759-ben erdélyi püspök s a következő évben már is
kalocsai érsek. Innen 16 év lefolyása után esztergami érsek
József császár által azon egyházi bizottmány elnökévé neve-
zetett, mely az egyház reformja végett összeállott; ebeli mű-
ködését a fejedelem Szt. István nagy. gyémánt keresztjével,
VI. Pius pápa pedig a bibornoki kalappal jutalmazá. 64) *Am-
brus Károly* (főherczeg) 1808—1809. Szülői austriai főherczeg
Ferdinánd és estei Beatrix Maria főhgnő; pápai felmentés és
felhatalmazás folytán elébb váci püspöki helyettes és 23 éves
korában esztergami érsekké lön, papi főkormányára ideje alatt
az országot körülutazá, az ország erkölcsi és nevelési állapotá-
ról magának tudomást szerzendő. — Jótékony tettei között
méltó azon nagyszerű segélyezésének megemlítése, melylyel az
akkoron, a Duna árja által szerencsétlenné lett Buda városi
lakosokat bőkezűen részeltette. 1809-ben Napoleon már már
hazánkat is elfoglalá, midőn az országot egyfelől a nádor,
másfelől Ambrus Károly járák körül, lelkesítőleg híván fel a
nemzetet hazája szabadságáért fegyvert ragadni. E közben
a főherczeg primás nem ismerve fáradalmat, itt harczvágyat
élesztett, amott vigasztalá a harczban elhullottak rokonait,
özvegyeit; míg ismét a csonkult s sebesültek kórágynál a
vigasz s remény szavait hallatá; s ezen buzgalmának esett
olly korán áldozatul; kórházi lázas lég letöré életét, s meg-
halt Tatán 1809-ki szeptember 2-kán. — 65) *Sándor* (Rudnay)
1819 — 1831. Atyja Rudnay Endre nyitramegyei tábla- s
szolgabíró. Tanulmányai végeztével pappá szenteltetvén egy-
ház-tan doctora lön. Császhon s Sz.-Benedeken káplán, s gróf
Berényi Ferencz gyermekei nevelője. 1788-ban Batthyányi ér-
sek tollnoka, s esztergami érsekhelytartósági titoknak, s követ-

kező évben pedig körösi plébános. 1790-ben már nagy tapolcsányi egyház-kerületi hely. fődekán s ottani tanoda-igazgató, egyszersmind kolosi apát. 1808-ban ansariai cím. püspök s esztergam-érsekmegyei igazgató, s helytartói tanácsos, következő évben még sz.-tamási préposttá nevezteték. 1811-ben a m. kir. udv. kancelláriánál előadó, három évvel később erdélyi püspökségi kormányzó s ismét három év múlva valóságos erdélyi püspök s titkos-tanácsos (1816). Az 1817-diki mostoha évben szegények felsegállítására tetemesen áldozott, ugyan azon időtájban különféle tetemes alapítványokat teve a székvárosban, a papnövendékek élelmezési alapját is kétszeresítette, mi által 25 helyett 50 ifju részesülhetett a jótékony-ságban. E mellett az általa felállított bölcséleti osztályban működő tanárt sajátjából fizette, s egy kolostort épített a Ferenczrendieknek. Következő évben mint a felség által kinevezett tanulmányi főfelügyelő Erdélyt utazá be, mellynek alig végeztével már is esztergami érsekké neveztetett. Érseki széke elfoglaltával az érseki főkáptalant és könyvtárt Pozsonból Esztergamba tevő át, és megkezdte az általa 10 évek során két milliónál több költséggel folytatott pompás s europai jelességűvé leendő érseki főtemplom építését; e tetemes kiadásai mellett is a szűkölködők nem kis serege nyervén sajátjából élelmezést és ruházatot. 1828-ban XII. Leo pápa által a bibornokok sorába vétetett fel. 66) II. *József* (Kopácsy) 1838—1847. Nemes szülőktől származott Veszprém városából; pappá szenteltetvén 1799-ben egyház-történet és törvény-tanár, 1805-ben szent-széki közbíró, 1806-ban veszprémi plébános és alesperes, 1807-ben veszprémi kanonok, 1817-ben kir. táblai prelatus és ezután hétszemélyes táblai közbíró, egyszersmind prisztinai választott püspök. 1822-ben már székes-fehérvári, 1825-ben pedig veszprémi püspök. Ugyan ez évben királyi biztos Tolna megyében, majd hamar titkos-tanácsos s 1830-ban esztergami érsekké lön. Jótékony adományozásai s alapítványai közül főleg megemlítendő: az általa még mint veszprémi püspök által az ottani káptalannal egyesülten felállított mesterképző-intézet, mellynek tanárait sajátjából fizette. A kaposvári gymnasiumra 1200 v.forintot, a m. tudós társaságnak 2500 v.ftot, tébolyda felállítására 10000 ftot, a somogyi megyeház építésére 1500 vftot, a beleépítendő kápolnára 1000 vftot, a Duna árja által szerencsétlenné lett buda-

pesti lakosok felsegállítására 1838-ban 5000 vftot, s egyéb intézetek felsegállítására 750 vftot adományozván. 67) VII. János (Hám 1848—1849.) — és 68) VIII. János (Scitovszky) 1849-től óta, minél tovább! Scitovszky ker. János született 1785 nov. 1-én Bélán, Abauj megyében, 1809 pappá szenteltetett, 1813 theológiából doctori rangot nyert, 1824 sept. 14 rosnyói kanonokká, 1827 aug. 17. rosnyói-, 1838 nov. 19. pécsi püspökké; 1849 jul. 21-én esztergomi érsekké s magyarországi primássá, 1853 mart. 7-én végre bibornokká neveztetett, melly megtszítettetés következtében ő cs. k. apostoli Felsége által a bibornoki süveg april 11-én tétetett az udvari kápolnában fejére.

XX. Szent-Tamás-hegy.

Németül Thomasberg. Fekszik e város-rész a vár, és a szabad királyi- s vízi városok között. Eredetét szintűgy mint a vár s királyi városét közös homály fedi. Valószínű azonban: hogy már sz. István király alatt keletkezik; tudjuk ugyanis: miként a most nevezett, a keresztény rabszolgákat nemes tulajdonosaiktól kiváltá, s előbbi szabadságaikat visszaadva részint a királyi várak szolgálatára alkalmazá, részint egyháziak használatára átadá. Az e sorsba jutottak udvarnokok (udvornici) nevet viseltek. S hogy Szent-Tamás előkori lakosai ilyeknek valának, Imre királyunk ama oklevele kétségteleníti, mellyben ez az egyház-nagyok, s ország-bárok beegyeztével, saját s néhai édes atyja lelke nyugalmaért, 1201-ik évben, udvarnokai közül többeket, — a következett évben pedig Jób, esztergami érsek kérelmére, a többieket is, a határok meghatározásával, az esztergami főkaptalanak adományozá. A várostól mindunnan környezett Szent-Tamáshegy tetején hajdanában hasonnevű prépostság volt nyolcz kanonok társulatával; ez épület utóbb a törökök által elfoglaltatva, véd kastélylyá alakittatott át. A prépostság pedig maga később a főkaptalanba bekebelezetvén, a czimet viselő kanonok, az ugynevezett négy Columna, az esztergamvári Szent-György és Szent-István első vértanu nevével czimzett prépostok után következik, s Komárom vármegyebeli Izsza község javadalmaival élvezi.

Története e város-résznek, a vár s szomszédos kir. várossal

azonos. A törökök alatt lakosai törökök és rácok valának, míg utóbb a keresztény harczosok által annyira megfogyasztattak: hogy e város, a vár visszavételével, egészen laktalan maradt. Az ekkor alig megtelepült r. kath. lakosok Rákóczy mozgalmai által ismét szétüzettek. Ezek legyőztével még is olly számosan sietének az elhagyott lakokba: hogy ezekbe nem férve, a környező dombok, s ezek aljai- és oldalaira építkezni kényszerülének. Van e városrészben sz. István király tiszteletére épített kápolna, mellyhez 12 szegény eltartására alapított kórház csatlakozik. S egy két-kerekű malom, mellyet 60 lépésnyi hosszú, 40—50 lépés széles, s fallal köryezett tóból nagy bőségben fakadozó hő viz foglalkoztat. A hegyből eredő kénköves keserű víz már mintegy 70 év előtt a bécsi s pesti egyetemek által vegytanilag megvizsgáltatván, ezek által a csehországi saidschitzi vizekhez hasonlónak találtatott; s az akkori megyei főorvos, betegeinél e víznek sükeres használásával, mindent elkövetett, csak hogy a hazát külföldi keserű savak vételétől felmentse; s e czélra saját költségén létesített házban főzeté ki e víz savát; azonban bekövetkezett halála üdvös vállalkozásának is véget vetett.

Lakosainak száma 1827-ben 1828 volt, kik 466 családbeliek 275 házban laktak. Közöttük 1527 r. katolikus, 2 ágost. 1 reformatus, 36 g. n. e. s 262 héber. A r. katolikusok a vízi-városi anya-egyházhoz tartoznak, ellenben a hébereknek saját zsynagógájuk s rabbinusok van. — 1850-ik évben pedig e város összes népessége az egyházi anyakönyvek nyomán volt 1594, e közül 768 férfi 826 nő. — A vízi-városi lelkészség alá tartozván, mindkettőben együtt 1850/-ben házasságra kelt 54, született 151, jelesen 84 fi, 67 nő, meghalt 133, u. m. . 70 fi, 63 nő; ként szaporodás 18.

Ellenben az országos összeírás következő számadatokat eredményezett:

Népessége: családfő 350, lélekszám 1698. Ebből férfi 373, nő 426.

Magyar 1162, német 206, cigány 8.

Katolikus 1441, reformatus 7, evangalikus 1, g. n. e. 12, zsidó 237.

Nőtlen 395, hajadon 439, nős férfi 351, férjnél nő 353, özvegy-férfi 23, özvegy-nő 73. A vidéken levő 9, s itt tartózkodó 65 vidékiek levontával a jelenlegi lélekszám 1624.

Házak: uraságiház 13, keresz. zsellérház 271, zsidó zsellérház 3, lelkész és tanítóilak 1, községház 3, egyfunduson két ház 3, összesen 294 ház. Ebből *katona beszállásoldásra* összeírva van 17 tiszti szoba, 269 legény számára szállás s 40 lóra istálló.

Vásárook: ápril 1-én, május 2-án, július 3-án s nov. 4-én tartatnak.

Heti vásárook: minden kedd és pénteken.

1850/-ik évben ezen község 3 nyonczot állított. Volt pedig

az ezen évi fentebb kitett összeírás szerinti 1594 lélekből 2—20, 5—21, 7—22, 1—23, 3—24, 5—25, 18—26 éves.

Árvaügy : 42 atyától származott 55 árvának összes vagyona 43,565 ft. 51 $\frac{1}{8}$ vkr.

Tanoda-állapot : egy r. kath. két osztályú iskolában egy tanító alatt 90 fi, 60 nő ; összesen 150 tanuló van. — Az épület legrosszabb karban.

1240 kapás szőlőkön kívül egyéb földbirtokuk nincs; s ezért a lakosok nagy részben kereskedés- s mesterséggel, de leginkább szőlők művelésével kénytelenek keresni élelmüket.

Jelenleg azonban a földadó behozatalára vonatkozó elő-munkálatokkal foglalkozó bizottság hivatalos kimutatása szerint a szent-tamási (35. sz.) adóközségben van

rét	2 hold 1350 □ öl	{az ezutáni biz-	14 ft. 43 kr.
szöllő	3 „	{tos jövedelem	48 „ 30 „
Összesen 5 hold 1350 □ öl			63 ft. 30 kr.

Adó-ügy. 1827-ik évben fizetett

hadi adóba	623 ft. 13 $\frac{6}{8}$ kr.
házi adóba.	421 „ 27 $\frac{4}{8}$ „

Összesen 1094 ft. 4 $\frac{12}{8}$ kr.

18 $\frac{49}{50}$ -ik év előtti adóhátraléka tett . 1279 ft. 20 kr.

185 $\frac{0}{1}$ -ki adója a) személy- s földadó 1244 ft. 20 „

b) házadó . . . 252 „ — —

Összesen 1496 ft. 20 kr.

E folyó adó 1851-ben lefizettetett ; a **termesztmények** betudásával.

Jövedelmei : községi adó . . . 547 ft. 32 kr.

egyéb jövedelme . . . 300 „ — —

Folyó kiadásai . . . 847 ft. 32 kr.

A **közmunka erő** összeírása 185 $\frac{0}{1}$ -ik évre következő számadatokat eredményezett : 34 vonó marha utáni kötelezettség minden marhát 2 nappal számítva 68 — házas lakó 240, mindenikét 6 gyalog nappal számítva 1440 — házatlan lakó 109, mindenikét 3 nappal számítva 327 — összes kötelezettség tett 68 ígás, s 1767 gyalog napot. — Megváltatott pedig 68 ígás, 1581 gyalog-nap; ezért a váltási díj együtt véve 440 ft. 35 kr. Ebből lefizettetett 373 ft. 22 $\frac{1}{2}$ kr., fizetendő maradt 67 ft. 12 $\frac{1}{2}$ s természetben leszolgáltatandó 186 ígás nap.

Az 1850-ki **baromösszeírás** szerint 274 házban 412 lakosztályban 1 mén, 12 kancza, 26 herélt ló, összesen 39 ló, 2 teve s számár, 2 ökör, 30 tehén.

Tízeltőeszközök : 2 fecskendező, 1 nagy , 1 kisebb, 1 vízford lajt., 2 nagy létra, 4 darab csáklya, egynehány bőrkanna (az utóbbi roszt karban.).

Katonaság : 1 térparancsnok, és b. Wimpfen gyalog-ezredből 1 kapitány, 1 főhadnagy. — *Csendőrség* nincs.

Elöljárók fizetése : a) bíróé 48 ft. — b) jegyzőé 116 ft. — c) 11 esküdt 4 ft. 48 kr. pp.

XXI. Sz.-György mezeje.

Németül Georgenfeld szent György vértanú zöld mezejétől czimzett prépostságtól nyerte neveztetését. E prépostság már sz. István király korában keletkezék, s személyzete a préposton kívül négy lelkészből állott, míg a tatárok berohanása, s trenchini Máté gróf pusztitgatásai elenyésztették, de Telegdy Csanád esztergami érsek bőkezűsége által 1337-ben nem csak korábbi fényébe visszajuttatott, de a prépost mellé még nyolcz kanonok is alapítványoztatott. Midőn azonban Esztergam török uralom alá került, a prépostság ismét feldulatott; utóbb a főkáptalannal egyítettett, s a czime élhetésével megtisztelt kanonok a főkáptalan columnait közvetlen követi.

A Duna folyó közelébeni sík határa völgyekké emelkedik, mellyek szőlőkkel beültetve jó bort teremnek. Földje mindegyütt agyaggal kevert; homokos szántóföldjéből 328 hold 3-ik, és 389 h. 4-ik osztályú, rétje 127 kaszás 3-ik, szőlői 3200 kapás 2-od osztályúak. Legelője s tűzi fajzása nem is középszerű.

Lakosai leginkább magyarok, németek és tótok. Számuk 1827-ben 1953 volt, kik 480 családbeliek s 252 házban lakozók, s mind r. katolikusok, 1800-ik év óta sz. György vértanú tiszteletére emelt egyházban saját parochiával bírók. — 1850-ben pedig az egyházi anyakönyvek nyomán összes népessége volt 1696, ebből fi 840, nő 856. *Házasságra* kelt 26 pár, *született* 82, u. m. 47 fi, 35 nő, — *meghalt* 80, u. m. 37 fi, 43 nő, ekként *szaporúság* 2.

Ellenben az 1850-ki országos összeírás következő számadatokat tüntetett fel :

Családfő 446, lélekszám 1600. — E közül férfi 785, nő 815.

Nőtlen 423, hajadon 371, nős-férfi 343, férjezett nő 343, özvegy-férfi 24, özvegy-nő 96.

Magyar 1184, német 323, tót 78, cigány 15.

R. katolikus 1596, reformatus 1, evangélikus 2.

Már a vidéken lévő 17, s itt tartózkodó 113 vidéki kihasználásával, az összes népesség valódi létszáma 1470.

Házak : urasági 8, telkes 43, ker. zsellérház, 205, lelkész- és tanító-lak 2, községház 7, egy telken két ház 10, összesen 275. Ebből *katona-beszállásolásra* összeírva van 27 tiszt szoba, 243 legény számára szállás, s 127 lóra istálló.

Telkek : egésztelkes 34, féltelkes 9, összesen 38½ telek.

1850°/₁-ik évben ezen község 4 ujonczot állított; volt pedig az ezen évi fentebb kitett egyházanyakönyvi összeírás szerinti 1696 lélekből 4—20, 4—21, 10—22, 12—23, 7—24, 18—25, 16—26 éves.

Mesterség- de kivált szántóföld- s szőlőmivelés által keresik élelmüket.

Adófejében 1827-ben fizettek és pedig

hadi adóban	1182 ft. 55 ⁶ / ₈ krt
házi adóban	894 „ 51 ⁴ / ₁₀ „

iggy összesen 2077 ft. 47²/₈ krt.

- 1850°/₁-ik évben a) személy- s földadó 1635 ft. 16³⁵/₄₀ kr.
 b) házi adó 233 „ 45 —
 1849°/₅₀ előtti adóhátralék volt . . . 772 ft. 45³⁹/₄₀ kr.
Község jövedelme a) községi adó . . . 943 ft. 54 kr.
 b) koresmáltatásból 100 „

Folyó kiadásai 1080 ftra mennek.

Árvauagy : 72 atyától származott 96 árvának összesen 29986 ft. 88 d. vp. vagyona.
Tanoda-állapot : két osztályú r. katolikus iskolában egy tanító alatt 50 fi, 40 leány, összesen 90 tanuló — a tanodai épület jó karban.

A közmunka erő összeírása 1850°/₁-ik évre következő számadatokat eredményezett : 249 vonó marha utáni kötelezettség minden marhát 2 nappal számítva 498, — házas lakó 207, — mindeniket 6 gyalog nappal számítva 1242 — házatlan lakó 153 — mindeniket 3 nappal számítva 459, — az összes kötelezettség tett 498 igás s 1701 gyalog napot. — Megváltatott pedig 228 igás s 807 gyalog nap, ezért a vált-ság-díj együttvéve 353 ft. 45 kr., ebből lefizettetett 195 ft. 15 kr., fizetendő marad 158 ft. 30 kr. természetben leszolgáltatandó 270 igás, s 894 gyalog nap.

Az 1850-ki *baromösszeírás* szerint 265 ház, 446 lakosztályban 8—1, 8—2, 3—8 éves csikó, 30 kanca, 80 herélt, összesen 129 ló, 14 teve s számár, 133 ökör s bivaly, 126 tehén.

Tüszelőszerek : 1 hat akós fecskendező, 1 tizakós lajt kocsival, 12 bőr kanna, 3 csáklya, 2 öt öles létra.

Katonaság : a 3-ik számú pattantyús ezredből a 25-ik álgyutelep, melly 4 fő-tiszt 120 ember s 50 lóból állott.

Községi előljárók : bíró 24, jegyző 93 pfttal.

XXII. Tanintézetek Esztergam összes területében.

Az Esztergamban létező tanintézetek sorából legelőször felemlitendő a *sz. István nevről címzett legrégibb papnö-*

velde, melyet eredetileg Oláh Miklós 1566. évben Nagy-Szombatban a bold. szűz tiszteletére alapított, de mely 1631-ben Pázmán Péter bibornok érsek mint másod alapító által Magyarország védasszonyának pártfogolása alatt sz. István királytól neveztetni rendeltetett. Az Oláh-féle papnövelde épülete ugyanis a kívánt célra vajmi szűk lévén, azt Pázmán Péter nyugalmazott lelkészek lakául tüzte ki, papnöveldeül a nagyszombati káptalan-utczában saját pénzén szerzett telken új épületet emelt s papnövendékeknek nagyobb számban tarthatására II. Ferdinand királytól a felhévizi vagyis a felső budai hővizektől nevezett s előbb nagy részben az ispotály rend tulajdonához tartozott prépostság javai adományozását eszközölve ki, ezenfelül Liszka városában világi birtokosoktól 5600 fton visszaváltott tizedjövedelmét is átadta. Mindezek iránt az alapítványi oklevél 1631-ben kiadatván, a papnövendékek mikénti neveltetése iránt megállapított előszabályzat egyebek között azt is tartalmazá : „Ut, si divina clementia Capitulum ad priorem Sedem Strigonium reducerit, liberum sit Capitulum, cum consensu Archi-Episcopi, vel Tyrnaviae Seminarium continuare, vel domo vendita, cum censibus et obventionibus rursum Strigonium transferre.“

A Pázmán építette papnövelde épület 1683-ban lángok martaléka lön; míg 1689-ben Szechenyi György érsek újra felépítteté; s 1713-ig az alapítványozott célra használtaték; a most mondott évben azonban esztergami kanonok s vegliai czimzetes püspök a sz. János-utczában 4000 ftért új házat szerzett papnöveldeül olly feltétel kikötése mellett : hogy két növendék a veszprémi püspöki megye részére képeztessek. A 4000 ft. utóbb a veszprémi káptalannak visszafizetve lön. 1724-ben míg a szomszéd telek is megvásároltatott, s e két telekre épült a mai sz. Istvánról czimzett papnöveldei épület.

E papnövelde bővebb alapítványához járultak gr. Eszterházy Imre esztergami érsek 5000, b. Révay Pál dibonai czimzetes püspök s esztergami örkanonok 30,300, b. Hedli Mátyás Lippay György esztergami érsek kamarása 5000, Koháry István ország-bíró 24000 s végre b. Horváth-Simonchich János 18000 ftal.

Megfelelt e papnövelde rendeltetési céljának egész 1784-ik évig, mikoron is a növendék-papság innen a posonyi közép papnöveldebe szállíttatott át; s a nagyszombati házuk sérv-

tézek ideiglenes lakául vétetett át; Pozsonyból a növendékpapság 1802-ben korábbi helyére visszahozatott, tapasztaltatván: miként a püspökök örökös szemei alól elvont növelés itt csak úgy az egyház, mint a polgári állodalom kárával eszközölthetik. Ugyan ez szolgált utóbb okul arra is: hogy e legrégibb papnövelde — miután Nagy-Szombatban 263 éven át üdvös rendeltetéséhez képest virágzott, végre 1850-ben a második alapítványozó Pázmány által kijelelt helyre, Esztergamba, mint az érsek s főkáptalan eredeti helyére, visszatelepítettett; és pedig a hajdani szent Ferenczi szerzetesek helyiségén épített lakba. Az ebben neveltetett növendékek száma 1851-ben 33 volt.

Árpád királyaink korában sem hiányzott ugyan már a mindennapi szükség által követelt tudományos kimivelődés alkalmá hazánkban: a felsőbb kiképzés tekintetéből azonban függő maradt nemzetünk a külföldtől. Tehetősebbek néha a külföld hiresebb főiskoláiba rándultak ki; tehetséggel nem bíró szegény deákok számára a XIII. század vége felé Esztergamban „*Krisztus társasága*“ név alatt létesült egy gyámin-tézet, melly azokat külföldi egyetemeken iskoláztatta. — A XIV-dik században már létezett *esztergami tanoda* nem annyira a tanulmányok szűkebb köre, mint inkább csak név, előjogok, s a tudori rangosztás hiányával különbözött az egyetemektől: mert az nem csak *szabad művészeti* és *törvényi* hanem *orvosi osztálylyal* is birt. Hittudományi kara nem említettik, s nehezen is volt, mert szinte Esztergamban kivüle úgy is letezett már a korábbi időszakból egy érseki s egy ágostoni képezde, amabban a kánoni jog is taníttatott, — emennek fentartására Kun László adományozta az esztergami ágostoniakat.

1687-ik évben Széchényi György főérsek az ifjuság neveltetése végett Gymnasiumot állított s azt a Jesus nevét viselő szerzeteseknek adá át a meletti szentegyházzal együtt.

A Jesuiták eltöröltetésével szent Pál szerzetesei vették át a Gymnasium ellátását; de József császár alatt ezek is eltöröltetvén, házukat katonatisztek szállásául vásárlá meg a város a kir. kincstártól, de minthogy a sz. kir. város területében Gymnasiumul használandó egyéb ház nem létezők, s ezért az mármár az érseki városba áttelepitendő vala: a városi község a kérdéses házat 25000 ftért a tanulmányi alapnak mondott célra megvétetni felajánlá; a minthogy is 1809-ik évben a

mondott összeg lefizetése után a ház sz. Bencze szerzeteseinek adatott át lakásul, a tanodák a városház épületbe helyeztetvén, hol is hivatásukat a kormány s haza meglegedésére teljesítve 1852-ik évben kieszközölhetni szerencséltek : miként az esztergami Gymnasium állodalmi magyar főtánodául nyilvánított.

185 $\frac{1}{2}$ -ik évben az ekkor 4 osztályra leolvasztva volt Gymnasiumban a *tanuló ifjuság* száma, jelesen a tanév elején 127, a tanév végén 117 volt. E közül vallásra : r. kath. 120, g. n. e. 5, héber 2.

E tanodának minden sajátja egy gr. Bathyányi Kázmértól kapott ég és föld teke, és Kulik Jakab, prágai tanár adta 3 füzet rajzminta : azonban a szerzet székháza derék ásvány gyűjteményével, valamint legujabb földképekkel és természettani szükséges gépekkel az ifjuság kellékeit bőven kielégíti. Így a székház könyvtára is az olvasgató ifjaknak szívesen tárva áll. Ide tartozik *Toldy* után felemlítenünk : miként

A középkorbeli tudományos haladásnak, s az ismeretek elterjedésének egyik legnagyobb akadályja volt: a tudományos kimiveltetés főeszközeinek, a könyveknek hiánya. Fenn van *László*, esztergami nagyprépost, végintézete 1277-ből, melyben könyvtárának, melly tizenkét munkából állt, egész lajstroma befoglaltatik. Emlékezetesebb maradt utóvilága előtt Vitéz János, esztergami érsek, ki mind a váradi mind az esztergami felsőbb iskolák mellett a classica literatura minden kézre kerithetett kincseiben gazdag könyvtárakat állított, az utóbbiban matematikai eszközök is találtattak, köztök a híres Peurbach égvizsgáló quadransa.

Az *elemi tanodáknak* 3 osztálya van 3 tanító alatt, 1851-ben 222 fi, 41 nő, összesen 263 tanuló. Az elemi tanítók évi ellátása 1110 pftba kerül a városnak, — a tanodai épület jó karban létezik.

XXIII. Esztergam területében létező jótékony intézetek, egyletek s alapítványok.

1) *Városi kórház* tőkéje 3339 ft. 12 kr. pp. évenkénti 200 ft 21 $\frac{3}{20}$ kr. pp. kamatja a városi szegényebb sorsu betegek, mesterlegények, cselédeknek betegségükbeni ápolása — s or-

voslására fordítatik; felügyelő személyzete : egy felügyelő s egy ápoló gazda.

2) *Városi ispotály* 16543 ft. 36 kr. pp. tőke évi 992 ft. 37 kr. pp. kamataiból a városi elaggodt szegények ápolása s táplálása — valamint elaggodt házi szegények alamizsnálása — egy felügyelő, egy ápoló gazda és gazdasszony felügyelése mellett eszközöltetik. „A naponkint szaporodó koldusok több költséget igényelnek.“

3) *Somogyi alapítvány* 643 ft. 36 kr. tőke utáni kamat 38 ft. 37 kr. pp. a városi házi szegények alamizsnálására fordítatik.

E három pontban említett alamizsnálást a városi plébánus számadás mellett eszközli. — Illyen

4) *Szániszlai János* volt tisztartó hagyományozott 40 pft. alapítványa is, mellynek 2 pft. kamata évenként Sz.-György-mezei szegények közt osztatik ki a helybeli lelkész által.

5) *Kisdédővő intézet* 567 ft. 12 kr. tőke után évenként 34 ft. $\frac{8}{20}$ krt jövedelmezne kisdéd gyermekek tanítása s ápolására; azonban a tőke csekélysége miatt az intézet mind eddig meg nem indíthatván, a befolyó kamatok a tőke gyarapítására mindaddig fordítatnak, míg az alapítványi tőke annyira nem növesztetik, hogy kamata az intézet megkezdéséhez szükséges költségeket fedezhesse.

6) *Könyvtár alapítvány* cím alatt néhai Heliser József városi tanácsos által a városnak hagyományozott könyvtára gyarapítására s gondviselésére 960 ft. tőke után 57 ft. 36 kr. p.

7) *Tagen alapítvány* 6000 pft. tőke utáni kamat 360 ft. pp. Tagen néhai nagyváradi prépost rokonainak negyedízigleni jutalmazására fordítatik.

8) *Tagen alapítvány* 4186 ft. tőke utáni évi kamat 251 ft. $9\frac{1}{20}$ kr. célja : ugyan csak néhai Tagen nagyváradi prépost rokonai gyermekeinek nevelésére ösztönző jutalmazás.

Az 1., 2., 3., 5., 6., 7. és 8. pontok alatti intézetek és alapítványok kezelését egy pénztárnok, egy ellenőr és egy segéd teljesíti.

9) *Közkatona kaszárnya* cím alatt 750 ft. 24 kr. pp. után évenként 45 frt $1\frac{12}{20}$ kr. a városi kaszárnya javítására fordítatik.

10) *Éjjeli világítások* címe alatt 12,837 frt pp. tőke után a városbani éjjeli világítások fentartására 770 ft. $12\frac{16}{20}$ kr. kiadatik.

11) *Nemzeti iskolák* czime alatt 15,937 ft. utáni 956 ft. $12^{16}/_{20}$ kr. pp. kamatnak rendeltetése a városban reál, rajz és zene-iskolák felállítása.

12 *Kenyérmezői alapítvány* czimű 25,906 ft. pp. tőkének 1554 ft. $22^{16}/_{20}$ kr-ra menő kamataiból — ugy szinte :

13) *Dinnye-föld* czimű 1193 frt utáni 51 frt $33^{12}/_{16}$ krból a város házi szükségéi fedeztetnek.

13) *Országút* név alatt 11,866 ft. tőke után évenként 711 ft. $57^4/_{20}$ kr. pp. a városi országutak jó karban tartására s a városház szükségéinek pótlására fordittatik.

A 9. 10. 11. 12. 13. 14 pontok alatt elősorolt alapítványokat egy pénztárnok, egy ellenőr, s egy segéd, mint az adó s kamarási hivattal megbízott egyének kezelik.

15) *Takarékpénztár* a köztakarékosságnak valamint az ipar és kereskedés előmozdítására a közforgalomnak elősegítésére 1845-ik évben száz száz forintos 300 részvényt nyel akként alapult : hogy az egyes részvényeknek csak fele értéke lön befizetve. 1851-ben a betételek 123,020 ft. 20 krt tettek. Vagyont értéke az intézetnek 109366 ft. s a most mondott évben 17992 ft. zálogokra s 5250 ft. váltókra adatott ki. Felügyelő személyzete : 1 elnök, 1 alelnök, 2 igazgató, 1 pénztárnok, 1 könyvvivő, 1 jegyző, 1 ügyész, 1 szolga, és 36 választmányi tag. — A feljegyzett jövedelemből tisztí fizetésekre és költségekre 1850-ik évben 1984 ft. fordittatott. — A forradalom ez intézetre is károsan hatott, miután közel 23,000 pftot kénytelenített Kossuthjegyekben illető helyre beadni.

16) *Sissay féle alapítvány* 2000 pft. tőke után évi 120 pft. az esztergami tanodában kitünő előmenetellel tanuló Esztergam megyei nemesi ifjunak iskolai ösztöndíjjul adatik — az előtt a megyei első alispáni — jelenleg a főnöki hivatal felügyelése mellett.

17) *Néhai Grób Józsefné* 80 pft. hagyományának 4 frt 48 kr. kamatja a Sz.-Tamási iskolára fordittatik a Sz.-Tamási előljáróság felügyelése mellett.

18) *Kopácsy érsek* 80 pft. alapítványa utáni 4 ft. a szegényebb sorsú iskolás gyermekek számára szerzendő írószerek s könyvek Szent-Györgymezőn a helybeli lelkész kezeltése alatt.

19) *Gróf Koháry alapítványa* 6678 ft. $4^4/_{10}$ kr. pp. kamatja 267 ft. $28^8/_{10}$ kr. pp. iskolai díjj.

20) *Ipolyi alapítvány* 1500 pft. kamatja 75 pft. szegénydek segédelmére.

21) *Beznák alapítvány* 4580 ft. kamatja 274 ft. 48 kr. pp. iskolai díjjak az alapító nemzetségéből származók számára.

22) *Tarkó alapítvány* 4987 ft. 42 kr. pp. kamatja 229 ft. 15⁷/₁₀ kr. az utóbbi pontban említett célra fordítatik.

Az utóbbi négy pontok alatt elsorolt alapítványok az esztergami főkáptalan felügyelése alatt kezeltetnek, s azok kamatai részint házi szegények között osztatnak fel, részint egy 12 elaggott, és kenyerök megkeresésére alkalmatlanná vált nő befogadására fordítatnak. Ezen intézet a sz. Tamáson a sz. István kápolna tözsomszédságában létez; — végül felemlítendő a galanthai *Fekete Mihály*, esztergami kanonok s czimz. püspök elnöksége alatt fenálló jótékony egylet, melly évenként tetemes pénzösszeget nyújt a helybeli szegényeknek; így 1850-ben kiosztott 3835 frt. 16¹/₂ krt.

XXIV. Egészségi ügy.

Esztergam város területében az egészségi ügy felett, a községi orvost is ide értve, 9 orvos-doctor, 4 seborvos örködik, két gyógyszerházzal. A *halott-kémlelés* rendesen gyakoroltatik.

E helyre tartozik az Esztergam városi *polgári ispotály*; alkotója ennek, valamint létesülésének éve ismeretlen; annyi azonban bizonyos: hogy már a XVII. század elején létezett s hogy 1787-ben fekvő birtoka eladatott, tökepénzei legfelsőbb parancs következtében a szegények szerzeményével egyesítetvén, akkor 20,000 p.frtot felülhaladó pénzösszeeggel birt. Sok viszontagságokon menvén keresztül, 1837-ben ujonnan felépítettet s felszereltetett, és ekkor *Pleszl Albert*, községi tanácsos (ki most is a kórház átalakításánál buzgólkodik) önkényt s egyedül a szenvedő emberiség iránti indulatból felebaráti adományokat gyűjtvén egy, 13 beteg-ágygyal ellátott, beteg-intézetet állított fel; melly az 1838-ki árvíz által egészen halomra döntetvén, nevezett *Pleszl Albert*, a kórháznak valódi másod-alapítója, az intézetet bőven összegyűlt adakozásokból ismét romjaiból felemelte, és különösen a beteg-intézet létrehozására fordította minden gondjait, de virágzásra

ezen intézet soha sem juthatott, minthogy igazi orvosi vezényletben soha sem részesülhetett. Kórházi jegyzőkönyvek hiányában ezen intézet működéséről mit sem lehet megemlíteni, a forradalmi idő óta a katonaság által elfoglalva s ekképen a polgári betegek ezen intézet élvezéséből ki lévén zárva. — A megyei főorvos hivatalos jelentése következtében az épület haszonvehető állapotba tétele elrendeltetett; mi nem sokára megtörténvén, a 456 □ öl nagyságú területen álló 38 öl hosszú és 60 beteg elfogadására alkalmas épület kőfállal két-felé osztatott; egy része a cs. kir. katonaság, a másik polgári betegek befogadására elkészítettet; jelenben pedig czélszerűbb kezelése azon mód intéztetik el: hogy ezen jótékony intézetben vidékbeli betegek is nyerhessenek ápolást.

Az ezen pontban megérintett egészségi ügygyel rokon viszonyzatban felemlítésre következnek az

XXV. Ásványvizek és fürdők.

Ismételve szólottunk a fentebbiekben, az esztergami hév-vizek felől; melyek a vár és Tamás-hegy alatt a Duna emeltebb partját elfoglaló vizivárosban fakadoznak; légmérséklete ezeknek + 23° Reaumur. Már Augerius Busbequius tesz rólok említést, ki I. Ferdinánd király által Konstantinápolyba Szolimán török császárhoz mint követ küldve lévén, s 1546-k decemberben Esztergamban mulatván, ezen vizekben tartózkodó békák kvágogását csodálta; mi kétségen kívül téli időben meglepő ritka tünet. — Több szakértők vizsgálódásai eredményét illetőleg elegendőnek véljük e helyen fel- említeni azon vegytani kémlelés eredményét, mely legközelebb helybeli gyógyszerész Sihulsky József által vitetett véghez. E szerint 40 font (gyógyszerészi mértékben) ezen hévvizből lepárologatván, maradt 190 szemer (Gran) tiszta fehér por, mely ellenhatókkal megvizsgáltván, foglalt magában:

Szénsavanyú keseragból (Kohlensaures Magnesia)	37,668
„ mészből (Kohlensaurer Kalk)	25,759
„ vassavanyból (Kohlensaures Eisenoxydul)	1,371
Sósav anyú széksóból (Salzsaures Natrum)	1,525
Kénsavanyú széksóból (Schwefelsaures Soda)	9,063
„ keseragból (Schwefelsaures Magnesia)	15,139
Gypsz- és kova-földből (Gyps- und Kiesel-Erde)	4,75

109,000

Nevezetesebb forrásai ezen hévvizeknek következők :

1) Az első s igen hatalmas forrás a viziváros éjszaki szegletén a vár alatt tör ki, és azonnal egy malmot hajt, s egy fürdő-medenczével ellátva lévén, egyesek által látogattatik.

2) Egy másik forrás létezik a Gramling-féle ács téren (Franziskaner-Bad), ennek erei a város falán kívül annak déli oldalán is buzognak fel; ez említett forrás közelében hajdani nagyszerű fürdőhelynek maradványai jelenleg is láthatók, most ezen forrásnak vize a sz. Ferencz-rendiek által egyedül posztókészítésnél használtatik. — Következik ezután

3) A gróf Sándor-féle hévvíz, mellynek mostani tulajdonosa a források fölötti víz-medenczében a vizet emelvén, azt egy malomkerék hajtására használja; egyik forrás felett azonban itt is egy tisztességes fürdőhely áll fenn, s többektől látogattatik. — Nem messze ezen forrásoktól dél felé való irányban, a Szent-Tamáshegy tövében léteznek szinte

4) Igen hatalmas hévvíz-források, mellyek fölé a főkapitánbeli urak igen nagyszerű fürdő-intézetet állítottak fel, az erősebb forrásokat a fürdőházra, a többieket pedig a 34. lapon leírt műmalom hajtására elszármaztatván.

Ezen elősorolt hévvizektől eredetére s alkérszeire nézve különbözik a már a 76. lapon felemlített azon ásványos víz, melly az „*esztergami keserű-víz*“ nevezet alatt ismeretes, és a város közepén emelkedő Szent-Tamáshegyből szivárog. Ezen keserű-vizet 1786-ban dr. Rodelsperger és dr. Pudelko, megyei főorvosok, később a bécsi és pesti egyetemek által megvizsgáltatván, az akkoron nagy hírben lévő Szajdschützi vízhez egészen hasonlónak és szinte azon hatásúnak ítéltetett. Dr. Schmidt, megyei főorvos, 1787-ben egy pozsonyi mérő iszap- és 64 itcze vízből nyert 15 font keserű sót és 2 font magnesiát, és ugyanazon évben tetemes költséggel a Tamáshegy keleti hajlatán, a „zöld akácza-utca“ végén a „kis-lévai pincze-kut“ közelében gyárt állított fel, hol ezen keserű vízből, és a kutakból kiásott iszaptól keserű só és magnesia nagyban készített; nem sokára azonban a sós vizek mennyisége csökkenvén, midőn a vállalkozó, a kutak mélyebbre ásásával, erősebb ereket keresne, a hévvizek forrásaira bukkant, s a keserű víz lassan-lassan fogyni kezdett, míg a vállalkozónak csakhamar bekövetkezett halála magának a vállalatnak is végképi megszüntét eredményezé.

Vannak ugyan az említett Szent-Tamáshegyen még most is részint a szabadban, részint a házak pinczéiben kutak, mellyek kisebb-nagyobb mennyiségben hol gyengébb, hol erősebb keserű vizeket foglalnak magokban, de forrás-sziklából, vagy a földből bugyogó ér többé nem találhatik. Ezen ma létező keserű vizek tehát csak felületesek, és az essővíz- vagy hó-lének a sós részekkel bővelkedő földrétegeken való keresztülzívárgásából erednek, mit bizonyít elegendőkép az is: hogy a 3—4 lábnyira kiásott földben már keserű só jelenségei mutatkoznak. — Ezen keserű vizek aránysúlya a Maisner-féle Aerometer szerint 1,012—1,020 és igen tiszta kénsavas, és sósavas keseragot (schwefelsaure és salzsaure Bitter-Erde) bõmértékben foglalnak magokban; hatásukra nézve a Szaid-schützi és Püllnai vizeket valóban felülmulják. Csak az sajnos, hogy ismételve megkísértett erőltetések daczára is, eddig nagyobb mennyiségekre szert tenni nem lehetett.

XXVI. Dunai állóhid.

Elősorolt történeti adataink tanusítják: miként Esztergam őskori királyaink széke, az ipar s kereskedésnek gyűlhelye, 80 év hosszágig pogány vas pálcza alatt nyögött; — s hogy e közben a török Esztergamból szokván a vidékre zsákmánylás végett szerteszáguldozni, az öreg Dunán itt álló hajóhiddal birt: egyéb adatok ¹⁾ mellett Birken Zsigmondnak 1664-ben nyomtatott s a Duna melléke rajzait tartalmazó német könyvéből világosan kitűnik. Esztergamnak 1683-ba tüzes ostrommali visszavételekor a futamló török nagy sereg iszonyú terhe alatt a hajóhid részint elsüllyedt, részint láng martalékká lön. Ez időtől fogva komp és csolnakokon történt az átkelés, miglen Barkóczy József primás 1765-ben röpülő hidat létesített, melly egész 1842-ig volt elég alkalmatlan szállító eszközül. A most mondott évben ugyan is az annyiak emlékében halhatlan *Kopácsy* hg. primás lön hivatva a közóhajtás szerint egyesek kényelmének, a közigazgatásnak, ipar és kereskedésnek, szegény adózók sorsának s így az országos gazdaság, és közjóllétnek kedvezőleg az öreg Duna révét állítandó

¹⁾ I. *Társalkodó* 1842-ki 26. szám.

hajóhiddal ellátni. A hid építője Gramling Ignác esztergami érseki ácsmester s eröművész volt (építője a leégett surányi angol-amerikai igen jeles gőz- s a 34. lapon felemlített esztergami mű-malomnak is). A hid hossza 267 öl, szélessége a gyalog-uttal együtt 27 láb, hosszan benyuló dobogókon kívül 37 hajón nyugvék, melyek minden magyar dunai hidtól elütőleg igen szilárd czölöpökre akasztva valának, (minthogy itt a meder mélysége megszenvedé) kivéven Párkány felől néhányat, melyek horgonyokat feszítének; s apály és dagály változatai szerint roppant vas csavarokon lejte a hid padolat. — A hajók Bajorországban Passau mellett Vindorfon gyártattak a 22 horgony stajer öntetű, új lánczai 32, 60 — 40, ölesek, összesen 723 ölet képeznek, Abauj vármegyében kebeleztet Metzenzöfi vashámorból. Hajók átevezhetésére két nyílás szolgált Esztergam és Párkány felől 15 ölnyi széles, a vontató gőzösek előtt azonban Esztergam felől 6 hajó háritással 30 ölnyi szabad tér nyílt, a Rajna feletti Mainzi hid mintájára készült eröművek segedelmével. Az egészen új hid készítése 1841-ki szeptemberben vette kezdetét, s megnyitott 1842-ki martius 19-kén, mint alkotójának névnapján. A készitési összes költség az érseki pénztárból 90 ezer ft. v. cz. s a hid biztos kezeltetésére állandóan 20 ács, horgonyász és révész fizettetett.

Az e hidoni *átkelési vámjegyzék*, úgy a mint azt Esztergam vármegye még 1828-ban az akkori még csak röpülő hidra nézve megállapítá, következő :

„Mi Esztergam vármegye rendei adjuk tudtára a jelenvaló sat. 1. Egy teher nélkül kelő személytől 1 kr. 2. Hádi teherrel járó személytől 2 kr. 3. Egy külső országi négy kerekű üres szekértől 6 kr. Ezen szekérbe befogott egy hámos lótól 9 kr. 4. Külsőországi négy kerekű terhes szekértől 6 kr. Azon szekérbe befogott minden lótól 12 kr. Rajta lévő egy mázsá tehertől akár egy akó bor, vagy pálinkától, mely hasonlóképpen egy mázsába vétetik 3 kr. 5. Egy honi négy kerekű üres szekértől 4 kr. Abban befogott egy hámos lótól 9 kr. 6. Egy honi terhes szekértől magától 4 kr. Abban befogott egy hámos lótól 9 kr. Rajta lévő tehertől, és akár minemű portékától ide értvén a bornak, pálinkának akóját, egy mázsára vévén 3 kr. 7. Üres két kerekű taligától 2 kr. Minden egy embertől a ki aztat tolja 1 kr. 8. Terhes két kerekű taligától 6 kr. Minden aztat toló egy embertől 1 kr. 9. Egy üres két kerekű taligától 2 kr. Ugyan abba befogott egy hámos lótól 10 kr. 10. Egy terhes két kerekű taligától 10 kr. Abba befogott egy lótól 10 kr. 11. Egy vezeték lótól, ökörtől, tehéntől, vagy üszötől tinótól 4 kr. 12. Egy báránytól 1 kr. 13. Egy borjutól, vagy juhtól $1\frac{1}{2}$ kr. 14. Egy öreg sertvéstől 3 kr. 15. Egy akó üres hordótól három akóig, minden akótól 1 kr. Három akóstul pedig minden akótól a krajczáron felül minden akóra $\frac{1}{2}$ krt.

1) Ezen kitett, és egyedül a repülő hidra kiszabott fizetés csak egy harmadrésze vétetik meg a kis dunán fennálló hidon és nem több; mindazonáltal olly érte-

lemmel : hogy az 1. és 2. sz. a. foglalt gyalogok ezen kis hidon semmit sem fizetnek, hanem csak a repülő hídbeli vámot fizetni fogják.

2) Ezen kiszabott vám pedig a téli járáshoz képest régi szokás szerint, midőn a zajos Duna végett a járó hid kivételődik és a jég miatt veszedelmes a járás a repülő hidnak a taksája duplán vétetődik, ide nem értvén, hogy ha nyári időben a hajók, vagy talpak által a hid kiütnének. A kis dunán lévő álló hidnak pedig a vámja egyformán maradandó.

3) Azon esetre pedig ha a kelő, vagy vontató, a kis álló hidon lovaival által nem megyen, vámot ne fizessen.

4) Magától értetődvén, hogy a törvényes privilegium szerint a vámfizetéstől szabadosok, semmi fizetésre ne kényszeríttessenek.

Mellyeknek nagyobb hitelére kiadtuk vármegyénknek szokott pecsétjével megerősített e jelenvaló bizonyáglevelünket. Költ Esztergamban tartatott kisgyűlésünkből Sz. Mihály hava 9-én 1828-ik esztendőben (L. S.) Kiadta bozzai Bozzay János, m. k. ts. ns. Esztergam vármegye főnotáriussa.

És minthogy a kormányosaikra bizott hajók gyakran azoknak ügyetlensége vagy vigyázatlansága miatt, keresztül vonulásuk alkalmával, a hid hajóira sodortattak, és így nem csak hajóik és a hid tulajdonosainak tetemes károsíttatását, hanem még a közlekedésnek is néha, hosszabb időre terjedő félbeszakítását okozták, *horgonyörök* folytonos alkalmazása vált szükségessé akként : hogy azon hajóktól, mellyek nagyobb voltak-nál fogva a hid alatt el nem mehetvén, az ugynevezett *nyitón* kényteleníttetnek keresztül vonulni, s e szerint a horgonyöröknek segítségét, illetőleg vezérletét, szükségkép megkívánják, egy egy pft. díj szokott szedetni.

A legutóbbi forradalom végnapjaiban e hid is lángok martalékává lön ; országunk jelenlegi hg. primása azonban mit sem mulasztott el ezen a közlekedés érdekében olly igen nélkülözhetlen hidnak minél gyorsabbi létesítésére ; s valóban sikerült azt 1851-ki május 29-kén ünnepélyesen megnyitni, miután a vállalat létesítését legfelsőbb kormányunk is lényegesen előmozdítá az által : hogy a roppant kiállítási, s fentartási költségek tekintetéből, a fentebb közlött átkelési vámjegyzéket minden osztálybeli átkelőkre különség nélkül kiterjesztette.

Ezen az esztergami primásérsekségi uradalom tulajdonához tartozó, Esztergam és Párkány közt létező, hajóhid egy évi átkelés és jövedelem kimutatása következő :

<i>Átkelés</i>		<i>Jövedelem</i>
Gyalog személy : .	385,290.	2,568 ft. 36 kr. pp.
Kocsi (többnyire paraszt) : .	18,000.	11,688 „ 22 „ „
Góz és közönséges hajó : .	2,400.	4,304 „ 24 „ „
Összesen : 18,561 ft. 22 kr. pp.		

SZÉKES-FEHÉRVÁR.

„Principalis Sedes regni Hungariae.“

Thuróc

apud Schwartzner Tom : I. pag. 103.

Szabad királyi városaink polgári kifejlődésünk bimbói, eszközei, diszei, s tanúságai lévén nagyobb figyelmet érdemlettek volna, mint a melyre mindeddig méltattak. Igen kevesek azok, melyeknek eredetét, nevezetességeit s nemzetülésünkre befolyásokat illendőleg tudjuk. A tanult, kiművelt idegen nemzeteknél, városaik topographiai, historiai s phisikai esmértetésével birván, különben van a dolog. Náluk a fővárosaik nemzeti szemfények: nálunk a negédességből mintegy számkivetettek, szabadságaik irigyletéből mint némely magányszigetek (Oasen) tekintetnek.

Fejér György

épen Székes-Fehérvárat illetőleg Tud. gyűjt.

1840-ki III. füz. 92. l.

I. Eredete s elneveztetése.

Székes-Fehérvár, (Alba-regia — Stuhlweissenburg — Bily Hrad-Albe-Royale.) eme előkori királyainknak koronáztatási, temetkezési sőt trónszékhelyül is szolgált és magyar város eredetét a rómaiak fénykorába viszik vissza történetíróink; s valóban! több körülmény látszik tanusítani: hogy Székes-Fehérvár már a rómaiak idejében, jóval ősapáinknak beköltözése előtt, fenállott legyen. Miért választotta volna különben Árpád ezen lapályos vidéken, mocsárok között elterülő helyet saját s környezete székhelyévé, ha erre a már felépült város mintegy nem kínálkozott vala? s mi oknál fogva jelelték volna ki első királyunk sz. István s utána következett királyaink, e környező mocsárai miatt nem épen legegészségesebb légű várost koronázási s temetkezési helyül? — *Lazius* a kóbor cimbrusok által épített Cimbriát mondja itt helyezettnek; ¹⁾ — *Bombardi* Antiana névvel nevezi, mivel ennek tócsák közötti fekvésével megegyez; ²⁾ — *Ortelius* szerint azonban a második Moezia avagy Mogentiana nevű város terült el itt; ³⁾ *Móro* István pedig a régi pannoniai Caesareat helyezi ide. ⁴⁾ — Az *Antonius* császár utazásai leírásában felemlített helyzeti távolságok egybehasonlítása folytán *Fejér* György ⁵⁾ vélekedése szerint leghihetőbbnek látjuk, hogy Székes-Fehérvár őskori neve *Floriana* volt; miután ezen *Vesselengius* kiadta leírás 263-ik lapján az mondatik: hogy e *Floriana* ⁶⁾ nevű város *Acincum*-tól (Ó-Budától) *Sabaria* (Szombathely) fele vezető útközben

¹⁾ Comment: reip. roman. Lib. XII. Sec. 2. Cap. 16. pag. 35.

²⁾ l. Tudom. gyűjtem. 1818. VI. köt. 35. l.

³⁾ Thesaurus Geographiae antiquae.

⁴⁾ l. Tud. Gyűjt. i. h

⁵⁾ l. u. o. s az 1840-ki III. 93. l.

⁶⁾ „*Floriana urbs Pannoniae inferioris, XV. M. P. a Herculia, VIII. a Bregetio (Nyerges Ujfalu) XXX. ab Acinco, XXXV. a Gurtiana, Statio Praefecti classis Istriae.*“

30,000 lépésnyire feküdt légyen, melly távolság egy mért-földre 4000 lépést véve: $7\frac{1}{2}$ mértföldet tesz, vagy is körül-belül Székes-Fehérvárnak Ó-Budától távolságát. — Tudós *Schönvisznerünk* abbeli állítását: miszerint e kérdéses Floriána, melly a „Notitia Imperii Romani“ czimű munka szerint a II. Legio s Duna hajókázó sereg Praefectusának lakhelye s erőssége volt, a mai Velence (Fehér vármegyebeli helység) táján helyzetetett légyen; azon felül, hogy e most nevezett helység 30,000 lépésnyire nem esik Ó-Budától; — a Székes-Fehérvár határterületében kiásott római épület s egyéb régiség-maradványok is eléggé megegyeznek. Ugyan is e helyt még napjainkban is nem ritka számban roppant nagyságú s finom faragású kövek, mint meg annyi régi épületeknek alapköveként használt maradványai ásatnak ki a föld alól. De mind ezen csak a valószínűség bélyegét viselő bizonyítékokon kívül, találunk biztos nyomaira annak: hogy itt hajdan római gyarmat, vagy municipium ¹⁾ létezett légyen. Jelesen egy a Buda-fele néző városkapu falában találtató durvább faragású kövön két római szokásos öltözetű nemtő látható kiterjesztett szárnyakkal, kiknek egyike olajágot, mint a béke, — másika pedig búza-kalászt, mint a bőség jelképét tartva, kezeiket mindketten mintegy esdeklőleg a következő felirat felé terjesztik ki:

Pro Salute Imp.
Luc. Veri. A. M. AU.
Rel. Antonini Augg.

Hogy pedig ezen Severus és Caracalla császárok emlékszoberai nem az újabb korban jutottak mostani helyiségükre; tanúsítja *Cuspinianus* a császárok történetírásában, mint ki a most említett császárok ezen emlékkövét több más hasonlókkal már akkor saját szemeivel látta, midőn 1491. évben Miksa császár meghagyásából Ulászló magyar királyhoz követül küldve volt. — A város tornyában szinte egy másik római császár szobra még most is bekövezve találtatik, noha felírás nélkül. — 1784-ik évben pedig a boldogságos Szűz nevét viselő egykori

¹⁾ A római gyarmatok s municipiumok között lényeges különbség volt; az elsőnek lakosai eredetileg rómaiak valának; az utóbbiak pedig, a rómaiak irányában tanúsított érdemeiknél fogva, ezektől jogok élvezetére, s tisztségekre méltatott idegenek, l. bővebben *Cantelius* de republ. Rom. p. 177.

szentegyház közép falaiból egy márvány sírkő ¹⁾ töretett ki, mely 1815. évig a püspöki lakba volt befalazva, és a most mondott évben egy márvány koporsó s egyéb őskori emlékekkel együtt felsőbb rendelet folytán a nemzeti museumba hozatott át. — De a vármegyei székház felépítésénél 1805-ben kiásott régi római ércpénzek ²⁾ is azt látszanak tanusítani: hogy e város ős előkori lakosai római császárok pénzeivel éltek, s így már a római császárok idejében létezék e város. „Ne keressük — azonban — jegyzé meg talán a történeti igazság érdekében legalaposabban a tudós *Fejér György* ³⁾: a hajdani Floriana dűledékit a mostani Székes-Fehérvár helyén, a Gaja patak ágazati és Sóstói tócsárok között; hanem ama köképnél, mely a téglavetőn alól a szántóföldeken terül el. Innét valók ama római maradványok s pénzek. Itt tűnnek elő azok, ama leghivebb zártárból — a föld kehléből a szántóvas vagy ásó által. Ki Vegetiust olvasta, hogy a rómaiak tó-mocsárok között erősséget nem építettek, tudni fogja. Különb volt a dolog magyar őseinkkel: ezek a vízfolyások között sánczolák be magokat, s sáncz-erősségeiket várnak mondották.

¹⁾ Felső oldalán egy női alak két gyermekével s alatta imez sírirat:

D. M.
C. Dignius Secundianus
Natione Raet. V, E. Sibi et Au.
Decciae Conjug. et Munic.
Piissimae. et. Feminae Rarissimae
Ac Pudicissimae, Cuius. Mortem.
Dolens. Per. Absentiam. Mei. Conti.
Gisse. Per. Culpam. Curantium. Congve,
Ror. Vix. Ann. XXVIII. M. X. D. XIII. Et
C. Dignio. Decorato. Fil. V—I. M. VIII.
Diebus XVIII. Item. —Vix—bus.
Dignae. Decoratae et Aurel.
Secundianae Filiabus.

A kitűnő szobrászati munka, melylyel a sírkő két oldalán különféle virágok, különösen rózsák, mindkét végén pedig két nemtő gyermekeket tartva kezeiken, mintegy repülve vörsmárványból kivésvek, az irodalom és művészet aranykorára mutatnak. A felirat nyomán az, ki az emlékkövet tétette, municipali³⁾ polgár volt, miután nejt annak nevezi, mely azt senkitől, csak általa nyerte vala.

²⁾ Egyike ezeknek Traján és Hadrián császároké eme felirással: „*Imp. Caes. Nerva. Trajan. Aug. Germ. Tr. Pot. Coss. II.*“ Krisztus szül. után 98—99 évvel. a másik: „*Imp. Caes. Trajan. Hadr. Augg. Pont. Max. Trib. Pot. Coss. III. S. E.*“ Traján harmadik Consulságának ideje a mi számításunk szerint Krisztus sz. u. 99—101 évre esik. — Egy harmadik Antonintól: „*Aur. Caes. Anton. Pii Tr. Pot. Coss. II.*“ Krisztus születése után 145 évvel. —

³⁾ l. 1840-ki tud. gyűjt. III. 93—94. l.

— A mostani Fehérvárnak sz. István első királyunk vetett fundamentumot. E történetet *Thuróczy* ¹⁾ kronikája így adja elő; Árpád magyaraival együtt Noe hegyen (Pákozd falu s a Fehérvári szőlők között) vert táborn Fehérvár mellett, s ez az első hely, melyet Árpád választta magának Pannoniában, honnét is Fehérvár sz. Istvántól, ki tőle származott, ott közel fundáltatott.“ *Kéza* Simon ²⁾ szinte ugyan ezt vallja: „Árpád ott táborozott, hol most Fehérvár fundáltatott.“ — Hasonló tanúságot tesz *Ranzán* Péter ³⁾ is „Árpád több vezéreivel ama hegyhez érkezett, melly az időben Noe nevet viselt: e magyar ország részén seregeinek s maga lakásának helyt választott. Itt idő folytával dicső sz. István magyaroknak első királya Árpád maradéka Fehérvár városát építette.“ Szokott toldozásával ugyan ezt valósítja *Bonfin* is ⁴⁾.

De lássuk már most

Mikor? és mioknál fogva cseréltetett el a városnak ősz előkori — miként a fentebbiek szerint hinni akarjuk — Floriana neve *Székes-Fehérvárrá*? Szent István király életirója *Hartwich* püspök ⁵⁾ Székes-Fehérvárt nem csak *királyi* városnak, hanem *királyi szék-városának* is nevezi „in ipsa *regiae sedis civitate*, quam *Albam* vocant“ — szent Imre herceg életirója pedig ⁶⁾ „in Urbe regia, quam *Albam regalem* vocant“ kitételrel él; — nem különben *Thuróczy* János is Magyarország fejedelmi székének vallja: „*Principalis Sedes regni Hungariae*“ ⁷⁾; — mint szinte *Kéza* Simonnál olvassuk: „Ut in memoriam redeat regis Ladislai tam gloriosa triumphalisque victoria, scuta et vexilla in Albensi Ecclesia *sedē regni ac solio* in pariete suspensa aeternum perseverant.“ ⁸⁾. — A történetírók által ekként változva használt s további értelmezést nem szükségű „sedes regni“, „regia sedes“ kitételekből eredhetett ugy látszik Fehérvárnak „székes“ melléknévvel elneveztetése, megkülönböztetésül talán az erdélyi Károlyvár (Alba Julia) és Nándorfehérvár Belgrád (Alba Graeca) nevű városok neveitől.

¹⁾ Part. II. Cap. 3.

²⁾ 68. l.

³⁾ Ind. VII. 319. l.

⁴⁾ Lib. II. Dec. I. p. 104.

⁵⁾ l. *Schwartner*-nél I. k. 419. l.

⁶⁾ l. u. o. 431. l.

⁷⁾ l. u. o. 103. l.

⁸⁾ Edit. Hor. 132. l. s. *Podhradsky* kiad. 73—74. l.

Bonfin-nak azonban e részbeni tanja¹⁾: mintha azért nevezet-
tek volna a most megnevezett városok „Alba“ melléknevezet-
tel: mivel azokat elnevező őseink az Unnosok- Hunnosoktól,
ezek pedig a Leucusok- ásiái Albánusoktól (fehérektől) Szittyák
ivadékitól származván, eldödeik emlékeit elnevezéseik által is
megörökíteni kívánták volna; mindaddig el nem fogadható, míg
tanjának alapja: vagyis, hogy ősapáink az Albanusoktól szár-
maztanak légyen, vitatkozáson kívüli történeti igazsággá ér-
elve nem leend. Mert, hogy a Leuko-Syrokkal és Albanusokkal
szomszédságban laktak ugyan őseink, de tőlök nem származtak
légyen, minden kétségen kívül tanusítva van.²⁾ Az ásiái albá-
noknak Leuko-Syroktól származtatását pedig szinte bebizonyít-
hatatlannak tanuljuk³⁾: ők máskép *Ammianus Marcellus* szerint
Alanoknak nevezettek s *Iornandes* szerint kezdetben a Caspium
tengeren túl tanyáztak.⁴⁾ Oklevelileg mindazáltal az „Alba
regia“ kitétel legelőször Rádo nádor ama oklevelében fordul
elő, melylyel birtoka egy részét sz. Péter templomának Pécs-
váradon adományzá, s melylyet Péter király a Székes-Fehér-
váratt 1057-dik évben tartott országgyűlésen megerősítettett
„Actum in *Alba regia*, in congregatione regni II. Nonas
Junii Indict. 10. regni nostri 12. Anni Incar. Domini 1057.“
Ezek végszavai a felemlített királyi megerősítésnek⁵⁾. Egyéb-
iránt vannak, kik az „Alba“ „Fehérvár“ elnevezést, a boldog-
ságos szűz egyházának — avagy a szent István király építette
királyi laknak messze elsugárzó fehér világosságától származ-
tatják. „In qua (civitate) dum in altum; praeter aetatis illius
morem candidiores consurgunt muri, palatium initio regis
componentes; vulgus, ut fit: insolentem structurae elegantiam
miratum, opus „Albam Arcem“ (Fehérvár) dixit; Vulgo prin-
cipes subscripsere; pressum subinde est in latina appellatione

¹⁾ „Cur tot Albas Hungaria dixerit, haud immerito plerique dubitant. Non solum hanc Albam (regiam) habet Hungaria, sed Albam Graecam ad Taurunum, et Albam Juliam in Dacia. Quo quidem nomine non immerito tantopere delectantur Hungari: utpote qui Progenitorum suorum nomen lubentissime retinent. Hungari namque ab Hunnis, Hunni a Leucis, idest Albanis Asiaticis, qui a Scythia orti sunt, si Procopio Graeco Scriptori credimus, originem duxerunt: et ut majorum nomina servarent, quas aedificaverunt urbes, ab eis nominare voluerunt.“ Decad. I. L. 1. p. 23. Edit. Hannonien.

²⁾ l. Tud. Gyűjt. 1839. IX. köt. 71. l.

³⁾ l. u. o. 1840. III. k. 95. l.

⁴⁾ l. u. o.

⁵⁾ l. Koller. Hist. Episc. Quinque Eccl. Tom. I. p. 153.

arcis nomen, et significantius suppositum tandem ut Alba Regalis audiret : sive quod regum habitationi condita fuisset, sive quod discrimen intercedere deberet hanc inter et reliquas Albas ; sive quod, et istud malim : eo loci reges Ungarijus regalis solii aquirerent, sacroque incincti diademate suprema cum potestate primum considerent; facit ab opinione hac nostra vetus ac patria denominatio, nam si Ungarorum „Székes-Fehérvár“ romanum reddideris, *sessilis arx Alba* prodibit, quod quidem sedis vocabulum urbi huic veluti singulare ac eximium non eo mihi videtur atribui, quasi domicilium ibi, sedemque perpetuam nostri principes fixerint, cum ferme alibi diversari consuevere, sed quod una illa in Civitate thronum conscendere, legemque populo dare ceperint.“ Ezeket olvassuk egyik hazai írónk szalai b. *Barkóczy* Ferencznél ¹⁾).

Vályi András²⁾ is kétféle származását hiszi lehetőnek Fehérvár magyar elneveztetésének : Szerinte „vagy azért nevezetethetett Fehérvárnak, mert új volta miatt fehér volt, és szép; vagy pedig még inkább azért, mivel vidéke a sós nedvesség miatt, mintegy fehérlett a rajta lévő széksó miatt, vagy mint mások akarják, a ragadó székes föld miatt leve végre Székes Fehérvár nevezete.“ S csakugyan Fehérvár elneveztetését fehér külsejétől eredettnek hitte néhai *Fejér* György történetbúvárunk is; ³⁾ míg utóbbi fürkészései eredményeül ebbeli nézetét tévedésnek vallva, a Székes Fehérvár ekkénti elneveztetését illetőleg fentebb előadott különböző nézetek ellenében azon kérdést támasztá : ⁴⁾ „ha Fehérvárt valaha megfehéritette a széksó, miért nem most is? Miért nem fehériti meg Debreczent, Ketskemet, melly városok határában csakugyan inkább létezik széksó, mint Fehérvár zsemlyedékes téerein. S ha fehér egyházától vette nevezetét, miért nem nevezetett inkább Fehéregyháznak?“ — Ez elnevezés keletkeztét a napkeleti szokásban véli keresendőnek, minthogy a napkeleti nemzeteknél (a nem-görög, nem-római népeket értve) szokás vala országaikat, népeiket s városaikat színek után elnevezni akként : hogy a mi szabad, független nagy jeles volt, az *fehér*, a mi mástól függő, adozó, kissebb, alsóbb vala, *fekete* nevet viselt : „Eine bekannte

¹⁾ I. Ungaria suis cum regibus compendio data Tyrnaviae 1720. 25. lapon.

²⁾ I. Magyarország leírása I. köt. 64. l.

³⁾ I. Tud. Gyűjt. 1818. VI. köt. 32—53. l.

⁴⁾ I. u. o. 1840. III. k. 92—102. l.

Erscheinung ist es, dass bei den orientalischen Völkern die Farbennamen in einem bildlichen Sinne gebraucht werden. Die *weisse Farbe* bedeutet ein freies, selbstständiges Leben: die *schwarze Farbe* Abhängigkeit und Knechtschaft.“ Igy volt fehér, fekete, vörös orosz, fehér fekete kazár — fehér fekete Bolgárország; voltak fehér fekete kunok, ugrok¹⁾ (magyarok) s kalmukok; Erdélyben Gyula Fehérvár²⁾, Horvátországban tengeremelléki Fehérvár,³⁾ fekete Bolgárországban bolgár vagy Nándor-Fehérvár⁴⁾ (Belgrád), fekete Moldvában Dniester Fehérvár.⁵⁾ Ezek nyomán tehát Sz. István királyunk is az általa felépült várost királyi székével diszesíteni akarván, azt napkeleti szokás szerint *Fehér* városnak nevezettette el. S ez Fehérvárunk nevezetének leghihetőbb eredete. ⁶⁾

¹⁾ Ös eleink a Wolga melléki nagy Ugorországhoz képest (Hungaria magna) fekete magyaroknak nevezettettek l. u. 100. l.

²⁾ „Régenten Sarmis, Decebal, s más dáciái királyok székes városa volt és Gyula hercegnek sz. István rokonának lakhelye“ l. u. és Script. rerum Hung. Tom. I. p. 666. 785. 794. 795. 881.

³⁾ A horvátországi királyok székes és koronáztatási városa volt. l. Cod. Dipl. Tom. II.

⁴⁾ Bolgár hercegek lakhelye. l. Belae Regis Notarius Cap. XLI. — XLII.

⁵⁾ Szinte hercegi lakhely. l. Reichersdorf SS. rer. Hung. Tom. I.

⁶⁾ „Diese Bezeichnungswiese sollen die Russen — ezeket olvassuk Fejér György felhívott értekezésében „durch ihre Verbindung mit den orientalischen Völkern sich angeeignet haben, so dass nun durch Bjelaja Semlja ein von Abgaben freies Land, durch Tschernaja Semlja das einem Zins unterworfen Land bezeichnet werde. (Fischer, recherches sur les peuples de la Sibirie p. 131 — 133.) Bei den Dschingischaniden war nach Marco Paulos Angabe die weisse Farbe die Herrscherfarbe (Forster, Geschichte der Entdeckungen im Norden S. 178.) wie bei den jüngeren chinesischen Kaisern die gelbe Farbe, und daher rührt es, dass die Mongolischen Völker alle grossen Herrscherstädte *weisse Städte*, oder Zagan Balassun zu nennen pflegen, was dem häufig vorkommenden Ak Schehr; oder Ak Scrai bei den Türkischen Völkern, und dem Bjeigorod, oder Belgrad bei den Slavischen Völkern entspricht. In Russland selbst sollen nach Strahlenberg's Angaben alle Domänen und die Güter des Adels, die von Steuern frei sind, die *weissen* Plätze, und Gründe, die Bauernhöfe aber und Bürgerplätze schwarze Plätze genannt worden seyn, so wie die unsren Stände überhaupt das schwarze Volk genannt werden. (N. und O. Theil von Europa S. 180.) Ein solcher Gegensatz zeigt sich auch bei der Bezeichnung der Bergbewohner im Alsai, welche die Russen im siebzehnten Jahrhundert als weissen und schwarzen Kalmücken kennen lernten (Ab. Remusat, recherches sur les Langues Tartares Paris 1820, 4. Tom. V. p. 239.) und eine ähnliche Unterscheidung und Bezeichnung durch Farben fanden schon im sechszehnten Jahrhundert die Kozaken Häuptlinge, welche damals die erste Kunde von China einziehend, die schwarzen Mongolen im Westen, und die gelben Mongolen im Osten kennen lernten (Forster Gesch. I. c. S. 135) oder die beiden Gebiete von China und der Mongolei, welche schon seit Alters mit den Namen Katai und Kara—Kitai (Karakatai) d. h. das schwarze Katai bezeichnet

II. Történeti adatok.

Hazai történetünk előkori lapjain Székesfehérvárral ismételve találkozunk; koronázási, temetkezési, s egy ideig trónszék, sőt országgyűlések, országos biráskodások helyeül — s így méltán országunk fővárosául tűnik fel előttünk az ősváros! mellynek olly igen fényes előkora méltán igényli kegyeletünket! de lássuk im hazánk történetével szorosan viszonzatos történetét!

wurden.“ I. Der ungrische Volksstamm, von F. H. Müller II. Abtheil. p. 258. — A fejr és fekete Cumanianak, és a fejr és fekete Kunok' bizonyosságát honi kronikáinkban is felleljük: „Hunni — ingentia moventes agmina, transitis paludibus Maetidis, ac Gothis sedibus expulsis, deinde aucta potentia, — tamquam turbo vehementissimus omnia evertentes, Bessos ac *Cumanos albos*, tandem Susdalos, dehinc Ruthenos, crudeli sub dominatione pertranseuntes, in *nigram Cumaniam*, quae nunc Moldavia forte dicitur, devenerunt, perdomitis nihilominus in transitu ipsorum a Tanai flumine universis regionibus, tandem venerunt in Pannoniam, et ad ripas alvei Physciae stativa fixerunt castra.“ Chron. Thur. P. I. Cap. X. — A fejr és fekete Bolgárországokat a Bizantiumi, a fejr és fekete Chazarit az arab írók bőven emlegetik. Az elsőkről lásd Strittert de Bulgaris: a másodikokról L. Trachn—t Ybn Foszlan' kiadásában.

Fejr Oroszországnak az nevezetett, melly mintegy szíve fője volt az egész orosz birodalomnak mind nagyságára mind jelességére nézve: „Gross-Russland lag gerade in dem Herzen der Sarmatischen Ebene, breitete sich westwärts aus bis über das obere Gebiet des Dneper, und ostwärts bis zur Sura, einem südlichen Zustrom der Wolga, wo das finnisch ungarische Gebiet begann; und von Süden nach Norden von dem Quellgebiet der Oka bis zur grossen Naturgränze des Uwalli in Sawolotsche (A. W. Thupel die Staatsverfassung des Russischen Reiches. Riga 1791. 8. Th. I. S. 32.) — In einem Umfange bezeichnet auch Strahlenberg das *Welikaja* Russia im Unterschiede von Klein-Russland am Dneper etc. (I. c. p. 180.) Eben dieses Gross-Russland ist nun dasselbe, welches ursprünglich auch Weiss-Russland genannt wurde. Denn noch bei den Verhandlungen mit der Römischen Kurie in der zweiten Hälfte des fünfzehnten Jahrhunderts nannte der erste Iwan Wasiljewich in seinem Titel bei der Aufzählung aller einzelnen Theile des Moskowitzischen Staates dies Gebiet überhaupt, *Weiss-Russland*, das heisst; das grosse oder alte, nach dem Sinne dieses Wortes in den orientalischen Sprachen. Auch von dem päpstlichen Hofe selbst wurde er Grossfürst von Weiss-Russland genannt.“ Idem Müller I. c. p. 256—257. — Nem különben a nagy régi kereskedés által hatalmas napkeleti Chazaria és Bolgárországok is Fejéreknék nevezettek, a napnyugatiak, mint kevesebb jelesek és hatalmasok, a megjegyzett Byzantiumi és arab írónál. Sőt őseink is a Wolga melléki nagy Ugorországhoz képest (Hungaria magna) Fekete magyaroknak nevezettek: „Hieraus kamen die *weissen Ugren*; diese Ugren fingen an unter der Herrschaft des Zars Iraklis bekannt zu werden, welcher mit dem Persischen Zaren Chosroa Krieg geführt hatte“ — „Und wiederum gingen die *schwarzen Ugren* vor Kiew vorbei, wie nachher unter dem Aeg. — Von nun an ward das Land der Slaven *Ungern* genannt.“ Nestor, edit. Schlötzer P. II. p. 114. és 118—119. I. Tud. Gyűjt. 92—102. I.

Béla király névtelen jegyzőjeként ¹⁾ Székes-Fehérvár s a Duna folyó között Pákozt hegyénél, hol ős eldődeink beérkezéskor tábornok volt, az országban lakozott szlávokra nézve, Szvatopluk királyuk s serege tökéletes megveretésével, felette gyászos kimenetelű ütközet történt. Thuróczy, Kéza Simon, Bonfin és Ransan — miként a 96. lapon láttuk: egyaránt megegyeznek abban, hogy Árpád Noe hegyénél ²⁾ (a mostani Pákoszt káptalani birtokon, melly most is Árpád-hegynek neveztetik) Székes-Fehérvár közelében tábornok ült; s ugyan csak a 96. lapon előadottak szerint, a ma Székes-Fehérvár nevet viselő ős városnak felépítését Szent István első királyunknak juttatják történetíróink, mint a ki alatt, e saját s utódainak koronáztatási s temetkezési helyül általa kijelölt város, fényének is tetőpontját érte el, úgy a pompás királyi, országnagyok palotái, mint más polgárok szép épületei — de főleg a Boldogasszony nagyszerű szentegyházának felépítése által, melly utóbbi akkorában a világ legremekebb építményének tartatott.

S minő kegygyel viseltetett a szent király Székes-Fehérvár lakosai irányában? csak egy két szóval tanusítani legyen elég: „*Rex Stephanus (Protorex) cum Legato tum Sedis Apostolicae, Hospitibus de Alba (Regia) Privilegio mediante talem elargitur libertatem, quod in toto regno suo, nec in aliqua porta confinii, tributum alicui solvere compellantur; praeterea quicunque hospites ad eos transire et cum eis conversari voluerint, ea libertate, qua ipsi fruuntur, similiter in perpetuum potiantur: quod si quis tributum violenter ab iis extorserit, iram regiae Majestatis et rerum suarum dispendium, merito sustinebit*“ ³⁾ sat.

A szent István király ekkénti ápolása által mindegyre növekedett város börtönhelyévé lön a szent király érdemetlen utódjának, a koronájától kétszer megfosztott Péternek. — I. Béla 1061-ben az ország állapotának gyökeres javítására országgyűlést hirdetett ide, mellyre hogy az alkotandó törvények a népkörébe könnyebben eljussanak, minden vármegyéből, vagy a mi sokkal hihetőbb: minden helységből két két követet megjeleníteni rendelt; a roppant tömeg könnyen alkalmul szol-

¹⁾ Schwartnernél 48 fejj.

²⁾ a mai *csúcsos hegy* a sz. fehérvári szőlők megett.

³⁾ Cod. Dipl. Tom. VII. Vol. I. pag. 107—108.

gált a csak előbb behozott keresztyén vallás eltörlését és az ősi vallásra visszatérést szorgalmazó pártosok embertelen fenyegetései kitörésére; évlapjainkból tudjuk: miként sikerült a dühöngők lefékezése? s miként bünhödött halállal vezérük Vatha, fia János, nagyhirű jósnővel együtt?

Félszázad telt le az első magyar király elhunytá után, midőn ennek, úgy Imre fia, s Gellért püspök életét s sirjaiknál történt csodákat tanusító okiratokkal, szent László királynak VII. Gergely pápához küldött követei, ennek abbeli határozatával térének vissza: miszerint a Rómából küldendő követek jelenlétében ünnepélyesen felvétessenek sirjaikból, s köztiszteletre kitétessenek tetemei azoknak, kik a kereszténységnek magvát olly szorgalmasan elhintették Pannoniába, és annak gyümölcsözését saját életükkel tanusították.¹⁾ Meg is jelent csakhamar Otto ostiai püspök, mint római követ a Bullával, s László király az országbeli valamennyi püspököt s apáturt Székes-Fehérvárra hívta össze, hova már az Istent szentjeiben teljes hittel imádni kívánó roppant számu embertömeg jelent meg; harmadnapig tartott böjt rendeltetett, s mindenkitől szorosán teljesítettett. A harmadnap estéjén a király, a papság s népkiséret ama sirboltba mentek le, hol a szentesítendők tetemei koporsóba nyugodtak, de mellynek fedelét semmi emberi erő sem vehető fel. Megszomorodott a király, az egyháziak s hon nagyok imákkal töltötték le az éjt, mellynek csöndét közsopánkodás háboritá, kiki tulajdon lelkében keresvén e szomorú csodának okát. — A következő nap sok nemes megtérésnek s megjobbulásnak érzékeny példái látszattak, de a koporsó köve többször ismételt csőfeszítés után sem vala helyéből kiemelhető. E csodának hirtelen elterjedt hire még nagyobb néptömeget csöditett a helyre; már mindnyájan imák, fogadások s testi sanyarokkal esengének az Istenhez, a gazdagabbak legbövebb alamizsnákat ígérték s osztogattak a szegényebbeknek; a hamisan keresett javak kiadtak törvényes birtokosaiknak; a rabszolgák szabadon bocsátattak, s megrögzött régi ellenségeskedések leghűbb kibé-

¹⁾ „diess — — geschah gerade von einem Papste — mond *Fessler* (l. die Geschichten der Ungern. I. k. 474 l.) — welcher selbst eine lange Reihe seiner Vorfahren und seiner Nachfolger an Geistesgrösse und Heiligkeit weit übertraf.“ Ezt a vallását változtató történetíró után felidézni szükségesnek tartottuk feleletül azoknak, kik talán itt előadottainkat feleslegnek tartani fognák.

külés által semmisítették meg. E közben sem hiányzának merészkedők, a követ erőszakkal felemelni törekvők, de miként az ájtatoskodók könyörgései mitsem látszának eredményezni, úgy a merészkedők is hiúsultaknak kénytelenítettek tapasztalni erőszakoskodásaikat.

E közben egy ifju jelent meg, — arcvonásaiban a romlatlan ártatlanságot jelképező, — s a királyhoz intézett szavai ezeket tartalmazák: a zámolyi erdőkben, nem messze az Idvezitőnk tiszteletére épült apátságtól egy remete létezik, kinél már néhány év óta Charitas nevű szűz, Isten szolgálatával foglalkozik. Ettől küldetve hozzád uram hatalmas király! az Isten szózatát intézem feléd! mely Charitással ez éjjeli álmában tudatá: hogy a kő, mellynek felvételében fáradoztok, mind addig fel nem vétethetik, míg egy valaki — felszentelt királyi fő: a szerencsétlen Salamon, vissegrádi börtönéből szabadon nem bocsáttatik.“ Követek küldettek rögtön Vissegrádra, s az ezek kíséretében Székes-Fehérvárra érkezett Salamont a szent hamvakat rejtő koporsó előtt fogadá László, s a két királyi fő egymásnak baráti kezet nyújtva engesztelődének ki. Megújítottak most az imák, bőjtölések s testi sanyargatások. Harmadnap estéjén ismét számos püspökök s egyháziak kíséretében a sírboltba leméne László, és minden legkisebb akadály nélkül felemeltetvén a kő, az István tetemeit rejtő koporsó, zsolosma éneklések mellett, vitetett fel a szentegyházba. Azonban, minthogy a hitében számos csodák lelkesítette roppant néptömeget, jó rendbe hozni nem lehetett, a koporsónak felnyitása csak a következő napra lőn elhalasztva, addiglan az, Mercurius kinevezett berekesi kolostorbeli apát örökődésére bizatván; — másnap, midőn a koporsó számos püspökök, honnagyk s apátok jelenlétében felnyitatták, az illetlenül előbbre tolakodott Merkuriust, a haragra lobbant király, rögtön klastromába visszatérni parancsolá; most már felnyitott a koporsó, s benne kellemes illatú vérnemű nedvesség között némelly csontokon kívül mi egyéb sem találtatott; ezek kivételre ezüst koporsóba tétettek, s a szent szűz oltárára helyeztetek. A király unszolására keresék a püspökök ama gyűrűt is, melly a szent királynak eltemetésekor újjára illesztetett, de ezt a legszorgosabb kutatás sem mutathatá elő. — Csak néhány év multával ébrült fel Mercurius lelkiismerete, s önként vallá be királyának: hogy midőn a ko-

porsó mellől elparancsoltatott, az egyház karzatára ment méltatlan megaláztatásáért imáiban vigaszt kereső, egy ifju jelen meg ekkor előtte fehér öltözetben, s fátyolba burkolt drága kincset nyújtott nékie át eme szavakkal: vedd ezt vigaszúl! őrizd híven! s jelentsd magad annak idejekor a királynál!“ Az apátság rejtékhelyére vonulva tekinté meg kincset Merkurius, s vajmi igen elragadá bámulata, midőn a szent királynak még egészen ép jobbát azon gyűrűvel együtt, melyet a király olly igen kerestetett, birtokában lenni tapasztalá. Csakhamar berekesi apáttá szenteltetvén, magával vivé a szent kezét, hogy új klastromát e szent reliquiával megszentelhesse, hol is a többi kolostortársak által titkon de híven őriztetett. Mindezek őszinte bevallása után arra kéré a királyt: hogy a szent hagyomány birtokában hagyja meg a kolostort. A király bámulatos tekintetét veté Merkuriusra, s az Isten ítéletére hagyva őt, a szent kezét az egyházba köztiszteletre kitétet, s magát a szentegyházat „szent Jog“ vagy „szent job-kéz“ apátsággá nevezé el.

II. András, arany Bullájában határozottan rendelé: hogy a király minden évben szent István napján Székes-Fehérvárat törvényszéket tartani köteleztessék.

IV. Béla koráig majd nem állandó lakkelye vala királyainknak Székes-Fehérvár; a most nevezett király alatt orszá-gunkat siralmasan pusztító tatár csordák Esztergam bevétele s lakosainak kegyetlen felkonczolása után ¹⁾ Székes-Fehérvár alá is elsietének, mivel hallották: hogy ott volnának a magyar királyok temető helyei, következésképp a földgyomrába ezekkel eltemetett nagy kincsek birtokába juthatni reménylék; de ebbeli vágyaik kielégítetlen maradtak, minthogy a város akkoriban mindunna tavaktól környezve lévén, semmikép sem lön meghódítható. ²⁾ S *Rogeriusként* ³⁾ Esztergam vára s szent Márton hegye után Székes-Fehérvár vala a harmadik erősség hazánkban, melyet a tatárok vaddühének felhasználmányolni nem sikerült.

Nagy Lajos királyunk halála után (1382 sept. 11.) leányának trónöröklési joga közönségesen el lön ismerve, s a dicsőült tetemeinek eltakarítására összegyűlt nemesek mindjárt a

¹⁾ I. a 6. lapon előadottakat.

²⁾ I. *Bonfin* Decad. II. Lib. VIII. pag. 301.

³⁾ De destructione regni Hung. Cap. XL.

temetés utáni napon hűséget esküvének a 16, vagy mint némelyek akarják, 12 éves Máriának, s öt egy akaratlan királylányá koronázzák; férjét Zsigmondot „az ország gyámja“ címével tisztelvén meg, de a kormányt Mária nagykorúságáig nem az ő, hanem Erzsébet özvegy királyné kezébe adván. E Székes-Fehérváron végzésbe ment országos intézkedések azt látszanak tanusítani: miként a nagy király alatt nyugalomhoz szokott nemzet meglegültnek látszék a nő kormánynyal; s csakugyan mindenfelől hódolat s hűségígéret érkezék a királynéhez. De a jó kezdetet csakhamar végnélküli zavar s lázongás váltotta fel. Az ezt előidéző — évkönyveink lapjaira részletesen feljegyzett események sorából csupán a feladatunk körébe tartozókat kell hogy kiemeljük. — A kezdetben kedves nőkormány pártok gyűlölet tárgyává lön, s ezek főnökei a nápolyi durazzói Károlyt hívák meg a magyar trónra,¹⁾ és Károly, feledve a Nagy Lajosnak adott esküt (1385) jött, s december utolsójára Székes-Fehérvárra koronázási országgyűlést hirdetett, meghíván erre a királynékat is. Már ez utazás alatt is közszánalom gerjedett a nagy király szerencsétlen leánya iránt, ki fogolyként látszék követni Károly kocsiját, midőn ez Róma korábbi győzelmes Imperator diadal-göggjével tartá a magyar királyok koronázási s temetkezési ős városba bevonulását. De még inkább nőtt a szánakozás, sokasodott az önszemrehányás a nemességben, hogy a „kegyes“ király leányát illy méltatlanul elárulták, midőn Sylvester napján a királynék a székes egyházban Lajos sirjára borulván hangos zokogásra fakadtak; minden szem rajtok függött, s midőn a koronázási szertartást teljesítő érsek a jelenvoltagekat szokás szerint háromszor kérdezte: akarnák-e Károlyt királlyul? ²⁾ csak tompa érthetetlen zugás és nem örvendő felki-

¹⁾ „ — — — Quonam usque feremus

Femineum Regem? — — —

Hunc Carolum omnipotens nobis demisit ab alto:

Huncque marem volumus regem — — —

— — — Proceresque repente

Congregat: hi raptim Hungaricum sibi tradere sceptrum

Fautorum spondent suggestu: ipsique fideles

Assensere metu.“ I. *Laurentius de Monacis*: Carmen de Casu. illustrium Reginarum post Chronicon de reb. Venet. Venetiis 1753.

²⁾ „ — — Hic proceres summus de more sacerdos

Strigonii, plebesque rogat ter voce levata.

Si Carolus placet in regem? et ter voce secuta

Fautorum, in regem cantatis laudibus illum

áltása hallatszott az igenlésnek. Demeter érsek teljesíté a koronázást, de midőn az evangelium olvasására jött a sor, ennek szavai hallására: „Et benedixit illis Simeon, et dixit ad Mariam matrem eius: Ecce positus est hic in ruinam et in resurrectionem multorum in Israel, et in signum, cui contradicetur;“¹⁾ nem kevesen az ujonnan koronázott királyra czéloznak, kinek a szentegyházból ünnepélyes kivonulásakor az elővitt sz. Istváni zászló megakadt s ezen darabokra szakadt.

Holló Mátyás király koráig ezután Székes-Fehérvár folytonosan gyarapodott. De e királynak váratlan bekövetkezett halála után, miként az összes ország mindegyre hanyatlani, akként Székes-Fehérvár is kénytelenítettett érezni a külhatalmaknak országunk elsajátítása után törekvő erejét. Legelőször is a lengyel Ulászlónak magyar királylyá koronáztatása után Maximilian császár tört be országunkba, el is foglalta volt már Veszprémet, s hazánknak több várait is meghódítá, midőn a kivüle Albert öcsce által is Kassa körül háborgatott Ulászló király Bátori István, és Kinizsi Pál vezéreit Székes-Fehérvár sietős megerősítésére küldé; de hasztalan, mert alig eresztettek be a városba, ennek lakosai a részint a várnak erősítésére, részint egyéb hadi szükségletekre kívánt adót határozottan megtagadák mentségül adván: hogy Ulászlónak koronáztatásakor egészen kiköltek vala. E közben Maximilian mindinkább közelített a városhoz; miért is az ellenállásra elég hadsereget nélkülöző, de egyébként is a vár megerősítését sem eszközölhetett vezérek, 555 katona hátrahagyásával, Budára vissza siettek. Miksa császár azonban svéd hadával Székes-Fehérvár alá megérkezett, maga azonban a bekövetkezett ősz miatt székvárosába visszavonult; a vár bekerítésére hátrahagyott svéd őrség a bekövetkezett szünet bő termékeitől elmámorosítva a várbeliek éjjeli váratlan kirohanásának majd nem áldozata lön. Miről értesítetvén a császár, seregéhez póterővel megérkezett, s a megveretés szégyenétől is lelkesített svéd harczosai, a szentegyházak s emberélet kimélésével megkezdni rendelt ostromnál sáska módra lépék meg a várnak

Unxit, et auspicio tradit diadema sinistro.

Non laeti strepitus, non murmura festa sequuntur,

Et scelerum auctores introrsum spiritus angit,

Et reginarum miseret jam mobile vulgus.“ l. Laur. de Mon. i. m.

¹⁾ Lucas II. 34.

szélső környékeit, s a felégetett külváros táján szerencsétlenül ellenálló várbelieket visszavonulásra kényszeríték. A svéd sereg vezére Lang Konrád maga vezeté katonáit a vár falaira, honnan a közelebbi kaput belövetve nehéz vasas osztályának bevonulására utat tört; vagy mint némelly történetíróinknál olvassuk: ¹⁾ Székely Jakab áruló várbelinek útmutatására; ugyan is Holló Mátyás király a nagy Boldogasszony székegyháza sanctuariumát meghosszabbítani s magának alatta mau-solaeumot építtetni kívánván, a közelében volt bástyafalat felnyitatta, melly bekövetkezett kora halála miatt nyitva maradt; ezen résen át vezette be a nevezett áruló a svéd sereget, a végső ellenállás megkísértésére elszánt várbeliek rendbe állának az utcán a viadalra, de mellynek olly gyászos lőn eredménye: hogy majd egyről egyre felkonczoltatván „az utolsó ítélet napjához hasonlító veszedelem vala akkor Sz.-Fehérvárban.“ ²⁾ Győzelemmel vonult be másnap Maximilian az elpusztított városba, mellyben a keserves inség s rettenetes vérengzés bizonyos jeleit, a holt testek nagy rakásait látva, ezek tisztességes eltemetését parancsolá; s mialatt maga a királyi szentegyház felé lovagolt, s hatalmába vevé azt és annak roppant kincseit; szabad-rablásra engedelmet nyert katonái nem csak az elzárva volt boltokat, hanem a házak belső üregeit is felbontogatva — történetíróink nyomán 36 ezer arany zsákmány birtokába jutottak, ³⁾ azonban az e feletti osztozkodás zendülést keletkeztetett magok a harczosok között; s a császár ama parancsa: hogy az egy tömegbe összehordandó zsákmány a harczosok rang állapotához képesti arányban osztassék fel; az erre semmikép nem hajló svéd seregnél azt eredményezé: miként ennek harczosai a császári tábort rögtön elhagyák s ekként a császárt, további tervének, ugymint Buda vára ostromának, abban hagyására kényszeríték, miért is, miután, német hadát

¹⁾ I. *Fejér* György Tud. Gyűjt. 1818. III. k. 51. l.

²⁾ *Bonfin* Decad. V. Lib. I. pag. 687, és *Istvánfi* i. m. Lib. I. pag. 10.

³⁾ „Nec a templorum donariis ac vasis Deo dicatis impias manus abstinuissent, nisi Caesar eos qui tale facinus patrare ausi essent, laqueo se puniturum severa voce edixisset. Dominicus loci antistes trepidus et exanimis in praecaltam turrim se receperat, raptis secum cum suis privatis, tum publicis templi suppellectilibus, quae ambae erant admodum opulentae; ex qua turri prodiens ab adveniente tri-duo post Caesare ita servatus est, ut substantia sua omni, ac sacerdotiis exutus, solum vertere cogeretur, templorum donariis, quae reperiri proterant, mox red-ditis.“ Ezeket olvashatni *Istvánfinál* I. lib. I.

téli szállásokra osztá, Bécsbē visszatért. Elvonulása előtt azonban kihirdetteté: hogy kiki szabadon visszaveheti birto-
kát; de kiöletvén a lakosok, nem volt kiknek elfoglalni helyeiket, s a megmaradt kevesek is oly felette elkeseredve valának a város szerencsétlenségén, hogy abba többé visszaköltözni sem kívánczozának. Csakhamar békét kötven Ulászló Albert herczeggel, mindenkép oda irányzá gondját: hogy az elvesztett várost ismét visszaszerezhesse, mi czélból Báthory s Kinizsi fővezérségük alatt leküldött táborát Bánhidánál személyesen vizsgálá meg, s az ezután egyfelől Báthory, másfelől Kinizsi által megtámadt vár ostroma kívánt eredményűnek mutatkozik, minthogy a már megrepedezett kőfalak is nyílásokat adának; de a király tartva a magyarok könnyen visszatorló bosszúra gerjedezhetése által bekövetkezhetté kegyetlenségektől, a várat csak lassu ostrom által kívánta meghódítani. E közben a vár tarthatlansága felől önként meggyőződött német várőrség öt napi fegyverszünetet kért, melynek eltelte alatt a vár feladása iránt megkezdett alkudozások azt eredményezék: miszerint a német őrség sértetlen elvonulhatott a várból, 35 szekérre rakott podgyászát magával vivén, ellenben hadi készleteit a várban benn hagyván. És így 11 hónapon át kiállott harcz után, Székes-Fehérvár hatvan évig nyugodtan élvezé utóbb a béke üdveit.

A mohácsi vész után János vajda Tokajba Magyarország királylyává kikiáltatván, ez magát az öt városban megkoronáztatandó, mindenek előtt annak meghódítására Bakics Pál, rácز vezért 200 főnyi kóbor seregével küldé el; — miben sem került ennek Székes-Fehérvárt ura részére megnyernie; — 1562-ki november 5-ke, Imre napja, vala az ugyancsak Tokajból Székes-Fehérvárra decretált koronázási országgyűlésre megjelenési határnap. János maga — hihetőleg a rendek egybesereglésére várva, november 8-ig időzött Budapesten. E közben Ferdinándnak hozzá érkezett követeit ama rövid válaszszal: hogy Magyarországot leányágon senki sem követelheti, s a magyar nemzetnek soha sem adott a külföld királyt,¹⁾ útnak eresztvén, s értesülvén: hogy a mohácsi téren elhalt szerencsétlen II. Lajos király holt tetemei a Csele partján,

¹⁾ I. Szerémy György (Georgius Sirmiensis) Zápolya udvari káplánjának kéziratát a bécsi cs. k. könyvtárban 38. l.

hová, nehogy a török kezére kerüljenek, halászhok ásták el, már megtaláltatott, s Székes-Fehérvárra vitetett, Tatay Miklóst, udvari káplánjai legnépszerűbbikét, előre küldötte, Tornallyay Jakabnak pedig meghagyta: hogy száz darab tiszta aranyból rögtön koronát készítessen számára; melly elkészülvén, az említett napon november 8-kán, csütörtökön, Budáról egész táborostól kiindult Székes-Fehérvár felé; hol ekkor már a cseh és német kereskedők, a királynétől, Budáról futása alkalmával, elragadozott köntösök miatt, negyed napig fosztogattak szerencsésnek mondhatván magát közölök, ki északának idején elugorhatott. János ez nap Mártonvásáron halt. Itt, nagy öröme, az eléb épen ő ellene alakult ugynevezett „kalandos“ társulat négy kapitányainak, a mohácsi ütközetből életben maradt egyetlen, egyike martonosi Pöstyéni Gergely¹⁾ csatlakozott hozzá, kit ő azonnal tanácsosává nevezett. — Megviradt, dobot vertek, a vajda folytatá útját. Csupa ravasz lelkek: Perényi Péter koronaőr, csulai Móre László főetekfogó, enyengi Török Bálint, és Batthányi Ferencz a bán fogták körül s kísértették inkább mint kísérték, ütközben egymás szemébe nevettek. „És im ez az ember akar király lenni“ susogtak magok közt. Székes-Fehérvárhoz közeledvén, a kapu kulcsait eleibe hozták a polgárok, hódolatuk jeléül; mit ő nyájasan fogadott s ismét visszaadott; — az ekként királyi hatalommal megérkezett vajda a prépostság épületébe szállt, s azonnal a szerencsétlen Lajos király holt tetemeinek temetkezési szertartásaihoz látogatott, a már nagyrészt elsenyvedt királyi holt testet, a Ferdinánd szinte megjött követi minden ellenzése daczára, a sírboltból felhozatta, s a mennyire hirtelen

1) E Pöstyéni Gergely felől érdekes jellemfestő szócserét olvasunk — felhózzatinkon kívül *Jászay Pál* „a magyar nemzet napja a mohácsi vész után“ című munkája I. kötetében (I. 156 l.) — a vajda kíséretében volt Szerémy, Basy György, és Horváth Bertalan. Vacsorája közben, „Én János vajdát — mondá Szerémy társaihoz, — igen féltém a Pöstyéni Gergely tanácsától, ti mindeddig jó tanácsossal tartottátok uratokat, hígyétek nekem: gonosz tanácsok fognak eredni e fekete kigyótól. Ismerem én őt jól, még azon korból, midőn tisztartó volt, én pedig káplán, a néhai főtisztelendő Perényi Ferencz váradi püspöknél. Pazar volt már akkor, tékozlója a püspöki javaknak. Bevádoltam a püspöknél. Főtisztelendő Ur — mondám — ez a Pöstyéni nagyon sok kárt teszen; már 10 hordó dézma ezet, 200 úrut, és 6000 gira készpénzt elvitetett János káplánya által, saját házához, Martonosra. A püspök tudta, hogy igazat mondom, tüstént vizsgálatot rendelt és még többet talált, mint a mit én mondtam. Vigyázzatok tehát a vajdára.“ — „Hiszen már nem gyermek — felelének amazok — meg van az ideje.“ — „Igen ám — rekeszté Szerémy — de senki sem elég önmagának, miként az apostol mondja.“

lehetett, drága kenetekkel és szagos szerekkel bebalzsamoztatta. Az ezt teljesítő káplánok három törsturást láttak a halotton, de a kapott parancshoz képest, mindent a legnagyobb titokban tartottak.¹⁾ Aztán a püspökök vették át, dalmatkába öltöztették, lábaira papucsot húztak, fejét a szepesi gróf készítette arany korona-pártával felékesítették s a nagy templom közepén közszemléletre kiterítvén, felette az egyházi szertartást, az engesztelő áldozatot, végezték. A szepesi gróf egy gira ezüstöt adott a szent kereszt oltárára, egykori ura lelkeért. És mindezek után, a beszentelt királyi tetemek fényes gyászpompával, nagyszámú nép összeseregletében, közszánakozás és inkább a hon jövője mint az ifju fejedelem kora hunyta felletti némi könyhullások között, királyaink sirboltjába, a boldogasszony főegyházába, néhai Imre herczeg és II. Ulászló közé helyezett márvány koporsóba, örök nyugalomra letétettek. Másnapra, szombatra, november 10-kére, a *királyválasztás* ki-tüzetett. Őseik szokása szerint a rendek, már korán reggel szabad ég alá gyülekeztek a város kívüli mezőre, a főrendek pedig a belvárosi nagy templomba, mellynek ajtait, miként az utcákat, kapukat is, a szepesi gróf szolgálai, fegyveresei állták el. Ferdinánd követei hasztalan igyekeztek bemenetelt szerezni, s a jelenlévőket a Ferdinándtól, Báthory István ná-

¹⁾ A szerencsétlen Lajos király halálának miként történtét még mindegyre homály fedi. *Szerémy* György fentebb felhivott, s a bécsi cs. Udvar könyvtárában őrzött kéziratában azt állítja: hogy II. Lajos királyt Zápolya György ölte volna meg Szekesőn, miért Zápolya Györgyöt Tomory Pál, ezt ismét a Zápolya György kapitánya szinte kivégezte, s a király aztán a Csele patak partjára, Zápolya György pedig és Tomory Pál a szekesői egyházba temetettek; — annyi bizonyos, hogy Zápolya György holt teste a mohácsi csataterén nem találtatott; bizonyos, hogy a török táborban az ütközet után hosszú dárdán körül hordott fejét csak némelyek mondták a Tomory Pálénak; igaz az is, hogy a király holtteste nem a Csele patakban, hanem annak partján, és pedig fegyverciből kivetkeztetve egy új sirban találtatott meg; — közhir volt Sperfogel szerint, hogy a király áruló kezek által esett el, Szerémy és Szolakzade török író mondja, hogy a király testén sebek voltak; és legnevezetesebb az, hogy ezelőtt néhány évvel a szekesői egyházban, ugyanott, hova Szerémy utasita, felásás történnén, két holttest maradványaira akadtak. Eddig *Jászay* (I. il m. 106. l.) kit a tudós Haas, ebbeli tanjáért „mint alapnélküli tévedésre“ figyelmeztetni kívánt azt állítván (I. Emlék lapok, kiadja Danielik 1852. II. köt. 391. l.) miként „igaz ugyan, hogy Szekesőn történt némi ásás, de nem a szekesői egyházban, s nem két holt test maradványaira, hanem — *semmire* sem akadtak. Azonban az *Emlék-lapok* t. kiadója megjegyző csillagában ismét *Haas*nak mond ellent; szerinte „igen is akadtak holt testre, mint azt a mostani mohácsi f. plebános és cz. prépost úr, akkoriban szekesői plebános erősíti, — de oly jelek kíséretében, melyekből teljes bizonyossággal lehetett kivenni, miszerint a holt test sem Tomoryé, sem Zápolyáé nem volt.“ Ezt itt megéríteni szükségesnek tartottuk; az ügy maga mindegyre „sub iudice lis“ maradván.

dortól, és Szalaházy Tamás veszprémi püspöktől hozott levelek kiosztása mellett figyelmeztetni: hogy küldőjöknek, kit az ország és korona örökségi jogon illet, bárkit is eleibe tenni óvakodjanak, különben tettök bosszulatlan nem fog maradni. A tanácskozás a főrendeknél megkezdett; azon helyen, mely alatt a mulandóság és enyészet komoly képét viselte, koronás fők hamvait rejtő boltíveivel, fent pedig a töredelmes szív buzgó fohászainak vala szentelve. A szepesi gróf emelte női gyenge szavát, és mondá: „Magyarország, mely annyi éven át ontotta véré a keresztyén hitért, végromlásra, veszedelemre hanyatlott. Nagyjai, nemesei nagyrésze elhullott, üresen maradt várai török kézre jutottak. Ferdinánd nem országolni jó, hanem bosszút állni a magyar nemzeten. Pártját immár is idegenek vezérlik, kik nem a közjót, de önhasznukat számítva, vágynak kormányra jutni e hazában.“ Aztán hadi mint polgári érdemei kíséretében, a kurucz zendülés elnyomását hozta emlékezetbe, elég érthetőleg vázolván, miként ő a koronát, a nemzet fiai számára óhajtaná megtartatni, ezek közt pedig maga volna az első, mind tekintélyre, méltóságra, mint hatalomra nézve. — Sajátukká tették nézeteit a jelenlévő urak csaknem mindnyájan; felmelegítették az 1505-diki híres rákosi gyűlés határozatát, mely a magyar királyi szék-ből minden idegent örökre kirekeszt; és felmutattak egy több országnagy aláírásával megerősített szerződést az iránt, hogy Lajos király elhunytá után Zápolya Jánosé legyen a korona. Egyhangú értelemmé vált: miszerint a magyar nemzet mindenkor szabad volt, s e szabadságnak a királyválasztás tette legfőbb ékét, legbecsesb követ. Fónáknak bélyegeztetett az ősök tapintata, mellynél fogva a Mátyás holtá után idegent emeltek a királyi székbe, honnan annyi vész, annyi romlás áradt a hazára. Multak hivattak fel tanuságul: mit reménylhetni jövőre is idegen királytól. Felhordatott: lengyel László hanyagsága e, meg tunyasága, vagy tán a csehekkel folytatott titkos egyetértése által, mennyi kárt okozott a honnak; mint játszottá el a fegyverrel szerzett Morvát, Sleziát, és mindkét Luzsiczát a nemzettől, a csehek kezére. Voltak, kik némi mérséklettebb hangulaton mondának: „ők nem annyira Ferdinándtól idegenkednek, kit kegyes, bölcs, igaz, vallásos, szelid fejedelemnek tartanak, mint inkább a német nemzetségtől, az erkölcsben, szokásban, törvényben különbözötől, mely iránt

több méltó okokból, már régóta, olly igen meghidegettek lelkökben, hogy készebbek, bármi veszélyt szenvedni, mint hazájokban királyokul idegent uralni; eme gyűlölségök teszi, hogy a különben minden tekintetben jeles Ferdinándtól is visszarettennek, s visszarettenniök kell annyival is inkább, mert, miként hallatszik, az ausztriaiak nem csupán jogot követelnek Magyarországhoz, de azt is fenhangon hirdetik: hogy e jog, örökségül a leány-ágra is átszállandó; mit sokkal merészebben fognak állithatni majdan, ha e követelt jogot most, az ország újabb átadásával megerősíthetik, s így, mi félő, a magyart, korlátlan hatalmukba kerithetik.“ Mind-ezeknél fogva, a fenyegető idegen járom elhárítása tekintetéből, a rákosi gyűlés határozatát felolvastatni s megújítatni kívánták; és ez felolvastatott, megújítatott, megerősített, s folytában Zápolya János királylyá kitűzetett. A főrendek végzetével az, kinek szava leghatályosabb volt, sőt mint minapi nádornak, némi törvényszerűséget is mutatott, ki tulajdonképen az egész királyválasztási ügyet vezette, Werbőczy István küldetett a rendekhez, ősi szokás szerint megkérdeni őket: mi az akaratjok a választandó királyra nézve. Vármege gyűléseink hű képe tűnik itt előnkbe. „Uraim! magyarok! — kiáltá Werbőczy harsány hangon, a szabad mezőn egybesereglett nemesek közönségéhez, — tudjátok, hogy fő, hogy kormányzó nélkül vagyunk, s országunk pusztán áll; tudjátok azt is, hogy a fenséges ausztriai főherczeg akar királyunkká lenni, mondjátok véleményteket: akarjátok e őt vagy nem?“ Összes felelet rivallott: „A világért sem!“ „Kit akartok tehát királytokul?“ — kérdé tovább István úr. „A vajdát! Ő legyen, ő legyen!“ — válaszolá rémitő ordítással a dühöngő tömeg, a körülálló fegyveres nép, és fogadott szolgál had. E pillanatban Ferdinánd egyik követe tolakodott elő, magával hozott leveleit mutatva s a nemességet intve, hogy a távollévők befolyása nélkül a királyválasztási cselekvényt végre ne hajtsák. Werbőczy válaszolt a követnek; „Mindennap, sőt minden órán rajtunk az ellenség, nekünk király kell, egy pillanatig sem várakozhatunk.“ Többen voltak, kiknek e parancsnoki szó Werbőczy ajkáról a szepesi gróf nevében nem tetszett s gyérebben kezdett hangzani a nemesség közt János vajda neve. Nagyobb izgatásra vala tehát szükség. Hirtelen egy hosszú dárda nyúlt fel, hegyén széles irha levéllel, melynek

számos függő pecsétek lógtak alá. „Ime, uraim! — harsogott Werbőczy, — itt az ígélet, itt a köz hit szó alatti biztosíték, melylyel a nemes megyék az ország nagyokkal együtt mindnyájan hitükre fogadták, hogy Lajos holtá után senki mást, hanem Jánost, az erdélyi vajdát, választják királyul.“ Aztán gyűlött vetélytársa a nádor ellen intézte epés kifakadásait, mivel a hatvani gyűlés után 1525-ben öt vagy hat napig versengett a király s az egész országtanács jelenlétében a nádori hivatal felett, a budai királyi várakban. „Hol vagy te Báthory István! — kiálta a nemesség előtt — kit az oroszán torkából mentettek meg Mohácsnál a honfiak, azért: hogy Nándorfehérvár alól, miként most, a János vajda árnyékában elszaladtál, a szép végvárat veszni engedted, s aztán egy egész évig senki sem tudta közölni, hova bujtál.“ Werbőczynek, kihez hasonló népszőnök a hazában, sem akkor, sem aztán soká nem volt, ezen s ehez hasonló, többnemű gúnyos kifejezésekkel teljes feltűzelő beszédére, az ellenfél engesztelhetlen ellensége, a rendületlen jellemű mesztegnyci Bodó Ferencz lépett elő a hadi nép közül, s nemes társai összes nevében, torka egész erejéből válaszolt: „Az ország lakosok azt akarják, hogy János vajda legyen a király!“ Ellenvélemény többé nem nyilvánult, sőt a már néhány nap óta felbőszült felizgatott indulat hullámai a Ferdinánd követe felé kezdtek csapkodni. „A mi jót mi akarunk, — hangzott — ez ismét elrontja; rajta, rajta! öljük meg!“ Sűrű hajigálások törtek elő, a követ szaladásnak eredt, s így a 36 éves János vajda, az egybesereglett rendek egyhangú akaratával, nem ugyan a Rákos mezején, mint az 1505-diki országos határozat tartotta, mert erről úgy látszik mindnyájan önként megfeledkeztek, de még is a koronázás szokott helyén, Magyarország királyává elválasztatott s kikiáltatott. — János most, midőn vágya teljesült, a szerénység szakadozott leplét igyekezett vetni azon fényes polczra, melynek ragyogását szeme el nem viselhette, melynek szokatlan magasságán feje szédelgett. Kérte magát, miszerint a korona, az ő minden szándoka s akarata nélkül reá tolnak látszassék; végre a rendek unszolásainak engedve, mondá: „Az országot, melylyel megkínáltatott, vissza nem utasíthatja a nélkül, hogy további szerénykedése által vagy azok jogát kétségbe ne vonja, kiknek ezt tenni hatalmukban állt, vagy azokét el ne ismerje, kiknek minden igénye a fegy-

veren alapszik; sőt azt hiszi: csalódnak, kik tán gondolják, hogy ő a szerénység babér koszorúját nyerné, ha honfitársainak iránta viseltető vonzalmát fel nem karolná. A nemzetnek ősi szokása szerint hirdetett országgyűlésen, s törvényes akaratnyilvánítás útján reá ruházott méltóságot el nem fogadva, dicséret helyett csak csúfolódást arathatna, hogy vagy gyáva s nem bízik magában elviselhetni a királyságot, vagy büszkébb mintsem ezt magához illőnek tartaná. Mert ki olly magasan repked ábrándaiban, hogy országok s birodalmak birtokát is vissza meri lökni, annak nagyobbra kell vágyódnia csupán királyságnál, miszerint amazt elérvén, ezt nyugodt kebelrel nélkülözhesse. Mindenkor visszaborzadt ő azoknak lelkétől, kik, csakhogy kormányra jussanak, a hont szentségtelen háborúba keverni, a nemzeti jogot lábbal tiporni, bár az egész földszínt fegyverzajongásba borítani, s isteni mint emberi törvényeket szétgázolni nem iszonyodnak, de valamint ezek céljától undorral fordul el, ugy viszont méltatlan honfiaknak tartja: kik a polgártársaik bizalmából vállokra nehezült kormány terheit, azon okért elviselni vonakodnak. És ha ő ez alkalommal hasonlót tenne, nem csak önmagának járna becsülete ellen, de néhai atyjának, Istvánnak is, ki, ha élne,¹⁾ nyugodt lélekkel nem tőrné, hogy miután leányát Zsigmondhoz, a hatalmas lengyel királyhoz férjhez adnia sikerült, fiát lelépni lássa azon királyi székből, melybe honfitársai által emeltetett sat. sat.

Miután e fenhéjázó beszéddel, mellynek pontjait a tények sokszorosan megczáfolták, miként maga mondogatni szerette: „Isten és a nép parancsának engedve, a királyság reátolt terhének alá adta vállait“ „*preces et ipsa regnicolarum nostrarum pene coaccio . . . urserunt nos huic oneri humeros nostros subdere . . . quod non tam ultro, quam Dei ipsius, populique iussu fecimus*,” mond Szydlowievzky Kristófhhoz 1562-ki nov. 11-én írott levelében; — az országos rendek a felavatási oklevelet készítették el, s azt a választott királynak benyújtván a koronázási ünnepélyt másnapra (novemb. 11-re), melly vasárnap, egyszersmind sz. Márton ünnepe volt, közfelkiáltással kitűzték. — És csak eddig folytak Zápolyának egészen óhajta sze-

¹⁾ „Szellemem nem lenne többé utódaimmal azon napon, mellyen megszűnének megérdemelni a nemzet szeretetét s bizalmát.“ Ki nem talál hasonlatosságot ezen közelebb hallott szavakban?

rint dolgai. Márton napja borúval virradt fel, melly eléggé érthetővé tette, hogy a derült napokat zordonok követik s a fegyveres nép lármás tapsai csak elnyomták, nem pedig magukkal ragadták a komolyabban gondolkozók vélemény nyilvánítását. Szálkán és Tomory a mohácsi ütközetben maradván, az esztergami és kalocsai főegyházak érseki széke üresen állottak, a koronázási cselekvényt tehát a legidősebb püspököknek kellett volna teljesítenie. Azonban felkenő főpapot nehezebb volt rögtönözni mint nádort. Podmaniczky István, nyitrai püspök, az életben maradt főpapok legidősbike, kinek pedig neve az 1505-ki rákosi határozat létrehozói közt hangzott, a koronázási hivatalkodástól, mire a más időkben magyar egyházfők vetélkedve vágytak, visszarezzen, s azt elvállalni nem akarta; vagy azért, mert innen a házára áradandó veszélyt eleve látta, vagy mert a most említett határozat világosan rendelve, hogy királylyá csupán kormányzásra alkalmas és képes magyar választassék, ő János vajdát ilyennek semmi tekintetben sem nézhette. A vonakodás azonban itt és ekkor már keveset használt. Az elválasztott király szinte azon határozatból tudta kifejezni a kényszerítő eszközt, a hűtlenségi büntetést, s Podmaniczkynak csak kettő közt maradt választás: meghalni, vagy a koronázást teljesíteni. Ő a könnyebbhez, az utóbbihoz nyúlt; így az a kitűzött helyen és időben elkezdett. Boldogasszony székes egyháza, mellynek tisztos boltívei alatt annyi ősi király felkenetett, posztóval gazdagon bevonatván s égő szövétnekekkel mintegy felcsillagoztatván, Zápolya János a szekrestyébe ment, s onnan sz. István bíborszín aranyos palástjával felékesítve, ugyanannak kardjával körülövezve, jobb-
jában királyi pálczával, baljában a keresztes arany almával, Podmaniczky István nyitrai, Várady Pál egri, gúti Ország-h János váci püspökök s több más egyházfők által a templom közepére kivezettetett, hol a számára készült királyi székbe leült. A nemesség körítette; a hét sz. k. város néhány bírája, tanácsbelije s nagyszámu néző közönség. Várady Pál és Perényi Péter fogta kezébe a koronát. Ez utóbbinak gúnymosoly vonult el ajkán s harsány hangon kiáltott a körülállókhoz: „Magyarok! ím itt a korona, mellyet én 3 év óta nem láttam, minthogy elrejtve volt; akarjátok, hogy azzal a szepesi gróf, Zápolya János megkoronáztassék?” Gyöngye viszhang emelkedett: „Akarjuk!” Werbőczy állott tehát elő s hevesen mondá:

„Nemes és nem-nemes hazánkfiak! tudjátok mennyi szolgálókat tett a vajda úr a magyar nemzetnek, és ti háladatlanok akartok-e iránta lenni?“ — „Nem akarunk“ hangzott. „Nohát — kiáltá Werbőczy — emelje fel kezét minden ember.“ És a kezek emelkedtek, de csak gyéren, korántsem nagy számmal. A korona Podmaniczky István által Zápolya Jánosnak fejére eresztetett s szokás szerint beszenteltetett. Nagymise alatt a közönség szeme a díszöltözetben ülő új királyon függött. Hirtelen suttogás keletkezék. A korona tudniillik a király fején majd egy majd más oldalra billent s a püspököknek kezökkel kellett azt támogatniok; mi roszt jelnek magyaráztatott. „Nem érdemli, — mondák némellyek tréfásan, — mert kezeit megfertőztette a hitszó alatt rászedett kuruczok s az erdélyi szájszok vérével.“ — „Nem az az oka, — felelének mások — hanem kicsi a feje a koronához.“ A nép szavát sokan Isten szavának jósolták; s míg a néző tömeg magát illy beszélgetéssel mulatta, a felszentelési szertartás végződött. A püspökök Jánost, miután fejét és kezét, hogy a szent kelyhet tarthassa, királyi kenettel felkenték, a szekrestyébe visszavezették, ott levetkeztették, aztán oda utasították: miszerint a városon kívülre lovagolván, az illető helyen, ősi szokáshoz képest, keresztjeleket vágjon szent István kardjával. Felült tehát paripájára a felszentelt király és megindult. A püspökök követték; a világiak közül csak kevesen. A rácz Bakics Pál vitte előtte a királyi zászlót, a sz. Miklós kápolnájához érvén, a városon kívül, János király kivonta sz. István kardját, s keresztjelet vágott kelet, nyugat, észak és délfelé. Aztán a püspökök közeledtek egyenként, királyokul köszönteni őt, s pásztori csókjaik közt megáldották, mondván: „Isten, a boldogságos szűz és minden szentek pártfogolják felségedet Isten szent fiánál, hogy védje és megoltalmazza felséged Magyarországot s az egész keresztyénséget.“ Végül „Isten téged dicsérünk“—öt énekeltek s a királyt haza kísérték szállására, a prépost lakába.

A királyi ünnepélyt, fényes királyi vendégség követte, mellynek reménylt gondtalan vidorságát azonban, újabb nem várt esemény zavarta meg. Perényi Péter, miszerint keble elrejtett cselszövényét majdan annál biztosabban fonja, gondviselése alá visszakövetelte a koronát, s nyilván kimondta: hogy addig nem ül ebédhez, míg nem az ország főkincse, kezéhez adatik. Bánat vonult el az új király arcán; mit szóljon

a váratlan követelésre, hirtelen nem tudta. Werbőczy pedig, tán mert a dolog törvényszerűsége ellen mit sem mondhatott, elnémult. Csak Pöstyéni Gergely vette körül a királyt, az új tanácsos, ki ifjonta a nádor Perényi Imre udvarában szolgált, később ennek fiánál, Perényi Ferencz váradi püspöknél tisztartóskodott, s most, hogy haláját tanúsítsa a Perényi házhoz, egy kézre kívánt játszani az ifjú Péterrel. Ő és Batthyányi Ferencz, és cselszövő társaik, elárasztották a királyt, ámító szavakkal, hogy a koronával többé semmit ne gondoljon, mert meglévén immár koronázva, míg ő él, azzal ellene mást érvényesen megkoronázni nem lehet. A kormány sikamlós ösvényén járatlan király, hitt az ármányos szavaknak; megemlékezett fogadásáról is, melyet Perényi Imrének tett, ki országszerte szárnyalván a jóslat, hogy János nem halhat meg míg nem király lenne, több ízben ajánlotta fiát Pétert, őtalmába; és nem képzelhette János, hogy a fiú, kit ő atyja holta után annyi szivességgel halmozott, adott esküje ellenére iránta hűlen és hálátlan tudjon lenni. Mindezeknél fogva, nem csak a koronát kezéhez adatni parancsolta Perényinek, de balga hitében, mintha a homok könnyű lelkületet jótétekkel megszállásdítani lehetne, őt egyszersmind maga helyébe erdélyi vajdává nevezte. Az új méltóság jelképét, a nagy aranyos zászlót, melylyel a királytól felruháztatott, egész pompájában szerette volna Perényi a nép előtt mutogatni, de e kedvtelésében elemek gátolták. Hirtelen olly rendkívüli erős szélvész támadt, hogy a kiterjesztett zászlót 12 legény hasztalan törekedett a prépost épületéből lobogva kivinni. Végre is a nézők nagy csodálkozására, össze kellett azt a nyelen hajtani, és úgy elvitetni. Miután Perényi ekként kielégítve lón, a királyi vendégség vígan kezdődött. A dús evés ivás felett megzendültek a lantok, dobok rezegtek, tárogatók szóltak, s a király egészen átengedte magát azon hitnek: hogy az ifjú Perényi nem fogja feledni a jótéteményt.

Igy tűnt le e nevezetes nap Székes-Fehérvár, általa a nemzet és haza láthatárán; annyi csalódást, hitszegést, erkölcsi megromlást s olly temérdek vérontást rejtve hamvas felhői közt! de mellyeknek, mint az egyetemes hazai történet körébe tartozóknak leírása e helyre nem tartozhatván, csak a Székes-Fehérváratt végbe ment utolsó kettős koronázás rövid rajzát adandjuk még elő.

Perényi Péter — mint fentebb láttuk — a szent koronát mindjárt János király megkoronáztatása után visszakövetel; s nem épen vala nehéz feladat Ferdinánd küldötteinek, a természeti hajlamánál fogva önhaszonleső, változékonny férfiút Sáros-Patak s a vajdaság ígéretével Ferdinánd pártjára vonni olly annyira, hogy eszközzésére egyszersmind Székes-Fehérvár is Ferdinándnak hódolt meg; azzal ijeszté meg ugyan is ennek lakosait: hogyha magukat rögtön meg nem adnák, Ferdinánd nagy erővel támadandja meg a várost. Később jutott ez Török Bálint János király híve — s mielőtt Buda Ferdinándnak hódolt, ennek várkapitánya tudomására; elkövetett bár mindent a Székes-Fehérváriaknak János király hűségében megtartására, de ezek már Perényi szavainak hitelt adva Török Bálintot seregeivel együtt a várba be sem eresztették; ki is e miatti bosszújában felpusztitva, a külvárost arra kényszeríté a Székes-Fehérváriakat: hogy a külvárosban tanyázott német sereg egy szárnyát, s Perényi válogatott lovas seregét is a vár falai közé bevonni készek lettek.

János király ellenfele I. Ferdinánd ezután az 1527-diki octob. 6-kán Budán megnyitott országgyűlésen az ország szabadságait tiszteletben tartani, s azt úgy kormányozni ígérvén, hogy megválasztását soha senkinek sem leend oka megbánni; a rendek által pozsoni megválasztatásában megerősítették, sőt újra megválasztatván, a koronázás napja 1527-ki nov. 3-kára Székes-Fehérvárra határoztatott.

Ferdinánd tehát a kitűzött, neje pedig Anna királyné a következő napon az urak és vármegyék nagyszámú gyülekezésében Podmaniczky István, nyitrai püspök által megkoronáztatott. Szemtanúja ez ünnepélynek, annakszertartásait a könnyű tollú *Ursinus* Gáspár ¹⁾ ide nem igtatható részletekben adja elő. Ferdinándnak megkoronáztatása végett a nagy Boldogasszony szentegyházba bevonulása alkalmakor az ország szokott zászlói s czimerei vitettek elől az ország nagyok által. Báthory István, a nádor a koronát, Perényi Péter erdélyi vajda a királyi pálczát, Dosi Sándor az ország almáját, Posnig gróf pedig a királyi kardot. A szentelt olajjal királylyá felkenés a jobb karon, jelesen a kéz és könyök közötti tájon, továbbá a háton eszközöltetett a nyitrai püspök által, mint a

¹⁾ I. Lib. II. p. 28.

ki néhány mágnás segédkezésével a szent koronát is Ferdinánd fejére illeszté; ugyan ezen püspök nyujtá át az újdön megkoronázott királynak az oltári szentséget is. Felajánlaskor a király 100 magyar aranyat tett az oltárra; az ájtatosság teljes bevégezte után a székes egyháztól 200 lépésnyire helyezett szent Péter egyházba gyalog ment át. Útja bíborszínű posztóval volt bevonva, melly a királynak áthaladása után a nép emlék-zsákmányául engedtetett. Ez ünnepélyes menet közben különféle arany s ezüst pénzek szórattak ugyan csak a néptömeg közzé. A sz. Péter egyházban a jelenvolt minden nemzetbeliek közül néhányat a király arany sarkantyus lovagokká avatott fel. Innen a király lóra ülve a budai külváros végén lévő sz. István kápolnához lovagolt ki, hol magaska s aranszövettel bevont emelvényen tevé le a veszprémi püspök, mint akkori főkancellár, által előolvasott királyi esküt; most a király a néphez irányzá szavait, mellynek átallánosan kitört éljenzései tölték be a levegőt, mialatt az ismét lóra kelt király a város közelében készített király-dombra sietett, s ezen az ő szokásos négy vágást, kivont kardjával, a világ négy része felé megtevé. — Az ünnepélyes haza-vonulás után következék a királyi ebéd, mellynél a király jobbján testvére, Mária, a szerencsétlen II. Lajos özvegye, balján pedig neje, Anna, foglalt helyet; a következő napokon 8 törvénycikk alkottatott, melyek szerint János király és Werbőczy föltétlenül, pártfelei pedig ha november 25-ig Ferdinándnak nem hódolnának, a haza ellenségeivé nyilvánítottak; János király adományszásai megsemmítettek, s Ferdinándnak háború folytatására minden kaputól 2 arany szavaztatott. — Egyébiránt I. Ferdinánd kormányzatára már csak azért is hálásan emlékezik vissza Székes-Fehérvár, mert benne tiszteli őskori szabadságainak legelső — 1541-beni megújítóját; — de fájdalom az ez iránt kiadott oklevél a város egyéb okirat kincseivel a — mint alább látandjuk — csakhamar (1543) bekövetkezett török dúlások közben lángok martalékává lön.

1543-ik évben — a mint évkönyveink tudatják — Szolimán nehéz hadat vezetett hazánk ellen, s miután Esztergamot meghódítá, Tatát pedig felégeté, Székes-Fehérvár alá vezérlé s a sóstónál megállítá rabló táborát. Várkőczy vala ez időben a várnak Fels és Perényi által tett kapitánya; s mig a török Esztergamot ostromlá, a székes-fehérvári várat szaguldozás

végzett elhagyott Kápolnai Ferencz, Erdödy Péter s Istvánfi István abba többé vissza nem térhetvén, a várórség számát tetemesen csökkenték; melly a török had közelgése hírére a segédül érkezett olaszokkal hadi tanácsot tartá a felöl: nem lenne-e tanácsosb felégetni a külvárost, mint védeni az ellenség dühe ellen? azonban a lakosok a felégetést nem engedék, sőt a bold. szűz és sz. Ferencz egyházak táját véderősséggé alakíták; s alig vert tábort a török had, a várörzők egy része szerencsés eredményű kirohanást tön; ellenben a budai kapunál, hol Várkóczy a német s olasz várórséget gyűjté össze, az összes haderejével ide törekedett török had, sokáig tartott heves csata után, a mondott külvárosi véderősségeket elfoglalá; s a várba vezető kapu rostélyzatának lebocsátva léte miatt abba be nem juthatott védők, közöttök maga Várkóczy is, majd egyről egyig lekonzultattak, s az ekként vezérét veszített várórség követői által a vár feladására ajánlkozott Szolimánnál, ki is szabad kimenetet engede úgy a német, mint az olasz katonáknak, de a lakosoknak nem, míg meg nem tudá, kik voltak légyen azok, kik Izabella özvegy királynétól elállva Ferdinánd részére hajlottak; s az e folytán kérdőre vont városbeliek gazdagabbjai, bűnösöknek találtatva, megölettek s javaik részint elosztogattattak, részint eladattak.¹⁾ Az ekként birtokába jutott várat Szolimán keményen megerősíteté, s a körül feküdt helyeket, falvakat, tüzzel vassal pusztította, hogy így a netalán visszatérni vágyakodó keresztényeknek menedék helye ne lehessen; maga a királyi temető is felbontatott²⁾ s kincseitől kiraboltatott; ha bár az ezt eszközlő Achometes Konstantinápolyba visszahivatott; várparancsnokává a kereszténység legdühösebb ellene, az epirusi bál tétetvén, Székes-Fehérvár hazánk veszedelmének tűzhelyévé lön, s a szomszéd tájakra innen ismételve intézett kirohanásokat annál gyászosb emléküek gyanánt örökíté Klió ecsete: minthogy a törökök eme kirohanásaiban nem egyszer maguk a székes-fehérvári keresztények is szerencsét próbáltak saját keresztény vérfeleik ellen. Miért is a Komárom vári főkapitány Pálffy 1587-ben ostrom alá vette a Székes-Fehérváriakat, előpostái valának az ekkori csaták, az ozmánokon később 1593-ik

¹⁾ 1. *Istvánfy* i. m. Libr. XV.

²⁾ *Bethlen* szerint.

évben Pálffy, Hardek, Zrinyi, Nádasdy egyített ereikkel nyert diadaloknak. Huszár Péter 4000 gyaloggal tevő a belvárba vonult török elleni első támadást; az összes hadsereg jobb részét Hardek, a balt Pálffy, a közepet Zrinyi s Nádasdy vezénylék. S ha bár a hadszerencse mieinknek olly igen kedvezett is: hogy a török közül 10 ezren felül hullottak el¹⁾ s e miatt már a vár feladása is terveztetett: a nevezett vezérek még is a leirt véres csatát követő kora reggel nem tudni mi oknál fogva?²⁾ a vár további ostromával felhagyván, attól egészen elvonulának.

A most leirt csatának érdekes képét a következő, szemtanú elbeszélése után szerkezett előkori leírás³⁾ hűn tünteti elő:

„Zekes Fejervárnál lött hartzrol 1593. Az keresztienök tábora nagy tábor, Palotatul fogva tsak nem zinte Zekös Fejervarig fekütt az táborbeli sokasag, mely táborba az eles bő es oltso volt, es tsak fal-törő algyú, az mint az taborbol jött ember zemmel latta, hetven volt benne. Minden ket ezör zamu keresztienöknek, kinek kinek az ő nemzetsége, nyelve, es religioja zerint, egy egy Praedikatorok vagon, es minden nap ketször dobolnak az praedicationa, s folgyülnek az Isten igejenek halgatasara. Az keresztienök October huzadik napjan az ő Calendarium zerint szalották meg Fejervarat, es az taborbol jött ember, masod napjan az zal-lasnak, el jött onnat Buda fele, az Betsbül hozott marhak harmintzadgyanak meg fizetesere, es die 22. Octobris zemmel latta, hogy az Budai Hazan Passa kiment Budabul Fejervar segetsegere nagy haddal, mely hadba az mint nagy igazán jelentötte, az Tsaszar soldos fizetött nepei, es az Török varakbol folgyülekezött Törökök, ismeg a Janitsarok, az kiket Szinan Passa Budán hagyott volt, az Passanal voltak huszon öt ezrön. Mind Budai, Pesti, Esztergomi, Vatzi, Neogradi, Szecheni, Hatvani, Bereni, es egyeb sok rendbeli Törökök ott voltak az Passaval. Az viadalnak modgya ez keppen lött, hogy az keresztienöknek, ha hogy Zekes Fejervárnak segetsege találkozik, valogattak volt ki az táborbol 15,000 jelös vitezlő nepet, kik az Törököknek eljovetelere vigyaztak, es azokat vartak; de az Passa nem találkozott azokra, hanem az derek táborra ment, es ott kezdötte el az harezot, es az 15,000 válogatott vitezök halvan az nagy lövest, oda siettek az táborra, az míg oda erköztek, addig a Török had megveretett, es az futo nepnek eleibe allottak, es azok miatt lött az Török hadnak derek vezedelme; lött pedig az viadal die 24. Octobris az ő Calendarium zerint. Az viadalnak helyeröl az Passa elzalandvan, mikor Budara haza ment, akkor is ott volt az taborbol jött embör Budan, es az Törökökbö, az kik haza mentek oda zaladozva, harom zazon nem voltak zam zerint; az Passanak, az mint az embör értéközött fölöle, az labat löttek meg, es az kezenek negy újat vartak-el. Az Budai Passanak otalmonnaka után az Tömösvari Passanak zín nepe az Gyulai Béggel Budara ment otalmonnaka okaert is, es az Zolnokai had is ugyan oda ment segetsegül. Markhazi Ibraim Beg Zolnokba zállott, hogy azt otalmazza, Zent-miklosba⁴⁾ penig gyalog népet bocsatott őrizni. Az keresztienök Zekes Fejervár alá indulvan, Palotabol es Beszpremből az Törökök kifutottak es azokat pusztan hatták. Tsókaiköben pedig megvárták az hadat, az mely had alaja ment, es azt is megvöttek tollök az keresztienök. Ugyanazon embör jelentötte, hogy mikor haza indult volna Budarol, es utban

¹⁾ Beél Mátyás szerint.

²⁾ l. Istvánfy i. m. Lib. XXVII.

³⁾ közlötö Podhradzky József a Tud. Gyűjt. 1836-ki IV. köt. 40—43. l.

⁴⁾ Török-Szent-Miklósba.

Tzeglédön lett volna, neminemő emberök érköztenek oda Budarol, kik ő neki ezt mondtak; hogy a keresztyen hadnak fele Fejervarba volna, és az Varat epeténék, fele pedig Esztergom alá ment volna. Ezt pedig bizonyosson mondta, hogy az lövest egynehany falubeli embörökkel ök is hallottak, es az sok löveseket még is minden éjel hallják. Egynehany falubeli kotsisok zegen nepök akattanak az körsztyenökhöz, kik az Budai Passa hadaba voltak, es azok között egy ide alávalo Rekasi embör is, mely Rekasi nevű falu zinte Szolnoknak tövebe vagyon; azt megertven Nadasdy uram, hozzaja vitette az embört, es kérdözte tölle: ha meg zállotta Szolnokot is Batory Istvan uram, avagy nem? es halván, hogy meg nem zállotta, tsodálkozott rajta; így bezéllötte az embör. Az pedig az embör elszaladvan onnat, az le-vagatott nepöknek testök között jött vizza, es az testeket soknak mondgya. Szinan Passa az vezedelemkor Tolnán volt, az az hire; de az hadát vizza nem teríthette, algyüi közöl pedig egynehanyat hagyott volt Zekesfejervarba.¹⁾

1599-ben Pálffy és Schwarzenberg süker nélkül ostromlák a várat; de annál sükeresebben habár fortélylyal 1601-ik évben Merkurian; ugyan is köztudomásra juttatá: hogy seregét Budának ostromára vezérli, mire az ozmánok is Székes-Fehérvárról összes erejüket ide irányzák; e közben Merkurian véletlenül lepi meg a Sz.-Fehérváriakat, s Roszwurmot válogatott embereivel, magyarkalauzok segítségével, az ingoványos helyeket áthaladva, s egypuskának idő előtti eldurranása által értesült vári őrségből kisietett mintegy száz ozmán levágásával, a külvárost elfoglalja, s a várnak másnap megkezdett ostroma, harmadnapra olly tág hasadékokat eredményeze a vár falain, hogy ezeknek egyfelől Althán, Kinderottal, másfelől Staremberg, Geiszberggel, hevesen neki rohanva a győzelmes császári zászlókat feltűzik. A szabadulást nem reméllő várőrség a vész perceiben a bold. szűz egyháza tája földalatti üregeit löporral tölté meg, s meggyújtva ugyanezen egyházat, a város nagy részét légbe röpité, mitsem hagyván fel a világhírű nagy szentegyházból, Mátyás király kápolnájánál egyebet.²⁾

Fehérvárnak ekként a császári birtokba jutását megértvén az ozmánok, nyomban october 15-én 50000-nyi sereget vezérlének Kihaja Mehemet s a budai Murates, annak visszafoglalására, s már czélt is érendettek vala, ha csak Mátyás főherczég segédhada idejekorán meg nem érkezik; a mindkét részről hősies elszántsággal vivott harcban az ozmánok közöl 5 ezeren, a mieink közöl pedig ezeren estek el. — A következett évi augustus 12-kén Hazán budai pasa ismét roppant sereget vezérelt Sz.-Fehérvár alá, s habár augustus 22-kén a ki-

¹⁾ Közlötte *Podhradsky* József a Tud. Gyűjt. 1836-ki foly. IV. k. 40—43. l.

²⁾ l. Wolfg. *Lazius* Descr. belli Turcici p. 627.

hant várórség 800 ozmánt levágott, s álgyúikat beszegezé is: augustus 28-kán az ujonnan érkezett ozmán segédhad olly erélylyel folytatá az ostromot: hogy a várórség egy része megútnva a sanyart, titkon Vagner Jánost, két más egyénnel kezéskép küldék az ellen táborba, a várnak feladását olly kikötéssel ígérve: ha t. i. a várórség Tatára szabadon bocsáttatik. De ez alkudozások véget sem érhettek, midőn a francziáktól ingerlett jantsárok a vár omladozott fal-nyílásain bejutva, mindenkit halálra sebesítének, s a várat, ennek főkapitánját Vattayt több német főtisztekkel együtt, hatalmukba ejték. Így jutott Székes-Fehérvár 11 hónap múlva ismét az ozmánok birtokába, kik azt, az omladozott falak felépítésével, újra erősséggé minden telhetőleg alakíták. — Erőhatalmaskodásaiknak csak a Buda várának diadalteljes visszafoglalása utáni korszak vethetett véget, mikoron is a már Budán uralkodott császári seregek első teendőe vala: a prédálásból élösködött székes-fehérvári ozmánokat szorosabb határok közzé szorítani. Végre a cs. udvari haditanács is elhatározá Székes-Fehérvárnak visszafoglalását; s habár kezdetben a vár falainak lehető megkimélése czéloztatott is: miután azonban ekként eredményhez jutni nem lehetett; a legkeményebb ostrom vétetett eszközzésbe, melly közben végre az éhségtől is zaklatott várbelieknek szabad elköltözése feltételezésével a vár a császáriaknak feladva lön: „Pactis 8. Maji conditionibus — így írja le ez eredményt Istvánfynk ¹⁾ — a Caesare, ut petebant, subscriptis, Achmet praefectus cum 800 praesidiariis et 250 curribus libere 10-a Maji die dimissus, Illocum est deductus; octodecim annorum liberi ex patre Ottomanno et matre christiana permittebantur sequi patrem, remanente matre: infra illam vero aetatem liberi omnes, et qui christianam affectabant religionem, in urbe detinebantur: *plurimae autem christianae flammis maluerunt comburi, quam maritos deserere Ottomannos*. Deinde 150 christiana mancipia libertati sunt restituta, repertaque 79 tormenta bellica, et quidem 24 Christianorum Principum Ferdinandi I. Maximiliani II. Rudolphi II. et Leopoldi I. insignibus et nominibus insignita: tantus etiam fuit apparatus bellicus, ut exercitui modico instruendo suffecerit.“ Undok vala a törökök kiköltözése után a vár, s város te-

¹⁾ I. Historiarum Liber XLVII.

kintete; s csak lassanként kezdett ismét felépülni, de a csakhamar (1701.) bekövetkezett Rákóczy mozgalmak közben újlag őriztetett, s közelében nevezetesebb csatázások is történtek „ad Weissenburgum quoque tribunus Caesareus Thoche 250 equitibus in sexcentos irruens rebelles, interneccione omnes, praeter, 30 trucidat.“¹⁾

A következett 1702-dik évi február 24-ről adá ki I. Leopold király ama parancsát, mellynél fogva az országbeli várak között, a székes-fehérvári is lerontatott; faragott kövei a körülette lévő posványtságba döntettek; — még fennmaradott részei utóbb József császár rendelkezéseire hányattak szét, s a városi polgárok által építkezéseikre fordítottak. A budai kaput kivéve, melly vigyázó tornyával együtt az enyészet sorsától mindéddig megóvatott, — a székes-fehérvári várnak ma már alig láthatók nyomai.

I. Leopold most említett rendelete következő tartalmú:

„LEOPOLDUS Dei Gratia electus Romanor. Imperator Semper Augustus, ac Germaniae, Hung., et Bohemiae etc. Rex. Rendi Horabiles Sples ac Magci Egrý et Nles Prudent. item acCircumspecti Fideles nobis dilecti. Pro paterna Nra Cura et Sollicitudine, plurimarumque Rationum tam Politicarum, quam vero Militarium impulsu, inter alias autem ut inclytum nostrum Hungariae Regnum a tot Praesidiorum onere aliquatenus sublevetur, benigne resolvimus simulque demandavimus, Loca praedicti Regni nostri Hungariae in annexo Schemate recensita dirui, ac Munimentis exui, eorumque Praesidia cum Tormentis Pulvere pyrio aliisque eiusmodi requisitis nec non Annona ad Praesidia in attacta Schemate denotata transferri. Et ut haec benigna Resolutio nostra, quantocyus et quamprimum fieri poterit, iuxta Servitii nri exigentia adimpleatur, Camerae quoque nrae Aulicae aequae ac quaeastoratus nri Bellici officio, ut pro parte sua assistant, nec non Commendantibus Legionibusque Equestribus, circa ejusmodi dirruenda Fortalitia propius dislocatis, ut de iis, quae ex parte Militari adhoc Opus requiruntur, provideant, iam etiam intimari et demandari fecimus. Quia vero ad pracattactos Demolitionis et Diruitionis Actus tam assistentia Vra et vicinorum Comitatum, quam vero certi Commissarii ex cuiuslibet Comitatus Districtu, in quo eiusmodi Demolitiones ordinatae sunt, deputandi sume necessarii essent: Ideo Fidelitatibus Vris harum serie benigne simul ac firmiter praecipientes committimus et mandamus, quatenus ubi, et quamprimum a Parte Camerae Nrae Aulicae et Commissariatus Bellici Officio, superinde requisiti fueritis, habita cum vicinis Cottibus mutua eatenus cointelligentiâ, non solum necessarios operarios et Vecturas praemisum in finem subministrare, verum etiam certum Commissarium Authortate sufficienti instructum, qui pro operis huius susceptione sua quoque Assistentia omnimode concurrat, ad Generalem aut Commendantem, cui Negotium eiusmodi Demolitionis in hocce Cottu Vro fiendae incumbet, e Gremio Vri deputare et expedire modis omnibus debeatis et teneamini; Nec secus facturi. Vobis in reliquo Gratia Nra Caesareo Regia benigne propensi manemus. Datum in Citte nostra Vienna Austriae die 4-a Mensis Februarii Anno Domini Millesimo Septingentesimo Secundo. *Leopoldus* m. p. *Ladislaus Matyassovszky* m. p. *Eppus Nitriensis*. *Ladislaus Hunyady* m. p.

¹⁾ I. *Istvánfy* Hist. Lib. L.

Schema Quorundam Fortalitiorum et Regni Hungariae Locorum, quae Sacratima Sua Caesarea Regiaque Maiestas proxime Munitionibus exui demandavit. Primo diruenda veniunt Loca sequentia:

A Dno Generale Rei Armamentariae Praefecto Nigrelli cum assistentia superioris Ungariae Camerae eiusdem Quaestoratus Bellici Architecti Bellici Provinciae Wanller, Rei Armamentariae officialium nec non operariorum, et Vecturarum ex Circumjacentibus Comitatibus suppeditandum	Szendreo Patak Arx Scepusiensis	} Illinc Tormenta Pulvis Pyrius aliaque eiusmodi requisita Casoviam, Annona vero ad viciniore Domos Annonarias transferenda.
--	--	--

Sub Directione Domini Campi Mareschalli Locumtenentis, et Commendantis Budensis, Baronis de Pfeffershoven Arx Agriensis per eius Commendantem de Wisson, Alba Regalis cum Palotta et Simontornya per Dnum Generalem Campi vigiliarum Praefectum Comitem Jörger, aequae cum assistentia Administrationis Cameralis Budensis, eiusdem Superioris Commissarii Bellici Rei Armamentariae Praefecti supremi Architecti Bellici Dumonth, et circumjacentium Comitatum	Arx Agriensis Alba Regalis Palotta Simon- Tornya	} Tormenta, Pulvis Pyrius, aliaque eiusmodi Requisitiones Budam, et Annona ad Viciniores Domos Annonarias avehenda ut tamen in Civitate Agriensi, pro transeunte Militia aliqualis Provisio reliquatur.
---	---	---

A Commendante Leopoldopolensi proximo vere postquam idem Praesidium erectum fuerit opportune cum assistentia illius Loci Cameralium Quaestoratus Bellici et Rei Armamentariae officialium nec non contiguum Comitatum	Nittriensem et Levenczinum	} Tormenta, Pulvis Pyrius aliaque similia ut et Annona si quae ibi sit Leopoldopolim transferenda.
---	----------------------------------	--

Per Dominum Tribuum de Sreinsdorff similiter ope eorumdem Cameralium Quaestoratus Bellici et Rei Armamentariae Officialium et Comitatum in quibus Loca ea sunt sita	Tottis Papa Weszprim	} Tormenta Pulvis Pyrius aliaque similia requisita Jaurinum transportanda.
---	----------------------------	--

A Tribuno et Commendante Canisiensi de Schendekendorf ope eorumdem Cameralium nec non Commissarii Bellici illuc deputandi et forte Architecti Bellici de Rauschendorff vel Steinhausen et circumjacentium Comitatum	Canisa, Szalavar, Körmönd cum ali- quibus aliis minori- bus ad Lacum Balaton sitis Fortalitiis, quae ante hac, dum Turcae Canisam tenebant, ei erant op- posita	} Tormenta pulvis pyrius aliaque eiusmodi requisita Budam, Annona vero commode Vicinorem ad Domum Annonariam transvehenda.
---	---	--

A Domino Campi Mareschalli Locumtenente de Huin Commendante Szigethiensi ope Cameralium	Kaposvár et Dombo	} Tormenta Pulvis pyrius aliaque similia requisita Szigethum transportanda.
---	-------------------------	---

megolvasta Györffy József, levéltárnok.

Ugyancsak I. Leopold királyunkban tiszteli Székes-Fehérvár jelenkorunkig sértetlen lehozott szabadságai adományzóját; a mellyeket tartalmazólag 1703-ki october 23-ról kiadott kiváltság-levélnék közlése már csak annál is inkább érdekesbé válik, minthogy az eredeti épen a legközelebbi napokban — mindeddig ki nem nyomozhatott gaz csínnal, pusztítottatott el, szószzerinti szövege következő :

„Nos LEOPOLDUS Divina Favente Clementia Electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Selavoniae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque etc. Rex; Archidux Austriae, Dux Purgundiae, Brabantiae, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, Marchio Moraviae, Dux Luxemburgae, ac Superioris, et Inferioris Silesiae, Viertembergae etc.; Princeps Sveviae, Comes Habsburgi, Tyrolis, Ferretti, Kiburgi et Goritiae; Landgravius Alsatie, Marchio Sacri Romani Imperii supra Anasum Burgoviae, ac utriusque Lusatie, Dominusque Slavoniae, Marchiae Portus Naonis et Salinarum etc.; Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis, Quod Nos penitus considerantes, quantum Gloriam accedat Regibus et Principibus ex multitudine populorum, quantum decoris, et roboris acquirant Regna et Provinciae, in divitiis et amplitudine Civitatum, quam expediens sit Principibus, ut Populis servandis, Beneficiisque tribuendis, ac Civitatibus magnificandis et fovendis omni studeant diligentia, utpote ex quibus Regum et Regni procedunt Comoda, has pro suis obsequiis liberalissime condignis studeant decorare Honoribus, quatenus et Regnantium ex hoc laudetur Providentia, et Regni ipsorum status uberioris Commodi, et Profectus suscipiat Incrementum: Dignum insuper existimantes, ut Principes, ea, quae fidelibus subditis suis liberaliter largiuntur, quo iisdem stabiliter uti valeant, Regionum Privilegiorum suorum Patrocinio Memoriae commendent sempiternae. Hinc posteaquam superioribus, non ita dudum evolutis temporibus, Deo Ter Optimo Maximorei Christianae miserto, iustaeque Causae nostrae opitulante, eam gloriosis armis nostris coelitus clementer placuit impertiri Benedictionem, ut non solum ferocissimos immanissimi Hostis Turcarum, et Othomanici Imperli insultus (quibus praeter amplas praefati Regni nostri Hungariae Partes ipsum quoque inferiorem Archiducatum Austriae, Ferro-Flamma, et ultimo prope modum Excidio hostiliter devastaverat, ipsamque Provinciarum nostrarum Metropolim, Residentiamque nostram Viennam arctissima aliquot hebdomadarum Obsidione cinctam, ad extremum fere constrinxerat) feliciter repressissemus, verum etiam offensivo contra eundem naturalem hostem Bello felicibus Auspiciis suscepto, et in plures Annos gloriose continuato, tot fere victorias, quot Praelia numerassemus, et universa quasi in praefato Regno nostro Hungariae, ac adiacenta Slavoniae Fortalitia, et Munimenta, ac cum famosissima Regia olim sede Buda etiam Albam Regalem ab immani iugo Othomanico, cui prope semi alterum saeculum misere subiecta gemebat, feliciter erripuerimus, et vindicaverimus, iamque per Dei gratiam numerosis incolis et hospitibus populari fecerimus, pristinoque statui, quasi postliminio asseruerimus, benigno revolventes Animo, quod eiusdem Civitatis Alba-Regalensis Cives ab antiquo, et Incolas, vel ex eo, quod Eadem etiam inter coeteras Liberas, ac Regias praefati Regni nostri Hungariae Civitates numerabatur, universis iis, si non amplioribus Libertatibus, et Praerogativis, quibus aliae Liberae, et Regiae Civitates nostrae, tum ex indultu Divorum quondam Hungariae Regum, tum etiam positivis Regni Constitutionibus usos, et fruitos fuisse manifeste constaret, sed et antiqua eorum Privilegia memoratos Cives, et Incolas variis et amplis Libertatibus, Gratiis, Praerogativis, et concessionibus, munificentissime dotatos fuisse, sat superque testatum redderent. Tum igitur ob id, tum etiam ad nonnullorum Fidelium nostrorum, pro parte Prudentum et Circumspectorum modernorum, Consulis, Iudicis, caeterorumque Senatorum,

ac Juratorum Civium, et inhabitatorum, adeoque, totius Communitatis praefatae Civitatis nostrae Alba-Regalensis demissam supplicationem, nostrae propterea factam Maiestati; sed et attentis, et consideratis fidelitate, et fidelium Servitiorum meritis eorundem Incolarum, Hospitum et Civium, quae ipsi a Tempore eiusdem Civitatis gloriosae recuperationis, suique in Eandem Collocationis, et inhabitationis ac alias etiam pro Posse semper suo, et Virium, Facultatumque exigentia, speciali semper sollicitudine, et Cura sacrae praeprimis praefati Regni nostri Hungariae Coronae, uti et Maiestati nostrae pro Locorum et Temporum varietate, constanter, et alacriter exhibuissent, parique posthac etiam Promptitudinis Obsequio semet exhibituros, et impensuros pollicerentur; Imo in contestationem debitae suae, et homagialis fidei, gratique obsequii specimen, pro Redemptione Juris Armorum certam summam Pecuniariam effective persolvendam, et in publicas necessitates convertendam obtulissent. Volentes Nos quoque Benignitatis, et Munificentiae nostrae Eosdem Cives, et Incolas nostros participes reddere, ac ut Ipsi in pristinum Decus, feliciorumque conditionem nostra Clementia restitui, taliterque stabiliri valeant, ac in sera etiam Posteritate sua, Fidelitatem, et fidelia Servitia per Maiestatem nostram remunerata fuisse experiantur, ac eadem quoque ad futura de Maiestate nostra, Augustaue Domo Austriaca, Sacroque Regni Diademate, bene merendi Studia eo magis incitetur, ac calcar acquirat, ac Stimulum: praementionatam Civitatem nostram Albam-Regalensem cum suis Civibus, hospitibus et Incolis, in antiquum Postliminii Jure Statum reponendam, et praefato Regno nostro Hungariae, eiusdemque Statibus, et Ordinibus reincorporandam, ac insuper id iisdem clementissime concedendum esse duximus, ut univrsis, et singulis Juribus, praerogativis Immunitatibus et Privilegiis, tum Regni Articulis, tum etiam Generali reliquarum Liberarum Regiarumque Civitatum nostrarum Consuetudine eidem competentibus, libere uti, frui, et gaudere valeant, et Quarto Regni Statui rursus cum Sessione, et voto, prout antiquitus fuissent, uniantur, ac ad Generales Regni Dietas, per Regales evocentur, pro Peculio Sacrae Coronae habeantur, nec ab ea unquam separari, alienari, vel oppignorari, ullo pacto possint, et valeant, Magistratus, et Cives collectivo nomine sumpti, pro vero, et indubitato Regni Nobile censeantur, publicas Contributiones non secus, quam cum Regno, et Taxas Dietales ad instar reliquarum Civitatum nostrarum Liberarum, et Regiarum praestare sint obligati, Jus Territoriale in suis Territoriis, et Praediis, ac Incolis hactenus etiam quiete possessis, cum univrsis eo spectantibus, alias de Lege Regni nomine pertinentiarum intelligendis, ad instar aliorum Dominorum Terrestrium, cum Jurisdictione, Dominio, Fructu, et utilitatibus appertinentibus habeant, et super huiusmodi fundis ac Aedibus Urbarium conficere, et illud licito et legitimo modo dirigere, Impositaque servitia velut Dominis Terrestribus Consueti, a quocunque Possessore exinde colligere, ipse Magistratus imperturbate possit, et valeat, prout et in Possessionibus Pagis, Bonisque quibusvis, quae ab antiquo ad se Bono Jure pertinuisse praetenderent, respectu quorum tamen prius coram subdelegata Commissione nostra, quoad huiusmodi Bona neo-acquisita clementer ordinata, eiusmodi praetensa Jura sua edocere, et legitimare iisdem incumbet. Ad Decimas vero minores, utpote Agnellorum, et Apum ipsi Cives Alba-Regalenses seu ad Nonam, vel in vicem huius, aliam quampiam Praestationem contra antiquam Civitatem Libertatem per neminem ullo pacto cogi possint. Et quia commercium Civile in educillando, praecipue et macellando, aut alio quocunque nomine appellatum nemini in Civitate, aut eius Territorio competit, hinc nulli pariter prout nec Clero, praeterquam ab antiquo Privilegiato, nec Comitatu, Nobili, Camera-tico, aut Militi, nisi qui Jus Concivilatis solito more consecutus fuerit, tale commercium, aperte, vel occulte, ac directe, vel indirecte exercere, nec Vina externa ad educillandum sine praevio Magistratus consensu invehere liberum erit, attendendum vero per quemcumque hocce Educillandi Beneficium plenam ipse Magistratus Civilis id impediendi, et turbandi habeat facultatem, pro Bono porro et publico Commodo Civitatis, Singulis Angariis intra Annum per Quatuordecim dies sola Civitas hactenus etiam usitato Jure Educilli fruatur, interea vero nulli

Civium, nisi in Diversoriis, pro solis divertentibus educillare liberum erit. In suis porro propriis Territoriis Jus Pascuationis, Lignationis, Venationis, Aucupii, et Maiorum pariter ac minorum piscium Piscationis, specialiter in Aqua circum Moenia fluente, ac ibidem comprehensis Insulis ad ipsam Civitatem aliunde pertinentibus, Mollendinis, praeterea Diversoriis, Tabernis, Pharmacopoliis, et Balneis cum potestate quoque ibi inquirendi, et corrigendi, uti et Physico, seu Medico ordinario pro Comunitate suscipiendi, ac etiam Officina, Pistrina, Domibus seu Aedificiis ad cocturam, et adustionem Calcis, Laterum, Tegularum, et similium exstructis, cum Fructu inde emergente, uti et omnibus proventibus, pro Communi Civitatis Bono applicandis, similiter Lapidicinis in Territorio existentibus, Theatris, Domibus Jaculatoriis, et aquae ductibus, aliisque locis publicis, et Foris, Jus item Braxandi sine ullo onere salvum et illaesum permaneat, Autoritatis etiam solius erit Magistratus, pondera, et mensuram aridorum, et liquidorum observare, ac hunc in finem Libram etiam publicam, et mensuram legalemm errigere, et statuere, et his iniuste utentes, vel defraudantes punire, nec non in Ordinariis nundinis, Forisque publicis, ad Actus Tumultuarios, et Violentos Curam habere, adventantibus Mercatoribus, Institoribus, aliisque hominibus protectionem Territorialem adhibere, ad opera quoque, et manufacturas, ut sine dolo, furo, et fraude, sed et iuxta cuiuslibet Artis Leges solidae sint, attendere, et providere, de Pergulis, Stationibus, venditisque pecoribus moderatam, et alibi etiam consuetam Collectam ac felonium, penes speciale benignum Privilegium, nostrum exigere, Cives etiam et incolas in Medium sui recipere, Judaeos et Zyngaros admittere, vel non admittere, super Orphanos et Bona eorum curam habere, Tutores, et Curatores Rationibus dandis obnoxios constituere, Parochum seu Plebanum, cum beneficiis et oneribus canonice legalibus denominare, et cui competit, praesentare, Cives ipsos pro Communi Civitatis necessitate, et ad Jurisdictionis Tutitionem ad praestandas operas adigere, Collectas iisdem legibus Regni conformes, ac in reliquis etiam Liberis et Regiis Civitatibus receptas imponere, et municipalia inter se statuta, Constitutionibus tamen Patriis minus contraria, condere; Denique de Jure Caducitatis et Retractus, Jurisdictioneque privative in Civitate, eiusque Territorio Magistratualique Judicatu tam in Politicis, Civilibus, et Criminalibus, Virtute Juris Gladii Eidem plene competentis cum potestate super quibuscunque Delictis cognoscendi incaptivandi, et exequendi, Signaque Jurisdictionaria erigendi, in Criminalibus quidem sine Appellatione iuxta Leges Regni, et Statuta, ac Jura municipalia, et Communia, Salva ad Sedem Personalis Praesentiae nostrae Regiae in Judiciis Locumtenentis, iuxta veterem usum, et Consuetudinem Provocatione, uti, frui, et gaudere; Judicatu porro Magistratuali, omnes, et singuli Cives, et Incolae inhabitantes, ibidemque ex Opificio, Artificio, Quaestura, vel ex Fundo Civili, sive Nobilis, sive Ignobiles, et cuiuscunque nationis, et signanter quidem Rasciani, et Judaei, (qui non in alterius, quam ipsiusmet Civitatis Protectionem, seu Jurisdictionem amplius assumi possint) et praeter Communia onera communiter sufferenda, quoad cunctas Causarum Species in proprio Territorio exortas Cives et Criminales reales, et Personales, exemptis tamen legaliter Privilegiatis, Judicii, tam Possessorii, quam petitorii subesse debeant. Hoc per expressum declarato, ut nemo a vera Orthodoxa Romano Catholica religione alienus in Concivem ullo sub Praetextu admittatur, aut toleretur. Praedecclarati demum Cives, hospites et incolae memoratae Civitatis nostrae Alba-Regalensis liberam etiam Judicis, vel Consulis, praesente nihilominus Regio Commissario nostro, ad Restorationem Magistratualem de more in aliis liberis, ac Regiis Civitatibus nostris observato, exmittendo, Electionem in Die consveto singulis Annis, aut Biennio habituri sunt, ita, ut selectus Civium rite a Iudice, vel Consule convocatus, in Domo Civica officis pius resignatis iuxta Votorum pluralitatem in praesentia, ut praemissum est, Commissarii nostri Regii, Civium Oratoris, et Jurati Notarii singillatim a Civibus colligendorum, vel priorem confirmare, vel alium ex Senatu electum pro Iudice, medio etiam Juramenti Ordinarii in Parochiali Ecclesia ante Altare desumendi, in eadem die denominare valeat; similiter Magistratus ex numero

duodecim Senatorum, uno vel altero demortuo, alium idoneum, habita virtutis, et Prudentiae ratione, in locum ejus substituendi, uti et contra Senatus Jura delinquentem a functione suspendendi, munia Civilia distribuendi, curam super Proventibus Civitatis habendi, et ab officialibus debitas Rationes exigendi, et exequendi habeat facultatem. Quo vero praefati Cives, Hospites, et Incolae praespecificatae Civitatis nostrae Alba-Regalensis supradeclearatis benignis Concessionibus, Libertatibus, et Praerogativis, aliis aequae Liberis et Regiis Civitatibus nostris communibus, Legibus ac Constitutionibus Regni potissimum contentis, et approbatis, omni cum Tranquillitate, et Quiete, secureque, et imperturbate uti, frui, et gaudere valeant, omneque eatenus impedimentum, et cuiusvis Dissensionis Ansa submoveatur, omnem omnium Domorum et Fundorum in vel extra Civitatem existentium sine consensu, aut in Praejudicium ipsiusmet Communitatis Exemptionem, et Libertationem cautam esse volumus, et vetitam, imo per expressum statui- mus, ut quae bona immobilia sive haereditatis, sive alio quocunque titulo ad Ecclesiasticam vel exteram, et alienigenam Personam devolvi contingeret, talis similia Bona intra Annum, nisi medio tempore se Jurium et Beneficiorum Civilium consortem et participem reddiderit, Civibus divendere teneatur, secus penes Magistratum stabit praevia Aestimatione et Pretio eorumdem possessori exsoluto, eundem ab eiusmodi Bonis amovere. Ac ut Juris municipalis cursus, et Jurisdic- tio Civilis sarta tecta conservetur, et hinc neutiquam turbetur, aut confundatur, per expressum volumus, et declaramus, ne ullus alius seu Militares, seu Camerales Officiales nostri, nec etiam Comitatus cum praeiudicio Legum et dictae Civitatis nostrae Alba-Regalensis quampiam Jurisdictionem exercere, Judicium contra Ci- ves ferre, vel aliis actibus Jurisdictionalibus, in specie Vecturarum, vulgo Vor- spann, indebita impositione, et similibus in eos procedere, et semet immiscere, ac in exequendo Actu Criminali in portis, seu alibi Judicium Civile impedire prae- summant. Cumque iusti pro iniustis, ac innoxii pro reorum excessibus non debeant quoquo modo impediri: hinc prout saepefactos Incolas, hospites et Cives praefatae Civitatis nostrae Alba-Regalensis ubique locorum propter aliorum debita in Perso- na, vel rebus suis arrestari, et detineri facere, imo et debitorem Civem absque postulata praevia, et denegata iustitia turbari et arrestari, cautum omnino et veti- tum esse volumus et iubemus; ita a quibuslibet vectigalibus, Tributis, Teloniis, et Tricesimis intra ambitum praefati Regni nostri Hungariae prout et violenta in Domos Ipsorum invitis hospitibus, et praeter Magistratualem Assignmentem, cu- iuscunque conditionis Hominum Condescensione, Quarteriis et Hospitalitate an- tiqua eorum, et reliquarum Liberarum ac Regiarum Civitatum nostrarum Libertate id exigente, exemptos, et supportatos esse declaramus, ita tamen, et ea conditione, ut praerepetiti Cives, Incolae, et Hospites in omnibus, aliis Civitatibus nostris Re- giis, se conformare, et ab ingratitude, ac infidelitatis nota, et macula, sub poena ammissionis, et ablationis horum ac aliorum omnium Privilegorum, et libertatum suarum perpetuo sibi cavere, hocque Insigne Beneficium, et non Vulgare Gra- tiam et Clementiam nostram in Ipsos collatam, de Maiestate nostra, Haeredibusque et Successoribus nostris, legitimis videlicet Hungariae Regibus, omni fide, Con- stantia et fidelitate iugiter promereri studeant et debeant, imo reponimus, reincor- poramus eximinius, et supportamus decernimusque et confirmamus, salvo tamen, quoad omnia, et singula praemissa Jure alieno, praesertim vero Ecclesiarum Dei. Quo vero perpetuum et celebrius huius nostrae Benignitatis, et Clementiae erga praefatam Civitatem nostram Albam-Regalensem declaratae exstet documentum, Eademque pleniore Beneficio decorata clarius in Oculis incurrat hominum, anti- qua Armorum eiusdem, quibus antehac dudum a Divis olim Hungariae Regibus condecorata et nobilitata, ac iisdem usa fuit, Insignia etiam num exstantia clemen- ter approbaverimus, roboraverimus, ratificaverimus, et confirmaverimus, ac Sigil- lum in hanc ut sequitur formam, imposterum etiam futuris, ac perpetuis semper temporibus, ac usum Cerae rubrae in sigillando, et quavis Sigilli eorumdem Impres- sione benigne concesserimus. *Scutum videlicet Militare erectum caelestis coloris aurea corona in Signum multorum in Eadem Civitate Alba-Regalensi coronatorum*

*Divorum Hungariae Regum redimitum, Fundum illius viridi Campo inter occupante; superquo porta ex quadrato lapide aedificata, pendulis de eadem Ferreis Cataractis et Una altiore Turre binas demissores eminente adumbrata, patulaque seu aperta esse conspicitur; Laciniis seu Lamniscis, hinc Flavio, et caeruleis, illinc vero candidis et rubris in eiusdem scuti extremitates se se placide diffundentibus, seu utrumque latus ambientibus, illudque ipsum decenter, ac venuste exornantibus. Quemadmodum haec omnia in Principio sive Capite praesentis benigni diplomatis nostri pictoris edocta Manu, et Artificio propriis et genuinis suis coloribus clarius depicta, et ob oculos intuentium lucidius posita esse conspiciuntur. Decernentes et ex certa nostra scientia animoque deliberato concedentes ut memoratae Civitatis nostrae Alba-Regalensis Cives, Hospites, et Incolae, ac eorum Posteris, et successoribus Universi, Sigillo eiusdem Civitatis praevio modo armorum Insigniis notato, et exculpto, Universas et quaslibet Literas quacunque de Causa in medio eorundem emanandas, Cera rubra sigillare huiusmodique Sigillo in Cera coloris prae-notati quibuscunque Literis ipsorum, appensa, seu appressa perinde sicut Literis seu Sigillis aliorum Liberarum ac Regiam Civitatumstrarum Cera similis coloris in Sigillo utentium vigor et fides adhibeantur, adhiberique debeant effective, et indubitanter. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam, praesentes Literas nostras Secreti maioris Sigilli nostri impendentis, quo ut Rex Hungariae utimur, munimine roboratas iisdem Civibus et Incolis annotatae Civitatis nostrae Alba-Regalensis pro ipsis, eorumque posteris et Successoribus in Aevum valituras dandas duximus et concedendas. Datum per Manus fidelis nostri, Nobis dilecti Reverendi Ladislai Mattyasovszky Episcopi Nitriensis Locique et Comitatus eiusdem supremi ac perpetui Comitatus Consiliarii nostri, ac per Hungariam Aulae nostrae Cancellarii, in Civitate nostra Vienna Austriae die Vigesima Tertia Mensis Octobris Anno Domini Millesimo Septingentesimo tertio. Regnorum nostrum Romani Quadragesimo sexto, Hungariae et reliquorum Quadragesimo nono, Bohemiae vero, Anno Quadragesimo septimo. Reverendissimis ac Venerabilibus in Christo Patribus Dominis Leopoldo Sacrae Romanae Ecclesiae, Tituli Sancti Hieronymi Illiricorum Presbytero Cardinale a Kollonich Metropolitanae Strigoniensis, et Fratre Paulo Szecsény Colocensis, et Bachiensis Ecclesiarum Canonice unitarum Archiepiscopis, Stephano Telekessy Agriensis, Martino Braikovics electo Zagrabiensis, praenominato Ladislao Mattyasovsky dictae Nitriensis, Comite Emerico Csáky Varadiensis, Illustre Christiano Augusto Saxoniae Duce Jauriensi, Andrea Illyes Transilvaniensi, dicto fratre Paulo Szecsény Administratore Vespriemiensis, Michaelae Duornikovich Vaciensis, Stephano Dolny electo Csanadiensis, Vilhelmo, Franc., Joanne Bertramo a Nesselrodt electo Quinque-Ecclesiensis, Andreo Matussek electo Scopiensis, Paulo Balassa electo Rosonensis, Ferdinando Rumell Thininiensis, Fratre Josepho Maria Favini electo Szirmiensis, Georgio Patacsics electo Bosnensis, Stephano Kasó electo Belgradiensis, Georgio Ghillany electo Noviensi, Stephano Illyes electo Samandriensis, et Benedicto Bedekovich electo Segniensis, et Modrusiensis, seu Corbaviensis Ecclesiarum Episcopis, Ecclesias Dei feliciter Gubernantibus. Item Illustre, Spectabilibus ac Magnificis Paulo Esztoras de Galantha Sacri Romani Imperii Principe, Aurei Velleris Equite dicti Regni nostri Hungariae Palatino, Officiis Judicatus Curiae nostrae Regiae, ac Banatus antelatorum Regnorum nostrorum Dalmatiae, Croatiae, et Slavoniae vacantis, Comite Georgio Erdeödy de Monyorókerek Tavernicorum, Comite Christophoro pariter Erdeödy, de iam fata Monyororókerek Dapiferorum, Comite Marco Czobor de Czobor-Szentmihály Janitorum, Comite Nicolao Palfy, Seniore de Erdöd Cubiculariorum, Comite Francisco de Bathyan perpetuo in Németh-Ujvár Pincernarum, Comite Michaelae Eszterhazy de memorata Galantha Curiae, Comite Joanne Kery de Ipolykér Agazonum nostrorum Regalium in Hungaria Magistris, et dicto Comite Nicolao Palfy de antelata Erdeöd Comite Posoniensi, caeterisque quamplurimis saepe-fati Regni nostri Hungariae Comitatus tenentibus et Honoris. *Leopoldus* m.p. Ladislaus Matyasovsky m.p. Episcopus Nitriensis. — Ladislaus Hunyady m.p.*

A következő királyok, különösen Mária Terézia uralkodása alatt, az olly sokat szenvedett ősváros sebei mindinkább beheggedtek, elpusztult falai lassanként felépültek, míg belőle, folytonos gyarapodása közben, a mostani jelentékeny város keletkezék.

Milly eseményeknek színhelyévé lön ismét a legközelebb szerencsétlen forradalmi időkben? a horvát hadseregnek benne s körötte táborozáskor, később pedig az 1849-ki nyáron? körülményes leírása a minden elforgultságon túl emelkedő majdani történetésznek leendő hivatása. Itt csak azt jegyezzük fel: miként 1848-ki szeptember 27-kén b. Jellasics, horvátországi bán hadseregének egy osztálya Székes-Fehérvárba ért. Jövetelének célját Székes-Fehérvár falaira aggatott proclamatiói által tudatván, szeptemb. 29-én Székes-Fehérvárról kirohanva megtámadta a magyar sereget, s csak esti 6 órakor hallgatott el a mindkét részről tüzelés, utóbb a bán serege Bécs felé vezető mellék útra kelt, a magyar sereg pedig Velen-czén túli Sukoró táji helyzetéből Mártonvásárra vonult vissza.

Tartozott Székes-Fehérvár a forradalom előtt a királyi személynöki legfőbb birói hatóság alá.

A városi előljáróság tisztújítása rendesen minden másod évben (Octavo Calendas Maji) tartatott.

III. Czimere és pecsége.

Czimere s pecsége Székes-Fehérvárnak a 129. lapon közlött oklevélben iratik le; e helyt csak azt említjük fel: miként tolnai lakos s budai polgár Mandl Ferencz, enyvfőző, egy régi pecsét-nyomót talált „S. LATINORUM CIVIV' ALBENSIVM“ körirással, melyet a tulajdonos 1830°/₁-ik évben a magyar nemz. museumnak ajándékozott, néhai Horvát István pedig „születése helyéhez viseltető édes tiszteletből,“ rézbe vésetve közlött a Tudományos Gyűjtemény 1833-ki februariusi kötete 125-ik lapján. — E pecsét irányában is igen alkalmazhatóknak hiszszük azokat, miket a Latinusokra nézve a 25. lapon már mondani volt alkalmunk.

1845-dik évben Székes-Fehérvár városa hatósági pecsétének magyar körirattal elláthatása végett legfelsőbb helyre fo-

lyamodott, az ezt engedményező legfelsőbb kiváltságlevél eme tartalmú :

„³⁷⁶²₁₂₂ Mi első FERDINAND Isten kedvező kegyelméből Ausztriai Császár, Magyar- és Csehország e neven ötödik, Dalmát, Horvát, Tót, Halits és Lodomér országok Apostoli, ugy Lombardia, Velence, Illyria stb. Királya, Ausztria Főhercege; Lotharingia, Salzburg, Steyer, Karantán és Krajna, Fel- és Al-Slezia hercege; Erdély nagy Fejedelme; morvai őrgóf; Habsburg és Tirol grófja stb. Emlékezetül adjuk ezennel jelentvén mindennek, kit illet : hogy a Mi hiveink Székes-Fehérvár szabad királyi városunk okos érdemes bírāja, esküdt polgárai, s tanácsbeljei, kellő alázatos esedezéssel könyörögtek Felségünk előtt : miszerint régi hiteles közpecsétjük deák köriratát magyarral felváltani, s ezt készülendő új pecsétjökre metszteni kegyelmesen megengedvén, ez iránti legfelsőbb királyi jóváhagyásunkat függő pecsétés levelünkben örökíteni méltóztatnánk. Mi tehát kegyesen meggondolván, hogy a kormányzó Fejedelmek nem csak öröködni szoktak a felett : miszerint a törvény sértetlensége s kölesönös egyesség és egyetértés által alattvalóik közt a belbéke, bátorság és nyugalom, fentartassék; de ezeket külön kiváltságokkal, engedélyekkel kiváltképen pedig hiteles pecsétök használatával is, melyek erejével a hivatalos iratok érvényesbbségé s hitelesbbségé tétetnek, örök emlékül felruházni, kitüntetni, és díszesíteni, — hogy illyképen az álladalom szilárdíttassék, az oklevelek és hivatalos iratok igazvolta, hitele s ereje iránti kétség elháríttassék; mindezeknél fogva, mind pedig Császári Királyi hatalmunk teljességéből és különös kegyelmünkéből, a fennemlített Székes-Fehérvár szabad királyi városunk régi hiteles közpecsétjét ollyképen tartottuk jóváhagyandónak, megerősítendőnek, és illetőleg megújítandónak, sőt jóváhagyjuk, megerősítjük és újítjuk ezennel, hogy az eddigi deák körirat helyébe magyar tétetvén, az következő legyen : kerekalakú pecsét, benne : álló kék vért, ebben : zöld mezőn négyszegű kőből rakott rovatékos várfal, kétfelé nyitott kapuval, és félig lefüggő vasrostélylyal; a várfalon egy egy ablaku három torony, melyek közül a kapu feletti csúcsos veres fedelű, és valamivel magassabb s vastagabb a fedetlen két szélsőnél. A vértet, a hajdani dicső emlékezetű magyar királyoknak ezen városban történt koronáztatása emlékeül, veres belésű királyi arany korona fedi, mely alól jobbfelől arany és kék, balfelől ezüst és veres őszhangzólagos viszfördulatu s a vért aljáról erő takarók ömlenek. A pecsét kerületén két arany vonal közt e körülírás áll : „Székes-Fehérvár szabad királyi város pecsétje 1845“ miként mindez jelen királyi oklevelünk fején vagyis kezdetén, a festő jártas keze s műve által saját valódi színekkel előállítva világosabban szemlélhető; megengedvén és határozván, hogy azon Székes-Fehérvár szabad királyi városunk, az imént leírt s hivatalos használatra készült pecséttel, ezentúl, de az eddigi régibbel megerősített iratok hitelessége fennmaradván, saját neve alatt kiadandó közkormányzási, törvénykezői, és bármí egyébbenmí minden írományok s levelek megerősítésében, említett Magyarországunk többi szabad királyi városai s közhatalóságaiként, a mi kegyelmes engedélyünk és királyi kegyelmünkéből jövőendő örök időkhig élhessen, birhasson; apostoli magyar királyi titkos pecsétünkkel függőleg megerősített jelen levelünk erejénél és tanuságánál fogva. Kelt a Mi őszintén kedvelt hívünk : tekintetes és nagyságos Székelyi gróf Mailáth Antal, szent István apostoli király rendbeli nagykeresztes vitéz, aranykulcsosunk, valóságos belső titkos tanácsosunk, Zemplén megyei főispán, Magyarországunkon királyi főasztalnokmesterünk, és ugyanott királyi udvarunk egyszersmind az említett szent István apostoli királyi rend kanczellárja kezéből, birodalmi fővárosunkban, Bécsben, Ausztriában, bőjtmarshó hatodik napján, az Ur ezer nyolczszáz negyvenötödik esztendejében, Magyar, Cseh sat. országi uralkodásunk tizenegyedik évében. *Ferdinánd s. k.*, gróf Mailáth Antal s. k., Szegedy Lajos s. k.“ Beiktattatott az első rendű királyi könyvbe bizonyítja. Sztankovits Mátyás s. k. kir. tanácsos s irat- és levéltár igazgató.

Hivatalos okiratai *átfűzésére* használt *selyem zsinegének* színe: zöld veres volt.

IV. Területe s felosztása.

Fekszik, a főtábornok mérései szerint, a papnövelde szentegyház H. 36° 4' 44" Sz. 47° 11' 25". Budától 7½, Esztergamtól 8½, Veszprémtől pedig 5 mérföldnyire; kelet- és délről elterülő kies rónaságát észak felől a Vértes hegység Bakony erdeje felé kanyaruló láncolata veszi körül; nyugodtról pedig erdő-vegyes dombosságok övedzik. Hajdanában a város, köfalain kívül, környezett nedves semlyedékekkel is erősítve volt, s némelyek szerint négyszögű kövekkel kirakott csatornái valának, de mellyek a közbenjött viszontagságok alatt elromolván vízenyös tavakat származtattak; így a várostól mintegy kétezer lépésnyire terjedett vízenyös mocsár napkelet felől „Sós-tó”-nak, a körötte volt semlyékes helyek pedig „Ingovány”-nak neveztettek.¹⁾

¹⁾ E „Sós-tó” és „Ingovány” nevű mocsároktól mondja már *Istváni* is Székes-Fehérvárt környezettnek és pedig akként: hogy azok sem lovas, sem gyalogok által át nem gázoltathattak. Szerinte azok a Balatonból Batánál fakadó s a Dunába befolyó sárvíz által képezetvék, melly maga is mocsáros, s fü és nád által folyamában gátoltatik; a város ekként e mocsárok által ép úgy, mint Buda vagy Esztergom a Duna által védetik, s fekvésére nézve e most nevezett két várossal mintegy rendes háromszöget képez. Három töltés nyúlik a város körül és kertek, mező s népes külvárosokat kerít be, a belvárost, hol a templom áll, mellybe a királyok koronáztatni s temetkeztetni szoktak, egy erős sáncz védi mély vízárakkal. — Istváni eme leírásának *Prág* György ellene mond, azonos lévén nézeteiben *Stella* Jánossal, ki a török ostromról elbeszéléseiben Székes-Fehérvárt Budától 8000 lépésre, a közel hegyekből összefolyó patakok képezte, s a levegő tisztítására igen hasznos s halakkal bővelkedő Ingovány-taván helyezteti. Ez utóbbi szerint a város hajdan három árok, sáncz- s falakkal kerítettén a legpompásabb egyházi s világi épületekkel, királyaink bőkezűsége által fénylőkkel, díszelgett. A jól megvédett belvároson kívül, hol a király s leginkább egyházi testületek laktanak, a kül- s elővárosok messze kiterjedének egész a szent István (ma rác) szigetéig, s ama mocsár, melly nevét „Sós-tó” a sótól nyerte. A délre fekvő új külvárostól a kelet s délfele fekvő új város csak név szerint különbözött, mintegy két stadionnyi hosszúságú és szélességű. Hogy mind eme város részek ugyan azon előjogok élvezetében valának, s kölcsönös kötelességeket teljesítettek: 1471. és 1478. évből oklevelek tanúsítják, mellyekben 12 polgár majd a bel-, majd a kül-, vagy az új külváros (nova villa), vagy az új városból nevezettnek meg, mint összesen Székes-Fehérvár városa tizenkét esküdtjei. — Hazai történetészünknek az évet, mellyről szólnia kell, sajnosan nélkülöző eme leírása egészen megegyezik ama képpel, melly Leopold királyunk által 1688-ban a városnak török kézből kiszabadulta után veretett, s példányban a nemzeti museumban őrzött, emlékpénzen szemlélhető, eme felirattal: „Alba regalis recuperata 1688.” „eXtIVM tVrCI

Mai *határának összes kiterjedése* 2 □ mértföld, s jelesen 27,383²/₈ hold; ebből a város területe 914¹/₂ hold, búzaföld 10,689²/₈ h., száraz rét 1677²/₈ h., kukoricaföld 523⁴/₈ h., vizes tér 793 h., sárréte rét 2898²/₈ h., szőlő 1273 h., bérfield 3148¹/₈ h., kaszáló s közlegelő 5468¹/₈ h.

Az összes határ csak nem egészen síkság, s szőlőhegyét kivéve, felülete csupán néhány dombocska által egyenetlenítetik. Egyébként ezen igen szép szőlőhegy ³/₄ órányi távra a várostól, kellem élveztető kilátást nyújt, elterülve keleti völgyeletével a budai országos út mentében.

Felosztatik pedig az ugynevezett *váron* (belvároson) kívül négy *külvárosra*, u. m.: felső-, rác-, tó- s vizivárosra, melyeket a Gaja folyó és Sárvíz csatorna választ egymástól. E négy külváros a belvárossal együtt ismét kilencz *negyedre* van felosztva, mindenikében egy egy negyedmester lévén alkalmazva.

V. Folyói, vizei (Nádor-csatorna), tavai, fürdői, termékei.

A város részeit — mint imént érinténk — egymástól elkülönözve keresztül hasítják a *Gaja folyó* és a *Sárvíz csatorna*, melly utóbbi, az ennek előtte a város délnyugoti részét elborított sármocsár lecsapolásából eredett.

Ezen sárvízi, másként Nádor-csatorna, s annak létesítésére keletkezett egylet története következő: Már a mult század végén több királyi biztos működék a sárréti mocsárok kiszáritásával, de csak mindegyre csekély sikerrel; mig végre 1810-ik évben a sárréti birtokosok, b. Podmaniczky kir. biz.

alba reDVX.“ hátulsó oldalán a császár ábrázoltatván, királyi székében eme német felirattal: „Dein Stuhl soll bestehen ewig.“ — Mindezeknél világosabban mutatja még a hajdani Székes-Fehérvár képét, egy városi tanácsteremben függő rajzolat, felül két angyaltól tartva a város czimere látható; három torony tárt ajtókkal, s e felírás: „Alba regalis“; továbbá két sas, szájukban a város magyar és német nevét tartva; a két oldalról a városbíró és tanácsosok neve fut le 1688 – 1735. Alantabb a város legnevezetesebb épületei láthatók rajzban, közöttük a Boldogságos szűz szentegyháza főhomlokzatával napnyugodt felé; — melly szentegyház még e képen nem nyúlik a város faláig, mellyen hollós Mátyás rést töretett az egyháznak ez oldalról nagyobbíthatása tekintetéből, mi azt látszik bizonyítani: hogy e rajz eredetie még Mátyás kora előtt készítettett, miután rajta a kérdéses rés nem látható, ha csak nem talán a török iga alatt készítettett, vagy, a mi épen nem valószínűtlen, azon emlékpénzről vétetett le, mellyet Rudolf császár Székes-Fehérvárnak a török kézből, Mercurianus fővezér által, visszavétele után 1601. évben veretett. (l. *Ortelius* rediv. Francofurt. 1665. 294. l. — és *Pray* de sacra dextera. §. IX. pag. 50.) l. Tud. Gyűjt. i. h.

tos felhívására Simontornyán összeültek, s megalapított alapszabályaik mellett társaságba állván, a munkálatokat megkezdették, melyeket gr. Zichy Ferencz kir. biztos, 1827-dik évben végre is hajtott, és Tolna, Székes-Fehérvár s Veszprém vármegyék területeiben 69,507 hold sárvízi mocsárokat szárittatott ki. Ekkor a sárvízi birtokosok Székes-Fehérvárra a kir. biztos elnöklete alatt egybegyűlvén, s a folytonos gondot és felügyelést igénylő száritó csatornák fenntartásáról tanácskozáván, abban állapodtak meg: hogy minden harmadik évben nagy gyűlés tartassék, erre három évig működendő egy elnök, minden illető megyéből pedig bizonyos számú tagok választassanak, kik a csatorna fentartása iránt három éven át intézkedvén, munkálataikról jelentésüket a nagy gyűlésnek felterjeszték. — E mondott elnök s összesen 14 választmányi tagon kívül, van a társulatnak fizetéssel ellátott jegyzője, mérnöke, 3 öre, s 40 bérese. Minden harmadik évben a költségek fedezéséhez arányos pénzmennyiség vettetik ki holdszámra a sárréti birtokra, s e kivetett összeg félévi részletekben fizetetik le.

Egyéb a város határában szétszórva létező mocsárok s tavak közül leginkább érdemel felemlítést az ugynevezett *Sóostó*, melyben évenként nagyobb mennyiséggel használható nád terem, és közönséges hal-fajok is, nem különben vad réczék, foglyók s több szárnyas vadak találtnak.

Asványos- és gyógyforrás a város határterületében nem létezik, nem lehetvén illyeknek tekinteni

A Kenessey és Jáhnféle kertekben, egyszersmind mulatóhelyekül szolgáló két *fürdőnek* melegített vizét.

Termékel: a) *Növényországból*, a nagyszámú földmivelő lakosok tiszta búzát, rozsot, árpát, zabot, kukoriczát, burgonyát, mohart, kölest, kendert sat. szép sikerrel termesztene, az 1851-ki termés azonban a középszerűt semmivel sem múlta felül, sőt a burgonya egészen elveszettnek mondathatott; így a szüret is sok essőzés miatt nem legjobb volt; maga a bor jó, de nem állékony.

b) *Allatországból* ló 1461, szarvasmarha 1045, s sertés 531 számitattott.

c) *Asványországból* jó kemény köve felemlithető, mely a szőlőhegyen lévő kőbányából vágatik, hol ezenfelül gránit is találtnak.

VI. Népeség. Házak száma.

1786-ban a városbeli lakosság összes száma 11,000 volt.

1840-ben az összes népeség 20,770 lélekre ment, ebből r. k. 19,773, ref. 404, g. n. e. 378, evang. 206, héber 9.

1846-ban népesége következő volt:

	r. kath.	g. n. e.	evang.	reform.	héber	összesen
a belvárosban	10400,	317,	79,	469,	278,	11543,
a felső „	10139,	4,	18,	26,	50,	10237,
összesen .	10539,	321,	97,	495,	328,	21780.

Jelenlegi népeségét, az utóbbi katonai összeírás következő számadatokban tünteti elő:

Családfő 3967, lélekszám 14,971. Ebből:

Férfi 7245. Nő 7726.

Magyar 14,549, német 23, néber 339.

R. kath. 13,959, ref. 389, evang. 72, g. e. 1, g. n. e. 151, héber 339.

Nőtelen 4126, hajadon 3975, nős férfi 2887, férjezett nő 2898, özvegy férfi 245, özvegy nő 840.

Házainak összes száma 1574, jelesen belvárosban 215, felső városban 742, vizivárosban 80, tóvárosban 169, rácsvárosban 368. — *Telkeinek* összes száma 16382.

Katona beszállásolás alá 1549 ház iratván össze, ebből 228 tiszti szoba, 4093 közlegény szállás, s 917 lóra istálló.

VII. A székes szentegyház. Püspökség. Káptalan s ma létező egyházak. Szerzetesek. Elaggodt lelkészek s papnövelde intézet.

Történetiróink egyező tanhagyománya nyomán már szent István első királyunk épített ¹⁾ Székes-Fehérváratt a magyarok Nagyasszonya tiszteletére, Gizella királyné, úgy Gyula erdélyi, s Cea bolgár vezérek adakozásaik által olly igen gazdagon ellátott szentegyházat, hogy a drága márvány-falakkal ékített

¹⁾ I. Hartwich Cap. III. — Bonfin Decad. II. Lib. I. — Thuróczy Part II. Cap. XXX. — Ranzanus Ind. VIII.

s alabastrommal, arany-, ezüsttel díszlett oltárokkal ¹⁾ bővelkedett szentegyháznak párja messze tájon nem találtatott. ²⁾ De különösen növekedék gazdagsága, az előkori királyainknak szokássá vált ittenes koronáztatásaik alkalmával nyert dűzs adományozások által; sőt egyik király sem kezdé hadat, mielőtt a b. Szüztől kikért segély elnyerése tekintetéből gazdag ajándékot be nem mutatott volna, ugyan ezt a kivívott győzelem után ismételni mulaszthatlan kötelességüknek ismervén. És midőn a mulandóság adóját lerótt királyok tetemei a föld gyomrának átadattak, lelkeik engesztelésére roppant kincs-összegek szenteltettek e szentegyháznak áldozatul; így hogy például egy esetet előhozni legyen elég, olvassuk: ³⁾ „Mathiae Corvino cum filius Joannes justa persolveret, quae attulit, quinque admodum et septuaginta aureorum nummorum millia exaequabant.“ Gyakori tűzvészek azonban majd porrá hamvaszták nem egyszer e szentegyházat, s már Róbert Károly 1318—20-ban ólommal fedeztette, s új véd-oszlopokkal erősítette, — de 1327-ben mindamellet újjonnan leégett. Utóbb Mátyás királyunk akará visszaállítatni hajdani fényébe, ⁴⁾ de buzgó törekvése valóításában kora halála által gátoltaték. — Az előadottak szerinti gyakori tűzvész ama balvéleményt keletkezteté a pór-népnek illyekre olly könnyen hajló hitében: miszerint a világhírű szentegyháznak annyszor kellett lángok martalékává jutni, a mennyi Gyula vezér gaz úton szerzett pénzével keletkezék. S hogy a byzanti zsarnoknak mit sem kimélő fegyvere, midőn Székes-Fehérvár 1543-ban legelőször jutott birtokába, a magyar kereszténység nagyszerű egyházát sem tudá bántatlan hagyni: annyira nem csodálhatni, mint a keresztény harczosoknak kegyeletet nem

¹⁾ „Stephanus — — — insignem Basilicam condidit, coelatis auro chori parietibus et pavimento marmore strato, omniaque ad Divinum cultum necessaria contulit, praesertim tabulas Altarium ex auro purissimo, pretiosissimisque lapidibus conspicuas; ciborium mirabili arte constructum, omnique genere vasorum crystallinorum onychinorum, aureorum et argenteorum abunde refertum.“ Ezen szavakkal olvassuk leírását *Du-Mesnil* Lajosnál Doctr. et discipl. Eccl. Tom. IV.

²⁾ „parem ut sibi Ungaria tota nullam, orbe universo videret quam paucissimas.“ I. Ungaria suis cum regibus compendio data. Tyrnaviae 1729. 26. l.

³⁾ I. Ungaria suis cum regibus compendio data. Tyrnaviae 1729. 27. l.

⁴⁾ „Hac nostra aetate Basilicam — ezek *Bonfin* szavai — aliquo vetustatis situ obductam, Divus Mathias Corvinus non instaurare, sed multo magnificentiore sumptu amplificare coepit, et fundavit magnae arae testudinem, quam si per vitam absolvere poterit, opus non modo Auctore dignissimum, sed caeterorum praestantissimum fore reputatur.“

ismerő pusztitgatásait. Emichio rhenusi gróf vala az első, ki Palaestinát, mellynek a saracenoktól elvételére vezérlé se-regeit, Pannoniában Székes-Fehérváratt vélte feltalálni; s I. Maximilian császár győzelem kábitotta katonáinak, a szentegyházak irányában sem fékezhetett, kegyetlenkedései felől mit szóljunk? ¹⁾ maga a császár kiadá ugyan hadiparancsát, ²⁾ a szentegyháznak kimélése iránt, de valósula itt is: miként „plus valet in aestu fortunae plebis ferocia, quam Ducum imperia,“ a győzelmében bűsz hadsereg, úgy látszék, Alsó-Ausztriának a Corvin Mátyás általi elfoglalásakor kölesönét akará visszajuttatni Székes-Fehérváratt. Domokos maga, a szentegyház főpapja, sem másképp menekülhetett, mint hogy „trepidus et exanimis“ a magas toronyba vonult, magával vivén fel úgy saját, mint szentegyháza tetemes kincseit „ex qua turri prodiens ita servatus est, ut substantia sua omni, ac sacerdotiis exutus, solum vertere cogeretur; templorum donariis, quae reperiri poterant, mox redditis.“

1601-ben, Székes-Fehérvárnak a törököktől Mercurian császári hadvezér általi visszafoglalása alkalmával a szentegyház újlag lángok martalékává lön; de ennél is szomorúbb jövő viradt reá; csakhamar ismét a török uralma alá került Székes-Fehérvár, ki is uralmát biztosítandó, a leégett szentegyház falainak köveit, a vár kerítése kijavítására fordíttatá.

Feküdt pedig ezen szentegyház a mai sz. Ferencz szerzetesek egyháza szekrestyójétől fogva csak nem egészen a vár észak-keleti bástyájáig. Homlok része tornyával együtt nyugodtra a királyi lakkal csaknem szem közt. Sanctuariuma nem terjedt egészen a bástyáig; két oldalai a mostani püspöki udvar kerítésén belül s kívül estenek; hossza 200, szélessége 50

¹⁾ „Maximiliani I. efferatus victoria miles, id omne Alba-Regalenses in Cives Anno MCCCCXC. exercuit, quod unquam ab hominum memoria vi occupatae urbes sunt expertae. Iniuria isthaec allini glorioso illi Monarchae reor, quasi occupatae per Corvinum Inferiori Austriae vicem reddere Albana in Urbē voluisset. Nam quia nullum discrimen reos inter ac insontes, profana, sacraque in direptione illa servatum est, quod ultionis genus semper a magnorum moribus alienum fuit, induci non possum, ut credam, dira hac in clade partem aliquam habuisse Maximilianum; cum praesertim severo edicto caverit, ut, si quis templorum donaria usurpasset, redderet actutum.“ I. *Bombardi* Topogr. Maj. Reg. Hung. Lib. III. pag. 246.

²⁾ „Nec a templorum donariis ac vasis Deo dicatis impias manus abstinuissent, nisi Caesar eos, qui tale facinus patrare ausi essent, laqueo se puniturum se vera voce edixisset.“ I. *Istvánfi* Historiarum Lib. I.

lépésnél több, az új püspöki lak építésekor tett mérés szerint.¹⁾ Mellette oldalvást több kápolnák s mausolaeumok; közöttök legnevezetesebb I. Lajos és Mátyás királyoké. Lajosé jobbfelől, hol most házak vannak. Itt ölelé át atyja koporsóját Mária királyné, kis Károly megkoronáztatásakor. Balfelől állott Mátyás király kápolnája a mostani püspöki udvarban; hajóformájú s diszteljesen állott fenn; 1789-ig isteni tisztelet tartaték benne a német hívek számára; belől a Sanctuariumot az egyház hajójától elválasztó bolthajtáson vas rúdon függött le Mátyás király hollós czimere. Hazai történetünk ereklyéje leendett valóban ez! ha, midőn 1800-ban a falaknak már már összedülése miatti széthányatásakor, Milassin Miklós püspök által, legalább ez, épségében megtartatva az utókornak átadatott volna.²⁾ A főegyházból a fundamentumokon, elöntött kriptá részeken kívül, kékszínű gránitkőből faragott gömbölyű oszlopok maradtak fenn, mellyek részben a városház falaiba rakattak. E szentegyház a város közepén állván, főajtaja ott volt, hol most a belváros kútja. Mellette balról Mátyás király kápolnijához közel állott a sz. István alapította káptalan prépostjának lakháza, mint a kire a főegyház, az ország koronája, közlevéltár bizva volt. Ez egyház romjai is felállottak 1805-ig, felső részét ugyancsak Milassin püspök rontatta le; alsó része, gránitkő oszlopokon álló bolthajtásai, a pusztitástól egyidőre mentve maradván.

* * *

Sz. István királyunktól³⁾ kezdve I. Ferdinándig következett majdnem valamennyi királyaink Székes-Fehérvárrat temették el. Tizenöt őskori királyainknak porlanak itten hamvaik. Jelesen I. szent István, apostoli első királyunk, Esztergamban 1038. évben meghalálózván, innen királyi pompával át hozott tetemei az általa épített fényes szentegyházba taka-

¹⁾ I. *Bombardi* Topogr. M. R. Hung. p. 241.

²⁾ Nem tudjuk elhítenni magunkkal: hogy a magyar főpap, csupán új laka építéséhez köveket szerzendő, hanyatta volna szét az ős előkor eme kegyelet gerjesztő szent helyét.

³⁾ Történetiróink közül többen azt hiszik: miként első szent királyunk Esztergamban, sőt némelylek szerint Veszprémben, avagy Győrött temettetett el; azonban a szent király életirója *Hartvik* után *Thuróczy* s utána *Bél Mátyás* Székes-Fehérvárat mondják a szent király hideg tetemei nyughelyeül, így *Ransanus* is. — I. Schwartnernál 330. l.

ritattak el; miután még életében 1031-ben fiának, szent *Imre* hercegnek, tetemei is ezen szentegyház sírboltjába temettet-tek.¹⁾ — 2. Kálmán királyunk 1114-dik évben.²⁾ — 3. II. Béla királyt 1140-ik évben.³⁾ — 4. II. Geiza királyt 1161-ik évben. — 5. II. László királyt 1172-ik évben. — 6. IV. István 1173-ik évben. — 7. III. Béla 1190-ik évben. — 8. III. László 1205-ik évben. — 9. Róbert Károly (26-ik m. k.) 1342-ik évben. — 10. Nagy Lajos (27-dik m. k.) 1383-ik évben. — 11. Albert (31-ik m. k.) 1439-ik évben. — 12. Mátyás (34. m. k.) 1490-ik évben.⁴⁾ — 13. II. Ulászló (35-ik m. k.) 1516-ik évben.⁵⁾ — 14. II. Lajos (36-ik m. k.) 1516-dik évben;⁶⁾ s 15. János (Zápolya, 37-ik m. k.) 1549-ik évben.⁷⁾

¹⁾ Sírköve 1734-ban találtatott meg Székes-Fehérvárat eme töredék felirással:

Reveren Patr. — Domini Praepositi
Hic Divi Stephani C — a — Stissima Proles
Dux Emericus — — ur esse situs

²⁾ Eltemettetése ünnepélyességét leírja részletesen *Thuróczy*. I. Part. II. Cap. LXII.

³⁾ I. *Bonfin* Decad. 11. Lib. IV. pag. 258.

⁴⁾ Sírkövének Theobald szerzette felirását *Révay* Péter (Cap. V.) ekként adja elő:

„Corvini brevis haec urna est: quam Magna fatentur
Facta fuisse Deum; fata fuisse hominem. — — —
Mathias regum specimen, et gloria Martis,
Hic iaceo fortis, Obrutus ante diem.
Qui domui reges, Populos; fortesque Bohemos
Invasi solus, qui timor orbis eram.
Caesare de gemino, fateor, duxisse triumphum.
Alter Germanus, Turcicus alter erat.“

⁵⁾ Sírkövének felirása meg volt Sz.-Fehérvárat 1553. évig a törököktől elfoglalása napjáig; ekkor a cs. tisztektől Bécsbe vitetett, s most is a cs. könyvtárban olvasható ezen szavakkal: „Anno Domini 1516. XIII. Mensis Martii in Castro Budensi hora VII. post meridiem obiit Serenissimus Wladislaus, Casimiri II. Poloniae regis filius. Hungarie, Bohemie, Dalmatie, Croatiae Rex. Vixit annos LVIII. dies XIII. et regnavit in Hungaria annis Vingtii quinque, mensibus V. diebus XXIII. in Bohemia Annis XLV. Mens. VI. Diebus XXIII. in ladula secunda consors eius Anna.“ — (I. *Pray* Tom. IV. p. 390.)

⁶⁾ II. Lajos koporsójának felirása ezen szavakkal olvasható (Tud. Gyűjt. 1818. VI. k. 48. l.): „Inelyto, Magnanimo Pannoniorum Bohemiorumque regi, Ludovico, Wladislai filis. Qui pro religione, ac Patria. Adversus immanissimos. Turcas. acie. decernens. Annos. primum. natus. XX. Occubuit. Invictus. ac Potentissimus. Rex. Ferdinandus. Affini. Charissimo, Maria, Dulcissimo Coniugi. Anna Fratri Aman-tissimo, Moerentes. Pie. Inferias persolverunt. Anno ab obitu illius altero. Die XI. Novembris. Cecidit vero. Anno a Christo. nato M.D.XXVI. Mense Augusto. Die Undetrigesimo.“

⁷⁾ *Fejér* György szerint (Tud. Gyűjt. 1818. VI. k. 48. l.) János király tetemei Achomet budai pasa parancsára a királyok temetőjéből kilökettek, mintha ő nem

Ennyi királyainknak hamvai porlanak a sz.-fehérvári szent-egyház sirboltjában. — Érdekesnek hisszük, röviden azoknak eltemettetésük szertartását is előadni.

A mint a király halála tudomásra jutott, erről az ország főpapjai, nagyjai s megyéi és városai lovas futárok által szerte tudósítottak; minden mély gyász színt öltött; zene s valamennyi vígalmi élvezet nélkülözve lön, közbúsongásnak adatván hely; de különösen a szentegyházak látogattak mindenfele, az oltároknáli gyász-szertartások s imák folytonosak levének; az ország főbbjei ama helyre gyűlének össze, hol a kimúlt király végóráját érte el; hült tetemeit ennek, innét, a lehető legnagyobb halotti gyász-pompával, a magyar királyok köztemetkezés helyére, Székes-Fehérvárra, kísérok; hova már, a királyi temetkezésre kitűzött napra, mindünnen egybese-reglének az ország nagyjai s népei; szétzúzaték ekkor mindenek előtt a királyi pecsét, hogy azzal semmi igaztalanság ne történhessen. — Mátyás király — miként történeteinkből tudjuk ¹⁾ — hirtelen halállal Bécsben múlt ki; hideg tetemeinek Magyarországra leszállításához ötven gyászos kísérok hajók rendeltettek; a Pozsony városához érkezettek országunk nagyjai legmélyebb gyászszal fogadák; honnan Budára leérkezve, itten megújítottatott a királyi halottas-pompa, s végre a királyi testtel s ennek méltóságát tanusító jelekkel Székes-Fehérvárra megérkezett rendek egyenesen a boldogságos szüz anya nagyszerű egyházában állapodának meg, hol is a királyi hamvakat tartalmazó koporsó a középén állított ravatalra helyeztetett, s a rendek czimereiket a főoltár elébe lerakák, mintegy azt tanusítók: hogy a király halálával az ország győzelmei is omladozásban volnának. Kitétettek szemléletre egy-szersmind a királynak az egyház irányábani buzgalmát tanusító ajándékai is, mint a 45 ezer aranyba került nagy arany kereszt, gyöngyök- s drágakövekkel mesterségesen ékesítve, hasonlólag drágakövekkel kirakott poharak, arany mosdó, gyer-tyatartók s egyéb különféle oltári drága készülétek. Továbbá ezüstből öntött képek, drága gyöngyökkel kirakott egyházi öltözetek, összesen 75 ezer aranyat érök. Ezenfelül az ország rendei is 700 aranyat tevének az oltár szélére. S az ekként

volt volna magyarok királya, hanem csak Szolimán török császár nevében uralkodott volna. Ezután sz. Mihály egyházában temették el.

¹⁾ I. Bonfin Decad. II. Lib. 1. pag. 185.

következett temetkezési szent szertartások bevégezte után 3 évi gyász ¹⁾ hirdettetett az egész országban, melynek egész eltelte alatt semmiféle nyilvános mulatságok, vígadozások sem tartattak országunkban. A rokszolánusok, mízusok, bolgárok és oláhok, szomorúságuk jeleül szakállaikat is levették. ²⁾

Felemlitendő: hogy e királyi temetőbe eltemetkezésre méltattak néhány nagy érdemű hazafiak is, királyaink rendeletéből, mint például *Rozgonyi* István, *Zsigmond*, *Buslai* László, *Mátyás* király rendeletéből. ³⁾

A történetíró nem épen öröndetes feladata körébe tartozik felemlíteni a kegyelet-mulasztást, melyet — noha a legbarbarabb népek is legocsmányább bűnnek ismernek — a Székes-Fehérvárral porló nagy hamvak irányában könnyelműen gyakorolni polgári bűn gyanánt épen nem róttak fel magoknak az illetők. „*Palmarem hanc jacturam (értve az egyházét) longissime superat — mond már koráról Bombardi* ⁴⁾ — *quod corpora quoque tot Divorum reliquis cum thesauris eodem interitu sunt involuta. Ferunt, quod merito dolorem exaggerat! aetate nostra erutum esse cereum sarcophagum pretiosiori ligneo inclusum, quem cum aliquot dies expositus in propatulo fuisset, liquari, et in candelas aptari jusserit avara manus.*“

* * *

A fentebbiekben leírt szentegyházon kívül valának még az időben Székes-Fehérvárnak mind bel-, mind külvárosában, több szentegyházak is, melyek ma már többnyire omladványaikkal egyetemben elenyésztek. Az ókori írók ugyan is még 10 szentegyházról emlékeznek, melyek a város falain kívül sz. Miklós, sz. György, sz. Mihály és sz. Margit tiszteletére alkotva valának. Legközelebb vala, mintegy 200 lépésre, a boldogságos szűz egyházához, a szent Péter egyháza, a mai fekete sas vendéglő közelében délre. Építőjét nem — de azt tudni: hogy IV. Béla király által lön felszentelve; ⁵⁾ koronázott királyaink itt ütötték arany vitézeiket. ⁶⁾

¹⁾ Ugyan illy 3 évi gyász tartott szent László királyunk halála után is.

²⁾ I. *Vályi*: Magyarországnak leírása. Buda 1796. I. Köt. 652. l. — Ellenben az *Ungaria* sat. című munka írója szerint: „*permissa viris barba, intonsi capilli, neglectus mulierum mundus, atra omnia et horrida.*“ I. i. u. 28. l.

³⁾ I. *Wagner* Diplom. Scepus.

⁴⁾ I. i. m. 243. l.

⁵⁾ *Thurócsy* i. m. 14. l.

⁶⁾ I. *Veliús* de bello Pannon. p. 98.

A vár kerítésében is sz. István, sz. György vértanú, s sz. Mihály arkangyal tiszteletére emelt szentegyházak valának, s mellyek a város akkori népességéhez képest mind meg annyi plébániáknak mondatnak.

Két nevezetes prépostság is vala hajdan Sz.-Fehérvárratt. Egyik a királyi szentegyházhoz tartozott; a másik ellenben a város köfalain kívüli szent Miklóstól nevezett egyházé vala. Ezekhez külön kolostor is tartozék dús jövedelmekkel, s különös szabadságokkal.

Valának továbbá a városban az augustinianusok és szent Klára szerzetbeli apáczáknak zárdáik ¹⁾ s a sz. Ferencz nevét viselő szerzeteseknek III. László királyunk által 1280-dik évben alapított kolostoruk, azon felül, hogy illyekkel még a sz. Domokos s remete szent Pál nevét viselt szerzetesek is birtak, sőt a máltai vitézeknek is volt e helyt 1191-ben hires Praeceptoratusok.²⁾ A Jézus nevet viselő szerzet is saját collegium-, s igen ékes szentegyházzal birt, mellyet 1747-ben e helyről származott Vánoschy Antal, ugyanazon szerzetbeli hires tag, építtetett s két tornyával együtt rézfedéllel befedetett.³⁾

A mai székes egyház Mária Terézia királynénk uralkodása alatt építtetett; keletkezése történetét részletesen előadja a következő okirat:

„Nos MARIA THERESIA Dei Gratia Romanorum Imperatrix Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniaeque etc., Regina Apostolica, Archi Dux Austriae, Dux Burgundiae, Superioris et inferioris Silesiae, Styriae, Carinthiae, Carnioliae; Marchio Sacri Romani Imperii, Moraviae, Burgoviae, Superioris et inferioris Lusatiae, Comes Habsburgi, Flandriae, Tyrolis, et Goritiae, Lotharingiae, et Barri Dux, Magna Dux Hetruariae etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit Universis: qualiter Fideles nostri Prudentes ac Circumspecti Judex, Senatus, ac tota Communitas liberae, ac Regiae Civitatis nostrae Alba-Regalensis Majestati nostrae humillime exposuerint: Quod posteaquam Parochialis Eorundem Ecclesia in ruinosum adeo devenisset Statum, ut adeo angusta esset, ut nec frequentari citra periculum, neque confluentem Solennioribus Festivitatibus populum mere jam Catholicum capere valeat, Ipsi pro incumbente Sibi Juris Patronatus Munere eandem renovare, et ampliari Constituerint; et cum pia eorum Intentioni angustia loci per adjacentes Custodiatus Albensis Fundos constricti obstitisset, Ipsi ad removendum hocce Impedimentum cum moderno Custode Albense Fidele quippe nostro Honorabili, Magnifico Gerardo Guilielmo a Dolberg Ecclesiae Augustanae Canonico, et Ecclesiae Cathedralis inibi Praeposito Majore, qua actuali attactorum Fundorum Possessore, Certum Cambialem amborum partium Subscriptionibus, et Sigillorum Apressione munitum Die Octava

¹⁾ I. *Thurocz* i. m. 37. l.

²⁾ I. *Korabinszky* Geogr. Hist. Lexikon. Pressburg 1786. 739. l.

³⁾ U. o.

Mensis Februarii Anni currentis infra notati iniverint Contractum, Tenoris infra-scripti; Supplicando Majestati nostrae debita cum Instantia humillime: quatenus praemissum Cambialem Contractum omniaque, et Singula in eodem contenta, ratum gratum, et accepta habentes praesentibusque Literis nostris inseri, et inscribi facientes, Autoritate nostra Caesarea, et Regio Apostolica benigne acceptare, approbare, roborare, et ratificare, ac pro Ambarum partium Contrahentium, earundemque Successorum majori firmitate in perpetuum valitum gratiose confirmare dignemur. Cujus quidem Cambialis Contractus tenor talis est: — Nos Johannes Carolus Liber Baro de Westernach Ecclesiae Cathedralis Augustanae Summus Decanus Senior, et reliqui Canonici, et Capitulares tenore praesentium significamus, quibus expedit Universis; quod Die Anno, Locove infrascriptis Reverendissimus ac Illustrissimus Dominus Gerhardus Guilielmus a Dolberg Frater, et Concanonicus noster Ecclesiaeque hujus Cathedralis Praepositus major, nec non Reverendissimi, et Serenissimi Principis, et Episcopi Tit. Consiliarius Intimus, et Custos Albensis coram Nobis personaliter Constitutus produxerit Certum Contractum Cambialem Viennae Austriae, Die 8. Februarii, Anno modo labente emanatum hujus Tenoris: Infrascripti Wolfgangus Erhardus a Dolberg Suae Illustrissimae, et Reverendissimae Dominationis Gerardi Guilielmi Liberi Baronis a Dolberg Venerabilis Capituli Cathedralis Ecclesiae Augustanae Summi Praepositi, Serenissimi Principis — Episcopi Augustani Consilarii Actualis Intimi, nec non Ecclesiae Albensis Custodis absolutus Plenipotentarius ab una; parte vero ab altera Judex, et Senatus, totaque Communitas Liberae Regiaeque Civitatis Alba-Regalensis Memoriae tradimus omnibus et Singulis quibus expedit Universis; Quod Nos Anno, Die, Locove datarum praesentium intuitu Cujusdam Fundi ab infra uberius declarati usque obtinendam benignam Suae Sacrae Caesareo Regiae, et Apostolicae Majestatis ratificationem iniverimus Cambialem Contractum Sequentibus; Primo: Ex parte antetitulatae Suae Illustrissimae Dominationis Custodis Albensis per me Wolfgangum Erhardum a Dolberg absolutum Plenipotentiarum ceditur fundus Judici, et Senatui, totique Communitati Liberae, Regiaeque Civitatis Alba-Regalensis ad Custodiatum Albensem pertinens, in quadrato mensuram centum Sexaginta Orgiarum exportans, ab occidente Ecclesiae Parochialis hujus Alba-Regalensis, ab oriente vero Domini Civis Joannis Georgii Schwartz, a meridie Domini Michaelis Krismanics Civis, et Senatoris hujus Civitatis Alba-Regalensis, a Septemtrione vero fundi, et Aedificii Civitatis, iu quo editus Ecclesiae Parochialis habitat, adjacens in perpetuum usuandus, et fructuandus, ac ut propius pro neo aedificanda Ecclesia Parochiali applicandus, pro quo adeoque cesso fundo ex parte porro Secundo: Judicis, et Senatus, totiusque Communitatis Liberae, Regiaeque Civitatis Alba-Regalensis Titulato Domino Wolfgango Erhardo a Dolberg utpote absoluto Plenipotentiaro antetitulati Illustrissimi, et Reverendissimi Domini Custodis Albensis ceditur fundus in aequivalenti mensuram aequae Centum Sexaginta Orgiarum in quadrato exportans, qui Capellae Custodiatas ab Occidente usque plateam extenditur, a meridie Ecclesiae antiquae Parochialis, a Septemtrione vero Domui Curiali Civitatis Alba-Regalensis vicinus est, quoque in perpetuum pro lubitu usuandus, et fructuandus prout Partibus abutrinque taliter praedicti fundi in perpetuum cambiati, et cessi sunt. In ejus rei perpetuam, et irrevocabilem firmitatem, atque stabilimentum praesens Contractus interimalis Cambialis ambarum Partium subscriptionibus, et Sigillorum appensione munitus est: Signatum Viennae Die Octava Februarii, Millesimo Septingentesimo quinquagesimo nono Wolfgangus Erhardus a Dolberg, qua Custodiatas Albensis Plenipotentarius (L. S.) N. N. Judex, et Senatus, totaque Communitas Liberae, Regiaeque Civitatis Alba-Regalensis (L. S.) Et quemadmodum praecursorum per Fratrem Suum, qua omnino legitimum Suum Plenipotentiarum cum Libera Regiaeque Civitate Alba-Regalensi initum Contractum cum Speciali Consensu, et Voluntate Sua factum fuisse recognosceret, ita eundem coram Nobis ratificando, et Confirmando, Super hacce Ratificatione, et Confirmatione Authenticas a Nobis exposceret Testimoniales, quas eidem concedendas esse duximus, praedecaratamque Con-

firmationem, et Ratificationem Coram Nobis factam esse testamur, Augustae Vin-
delicorum Vigesima Martii, Millesimo Septingentesimo quinquagesimo Nono (L.S.)
Nos itaque humillima antelatae Civitatis nostrae Alba-Regalensis Iudicis, Sena-
tusque, ac totius Communitatis Supplicatione nostrae modo, quo Suprafatae Ma-
jestati, Regia benignitate exaudita, clementer, et admissa, praeinsertum Contra-
ctum Cambialem praesentibus Literis Nostreis insertum, et inscriptum, quoad
omnes ejusdem Continentias, et Clausulas ratum, et acceptum habentes, benigne
acceptavimus, approbavimus, roboravimus, et ratificavimus, ac pro Antelatis amba-
bus Partibus Contrahentibus, earundemque Successoribus universis perpetuo va-
liturum gratiose confirmavimus; Imo modalitate praedecarata acceptamus, appro-
bamus, roboramus, ratificamusque, et Confirmamus; Salvo Jure alieno; Harum
nostrarum Secreto Sigillo Nostro, quo ut Regina Hungariae Apostolica utimur,
impendenti communitarum Vigore, et Testimonio Literarum. Datum per manus
Fidelis nostri Nobis Sincere dilecti Spectabilis ac Magnifici Comitissae Nicolai Pálffy
ab Erdöd, perpetui in Vöröskéö, Comitatus Poseniensis perpetui Comitissae, Arcis-
que Regiae Poseniensis Haereditarii Capitanei, Curiae nostrae Regiae per Hunga-
riam Magistri, Camerarii item, Consiliariiique nostri Actualis Intimi, et per Ante-
latum nostrum Hungariae Regnum Aulae nostrae Cancellarii etc. in Archi Ducali
Civitate nostra Vienna Austriae, Die vigesima quarta Mensis Aprilis, Anno Do-
mini Millesimo Septingentesimo quinquagesimo Nono. Regnorum Nostrorum
Hungariae, Bohemiae, et reliquorum Anno Decimo Nono. *Maria Theresia* m. p. —
Comes Nicolaus Pálffy m. p. — Josephus Jablanczy m. p.

Püspökség. Jóllehet a Székes-Fehérvárat alapító szent ki-
rály, az általa épített szentegyházhoz püspököt nem ren-
delt; a társas káptalan felébe helyezett nagy prépostot a nagy
házában páratlan jogokkal ruházta fel; a római pápák egye-
dül hatalma alá helyezvén őt olly annyira: hogy az ország-
beli püspökök nem másként, mint a sz.-fehérvári nagyprépost
elevei engedelmeivel misézhettek a székes egyházban, sőt
magok a királyok- és királynék megkoronázása sem vala más-
kép törvényesnek tekinthető, ha csak e nagyprépost jelenlété-
ben nem ment véghez; „hujus Civitatis — olvassuk *Du-Mesnil*
munkájában is — nullum voluit (sz. István) esse Episcopum;
sed eum, quem ipse delegerat, Pontificalia celebrare praece-
pit; Decimas ejusdem loci soli Praeposito et monachis (mint-
hogy az előkorban a kanonokok legtöbbszörre a kolostorok egyé-
neiből választattak, a „monachus“ értelmezése önként követ-
kezik) attribuit, prohibuitque, ne quis Episcopus absque eorum
consensu Divina celebraret mysteria.“ S csak Mária Terézia
királynénk alapítá a ma Székes-Fehérvárat székelő r. kath.
püspökséget 1777-ik évben, a veszprémi püspökség tág terüle-
téből. *Kiterjed* pedig e püspökség területe egész Sz.-Fehérvár
s Pilis vármegye nagyobb részére. *Eloszlik* két, székes egy-
házi s budai főesperestségre; amaz felső és alsó sz.-fehérvári,
csákvári, vályi, adonyi, bitskei s érdi — emez pedig szigeti,
felső és alsó budai alesperestségekre. — A püspökség kelet-

keztekor számított 62 anya-egyházat, jelenleg pedig 82 anya-egyházat s administraturát, és 43 segéd-lelkészséget, 139 világi papot, 3 szerzetes házat 39 szerzetessel, 16 papnövendéket, 146,883 rom. kath. lelket, (az összes népessége e püspöki megyének 228,595, e között 4001 g. e., 65,542 ref., 4488 ev., 7681 héber).

Püspökeinek névsora következő: sélyei Nagy Ignác (előbb veszprémi kanonok s k. helytartósági tanácsos) kineveztetett 1777-ben, meghalt 1789-ben. — Milassin Miklós, előbb szent ferenczi (Capistr. Provinciae) szerzetes s tábori főpap 1790—1811-ig. — Vurum József, előbb egri kanonok s helytartósági tanácsos 1816—1821 (Nagyváradra tétetvén át). — Kopácsy József, előbb veszprémi kanonok 1821—1825 (Veszprémbe tétetvén át). — Pacséri Szutsits Mátyás Pál, előbb kalocsai kanonok, 1827—1830 (Diakovára tétetett át). — Horváth Ján., előbb veszprémi kanonok s magyar udv. kancelláriai előadó 1830—1835. — Szalai b. Barkóczy László, előbb egri kanonok s kir. táblai főpap, 1837—1847. — Farkas Imre, székes-fehérvári kanonokból, 1851-ben lön kinevezve.

Káptalan. A sz. István király alapította székes-fehérvári boldogságos szűz asszonyunkról czimzett társas káptalan a törököknek 1543-ki berohanása által végkép feldúlott. Az 1765-ik évben Pozsonban tartott országgyűlés kérésére Mária Terézia királyné, az azon évi 10. törv. cz. által elrendelt, s az akkori káptalani prépost és örkanonoknak bekövetkezendő kimulása, avagy máshova áttétele esetében a káptalannak eszközlendő újból alakítását 1777-ben valóban létesítette, azt székes káptalani méltóságra emelvén, s az új székes egyháznak szent István első királyunk, addig Raguzában tiszteletben tartott koponyáját, saját költségén 512 unciát nyomó aranyozott ezüstbe foglalva, adományozván. — I. Ferencz királyunk utóbb az 1827-ki 26. t. czikk által a káptalant hajdani hiteles helyiségébe visszahelyezé azzal: hogy mindazon okiratok, melyek a káptalan által szerkezendő sorozati kimutatás szerint az egykori Székes-Fehérvár levéltárából a török uralom alatt más levéltárakba széthordattak, annak visszaadassanak; Horváth János püspök kérelmére 1831-ki ápril 22-kén a káptalanbeli kanonokok részére legfőbbleg az is engedményeztetvén: miszerint ezek, különös káptalani jelkép, nyolczszögű keresztet viselhessenek, mellynek előrészn az ország czime-

reit Boldogságos Asszonyunknak felajánló sz. István e. k. képe eme felirással: „*S. Stephani Proto-Regis Honori*,” a másikon pedig az adományozó királyi felség nevének kezdő betűi: F. I. és alább „1831” eme körirattal: „*Apostolici Regis Clementia*” látható.¹⁾ 1841-ki június 1-ről pedig *V. Ferdinánd* királyunk báró Barkóczy püspök felterjesztésére, a kanonokok számát nyolczra legkegyelmesebben emelé.

Van ma Székes-Fehérváratt a r. katolikusoknak két anya egyházuk; ugyanis:

A) a sajátlagos *székes-fehérvári*, keletkezett 1688-ban, anyakönyvei: a) kereszteltéké 1688, b) házassultaké 1694, c) meghaltaké 1702 óta léteznek. Területében következő egyházak vannak: 1) a várbeli püspöki s egyszersmind parochialis sz. István első király tiszteletére; 2) papnöveldei egyház szent Józsefhez (hajdan carmelitáké); 3) a cistercitáké Nep. sz. Jánoshoz; (hajdan Jezuitáké s eltöröltetésük után remete szent Pál szerzeteseié); 4) sz. Ferenczieké, szent Imre herceghez; 5) a sz.-fehérvári őrség (custodiatus Albensis) kápolnája, sz. Annához; 6) temetőbeni kápolna a szent Háromsághoz. — Az egyház védői jog a sz. k. várost illeti.

B) a *felső városi* anyaegyház 1778 óta létezik, melly évtől vezetnek anyakönyvei is. — Területében létezik még 1) a vár kívüli egyház, szent Sebestyén és Floriánhoz; 2) a városi kórházbeli kápolna, sz. Rókushoz, — s 3) szállókbeni kápolna sz. Donathoz. — Az egyház védjog szinte a sz. k. várost illeti.

A görög n. egyesülteknek is a ráczvárosban saját, ker. sz. János tiszteletére emelt, s a budai Protopresbyteriatus alá tartozó, egyházuk van 1723. év óta, anyakönyvei azonban 1728. évtől kezdődnek; fiók községei: Seregely 1½, Csákvár 3, s Veszprém 4 órányira. — Az itteni g. n. e. község saját házzal bir, melly utáni évi 300 vft. jövedelmét az e városba letelepülni kívánó mesterember- s kereskedőknek szokta adományozni. Ezenfelől az egyházi árvatár 4000 vfttal bir.

Az izraelitáknak synagogájuk van.

Kolostorok. A sz. *Ferencz* (Provinciae Marianae) nevet viselő szerzet kolostorát IV. László király építtette, s 1280-ban

¹⁾ „Crux — haec — — pendet e ligula viridis coloris, marginibus coccinei coloris, ac implicato huic scutulo formam lyrae repraesentante, in quo Insignia regni Hungariae conspiciuntur, quodve scuto ex aureis lauri foliis cum superposita Regni Hungariae corona circumdatur.”

megújított, s midőn a 120. lapon előadtak szerint Székes-Fehérvár 1543-ban a törökök által feldúlott, e kolostor is leromboltatott, és az egyház török fegyvertárrá alakítottatott. S a városnak 1688-ban visszafoglalásakor e szerzetesek előbb a prépostsági épületbe, s innen csak két év múlva hajdani s mai kolostorukba telepítettek vissza. Azonban mai kolostoruk s szentegyházuk, magánosok adakozásai folytán, 1720-ban kezdett épülni, míg 1730-ban teljesen bevégezve lön. — A szerzetesek jelen évbeni száma 16.

A *Cistercita* szerzet, remete Pál s illetőleg a Jézus nevét viselő, egyházát s kolostorát bírja. Hivatása tanítás lévén alább szállandunk felőle.

Elaggodt lelkészek ápoló intézete. (Institutum emeritorum Sacerdotum.) Ez üdvös intézet létesültét néhai első püspök séllyei Nagy Ignác felhívására, összegyűlt ájtatos hagyományoknak köszöni. S 1801-ben az első nagyprépost, Grubánovics Zsigmond, házáat az ehez tartozott telkekkel együtt az intézetnek hagyományozván, e háznak eladása folytán az alapérték 14,000 pfittal növekedett; s jelenlegi kamatozó alappénzei 17825 pftra mennek. Minthogy azonban ez alaptökének 4, 5 s 6% kamatai, a helytartóságilag öt számban megállapított aggodt papok ellátására épen nem vala elégséges: a hiányzó összeg a veszprémi püspökség felesleg jövedelmeiből pótoltatni felsőbbleg rendeltetett; és mivel az intézet saját házat nélkülöz, az elaggodt papok ideiglen a papnöveldei épületben elszállásoltatni parancsoltattak. Ez érintett intézkedés sem nyújta elég eszközöket, hogy az intézet üdvös céljának megfelelhessen, míg végre néhai szalai báró Barkóczy László 1838-ki február 25-ről az alárendelt összes megyei papságot arra hívta fel: hogy mindenike akár illető alesperestsége útján, akár közvetlen nyilvánítsa ki a megyei hivatalnak: minő összeget leendne hajlandó vagyonából a kérdéses célra felajánlani? eme önkéntes ajánlattal a különben megyei határozatnál fogva szokott végrendelkezési hagyományozás kötelezettsége alól felmentesítve lévén. Ég áldása lengett az ajánlatok felett! azt eredményező: hogy 1842-ik évben a székes egyház közelében az elaggodt lelkészek számára sz. Boromaeus Károly nevére címzett megyei ház építhetett fel, melly jelenleg, ellátást igénylő aggodt s beteg lelkészek hiányában

még, nehogy üresen álljon, káptalani kar-éneklő lelkészeknek egyenkint fizetett 20 pft évi lakbér mellett kiadatik.

A *papnövelde* létét köszöni második székes-fehérvári püspök Milassin Miklósnak, ki I. Ferencz királytól e czélra az el-törölt Carmelita szerzet zárdáját az egyházzal együtt 1801-ben adományzásképp kieszközlé, s mellyben az intézet 1802-ki nov. 17-kén meg is nyitattott. 1851-ben a növendékek száma 16 volt.

VIII. Tanintézetek.

A *székes-fehérvári* középtanoda nyitja meg a hazánkbeli ezen osztálybeli tanodáknak sorát, melly a szent király által, hi-hetőleg egy időben az ottani káptalannal, alapittatván, hazánk valóságos anya-iskolájának tekinthető s még a XIII-ik század-ban is virágzott. — Már sz. Gellért püspök élet-leírásában olvashatni : miként e szent férfiú frater Mórt a király üdvözle-tére Székes-Fehérvárra küldé, meghagyván neki egyszersmind, hogy az iskolákba is bemenne, mellyek akkor Sz.-Fehérváratt híresek valának s találna a tanulók közt tanitót vagy is okta-tót, és hozna egy ollyat (Csanádra). Ki Fehérvárra érven, s elvégezvén a királynál dolgát, bémene az iskolába, hol egy német vala, bizonyos Henrik nevezetű, a növendékek almés-tere, kit midőn megszólita, az bele egyezvén, könyveivel együtt ment vele a püspökhöz, ki őt kedvesen fogadván, ol-vasómesterré tette a tanítványok közt¹⁾; — ókori tanodáját Sz.-Fehérvárnak a bekövetkezett gyászos törökök elenyésztették, mig utóbb a török iga alól 1688-ban megszabadult városban letelepült Jézus társaságbeli szerzetesek főnöke, sz.-fehérvári születésű, Vánosi Antal tetemes összegre ment örökségét szentegyház s collegium építésére fordítá. — A még most is teljes épségben fennálló collegium 1745-ben, a szentegyház pedig 1751-ben készült el. — 1727-ben megnyitott Gymna-siumuk kezdetben 4 nyelvészeti osztályból állott, ezekhez já-rult 1737-ben a két humanitási osztály, és a Gymnasiumhoz kötött Mária társulat. — 1770-ki május 4-én Khorn Leopold jezuita, a helybeli Gymnasium tanulói számára alapítványt tett, mellynek kamataiból a kitünőbb tanulók díj-könyvekkel

¹⁾ I. Toldy Ferencz : a magyar irodalom története. Pest 1850. I. k. 54. l.

serkentessenek. — 1773-ban eltöröltetvén a Jezus társaságbeli szerzet, 1773—177⁶/₇-dik évig a város a felosztatott szerzet helybeli tagjaival akkép szerződött: hogy a tanoda sorsa elintézteig folytatnák tanári pályájukat; — végre 1776-ban egyházuk a tanodával együtt, gr. Fekete György országbíró közremunkálása folytán, remete sz. Pál szerzeteseinek adatott át. — Az 1779-ki év már azért nevezetes: mert a Gymnasiumba felvétetni kívánó ifjak a beiratás előtt képességi szoros vizsgálat alá vonattak. — 178³/₄-ben az ország tan-kerületekre osztatván Székes-Fehérvár a pécsi kerületbe¹⁾ kebeleztetett. — 178⁵/₆-ki mártius 20-án olvastatott fel a cs. leirat, melylyel az ország legtekintélyesb család tagjaiból állott sz. Pál magyar eredetű szerzet rövid nyilvános élete után eltöröltetett. Ugyanazon hó 28-ról kelt k. helytartótanácsi rendelettel a sz. Pál rendi tanárok további rendelkezésig tanári állomásaikon meghagyattak, — míg 178⁶/₇-ben a collegium kir. eleség raktárrá alakíttatott, s a német nyelvűvé lett tanoda világiaknak adatott át. — 1799-ki szeptember 18-án a Gymnasiumnak 1901 ft 35 krból állott tőkéje Budára, az udvari kamrai pénztárba, szállíttatott át, honnan a kamatok mai napig díj-könyvek szerzésére rendesen leküldetnek. — 1802-ki július 2-kán Schininger Ignác, volt jezuita, alapítványt tett három szent misére, hogy azok szent Alajos, az ifjúság védszentje napján szolgáltatassanak a tanulók javára, a mint is az alapítványozott tőke a szentegyház pénzeihez csatoltatván alapítványzó szent szándékának mai napig elégtétetik. — 1807-ben a Gymnasium öt osztálya egygyel szaporíttatott. — 1812-ki septemb. 21-ről 21747. sz. a. kelt kir. helytartótanácsi rendelet tudatá a tanári testülettel: miszerint azon évi novemb. 1-től a jezuiták társháza a Gymnasiummal együtt átadatik a zirczi Cisterczi rendnek, az addigi tanárok ideiglenesen mint nyugalmazottak volt fizetésüket élvezendik, míg sorsukról rendelkezve lesz. — 1813-ki szeptember 21-én csakugyan a zirczi Cisterczi rend a Gymnasiumot a székház s templommal együtt átvette. — 1850. június 22-én Sterne Ferdinánd, soproni kerületi főigazgató, a tanodai ügy új szervezését illetőleg Székes-Fehérvárratt megjelent, s a helybeli tanodában tartott négy napi szigorú vizsgálat után, a saját elnöklete alatt tartott tanári ülésben, a

¹⁾ A pécsi kerület főigazgatója gr. Teleky József volt.

helybeli középtanodát csak al-gymnasiummá alakíthatónak nyilvánítá, minthogy a magas kormány szándékánál fogva csak ott, hol bölcséleti szak is létezik, ezek beolvasztásával lévén a nagy Gymnasiumok alakíthatók. Ezen a hely s környék lakóinak kedélyére leverőleg hatott hír köztudomásra jutásával a megyei főnök, Petheő János, vezérlete alatt két tanácsnok s ugyan annyi tisztesb polgárokból alakult küldöttség kéré fel Villax Ferdinánd zirczi apátot a 4 felsőbb osztály felállítása s ellátása terhének a szerzetre elvállalására. A nevezett apát teljes reménynyel bocsátá el a küldöttséget; a mint is augusztus 26-kán övével tanácskozá az eredményezé: hogy Székes-Fehérvárra a szerzet nagy Gymnasiumot állítani, felszerelni, s saját egyéneiből választott tanárokkal ellátni, késznek nyilatkozott. E hazafiui vállalkozás legfelsőbb elfogadást nyert azzal: hogy 185⁹/₁-ben csak 6, és a folytatólag kiegészítendő osztályokban adassanak elő az új tanrendszer értelmébeni tan-tárgyak. Ez átalakítás történetében nem lehet nem örökíteni cs. k. kamarás gr. Zichy György nagylelkűségét, melylyel tetemes költséggel szerzett természettani szereit a székes-fehérvári Gymnasium használatára örök időre átadá. A tanodának october 20-kán lett megnyitása ünnepélyességét nevelé Farkas Ferencz, káptalani nagyprépost, azon nyilatkozata: miszerint addig is, míg majdan végrendelete foganatba menend, a helybeli főtanodában erkölcs s tudományban kitünő két tanuló számára már az évben folyamatba vendő külön 50 pft ösztöndíjt alapítand; e nagylelkű ígérését a következő évi január 15-kén kiadott alapítvány-levél, s junius 28-án a tanári kartól ajánlott ifjaknak ez ösztöndíjra kinevezése által ünnepélyesen beváltván.¹⁾

A székes-fehérvári Gymnasiumbeli tanulók száma — a mennyire a fennlévő hagyományokból kivehető — évenként változott:

1727-ben 74, 1728-ban 72, 1731-ben 114, 1733-ban 130, 1768-ban 369,
1773-ban 156, 1814-ben 235, 1815-ben 261, 1816-ban 281, 1817-ben 288,
1818-ban 299, 1819-ben 322, 1820-ban 312, 1821-ben 325, 1822-ben 349,
1823-ban 353, 1824-ben 355, 1825-ben 354, 1826-ban 341, 1827-ben 355,
1828-ban 355, 1829-ben 369, 1830-ban 342, 1831-ben 336, 1832-ben 327,
1833-ban 319, 1834-ben 295, 1835-ben 278, 1836-ban 259, 1837-ben 262,
1838-ban 247, 1839-ben 269, 1840-ben 250, 1841-ben 229, 1842-ben 291,
1843-ban 259, 1844-ben 280, 1845-ben 243, 1846-ban 263, 1847-ben 235,

¹⁾ I. Zárszózat a Zircz - Cistercki rend székes-fehérvári nagy Gymnasium-ban a tan-év végén 1851.

1848-ban 236, 1849-ben 154, 1850-ben 122, 1851-ben 152, 1852-ben pedig következő volt:

Osztály	Fél év	kezdetén végén		Osztály	Fél év	kezdetén végén	
		a tanulók száma				a tanulók száma	
I.	1.	37	37	V.	1.	26	26
	2.	37	36		2.	24	23
II.	1.	21	21	VI.	1.	29	27
	2.	21	19		2.	27	24
III.	1.	24	24	VII.	1.	20	20
	2.	22	22		2.	20	16
IV.	1.	28	28	összesen :	1.	185	183
	2.	25	23		2.	176	163

Az ezen Gymnasiumhoz kötött *osztón-díjak* következők:

a) *Farkas* Ferencz, nagyprépost, 1850-ki január 15-ről kelt alapító levele értelmében 2 legjelesebb ifjú közt megosztandó 100 pft. — b) Néhai *Rauch* János, választott polgár, 736 pft alapítványa évi kamatjának fele. — c) a *Khorn*-féle alapítvány díj könyvekre.

Ezen felül van a r. katolikusoknak 9 elemi s alsóbb iskolájuk, melyekben 1851-ben, jelesen az elemiekben 298, — a többi alsóbb iskolákban pedig 882 fi s 1168 leány, összesen 2050 gyermek nyert kezdő oktatást; a reformátusoknak 1, g. n. egyesülteknek 1, s hébereknek is 1 külön iskolájuk van.

A 19-ik számú *gyalog ezred növendékházában* a szokott katonai tantárgyakon kívül a hittan, és 1832-dik év óta a hazai nyelv ismertetése¹⁾ is taníttatnak a növendékek, kiknek száma 1851-ben 71 volt.

IX. Jótékony intézetek, egyletek s alapítványok.

Székes-Fehérvár sz. k. városában következő három jóltevő intézet létezik, jelesen:

a) *Szegények intézete* a helybeli szegények segedelmezésére 8690 ft 51²/₅ kr. tökepénzzel bir; mely összeget egy előkelő polgár, úgy szólván, minden jutalom nélkül kezeli, tiszteletdíjkép húzott két öl tűzifája illynek tekinthető nem lévén.

¹⁾ 1. Schematismus Diaecesis Alba-Regalensis 1851. 85. 1.

Az intézet jövedelmét, az említett tőke kamatain kívül, hetenkinti kéregetés, büntetés-pénzek, ajándékok s hagyományok — bizonyos összegre meg nem határozhatók, képezik.

b) *Betegek intézete*, vagyis a városi kórház, melyben a vagyontalan betegek, vallás s nemzetiségrei tekintet nélkül, ingyen ápoltnak; tőkéje 9392 ft 35⁸/₄₀ kr., a kamaton kívüli egyéb jövedelmeit az a) alatt elősorolt kútforrásokból — a kéregetést kivéve — meríti. Egyébiránt ez intézetbe a mesterlegények, sőt a vagyonosbak is mérsékelt díj mellett bevétetnek. — A betegeket a városi főorvos s sebész, a nélkül hogy ez intézet részéről fizetéssel elláttatnának, hivataluknál fogva ingyen gyógyítják. Az intézet vendéglője határozott árért szolgáltatja ki a betegek számára szükségelt étkeket. Maga az intézet ikertestvérének, t. i. a mindjárt következő pontban megemlitendő öregek intézete házában létezik, évi házbér fizetés mellett; hol ezen felül egy sebész ingyen szállásol, kinek kötelessége időközben a betegekre felvigyázni, s a rögtön előforduló eseteknél segítségre lenni.

c) Az *öregek intézete* eleintén elaggott városi polgárok számára volt szánva, később, a mint az emberiség s felebaráti szeretet eszméje mindinkább tágasabb tért vívott ki a nem romlott emberi szívekben, ezen intézet a nem polgároknak is megnyitott. Van a belvárosban háza, melyben a cs. kir. katonai kóroda létezik, a városi pénztár fizetvén érette az évi házbért, — továbbá van az intézetnek 12994 ft 20 kr. tőkéje, s jövedelmei ugyan azok, melyek a fentebbi két pontban nevezett intézeteké.

A két utóbbi intézetnek közös gondnoka s számadója van, kinek évi fizetése 200 pft.

Ezen elősorolt intézeteket a városi hatóság, a nép buzgalmát felhasználva a mint alakította: úgy azoknak folytonos védője s főgondnoka. — Egy évtized előtt a városi közönség áthatva az emberiség érzetétől elhatározá: hogy az örök bevallásoknál minden forint után ezen intézetekre $\frac{1}{2}$ krt fizetessék, melly határozatot az egykori m. k. helytartótanács is jóváhagyá. Ezen jövedelmen a két utóbbi intézet testvérileg osztozott, s az azoknak legbővebb kútforrását képezvén létüknek valódi tényezője volt. Azonban a bélyegtörvény behozatala következtében az intézetek mondott jövedelmük főágát elvesztvén, az elszegényedés örvényéhez majd nem közelite-

nek, de kormányunk atyai gondoskodásától lehet segéd kezeket várni, melyek nélkül a városi hatóság kénytelen leendne a betegek házáat egykét év múlva bezárni, s a későbbi nemzedék sajnálkozva fogna visszaemlékezni : hogy ezen egykor olly virágzó intézet, melynek jótéteményeit a legszegényebb néposztály élvezte, az idők mostohasága miatt elenyészett, mert a város szorongatott körülményei közben nem képes az elvesztett 2000 pft évi jövedelmet minden jóakarata mellett is pótolni.

Ezen intézeteken kívül a városban — kivéve a helybeli káptalan felügyelete alatt álló egyházi alapítványokat — más intézetek avagy alapítványok nem léteznek. Azonban az e város kebelében létező egyletek sorában

1) A *gazdasági egyesület* 12 év előtt 200 részvényre alakított, alaptőkéje 2000 pft s célja : méhtenyésztés, gyümölcsfák nemesítése s dohánytermelés volt, azonban félszeg kezelés által alaptőkéje elenyészett, s jövedelme olly csekély, hogy az évi költségeket fedezni nem bírja, sem pedig azon tér után, mellyen gazdálkodik, nem képes az évenkénti haszonbért kielégíteni.

2) A *mezei gazdák egylet*ének keletkezte talán félszázadot felül múlt ; célja : tagtársainak diszesebb eltemetése, minden tag évenként 4 v. garast fizet, mellyért egy pár szent mise a társaság részéről évenként szolgáltatik, egyébiránt semmiféle más értéke nincs.

3) A létezett — de az idők vihara által megszüntetett két *casino társaság* maradványaiból finomabb társalgás végett 1850-ik évi april 24-én alakult új casino részvényeseinek száma 1851-ben 230; s értéke 400 pftra számíthatatik, melly azonban bútorokba fektetett ; ha a részvényesek a részvényeik után megállapított 6 pft díjt befizetnék, évi jövedelme 1380 pftot tenne. Végre

4) A *takarék pénztár* 1845-ik évben november 1-ső napján 325 részvényre fektetett 16250 pft alaptőkével nyitott meg. Az intézet igazgatása egy a közgyűlés által választatni szokott elnökre, 2 igazgatóra s részvényesekből álló 24 választmányi tagra, továbbá egy pénzkezelő, egy könyvvezető, jegyző s ügyészre van bízva. 1850-dik évbeni pénzforgalom összege 309,276 ft 17 kr-ra, s a tiszta jövedelem 1741 ft 41 kr-ra emelkedett. Az intézet keletkezte óta pedig, azaz : 184⁵/₆-ik évtől

kezdve 1851-ki január hó végeig a bevétel 2,067,464 ft 12 krt tett; miből azonban forgalomban csak 266,894 ft 35 kr. maradt, jelesen 190,826 ft 56 kr. realításokra, 13,944 ft zálogokra, 38,267 ft 16 kr. váltókra, 16,364 ft 38 kr. az intézet sajátjául megvásárlott házba fektettetett, s a pénztárban készletül 7491 ft 45 kr. maradt.

Az Europa többi országaiban több századokkal azelőtt már létezett „*Élet biztosító-intézetek*“ tekintetében hátramaradt édes hazánkban, Székes-Fehérváratt született meg legelőször a nagyszerű eszme, mellynek jóltevőségétől áthatott Székes-Fehérvár fiai, az ismeretlen de hasznot ígérő szülöttet 1846-ik évben hő karokkal fogadák. A jelen leírásunk tárgyaul vett ösváros irányábani kegyeletünk feladatunkká teszi, ezen a nagy hazában első e nemüi intézet keletkezése phasisait legalább — miután az alig keletkezhetőt, a mindjárt bekövetkezett szerencsétlen csemények — óhajtjuk hinni, egyelőre csak: üdvös működésében megakaszták. — Előkelő egyénekből alakult jót álló társaság előlegezte az intézet felszereléséhez szükséges költségeket. Hamvasy Emér, a sz.-fehérvári takarékpénztár akkori könyvvezetője, s az életbeléptetett életbiztosító intézet meghatalmazottja külföldre küldetett, hogy ott az életbiztosító intézetek szellemével megismerkedvén, s azok kezelését s felszerelését betanulván, szerzendő tapasztalataival, a célba vett intézetnek, nemzetünk igényeinek megfelelő, létesítéséhez sikerrel járulhasson. Kilencz héti külföldön tartózkodása alatt személyesen is megismerkedett Massius E. A. — a külföldi jelesebb életbiztosító intézetek alapítójával, mint kivel már elindulása előtt is levelezett. Massius megismertette Hamvasyt Bruns A. D., a hannoverai hasonnemű intézet igazgatójával, és Kranke J., hannoverai tanár- s számtudorral, kiknek bizalmát csakhamar megnyervén, az életbiztosítás minden titkaiba bevezettetett, s miután a lipcei, gothai, hamburgi, poroszloői és hannoverai intézeteket meglátogatta, szakszerű képzettséggel hazánkba visszatérve küldöinek előterjesztette: mikép ő a hannoverai kölcsönös életbiztosító intézet szellemével barátkozott meg legjobban, annál is inkább, mivel a külföld szakértő tudorai azt legkor- és czélszerűbbnek, s egyszersmind legigazságosabbnak vallák — s e szerint annak mintájára kívánná a szigorú kölcsönösség alapelvén nyugvó életbiztosító intézetet állítani. Ezen nyilatkozatra — mivel intézet törté-

netét adjuk elő, a történeti igazság érdekében — habár röviden is — meg kell említenünk: miként a jótálló társaság közül némelyek ezen intézet felállításában *részvényes* társaság ¹⁾ létesítését sürgették; de a nagyobb rész belátta: mikép nem lehet, nem szabad, hogy egy általános biztosító intézet részvevői filléreiből csak néhány székes-fehérvári gazdagodjék; belátták, hogy egy országos intézet jótékonyságában minden részvevőnek egyaránt kell részesülni: s bár a vesztes fél visszalépett, az intézet még is létre jött s megnyílt 1847-ik év elején „*első magyar kölcsönös életbiztosító intézet Székes-Fehérvárratt*“ cím alatt; melynek alapszabályai, kezelése s a részvevőkkel való viszonya következőkben tartalmazzák:

„A Székes-Fehérvárratt alakult e. m. k. életbiztosító intézet felvesz részvevői közzé 15-dik évkortól 60-ikig, minden Magyarország és kapcsolt részekben lakó ép és egészséges egyéneket, vagy „életösszára“, úgy hogy a biztosított tőke, biztosító bármikor történendő halálakor fizettetik ki maradékainak, vagy „határozott időre“, midőn a biztosított összeg csak azon esetben fizettetik ki biztosító maradékainak, ha az, a határozott idő eltelte előtt halt meg; ha pedig életben marad, a biztosítás rá nézve a határ idő eltelte után megszűnik. — A részvevők közti szigorú kölcsönösség alapelvén nyugszik ezen intézet, mely alapelv nyomán pontosan ki van puhatolva, hogy minden életkorban lévő egyénnek mennyit kell 100 forint biztosított tőkéből fizetni évenként, ha a halálózás úgy történik, mint azt a legjobbaknak tapasztalt halálózási tabellák mutatják. Ezen puhatolás után készített azon alapszámítás is, melyre az intézet kivetési tabelláit készítette. Ezen alapszámítás szerint minden részvevő életkora nevékedtével, az általa fizetendő részvétdíjaknak is emelkedniök kellene: de hogy az élemedettebb korban lévők tetemes összegek fizetésével egyszerre ne terheltesse: a 100 ft tőkéből fizetendő részvétdíjak emelkedése 65-dik évkornál 5 ft 30 kron megállapodik. — Ezen alapszámítás szerint minden részvevő életkorához képest fizet felvételekor: a) belépti díjt és b) pénztári előlegezést. A belépti díj célja az: hogy abból egy tartalék tőke neveltessék, melyből a 65-ik évkornál megállapodó, de alapszámítás szerint szükségkép emelkedendő részvétdíjak hiánya pótolassék. A pénztári előlegezés pedig arra való, hogy az intézet a számadási év folyama alatt megholt részvevők biztosított tőkéit kifizethesse, mivel a lefolyt év kiadásait aránylagosan mindig a következő év elején osztja fel a biztosított tőkékre. Ezen előlegezés részvevő halálkori évébe tudatik be nevelményével. Felvételi év után következik az első kivetési év, a mikor részvevő fizeti a lefolyt évben megholtaknak kifizetett tőkéktől az általa biztosított összegre esendő részvény díjt. Minthogy pedig a részvevők által fizetni szokott belépti díjakból alakult tartalék tőke nem elegendő a 65-ik évkoron felül emelkedendő részvétdíjak hiánya fedezésére: tehát minden részvevő 10 évig, ha ugyan él, fizet csekély pótlék díjt is. Tíz év múlva minden részvevő csupán részvétdíját fizeti. Az intézetnél jelenleg biztosítható legkisebb összeg 100 ft és a legnagyobb 4000 pft.

¹⁾ Részvényes intézeteknél a részvétdíjak állandók, s ha valamely évben az intézet többet vesz be, mint mennyit a megholtak után kifizetett, a nyereségben a részvényes tagok osztoznak: kölcsönös intézeteknél pedig a részvétdíjak változók, mert az ily intézet mindig csak annyit vet ki részvevőire, mennyit a megholtak után kifizetett; így tehát kölcsönös intézeteknél a lehető nyereségben mindig a részvevők általában, tőkéikhez aránylag, részesülnek.

— Az intézet rendezésére s kezelésére két hatóság ügyel fel, u. m.: 1-ször a 12 személyből álló *felügyelő bizottmány*, melynek joga és kötelessége öröködni a felett: hogy a részvevők jogai ne esonkitassanak, az alapszabályok pontosan megtartassanak, az évi számadásokat az vizsgálja sat., és 2-or igazgatóság, mely áll igazgató, meghatalmazott, titoknok és ellenőről. Igazgatóság vezeti az intézetet alapszabályai útmutatása szerint, ügynököket nevez ki, felvételeket eszközöl, felvételi bizonyítványokat ad ki, számadást vizs sat. Minthogy a helyek távolsága miatt e hon lakosainak az intézetbe lépés idő- és költségbe kerülne, minden jelesebb királyi és mezővárosokban ügynökségek állíttatnak fel, kiknél az intézetbe lépés épen úgy eszközölhető, mint a középpontban. Mind az igazgatóság tagjai, mind az ügynökök fizetésére a részvevők által fizetendő valóságos évi részvétdíjak tizszázaléka fordittatik, úgy hogy részvevők semmi melékes fizetéssel nem terhelhetnek. A ki intézeti részvevő akar lenni, tartozik illető ügynöknél személyesen megjelenni. Az ügynök a szükséges okleveleket elkészítvén, azokat az igazgatósághoz megküldi, mely is — ha azon egyént, az oklevelek után felvehetőnek itéli, a felvételi bizonyítványt elkészíti, az ügynökhöz megküldi, ki is azt a felvételt kívánónak azonnal átadja, mihelyt a belépti díjt és pénztári előlegezést lefizette. Mihelyt valaki illy felvételi bizonyítvánnyal bír, ha a következő perczben meghal is, maradékai a biztosított összeget, az alapszabályok értelmében, azonnal kikapják. A biztosított tőkékre év elején kivettetni szokott részvétdíjak minden részvevővel írásban közöltetnek, s ha attól számítandó 4 hét alatt eleget nem tesz, újlag levélben felszólíttatik, s ha 4 hét alatt ekkor sem tesz eleget, mint makacs a részvevők közül kitöröltetik. — Ha valamellyik részvevő meghal, utódai tartoznak a halott és orvosi bizonyítványt 4 hét alatt az ügynökhöz beadni, ki azt az igazgatósághoz azonnal beküldi, az igazgatóság pedig 60 nap mulva a biztosított összeg három negyedrészt, számadási év végével pedig az utolsó negyedet is, az illető ügynökhöz átvétel végett elszállíttatja. A ki párviadalban, bakó keze által, vagy mint öngyilkos esik el, elveszti a biztosított tőkéhez i igényeit, kivéven azon esetet, ha az öngyilkosság lázas nyavalya következménye. Ha valamellyik részvevőnek az ügynök ellen van panasza, az igazgatóságnál — ha pedig az igazgatóság ellen, a felügyelő bizottmány elnökénél jelentse.”

Jelenjére nézve ez intézetnek csak azt vagyunk kénytelenek megjegyezni: miként az „rosz kezekre lévén bizva, a forradalom alatt megbukott; és jelenleg Karácsony Antal mint főgondnok és Hamvasy Emér tömege ellen kártalanítási per folyik.”

X. Adó-ügy.

<i>Adó-ügy.</i> 1848-ik évig 19 $\frac{2}{8}$ nádori porta után ¹⁾ fizetett:			
<i>hadi adó</i> fejében	132,53 ft.	24 $\frac{4}{16}$	krt
<i>hadfogadókra</i>	231 „	5 $\frac{2}{8}$	„
tartomány biztossági hivatalnokoknak	37 „	22	„

Összesen 13,521 ft. 51 $\frac{6}{16}$ krt.

¹⁾ 1823-ban csak 17 nádori porta után 13379 ftot fizetett.

Ezen hadi adót kezelő pénztárának *kiadásai* pedig 1848-ik év előtt ezek valának :

<i>Kiadás czíme :</i>	183 ² / ₃ ik évi száma- dás szerint		184 ² / ₃ ik évi száma- dás szerint	
	ft.	kr.	ft.	kr.
Hadi adó-járandóság fejében . .	13253	24 ⁴ / _{..}	13253	24 ⁴ / _{..}
Hadfogadókra	231	5	231	5
Hadi pénztárt illető fizetésekre . .	5370	—	5370	—
„ „ „ napidíjakra	66	—	36	24
E városi pénztárt terhelő tőkék ka- mataira	3778	36 ² / _{..}	3306	38
Írószerekre	700	—	562	49
Laktanyák s más katonai épületek ja- vitására	1000	—	1659	47
Katonai vesztesség s szállítási teher megtérítésére	2864	—	2268	—
A netalán behajthatlan s elengedett adóra	1000	—	315	17
A házi pénztár vegyes költségeire . .	—	—	—	—
A pénztárnak a múlt évi számadásból származott fölös kiadásai	—	—	—	—
A kamarai pénztár szükségének fe- dezésére	—	—	5132	34
Összev	28263	5 ⁶ / _{..}	32135	28 ⁶ / _{..}

Királyi bér fejében a k. kincstárba évenként 450 forintot fizetett.

Házi pénztárának kiadásai pedig ezek valának : biró 500, polgármester 500, kapitány 350, 9 tanácsnok X 300, főjegyző 500 ft, 2 öl tűzifa (pecsételéshez kellő ostya-sütésre), aljegyző 250, másod aljegyző 200 (s mint gazdasági tollvivő 4 öl fa), főgyógyász 200, algyógyász 100, számvevő 350, segéde 150, adószedő 350, kamarás 250. (bor tizedlésért 50 ft), alkamarás 200, bor tized behajtó 50, levéltárnok 200, írnök 200, más kettő X 150, 3 járulnok X 100; (egy még mint közszéki jegyző 50, telekbíró 160, árvák pénztárnoka 300, szószóló 80, órás 120, mérnök 200, orvos 350, sebész 150, baromorvos 100, bába 100, másik 90, más 3 X 50, hatodik 25, hetedik 13 ft 30 kr., szállásmester 140, őrnagy 150, őrmester 25 (s mint vásárfelügyelő 113 ft), kórházi gondnok 50, kútmester 100, kéményseprő 50, főtálmester X 50, hajdúkaplár 80, (20 ft szállásbér, 2 öl fa, s mint vásárrendező 15 ft), 2 birói futár X 88 ft (20 ft sz. b. 2 öl fa), polgármesteri futár u. a., 2 kapitányi futár u. a., 13 hajdú X 81 ft, szabad ruházat, 2 belvári ór X 72 ft, 1 öl fa, 4 külvárosi ór X 40 ft, 4 öl fa, folyamrendező 61 ft 30 kr., útbiztos 30, 2 városi katona X 88 ft (egyk sz. ruh., másik 20 ft sz. b.) s ¹/₄ m. széna, malom felügyelő 10, 6 mezei kerülő X 84, 8 csősz X 84, 6 kocsis X 82, 3 hegyester X 21 ft 30 kr, ¹/₂ öl fa, 6 hegykerülő X 56 ft, 1 öl fa, 7 búza csősz X 45, gyepmester 91, ménlő-felügyelő 82, külvárosi katona 20 ft sz. b., 5 kukoricza csősz havonként X 7 ft, 2 rét csősz u. a.

Egyházi egyénekre : belvárosi lelkész 2100 ft, külvárosi u. a., magyar kántor 152 ft 4 öl fa, zene karnagy 116, 3 zenész X 86, mélyhangos 18, orgonanyomó 11, egyházi 76 ft 20 kr, egyház seprő 13 ft, sz. Ferencz-szerzetesek 50 p. m. búza.

Közközlési személyzetre : nemzeti iskola igazgató 150, vallástanító 100, három nemz. iskolatanító X 200 ft, 25 ft sz. b. 3 öl fa, segédtanító 100, rajztanító

300 ft, term. szál. 3 öl fa, segéde 100, belvárosi iskolamester 152 ft 4 öl fa, 3 éneklő gyermek tanításaért 64, nemz. iskolatanító 200 ft 6 öl fa, 50 p. m. búza, $\frac{3}{4}$ mázsa széna, 2 öl szalma, görög iskolamester 100, 3 külvárosi segédtanító $\times 72$ ft, 30 ft szállás bér.

Az 18⁴⁹/₅₀-ik évi *hadi adó hátralék* 37,420 ft 37⁴/₁₀ kr. volt.

185⁰/₁-dik évben a) *személy s föld adó* 24223 ft 28⁸/₁₀ kr.

b) *épület adó* 2398 ft 15 kr.

Összesen 26621 ft 43⁸/₁₀ kr.

Fogyasztási adó fejében 1851. és 1852-ki évek alatt fizetett évenként megváltáskép 10,800 ftot.

Kimutatása az 1851-ki october hó végével beszedett s hátra maradt valamennyi adóknak:

I. *Hadi adó hátralék* 18⁴⁹/₅₀-ik év óta befizetendő maradt 28,355 ft 11³/₅₀ kr. ebből 185⁰/₁-dik év folyta alatt befizettetvén 9840 ft 2 kr, maradt még 18515 ft 9³/₅₀ krajczár.

II. *Rovat adó hátralék* 18⁴⁹/₅₀-ik év végén 13484 ft 29³/₈ kr, ebből lefizettetvén 7229 ft 22¹/₈ kr, — maradt még 6255 ft 7²/₈ kr.

III. *Földadó* 185⁰/₁-re fizetendő volt 14482 ft 8⁶/₈ kr, — ebből mi sem fizettetvén le, hátralékkép maradt 14482 ft 8⁶/₈ kr.

IV. *Ház adó* 185⁰/₁-re fizetendő volt 2398 ft 15 kr, ebből sem törtévéni lefizetése, hátralékkép maradt 2389 ft 15 kr.

V. *Személy s kereset adó* 185⁰/₁-re 9741 ft 20 kr, szinte mi sem fizettetvén le, hátralékkép maradt 9741 ft 20 kr.

VI. *Jövedelmi adó* 18⁴⁰/₅₀-re 4796 ft 38⁵/₈ kr, 185⁰/₁-re 4536 ft 44 kr, lefizettetett 4329 ft 40 kr, — maradt 5003 ft 42⁵/₈ kr.

VII. Az utóbbi négy rovat alatti adók összesen tettek tartozásba 35955 ft 6³/₈ kr, lefizettetett 4329 ft 40 kr, maradt 31625 ft 26³/₈ kr.

Községi jövedelem 110,308 ft 28⁸/₁₀ kr. s ugyan ennyire számíttatik a község folyó kiadásai is.

Községi előljárók : Polgármester 1000 pft, s 26 képviselő fizetés nélkül.

XI. Kereskedés, ipar, szorgalom.

A *kézmű-ipar* a népességnek mintegy harmadára terjed ki, mellybe szabók, vargák, asztalosok, ácsok, építésszek s több efféle közszükséget fedező mesteremberek számíthatók.

Van jelesen sütő 11, kefekötő 4, sebész műhely 7, csizmadia 161, esztergyályos 4, mészáros 4, bodnár 17, arany-ezüstműves 3, fazekas 4, kesztyűs 4, fésűs 4, szücs 61, szűr-szabó 25, kőműves 4, késes 7, molnár 3, kéményseprő 1, bőrkészítő 6, cserzővarga 49, nyereggyártó 4, kötélverő 5, szítás 3, kőmetsző 3, harisnyás 5, lakatos 16, kovács 11, szabó 61, cipész 47, gombkötő 1, asztalos 15, posztós 9, bőröndös 4, posztó-nyíró 35, kocsigyártó 6, takács 37, írhász 71, fazekas 10. — Összesen 724.

A Gaja vize számos malmot hajt s kallót.

A *kereskedés* helybeli több fű-, ékszer- s rőfös-kereskedők képviselik; van jelesen 32 különféle árus.

Az évenként ötször tartatni szokott országos vásár igen élénk, sok bel- s külföldi kereskedők által látogatattatik. Tartatnak pedig febr. 25-én, april 24-én, junius 24-én, august. 24-én és october 26-kán. E vásárok rendesen két nap tartatnak, megengedtetik mindazáltal mindenkinek árúit négy napon át árúra kin tartani. Tartatnak pedig — ha ünnep közbe nem jön — hétfőn és kedden, az előző nap délutánján a baromvásárok. — A hetivásárok pedig szerdán és szombaton.

Az országos vásárok tarthatását eredetileg kiadott szabaddalmi levél elveszett; Mária Terézia királyné azonban a négy vásáron felül ötödiknek tarthatására a következő kiváltságlevelet adá ki:

„Nos MARIA THERESIA Dei Gratia Romanorum Imperatrix, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniaeque etc.; Regina, Archi Dux Austriae, Dux Burgundiae, Superioris et inferioris Silesiae, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, Marchio Sacri Romani Imperii, Moraviae, Burgoviae, Superioris et inferioris Lusatiae; Comes Habsburgi, Flandriae, Tyrolis et Goritiae, Lotharingiae, et Barri Dux, magna Dux Hetruriae etc. Memoriae Commendam tenore praesentium Significantes, quibus expedit universis; quod Nos cum ad humillimam Fidelium nostrorum prudentum ac Circumspectorum Iudicis, et Senatus totiusque Communitatis Liberae, ac Regiaeque Civitatis nostrae Alba-Regalensis Instantiam, nostrae propterea factam Majestati, tum vero utilitatis, et Commodi tam praelibato Regno nostro Hungariae, quam et Incolis, ac Inhabitoribus memoratae Civitatis procurandi intuitu, id eidem Civitati nostrae ex Speciali Gratia, et Clementia nostra Caesareo Regia annuendum, et Concedendum esse duximus, ut in gremio Sui praeter et ultra praehabitas quatuor annuales Nundinas privilegialiter Servari Sibi admissas, adhuc quinti Ordinis Nundinae in festo Sancti Bartholomaei cum Foro pecuario pridie memoratarum quinti Ordinis annualium Nundinarum Semper Servando, sub omnibus iis libertatibus, et praerogativis, quibus Nundinae liberae aliarum liberarum, et Regiarum Civitatum nostrarum celebrantur, perpetuo celebrari possint, ac valeant. Quocirca vos Omnes, et Singulos Mercatores, Institores, Viatores, et alios quosvis forenses homines harum Serie assecuramus, affidamus et Certificamus: quatenus ad praerecensitas quinti Ordinis Nundinas, et Forum pecuarium in praedeclarata Civitate, nostra Alba-Regalensi celebrari commissas, et admissas, cum Omnibus mercantiis, rebusque, et Bonis Vestris libere, Secure, et Omni absque pavore, seu formidine Personarum, rerumque et mercantiarum vestrarum veniatis, properetis, et accedatis, peractisque ibidem negotiationibus Vestris omnibus, iterum ad propria, aut quae malueritis Loca redeatis, Salvis Semper Personis atque rebus Vestris sub Nostra Protectione, et Tutela Speciali permanentibus; — Et haec volumus per Fora, et alia loca publica ubique palam fieri, et proclamari, praesentes autem, quas Secreto Sigillo nostro, quo ut Regina Hungariae utimur, impendenti communiri fecimus, post earum Lecturam iterum reddi volumus, et jubemus praesentanti. Datum per manus Fidelis nostri Nobis sincere Dilecti Spectabilis ac Magnifici Comitis Leopoldi Floriani de Nádasd perpetui terrae Fogaras, Camerarii, et Consiliarii nostri Actualis Intimi, Comitatus Comaromiensis perpetui Supremi Comitis Agazonum Regalium Magistri, ac per antelatum Regnum nostrum Hungariae Aulae nostrae Cancellarii in Archi Ducali Civitate nostra Vienna Austriae, Die Decima tertia Mensis Junii, Anno Domini Millesimo Septingentesimo quinquagesimo Septimo. Regnorum Hungariae, Bohemiae, et reliquorum Anno Decimo Septimo *Maria Theresia* m. p. — Comes Leopoldus de Nádasd m. p. Andreas Moricz m. p.

Az időnkint változott *piarcsi ár* minő voltát következő táblázatunk tünteti elő:

Év	R o z s										Szalma egy kéve	Széna egy mázsa	Kukorica egy posonyi mérő	Zab egy posonyi mérő		Árpa egy posonyi mérő		Zab egy posonyi mérő	Kukorica egy posonyi mérő	Széna egy mázsa	Szalma egy kéve																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																														
	Buza egy posonyi mérő	Egy posonyi mérő	Mellyből egy garasos czi- pónak a megyei árszabás szerint átalában				Nyomott kellett volna		lat	lat				lat	lat	lat	lat					lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	lat	

A bor behozatalára minő *accisa adónak* követelhetésére jogositattak fel a Székes-Fehérváriak? I. Leopold királynak 1693-ki febr. 26-án kelt következő kiváltság levele tanúsítja:

„Nos LEOPOLDUS Divina Favente Clementia Electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque etc. Rex; Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Brabantiae, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, Marchio Moraviae, Dux Luxemburgae, ac Superioris, et Inferioris Silesiae, Viertembergae etc.; Princeps Sveviae, Comes Habsburgi, Tyrolis, Ferretti, Kiburgi et Goritiae; Landgravius Alsatiæ, Marchio Sacri Romani Imperii supra Anasum Burgoviae, ac utriusque Lusatiæ, Dominusque Slavoniae, Marchio Portus Naonis et Salinarum etc.; Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis. Quod pro parte, et in Personis Fidelium nostrorum Prudentum, ac Circumspectorum Judicis, caeterorumque Civium, ac Senatorum, et consequenter totius Communitatis Liberae, ac Regiae Civitatis Nostrae Alba-Regalensis in Comitatu ejusdem nominis existentis, exhibitae sint nobis, et praesentatae, certae quaedam quadruplicis Ordinis Literae, et primae quidem ipsiusmet Civitatis Alba-Regalensis certam dispositionem, et ordinationem ratione Vinorum in medium sui inducendorum, et distrahendorum observandam in se continentes, ac in Anno Millesimo quadringentesimo octvagesimo quinto, dudum evoluto emanatae, inque Conservatorio ac Prothocollo Honorabilis Capituli Ecclesiae Poseniensis repertae, secundae vero super certis portionibus Possessionariis, in Possessionibus Val, Velenceze, Vereb, et Tokaji, in attacto Comitatu Albensi existentibus Donationales; tertiae super facultate certas possessiones Chor, Kutty, Gyon, et Esthemer, ac Castrum Palotta pertinentes redimendi Annuales. Quartae demum quoad Confirmationem Libertatum, et Privilegiorum dictae Civitatis Alba-Regalensis Generales assecuratoriae, tempore felicissimi Sacratissimi olim Principis ac Domini Ferdinandi Primi Romanorum Imperatoris, et Germaniae, Hungariae, ac Bohemiae Regis, Proavi, Praedecessorisque nostri desideratissimi Regiminis, in Anno quippe millesimo quingentesimo quadragesimo primo pariter dudum transacto praeterito concinnatae, ac per Extractus duntaxat, in Archivis, et Prothocollis Cancellariae et Camerae nostrarum Hungaricarum repertae Tenoris infrascripti. Supplicatam itaque exstitit Majestati Nostrae nominibus, et in Personis suprafatorum Civium, et inhabitatorum annotatae Civitatis nostrae Alba-Regalensis debita cum instantia humillime, quatenus Nos praeattactas Literas modo praevio primas utpote integraliter, residuas vero per Extractum duntaxat excerptas, et productas omniaque et in iisdem contenta ratas, gratas, et accepta habentes Literisque nostris inseri, et Singula in iisdem contenta ratas, gratas, et accepta habentes Literisque nostris inseri et inscribi facientes, approbare, roborare, et ratificare, ac pro praefatis Civibus Alba-Regalensibus, ipsorumque Posteris et Successoribus universis innovando perpetuo valituras gratiose confirmare dignaremur. Quarum quidem Literarum in ordine primarum tenor sequitur hunc in modum. Nos Bartholomaeus Perkoláb dictus Judex, ac duodecim Jurati, caeterique Cives, et Consules Civitatis Alba-Regalensis Memoriae Commendamus, Quod nos ad profectum, utilitatemque Reipublicae totius praefatae Civitatis, accedente ad id etiam Consensu, et expressa voluntate adhibita Reverendi, ac Venerabilium, et Religiosorum Domini Praepositi, et Capituli Ecclesiae Albensis; nec non Stephani similiter Praepositi, et Capituli Ecclesiae B. Nicolai Episcopi extra muros Castri Albensis, item Stephani Praeceptoris, et Conventus Cruciferorum Ecclesiae B. Regis Stephani de Alba, sed et Canonicorum dictae Ecclesiae B. Nicolai Episcopi, super Vinis in hanc Civitatem importandis, pari consensu, et unanimi voluntate, inter nosque matura deliberatione praehabita, certos Articulos infrascriptos ordinavimus et disposuimus, eosdemque firmiter, et inviolabiliter observare et observari facere volumus. Primo, Quod uterque D. Praepositus, scilicet tam maioris Ecclesiae Al-

bensis, tam S. Nicolai, omnesque Domini de Capitulis earundem Ecclesiarum, et Dominus Praeceptor cum omnibus Rectoribus Altarium, ac Presbyteri Chori, nec non Ecclesiarum Parochialium Plebani, quocunque nomine censeantur, et Religiosae Dominae Sanctimonialia Claustri B. Mariae Virginis prope dictam Ecclesiam Sancti Nicolai eorum propria, sed et Vina forensia undecunque, et pro quolibet tempore Anni, pro eorum utilitate importandi, reponendi, vendendi, et exponendi liberam habeant facultatem. Contradictione absque omni. Item Presbyteri gratiam Ecclesiae servientes, solummodo vina in eorum propriis vineis procreata, et illa, quae eis, per quoscunque Testamentaliter legata, vel sine pretio donata forent, et nunquam Vina forensia importare, deponere possint. Item quod universi Cives Albenses, et Jobbagyones dictorum Dominorum Praepositorum Ecclesiarum praedictarum, et Canonicorum eorundem, tam communes, quam simplices, ac D. Cruciferorum, et dictarum Dominarum Sanctimonialium in hac Civitate, ubicunque residentium, qui domum propriam habent, et censum solvunt, pro quolibet tempore Anni Vina forensia pro usu et utilitate eorum importandi, reponendi, vendendi, et educilandi liberam habeant facultatem. Et quod nullus hominum in hac Civitate domum propriam habens, et hic non residens, tam propria sua, quam Vina forensia in hanc Civitatem importare ac deponere vendere, et educilari facere praesumat, nisi tantum ad propriam suam Mensam, et talia Vina etiam de speciali Consensu, et voluntate nostra valeat importare. Item quod Conductores, seu Administratores, sive Hospites magni palatii dictorum D. Canonicorum maioris Ecclesiae et domus quondam D. Ludovici Regis nec non domus Consistorialis Civium praefatorum eadem libertate fruantur, sicut alii Cives et Jobbagyones praedictorum Dominorum, domum propriam habentium, et census solventium. Item quod Inquilini domum propriam non habentes, etiamsi censum solvant, nulla Vina forensia nisi Vina in propriis vineis eorum procreata importare possint et valeant. Item iidem Inquilini, a praedictis Dominis et Civibus nec non Jobbagyonibus eorundem praenotatorum Dominorum domum propriam, ut praemittitur in hac Civitate habentium, vina quocunque pretio emere, ac libere venditioni exponere possint. Item ut utilitati, et Commodo omnium nostrum melius consulari, placet, ut in duabus nundinis Sanctorum Stephani Regis et Emerici Ducis permittantur, per quoscunque forenses vina ad territorium huius Civitatis Albensis ad loca scilicet consveta libere advehi, et venditioni exponi, hoc semper observato, ut quicunque in hac Civitate domum propriam non habent, aut Residentiam non faciunt, etiam si censum solvant ut praemissum est, vel aliqui extranei huiusmodi vina forensia, in dictis Nundinis empta, nullibi in hac Civitate reponere audeant, atque possint. Item, quod tempore omnes Jobbagyones praedictorum Praepositorum ac Canonicorum et Rectorum Altarium, Praebiterorumque chori, ac nostrorum nec non Cruciferorum et Dominorum Sanctimonialium Vina, et alia bona eorum causa tuitionis undecunque in hanc Civitatem importare possint, nec tamen eadem exponere valeant, aut vendere, sed rursus ad propria reducere, nisi qui forsitan ex Dominis aut Jobbagyonibus eorundem, vel aliqui Civium, ut saepe tactum est domum habentes de huiusmodi Vinis emere voluerint, qui libere possint, et venditioni exponere. Item quod quicunque in hac Civitate domum propriam habent, sed in eadem personalem residentiam non faciunt, nullo tempore propria, aut forensia Vina, in hanc Civitatem, sive domum suam importare valeat. Item quod nullus Civium, aut Jobbagyonum praenotatorum Dominorum in hac Civitate commorantium propria, vel forensia Vina Consanguineorum, Cognatorum Amicorum, Familiarium, seu aliorum quorumcumque extraneorum penes Vina sua quoquomodo contra praemissam Dispositionem in hanc Civitatem importare praesumat, alioquin talis in aestimatione eorundem Vinorum condemnatur, eisdem Dominis et Civibus solvendum, Vina vero huiusmodi importata dissecentur modo infranotato. Item quod si Inquilini, aut quipiam extranei, contra praemissas dispositiones Vina forensia publice, vel occulte, aut sub quocunque colore, in dictam Civitatem importare attentarent, extunc huiusmodi Vina ad Theatrum Civitatis extrahantur, et absque ulla misericordia dissecantur.

Ut autem praemissa dispositio suum sortiatur effectum, et cum bona concordia observetur, eligantur certi Cives et Jobbages praedictorum Dominorum, ad singulas plateas, tot numero, quot necessario videbitur, qui iurent, quod diligenter, et iuste vigilabunt super ista dispositione observanda, ipsique electi Iurati toties, quoties eis visum fuerit, omnes Cives, Caupones, et patronos Celariorum ubicunque in hac Civitate constitutos, et existentes iurari facere, et medio iuramento veritatem de observantia praemissorum inquirere plenam habeant auctoritatem, pro salario autem ipsorum, iidem iurati electi habeant tertiam partem Vinorum, contra praemissam dispositionem repertorum, ita tamen, quod huiusmodi Vina prius semper ad Theatrum dictae Civitatis extrahantur, et ibi huiusmodi tertiam partem pro se recipiant, sicut post haec dissecantur. Nec hoc praetermisso, quod si quis ex dictis iuratis, ad praemissa electis, in praemissis fraudem, favoremque, aut dolum commiserit, extunc talis iuratus in duplo huiusmodi Vinorum, in quibus fraudem fecisse repertus fuerit, absque omni remissione condemnatus existat, quod cedat Dominis, et Civibus praenotatis. Et ut omnia praemissa robur perpetuae firmitatis obtineant, praesentes Literas nostras Patentes impressione Sigilli nostri mediocris a Tergo obsignatas duximus roborandas, atque confirmandas. Datum Feria secunda proxima post festum Circumcisionis Domini Anno eiusdem Millesimo quadringentesimo octogesimo quinto. (L.S.)—Reliquarum vero extractualium continentiae exprimuntur ordine subsequenti. Donatio aliquarum Portionum Possessionariarum in Comitatu Albensi existentium, et Civitati Albensi collatarum. Anno Domini Millesimo quingentesimo quadragésimo primo Viennae decima quinta die Junii datae sunt literae manu Regia suscriptae, quibus mediantibus sua Maiestas portiones possessionarias, in possessionibus Val, Velenceze, Vereb, et Tabaid in Albensi Comitatus existentes, quae Rebellium suae Maiestatis Mathiae Baranyai et Francisci Somogyi fuerunt, sed per notam infidelitatis eorundem ad suam Maiestatem devolatae sunt, Civitati Albensi propter singularem in suam Maiestatem fidem, cum omnibus earundem pertinentiis perpetuo contulit salvo iure alieno. Annuentia quadam Civibus Albensibus facta. Anno Domini Millesimo quingentesimo quadragésimo primo, Viennae decima quinta Junii datae sunt Literae Regia manu subscriptae, quibus mediantibus sua Maiestas ob bene merita Civium Albensium, tum propter eorum accepta damna a Podmaniczky, eisdem Civibus sua Maiestas permisit, ut ipsis possessiones Chorhway, Gyon, et Esthemer ad Castrum Palotta pertinentes, quae ipse Podmaniczky per vim tenet, occupare liceat, easque omnibus suis pertinentiis, fructibusque, et emolumentis, easque tenere, et possidere libere possint, donec ipsa arx, vel per expugnationem, vel alia quacunque via, ab ipsis Rebellibus, suae Maiestatis manibus recuperari poterit. Ita tamen, ut postquam arx ipsa recuperabitur, quoniam Arx illa, et bona supra nominata, ad Madeum Ladislaum More, qui fidelis suae Majestatis est, pertinent, vult Sua Maiestas ut Cives ipsi bona ipsa remittant, Generales literae pro eisdem Civibus Anno Domini Millesimo quingentesimo quadragésimo primo. Viennae in festo Corporis Christi datae sunt literae Generales, in quibus sua Maiestas certos ob respectus sese obtulit Civitatem Albam-Regalem, ac universas ipsorum Civium Libertates, Privilegiaque inviolate servaturam, quae quidem Privilegia eorum per superiora disturbiorum Tempora, plerumque labefactata fuissent, ita ut non ea solutio, quae per eos olim iuxta tenorem Privilegiorum suorum in Teloniis fibeat, sed longe maior exigeretur; Voluit itaque sua Maiestas, ut illa eorum Privilegia ubique serventur, nec contra illos plus solito in Teloniis exigatur ab illis quidquam. Nos itaque pro Paterna nostra, qua fideles quosvis Subditos nostros in iustis eorundem Juribus et Privilegiis conservare, ac Victicibus quoque Armis nostris e Turcicae Tyrannidis iugo ereptos, ac in pristinam libertatem vindicatos, in antiquorum pariter Privilegiorum et immunitatum usum postliminio investire et asserere benigne volumus, cura, atque sollicitudine huiusmodi humillima pro parte suprafatorum Judicis, et ceterorum Juratorum Civitum, ac ipsius etiam Communitatis annotatae Civitatis nostrae Alba-Regalensis supplicatione, et instantia, Nostrae modo quo supra porrecta Maiestati Regia be-

nignitate exaudita Clementer, et admissa, praeattactas literas, et Privilegiales Extractus, non abrasas, non Cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vitio, ac suspicione carentes, praesentibus literis nostris Privilegiabilibus de verbo ad verbum, sine diminutione, et augmento aliquali insertas, et inscriptas, quoad omnes earundem, et eorundem Continentias, clausulas, et articulos eatenus, quatenus caedem, et iidem rite, et legitime existunt, emanatae, et confecti, viribusque earundem veritas sufragatur, ratas, gratas, et acceptos habentes, approbavimus, roboravimus, ratificavimus, et pro iidem Civibus, et Incolis Albac-Regalensibus ipsorumque posteris, et successoribus Universis innovando perpetuo valituras gratiose confirmavimus, Imo acceptamus, aprobamus, roboramus, ratificamusque, et confirmamus Salvo Jure alieno, praesertim vero Ecclesiarum Dei. Harum nostrarum Secreto Sigillo nostro, quo ut Rex Hungariae utimur impendenti communitarum Vigore et Testimonio Literarum mediante. Datum per manus fidelis nostri nobis dilecti Reverendi Blasii Jaklin Episcopi Nitriensis, locique et Comitatus Supremi, ac perpetui Comitatus, Consiliarii nostri, et Aulae nostrae per Hungariam Cancellarii in Civitate nostra Vienna Austriae, die vigesima Sexta Mensis Februarii Anno Domini Millesimo sexcentesimo nonagesimo tertio. Regnorum nostrorum Romani Trigesimo quinto. Hungariae et reliquorum Trigesimo octavo. Bohemiae vero Anno trigesimo Septimo. (L. S.) Leopoldus m. p. — Blasius Jaklin m. p. Episcopus Nitriensis. — Joannes Makolány m. p.

XII. Börtön-ügy.

Börtön ügy. Börtöneiben az utóbbi 10 (1831—1841) év közben létezett s rendes bíróság által elítélt 698 rab közül per alatt felmentve s félévi rabságon alól 529, azontúl 169 ítéltetvén, a tíz évi rabszámból 70, a féléven túl ítéltetettekblől 17 esik egy évre.

XIII. Árva-ügy.

Árva ügy. 1850¹-ben 147 atyától származott 187 árvának 52770 ft 6²/₁₀ kr. értékű vagyona kezeltetett.

XIV. Tűzoltó szerek.

Tűzoltó szerek. 20 lámpa, 16 lajt, 9 kád, 9 vízmerítő, 38 csáklya, 16 lajtorja, 5 nagy, 6 kis fecskendező, 102 kanna, mind jó karban.

XV. Nevezetesebb épületek.

1) A vármegye háza, jelenleg ufolag feldiszitve a megyei főnökség s törvénykezési hatóság lakhelyeül szolgál. — 2) A Zircz-cistercsi rendűek kolostora, s az azzal kapcsolatos feltanoda, melyben jelenleg 12 tanár ad oktatást. — 3) A püspöki papnövelde. — 4) A sz. Ferencz rendi szerzetesek zárdája. — 5) A fő elemi tanoda 4 osztálylyal. — 6) A város háza. — 7) A polgári kóroda s aggpolgárok

ápoló intézete. — 8) A városi kaszárnya. — 9) A katonai kóroda. — 10) Csendőri laktanya. — 11) Hg. Schwarzenberg 19. számú gyalog ezred katonai növeldeje. — 12) Takarékpénztár. — 13) Casino. — 14) Gazdasági társulat. — 15) Az 1818-ban épült nemzeti színház. Ez utóbbin kívül mulató helyekül felemlitendők a polgári lövelde, sóstói, kenessei s Jahn-féle mulató helyek; a két utóbbi fürdőszobákkal is kedveskednek.

A vendégfogadók közül „Schieder szállodája” s a „fekete sas” czimű érdemel méltányoló figyelmet.

XVI. Államhivatalok, katonaság, csendőrség.

Székes-Fehérvárratt következő cs. k. államhivatalok léteznek: 1) megyei főnökség. 2) Központi közigazgatási főbiró a sz.-fehérvári járásban. 3) Megyei törvényszék. 4) Másod osztályú járásbiróság két szakaszban. 5) Adóhivatal. 6) Kerületi építészeti hivatal. 7) Posta tisztség. 8) Katonai térparancsnokság. 9) Katonai élelmezési igazgatóság. 10) 19-ik számú gyalog ezred fiók hadfogadó parancsnoksága. 11) 7-dik számú huszár ezred számvevő irodája. 12) Katonai ménesi osztály parancsnokság. 13) Pénzügyőr-biztosság. 14) A városi hatóság.

Katonaság: a) gyalog a 2-ik számú serezed 4-ik zászlóalja 645 emberrel; b) lovas az 1. számú vértess ezred törzse 102 közemberrel.

Csendőrség: a VI-ik számú cs. kir. csendőr ezrednek 5-ik számú szárnyparancsnoksága és egy szakaszparancsnokság.

S Z E G E D.

„Szeged egy nagy, nyílt város — — —
s mindennemű növényekkel gazdag vidéken
fekszik.

Bertrandon de la Brocquière,
midőn Zsigmond király korában Magyar-
országot átutazá. 1. Történettudományi
pályamunkák II. k. 285. l.

„Nemes Szeged városa a régi királyok idejében olly nagy volt és annyira extendáltatott, hogy Dorosmát, a Szent-Mihály-telket is magában foglalta — úgy hogy egyik utcája Dorosma, a másik utcája penig Szent-Mihály nevezetett.“

1722-ki tanuvallatás.

I. Elneveztetése.

Szeged (Szegedinum, Szegedin) sz. k. város elneveztetését legvalószínűbben roppant sík térségei *szegletet* képező fekvésétől lehet származtatni; azonban a város titkos levéltárában létező előkori pecsét ¹⁾ körirata szerint őskorunkban „Zeged“-nek neveztetett.

II. Történeti adatok.

Eredetét e törzsökös magyar s népes városnak meghatározni nem lehet. A nemzetünk letelepülése felől birt általános történeti adatok nyomán, annyit még is állithatni: miként a Tisza, Duna, és Vág folyamok között országlott Zalán szláv ajkú népeinek Árpád általi legyőzete után, a mai Szeged város vidékét (bárminő nevezet alatt jöttek is annak egyes helyei) ősapáink szállották meg; s a városnak mikor keletkezte felől a helybeli sz. ferenczi szerzetesek szentegyházán ma is olvasható építési 1103. évszám kétségtelenül azt mutatja: hogy maga a városnak a kérdéses szentegyház épülése előtt már léteznie kellett; de oklevélszerűleg is merjük állítani: hogy a tatárjárás előtt Szeged már mint város létezett volt; mert IV-ik Béla királyunk 1247-ik évi adomány-levelében, lakosait „hospites de Zegedino“ kitétellel nevezi,— II-ik Ulászló pedig okleveleiben a IV. Béla és II. András királytól nyert szabadságaikról emlékezik. Mik folytán alig kételkedhetni: hogy IV. Béla e városnak ősi jogait a tatárok elvonulása után *csak* megerősítette, mert Szeged még a tatárjárás előtt *az ország sőtára* lévén, nem lehetett közönséges hely, melőzve azon körülményt: hogy III. Innocenz pápának 1199-ik

¹⁾ Mit kellessen e pecsét koráról tartanunk? illető helyén előadni el nem mulasztandjuk.

évben kelt s *Katona* ¹⁾ által közlött oklevele tételei szerint Szegeden már akkoriban esperestség létezett légyen; minthogy nevezetesebb faluinkban is voltak, és máiglan is vannak esperestek. — Mint érinténk: a IV. Béla alatt hazánkat olly igen sanyargatott tatárok, Szegedet szinte elpusztítottak, mit az országnak újbóli létesítője IV. Béla királyunk látván, csak hogy az elpusztult város hamvaiból ismét felüdülhessen, az addig csongrádi várerősséghez tartozott, Tape nevű faluval, s „holt tiszta“ nevezet alatt ismeretes vár-tóval ajándékozá meg 1247-ik évben a Szeged városába visszaköltözötteteket.²⁾

Majd két évszázad folyt le ezóta Szeged város életében, melly közben mit sem találunk feljegyezve évkönyveinkben egyebet mint a pozsonyi Croniconban 1307-dik évről: „Ladislauß Boyvoda (Transylvaniensis) ipsum (Ottonem Bavarum) captivavit et in castro suo tenuit multis diebus, et postea idem Ladislauß Boyvoda Ottonem Ducem Magistro Ugrino pre manibus, faventi Karolo Regi, in *Zegedino* tradidit ad sum libitum, qui postmodum dictum Ottonem Ducem de regno expulerunt;“ s hogy a város *Zsigmond* királytól 1408-ban a bor szabad kereskedése — 1409-ben a vám és vásári vámmentesség iránt, 1411-ben a gyalai és szentiványi földek kimutatását tárgyzólag — 1412-ben Al-Szegednek a választási jog megadásáról; — továbbá *Zsigmond* király neje *Borbála* királynétól 1415-ben az adó és vámmentesség iránt, — és ismét *Zsigmond* királytól 1422-ről ugyan csak a vámmentesség — 1429-ről az esztergami érsek és jobbágysái közti viszony meghatározását illetőleg — 1431-ből a vásári ügyekre nézve, 1436-ból a vásári vámok elengedése, polgári szabadság, vámmentesség és szabad kereskedés-adó és vámmentesség iránt. — *Albert* királytól 1438-ból a vámmentességre nézve, a város levéltárában ma is meglevő kiváltság-leveleket nyerte légyen.

1444-ik évben Szegeden országgyűlés tartatott s ezen kötött meg a török és I. Ulászló között ama béke, mellynek az utóbbi általi megszégése rajta s nemzetünkön a várnai ütközet által olly érzékenyen lön megbosszulva. Ugyan is

A mondott év február havában lön vége ama 1443-ban Budáról mintegy 40 ezernyi sereggel megindított s öt hónap

¹⁾ I. Hist. Crit. Reg. Tom. III.

²⁾ Eredetie a város levéltárában létezik.

alatt ugyanannyi erős vár bevétele, ugyanannyi ellen hadnak, számos előkelő töröknek, ezek között Mahmed Cselebi pasának, a szultán sógorának fogolylyá tételével megsemmítését eredményező hadjáratnak, melyben „a hős Hunyady János magának és a magyar fegyvereknek örök dicsőséget szerze, és hazánknek hadi tetteiben különben sem szegény történeteit olly szakasszal bővítette, melyet semmi sem lesz képes a jövőre emlékéből kiszakasztani, és melyhez nemzetünk önértetének egész erejével ragaszkodandik mind addig, míg meg nem szűnik nemzet lenni.“ A magyar fegyvereknek egész Európában nagyítás nélkül elhatott eme szerencséje feltűzelte nem csak Magyarországot, hanem az egész kereszténységet is. Europa fejedelmek szerencsét kívánó követek által a háború folytatására, a töröknek Európából kiűzésére hívtak fel a királyt, a hadjáratához részükről is segédelmet ígértek. — Az országos tanácsban, a közlekedés daczára, különbözők valának a vélemények; s míg maga a hős Hunyady inkább csak a még török kézen lévő szerb várak visszavételére javallá a hadat vezetni; a Caesarini Julian bibornok s pápai követ ékesszólásától elragadott király az április havában Budán tartott országgyűlésen az egész Konstantinápolyig vezetendő hadjárat eszméjét fogadta el; a sikert már csak azon körülményben is biztosítottak híven: hogy a Hunyady János kardja által már annyiszor sújtott Murad szultán az ép ekkor fellázadt iconiumi pasában új hatalmas ellenséget talált.

Az európai dolgokkal s így hazánk kormányával is igen kevésbé ismeretes törökök Hunyadyt tartva valóságos fejedelmnek, második királynak, száz főből álló kísérettel s teljes hatalommal követséget küldének Hunyady Jánoshoz; roppant pénzeket hozának ezek az elfogott bégek s pasák kiváltására, s békét tárgyzó feltételeik figyelemre méltók valának. Azonban az ép olly jeles kormányférfi, mint bajnok hős, mindjárt kivevő a követséget tévelygéséből s tudtára adá, hogy ő nem uralkodó, hanem csak az alattvalók egyike, s ezért a királlyal s ország nagyokkal kell végezniök. — A szultán béke ajánlatai felől Hunyady által sietve érte sitett király augustus elsejére ¹⁾ Péter napra (Petri ad vincula), Szegedre

¹⁾ Bonfin s utána Horváth Mihály ez országgyűlés napját jun. 13-ra teszik; azonban a Fessler által (l. die Geschichten der Ungern IV. k. 5861.) érzében előadottak nyomán, az időszámításra nézve, mi is az utóbbival egyetérténi kénytelenítettünk.

országgyűlést hirdetett. A király Mártha napra következett csütörtökön, július 30-kán, érkezett meg Budáról, harci módra felszerelt pompás banderiuma kíséretében, nem csak hogy a török követségnek az illendő tiszteletet megadhassa, hanem még inkább, hogy alkudozás közben a magyar erő és hatalom iránt benne tiszteletet gerjesztve ezt könnyítse, és az alkudozások sikeretlensége esetére a háborút minden haladék nélkül elkezdhesse. Az nap jött meg Brankovits György és Hunyady János előlovaglása mellett a török követség. Vasárnap a Ferencziek szentegyházának több mint három ezret befogadó czinteremében gyülekezék össze az országgyűlés, a török követség nyilvános kihallgatása végett. A sok drága arany és ezüst edényekből állott ajándékok átnyújtása után egy görög renegát szónokolt; igen hosszú és dagályos beszédben adván elő: „miként Ulászló a mult években inkább a török vezérek gondatlan vakmerőségének, mint az ozmán birodalom elgyengülésének köszönheté szép diadalait; Murád ereje még nincs annyira megtörve, hogy ellenségeivel össze ne üthetne. Nem is félelemből kínálja meg őt és a magyarokat békével, hanem mivel ezt tiszta szívből óhajtja, minek már előbbi győzelmei közepett tett béke ajánlatai által is adta jeleit. A fegyverek szerencséje változandó, a magyaroknak épen úgy megint hátat fordíthat, mint elhagyta az előbb mindig győzedelmes törököket. Egyedül a béke gyümölcsei lehetnek mind a két félre nézve állandók.“ A király, feleletében, melyet az ügynek tanácskozás alá vétele után adott, mind azt, mit a törökök az utolsók háborúban elfoglaltak, illető tulajdonosaiknak vissza adatni kívánta, s ezen feltétel alatt a békére magát ajánlotta. Az ozmán követség elejente Bolgárországot és Rácorszag nagyobb részét, különösen annak gazdag ezüst bányáit, ki óhajtotta venni, a többi tartományok visszaadását ígervén; később azonban látván, hogy így czélt nem ér, Murád nevében a következőket ajánlotta: 1-ször a magyarok a törökök birtokába, valamint ezek amazokéba, semmi szín alatt nem ütnek. — 2-szor Murád Bolgárországot ugyan megtartja, de egész Rácországot, Chulmot, Herczegovinát, Albánia egy részét, és mindazt, mit Bolgárországon innen birtoka alá hajtott volt, visszaadja. — 3-szor Oláhországot is átengedi ugyan, de ez a szultánnak jövődjére is tartozik adót fizetni. — 4-szer a foglyok mindkét részről, minden vált-

ság nélkül, szabadon bocsáttatnak. — De 5-ször a natoliai basáért bizonyos megállapítandó váltság-pénz fizettetik.

Az országos tanácskozásban ezen pontok tanácskozás alá vétetvén, nagy vetélkedés keletkezett felettök. Caesarini Julian bibornok, kit a pápa Ulászló királyhoz, Europa többi fejedelmei példájára, követségbe küldött, ismeretes ékesszólása egész erejével igyekezett elfogadhatatlanságukat mutogatni, az aprilisi országgyűlési határozat végrehajtását minden módon sürgetvén. — A béke baráti erre megjegyzék: eleven emlékezetökben van mindnyájoknak, mennyi vérbe került az egy galambóczi várnak visszavétele, most pedig visszanyerhetik azt minden harc nélkül, még pedig olly sok várakkal és a novoberdoi és szrebeniki gazdag bányákkal együtt; — egy keresztény hatalmasság sem küld segéd seregeket, — — e mellett azt is méltó tekintetbe szükséges venni, milly csekély bátorságban vagyon Ulászló trónja Fridrik római király miatt. Tanácsos most, sőt szükséges, egy pár évre a törökökkel fegyverszünetet kötni, mellynek eltöltével a császárral fenforgó kedvetlenségek kiegyenlítettvén, és az egyházban támadt meghasonlás megszüntetvén, a kereszténység örökös ellenségét annyival nagyobb erővel, egyetértéssel, és így annál bizonyosabb sikerrel lehet megtámadni. György rácz fejedelem volt főként a béke mellett, de vele egyesültek Hunyady János, a magyar nagyok nagyobb része, sőt végre maga a király is. Julian látván a többség elhatározott akarátát, maga sem mert többé ellene szólni és hallgatott. Az ajánlott feltételek alatt e szerint egy tíz éves fegyverszünet köttetett, olly határozattal: miszerint a törökök a kérdéses várakat nyolcz nap alatt mulhatlanul tartozzanak átadni. Ujabb igen élénk vetekedésre ada alkalmat a fegyverszünet megerősítésének módja. Az ozmán követség kívánsága szerint a magyaroknak a szentelt ostyára kellett volna fogadniok annak megtartását. Ez szokatlan volt, de még is Ulászló őszinte indulatja bizonyosságául erre is kész volt volna, ha Sanok György, később lemergi érsek, nem beszéli le őt, azt vitatván, hogy ezen szentséget, a törökök, mint hitetlenek előtt, felfedezni illetlen volna. Hosszabb tanácskozás után abban történt a megállapodás, hogy a magyarok az evangyeliумra, a törökök alkoránra esküdjenek meg; a minthogy a király maga ennek következtében az egykorú írók majdnem egyező tudósítása szerint, a hitet valósággal is

így tette le. — A török követség ezután sietve távozott el Szegedről, hogy Murád parancsnokait a békeszerződés értelmében átadandó várak- és városokból eltávolitassa. Nyolcz nap alatt kelle ugyan ennek — mint mondánk a szerződés értelmében — megtörténnie, azonban a helyiségeknek távol fekvése hosszabb időt szükségelt; Mária születése ünnepének nyolczadnapjára (sept. 16.) nem vala többé a szerb tartományokban ozmán látható.¹⁾

Alig távozott el a török követség Szegedről, midőn hétfőn augusztus 3-kán, Fiorenzai Ferencz bíbornoktól, mint a pápai hajóssereg parancsnokától, afelöli tudósítások érkeztek, hogy az olasz hatalmasságokéval egyesült tetemes hajósserege szerencsésen a Hellespontba bejutott; Murád ellenben, europai hadnépe nagyobb részével a Bosporuson át Ásiába Karaman-Ogli ellen kivonult; s visszajövetelének gátlására minden rendelkezések gondosan megtétetvék, s ekként a körülállások mindenkép kedvezők lévén, felhívá a magyarokat, hogy elérkezvén az alkalmas idő, kelnének harcra a törököknek Európában tetemesen megkevesbedett tengeri ereje ellenében s legyőzve őket Galliopolinál egyesüljenek vele; legközelebb fogván még Olaszországból számos segély-hadak megérkezni, a bátor magyarokkal fáradságot és győzelmet, dicsőséget és örök jutalmat megosztandók. Ugyan ekkor Ogli karamáni fejedelem is külön levelében jelenté Murád lemondását az uralkodásról, az ozmán birodalomban e miatt támadott zavarokat; Ulászlót szinte ezen kedvező körülmény használására buzdítván. A mint e tudósítások a hongyülésben felolvaštattak; az alig lecsilapult kedélyek újra fel lőnek tüzelve; a fegyverszünet megtörése, a háború sürgetése közönséges lőn; minden oldalról hallható vala, hogy a fellázított és illy nagy készülétekkel foglalatoskodó szövetségeseket becsstelenség nélkül elhagyni nem lehet, nem szabad. E közben a Hunyady hallgatása által is bátorított Julian bíbornok emelte a szónoklat roppant hatásával bíró szavát. „A Murád követségével három nap előtt kötött egyesség, ugymond, ellenkezik az igazsággal, az egyház tántorithatlan elveivel, a magyar nemzet becsületével, s a király kötelességével, e szerint már magában istentelen, becstelenítő, kárhozatos, és érvénytelen, minden tartó-
 z-

¹⁾ 1. Fessler i. m. IV. köt. 590. l.

kodás nélkül visszavonathatik, sőt az egyház javának tekintetéből valóban meg is semmitendő. Az egyezés hitetlen fejedellemmel kötöttetett, kinek soha semmi összeköttetése sem lehet a keresztény birodalmak egyesületével; ez által egy előbbi igazságos, és célja szerint szent szövetség az igazhitűek fejével, a görög császárral, a burgundi fejedellemmel és a velencei s genuai köztársaságokkal semmisítették meg. A szövetségei iránt mindig változékony, kétes hűségű, a hitben örökké ingadékony, a római szent szék iránt elejétől fogva állhatatlan, elpusztult, kiszárolt Rácországnak feláldoztatott, azért mellőztetett, elhagyatott a kereszténység közügye. Nincs törvény, melly szerint illy egyesség megállhatna, nincs törvény melly egy régibb és közönséges szövetség megváltoztatását egy újabb és különösért, egy célja és a hit által szentesített kötés megszegését egy hittelenért, a világ egyik főrésze javának feláldozását egy vidékéért megengedné, vagy jóváhagyná. A háború Anatólia és Romania zsarnok rablója ellen a budai végzések óta megszűnt a magyaroké lenni; ez minden keresztény népek közönséges harcza a kereszténység köz ellensége ellen. A mennyei hatalom földi helytartója, a byzanci császárság, két köztársaság és Olaszországnak több fejedelmei, több urai szövetkeztek a magyarokkal; minden különös kötés ez ellen a közügy nyilvános elárulása. A szentegyház elvei, annak tekintete parancsolják az eretnokség, annyival inkább a hitetlenek kiirtását, a megváltó vérével drágán vásárolt üdvösség megmentését az elveszéstől, tévelygéstől és kárhózzattól; annak feje köteles ebben minden népeket segíteni, minden egyezést kárhózzatni, melly ezt akadályoztatja. Az ozmánok bitorlott uralkodása alatt a Pateranok mérge s a görögök elszakadásának méhelye Dalmát-, Bosnyák-, Rác- és Bolgárországokban majd kiirthatlan gyökereket vert, ezen tartományok fejedelmei, és egész nemessége meg van ez által fertőztetve, a kevésbbé fogékonyak pedig a keresztet végkép elhagyták, és Mahomed tévelygéseihöz állottak át. A magyarok szövetsége Muráddal a romlás ezen szörnyetegét több századokra alapítja meg. Azt tehát a szentegyháznak kárhózzatni, a pápának egyházi fenytékkal üldözni, és minden becsület szerető, lelkiismeretes magyarnak megsemmisíteni mulhatlan kötelessége. A folyó hó első napjáig a magyar nemzet öszintéségeért, szava-tartásaért, és becsületérzéseért az egész világ

előtt tiszteletben állott, miért is minden fejedelem, minden hatalmasság, épen olly örömet, mint bizodalommal lépett az-
 zal szövetségre. Ezen nemes gondolkozású, szilárd jellemű
 nemzettől felkérve kiállott seregével a görög császár, ezerek
 vették fel a keresztjelt, több fejedelmek felfegyverkeztették
 népeiket s a Hellespontot a szent atya segedelmével elfoglalta
 egy hetven vitorlás hajós sereg; mind ezek a magyarok utolsó
 kárhozatos kötése által bizodalmunkban megrendítettek, re-
 ményeikben megcsalattak, fegyvereik letételére szoríttatnak,
 istenes működéseikben gátoltatnak; a magyar nemzet becsü-
 lete, őszinteségének régi hite, ezen egyoldalú és fontolatlan
 szerződés tüsténti felbontása nélkül örökre oda van, elveszett.
 Nem szűnt volna meg ő már előbb is ezen tárgyra nézve meg-
 győződése szerint és minden tartózkodás nélkül szóllani, nem
 hallgatta volna el mindezeket már akkor, midőn ezen kárho-
 zatos béke készülöben volt, ha a tisztos agg atya¹⁾ sovárgá-
 sát fiai és tartományai után; a király, az egyházi és világi
 nagyok hajlandóságát a szultán ajánlásai iránt, a csend ki-
 vánságát és mind ezekben hirtelen készségüket észre nem
 veszi, és így minden további unszolásainak sikeretlenségét
 előre nem látja, másfelől pedig a szövetségesek készületei
 iránt kétségben, bizonytalanságban nincs. Most azonban, mi-
 után a szövetségesek az előbb kötött szerződés következtében
 illy nagy készületeket tettek, magok részéről a feltételeket
 illy készséggel teljesítették, a magyar nemzet képviselőinél
 pedig a kedélyek, első felhevültöknök lecsillapodta után, a ma-
 gasabb czélok felfogására, a magán érdekek elmellőzésére ké-
 pesek, kénytelen az ügy igazsága mellett azon erélyességgel,
 mellyet annak szentsége követel, fellépni s ezennel ünnepe-
 lyesen nyilvánítani, miként a magyaroknak nem marad egyéb
 hátra, mint a már magában is törvénytelen, erőtlen és becs-
 telenítő békekötést megsemmisíteni, s ha meg akarják tenni,
 mit az igazság, kötelesség, és becsület egyaránt követel, sőt
 parancsol, úgy neki, mint apostoli követnek, hatalmában áll
 a királyt, különben is érvénytelen esküjétől ünnepelesen fel-
 menteni.“

A bibornok szónoklata sokakat megvakított, másokat még
 inkább megerősített nézeteikben, mindenkit hallgatásra birt,

¹⁾ György rácz fejedelmet érti.

de senkit sem nyugtatott meg — mint *Fessler* jegyzé meg — lelkiismeretében. A végzet súlya lebegett a gyülekezet s a bibornok felett! A király az országgyűlés egyhangú beleegyezésével határozatkép mondá ki, s elrendelé, igéré : hogy „a mindenható Isten dicsőségére, a keresztény vallás védelme- és terjesztésére, a katholika szentegyház gyarapodására, Magyarország és a szomszéd tartományok megszabadítására még e nyáron, miként a budai országgyűlés elhatározá, a magyar haderőt személyesen Görögország és Románia tájaira vezérlendi, és az Örökkévaló segítségével minden erejét az istentelen törökök kiirtására fordítandja.“ Erre mondá esküjét Julian bibornok követ kezeibe; s a határozatot önkezüleg akará aláírni, azt IV. Jenő pápának, s valamennyi keresztény királyoknak, fejedelmeknek megküldendő, csak hogy ünnepélyes, esküvel erősített, mindenfelé közzétett akarata teljesítésében senki se kételkedhessék. Minthogy azonban a szultán követtségének megérkezte miatt némellyek még mindig kétkednének abban : valljon a budai országgyűlésnek mostan esküvel megerősített határozmányát végrehajtandja-e ? minden kétség és gyanu elenyésztetése végett, Ferencz és Julian bibornokoknak, a burgundi fejedelem és velencziek teljes biztosítására, becsületes érzelme és rendithetlen elhatározása tanusításául, a jelen volt főpapok- és országnagyoknak, azoknak, kik a hadviselésben részt venni szándékoznak úgy, mint azoknak, kik az országban visszamaradandók, beleegyeztével, királyi szavára, becsületére, keresztény hitére, mint melly által a keresztségben és az örök élet reményeiben részesült, igéré Julian bibornoknak és szentül fogadá, az isteni Szent Háromságra, boldogságos szüz Mária, Isten anyjára, Isten minden angyalaira és szentjeire, főleg pedig Magyarország szent királyaira, *István* és *László*ra : hogy ő a budai végzéseket teljesítendi, folyó év szeptemberhó 1-jével hadával Orsovánál, a Duna révénél, vagy tova lentebb megjelenend, a Dunán haladéktalan átkelend, és folytonos menettel, ármány, csalás vagy ürügy nélkül Románia és Görögországba, s más a török által elfoglalt tartományokba nyomuland, és a mennyire ereje s hatalma engeden-dik, a hit ellenségeit még az év folyta alatt a kereszténység területéből kiirtandja; a szultánnal vagy ennek követségével már kötött vagy ezután kötendő szövetség, egyezés vagy fegyverszünetek ellent nem állván, ha mindjárt ezek hittel

volnának is erősítve; mivel ezeket ezennel megszünteti, megsemmisíti és érvényteleneknek nyilvánítja.

Ugyanezen hitet vallották és írták alá a király kíséretére rendelt nagyok, Rozgonyi Simon, egri püspök és főcancellár, Dominis János váradi, székesői Herczeg Rafael bosnyai püspökök és Hunyady János erdélyi vajda. — Bizonyságul aláírták magokat az otthon maradandók közül Péter csanádi püspök, Hedervári Lőrincz nádor, Rozgonyi György országbíró és pozsonyi gróf, Palóczi Simon főlovászmester, gúthi Ország Mihály királyi főkincstartó, Marczali Imre, alsó lindvai Bánfi Pál, ónodi Czudar Simon főpohárnok, Losonczy János, székesői Herczeg Pál, Turi Róbert, Macedoniai Dancs és Tornai Sebestyén tornai főispán. — Hunyady egy utójegyzet szerint azt adta esküjéhez, hogy, ha éppen szeptember elején nem is jelenhetne meg a kijelelt helyen, az azt követő négy vagy öt nap alatt bizonyosan ott leend.¹⁾

E történeti nevezetességü *esküszegési okirat* következő:

„Nos WLADISLAUS Dei Gratia Hungariae, Poloniae, Dalmatiae, Croatiae Rex, Lithvaniae supremus Princeps, et Haeres Russiae ad universorum notitiam. Dudum in conventionie Generali Praelatorum et Baronum ac Nobilium hujus Regni nostri Hungariae Budae novissime celebrata pro honore Omnipotentis Dei, ac pro defensione et augmento fidei Christianae et pro Bono totius Ecclesiae Catholicae, praesertim pro liberatione hujus regni nostri, et partium circumstantium, quas ipsi Turci multis retroactis annis atrocissime sunt persecuti, et de praesenti persequi non cessant, decernimus, firmamus et stabilimus unanimi consensu et voluntate totius praedictae conventionis ire personaliter, et nobiscum ducere ista aestate, seu anno praesente exercitum versus partes Graeciae et Romaniae, et cum Dei adjutorio totis viribus nostris laborare, ad exterminium dictorum impiorum Turcorum, idque pro maiori rei firmitate juravimus in manibus Reverendissimi in Christo Patris D. Juliani Cardinalis S. Angeli Apostolicae Sedis Legati executioni demandare, ad consolidationemque totius Christianitatis hanc nostram puram intentionem, ac deliberationem nostris Literis manu nostra subscriptis, significamus Sanctissimo in Christo Patri ac DD. Nostro Papae Eugenio IV. et Serenissimis Regibus et Principibus Christianis, propter quod nemo quoquo modo cogitare debet, quin nostram sanctam deliberationem, solennem, juratam, et ubique publicatam velimus, et omnino disponamus, Deo propitiante ad executionem et optatum finem deducere. Nihilominus, quia nonnulli propter adventum Oratorum Amurathi Imp. Turcorum fieri postulatam adhuc dubitare videntur, an praedictam deliberationem Budae factam, et nunc juratam exequi velimus? id circo ad tollendam ex animis quorumcunque hujusmodi de nobis dubitationem, seu suspicionem, aut ambiguitatis scrupulum, et praesertim, ut Reverendissimi in Christo Patres et Domini D. Franciscus Venetus Vice-Cancellarius, et praedictus D. Julianus Supremus Poenitentiarius S. R. E. Cardinales, et Apostolicae Sedis Legati, nec non Magnifici Capitanei Galliarum, tam Illustrissimi DD. Duces Burgundiac, quam Illustrissimi Domini Venetiarum peramplius de since-

¹⁾ I. Fessler i. m. IV. k. 596, 1, és gr. Teleky József: Hunyadyak kora Magyarországon I. k. 409. 1.

ritate, et integritate Mentis Nostrae, firmitate nostri propositi, ac observatione nostrae praescriptae Deliberationis et promissionis certificentur, de consensu, et assensu Nostrorum Praelatorum, et Baronum apud nos existentium, tam eorum qui nobiscum ad exercitum venire debent, quam eorum, qui in regno nostro remanent, in verbo Regio, et honore nostro, ac sub fide Christiana, in qua sanctissimum baptisma recepimus, et vitam consequi speramus, Domino Cardinali S. Angeli Legato spondemus, promittimus et pollicemur, juramusque et votum facimus Sanctissimae Trinitati, Patri, et Filio, et Spiritui Sancto, et gloriosissimae Virgini Mariae Dei Genitrici, ac omnibus Angelis et Sanctis Dei, et praesertim Beatis Regibus Stephano et Ladislao, Patronis hujus Regni Nostri, praedictam deliberationem nostram et promissionem Budae factam effectualiter demandare et infra primam diem Septembris proxime sequentis esse cum nostro exercitu supra Vadum Danubii apud Orsovam, vel apud alia vada, et loca inferiora, et immediate incipere transfretare, et successive continuare effectualiter sine intermissione temporis transfretationem exercitualiter sine dolo et fraude, vel alio quocunque excogitato colore iter nostrum in Romaniam et Graeciam, et alias partes, quas retinent Turci in, et circa mare, et facere quicquid nobis est possibile pro viribus et potentia nostra, ut Turci isto anno expellantur de partibus Christianitatis ultra mare, non obstantibus quibuscunque tractatibus aut pactitiis, seu conclusionibus, aut Capitulis Treugarum factis, vel fiendis cum Imperatore Turcorum, vel ejus Nunciis seu Ambassiatoribus praedictis, ipsius nomine sub quacunque forma verborum etiam juramento firmatis vel firmandis, quibus omnibus per hanc praesentem nostram promissionem, juramentum et votum volumus expresse et specificè derogare, et derogatum esse ita, ut nullo ingenio, colore vel praetextu quoquomodo cogitari possit, hujusmodi promissio nostra, juramentum et votum infringi, violari, impediri, aut differri valeat vel possit. In cujus rei testimonium praesentes Litteras fieri fecimus et publicari, ac nostri Sigillo, quo, ut Rex Hungariae utimur, appensione muniri. Datum in Szegedino quarta die Augusti A. D. 1444. „Et nos Simon de Rozgon Episcopus Agriensis Regiae Majestatis Supremus Cancellarius, Joannes Episcopus Varadiensis, Raphael Herczeg de Zegen, ad Episcopatum Bosnensem postulatus et Joannes de Hunyad Vajvoda Transylvaniae, qui cum praefato Domino Nostro Rege ituri sumus, promissimus, juravimus et vovimus in forma superius expressa. — „Et nos Petrus Episcopus Chanadiensis, Laurentius de Hedervara Regni Hungariae Palatinus, Georgius de Rozgon Judex Curiae Regiae et Comes Poseniensis, Simon de Palocz Magister Agazonum Regalium, Michael Országh de Guth Supremus Thesaurarius Domini regis, Emericus filius Vajvodae Bani de Alsó-Lindva, Simon Judex de Onód Magister Pincernarum Regalium, Joannes de Lossonez, Paulus Herczegh de Zegen, Robertus de Thur, Bani de Macedonia, et Sylvester de Thorma Comes de eadem, qui in hoc Regno remanemus, in signum hujus Nostri Consilii et assensus ad praedicta etiam nostra Sigilla, penes Sigillum dicti D. Regis apponi fecimus. Datum in Szegedino die 4. Augusti 1444. ¹⁾

Szent Domokos napján (aug. 4.) ezen a „Hunyadiak kora“ hallhatlan írója ²⁾ szerint, a magyar névre örökösen csúfos napon ment végbe Szegeden ama esküszegés, a melly feletti tanácskozmányokban — miként a *magyar katolikus clerus becsületére van örökítve a történet lapjain!* ³⁾ — a hazának tizen-négy püspöke közül csak három, és egyetlen egy apát vagy prépost sem vala jelen!

¹⁾ I. Kovachich Vestigia Comitiorum. 1790. 244–248 l.

²⁾ I. I. k. 407 l.

³⁾ I. Fessler i. m. IV. k. 598. l.

E mondott nap — az alig három nappal előbb kötött fegyverszünet megtörése napjának — estvéjén Szeged környékét földrengés rázta meg, nem csak egyes épületeket, hanem egész helységeket is összeromboló, ¹⁾ és a „hitetlenség büntetéséül“ elvesztett s „a vallásos Hunyady által is a Mindenható megérdemlett ostroma gyanánt vett“ ²⁾ Várnai ütközet alkalmával „az istenfélő s vallásos kedélyeket visszaemlékeztető.“ ³⁾

Tizennégy év folyt le e nemzetünkre mély gyászt árasztott várnai ütközet után, midőn 1458-diki Miklós napra (december 8.) Mátyás király Szegedre országgyűlést hirdetett, miként a Temesvárról november 15. és 29-ről kelt meghívólevelekben ⁴⁾ iratá: a koronának Fridrik osztrák császártóli kiváltása, a török elleni háború, és István új szerb fejedelem ügyében, ki a gyűlésre maga is megjelent. Megjelentek ezenfelül ez országgyűlésre az ország valamennyi főpapjain, báróin kívül az erdélyi szászok, székelyek, sz. kir. városok teljhatalmazottjai, 61 vármegyének négyenkint 244 követi. E nagy számu gyülekezetben Mátyást mi sem tartotta vissza Magyarország jövő kormányzását intézendő szelleme irányát nyilvánítani. A hatalmas nádor Gara László-, és a fenhéjázó erdélyi vajda Ujlaky Miklósnak, a királyi ellenpárt főnökeinek, leköszöntetésével lön a kezdet; nádorra guthi Országh Mihály, erdélyi vajdákká Rozgonyi Sebestyén és János testvéreket nevezte ki. Ki sem mert ellen szállalni; az egy, ki bátor leendett volna, a világosvári sziklák megöl nem hangoztathatá szavát. Csak főbb pontjait említjük az e hongyülésen alkotott törvénykönyvnek: királyi banderiumok tartassanak olly számmal, mint csak a királyi jövedelmek megengedik; a királyi jószágok telekkatonasága (minden 20 telektől egy vitéz) a közfelkeléskor a kir. banderiumokhoz kapcsoltassék. Az egyházi és világi urak zászlóaljaikat a Zsigmond alatti szokás és rendeletek szerint állítsák fel, telekkatonaságukat ők is zászlóaljaikhoz kapcsolván. Ellenben az ország zászlóasai (a királyi főtisztviselők), kik banderiumaikra a királytól zsoldot huznak, valamint azon nemesek is, kik az uraktól katonaszedésre pénzt

¹⁾ I. Hunyadiak kora Magyarországon I. k. 454 l.

²⁾ I. u. o. 454. l.

³⁾ I. u. o. 434. l.

⁴⁾ I. *Kovachich Vestigia Comitiorum* 331. l.

kapnak, saját jószágaiktól járó telekkatonáikat, ne azon zsoldos csapatokba, melyeket megbízóik számára szedtek, hanem a vármegyék zászlói alá küldjék. Az igen szegény nemesek, kiknek fölülésre költségek nincs, tizen küldjenek egy jól fegyverzett vitézt a derék hadba. E derék hadat a király, midőn szükségesnek látja, de évenként csak egyszer, ültetheti fel, kivéve azon rendkívüli esetet, ha az ország ugyan azon évben másodszor is megtámadtatnék, s a királyi, főpapi és tiszti banderiumok az ellen visszatorlására elégtelenek volnának. A felült derék hadat a király (nem miként Szilágyi alatt rendeltetett 15 napig, hanem) három hónapig táborban tarthatja; ha azonban a háború az ország határaitól messzebb vonul, a nemesség régebbi jogai szerint csak a határokig menend; telekkatonasága azonban a törvényes 3 hónap lefolyása alatt az országon kívül is köteles a megyei kapitányok alatt táborozni a királyi sereggel.¹⁾

Minő sikere lön e harci intézkedéseknek? évkönyveinkből e helyre tartozólag csak azt említjük fel: miként Jaiczának s ezzel csak nem egész tartományának gyors visszafoglaltatása miatt haragra lobbant Mohamed Jaiczát olly erővel támadá meg 1464-ik év tavaszán: hogy az őrség minden reményét veszttve már feladásról kezde gondolkodni, midőn az ifju hős király gyors közelgésének hire olly rémülésbe ejté az ozmán táborn, hogy Mohamed ágyúit s pogyásza nagy részét hátrahagyva nagy sietséggel visszavonult. Azonban nem hihetette Mátyás, hogy a büszke Mohamed eme visszaiüzetését bosszulatlanul hagyandja. Ő is tehát, készületeket teendő, a főrendeket 1465-dik év első napjaiban Szegedre gyűjtötte²⁾ s tanácsukból az új pápához II. Pálhoz követeket küldött, kik a török ellen segedelmet sürgetnének.

Ez országgyűléseknek Szegeden tartása közben Mátyás király 16 ezer forint értékű, drága gyöngyökkel ékitett, saját királyi palástját a szent Demeter nevére szentelt egyháznak ajándékozá; azon felül a város levéltárában ma is olvashatók következő s kettős függő pecséttel ellátott kiváltságlevelei: 1454-ik évben megerősíti a várost IV. Bélától nyert vártoí halastó birtokában, — 1458-ban a) a sz. Demeterhez czimzett

¹⁾ I. Kovachich Vestigia Com. 335. l.

²⁾ I. u. a. Supplem. ad Vest. Com. II. köt. 171. l.

egyház védjogát a városnak adományozza, — b) a plebániának rendes egyénekkeli ellátása — s c) a vásári vámmentesség iránt intézkedik. — 1459-ben a szabad vásárok és mészárszékek felállítása — 1464-ben adó- és vámmentesség iránt — 1465-ben a) a várost „asszony szállás“ és b) Tapé s vártó birtokában újlag megerősíti. — 1469-ben a jószágok adományozása — 1471-ben szabadkereskedés — 1483-ban vásárookra járók vámmentessége — 1486-ban a birónak szabad választása iránt rendelkezik.

Mind ezek állandósítására II. *Ulászló* is azonkép, mint Sz. Fehérvár és Buda városát, 1498-ik évben megerősíté Szeged városát mind ama szabadságokban, mellyekét IV. Béla, II. Endre, s a többi királyoktól nyert vala; 1499-ben pedig az országos és heti vásárok jogát adományozá. — II. *Lajos* is 1523-ban a várost érintett korábbi jogaiba és a vásári vámmentességben megerősíté.

Eme kiváltság-levelek — miként mondánk — Szeged város levéltárában egyről egyig eredetben megolvashatók; ezeknek tehát csak megérintését elégezve, a mindjárt következő két oklevelet *Podhradszkynk* szíves közléséből igtatjuk ide, mint olyakat, mellyek úgy látszik a Szeged városától nyert oklevelei jegyzéke nyomán, levéltárában nem igen léteznek. Ezek így következnek:

I. „Nos MATHIAS Dei Gratia Rex Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit Universis. Quod cum gloria Regum in multitudine populorum, et decus, ac robur Regnorum in divitiis et amplitudine consistunt Civitatum; expedit igitur Principibus omni diligentia intendere populis servandis, ac Civitatibus magnificandis et fovendis, utpote ex quibus promiscua Regum, et Regnorum commoda procedunt, quatenus Principibus ex hoc et laudetur discreta providentia, et status populorum, Civitatumque suscipiat utilitatem, et augmentum. Qua de re, grata consideratione pensavimus multimoda servitia, quae Civitas nostra Szegediensis, et eius Cives, primum praedecessoribus nostris Regibus, et Regno Hungariae, Sacraeque eius Coronae, ac condam Illustri Principi Domino Joanni de Hunyad Comiti Bistriciensis, alias etiam Regni Hungariae Gubernatori, Genitori Nostro charissimo felicis memoriae, et tandem Maiestati nostrae multipliciter impenderunt; considerantes quoque sumptuosas expensas ipsorum Civium, et Civitatis Nostrae praedictae: quas ipsi pro usu nostro regali copiose fecerunt, pro quibus, et praesertim eo respectu, quod Cives ipsi Civitatem nostram praenominatam Civibus et Incolis amplificare, Domibus et aedificiis decorare eo melius valeant. Accedente quoque humili supplicatione Eorundem Civium nostrorum in hac re nobis facta, annuimus, et concessimus Eidem Civitati nostrae Szegediensi, et eius Communitati, quae pro tempore fuerit, quatenus ipsa a modo deinceps perpetuis semper successivis temporibus universis, in descensu Cumanicali Asszony-Szállása vocato, et eius pertinentiis, ac utilitatibus, campis quoque et foenetis illum habere valeant usum, quem haetenus habuerunt. Cumani etiam nostri in eodem descensu eundem, quem habuerunt usum, habere possint. Volumus praeterea, ut a modo imposterum in facie praefati

descensus nullus Cumanus commoretur, sed idem ad usum dictae Civitatis nostrae, et eorum Cumanorum nostrorum semper pro praedio, modo praemisso utendo, habeatur; Nihilominus quoque omnes alias Litteras, quas quondam Joannes Miser, Judex eiusdem Civitatis nostrae, dum viveret, ac mortuo eodem, quidam Antonius Literatus Cumanus in Bene-Szállása commorans, super donatione eiusdem descensus sibi reportasset, ex eo, quod in hoc contra ipsam Civitatem nostram fecisse, ac per hoc magnam partem Terrae usualis ipsius Civitatis nostrae sibi usurpasse perhibentur; cassamus, et viribus carituras committimus; Insuper concessimus, et annuimus eidem Civitati nostrae Szegediensi et eius Communitati, ut ipsa ubique in campis Cumanorum nostrorum, et alias inter fluvios Danubii, et Ticiae libera sit, et eis utatur, prout libera fuit, et usa est temporibus antiquiorum Regum Hungariae, nostrorum scilicet praedecessorum, ex generosa concessione eorum; Imo volumus, cassamus, et annuimus, ac concedimus, harum nostrarum Literarum, quibus Secretum Sigillum nostrum, quo, ut Rex Hungariae utimur, est adpensum, vigore et testimonio mediante. Datum Csanadini Feria tertia proxima post festum Assumptionis B. Mariae Virginis, Anno Domini Millesimo Quadringentesimo Sexagesimo Secundo.“

II. „Nos MATHIAS Dei Gratia Rex Hungariae, Bohemiae etc. Memoriae commendamus, tenore praesentium significantes, quibus expedit, universis. Quod nos consideratis fidelitate, et fidelibus servitiis Fidelium nostrorum Prudentum et circumspectorum Civium et Communitatis Civitatis nostrae Szegediensis per eos primum Sacrae dicti Regni nostri Hungariae Coronae, tandemque Maiestati nostrae sub locorum ut temporum varietate multipliciter exhibitis et impensis; ex nostra speciali gratia, et benevolentia eisdem Civibus, et Communitati dictae Civitatis nostrae Szegediensis pro tempore constitutis, esse duximus annuendum, et concedendum; et ipsi perpetuis semper successivis temporibus ubilibet in terris arenosis, vulgo *Homok*, campis, pratis, Foenetis, aquis, piscinis, Sylvis, et aliis quibuscunque utilitatibus universorum Cumanorum nostrorum nobilium scilicet, et ignobilium, in quibuscunque descensibus commorantium, illum habere valeant usum, et potestatem, quem habent Cumani nostri in descensibus commorantes. Praeterea annuimus eisdem: ut ubivis, scilicet tam in Terris nigris, quam arenosis, inter fluvios Tityae et Danubii perpetuis temporibus liberi sint,¹⁾ et eisdem uti possint et valeant. Imo annuimus, et perpetuo concedimus harum Literarum nostrarum, absente maiori nostro Sigillo, Annulari Sigillo nostro consignatarum vigore et testimonio mediante; Quas in formam nostri Privilegii redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportatae. Datum in Castro nostro Dyosgyör, Feria tertia proxima post Festum Beati Emerici Ducis et Confessoris, Anno Domini Millesimo Quadringentesimo Septvagesimo Tertio, Regnorum nostrorum Anno Hungariae Decimo Sexto, Bohemiae vero Quinto.“

Ulászló király korában a Szeged vidékén tartózkodott csehországi fekete sereg kegyetlenkedései iránt, a már e korból Istvánffy által ²⁾ „Oppidum peramplum, et celebre liberumque“ kitétellel említett város sanyargatott lakosai Budára a királyhoz követséggel járulni kényszerültek, sokkal sanyarúbbnak panaszolván saját helyzetüket azokénál, kik a török vas ígája alatt szenvednek; miért is a király leküldött Kínizsije által szűkebb korlátok közzé szoritatta a rakonzátlankodottakat, de miután ezek még ekkor sem szüntek meg a

¹⁾ A Duna és Tisza közti Kún puszták ezek: Maysa, Alsó és Felső Csöngöle.

²⁾ I. Historiarum Lib. II.

lakosságot bosszantani, Kinizsi fegyverhez nyúlni tartotta szükségesnek, s legyőzve őket, a főbb czinkosokat a tájbeli dombokon állított karókba huzatta, vagy kerekbe törette, a kevésbbé bünösöket pedig hason bünhődés fenyegetésével riasztá vissza további merénylet megkísértésétől; míg azokban, kiknek megszökés által sikerült a Magyarország, Austria és Morvaország közötti hegyek közzé nagy számmal eljutni, a keresztül utazók irányában tömegesen üzött fosztogatásaikért kézre kerítetve, el nem kerülhették megfenyítettésüket; s így a rosz faj utolsói is végkép kiirtattak. — Alig telt le 23 év, s az évkönyveinkből olly igen ismeretes Dózsa zendülés pártosai Szegedet is elfoglalni szándékoztak, de mellynek erősségét s népességét látván, a czélba vett megtámadást meg sem kísértették.¹⁾ — Mintegy 14 évre ezután (1541.) Szeged árulás által a török birtokába jutott; — a félhold terjedése a haza szomorú körülményei között gátolhatónak már nem reméltetett; Szeged legalább lételét óhajtá megmentettnék a török pusztító hatalma elől, s e czélból önkéntes feladását, a sikerrel ellen nem állhatás bizonyosságában, üdvösebbnek tudva, alkudozás végett követséget küldé fel Budára Mehmed pasához; visszatérének már ennek tagjai u. m.: Zákány István, Tsötörtök László, Somlyai Pál és Budai István — mindnyájan szegedi lakosok, — midőn Pribék nevezetűnek abbeli tanácsára: hogy ha a nevezett négy férfiú visszajutand Szegedre, e város vagy épen nem, vagy csak felette nehezen lesz meghódítható; a nevezett pasa, adott szava megszegésével, őket útjokból erőszakkal visszatérítetté, s a két előbb nevezettét Budán, a másik kettőt Pesten megöleté. Csakhamar ezután, épen farsang közben, ugyan csak Pribék tanácsára, váratlanul lepte meg Mehmed seregeivel a Szegedieket, kik erről értesítetve, azonnal Temesvárra Lossonczyhoz küldöttek segélyért, s magok fegyverbe öltözvén férfias elszántsággal fogadák az osztrómlo ozmánokat; melly alkalommal a Temesből későre érkezett segély közöl vitéz Kis Kampó Szeged veszedelme látá-

¹⁾ I. Historiarum Lib. V. „Postquam Szegedino appropinquasset, ad oppidum frequens et populosum, quanquam nullis cinctum moenibus, fossa tamen circumducta, et vallo egregie se muniverat, latronumque adventum sumptis armis et paratis animis exspectabat, aggredi illud non est ausus quod in eo praeter civium et incolarum magnum numerum ad tria millia piscatorum habitare et omnes egregie se se defensuri dicerentur.“

sától bosszúra gyuladva, lovával átuszta a Tiszát, s az ozmánok legnevezetesebb agáját Hubiást megvívásra hívta ki, s őt megholtan porba terítve visszatért övéihez; — az ekkor ozmán hatalomba került Szeged megerősítettén, maga a mai vár is Szolimán költségén építtetett fel (1549-ben ¹⁾) — a következő 1551-dik évben volt szegedi bíró, de a törökök uralmát nem tűrhető hajlamánál fogva, önkéntes számkivetéskép Debreczenbe települt Tóth Mihály, magát Szeged város remélt visszafoglalásához eszközül felajánlván, ebbeli szándokát Debreczenben telelő császári főtisztnek, Castaldnak bejelenté, kitől Lippára ottani várparancsnok Aldanához küldetett Orodí Bakits Péter, Derzsi István, Dóczy Miklós, Horváth Ferencz, Pertsik és Oppenstorffal együtt, Szegednek mikénti visszafoglalása iránti tanácskozás végett. Előre küldetett Tóth Mihály, Nagy Ambrus bajnok társa s öt ezer bátor hajdúival; ismeretlen, járatlan utakon, s nádasokon keresztül közel haladva már Szegedhez, ennek lakosait értesíteté közeledése s célja felől; örömmel fogadák őt s halász-csolnokaik segedelmével, hajdúival együtt, a városba beszállíták; hol is csakhamar a várbéli kijuthatás elzárására tevő meg rögtönzött intézkedéseit, s lármát ütve, alvó elleneire rá rohant, őket részint leöldösé, részint a Tisza medrébe szalasztá; — de a nyert gazdag zsákmánynak nem sokáig lön urává, mert míg katonái a lefoglalt jó borok folytonos ivásával foglalkozva tétlen hagyák lefolyni a napokat, a vár ozmán parancsnoka Herderberg egy ráczot Ali herélthez titkon Budára küldött segély kieszközlése végett, Ali két válaszzsal felelt; egyiket a rácznak adá, másikat az ezzel Budára, felhozott galamb nyakára kötven, melly azt fészkébe, a szegedi várba, vissza is vitte, bár a rácz is időre haza érkezett, s a kért segélynek nyomban érkezte felől tudósítá a várbelieket. Míg tehát a hajdúk mit sem sejtve kényük szerint mulatoznak, a véletlen megérkező segéllyel egyesült ozmánok nem csak megverék a hajdúkat, de öt ezer keresztény levágdosott orrát, egyéb győzelmi jelekkel együtt, zsákmány postául Konstantinápolyba küldék. Tóth Mihály husz lovagjával a Tiszát átúszva szabadúlhatott csak meg, „ad Sancti Georgii cognomento Tibiscani castellum.“ ²⁾

¹⁾ I. Istvánffy Historiarum XVII.

²⁾ I. u. o.

Ez idő óta, vagy is 1551-ik év óta, egész 1675-ig Szeged folytonosan az ozmánok birtokában maradt, s e közben nem csupán az ozmánok, hanem a Fülekről, Szécsénből s másunnal oda sereglett keresztények által nagyon fogyasztatott a szegedi mind török mind keresztény lakosság száma. Sőt magok a Szegediek közül is találkoznak, kik fájlalva hazájuknak a török alatti létét, fortélyosan oda szaguldván nevezetes győzelmekkel tértek vissza. Legnevezetesebb vala ezek között Balog Benedek, ki születésére szegedi fi, de a városnak az ozmánok birtokába kerültevel Füleken neveltetett, s mind erejére, mind vitézségére nézve elhíresedett. Tudtára esvén egy alkalommal, hogy egyik ozmán követ a magyarországbeli várak megtekintésére küldetett ki, midőn ez ide s tova egyedül járkált, agyonveré, s követségi levelét magához véve ruháiba átöltözködék, s így méne be a szegedi várba, hol nem csak a legszivesebben fogadtatott, de pénzzel s ajándékokkal is megtiszteltetett, sőt török kíséretet is nyerve, ezt övéinek rabságába juttatá. Mind e mellett még is a közben uralkodott királyoknak — mint Szeged város irányábani hajlamukat tanúsító okiratai ma is olvashatók a városnak e részben gazdag levéltárában; így *Maximiliánnak* 1574-ről a vásári vámok iránt — 1575-ből néhány egyént találkozáásra felhívó oklevele; — I. *Ferdinándtól* 1631-ből a vám és vásári hely-pénzre nézve, — III. *Ferdinánd* 1642-ben a várost jogaiban megerősíti, s ugyan ez évi másik oklevele által a városbelieket, legeltetésre nézve, a Kunokkal egy jogba helyezteti. — Végre az 1676-ki és valamint a többi királyi városokat, úgy Szegedet is végkép felszabadítá a török járom alól. Mertzili és Häusler vezérek valának ugyan is, a kik Seraskiernek 8 ezer török, és ezer tárrali közelítését meghallva, hajnal előtt megtámadák Seraskier seregét; mellyből ezernél több elesett, 300 fogolylyá lőn, s maga Seraskier Tökölyivel együtt a vizen átkergettett. S midőn october 19-kén a várat, a Vallis és Veterani seregei megérkeztevel, új erőt nyert császári seregek ostromlának, hire jött: hogy a nagyvezir 20 ezernyi seregével már már Zenta körül táborozna; mire Vallis, Veteráni és Barkóczy vezérek négy ezer lovas kíséretében az ellenség elébe siettek, s azt roppant veszteséggel futásra kényszeríték; e győzelemben nyert jeleket a várbeliek láttára kitűzván, s ágyúk durrogásai által jelt adván a seregek urát magasztaló örven-

detes dicséretre, egyik fogoly küldeték be a várba, a ki előadván a történeteket, javasolná a vár feladatását, minek eredményeül a várbeliek fehér zászló kitételével nejeiknek, vagyonaiknak magokkal szabad elvitelét esengék; — és sz. Imre napján (november 5-kén) Temesig elkisértetvén, a várat elfoglaló császári seregek Csanád visszafoglalására indulának. — 1690-ben I. Leopold a várost szent György és sz. Mihály napokon tartani szokott vásárai jogában megerősíté. — Alig kezdék élvezni Szeged lakosai a béke napjait, midőn Rákóczy hada által ujabbán zaklattatván, két évig folyvást nyugtalanítottak s 1705-ik évben három hétig ismét ostromot kiállani kénytelenítettek. Törvényes fejedelmük irányábani hűségüket — mind ezek között — a leghívebben megőrzék a Szegediek, s ha bár külvárosaik felégetettek is, a várat s palánkákat híven megtarták császáruk birtokában, s midőn 1695-dik évben Häusler fővezér által Temesvár ostromoltatott, a nagy éhséggel is küzdeni kényszerült császári sereget a Szegediek buzával, borral, s egyéb szükségességekkel gyámolítani önként siettek; — így 1716-dik évben is példás hűségüket tanusíták az Eugen herczeg vezérlete alatt harczolt császári sereg irányában is. — S hogy Szeged városának a fejedelmiház irányában legnehezebb időkben tanusított hűsége valóban legfelsőbbleg is elismertetett; a már felhívott kiváltság-leveleken kívül a város levéltárában létező még következő fejedelmi kegylevelek eléggé kétségtelenítik: így I. *József* 1710-ben a várost addig nyert valamennyi kiváltságaiban megerősíté; — hasonlólag III. *Károly* is 1719-ben május 21-kén s 1720-ban a szent György és sz. Mihály napján tartatni szokott vásárokat szinte megerősíti, — 1730-ban pedig Engi homokja, Csikós Semlyéke, Morahalma, Buzgányhalma, Paphalma — s végre 1731-ben Kistelek, Rözke, Zákony, Kereset és Csorva adományozási okleveleit adá ki. — *Mária Terézia* királyné 1747-ben az addig augusztus 4-én tartott vásárnapját július 31-re teszi át, és 1750-ben a város és a királyi ügyész közt Kiss Illés, Bilisin, Engi homokja, Csikós Semlyékje, Kántorszékje, Morahalma, Buzgányhalma, Paphalma, Rözke, Zákány, Kistelek, Kerezet, Csorva és Öttömös birtokok iránt kötött megálapodást megerősíté.

De az annyi harczok csapásain felül 1710, 1712, 1738. és 1740-ik években a döghalál borzasztó pusztításai is zaklaták

a Szegedieket, 1777. s 1778-dik évben pedig az éhség 400 lakosnál többet ragadott el, s e közben többeket a szobából is kiragadának a farkasok, 1738. és 1740-ben a döghalál ismét 1454 lakost ragadott ki az élők sorából. — Az 1722, 1723, 1740, 1744, 1747, 1790, és 1792-ben közben jött gyakori gyújtogatásokat elhallgatva, a többszöri árvizek közül csak az 1836-ik évenit említjük fel.

* * *

A multkor eme történeti képei után lássuk röviden Szeged sorsát a legutóbbi forradalom alatt.

1849-ki február 11-kén megérkezének a rác-szerbek Szeged alá. Az ottani magyar seregnek parancsnoka gróf Hadik volt. E sereg legnagyobb részben nemzetőrökből állott. Megtámadás s visszaverettetése után a rác-szerb sereg Szőregre vonta magát, a helységet több erős sánczokkal látván el. Állása Szeged irányában igen veszélyes volt. A Szegediek hidat verve rohantak át s a porrá égetett Szőreget sánczaival együtt bevették. Az elestek s sebesültek száma mindkét részről tetemes volt.

A budai várnak ugyan azon évi május 4—21-én sikerült bevétele feletti diadal nem lehetett tartós; s a *Horácznak* ¹⁾ „Venimus ad summum fortunae“ kábitó szavaitól szinte szédített debreczeni rump-parlament napjai az ország fővárosába visszatértével számítvák valának (juniús 5-től 29-dikig). A felkelők kormánya Budáról Czeplédre, innen Kecskemétre, sietett a közelgő osztrák-orosz császári had elől, sem itt, sem ott nem időzhetve, míg nem Szeged homokjain part-ra szállt. Maga a pártütő kormányzó július 12-kén érkezett meg, fátkyatenger vöröslő fényénél, szokott szónoklatával, azt törekvék elhitetni: hogy a hadi működések centrumává Szeged választatván, Europa szabadsága Szegedről sugárzand ki. Csakhamar falragaszok tudaták a Szegediekkel, hogy július 21-kén a parlament megkezdí üléseit. E nap végre felviradt. Az idő komor vala, mint az emberek kedélye. A pártütő kormány naponkint jobban veszté népszerűségét, nem a titkolódzásért, melylyel tetteit elburkolá, nem az intrigákért, melylye-

¹⁾ I. Epist. L. II. Ep. 2.

ket a tömeg csak sejtett, de nem tudott; nem azért, mert tudva volt, hogy politikája az országgyűlés előtt is titok: hanem, mert tettei, rendeletei kedvező eredményt nem mutatának. Az emberek csak sejték, hogy az ügyek mikép állanak, de positivum quid? semmi sem vala. Azt tudá mindenki, hogy az osztrák-orosz seregek ereje a felkelőkét túlhaladja, de tájékozni senki sem tudá magát. Végre a várva várt alsóházi első ülés megnyílt. De mint máskor, úgy ezúttal is pártütő minis-terelnöknek bombasticus szónoklatú beszéde csak azt nem tartalmazá, miről a hallgató tömeg értesülni vágyott. Julius 28-án tartaték az utolsó parlamenti ülés; s e nap délelőttjén Új-Szegeden a Zsóterházban lőporos torony meggyuladván, iszonyú robajjal szétveté magát, a közeli házak sérülést kap- tak, s több mint 800 ember lett áldozata. Julius 30-kán hadi tanácsban egyhangúlag kimondatott, hogy Szeged alól elhú- zódnak; mi augustus elseje estejéig teljesülésbe is ment s két irányban Nagy-Várad és Ó-Arad felé húzódnék a parlament s a mindegyre kevesebb számra apadt ministeri személyzet; aug. 1-én maga a sereg is, négy hidat verve, vonult át a Tiszán. Ez elvonulás számításán kívül olly sietve történt, hogy a tö- méntelen fáradsággal megtöltött gabnatárákat, töméntelen ágyú s löporkészletet, ezenkívül a betegek nagy részét (300-an jóval felül) ott hagyák. Augustus 2-án a császári seregek Sze- gedre vonultak be, a felkelő sereg, miután a tiszai hidat fel- égette, Új-Szegeden foglalt arrieregardájával positiót, a főerőt Szőreg felé útba indítván. Azonban a csász. fővezér Haynau, Jablanovszky s Benedek dandárainak egy részével, és Pania- tine orosz hadosztálya egyik zászlóaljával hg. Liechtenstein vezénylete alatt támadást intézett Új-Szeged ellen; heves de rövid csata után, mialatt Új-Szeged egy része lángok áldozata lett, a felkelők e helyet is oda hagyva a főerő után vonultak. E csatában az osztrák hadsereg legünnepeltebb bajnokainak egyike, magyar származású Benedek tábornok, midőn dandár- osztálya a leghevesebb ágyútűzbe rohant, hősiesen sebet kapott. — Aug. 5-ke délutánján tábornok hg. Liechtenstein Ferencz vezénylete alatt a cs. osztrák főerő nagy része, egyesülve a Pa- niutine orosz csapatával a felkelő seregek ellen támadást in- tézett. A herczeg jól combinált terve szerint a lovasság a fel- kelők bal szárnya megkerülésével előnyomult, az ezek mögött felállított ágyútelepek ellen, míg egy más osztály a Maros

mentében Szöreg ellen vonult. A forradalmi seregek kemény s kitartó ellenállása daczára este felé Szöreg a császári tüzérek sikeres működése miatt be volt véve, a támadásban Benedek tábornok ismét részt vett sebe daczára, és ismét újat kapott. — A felkelők serege Szöregnél elsánczolt állomásából is kiszorítva Temesvár felé vette útját, míg a kormány egy része Lugosra vonult, más része pedig Új-Arad helységbe s a Maros túlsópartján lévő várba telepedett meg.

* * *

Boszorkány-perek. Szeged eme történeti adatainak fel-
említése mellett nem szabad a város évkönyveiből hallgatva
hagynunk ama eseményeket, melyek bár azok lapjain mint
az emberi gyarlóság vastag foltjai, de mindenesetre kort s a
tényezők műveltsége állapotát jellemzők gyanánt tűnnek fel;
s midőn azoknak fel nem említése által történeti-írói tisztünk
főbbike ellen vétenénk: vétenénk egyszersmind az ősz magyar
város irányában is, a tények valódi állását nem igen mérle-
gező elfogultságot diadalmaskodni hagyva a balhiedelmekben:
mintha csupán és egyedül az európai civilizatiótól olly igen
messze hátra-maradt hazánkban követettek volna el ama, —
miként az ugynevezett *boszorkány-pereket* a külföld irodalma
nevezé, — „bírói istentelenségek,“ melyek, miként mindjárt
látandjuk, épen a civilizatio bölcsőjeül híresztelt világrészekben
keletkezve, még akkor is, midőn már hazánkban egy ihletett
nagy királyné szavára rég megszüntetettek, az emberiség va-
lóban alázó tényeiül mindegyre fentartattak. —

Vessünk rövid tekintetet Europa ebbeli történetére. —
Ugyan is

Az emberiségnek olly sokszor vérrel írott évkönyvei mu-
tatják: miként a népek, az érzék feletti világ felőli hitükön
kívül, vajmi könnyen engedék magokat át tévhiedelmeknek
is, túlvilági szellemeket hívén létezőknek, melyek segedel-
mével a természet törvényeit fékezhetőknak s a fensőbb erő-
ket leigázhatóknak tartották. Az őskornak megvala saját bü-
völő bölcsessége, és a büvölés titkaival mintegy kizárólag
sáfázkodható bölcsői. A persák-, chaldeusok- s egyiptusiak-
nál az ugynevezett „népbölcsek“ személyesíték ezeket. Ke-
letnek a jó s rossz szellemek felőli hitregéivel együtt terje-

deze nyugoton is eme megbüvölhetés felőli ábrány, mindinkább szaporitva a könnyenbivők számát, azt tanítva, miként e rossz szellemeknek rontó hatalom levén birtokukban, a vélők szövetekezés magában ama szenttelen hatalomban is részesitetést nyújt. — S a mint később a kereszténység és ennek a pokol, s pokol fejedelmei, ördögei felőli tanja terjedezett, a kereszténység üdvös sugallatától egyszerre át nem hathatott gyarló emberi keblekben a pokol szellemeivel szövetekezés, a boszorkányok s boszorkányságok létele felőli hiedelem szikrája gyuladt, csak hamar lángokba kitörő; — elvégre még is a kereszténységnek Németországban terjedése buktatá meg a freyák oltárait, mellyeknek az év bizonyos éjjein, különösen Walpurgis éjjelén, a bűverők örnőitől a hegyeken ünnepeltetett, s e tisztüket titokban üzőt papnók ördög szövetségeseiül tekintettek. — Főleg a Karolingok idejében uralkodott az ábrány: hogy e bővülő nők vihart s zivatart teremteni és az emberek kedélyeit megváltoztatni képesek. Az egyház a népek kiskorúságához mérve kényszerült használni fel hatalmát a pokol kísérlete s mesterkedései ellen, felhíván a világi hatalom, a birói bűnhesztő hatalom segélyét! „Der schrecklichste der Schrecken, das ist der Mensch in seinem Wahn!“ mond a költők királya. Boszorkány-perek kezdettek meg; IX. Gergely pápa 1454-ik évben adá ki a németországbeli boszorkány-perek menetét szabályozó bulláját, s Marpurgi Konrád hitnyomozónak korlátlan hatalmat kölcsönze a boszorkánykodás felől gyanús egyéneket birói széke elé idézhetni. Ezt követé VI. Innocens pápának 1484-ben kelt s Miksa császár által Brüsszelben 1486 ki november 6-án elfogadott, sőt birodalmához tartozóinak kötelességiül tett bullája, mellyben a hitnyomozónak, bár minemű szabadalmak s kiváltságok félretételével, a sátán szövetségeseit biráskodásuk alá vonhatni korlátlan hatalom sajátittatott.

Im tehát az egyház a világi hatalommal kezet fogva lépett fel az emberiséget természeti méltóságából olly igen lealázó mételet kiirtására! Jól mondja hazai íróink egyike „sogar der Aberglaube ist eine, obgleich verworrene Wirkung des innigsten Gefühls im Menschen von seinem Zusammenhange mit einer übersinnlichen Welt; *allein sobald er unter die Erscheinungen des bürgerlichen Lebens hervortritt, muss ihn der*

Staat verfolgen.“¹⁾ S ki merészkedend e részben vádolni a catholicismust, eme a protestans *Kölcsy*ként minden felvilágosodás tényezőjét?²⁾ S valljon maga a lélek-szabadságaért küzdelmeskedett³⁾ reformatio fellepett-e e „kor réme“ ellen? épen nem! Sőt igen maga is hason készséggel hozá meg áldozatait, s éleszté hittana követőiben az elhatalmaskodott ábrány felöli bal hiedelmet!⁴⁾ Így olvashatjuk: mikép nem sokkal a reformatio életbe jötte után, saját hazájában Szászországban, boszorkányok égettettek.⁵⁾ S 1597—1679-ig csak néhány helyütt 197 boszorkány, s 1611-ben nem kevesebb mint 22 vitetett máglyára,⁶⁾ Drezdában pedig 1586-ban két boszorkányságról vádolt nő adatott át a lángoknak.⁷⁾ — „Man sollte zwar denken — mond a Reformatiora e részben vonatkozólag *Thomasius*⁸⁾ — dass die Leute durch Lutheri Reformation — — auch von der Zauberer Bündniss mit dem Teufel frei worden wären, aber es ist nichts weniger, als dieses geschehen. Ja, es ist vielmehr diese schöne Meinung unter der Regierung Churfürstens Augusti, da sie zuvor als ein noch ungeschriebenes Recht passirte, den Churfürstlichen Constitutionen mit folgenden klaren Worten einverleibt worden: „So jemand in Vergessenheit seines christlichen Glaubens mit dem Teufel Bündnisse aufrichtet, umgehet, oder zu schaffen hat, dieselbige Person, ob sie gleich mit Zauberei niemals Schaden zugefüget, soll mit Feuer vom Leben zum Tod gerichtet werden.“ — — Lássuk a többi államokat; — Würzburgban 1627—1629-ben 157 egyén, közöttök 10—12 éves gyermekek is, vezetettett máglyára, így 1729-ben ugyan

¹⁾ I. *Fessler* „Die Geschichten der Ungern“ I. k. 592. I.

²⁾ I. Minden munkái IV. k. 1842. 70. I.

³⁾ Érdekes, mit e részben a most felhívott *Kölcsy* munkájában (68. l.) eme szavakkal olvashatunk: „— — Luther megjelent, az emésztődés lángra gerjedett fel, s egy pusztító revolutiohan, melly csak nem egész Európát feldúlta, öldöklő angyaloként állott elő a világosodás, a reformatio s azt tette, hogy utat találjunk híressé lett jó következtéseiről kételkedni s vizsgálni, ha a nyugalomban hagyatott *Catholicismus* nem fogott volna e sokkal több jót nyújtani az emberiségnek?“

⁴⁾ Példa erre a ma már igen ritkává lett, következő című, könyv: „Neun auserlesene und wohlbegründete Hexenpredigten etc. von M. Hermann *Samsonius*, Superintendenten zu Riga. Riga. 1626. (21 iv negyedrébten.)

⁵⁾ I. *Böttcher* : Geschichte des Kurstaates und Königreichs Sachsen. Hamburg. 1830. I. k. 548. I. és 1831. II. k. 150. I.

⁶⁾ I. *Schlözer* : Staatsanzeigen II. k. 166—168. I.

⁷⁾ I. *Hasche* : Diplomatische Geschichte von Dresden. II. k. 369. I.

⁸⁾ „Kurze Lehrsätze von dem Laster der Zauberei.“ 55—56. I.

csak Würzburgban, az apáca zárda alfőnöknéja Renata a sá-
tánnali szövetségbenlételről vádoltatván, elevenen megégette-
tett. — Braunschweigban a XVI-dik század lefolyta közben
nem egyszer egy egy nap 10—12 szerencsétlen égett áldo-
zatúl. S ugyan e században Holsteinban, Rantzau Keresztély,
birtokában, egyszerre 18 boszorkányt adott a lángoknak
martalékul. — Németország államai közül, — főleg Bajoror-
szág tűnik fel leginkább. Például egy legyen elég. 1598—92
év táján, az akkoriban legszabadabb elvű wardenfelsi gróf-
ságban lefolyt boszorkány-pernek eredményeül negyvennyolcz
nő, legtöbbször elevenen, miután néhány az előző legke-
gyetlenebb vallatási torturák közben veszett el, adatott a
máglyák lángjainak; „sogar — mond *Hormayr* ¹⁾ — fürst-
liche und herzogliche Personen, als Zauberinen und Hexen
verdächtigt wurden und die Frage wegen ihrer Verhaftung,
Tortur, und Hinrichtung, sehr ernsthaft berathen worden ist.“
— Még 1754-ben, a philosophiainak nevezett század második
felében tehát, egy 13 éves leánykának mint boszorkánynak
feje karddal vétetett; söt két évvel utóbb egy 14 éves leány,
ördöggeli fajtalankodásról vádoltatva, s mivel embereket bü-
völt meg és zivatart idézett elő, szinte hóhér pallósa alá ke-
rült. — 1782-ben a glarusi canton reformált részében egy
leány, mivel uraságának gyermekét — miként az ítélet szavai
mondják — „durch ausserordentliche und unbegreifliche
Kunstkraft“ ²⁾ megbüvölé: ugyan csak lefejeztetett. — S ki ne
fogná tudni? hogy a civilisált francziáknál az orleansi szüz,
mint sátán szövetségese, vezettetett a máglyára. — Olaszor-
szágban pedig — jelesen Comóban — 1485-ben nem kevesebb
mint 14 égettetett meg. — Elvégre az események úgy hozák,
hogy mielőtt a nagy *Thomasius*, — ki még 1698-ban, mint egyik
boszorkány-per előadója, a vádolt elítéltetésére szavazott, s
csak egyik collegája ébresztette kétség folytán tért ellen meg-
győződésre; — erőteljes felszózlamlásaival a boszorkány-perek
megszüntetését eszközölheté vala: már előbb az annyira gyűlölt
Jézus-rend két bajnokának kelle, egymást mintegy felváltva,
fellépniök a boszorkányok létele megtagadására; a kevesb
erélyü *Tanner* atya után teljes lelki s kedély erővel felszól-

¹⁾ I. Taschenbuch für die Vaterländische Geschichte. 1831. 331—333 l.

²⁾ I. *Schlözer*: Staatsanzeigen II. k. 273—277. l.

lamlott *Spee* Frigyes, 1631-ben közrebocsátott „*Cautio criminalis de processibus contra Sagas*“ czimű jeles művében, mint sokféle szemlélkedéseiből nyert meggyőződéskép meré nyilvánítani: „Ich kann nicht bergen, dass die unselige Folter unser gutes Deutschland mit einer unerhörten Menge von Hexen anfüllt, und ich schwöre vor Gott, dass ich, obschon darauf nicht geachtet wird, von den sogenannten Hexen so befriedigende Entschuldigungen angehört habe, dass, so bewandert ich in scholastischen Disputaten sein möchte, mir nicht der geringste Zweifel an ihrer gänzlichen Unschuld bleiben konnte.“¹⁾

Lássuk már most: mit találunk hazánk évkönyveiben?

Szent László királyunk korát előző időkben, ha valamely büvölőnek vélt nő ebbeli mestersége üzésén kapatott, legelső esetben a szentegyházba vezettetett, hol a lelkésztől a hit tanaiban oktattatott s bőjtöltetés után szabadon bocsáttatott. — Másod izben szinte egyházi bünbánat alá vettetett, — és mivel már az első izben megkísértett szelidebb javítási mód sikertelensége miatt elrettentő példa szükségeltetett: az ámitónak homlokára, mellére s vállai közzé a szentegyház tüzesített kulcsai keresztbe süttettek fel. — Harmad izben végre, midőn a javulás már remélhető nem vala, a köznép hitében s erkölcsében károsan rágó mételyt tényező ámitóknak kiirtása végett, ezek a bírónak, halálra elítélésül, átadattak.²⁾ — Nevezett sz. László királyunk alatt azonban a büvölők s boszorkányok, minthogy a rossz szellemmel szövetkezésbe lenni tartattak, a fajtalan nőszemélyekkel egyenlőknek tekintetve, ezekkel együtt a püspök bírói udvarába vitettek.³⁾ — Végre Kálmán király törvényében — mit a magyarnak majd egy ezred év alatt *természetesen* vastagra nőtt törvénykönyve dicséretére kellek bevallani — ezeket olvashatni: „de Strigis, quae non sunt, nulla quaestio fiat,“ „a boszorkányokról, kik nem léteznek, szó se tétessék“⁴⁾; méltó törvény — *Szalay*kint⁵⁾ a koránál nagyobb fejedelemhez! De hogy a kora műveltségén túlhaladt Kálmán

¹⁾ 1. *Rotteck Staats-Lexikon* II. k. 750. 1.

²⁾ 1. *Decr. St. Steph. Libr. II. C.XXXI.*

³⁾ 1. *Decr. S. Lad. Libr. I. C.XXXIV.*

⁴⁾ 1. *Lib. I. C. LVII.*

⁵⁾ 1. *Magyarország története.* Lipcse. 1852. I. k. 221. 1. — Épen ide vonatkozó alapos megjegyzését a derék szerzőnek nem lehet nem osztanunk: „nem

királynak eme törvénye felől nem épen alap nélkül jegyzé meg *Schwartner*: „das Gesetz war besser, als sein Zeitalter; es wurde bald vergessen;“ őszintén kell bevallanunk! Mi hogy miként történt légyen? épen úgy talánykép tűnik fel — ha csak a fentebb előadottakban nem találunk kulcsát — a mélyebben elmélkedő előtt: mint az is, hogy midőn évezredes törvénykönyvünkben egy betűre sem találunk, miért kellett épen a népesítő lakosokkal betelepített, felvilágosodás tényezőiül tisztelt, városainknak mintegy drákói szellem sugalta törvényeiből tanulnunk: hogyan adatott nem egyszer át a máglya lángjainak, a különben büne iszonyúságáért rettenetes gyermek-gyilkos anya? miként varratott zsákba s merítettett a folyam hullámaiba, az ártatlan szeplőtlen ségével vásárt üző kerítőnő? s miként temették elevenen sírba a házasság szentségét megszegők? — miként hurezoltatott lófarkhoz kötve a testével keresetet üző nőn erőszakoló? — miként vágatott le óra ki három — s miként, hogy többek felhozásával elő ne idézzük olvasóink haragját az ős előkor eme sötét tényei irányában — miként veszté életét, ki négy arany értékű vagyont orzott el? ¹⁾ — Azonban ezek felemlítésével nem az illy szörnyileg lakoltatott bűnök irányábani védhajlam, melly részesévé válna azoknak, s a higgadt törvényhozó bünt-fenyítő kezének méltán érezné súlyát! — de a vétkesek legnagyobbikában is az emberiség legszentebb érzete irányában tartozó kegyelet őszinte szózata hangoztatja a historia kárhóztató ítéletét; ugyan ezen historia tiltja más részről leplezetlen hagynunk korunk elől a városainkban, s ezek között Szegeden is, annál iszonyúbban kiáltó emberi vakság, s a külföld irodalmaiban használt kitéltet használva „bírói istentelenségek“ emberiség alázó tényeit, és pedig már csak azért is! mivel, mint érinténk, a külföld irodalmi termékeiben terjedelmesen, s nem épen torzítás nélkül iratván le ezek: a csak való tényeknek leírása ép olly mulaszthatlan, mint érdekes is. Így olvashat-

régiben — mond ő — több íróink azon fáradoztak, hogy Kálmán e törvényét addig csűrjék csavarják a középkor glossariumainak segítségével, míg egyszerű értelmét elvitázhadják, s ezt olvashadják ki belőle: „Azok, kik nem boszorkányok, azokat nem kell kőpadra vonni.“ De a szöveg ezen hermeneutikája által az egyik azt bizonyította, hogy a glossariumok nem az ő számára írvák; a másik azt, hogy őrizetlen óráiban a gyarló embert még a tudomány is ingoványba vezetheti.“

¹⁾ I. Mindezekről *Kovachich* M. G. Codex authenticus Juris Tavernicalis Statutarii Communis. Budae 1803.

ni: ¹⁾ miként 1728-ki július 22-kén Szegeden hat boszorkány-mester (köztök az előbbi évben városbírói hivatalt viselt 82 éves agg), és hét boszorkány nő, összesen tehát tizenhárom, miután mindannyiak irányában a kiállott viz próba (parafa = Pantoffel-fa gyanánt kellett volna a Tisza felületén úszniok) és a mérlegezési próba (például egy magas vastag nő 1½ latnál többet nem nyomhatott volna) sem tanúsítá ártatlanságukat, a Tisza közelében emelt három máglya lángjainak adattak át. E szerencsétlenek egyike bába volt, azzal vádoltatván: mintha állítólag kétezer kisdedit keresztelt volna meg az ördög nevében; – egy czipész inas pedig azzal: hogy Szeged szőlői felébe, ezeket elverő nagy jégvihart idézett, s e bűn ténye fölül egyik fiú társa által lön bevádolva.

Valódi képeket a talán túlzottak helyett!

Anno Domini 1728. in Libera ac Regia Civitate Szegediensi, et quidem in publica Domo seu Praetorio hujus ejusdem Civitatis, Virtute Privilegiorum ac concomitanter Juris Gladii, Praesentibus Generosis, Prudentibus ac Circumspectis Dominis N.N. Judicibus, Caeterisque Senatoribus Antelatae Civitatis, Causae infra uberius declarandae, revisae, decisae, ac finaliter determinatae sunt, modo ac ordine subsequentibus.

Levata Causa, Amplissimi Domini Magistratus Liberae ac Regiae Civitatis Szegediensis ut M. et A. Contra et adversus Malefactorem *Danielem Rozsa* ante hac hujus modo fatae Civitatis Convicem velut I. ratione et praetextu ab infra luculentius specificati Negotii.

Et quidem pro M. et A. Egregius Mihael Slovenits legitimus surrogatus Fiscalis praemissa solemni, caque Generali Juris protestatione, de non consentiendo in quaevis ejusdem I. superfugia, Juribus ac Constitutionibus Regni praepudiciosa ac reservatis semel pro semper Universis reservari de Jure solitis, facultatibus ac Cautelis, coram moderno Tribunali legitime comparendo proponeret Actionem sequentibus. Quomodo et qualiter jam dudum retroactis temporibus, idque jam a longa temporis nempe 50 annor. serie idem praenuncupatus I. nescitur unde motus, et quo maligni ac excrabilis Daemonis Spiritus instinctu, ad id inductus, postposita ac vilipensa Divinarum, humanarumque legum formidine, omnipotentem Deum Creatorem Coeli et terrae, omnesque Sanctos Angelos, ac electos Dei, Sacri Baptismi Lavacrum, ac denique omnia Sacramenta Dei cum de testatione abnegando, Lamiamque, puta nefandissimum Venereae lubricitatis scelus cum Diabolo exercendo, perpetuum pactum inire, ac Vasallagium, ne unquam ad fidem Christi Domini Salvatoris Nostri redire queat, Eidem Daemoni se se obstringere, antesignatumque nempe Capitaneum Illius Damnati Cacadaemonis exercitus se se procurare, non solum durante ipsius maligna vita proximo suo humani generis, pecoribusque immensa damna inferre, ut enim vero etiam in fructibus quibusve Dei beneficio procreatis ac procreandis inaudita quasi nocumenta inferre, miraue arte sua diabolica in Casu mortis agonis, per porrectionem manus suae alteri cuicunque demum etiam innocenti fideli Xtiano fiendam Successionem in locum sui post fata sua relinquere, succumque ac pingvedinem hujus Circumja-

¹⁾ *Schwarthner* szerint (I. Statistik Ungern III. k. 266. l.) „Miscellanea physicomathematica“ és „Nachrichten von sat. sat. von *Büchner*. Erfurt. 1728. Juliusi füzet.

centis plagae terrae, videlicet pluvias et rorem per septennium id est annuatim pro media secunda Urna Pecuniae, piscesque fluminum pro vento sagis in Turcia dividere non abhorruisset. Proinde cum omnino tam Leges Divinae quam humanae hujusmodi atrocissimum, ac omnia humani generis peccata superans magicae artis Scelus non solum summe vetarent, quin imo inpune haud relinquit jubendo, idem Fiscalis, qui supra, ad Conformitatem tam legum patriarum, quam aliarum exterarum Gentium, signanter autem Sancti Stephani Regis Lib. II-di Capit. 32. Non secus etiam Artic. 60. — — — praxis Criminalis, ac discursus Kithonichiani Capituli 6-ti quaest. 8-vae, ac Illius, utriusque fori Doctoris nempe viri. Partis I. opinionis 172. et 173. prout et circa finem prologi Decretalis haberetur, pro elicienda ulteriori Confessionis veritate, ac reliquorum suorum Complicum denominatione, efflagitaret eundem malefactorem juxta propriam quoque ejusdem oris Fassionem primo quidem torturae subijci, tandem vero ob eadem peracta facinora ad mentem Juris Consulti Benedicti Kapr. Par. 1-mae Quaest. 49. numeri 34 et 5. nec non de dictamine Sacrae Scripturae Leviticor Capite 20. Vers 27. hunc tenorem in se complectentis, „vir, sive mulier, in quibus Pinthonicus vel Divinationis fuerit spiritus, morte moriantur,“ nec non Exodi Cap. 32. ver. 18. ac Jeremiae Cap. 15. ver. 9. in terribile aliorum etiam exemplum Flammi Ignis vivus concremari.

Lássuk a hozott ítéletet:

Sententia per Magistratum Szegediensem contra Rózsa principem sagarum lata de Anno 1728. Siquidem princeps magus et sagarum Magister *Daniel Rózsa* annorum 82. divinas et humanas leges conculcando, statutasque poenalitates non timendo; — verum ea, quae eundem regere debuissent, seponendo S. Baptismo, et catholicae fidei renunciando, semetque infernali Satanæ, in proprium vasallum tradendo, Christum etiam Dominum, veram fidem, — eidemque perpetuam, et continuam adhaerentiam vovendo, nocturno tempore continuis diabolicis consultationibus, saltibus, lusibus interfuerit, cum diabolo comederit, et biberit, in omnibusque diabolo parere ac eundem loco Dei veri adorare, et venerari velle se promiserit — et ita per 50 annos daemonis Supremum Capitaneum egerit, duranteque senicio per artes magicas, multas innocentes personas in nihilum, et ad mortem usque redegerit, ita et pluvias obseraverit, ac terrae fructus abstulerit, similesque ad Turciam venderit, verbo omnia, quae pauperibus hominibus vitam inferre et excogitare potuit — damna intulerit, cum sociisque suis in effectum deduxerit, — ideo idem secundum patrias, et humanas leges, signanter art 60. praxis criminalis, vivus comburendus decernitur.

De lássunk, bár kivonatban, más ítéletet is ugyan azon évből:

— — — Miképpen Gonosztevő, és Boszorkány Katona Ferentz, ki is ugyan Martonoson született circiter 60 esztendő lévén, az Teremtő kegyelmes Istenét, és minden szenteket megtagadván negyvenkét esztendőktől fogvást a pokolbeli sáttánnak szolgálván, azokat imádni, és tisztelni testetül s lelkestül magát nekik ajánlani, és örök gehennára vetetni, és sokakat testekben megrontani, és életétül is megfosztani, jószágokban megkárosítani, és más istentelen gonosz-ságot elkövetni, Communiokor Krisztusnak Szentséges testét, s vérét az szájából kivetni, és eltapodni nem szörnyűködött. Azért hazánk élő törvénye szerint elevenen tűzre ítéltetett.

Nem különben miképpen ezen bűbajos Boszorkány Nagy Anna, itt lakozó Gilicó János felesége, a ki is Ölvédn Nemes Békés vármegyében született mint egy hatvan öt esztendő menyetske, a földnek urát s Teremtőjét és a szenteket megtagadván, huszonhat esztendőktől fogvást sáttánnal szövetkezvén, az pokolbeli ördögöknek szolgálni és testét, s lelkét nekik ajánlani, sokakat testekben megrontani némellyeket életetül is megfosztani, jószágokban megkárosítani mérészlet, mihez képest törvény szerént elevenen ez is tűzre ítéltetett

Hasonlóképpen ezen ördögös bűbajos személy Banda Kata, itt lakó Jan-tso Pál felesége, ki is Kuttelenen nemes Heves vármegyében született, ötven esztendőket elérvén 30 esztendőktől fogvást az sátányal ezimborálást tartván, őket igaz Isten helyett imádni, és velük test szerént bagzani, sok ártatlan személyt testekben meg is rontani, jóságokban megkárosítani merészlett, ez is ilyen Istentelen gonoszsaáért elevenen tűz által emésztetik meg.

Miképpen ördöggel bagzott Toth Örzse, néhai Dani János özvegye, ki is Bujákon, nemes Nográd vármegyében lévőben született, hetven esztendőket megérvén husz esztendőktől fogvást Isten ő szent Felsége helyett az ördögöt, kinek esküdött, imádni és tisztelni, és velük éjjeli tánczokra járni, sok ártatlanoknak testekben, és életekben kárt tenni, az föld termékenységet az többivel együtt elszedni, Krisztusnak szentséges testét, s vérét az szájából kivenni, és elhanyni nem félemlert, azokra nézve gonosz cselekedete szerént elevenen tűzre szententiáz-tatott.

Ismét miképpen Hisen Borbála Dantsó János felesége, ki Árokszálláson az Kunságba született, hatvan öt esztendőket elérvén 26 esztendőktől fogvást az mindenható Isten, és Istennek minden szenteit megtagadván és az pokolbeli ördöggel holtig való szövetséget tartván, őket igaz Isten helyett imádni, és parancsolatit végben vinni, és azokkal test szerént fertelmeskedni, sok ártatlan személyeket megrontani merészolt; annakokaért elevenen érdeme szerént tűzre íteltetett.

Nemkülömben, miképpen ördöggel telles Barak Margaréta néhai Dugonyics Mihálynak özvegye, a ki itt születetett ötven öt esztendős lévén, menynek, s földnek urát, s teremőjét és az szenteket megvetvén, s megtagadván, az ördögök zászlója alá magát iratni, testét s lelkét nékik ajánlani, és tizen nyolcz esztendőktől fogvást nekik szolgálni, és velük fajtalanzkodni, és bagzani és külömbkülömb kárákat emberben és jóságban tenni nem irtozott; ahhoz képest hogy érdemlert jutalmát istentelen szörnyű cselekedeteinek elvehesse, elevenen tűz által fog megemésztetni.

Ezen ördögös, és Bűbajos személyek pedig úgy mint itt lakó Szanthó Mihály, ki itt született 60 esztendőket megérvén, tizen négy esztendőitől fogvást; Kováts Pál ki is 62 esztendős lévén Pétervásáron nemes Heves vármegyében született 11 esztendőitől fogvást; Borbola Ferentz pedig Ketskemét városában nemes Pest vármegyében lévőben született 56 esztendőket elérvén 6 esztendőktől fogvást; nemkülömben Dantsó János ki is Ipolkeszin, nemes Honth vármegyében lévőben született 70 esztendőket megérvén, 6 esztendőktől fogvást; Szél Susanna ismét Rózsa Daniel felesége, a ki itt születvén, ötven esztendőket elérvén, négy esztendőktől fogvást az egy igaz teremő Istent, telles szent Háromságot, Boldog Asszonyt, és Istennek minden szenteit és a szent Keresztséget megtagadván, és tellességgel elhajtván, az pokolbeli Plutó hűségére s holtigvaló szolgálattára megesküdött, és azon sátánt igaz Isten helyett imádni, tisztelni, velük éjjeli tánczokra, és vigaszságokra, és ördögi mesterségeknek végben vitelére szorgalmatosan eljárni, és velük bagzani, s förtelmeskedni, sok ártatlan személyeket csonkává bennává, és holtigvaló nyomorultá tenni és így világbul is kitörteni, az földnek termékenységet, és zsirját elvenni és elpredálni, egy szóval, az pokolbeli sátány által minden kigondolható irtóztató vétkeket, és istentelen cselekedeteket elkövetni és felyebb irtt társaival végben vinni, nem szörnyűködtek; Mihezképpst hogy méltó büntetéseket és jutalmokat elvegyék, elevenen tűz által való megégítésre szententiázattak.

Ezen jelen álló személy pedig Malmos Kata, nehai Légradi János özvegye, ki is itten született circiter 40 esztendős, a ki hasonlóképpen Isteni, és világi törvények büntetésével nem gondolván 2 esztendő fogásául fogvást több boszorkányos társaival együtt éjjeli gyűlésekre, tánczokra járni, és azokkal ottan enni s innya, s dobzodni, az föld termékenységének elsedésében jelen, és részes lenni merészolt, azért fellebb irtt Törvények szerént, mivel ugyan még az maga Teremő Istent meg nem tagadta, sem az ördögökhöz nem esküdött, és velük nem faj-

talankodott, Pallos alá, az az fejvétele, azután tűz által való megemésztésre ítéltetett.

Ezek s ezekhez hasonló rettenetességeknek nem lehet a királyi trónhoz is nem felhatni, s e folytán lön kiadva VI-ik Károly császárnak következő legfelsőbb leirata:

„CAROLUS VI. Dei Gratia electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniae, Hispaniarum, Hungariae, Bohemiaeque Rex etc. Prudentes et Circumspecti, Fideles Nobis dilecti. Relata est Nobis Informatio Vestra, medio Regiae Cancellariae nostrae Hungarico-Aulicae, circa quosdam Veneficos, partim jam extremo supplicio affectos, partim vero adhuc in Carceribus dedentos sub 23-tia Mensis proxime praeteriti submissa; In qua licet deducatur, qualis Inquisitio de ejusmodi Veneficis praevie peracta, quidve eidem successive desuper in Causam attracti, partim in benigno Examine, partim in Torturis fassi fuerint, non tamen exprimitur, an apud illos, qui fatebantur, se Stigmate quoque signatos fuisse, praevie instituta Corporis inspectione ejusmodi Stigmata realiter et effective impressa reperta extiterint? ac praeterea, ubi praedicti Venefici fatebantur, se huic et illi in Sanitate praepriis nocuisse, dein autem aliquos quidem Sanitati rursus restituisse, alios vero exinde mori debuisse, num investigatum quoque ac compertum extiterit? quod revera iidem ejusmodi tempore tale in Sanitate nocumentum acceperint, et exinde, prouti moderna Fassio innuit, vel mortui, vel vero Sanitati rursus restituti fuerint? quae tamen omnia necessario praemitti debebant ad hoc, ut de Corpore delicti constare, ac desuper ex Subsecuta propria Confessione rei plene et adaequate convinci potuissent. Haec num circa extremo Supplicio jam affectos facta, vel vero et cur omissa extiterint? medio antelatae Regiae Cancellariae nostrae Nobis quantocyus perscribetis; Et siquidem adhuc tres ex simili crimine detentas haberetis Personas, Casu quo dicta Corporis inspectio cum iisdem antehac instituta non fuisset, eandem institui, et Vobis referri curabitis; pariter etiam in alia acta et facta harum Veneficarum, num eadem, sive quoad curationem infirmorum, vel vero nocumenta Hominibus aequae, ac Jumentis illata, realiter et effective evenerint? signanter cum Vidua Bogadusiana Puncto 12-mo fateatur, binis vicibus sacrilege ex ore exceptam consecratam Hostiam, in cista linteo illigatam haberi, num id ipsum quoque sic repertum extiterit? serio indagabitis, et Executione latae, aut exposit primo ferendae contra Easdem Sententiae in suspensio relicta, Nos desuper genuine ac circumstantialiter informabitis. Hac occasione Copialiter annexum Memoriale, Nomine Bedae Szabinae Georgii Mihalovits Conthoralis Nobis exhibitum, Vobis eo fine, ac tali cum benigno Mandato communicandum esse duximus, ut siquidem horum, quae in illo deducuntur, in praetacta Relatione Vestra nulla reperiatur mentio, num haec quoque, signanter quoad balneationem, et ponderationem, (cujus in publicis Novis mentio facta fuit) praevie item jam defunctorum ex Sepulchro exceptionem, et combustionem, inactionatorum ex metu subsecutum ex hac Vita decessum, noviterque excogitatum Torturae genus, ac factam praefatae Instantis ad fidejussionem ex arresto dimissionem taliter, prouti exponitur, evenerint, quove ex motivo unum et aliud sic factum fuerit, et cur horum nulla in submisso Processu reperiatur mentio? pariter genuine ac circumstantialiter Nobis incunctanter rescribatis. In reliquo Gratia nostra Caesareo Regia, Vobis benigne propensi manemus. Datum in Civitate nostra Viennae Austriae die vigesima quinta Mensis Octobris Anno Domini Millesimo septingentesimo vigesimo octavo. Carolus m. p. — Adamus Acsády Episcopus Veszprimiensis. Elias Wanyechy.

Az ezen kir. leiratban felemlített *memoriale* pedig következő szövegű volt:

„Sacratissima Caesareo Regia Majestas! Domine Domine naturaliter Clementissime! Ad Majestatis vestrae Sacratissimae pedes suplex prostrata humilimo vultu

repraesentare necessitor, qualiter Liberae, et Regiae hujus Civitatis Szegediensis Magistratus, diebus adhuc Mensis Junii Anno hoc currente 1728 praeterlapsi, ad delationem certi concivis, in simplici discursu jam aliunde exemti mendicorum Judicis fundatam, sedecim Personas, viros nimirum promiscue, et foeminas hiece commorantes, ac ex parte potiores, adeoque unum Senatorem, et olim Civitatis hujus Judicem Primarium, in arte Magica suspectos habentes, eosdem et easdem subsequentibus immedie diebus, sine ulla praevia Inquisitione, verum ad initium statim processus, medio Carnificis colligari, et in Tibisco fluvio ad eliciendam et cognoscendam ejusmodi Magiam publice balneari curasset. Post ejusmodi balneationem in vinculis tres aetatis decrepitae foeminae (ut supponitur) ob metum, de hac luce alternatim sublatae sunt, quarum priorem inhumari, dein effodi et concremari, postea vero duabus aliis pariter sublati, cum quarta ante Annum circiter unum et medium demortua, ritique ordinario sepulta, exposit autem ex Patrum Franciscanorum Coemeterio absque scitu et indultu effossa ex eo, quod reliqui in causam attracti, Sagam eandem fuisse asseruissent, pari passu concremari fecisset; Caeteros tandem examinasset, negativamque eorumdem et earundem medio Torturae, Sedis videlicet cujuspiam Clavis ligni duri expositae, et per solum Carnificem persvasae ac fieri curatae, in qua nonnulli Suspecti pluribus etiam horis sedere sunt necessitati, represisset, et taliter elicitas ad fassiones tredecim quidem personas, quinque viros et residuas foeminas, in vivis, ac unum praevia decapitandum Rogo adjudicasset, prout et Sententiam eatenus latam, 23. Julii, Mensis subsecuti finali quoque executioni (persona una gravida ad huedum in vinculis asservata) mancipasset. Inter quos taliter executos, quaeiam vidua Dugonyics nominata (quae alias praevia revocatione facta, in ipso ad executionem procinctu, inque praesentia Patris Franciscani et confessarii sui, sub bona spe vitalem amisit spiritum) quia me Terminum talem qualis ipsa esset (uti colimo ex praecedente in me habito rancore) coram dicto Magistratu asseruisset: ideo me quoque non citatam, non examinatam, neque auditam, tanto minus convictam, inter concives potiore et nunquam suspectam, in Domo mea propria constitutam, per servum Carnificis aequae colligari, et publice prostituteque in vincula trudi (caeteris insimulatis personis penitus palliatis et sine prostitutione relictis, alias vero absque omni onere dimissis) idem Magistratus demandasset; Unde nonnisi erga vinculum florenorum mille, ad assiduas Mariti mei et Prosaphiae preces dimissa. Si quidem ejusmodi prostitutionem morti aequalem Jure Justitiae vindicari merito mihi competeret, formidarem attamen, ne tam perfunctorie, denegatisque mihi opportunis Defensionis remediis adversus me procedatur, et ex defectu Literatorum ac in Jure fundatorum subjectorum, naturalis duntaxat, et non legalis experientiae sortiar Judicium; unde etiam, si me ibidem succumbere (quod non sperarem) contigerit, virtute Tituli 1-mi partis Ter: operis Decreti Tripartiti admissibilis mihi eo in passu Appellatio denegari facile posset, metuerem propterea et id, ne propter sumptum ad Mattem Vram Sacratissimam humillimum meum recursum, idem Magistratus, admissam ad eventum Litis Fidejussionem infringat, ac me rursum in praeivium Arestum injici faciat, Majestati proinde Vestrae Sacratissimae, velut oppressorum Summo Asylo humillimo de genu suplico, dignetur Majestas Vestra Sacratissima Magistratui eidem clementissime et sub potenti demandare, quatenus idem mihi euncta oportuna et Juridica Remedia admittat, Processum hunc et circumstantias eius legaliter instituat et terminet, necessariam nefors mihi appellationem admittat, ac Fidejussionem aliunde jam acceptatam et usuroboratam, usque ad finalem Litis eventum, in suo esse relinquat. Quam Majestatis Vestrae Sacrae Clementiam et propensionem Deus ter optimus maximus, copiose retribuere dignabitur, quod ipsum indignis, ferventibus tamen meis precibus sum efflagitatura. Majestatis Vestrae Sacratissimae humillima Vasalla Beda Szabina Georgii Mihalovits Conthoralis.

Hogy azonban a királyi felhívás után is még mindegyre folytatott legyen a boszorkányok irányábani eljárás, azt a

következő, 1734-dik évben eszközölt tisztí nyomozás is, s 1747-ik évben lefolyt boszorkány-perek tanusítják:

Anno 1734. Die 19-na Junii penes exmissionem Magistratus, nos infra scripti, juxta de eo utri puncta ab infra uberius declarata, exegimus Testium Fassionem, modo sequenti.

De eo Utrum

1-mo. Tudja-e? Láttá-e? avagy hallotta-e? a Tanu, hogy az Deutruban nevezett Károlyi Ilona, valamely Boszorkányságot tett volna, avagy valakit egységében, vagy jószágában megrontott, vagy is babonásával gyógyított volna?

2-do. Kiket tudna ezen dolgokban jó tanuknak lenni? hite után valja meg.

Primus Testis Stephanus Szabó Inhabitor hujus Liberae Civitatis Annorum circiter 36. Corporali Juramento praevis posito, vallyja, hogy most recenter ell mult Tavaszal Esztendeje, edd Zsák buzát vett volna, azt elkészítvén az Malomban vitette volna, Kiss Péter kocsián, maga az Fatens is fellülvén az kocsiira, említett Kiss Péter fiával, midőn Josa Ferencz Ur házához jutottak volna, látta az Fatens, hogy az Deutruban nevezett Károlyi Ilona, az utcza közepén az szélén utban lent állott volna, az Fatens midőn közeledvén hozzája félt, hogy az kocsi ruddal ell üttetné az kocsis, mondotta az kocsisnak hogy lassan járna, szintén már előtte lévén Károlyi Ilona az Fatens fellállott, nézvén hogy hová lett, ell tűnvén előttek semmit sem látható.

Secundus Testis Joannes Kiss Péter Inhabitor Annorum circiter 26. juratus examinatus vallyja ad 1-mum kocsis lévén: midőn Szabo István buzáját tavaszal mult esztendeje az malomban vitte volna dél tájban látta Károlyi Ilonát az utza közepén álva, az lovakat megcsapkodván, fell kiáltott Szabó István mondván az Fatensnek, hogy lassan járna, mert ne talántán ellüttetné az ruddal az vén Asszonyt, az kocsisnak gondja lévén az lovakra, az Vén asszonyt ell mellőzte, az kocsis maga is azt gondolta, hogy kárt vallott, vissza tekintvén kérdi Szabó Istvánt hová lett volna Károlyi Ilona? ki is felele semmit sem látott, nem tudom hová lett, maga sem látta az Fatens.

Tertius Testis Circumspectus Georgius Masa Annorum circiter 32 Praevio corporali juramento vallyja, hogy ennek előtte, circiter két Esztendővel az Fatens házánál Puskás Gergely, Erdélyi Gergely és Csaldy György vejénél borosztak volna, ott ülvén közel hozzájuk Károlyi Ilona is, valamellyike találta mondani említett Károlyi Ilonának formalibus, csak meleg hal ál kellene néked Anyoka, megkaczagván magát az vén asszony, mondá Puskás Gergely és a többi ugyan az volna-é, felele az Fatens, a szeméből is ki látszék, azonban mondá Károlyi Ilona o édes Fiaim bizony régen kifogytam én abbul, Az Fatens mondotta az Vén asszonynak, hogy vetné magára a Sz. Kereszt jelét, de az Vén asszony semmiképpen annak rendje szerint magára nem vethette a Sz. Keresztet.

Quartus Testis Prudens ac Circumspectus Franciscus Josa Civis Annorum circiter 60. eo quo adstrictus est juramento fatetur: Az előtt circiter Esztendővel az Fatens maga háza alatt eddig koronkint ülvén: látta az huga Judit Halasy Asszonyt N. Fazekas Ferencz Ur háza mellett az közön föntörögni, fell nem kellhetett az Földről, monda az Fatens az szolgájának eredj vid oda az Talicskát, lásad mi lölte azt a vén Asszonyt, hogy fell nem kellhet, hozd ide, az mint el menvén az szolgál, az vén asszont oda hozta az Fatens házához kérdvén az Fatens, mi baja volna, monda az Vén asszony iszol lelkem gyermekem, Károlyi Péla öszve tört, mostanában kérdezvén az Fatens, mi formán jött reád, felele az vén asszony midőn reám jött ember képiiben 4. 5 ször, azután midőn kényott ördögge változott, monda az Fatens miért cselekedte ezt rajtad, felele az vén asszony, azért ugymond, harakszék reám, hogy én itt nem lakom még is Fazekas Ferencz ur nékem fejre valot vett, és neki nem, monda az Fatens meg merné-e ezeket néki szemében mondani, megmerem ugymond, az minthogy az Fatens Talicskára tétetvén az vén asszonyt, oda vitette Károlyi Pélához, az Fatens hallattára mindeneket

megmondott az Vén asszony Károlyi Pélának szemiben, hogy ő rontotta és törte össze midőn rájött ember képiben azután ördöggé változott. Károlyi Pála arra semmit sem felelt. Hanem valamely pácikával hozzá akart ütni az vén asszonyhoz, de az Fatens nem engedte megütni.

Quinta Testis Juditha Fogas Halasiensis hic comorans mendica Annorum circiter 75. deposito corporali juramento fassa est, hogy most elmúlt Husvét tájban esztendeje lévén: Josa Ferencz ur házánál az leánykáknak tyukmonyakat vitt volna, onnéd ell menvén koldulgatni mindenütt utánna járt Károlyi Pála, az közre midőn jutott volna az Fatens megragadá Károlyi Pála mondván neki: majd megtanítlak te pokolbul jött, mit jársz itt, Fazekas Ferenczék néked fejre valót adtak, nekem nem adnak, azonban ott valamely sárocska lévén: abba bele tapodta ember képiben jöven reá, minek utánna ott rongálta volna eddigszer csak el tűnt az Fatens elől, schol semmit semmit sem látott, ki ülven Josa Ferencz ur háza előtt, küldötte az szolgáját addig Talicskával, és oda vitette kérdezősködven tüle megbeszellette mintjárt, és mint meg kinozta Károlyi Pála, ember képiben reá jöven: ell tint előlle, azután oda vitette az Fatens Josa Ferencz ur Károlyi Pélához mondotta az Fatens szemiben, hogy miért rontotta volna meg az sárban belé tapodván: felele Károlyi Pála tagadással hogy ő nem lett volna, valamely pálczával hozzája akarván ütni az Fatenshez, de Josa Ferencz Ur nem engedte. Másodék északára kelyén Sika Joseph házánál tartván szállást az Fatens, kutya képiben reá menvén az Fatensre, az hajját keményen össze fonta az Fatensnek, ébren lévén semmit sem aludt az Fatens, az ölében ült tapogatván az Fatens hogy mi volna, tapasztalta hogy kutya, mind az két fülei ell lévén ágvá, nagy nehezen levetette az földre az alatt mindjárt halván az dobait, akkor ott lévő Qartélyos Németh Peszterkeivel hozzája hajtott az kutyához, mondván bizony Károlyi Pála volt itten ugyan azon éjszakán, mind az Németet, meg az gazda asszonyt megnyomta, halotta az Fatens Károlyi Pélátul, hogy senki se mondja az ő kutyáját ebtül szakatnak, mert ő azt nehezen tartja, véle hál mint gyermekivel.

Sextus Testis Georgius Keeskés Inhabitor Annorum circiter 55. prius juramento deposito fatetur, hogy az édes szüleje megnyomorodván: Semminémű tagjaiban ép nem volt, minden gonossága Károlyi Pélára volt az mint is ell vitte azon megnyomorodott szüleit Gyulára az orvos asszonyhoz, megmondotta azon orvos az Fatensnek: várostokban lakik úgy mond az ki meg rontotta, Fő ördögh, meg fogod látni, hogy ha haza viszed az anyádat, harmadnapjára oda fogsz menni, az a ki megrontotta, bocsánatot fogh kérni az Anyádtul, az mint ugy is volt, megérkezvén az Fatens az Anyával, harmadnapra házához (holott az előtt oda nem járt) jött Károlyi Pála, és bocsánatot kért az megnyomorodott asszonytul, kezét nyujtván néki de az Fatens annya nem adta kezit neki.

Septimus Testis Demetrius Ábrahám Civis Annorum circiter 66. Juramento examinatus, vallyja hogy ennek előtte circiter 8 Esztendővel Imre Daninál valamely kecskeméti legény Kucsora István leányát eljegyezvén házas társul, azon lakodalmi alkalmatossággal, más napra kellvén Imre Dani az Fatens házához ment volna, az beszéllette el az Fatensnek, Károlyi Pélának és leányának szemiben mondván miért nyultál tegnap az lakodalomkor az Völegény öcsének az kebeliben, hogy mihelyest oda nyultál le költeték esni az legénynek, fell nem kellettett, hisz te Boszorkány vagy, Károlyi Pála mondván dolgán találta, hogy ha cselekedték is neki hová öten lévén az Fatens házánál kapván rajta, mindenike 50 kévé nádat égettek neki ezt látván Károlyi Pála az Fatens fejét megdörgölte, mondván csak had muljék ezen dolog temetessék el ebben az házban.

Octavus Testis Georgius Erdélyi Inhabitor Annorum circiter 38 juramento examinatus vallyja hogy nem egyszer sok izben hallotta, Masa Gergely házánál kötekedvén Károlyi Pélával, hogy Boszorkány volna, mondván Károlyi Pála ha voltam is, ki gyontam én már abbul.

Testis Nona honesta femina Anna Takáts, consors inhabitatoris Josephi Hika Annorum circiter 30 juramento examinata fassa est. Hogy miulta az előtt a maga házában négy Esztendőnek forgásáig lakott, az Fatens szüntelen házára ment a

Fatensnek, Károlyi Péla fenyegetődzött, mondván te kutya megemlegeted még az én kezemet, az mint hogy gyanúsága nagyon volt is reá, hogy ő rontotta meg mert midőn ennek előtte két esztendővel az Templomnál kívül ell eset lábáról, össze zúgorodván lábai, mások vitték házához, mihelyest le fektették az Fatenst az attya oda ment, Károlyi Péter is meg tapogatta az lábait, megkönnyebbedettnek látta azon nyavaltájában az Fatenst, étszakának idején sokan mentenek hozzá kutya képben és macska képben, sirván megtagadtattya meg fatenszel az Istent Boldogságos szűzet, mindenkor kiismerte az Fatens Károlyi Pélát szavára, maga képben kutyája járt, valja azt is midőn eddig alkalmatosságával, Halasi kolduló öreg aszonysága Judit házánál lakván az Fatens, eddig éjszaka látta szemével az Fatens, hogy vörös kutya képben valamint magának volt eddig kutyája Károlyi Péla bémévnén az házban említett koldus asszonynak az ölében ült, mind az Quartélos Németet, mind az Fatenst, úgy az koldus Asszonyt meggyőtrötte, azon éjszaka sorjával, az Német hozzája hajtván az Peszterkével mondván: Károlyi Péla volt itt, az sok izben mondotta az Németh, hogy mind maga Károlyi Péla, úgy leánya Boszorkányok, ők gyötrenek engem, ugyan vallja azt is az Fatens, mivel Károlyi Péla kutyája házához járt és károkat tett, fenyegette az Fatens hogy meglöveti az kutyáját, ha ell nem fogja házatul, nagy fenyegetéssel mondotta Károlyi Péla, hogy ne bántaná az Fatens az ő kutyáját, mert ő ujját fogja látni, kedves kutyája volna az ő neki, mint gyermekit úgy tartya, étszaka is vele hál, valja az Fatens midőn agyon lötték az kutyáját Károlyi Pélának úgy meg siratta, sokszor beszéd közben mondotta az Fatens Károlyi Pélának, Péla Néné bizony azt mondják hogy Boszorkány vagy, bizony meg égetnek, felele arra Károlyi Péla, de hogy égetnek, a ki meg van, csak meg van az.

Lássunk egy 1747-ki pernek töredékeit:

Anno 1744. die 18-va Mensis Decembris Occassione revisoriae Sedis Malefactorum, in Curia Liberae Regiaeque Civitatis hujus Szegediensis Celebratae.

Levata Causa Amplissimi Magistratus Liberae Regiaeque Civitatis Szegediensis ut A. contra et adversus Agnetem Doka Gregorii olim Foris relictam Viduam; nec non Margeretam Lantos, primum quidem Balonianam, pronunc vero Joannis Albert Conjugem velut II. ratione et praetextu Magiae paulo infra declarandae mota et suscitata.

Et pro antelato M. et A. Egregius Adamus Bohus Privilegio Fiscali suffultus Procurator ejusdem legitimus, praemissis praemittendis, et Servatis de jure servandis, per formam Actionis proponeret et detegeret sequentia: Qualiter praenominatae Captivae, non scitur unde motae, quove maligni Spiritus incitamento percitae, excusso DEI hominumque timore, in ordine quidem prima Agnes Doka ab Annis circiter 12. Magiam exercendo, nonnullis per artem magicam sanare, nonnullis vero Personis lujatibus in corpore nocere, incantationibus uti, actus Superstitiosos exercere, et verba magiam designantia proferre, — in ordine vero secunda Margareta Lantos Baloniana ab annis tribus nonmodo per artem magicam alios Sanare, verum etiam semet in arte magica Patrem Sodalium profiteri (docente Inquisitione Magistratuali isthic sub A. producta) nil pendi duxissent, neque reformidassent: Cum autem Magiae Crimina sensu Tituli 32. Partis 3-ae O. D. T. absque promerita poena dimitti nequirent; hinc Procurator Fiscalis Magistratualis cuperet repetitis Suprafatis Incattis Captivis in Conformitate, et ad exigentiam Arti 60-imi Partis 2-ae Praxis Criminalis Cardine (Praemisso ad elicienda plura magiae Crimina, per Quaestiones seu equuleum legali examine) poena ignis dictari, cum reservata in reliquo generali. —

A felhivott A. alatti vallatás következő:

Infrascripti tenore praesentium fatemur et recognoscimus: quod posteaquam nos in negotio Superius denotato, pro peragenda Inquisitione Magistratualiter exmissi fuissimes, eorum juxta subinserta De eo utri nobis exhibita puncta, tales uti sequuntur, sub juramento excepmus Testium fassiones:

De eo Utrum? Primo. Tudgya é, látta é, avagy hallotta é a Tanú, hogy Dóka Agnes, úgy Lantos Margith Albert Jánosnak házas társa, inaresztáltatott személyek, valamely bűbájosságot, s babonáságot vitt volna végben, mit, mikor, és minémü időben, nappal é vagy éjczakán?

Secundo. Nevezett Dóka Agnes, úgy Lantos Margith fenyegettek é valakit, és következett é az ollyannak Testiben vagy jószágában az által ártása?

Tertio. Föllyebb nevezett személyektől micsoda szokat hallott az Tanú, és mikor, hite után valya meg?

Quarto. Többször irtt Dóka Agnes, úgy Lantos Margit minémü életet viseltek eddig? voltaképpen mondgya meg a Tanú.

Quinto. Nevezett Dóka Agnes és Lantos Margith minémü betegeket gyógyítottak, micsodás orvossággal, avagy babonás olvasásokkal, és mi módon? valya meg a Tanú.

Sexto. Ezen dologban kit tudna jó Tanúnak lenni?

Prima Fatens Catharina Bajnoczy circumspecti Civis Josephi Schlopák Conjunx Annorum circiter 30 adjurata et examinata fassa est. Ad 1-mum Ezelőt két esztendővel, mostanában ránk következő húshagyokor lészen három esztendeje nagy hasa volt az Fatensnek, Doka Agnes Bába hivataljában magát avatván, bizonyos komáját kereszt komájul híván tapogatta az Fatensnek Terhes hasát, azt mondotta, hogy hijál el engemet ugymond én jó bábád lészek egész héten, melyre az Fatens felelte hogy én nem hivatom, mert vagyon más Bábám, ne talántán meg neheztelne reám. Azonban csak hamar mintegy három hónapoknak eltelése után szülvén az Fatens igen rivó nyughatatlan gyermeket, és nem tudván csillapítására való nézve mit csinálni, az piacra ment, és ottan eddig is más is mondotta: nyilván Dóka Agnes tudna valamit fölöle mondani; arra való nézve el hivatta ugyan az Fatens Dóka Agnest maga szülőt gyermekinek orvoslására, de akkori hívására el nem jött, hanem harmadnap múlva magában, eljött Dóka Agnes és eljövén parancsolta az szolgálónak hogy hozzon szólatlan vizet: az az hogy az szolgáló méglen az vizért oda és vissza járand senkinek se szollyon; asztat az szolgáló megeselekedvén az vizet azon parancsolattya szerént Dóka Agnesnek, hogy senkinek ne szollyon, hajnalban az Tóruł megis hozta; annakutánna reggel eljött Dóka Agnes, és azon fazékból, melyel az szolgáló szólatlan vizet hozot, három közőnséges fa kalánnyal egy cserép tálban töltöt, s azzal az rivó gyermeket az Fatensnek megmosdotta, és az mozdítás után vevén azon tálban lévő három kalán vizet formalibus mondotta: Ime lássátok már hat kalánnal lett belőle, azomban az ablakhoz járulván felit az ablak fiokján, több részeit pediglen az lantornán lyukat ütven újával az vizet kiöntötte mondván: *Ennek Szép asszonyok! vigyétek el ti az én fiamnak sirását, rivását, hozjátok meg ti az ő édes álmát*, arra a gyermek meggyógyult azonnal mihelyest az vizet Dóka Agnes kiöntötte, és ollyan lett mintha sirást sem tudna; azon fáradságért az Fatens adot Dóka Agnesnek mézet, égetbort, szallonnát és fél forintot kész pénzt, de azon adományát követelvén Dóka Agnes ismét az Fatenshez eljött Pünkösöd kántorán, hogy egy szunyog hallót kínálván az Fatensnek, hogy asztat venné meg, de az Fatens meg nem vette; annak utánna Dóka Agnes az Böcsőben fekvő gyermeknek lába alatt való szalmát megválasztá, és az Fatens gyermeke azontúl fogvást rosszabbul lett, hat napokig; ahöz képest ujonnan elment az Fatens Dóka Agneshez és kérte hogy tegyen jót az siró gyermekivel egy pár csizmát ad nékie; azon ígéretere az Fatensnek, Dóka Agnes ismét megfürösztette az gyermeket bizonyos magával hozot füvekből csinált fürdőben, melyl fiürösztés után az gyermek egészséges lett Sz. Mártony napig.

Ad 2-um nihil. Ad 3. Dóka Agnes midőn az Fatens gyermekét orvosoltatta, mindenkor azt mondotta, hogy ő semmit sem tud, hanem az szenteket segítségül hja és Isten után jót tehet jót téssen.

Ad 4-tum Egyéb életit Dóka Agnesnek nem tudgya, hanem hogy Bába volt, és a melly nyomorult Emberekre csak az kezit reája tette is, mingyárt meggyógyult, a mint hogy a Fatens is terhe által betegségben lévén nem is járhatot, és

mihelelt Dóka Agnes az kezét egy kiss' vajacskaival megkenvén az Fatens hassán meg huszta, azonnal meggyógyult. — Caeterum nihil.

Aut. Secunda Fatens Anna Rosa circumspecti Civis hujatis Michaelis Pap Conthoralis Annorum circiter 25 adjurata et examinata Fassa est. Ad 1-um Ezelőt két esztendővel Sz. György napjának előtte két héttel az Fatensnek férje betegségben lévén, kívánván, oda menvén az Fatens házához, gyógyította vala Lantos Margith mint egy hét hetig azon gyógyításában mondotta egykor ő már tovább nem gyógyíthatta és semmi jót nem tehet az betegel, (jöllehet fehér Liliom gyükeret éget borban O hájban csinálván azzal kente) hanem ha Dóka Agnes akarja jót tehet vele és meggyógyíthatta; Azonban jóllehet az előtt az Fatenshez Dóka Agnes soha sem volt járatos, mindazonáltal Sz. Antal napján hivatlan oda ment, egy üvegben zsirt vitt, állítván hogy Lossoncz Ferenczné húgom is azzal kente, és a beteg jobbára megis gyógyúlt. Midőn pediglen az gyógyításáért alkuban volt volna, Sárkány Ferencz Úr kapujában Dóka Agnessel az Fatens és kérdezte vala tőle hogy mit kérne azon gyógyításán tett fáradságért? azt felelte Dóka Agnes: Én úgymond hat forintnak alol megnem gyógyíthatom, mert Baloné mondotta, hogy ha hat forintnak alol meggyógyítom, megbánom, mutatván az karján az kékülést, mintha ötöt azon betegnek gyógyításáért meg kinozták volna; de nem mondotta hogy kicsoda azon kinzó. Ex superabundanti hoc addito: Hogy midőn az Fatensnek Urát gyógyították volna, Dóka Agnes és Lantos Margith, akkoron azok egymás között ilyen szemre hányásokkal voltak, mondván Dóka Agnes Lantos Margithnak *Attya Mester*; arra felelt Lantos Margith: ha én Attya Mester vagyok, te czéh Mester vagy; arra ismét ujabban felelt Lantos Margith: de ne fély czéh Mester, mert nem égetnek már többet Szegeden, mert asztatis megbánták az kit égettek.

Caeter nihil. Authenticat. Confirmat.

Quartus Fatens Franciscus Abraham Civis hujas Annor. circit. 37 adjurat. et examinatus fassus est. Ad 1-um Lantos Margithnak szájából halotta az Fatens ugyan akkor ez előtt két esztendővel ott lakván Margith midőn Doczy Jánosné beteg volt, hogy mondotta vala, senki úgymond, se hohér se Dóka Agnes meg nem gyógyította az Doczy Jánosnét, ha csak ő maga Lantos Margith meg nem gyógyította. Egykor pediglen ugyan akkor sántán házához jöven az Fatensnek Lantos Margith, kérdészte az Fatens felesége hogy mi lelte volna? arra azt felelte Baloné mondván az tötésen engemet úgy vágta az földhöz, hogy ember nem láthatta, Dóka Agnes és Karané. Item ez elöt midőn az Nemes Város hajdukat állítot vala, akkoron az Fatens Bekóban való lovat hajtván, az békó valamiképpen az ló lábáról eleset, erről beszélgetvén az Fatens maga házánál elő állot Baloné és mutatott az jobb kezén való hüvelk és első ujjai között mintegy borsó szemnyi púpot az bőr alatt, mondván: nekem úgymond vagyon ebben olly mester-ségem, hogy akár melly lakatot, békót, ezen kezemmel megfogok, annak ki kellek nyilni. A mint hogy midőn az ő Ura város szolgálattában hajdu volt, az halálra való rahot ezen mestersége által kiis szabadította. Caeter. Ezen dolgait megismervén az Fatens nem akarván tovább házánál tartani, elküldötte volna magát, akkoron felelte Baloné, tudom hogy Millerben bíztok, de attúl nem félek, el nyujtom lábam, s úgy aluszom ő tőle, bár azt nyelje el, az kit megégetet, nem hogy többet égettesen. — Aztis hallotta az Fatens maga szájából Lantos Margith hogy jóllehet ő Czéh Mester, mind az által Dóka Agnes egy izzel folyobb vagyon nálánál. Caeter nihil.

Authenticata Fatens Confirmat.

Quinta Fatens Maria Kiss, Ladislai Szilágyi Coniunx. Annor. circit. 25 adjurata et examinata fassa est ad 1-um et reliqua Egyebet nem tud az Fatens, hanem esztendő máz az szülöt gyermeke, kiis születése után harmad napra megvakulván, bizonyos P. Franciskanusnak panaszkodván igazította ötöt Dóka Agneshez mondván meny el és kérjél Dóka Agnestül szert, vagyon nékie ollyan had adgya ki, azonban el menvén az Fatens, Dóka Agnes először el igazította hogy mennyen ahoz orvosságáért a ki Bábjája volt az gyermeknek, üdö jártában ugyan

csak másszor is elment az Fatens, és Dóka Agnestül orvoslását vak gyermeknek kérvén azt mondotta, meny el úgy mond és a Golya fészkekben keres olly Tojás héját, kiből az Golya fiuk kibujtak, aztat törd meg és hinesed a világtalan gyermeknek szemében meggyógyúl. Caeter. nihil. negat rea.

Sextus Fatens Martinus Gaal Peculii hujatis Civis Annor. circit. 35 adjurata. examinata. fassus est. Ad 1-um. Ez előtt három esztendővel beteg lévén az Fatensnek felesége másoknak jóvaszlából, gyógyítására elhita Lantos Margithot, és midőn Feleségít gyógyította vala, ekkoron formalibus mondotta: meggyógyítám ugymond, de a rosza nem engedik, arra az beteg kérdezte, ki volna azon ros, holot ő senkinek sem vétet? arra azt felelte Lantos Margith az betegnek hogy ötöt Dóka Agnes rontotta meg, de ugyan csak Bálóné holmi 'sirokkal, és füstöléssal meggyógyította a beteget.

Caeter. nihil.

Authen. Confirmat.

Septima Fatens Helena Nagy Petri Nagy Conjunx. annor. circit. 40 adjurata et examinata fassa est ad 1-um Magával történt az Fatensel, midőn az édes Leánya meghalálozott egykor az Palánkban elötálta Dóka Agnest, akkor mondotta az Fatensnek: senkire se fájjon az szived, mert az leányod az Lantos Margith kocsonnyája, miért nem jöttél hozzám, én meg gyógyítottam volna. Caeter. nihil. hanem Kováts Gergelyt maga véget tudgya jó Tanunak lenni. Kósó György felesége és Deáknéval bizonyította a hallomást.

Octava Fatens Elisabetha Abraham Iván Kováts Vidua annor. circit. 42 adjurata et examinata fassa est. Egyebet nem tud, hanem magától Lantos Margithul hallotta az Fatens, hogy úgy mond egy embernek megátkoztam az jóságát, és meg döglöt az Palémában

Nonus Fatens Petrus Nagy hujas annor. circit. 36 adjuratus et examinatus fassus est. ad omnia de eo utri puncta nihil.

Decima Fatens Catharina Fabian Josephi Abraham Conjunc. annor. circit. 25 adjurata et examinata fassa est, conformiter in omnibus cum Teste 4-to Francisco Abraham.

Undecimus Testis Circumspectus Martinus Vecsernyés Annor. circit. 38 adjuratus et examinatus fassus est ad 1-um. Midőn most folyó esztendőben Kissaszony napján Radnára az Búcsu kedveért igyekeztek vala menni, akkoron Dóka Agnes hítja az Fatensét égetbort innya Csorba Danihoz mondván: Fiam az kereszt anyádnak útra való pénzt adnál, értvén az kereszt anya néven magát Dóka Agnes, arra azt felelte az Fatens' bizony kereszt anyám nálam egy pénz sincsen, hanem házamnál a mi vagyon, adok; nekem az szérüre ki köllend menni felelt Dóka Agnes, semmi ugymond édes kereszt fiam othon az én kereszt leányom; a minthogy az Fatens megis parancsolta volt az Feleségének, hogy adjon nékie egy Márjást vagy egy petákot, de az Fatens felesége felelte, hogy nékie sok gyermekei vannak ő nem adhat. Azonban az Fatensnek 5. esztendő gyermeke az kamarában, ahol útra való szalonnát vágot le volna Dóka Agnesnek, ott futkosván, föl kapta Dóka Agnes az gyermekeket és mind a' két kezeit orcájátul fogvást az lábára végig húzta, megcsokolván az gyermekét mondván: kezemen tartott kedves magzatomnak édes fia. Azonban mindjárt abban az órában mellyben Dóka Agnes az egésséges gyermeken kezeit végig húzta, az gyermek megbetegedet, és harmadnapra mind a' két lába az allfelihez 'sugorodot és az feje az mellyire eset; annak utánna az gyermek gyógyítása kedviért folyamodott Bálónéhoz, de azt felelte hogy ő nem tud az fizemedéshez, hanem Kéry Miska tud, de ugyan csak elment Bálóné az Fatens házához és az beteg gyermeket megtekéntvén elvitte magát és azt mondotta: Az szép asszonyok talában hágtál, kérdezte az Fatens micsoda szép asszonyok talában, arra azt felelte: Mi úgy szoktuk ugymond azt mondani, nem merjük mondani hogy rontás; mondotta arra az fatens hogy mivel köllenék az gyermekét gyógyítani; és megparancsolá Bálóné hogy szerezzen az Fatens fehér Liliom tövit, és az ártány disznó hájját, meg addig meg nem gyógyíthatya a' gyermekeket, méglen Ihot nem csinál, azonban meg parancsolta azt is az Fatensnek, hogy Dóka Agnest béne

ereszsze az házához, mert o hozza nem nyúl az beteg gyermekhez, hanem oda eresztí. Annak utánna fürdőt csinált Bálóné az Fatens gyermeknek (de nem tudgya az Fatens mibül) melyre nagy forgó szél támadot, és az ajton bé jöven azon szél a' kéményen ki ment, arra jajdulással mondotta Bálóné: No már semmit sem ér az fürdöm, ide jött Dóka Agnes és el vitte az fürdömnek ereit. Eddig ellenzettem hogy Dóka Agnes be ne jöjön az kegyed házában, hanem ha már bé nem jön az kegyed házában, soha kegyed gyermeket meg nem gyógyítom; annak utánna küldöt Dóka Agnesért az Fatens és Dóka Agnes el nem jött, hanem üdö jártában személlye szerént lévén együt az Fatens Dóka Agnessel, és maga házához híván ottan azt mondotta: Én most voltam Tellyes búcsún és egy szent helyet fogadtam hogy megint elmegyek az gyermek gyógyításáért, egész éjczakán nem aludtam, egy imádkoztam az csillagok forgásában, nékem meg nagyon jelentve hogy meg gyógyul az kegyed gyermeke. Azonban mondván az Fatens hogy szegény ember lévén nagy költségben eset, arra azt felelte Dóka Agnes: ne félj ugymond, ne szánd 20, 30 ftot. csak az gyermeked gyógyullyon, ígyuk tizenkét kortyával a' bort; ugyan azon éjczaka Dóka Agnest az Fatens nem látta, de más napra kelve az Fatens beteg gyermekire egy holnapig semmi gondja sem volt, egészen meg gyógyult; egy holnap el telvén ismét az gyermek az előbeni betegségében eset, és az Fatens ujjonnan el ment Bálónéhoz hogy gyógyítsa meg, akkoron felelte Bálóné: Én nem tudom mit gondol Dóka Agnes, hogy nem fél az Istentül azon ártatlannak nagy keserves kinnyáért, mert én vért eresztenék, azzal is meggyógyitanám, de már lehetetlen tölem, mert nem engedik. — Hanem hozzon kegyed kilencz hangya bűjt, avagy az én Uramnak adjon kegyelmed egy Márvást ő meg hozza, amint hogy az Ura megis hozta, és Bálóné az hangya bűjt megfőzván az beteg gyermeket megfűrosztotte, és az gyermek meggyógyult. Caeterum jó tanúnak tudgya lenni Pető Örszebet, és Csorba Örszebet. ex superabundanti hoc addito: hogy az Fatens maga szájából hallotta Bálónénak, formalibus, Dóka Agnes senkitül sem fél mert az ő peccétye az város asztalfiakban nagyon, én úgymond nem szolhatok ellene, mert le lakatoltya az nyelvemet.

Authent. Confir.

Duodecima Fatens Elisabetha Acs Joannis Sárkány Coniunc. Annor. circit. 32 adjurata et examinata fassa est Ad 1-um Ez előtt tizenkét esztendővel egy heti gyermek ágyában lévén az Fatens észrevette hogy az gyermekinek S. V. az Tökiből vér folyt, akkoron hajnalban dobbant Dóka Agnes az Fatens házában mondván: Eb-szar, kutya-szar, fogjátok meg az Macskát, had szakajak az szöribül, had kössöm be véle; arra Kocsis Illus az Fatensnek nénnye meg fogta az Macskát, és annak szörirel bé kötötte Dóka Agnes az beteg gyermeknek Tököt, azonban azon reggel mingyarást, midőn az Fatens gyermeket kipolyásztá, az gyermeknek semmi baja sem volt, hanem az tökinek fél golyója elveszet és mostanság is azon élő gyermek a' nélkül nagyon. Caeter Kocsis Illust tudgya jó tanúnak lenni. In reliq. nihil.

Decimus tertius Fatens Joannes Kovács Annor. circit. 38 adjuratus et examinatus fassus est Ad 1-um Tavali esztendőben Demeter naptúl fogvást egész karácsonyig olly nyomorult! volt az Fatens hogy az házból maga erejével ki sem mehetett; és minthogy Bálóné magát jelentgette, hogy ő tudna az gyógyításához el hivatta Bálónét kérdezvén hogy ha megtudna gyógyítani az Fatenst, arra felelte Bálóné mondván: hiszem az Boldogsághoz Szűz Máriát, hogy gyógyíthatlak; azonban az Majorban fűvért járván Bálóné, hat hétig midőn már gyógyította, mondotta az Fatens Bálóné jelenlétében. Vallyon én Istenem! illoké még én valamikor lábamra, akkoron el kacagta magát Bálóné mondván de úgy mond ollyba tartom már mintha megis gyógyítottalak volna, de megvárakozzál, akkor napon elmenvén az Fatenstül Bálóné kin állot Kántor Panna az utzán, kérdezte Bálónét, No édes Néném tehet-e kegyed jót az én szomszédommal? arra Bálóné kacaját utót és össze csapván tenyerit mondotta: tehetek-e? ugymond, még nem szenvedet had szenvedgyen, tehetek bizony. Ugyan csak mégis nyolcz hétre Bálóné holmi fűvekkel és zsírokkal meggyógyította az Fatenst, hanem hetedik héthben ujabban

rosszul esvén az Fatens és az jobb lába az alfelihez zsugorodván, elhivatta Bálónét, és mihelezt az Fatensnek lábát megfogta és simogatván megpögdöste és valamit lassan reája olvasván azonnal, még csak fél óra sem telvén bele, az Fatens lába meggyógyult és most is egészséges. Harmadszor ismét Bálóné vejével tanácskozván, az Fatens Abraham Ferenczel abban megegyesültek, hogy adjanak terminust karácsonyi Sz. Istvány napjára, hogy ha akkorra az Fatent meg nem gyógyította agyon verjék Bálónét; a minthogy Bálónét meg is ijesztvén ötöd nappal Sz. Istvány nap előtt és vagy kétszer meg is ütögette az Fatens, reménkedet Bálóné mondván ne báncsd ugymond bizony semmi gondod nem lesz, olyan lesz mint mikor az Anyád az világra szült; azután ugyan Sz. István napjára semmi baja sem lett az Fatensnek. Caeter. Kántor Pannát tudgya jó tanunak tenni.

Decima Quarta Fatens Hellena Kocsis Annor. circ. 51 deposito corporali juramento fatens, egyebet nem tud mondani hanem hogy ennek előtte 12 esztendővel Ács Perénél az Fatens lakván, halotta egykor hogy éjczakának idején ugyan Ács Perinek az gyermeke feletéb sirna, melly sirást az Anya halván fölkelte gyertyát gyujtván, és kerdezte melle az gyermeket? azután látá hogy az gyermeknek töke golyója mellett egy vágás és vér csepegetett volna, mellyet látván az anya elsivalkodott és az Fatent az gyermekhez hita, hogy nézné meg mi lelte az gyermeket? azután reggelre kelvén oda jött Dóka Agnes, és az fekete macskának szőrivel bekötötte az gyermeknek sebjét, melly kötés alatt az gyermek meggyógyult, de az gyermeknek fél töke golyója most sincsen, és hová lett Fatens nem tudgya.

Super qua Prio modo per nos peracta Inquisitionis serie Praesentes extradidimus Literas Testimoniales Szegedini Die An. 1744 Franciscus Babarczy m.p. — Josephus Pallfy m.p. — Michael Muhray m.p.

V. S. S.

Laud : Jes. Chr.

Deliberatum est.

Tametsi Procurator Fiscalis Magistratualis Agnetem Dóka, ab Annis 12-cim, Margaretam vero Lantos Balonianam ab Annis tribus magiam exercere, in porecta sua actione exposuisset, eoque ex capite, Argumento Arti 60-mi Partis 2-dae praxis criminalis dictandam ipsis poenam ignis expostulasset, fineq. comprobandum probationis, ad productum sub A Magistratuum Inquisitionem semet provocasset: Quia tamen in corpore per iustitiae Executorem visitatarum Agnetis Dóka, et Margarethae Lantos dictarum captivarum nullum signum tale quod ipsas criminis magiae argueret, adeoque Pactum, commercium, et conservationem cum Daemone haberi consuetam indigitarer, apparuisset: ex inquisitione porro Magistratuali non aliud, praeterquam superstitiosis remediis, characteribus, verbis ignotis, et aliis hujusmodi superstitiosis actibus repetitas captivas morbos depulisse eveniret; Hinc juxta tractatum de criminalibus comitialem saepius fasas Agnetem Dóka et Margaretam Lantos captivas e gremio Cittis hujus perpetuum relegandas sibi in poenam temporaneam, aliorum vero metuendum in exemplum, justo et aequo censi.

1731-dik évből adjuk még önkéntes vallomását boszorkányúl vádolt Ludas Molnárnénak, s az arra kelt ítéletet:

Ad Fassionem Török Ferenczianae. Vallya, hogy Török Ferenczné hozzája hivatta, 's mondotta neki, te rontottál meg, mert szémeimmel láttalak, hogy reám jöttél. Tagadja hogy macska képében oda ment volna, és csöcsére ugrott volna. Tagadja hogy hal zsiert kért volna, és leányának erejét sem vette el, és nem is ő reája, hanem megholt Hodi Ferencznére és Balog Sándorra volt leánya megrontása végett gyanuja. Azt is tagadja, hogy Szarvas Ferenczné és Fejesné által izente volna: ne mennyen Török Ferenczné panasza, ő meg fogja orvosolni leányát. Vallya, hogy megfogta volt Török Ferenczné kését, 's meg is dörgölte, mutattván neki, hogy Bitse Pörse úgy mutatta volna tenni, de nem rosz szándék-ból 's gonosz-ságból.

Ad Fassionem Moysis Kiss. Vallya, hogy földöt csinálván Moyses fiának, mondotta Moyzesné, hogy választva tesz az Isten, de Levaj asszonyra vagyon

gyanum, mert az uramat is ő kente meg sérésből, kínálta egy máriással 's akkor el nem vette, kire felelt Molnárné, no ugymond, ha hozzátok fog menni Levaj aszszony ne adjatok neki semmit, mert magam is félek a' veszedelemtől, mivel ugy hallottam ugymond, másoktól, hogy akkor semmit sem kell kiadni. Mondgya, hogy általa csinált fürdő után is meg nem gyógyult Moyses fia. Tagadja azt, hogy Moysesnek mondotta volna, bezzeg megküzdöttem az éjszaka Levaj aszszonnyal. Tagadja, hogy fizetett volna neki, és hogy azután gyógyításához fogott volna.

Ad Fassionem Helenae Balogh Francisci Szarvas uxoris. Mondgya, hogy parancsolta Szarvas Ferencznek, 3 pusztá szérőrül füvet, 3 miatyánkot, 3 üdvözetet, 3 hiszek egy Istent imádkozni és szolatlan vizet hozni, abba mosófát, és patikabeli szerszámmal megcsinálván, abban fürösztötte. Volt benne Szent Ilona pénze is. — Kurucz Pálné részegen akkor oda menvén, az pitvarban össze rutitván magát mondotta hogy ne süssetek. Az kis fazekacskában pedig Sz. Tamás haja volt és szentölt tömjén, Isten fája, szentölt viz is volt benne, de igen kikenődött belőle, azzal kente volt meg. A' minémü eszközzel pedig füstölte, volt hisalmafalevél, zab szentölt tömjén 3 féle pálinkabeli eszköz, Species. Szaszafarilla, szaszafrasza. Tagadja, hogy a' förösztés alatt kiküldött volna más embereket. Való dolog, hogy még az két izben való füstölés alatt jobban lett az megrontott személy 's maga lábán is járhatott. Tagadja, hogy az rontott személyt nyálával megkente volna, de ugy emlékezik, mintha szentölt vizet adott volna neki valaki 's azzal kente volna meg. Mondgya, hogy ugy mondta ha szintén meggyógyul is de nem lesz szines valamint én.

Ad fassionem Annae Füz Joannis Szegedi Conjugis. Vallya, hogy segített az kezén Sz. Tamás hájával, melyben Isten fája szentölt tömjén és 3 királyok vize volt. Mondja azt is, hogy már ugy mondotta Füz Pannának: ugy mondják a' ki legjobb akarója, az szokta megrontani ha tud hozzája.

Ad fassionem Susannae Fors Michaelis Bába Viduae. Tagadja mondani, hogy rontásban lett volna leánya és nem füstölte vad sörtvés ganéjával, hanem kötötte vele, és egy kevés szalonna zsírral meg törölte, parancsolta, hogy háromszor 3 kútról szolatlan vizet vigyenek 's abban förösszék magok az leányt, s mondotta hogy senkinek ne mondják gyógyítását.

Ad fassionem Helenae Frank, Moysis Kiss uxoris. Nem tagadja Molnárné, hogy zsírral, melyben Sz. Tamás haja volt, megkente, az fürdőt söprün által azért szűrte, hogy gazos volt. Tyukmonyt és mást azért tett belé, mivel ugy látta másoktól. Mondgya, hogy azután nem is vitték hozzája gyógyítani, hanem inkább dicsekedtek Moysesék, hogy Vásárhelyről hozott orvossággal gyógyították meg a' fiukat.

Pro Domino M. et A. Super praevio modo facta Malefactricis I. replica, Idem, qui supra Procurator Fiscalis solenniter protestatur. Et siquidem Malefactrix I. testium authenticatarum et omni exceptione Majorum fassiones in iis punctis, quae maxime Eandem I. aggravarent, Simpliciter negaret; Idem Procurator Fiscalis *insistendo privilegiis Magistratuum Causarum ab omni probandi onere Magistratum eximentibus*, ac omnimodam indemnitis probam in I. reicientibus, pereret juxta q. 33. c. 9-ni. Kittonices purgam omnem in ipsam I. reici, et ipsam ad directius respondendum suo modo adigi. Cum autem in nonnullis qualificata responsione uteretur, per se se ex ratione qualificatae, Eandem I. ad docendam qualificatam obligari, certum est. Adeoque licet Procuratori M. et A. praeter praemissa discursus ultra incumberet, ex superabundanti nihilominus adjiceret sequentia in exactam trutinam sumenda; 1-mo Fama continua per totam Civitatem etiam apud honestae conditionis viros (quae et ipsa non negaret) Eandem I. veneficam Magicisque artibus deditam esse 2-do Ex inquisitione sub E. sub juramento et quidem ad caput Malefactricis I. praestita constaret, eandem praecedentibus minis plurimorum corpora destruxisse, et iterum artibus superstitiosis, nec ad morbum illud depellendum conducentibus, ut-

pote sputo, scopis, restituisse. Ob quae peteret Eandem praevis ad complices revelandos torturae Igni adjudicari.

Deliberatum est: Praefatae I. praemissis ex rationibus, sufficientibusque ex indiciis, petitam D. M. et A. Procuratoris Torturae subjectionem admitti. —

A tortura után:

Deliberatum est: Exquo Sophia Kováts, Stephani Molnár conjux alias Ludas Molnárné, per plures Testes, qui etiam ad corpus corporale Juramentum, ut ex Inquisitione eatenus peracta, appareret deposuissent, atrocis Criminis Magiae accusata, ac ex indiciis sufficientibus Magistratualiter Torturae etiam adjudicata, quam coram die 15-a. Mensis Novembris 1731 in Curia L. Regue Civitatis hujus Szegediensis subiisset, quia nihilominus tam in confrontatione Testium authenticatorum, quam et in Tortura in negativis perstitisset; Ideo cum clari in tantum contra eum non evenisset, ab ordinaria quidem poena juxta Bened. Carp. par 3-ae. q. 125-ae Nro 24 et 25 et alios passim, praximque eatenus observari solitam, absolvi; in exemplum nihilominus et terrorem aliorum Eandem tam a Civitate hacce quam et Territoriis ejusdem in perpetuum, deposito per prius de non redeundo prout etiam ulciscendo, ac cuiquam nocendo, iuramento, relegari.

Ütött végre a kiábrándulás órája, s *Van Swieten* udvari főorvosnak, a mélyen sértett emberiség érdekében tett, előterjesztései igazságát átlátó nagy királynénk Mária Terézia hatalom szava tényleg szünteté meg a bűnök legnagyobbikát! Az összes birodalomra vonatkozólag kiadott legfelsőbb kézírata következőket tartalmazá:

„Wir haben eine Zeit lang missfällig wahrnehmen müssen, dass nicht allein verschiedene von Unseren *Landeseinwohnern* in ihrer Leichtgläubigkeit so weit gehen, dass sie dasjenige, was ihnen durch *Traum* oder *Einbildung* vorgestellt, oder durch andere *betrügerische Leute* vorgespiegelt wird, für *Gesperster* und *Hexereien* halten, nicht minder den für *besessen* sich ausgebenden Menschen sogleich Glauben beimesen; sondern dass sie auch in ihrer Leichtgläubigkeit oftmals *von einigen mit Vorurtheilen eingenommenen Personen* bestärkt werden; wie denn letzthin in unserem Markgrathume *Mähren* die Sache so weit getrieben worden, dass verschiedene Körper aus den Friedhöfen *ausgegraben*, und einige davon *verbrannt worden*; wo doch hiernächst bei der erfolgten Untersuchung sich nichts anderes, als was *natürlich* war, befunden hat. Wie zumal aber hierunter mehrentheils *Aberglaube* und *Betrug* steckt, und Wir dergleichen *sündliche* Missbräuche in Unseren Staaten keineswegs künftighin gestatten wollen, als ist Unser gnädigster Befehl, dass künftighin in allen derlei Sachen von der Geistlichkeit ohne Concurrenz des Politici nichts vorgenommen, sondern allemal, wenn ein solcher Casus eines *Gesperstes*, *Hexerei*, *Schatzgraberei* oder eines angeblich von *Teufel Besessenen* vorkommen sollte, derselbe der politischen Instanz sofort angezeigt, mithin von dieser, unter Beziehung eines vernünftigen Physici, die Sache untersucht und eingesehen werden solle, ob und was für Betrug darunter verborgen, und wie sodann die Betrüger zu strafen sein werden“¹⁾ sat.

A hely, mellyen Szegeden a boszorkányok máglyára tettettek, ma is „*boszorkányok szigete*“ nevezet alatt emlittetik, s térképünkön is látható.

* * *

¹⁾ 1. *Rotteck Staats-Lexicon* VII. k. 740—751 l,

Szeged városa tárnok birói hatósága alá tartozott, s tiszt-
újításait minden második évben „Octavo Calendas Maji“ tar-
totta.

Beczikkelyeztetett az 1714. 3., és 1715. 107. t. czikkekre.

III. Czimere és pecsége.

Szeged városának őskori pecsétét, — mely fölülről két rész-
re osztva lévén egyik udvarán kék mezőn két folyam, t. i. a
Tisza s Maros, a fehér bal részén pedig egy két-felé vágott
sas, körmeiben királyi aranyos pálczát tartó, látszik, a pajs
hegyén likatos sisak, azon pedig királyi korona, s ezen fehér
bárány; a sisak tetejéről innen fehér és vörös, amonnan
pedig sárga és kék rojtok függenek; s mindezt következő kör-
irat övedzi: „*Sigillum Regiae Civitatis Zegediensis 1200.*“ —
VI. Károly császárnak Szeged város leírása végén olvasható
oklevelében tartalmazottak szerint a halászok a Tisza medré-
ből vonták ki.

Bár mennyire méltányoljuk is a kegyeletét, melylyel az
ős magyar város lakosai mint a hajdankor ős ereklýéje iránt
viseltetnek ezen a Tisza folyam mélyéből 1704-ik évben ha-
lászok hálója által kivont pecsét irányában; de nekünk, kik a
történet írónak — *Sallustius* arany szabályakinti magasabb
helyzetből a tények igazsága feltüntetésére csak szabad törek-
vését tüztük ki nehéz feladatunkká: figyelmetlen hagynunk
nem lehet a buvárkodásban mindegyre kifáradni nem tudó
Podhradskynak, e kérdéses pecsétet tárgyazólag minded-
dig ki által sem czáfolt ama tanját: ¹⁾ miszerint az azon ki-
vésett 1200 év helyett 1500 évnél kell lenni; a vésnök ép olly
hibásan vésván 1500 helyett az 1200 évet, mint a Felső-
Bánya város kissebb pecsét nyomóját véső is 1555 helyett 1222
évet vésott ki a most nevezett városnak saját megismerő nyi-
latkozata szerint. S maga a czimerben szemlélhető fél sas is
mutatja, hogy Szeged város eme pecsége cseh László király
uralkodásánál nem régebb, következőleg azt Imre királyunk-
nak, ki 1196-tól 1205-dik évig uralkodott, tulajdonitanunk
nem lehet. A fél sast t. i. II. Ulászló saját nemzetsége czime-

¹⁾ I. Tud. Gyűjt. 1827. XII. köt. 89—91. l.

réből adá a Szegedieknek. „A Szegediek pecsétjük, avagy czimerök felől tehát így kell gondolkodnunk : — mond idézett irónk — hogy azon II. Ulászló előtt — — a husvéti bárány volt; de 1500-ban, midőn Cseh László, a ki a czimerek osztogatásában legadakozóbb vala, ennek a városnak hivsége miatt új czimert ajándékozott, azt a mostani formára úgy elváltottatta, hogy a fehér bárányon kívül a húsvéti bárány régi jeleit elhagyván semmi sem maradt meg a hajdani czimerből — a lengyel sasnak felét láthatni a Kassaiak pecsétjökön is, ezeknek Ulászló 1502-ben adta azt a czimert, melylyel mostanáig is élnek. — Az 1200 esztendő kivágásában elkövetett hibát — akkor, midőn Szeged városa a török rabság után újra szabad királyi városok közzé számláltatott, senki sem vette észre.“ — Ebbeli fejtegetésében a derék *Podhradszky*nak a tudós *Jerney* János is 1829-dik évben, a Szeged városbeli szent ferenczi szerzetesek egyházán lévő építési 1103. évszámot tárgyazó magyarázatában, nem csak osztzott, hanem helyben lévén, a kérdéses pecsétnek saját szeméveli megsejmlése nyomán Podhradczy állításának valóságát kétségkívül be is bizonyította, s így az 1200-ik év felőli tév vélemény is *Tullius* szerint „Opinionum commenta delet dies“ a tudós világ egéről már egészen elenyészett volna; azonban nekünk sikerült megszerezni a kérdéses pecsét lenyomatát térképünkön A. alatt, az ezen látszó évszám középkori jegyeinek tanyszerű olvasása szerint igazabban 1490 évet mutat. Egyébkint a városnak 1691-dik évben használt pecséte térképünkön B. alatt, C. alatt pedig jelenlegi élő pecséte látható.

A hivatalos iratok összevarrására használt *selyem zsinór* színe : fehér, zöld, vörös volt.

IV. Fekvése.

Fekszik Szeged város az északi szélesség $46^{\circ} 16' 20''$ és keleti hosszúság $37^{\circ} 49' 30''$ alatt, mint mondánk, roppant sík térségen, a Tisza jobb partján, melynek baloldalába, a városon felől nem egészen egy negyed órányira, a Maros folyó befolyik, — Pesthez 24, Temesvár- s Aradhoz 12, Szabadkához 5 mértföldnyire.

A város nagyobb része igen lapályos s a legmagasabb

Tisza árszínén alól van, melly ellen a Tiszaparton vont magas töltések és mesterséggel felemelt térek védik; jelenleg még több száz holdra menő víz-állások léteznek benne, melyek közül több legnagyobb szárazság idején sem száradván ki, a levegőt nem kevésbé egésségtelenítik.

V. H a t á r a.

Szeged őskori határai egész hűséggel meg nem határozhatók; tájékozásul szolgálандnak e részben a következő okiratok; jelesen a következő nádori levél mutatja Szeged városának a mai kún pusztákon legeltetését, úgy Dorosma és Sz.-Mihály telki pusztákról is emlékezik:

„My Galanthay Gróff Eszterhas Pál, Fraknó várának Eörökös Ura, Magyar Ország Palatinussa, Kunságnak fő Biráia, Szentséghe Római Birodalomnak Szentelt vitéze, Nemes Soprony, Pest, Pilis, és Solt Vármegyék fő Isápánia, Császár és Koronás Király urunk Fő Fölséghe Titkos Tanácsosa, Komornyikija, Csobáncz Végh várának Eörökös Kapitányja, 's Magyar Országban Fő Heltartóia — Adyuk tudtára mindeneknek az kiknek illik ez levelünknek rendiben: Hogi Nemes Szeged városától hozzánk expediált bizonyos személyek producálván előttünk az Néhai Gróff Hadadi Veseleny Ferencz Magyar Országhi Palatinus, és Praedecessorunk, némelly pascuatióról Király szabad Poson városában die Trigesima nona Mensis Juny Anno Millesimo Sexcentesimo quinto emanáltatott pecsétes és subscribált, confirmationalis levelet, mellyben néhai Tekin., és Ngos Gróff Galanthai Eszterhas Miklós édes atyánk Urunk, hasonlóképen Magyar országhi Palatinus azon pascuatióról kiadott szabad levelet in omnibus punctis, Clausulis, et articulis helben hatta, a mint hogy azon levelet legh elsöben is szeginy istenben el niugot Gróff Trakostyány Draskovich János, annak utánna Erdödy Pálffy Pál, Magyar országhi Palatinusok is confirmáltak. Instáltak alázatosan, hogi azon szabad leveleket mys Palatinusi Authoritásunkal megh erősítvén, azon Szabadságban megnevezett Szeged városát 's lakosait megh tartany méltóztatnank. Mellynek continentiaja ez szerint következik: Comes Nicolaus Eszterhasy, de Galantha, Regni Hungariae Palatinus, et Judex Cumanorum, Aurei velleris Eques, perpetuus de Frakno, et Comitatum Soproniensis, Zoliensis, et de Beregh Supremus Comes, nec non Sacratissimí Principis, ac Domini Domini Ferdinandi Tertií DEI gratia electi Romanorum Imperatoris, semper Augusti, ac Germaniae, Hungariae Bohemiae etc. Regis, Archiducis Austriae Ducis Burgundiae etc. Intimus Consiliar, Cameraarius, et per Hungariam Locumtenens. Adjuk tudtára mindennek az kiknek illik: Hogi mi megh találtatván, az Nemes Szeged városától bizonyos követtek, ugi mint Fodor István, és Nagi István Miklós által, az közülök valo Kun föld pascuatioja, és élési felöl, noha azt prtendáltak, hogi minek utánna az annak előtte ot lakos kunok decedáltak, réghi 's kiváltképen első Mátyás királtul adott Privilegiumok mellett egészen az Szegedi város succedalt, és az eő dispositiviok allatt volna. Mindazáltal ruminalván az eő privilegiumokat, melyet in paribus producáltak, nyilván constal, hogi nem Dominiumot, hanem csak usust, és pascuatiót enged az privilegium nekiek, és azt is egi iránt valót az Kunokkal 's azon Privilegiumok a' Palatinus jussát az Kunok földükön nem producálják, hanem nem lehetvén az a fizetése a Palatinusnak, az ki az előt

régben volt, méltán in Supplementum talis qualis hujus defectus az Szegedi vámon kívül más körülvalóknak is elárendálhathatnánk azokat az pusztákat (megh maradvány az Szegedieknek is, az eő pascuatiojokban való usussok) mind azon által vévén eszünkben, hagi akadémikiokra és jüvendő pusztulásukra lenne az Szegedieknek, főképen az Török igaia is lévén rajtok, ha más körülvalókat is bocsátanánk közikben is akarattunkból, mellyet az iotéteményre és oltalomra inclinalunk inkább mint sem károkra valakinek. Dorozsma és Szent Mihál telek nevű pusztákat éppen, kivévén Jussunkat belőlle az Szegedi városához applicalyuk, Csöngölöd penigh, Sz. Lászlót, Móric gáttját, Szankot, Mayzsat, és Benét mellett Eöcsénk Eszterhazy Pál ura mi nevünkkel az Kecskemethi városnak arendalt volt, extra hoc privilegiumok szerént szabad pascuatioiok hagi vagion raita, ugi adtuk, és engedjük, az megh nevezett Szegedi városnak, hagi minekünk in recognitionem Dominii Palatinalis, esztendőnként edgi par persiai nagi Skarlat oszlopos szőnieget adván, arendálhassak valakinek akariak, 's magok is elhessek az kik Szeged városnak alazatos Supplicatioiat és igazsaghos kérésset megh halgatván az felül meghirt Néhai Groff Hadady Veselény Ferencz Praedecessorunk Confirmationalis Levelet autoritate nostra Palatinali et Locumtenentiali — — — — fungimur, in omnibus punctis, clausulis, et Articulis — in omni sui parte roboralyuk, ratificalyuk 's helyben hadyuk, és az eránt igazságokban és usussukban, mind mi megh oltalmazzuk, mind peniglen másokkal megoltalmaztattyuk, de ugi hagi ok is Esztendőnként edyi par persiai, avagi Skarlat Szőnieget, in recognitionem Dominii Palatinalis az mint az több Praedecessorunknak ug is nekünk is tartozzanak adni. Melynek nagjoh bizonsagharra, attuk ez kezünk irasaval és pecsetünkkel megh erősített Levelünket. Datum in Libera ac Regia Civitate Soproniensi die vigesima octava Octobris Anno Millesimo Sexcentesimo Octvagesimo primo. Comes Paulus Eszterhazy (L. S.) Mathias Benyovszky m. p.¹⁾

II. Hasonlólag szólnak a város területi határaitól a következő okiratok is:

„Nos infrascripti Delegati Judices attestamur tenore Praesentium. Quod nos penes B. Suae Majestatis S.S. ac D.D. Unci Regis Nostri Clementissimi de dato Vienna Austriae Die 11-a Mensis Octobris Anni 1735. Mandatum Delegatorum pro parte et ad Instantiam Liberae Regiaeque Civitatis Szegediensis elargitum intuitu Metalium differentiarum ejusdem Liberae Regiaeque Civitatis quae inter Praedia ipsorum, ac Minoris Cumaniae adjacentia et contermina vigerent, Anno 1736 Die 11-a Mensis Maji Termino quippe praefixo ad facies Praediorum Alsó et Felső Csengőle in I. Comitatu Csongradiensi adjaectium exeuntes ibidemque Parte A sua formalitate Levatam cum Proclamatione instituyente, ac finito utriusque partis Ductu dum authenticationem Testium Statutorum efflagitassent: animadvertentes in tam vastis desertis per saecula sine colonia relictis, absque etiam Privilegalibus vel aliis Metalibus oblitteratis, et conculcatis majori etiam exparte signis metalibus non nisi ex solo usu promiscuae Pascuationis Judicium subsequi debuisset, ne itaque per Statutorum ab utrinque testium Authenticationem jactura animarum suboriretur, in considerationem summentes: ubi Partes colligantes Liberae videlicet ac Regiae Civitatis Szegediensis ab una ut A. et ipsum Dominum Admi-

¹⁾ Eredetie Szeged város s az esztergami főkáptalan levéltárában létezik.

nistratorem Districtus ac Fisco Regio absente Procuratorem ad amicabilem Compositionem pro majori bona vicina cointelligentia, et harmonia cohortati fuissimus, ratione quidem Praediorum Csengöle utriusque Alsó et Felső et alterius Kis Telek ipsius Civitatis propriorum a parte vero Cumanicalium ut S. Ferencz Szállása, Sz. László, Majsa, Alsó et Felső Kömpöcz, Csolyos et Átokháza advicinantium et conterminorum (Praedio Zákány cum conterminis in suspensio relicto) ad talem uti sequitur devenere Pacis concordiae unionem. Tandem partes et ex parte quidem Civitatis Szegediensis Praefatus Dominus Joannes Miller Iudex et potior Pars Senatorum ac Tribunus Plebis, ex parte vero Cumanorum titulus D. Administrator Dominus Georgius Podhradszky, assumptis ab utrinque eorum quorum inter est, Oneribus. Personaliter coram Tribunali in facie loci adstantes ad iteratam seriam salutaremque cohortationem nostram, erga partes ambas factam, ac simul propter avertendas ultiores animorum dissensiones, et confusiones, quae usque finalem in foro Appellationis fiendam Causae determinationem evenire possent, evitandos item sumptus et expensas, quae in continuatione Processus ne fors longiori fieri deberent; accelerandumque negotium, sed potissimum ad praecavendum, quod in Authenticatione Testium deponendisque pro et contra Juramentis, cumprimis in tanta antiquitate contingere posset, animarum periculum et Neufragium, compromiserunt, et realiter convenerunt in eo: ut plagae illae inter Partes quodamtenus controversae, videlicet inter collem, seu monticulum *Fekete halom* dictum reliquis in circumferentia ejusdem Terrae eminentius apparentem et notatissimum ab una, ac alterum locum *két szék, seu két székes között levő hosszú hátacska* nominatum, Partibus ab altera per longitudinem interjacentis rectum meditullii, tamque ad eandem longitudinem, quam etiam latitudinem consideratum primum et ante omnia exequitur, et tandem ibidem tenens Cumulus Metalis Partium colligantium Concurrentia Territoria distinguens erigatur. Ab hoc demum Cumulo tendendo directe, ab uno quidem latere ad superius attactum locum *kettős szék, seu a' két székes között levő hátacska*, quasi respective ad finalem et in tantum Capitelem Metam, inquantum haec plaga controversa, seu hocce Terrenorum utriusque Csengöle ab una, et Sz. László partibus ab altera concurrentium particula ibidem cessaret esse controversa, in eodemque kettős szék vocitato loco tenens Cumulus metalis erigatur, pro distinctione modo repetitorum Territoriorum, et quidem eo magis observandus, quod hactenus quoque partem per utramque proindisputabili recognoscebatur meta, ab altera autem Praefati cumuli in meditullio — erigendi latere, tendendo ad superius attactum notabilem monticulum *Fekete halom* vocatum, et revera primam capitalem et indisputabilem Metam juxta Diametralem lineam construantur cumuli Alsó Csengöle et Ferencz-Szállása distinguentes. Unde nos una cum iisdem Partibus ad faciem dictae Plagae Controrsae exeundo et Meditullium ejusdem exquirendo, in eodem Meditullio unam Metam magis sabulosam, quam terream, in una rotunda valle formam alicujus majoris scobis repraesentante, ereximus et construximus, et quidem id eo in valle ne videlicet cumulum ex sabuloso Terra congestum, si ad elevatiorem locum positus esset, tractu temporis ventus quoque aut pluviae, pulveres minutim dispergendo, diminuant et tandem obliterent. Inde vero directe versus kettős szék pergendo in eodem aequae unam Metam sabulosam antiquam ibidem repertam renovavimus ac per consequens apramemorato Colle *Fekete halom* incipiendo usque videlicet superius nominatum kettős szék tredecim Metas seu cumulos, preter memoratos *Fekete halom* et kettős szék tanquam pro indisputabilibus, et quoad hanc Plagam extremis relictos: novos ereximus hoc ordine, a toties mentionata Capitali meta *Fekete halom* distat primus erectus Cumulus terrens Metalis ad longitudinem septem Zonarum et unius quadrantis, quavidelicet Zona, seu funiculo dimensurato facta est. Quaelibet Zona continet in se passus humanos ordinarios 188. adeoque a' *Fekete halom*, usque primum erectum Metalem Cumulum numerantur ordinarii humani passus 1328 ab hoc primo erecto Cumulo Metali distat secundus cumulus tribus Zonis idest passibus 549, a secunda vero 3-ius Quator Zonis idest 732 passibus, a 3-a terrea Meta quartus cumulus 2-bus Zonis id est 336 passibus, a 4-to

5-us tribus Zonis id est 549 passibus, a quinto 6-tus aequae tribus Zonis, ab hoc 6-to cumulo distat 7-us aequae tribus Zonis id est 546 passibus, a septimo autem 8-us in superius declarato videlicet Medutilio in rotunda valle constitutus distat 2-bus Zonis id est 366 passibus, ab hoc octavo 9-us tribus Zonis id est 549 passibus, a 9-o 10-us quatuor integris Zonis et tribus quadrantibus 867 passibus, a 10-o usque 11-um sunt quatuor Zonae, id est 732 passus, ab 11-mo usque 12-um quatuor Zonae et tres quadrantibus numerantur, id est 861 passus, a 12-o usque 13-um sunt passus, 732 a 13 — usque ad mentionatum locum kettős szék között lévő hosszuhátacskaig passus 1006. deinde tertia Juris die ulterius progrediendo, ipsa videlicet tertia die Mensis Maji Anno 1736 continuata est amicabile compositio in tantum quod ultra metam kettős szék recta linea ad passus 935 distans erectus sit tertius cumulus Praedia Felső Csengőle, et Sz. László distinguens, ab hoc demum Cumulo usque colliculum Sabulosum ad rectam lineam situm passus 857. numerabantur. Verum partibus ibidem eadem die Convenire nequentibus, tantisper in suspensio relicto et ad sequentem Juris diem rejectum est Negotium, quo recurrente id est die 14. Maji repetiti Anni 1736, licet quidem pars utraque Ductum suum ostendisset, ac testes examinati fuissent, nihilominus tamen eadem ambae Partes erga reiteratam cohortationem Nostram, fine continuandae amicabile compositiois factam, ac superius declaratis ex rationibus motae, continuarunt amicam compositionem hoc ordine, quod die 15-a Maji Anni 1736. in Praefato Colliculo sabuloso ab immediate posito cumulo (passibus 793, ut praescriptum est, distante) tendendo versus locum *három árku kapona vocatum*, ab eodem tamen bono spacio remanente in altiori loco triplex meta erecta est, et cumulata, una videlicet versus orientem posita, Praedium Csengőle Szegediense altera versus Septemtrionem et occasum Szent László-viense, tertia vero intra occasum et meridiem Majsaviense cumanica Praedia distinguens, hinc a triplici meta angulariter Sinistrorsum flectendo (et tendendo directa linea ad, ac versus locum *Szél szakasztotta homok halom vocatum*) in longitudinem Passuum humanorum 500 erectus est cumulus terreus a triplici, 1-us ab hoc distat — 2-us aequae passibus 500, similiter etiam 3-ius ex terra congestus distat 500 passibus, ab hoc adhuc directa linea progrediendo ad passus 470 reperiuntur antiquus cumulus, formam antiquae Metae terreae (ut ab omnibus judicabatur) representans, renovatus est, in posterum quoque pro Meta Cursuali observandus; ab hoc eundo ad passus 500 iterum erectus est cumulus, deinde ab hoc 530 passibus eundo iterum reperiuntur est Cumulus quasi antiquas metalis, adeoque renovatus, ab hoc passibus 424 in praefato colle szél szakasztotta homok halom vocato, vel potius penes eisdem (ne ventus dispergat) in submissiori loco erecta est triplex meta, quarum una Csengőle Civitatis Szegediensis ab oriente, altera vero intra orientem et Meridiem Kömpöcz vocatum, tertia demum praefatum Majsa intra Meridiem et Occidentem Cumanica Praedia distinguunt: ab hac triplici meta tendendo ad Plagam intra Orientem et Meridiem jacens ad passus 884 erectus est terreus cumulus Metalis inter Csengőle Civitatis et Kömpöcz Cumanicae, Praedia distinguens, ab hac recta linea tendendo ad plagam intra Orientem et Meridiem situatam non procul a longo kömpöczy homokok oldala vocato pergendo ad passus 530 erectus est Cumulus Metalis, ab hoc alter erectus est Passus 460, ulterius adhuc eodem tractu passibus 550 erectus est cumulus terreus, item ulterius eodem semper tractu ad passus 1012 renovata est duplex meta pro unica tamen cursuali meta observanda: ab hac duplici meta passibus 562 erectus est cumulus, ab hac aequae ad passus 562 congesta est terrea meta. Item ab hac ad passus 1120 observato semper eodem tractu erectus est cumulus, aquo in simili longitudine et distantia videlicet ad passus 1020 erectus est cumulus: ab hoc ulterius ferme simili distantia ad passus videlicet 1400, non absimiliter eadem fere distantia nimirum ad passus 1140, deinde ad passus 550 e regione videlicet cujusdam fontis, prius quidem per Dominum quondam Octavium Tecs, salis perceptorem Szegediensem effossi, et post autem per Szegediensem Civem Zacharium quondam Gercsiny renovati, nunc demum Civem Szegediensem et Senatorem Dominum Paulum Nagy usuati ac possessi ultimus erecti sunt cumuli terrei Csengőle Civitatis et Köm-

pöcz Cumanicale Praedia distingventes, hic tamen ultimius Cumulus jam est inter Kis-Telek et Alsó Kömpöcz; demum utraque pars praedecarata hic quoque reiteratam sinceram fine adhuc continuandae amicae Compositionis factam cohortationem in condignam summendo considerationem ac priores rationes suas, quarum fundamento usque hoc convenerunt, recte perpendendo ex parte quidem repetitorum Cumanorum titulus Dominus Administrator Dominus Georgius Podhradzski, ex parte vero mentionatae Liberae Regiaeque Civitatis Szegediensis suprafatus Judex Dominus Joannes Miller personaliter comparentes, praesentibus etiam suprafatis Dominis Vicinis, convenerunt etiam ratione Metarum et Limitum Territorialium inter Civitatis Praedium Kis-Telek ab una et Alsó Köpöcz ac Csolyos cumanicalia partibus ab altera hoc ordine: Quod a superius attacto ultimo cumulo, e regione fontis superius satis declarati, erecto, ubi videlicet jam Kis-Telekiense orditur Terrenum, inter sabulosos colliculos in ductu superius attacto modice detorsum declinando, ac ad passus 1770 progrediendo, erectus est cumulus Metalis a fine et quasi latere praelibitorum sabulosorum colliculorum penes planitiem, ab hoc per planitem (prata et foenilia repraesentantem) tendendo intra occasum, et Meridiem ad passus mille distantem, ereximus cumulum, hinc per similiter submissiorem planitiem, eadem linea progrediendo, ad pasus 800 ereximus cumulum, ab hac meta per submissiorem planitiem sinistorsum modice tendendo ad passus 1236 collocavimus terream Metam in elevatiori plaga, signanter ad colliculum hinc modice sinistorsum tendendo, et quasi descendendo ad passus 1630 congegimus terream metam, in submissiore planitie non procul a loco paludinosae aquae, nunc tamen siccio, adeoque Székes vocato, deinde hinc eadem directa linea tendendo ad meridiem ac modice intra orientem ad passus 975 contruximus terream metam, hinc eadem directa Linea ad passus 1070 congegimus Metam terream. Ulterius eadem Linea ad passus 638 ereximus Metam: ab hac eodem ductu ad passus 660 intra finitimos colliculos renovavimus quemdam cumulum, antiquae terrae Metae formam repraesentantem, in terra sabulosa, ab hac tandem distat ultima Capitalis finalis triplex Meta passibus 660, quarum una intra Septentrionem et Orientem Praedium Kis-Telek, altera ad meridiem proedium Cumanicale Atokháza, tertia denique ad occidentem aequae Cumanicale Praedium Csolyos distingveret, et sequestraret, addita per partem utramque Conditione lege praescripta, quod si Literae Metales invenientur, earum vigore legali via procedi possit, secundo quod ambae possint et eneantur annuatim, non obstante unius vel alterius absentia, facta tamen missiliter insinuatione, praedecaratas Metas in hoc toto Processu comprehensas, et amicabiliter ordinatas renovare. — Super quo praevio modo Coram nobis peracta amicae compositione hasce Literas Nostras Testimoniales extradidimus Gyönyösini Die 21-a Mensis Marcii Anno 1737. In Benigno Delegatorio Regio Mandato denominati delegati Judices Joannes Almássy m. p. (L. S.) Christophorus Szepes de Rap: (L. S.)

III. Infrascriptus notum facio tenore Praesentium Significando, quibus expedit Universis; quod ad requisitionem Spectabilis Domini Junioris Nicolai Jankovich, qua I. Districtuum Jazygum, et utriusque Cumaniae Palatinalis Vice Capitanei, die et Anno datarum Praesentium, respectu accommodationis certorum duorum Metalium Signorum, Terrenum Liberae Regiaeque Civitatis Szegediensis, a Terreno Cumanicalis Possessionis Dorosma distinguentium, et (veluti mihi relatum est) recens per Dominum Joannem Jankó Ejusdem Civitatis Senatorem, absque scitu, et Commissione Magistratuali Autoritate duntaxat propria de molitorum, et in vicinia certi Tugury Szegediensis, antea quidem ad Georgium condam Valprum, modo vero Mathiam Rodl civem et Lanionem Szegediensem Spectantis, pro Testimonio exeundo; Eotum in Praesentia attacti Domini Jankó Sublationem earundem metarum motu proprio factam fuisse recognoscentis, Praesentibus item attacto Spectabili Domino Vice Capitaneo, nec non Provide Thoma Hajnal Judice, Gregorio Szabó Notario, Sebastiano Illés, Georgio Sinka, Paulo Balogh, Joanne Pintér, Michale Fabián, et Georgio Dobay, attactae Possessionis cumanicalis Dorosma Juratis, et Inhabitoribus, et Mathia Nagy, Petro Miklós, Thoma

Vukonics, ac Petro Nagy Incolis Szegediensibus pracattactae duae Metae, per Eundem Dominum Jankó, ut praemisum est, demolitae, reerectae, et renovatae fuere, et quidem prima in colliculo arenoso, a Tugurio antefati Mathiae Rodl Lannonis Szegediensis versus occidentem passibus ordinariis ducentis octvagina distans. Alia vero ad occidentem aequae aliquantum deflectendo a priori passibus quadringentis quadraginta distans reerecta fuerat. Super quo Praesentes extradedi Testimoniales Dorosmae die 12-a Septembris 1760-a Comitatus Csongradiensis Ord. V. Comes L. S. Nicól Kárász m. p.

Mindezen okiratok után bővebb tájékozásul hozzuk fel a váci székes káptalan részéről 1722-ki június 19-én eszközölt tanuvallatás ide vonatkozó tételeit: ¹⁾

„De eo utrum: *primo* tudgya e? látta e? avagy hallotta e a tanu: hogy a nemes Szeged városa, a régi királyok idejében olly nagy volt, és annyira extendáltatott, hogy Dorosmát, és Szt-Mihály telket is, magában foglalta volna, ugy hogy edgyik uczája Dorosma, a másik uczája penig Szent-Mihály neveztetett volna?

Quarto: Tudgya e azt is bizonyosan, a tanu vagy hallotta e? hogy nemes Szeged városa, mind régi török világban, ugy ez napig is, Székhalma, Kis Telyek, Sós Pálhalm, Őszeszeke, Balásafája, Tekintő Gyulai Domb, Zákán, Forró Zombója, Doma homokja, Bojár, és hoszuhat halmokat mindenkor — birta.

Quinto: A kun pusztákat Duna és Tisza között²⁾ bekével élte kunpuszták Maysa, Alsó és Felső Csöngöle.

Primus testis: Reverendus Dominus Mathias Szegedi, Oppidi Csongradiensis actualis Plebanus ex Dioecesi Vaciensis, annorum 29, interrogatus ad conscientiae puritatem fatetur *ad primum*: hallotta az régi emberektől, és az édes atyától is, hogy Szeged városa olly hires és nagy volt, hogy Dorosmát és Szent-Mihályt is magában foglalta, s mind Dorosmában, s mind Sz. Mihályban uczája volt a városnak, és egy birája volt, a kitől az egész város függett, s tizenhét szép nagy roppant templomokat hallott lenni a városban.

Tertius testis: Kása Sámuel mostani csongrádi lakos — annak előtte ifjú korában számos esztendeig Szegeden lakott, annorum circiter 40. juratus examinatus *ad primum* vallyá: hogy hallotta Szeged városát igen is nagynek lenni, ugy hogy Dorosma és Szent-Mihály is oda tartozott, mivel tizenhét roppant templom volt benne.

Quintus testis: Lantos Páll csongrádi lakos — annorum circiter 60. juratus et examinatus vallyá *ad primum*, hogy tudgya és hallotta, hogy N. Szeged városa igen nagy határú város volt, mivel csak egy óra alatt is kiment két ezer fegyveres ember belőle.

Ex pagó *Szentis primus testis* Máthé János — *ad primum*: azt mondgya: hogy hallotta, nagy város volt Szeged városa, és csak Dorosmát, Szent-Mihályt csak Szeged városához birták, Szegednek is nevezték.

Ex oppido *Vásárhely* — *secundus testis* Deák Mihály — annorum circiter 70, fatetur *ad primum*: hallotta, hogy nemes Szeged városa igen nagy volt, ugy hogy tizenhét roppant templom volt benne.

Tertius testis. Zsoldos Ábrahám, annorum circiter 72, *ad primum* hallotta: hogy Dorosma Telekigh extendáltatott volna nemes Szeged városa, és olly nagy lett volna, hogy tizenhét templom volt benne.

Ex oppido *Makó* *primus testis* Goszpodí István — annorum circiter 65. — *ad primum* hallotta azt az édes örök atyától, ki is ott született, régi Szegedi lakos, hogy Szeged városa, a reghi időkben nagy volt és tizenhét roppant templom volt benne.

¹⁾ Podhradzky úr szives közlése után.

²⁾ „egész Csorva nevű pusztáig, melly is jó három mértföldre esik Szeged városától.“

Tertius testis. Karacson Péter — annorum circiter 60. juratus examinatus : mivel nemes Szeged városában is lakott; *ad primum* : vallja hogy igen is Szeged városa nagy volt, és tizenhét templomok voltak benne, az édes atyától; az édes atya pedig az fatens nagy atyától hallotta, hogy Dorosmán is egy templom volt, és abban az templomban Bárány-kép faragott kővön volt, és akkor réghi időkben egy ember azt profetázálta, s jövendőlte, hogy ezen kő-bárány, mint czimere Szeged városának, a közepében fog tétetni, amint is czimere.

Quartus testis. Mártonyosi György — annorum circiter 50 — in Tápé antea habitans *ad primum* : hallotta az fatens, hogy Dorosma és Sz. Mihály Szeged városával egy lett volna, mivel oly nagy hely volt, hogy tizenhét templom is lett volna benne.

Ex possessione Mindszent — primus testis Lovas György — annorum circiter 72. fatetur *ad primum* : hogy Dorosmának hallotta hírét, hogy még előbbi volna, mint Szeged várossa, és az Dorosmai templomban lett volna a kőből kifaragott Bárány.

Ex oppido Kecskeméth — quintus testis Szabo György — annorum circa 65. — ad primum valya, hogy hallotta a régiektől, hogy igen nagy város volt Szeged városa, ugy hogy egész ött halomig tartott volna, és tizenhét templom lett volna benne.

Végül ide tartozik felemlitenünk, miként Szeged városa Torontál vármegyébe kebelezett cs. k. kincstári szőregghi uradalmat, melly Szőreggh, Sz. Iván, Gyala falvak — Új-Szeged mezőváros — Térvár és Rábé pusztákból álla, 1819-dik évi martius 3-án kelt inscriptionalis levél alapján 337,472 forint 22⁵/₈ kr. vált., vagy is 134,988 ft 9 kr. p.p. összeg fejében inscriptionalis jogon birta volt; — mielőtt azonban az inscriptionalis évek 1831-ki october utolsó napján leteltek, Szeged városa, Új-Szeged város, s a hozzá adandó területnek örökös átadatása mellett, a szőregghi urodalom többi részét, ismét 25 évre inscribáltatni, vagy a mennyiben inscriptionalis czim alatt el nem érhetné, magának haszonbérbe adatni felsőbb helyen szorgalmazá, főleg az árvizeket és egyéb ama kárákat és veszélyeket tekintetbe vétetni kérvén; mint mellyek nevezett Új-Szeged város és érintett területének más birtokosra jutásával Szeged városára mulhatlanúl bekövetkezendettek. E kérelmi indokoknak legfelsőbb tekintetbe vétele folytán kiküldött királyi biztosságok, s a folyamodott sz. kir. város között folytatott tárgyalások 1836-ki december 15-kén Szegeden kötött szerződés alapján azt eredményezék : miként Szeged városa Új-Szeged város s a Tisza és Maros folyók között 1600 □ öllel számított 2000 holdnyi területének örökös birtokába jutott, lefizetvén ezért 100,000 pengőforintot s ezenfelül a kis kis kunsággal határos ötömösi pusztájából szinte 1600 □ öllel vett 2000 holdnyi területet a kir. ügyésznek cserekép átadván. Maga az említett szerződés következő tartalmú :

„*Tractatus*, Inter Fiscum R. parte ab una, et Civitatem L. Regiam Szegediensem parte ab altera, intuitu objecti infra attingendi, erga altiore ratificationem initus. Civitate Libera Regiae Szegediensi Regio Camerale Dominium Szőregh I. Comitatus Torontalensi adjacens, et ex oppido Uj-Szeged, Possessionibus Szőregh, Sz. Iván, et Gyála, Praediis, item Térvár et Rábé constans jure inscriptionali fundamento Litterarum Inscriptionalium de dato 3-a Martii 1819 emanatarum in Summa 337,472 fl. 22 $\frac{5}{8}$ xr. W. seu 134,988 fl. 9 xrorum C. M. tenente; antequam anni inscriptionales cum ultima Octobris 1831. evolverentur, eadem Civitas formatis eatenus recursibus penes perennem opidi Uj-Szeged, et adiciendae eidem Plagae translationem, residuum Dominii Szőregh partem, rursus ad 25 annos inscribi, aut inquantum Inscriptionali titulo obtinere nequirit, sibi in Arendam locari, e reflexione precesertim exundationis ac aliorum periculorum et damnorum, quae cum translatione praefati oppidi Uj-Szeged, et praesindigitatae plagae in alium quempiam possessorem Civitati imminerent, oraverat; praeviis igitur Civitatis recursibus altissimo obtutui, et Decisioni substratis, posteaquam sua Majestas Sacratissima sumtis in Clementissimam considerationem praeviis Civitatis motivis benigne annuere dignata fuisset: ut circa transferendum in eandem Civitatem aliquo, legibus tamen crisis haud obnoxio, titulo oppidum Uj-Szeged cum plaga eidem adicienda, ast remittendam vicissim per Civitatem reliquam Dominii Szőregh partem, demum vero liquidandorum liquidationem cum eadem tractetur, posteaquam porro initis in sequelam praevenienti Altissimi Jussu Regii per exmissos Camerale Commissarios pertractationibus, ac titulo Cambii pro Titulo Translationis adoptato, et ex parte Civitatis e Praedio Ötömös I. Comitatus Csongrad adsito, per eandem jure Donationali tento, eiusdem aequalis extensionis plaga in Cambium oblata, et utriusque objecti cambiandi conscriptio et Aestimatio Cameralis secundum praescriptas directivas regulas peracta fuisset, in sequentibus mutuo consensu ac in perpetua tempora erga altissimam, ut praenissum, ratificationem, absque tamen nectenda, si haec non subqueretur, exinde ulla consequentia, coalitum est. 1-o Fiscus Regius Liberae Regiaeque Civitati Szegediensi praefatum oppidum Uj-Szeged cum Plaga 2000. iugerorum a 1600 quadratis orgiis computando e Terreno fluvii Marusio et Tibisco interjacente excisa, ac in facie loci signis metalibus designata; in specialemque subin authenticandam Mappam reducta, in Cambium cedit erga oblatos per eandem Civitatem 100,000 flos C. M. nullum jus nullamque juris proprietatem sibi reservando. — 2-o Vicissim antelata civitas ex praedicto Ötömös plagam similis extensionis 2000 Jugerorum a 1600 quadratis orgiis computatorum finibus Cumaniae minoris adsitam, aequae speciali Mappa perinde authenticanda, complexam, et in facie loci signis metalibus distinctam, Fisco Regio peraeque in Cambium erga pretium Aestimationale altissimo loco diffringendum tradit, nullum Jus, nullamque Juris proprietatem pro se reservando, una semet ad differentiae inter praevie attactum praedii Ötömös aestimationale pretium et puncto immediate praecedenti pro oppido Uj-Szeged oblatos 100,000 flos Monetae Conventionalis subversantis, eidem Fisco Regio praestandam bonificationem obligat; eo suapte intellecto: quod intuitu Cambiatorum obsectorum ambae partes mutua in sensu Legum evictione sibi teneantur. — 3-o Civitas Liberae et Regiae Szegediensis residuum Dominii Szőregh partem, ut primum praesens Tractatus altissimam retulerit ratificationem, et liquidandorum liquidatione, ac exequandorum exequatione peracta, praesens Cambium in realem effectum deductum fuerit, — Fisco Regio illud desideranti illico remittet; et per manus resignabit. — 4-o Libera Regiaeque Civitatis Szegediensis in reliqua fluviorum Tibisci, et Marusii parte, quae residuum Dominii Szőregh corpus cum oppido Uj-Szeged in eandem Civitatem haud transferendum alluit, respective in dimidiate fluviorum horum, nec Ripaticum, nec ulla alia fluvialia beneficia, et jura sibi vindicabit, sed his in perpetuum amnistiatis dicta beneficia, praecise et exclusive pro Dominio Szőregh retenta, et praeservata maneant. — 5-o Relate ad Insulam in Tibisco sitam, ac Tompa compellatam, quae iuxta expositionem Civitatis partem Territorii illius, qua peculii regii constituit, per eandem Civitatem Cautela isthic

interponitur, ne amnistiatio puncto praecedenti expressa ad eandem Insulam facta intelligatur. Inquorum robur ac firmitatem praecens Tractatus in duplici exemplari confectus, et tam ex parte Fisci Regii exmissum R. Cameralem Commissarium, quam et ex parte ac nomine Civitatis per infra denotata individua in publica eatenus servata mixta sessione subsignatus, sigillisque munitis exstitit. — Datum Szegedini die 15-a Decembris 1836 (L. S.) Franciscus Najmayer m. p. Excelsae Camerae Regiae Hungarico Aulicae Secretarius, qua pro hoc actu exmissus Regio Cameralis Commissarius (L. S.) Josephus Kiss m. p. Judex — Joannes Petrovics Consul — Stephanus Petrovits m. p. Ord. Notarius — Ferdinandus Aigner m. p. Ordin. Fiscus Magistratus — Ferdinandus Baurneind m. p. Orator — Josephus Körösi m. p. Senior Liberae Regiaeque Civitatis Szegediensis. — In fidem Copiae. Szegedini die 23-a Octobris anni 1850 Joannes Szremác m. p. A.A. L.L. et Phil. Doctor, atque Lib. R. Civitatis Szegediensis Ord. Notarius. (L. S.)

Mai *határa* is még mindig roppant kiterjedésű: 185,300 hold = $13\frac{9}{10}$ geographiai mértföld; egészben róna síkság, mellyben ha csak a homok fuvásokat annak nem mondjuk: dombokat sem láthatni. Teljesen használható jó fekete föld és legelő $1\frac{5}{10}$ □m.föld — használhatlan székes föld $\frac{4}{10}$ □mf. — vízár-tér $\frac{1}{10}$ □ m.föld — használható vagy termő homok $10\frac{4}{10}$ □ mf. — használhatlan homok $1\frac{4}{10}$ □ mf. — Vagy egy más számítás nyomán 31,200 hold fekete agyag a város körül, s a kivülebb fekvő 154,100 hold ismét vagy fekete homok vagy vörös, sárga és fehér homokból áll; a két utóbbi valószínűs sivány vagy röplülő homok nevet érdemli. Valamint a homok úgy a fekete agyag föld is sok helyen szélessel van keverve. Egyébiránt a határbeli föld a város körül másod osztályú, a többi többnyire harmadik osztályú.

E roppant határnak a városbóli rendes mivélése önként lehetetlennek tűnik fel; miért is a határbeli földek között szerte szét számos tanyákat láthatni; — mellyekben — főleg az alvárosi részen — tavaszi s nyári időben az alvárosi nép nagy része kint lakik; e tanyák azonban csak a homokon vannak, a város körüli fekete földön a tanya-építés nem igen engedtetvén. Egyébiránt Szeged város határterületében két *kertészség* is fekszik; jelesen a) az úgy nevezett *rács kertészség* a felső városi határban, a fehértói nagy szék szélén, — és b) a *reszkei kertészség* az alvárosi határon, a szeged-szabadkai ország- és postaút mentében Szegedtől $1\frac{1}{4}$ mértföldnyire; — e kertészségek ön álló községeket nem képezvén, Szeged város nép összeírásába foglaltatnak be, a lakosok többnyire földmívelők.

VI. Folyói, vizei.

A Tisza *folyó*, mely Szeged határát Vesszősnél éri, a várost Torontál vármegyétől választja, s lassú tekervényes folyással szinte két mfdre mossa a határt, míg a szent-péteri kertészség-nél a horgasi határba ér. Az előtt, a várost kivéve, mindenütt szabadon öntött ki; 1836-ik évben azonban a várostól kezdve Tápé helységen keresztül Vesszősig töltés vonatott, mely — s főleg annak az algyői töltéssel egyítése — által, a Kemes s szegedi Baktó 3000 holdnál több föld tétetett haszonvehetővé. — 1849-ik évben a Dugonits „Etelka“jából ismeretes Hattyas és Ballagi tó töltettek el, de mély fekvésük, s részint földár, részint esőzések miatt, alig használtathatnak. — A Bodom nádas eltöltve nincs. A Tisza ezen folyásában két szigetet képez, az egyik az igen nevezetes s 62³⁸⁶/... holdnyi *boszorkány sziget*, mint mellyen a XVIII-ik század elejétől majd közepéig több boszorkányságról vádolt egyén ártatlanul megégettetett. — A Tiszán hajó-híd vezet át, mellyen a gyalogok nem fizetnek.

A Tisza és Maros folyóknak kiáradásaiból számos *mocsárok* keletkeznek. *Ballagító* és *Hattyas*, annak előtte mélyebb, de a Tisza iszapjától feltöltetett. A *Matts* a Tiszával egybenfügg, 150—200 ölnyi széles eredetétől majd egy mért-földnyire a dorozsmai határba hat, hol dorozsmai Mattsnek, vagy inkább az ott helyezett korcsma nevétől „Putri“nak nevezetik. Dorozsma alatt több ágakra oszlik, mellyek egy része székes vízállásokkal egyesül, más ágak ismét a szegedi határban, majd az algyőiben fogynak el, midőn ismét más ág a nagy-péteri tavas Szegedtől 6 mértföldnyire egyesül, melly-be ismét a Dunának illetén erei hatnak, s így a Duna vize áradásakor, e leírt úton Szeged alatt ömlik a Tiszába. Ezen mocsáron egy 100 öles köhid van. — Vannak a nevezettekén kívül számos *székes tavak* is, mellyek közül *Ősze széke*, *nagy-széksós*, és *madarásztó* legnevezetesebbek, mindenike 100—200 holdnyi, s még számos apróbb székek, hol nagymennyiségű s igen jó széksók söpörtetnek jó időjárással; innen Szegeden több gyárba szóda, s a szegedi szappanosok által az egész birodalomban olly híres *szegedi szappan* főzetik.

Ivó víz a városban alig van; Masa, Ivankovits, s b. Szina kútjai érdemelnek felemlítést; bár a két utóbbi már édeses. A városon kívül a fekete földön jó vizek vannak, így a homokok kútjaiban, melyek sószelettől mentesek, hegyi forrásokhoz hasonló tiszta s jó vizek vannak.

Ásvány-orvos vizek nem találhatók a szegedi határban.

VII. Éghajlati viszonyok.

Hideg és meleg a nagy rónaságon mindenütt egyenlő, de egyszersmind legváltozóbb, mi a nem szokott vidékiekre ártalmas hatással van. S e változó időjárás okozza, hogy a föld termékei érésének ideje néha sokkal korább, máskor jóval később következik be. A *cseresnye* — legelső gyümölcse Szegednek — közönségesen májushó utolján érkezik, de néha jóval később. — A *szüret* a fekete földi szőlőkben szeptemberhó derekán, gyakran elején, a homokban szeptemberhó végén, néha octoberhó derekán. A homokban termő *szőlő* érésében ismét azon különbség merül fel: hogy a fekete s vörössárga homokban lévő szőlőt közönségesen előbb kell szüretelni, igen hajlandó lévén a rothadásra, a nélkül hogy megérne tökéletesen; e borok leginkább savanyúsak. — A fehér sivány homokban, mely melegebb a többinél, később érkezik a szőlő, nem olly könnyen romlik, s így megérve jobb bort, de kevesebbet termő az előbbinél. Ezen fehér homok meleg napokban olly heves, hogy ahoz szokott jó csizmában is alig állhatni ki. — A *gyümölcsfák*, melyekkel a szegedi szőlők elárasztvák, e fehér homokban lassan növekednek. — A *hőmérő* legmagasabb állása 30° R. A sivány homokon több legmélyebb állása közönségesen 14° , ámbár 17° 18° is. — 1830-ik évben volt 22° .¹⁾

¹⁾ Például 1850-ki october hónapban legmagasabb állása volt octob. 14-kén $27''$ 7 , $0'''$, legalacsonyabb oct. 25-kén $26''$ 7 , $0'''$, közép $27''$ 4 , $6'''$. — Novemberben legmagasabb nov. 4-én $27''$ 8 , $0'''$, legalsóbb nov. 21-én $26''$ 10 , $5'''$, közép $27''$ 4 , $9'''$. — Decemberben legmagasabb dec. 3-kán $28''$ 0 , $3'''$, legalacsonyabb dec. 17-én $26''$ 11 , $1'''$, közép $27''$ 7 , $4'''$.

1852-ik évben a lég- és hőmérő állását következő táblázat tünteti elő:

	L é g m é r ő		H é v m é r ő	
	legmagasb á l l á s a :	legalsóbb	legalsó á l l á s a :	legfelső
Január	27'' 8'''	27'' 3'''	fagy pont felett	
Február	27'' 7'''	27'' 1'''	0 ^o 4 ^o	0 ^o 6 ^o
Martius	27'' 9'''	26'' 8'''	0 ^o 5 ^o	0 ^o 2 ^o
	27'' 6'''	26'' 9'''	0 ^o 3 ^o	0 ^o 5 ^o
Aprilis	27'' 6'''	26'' 9'''	0 ^o 4 ^o	0 ^o 4 ^o
Május	8''	27'' 6'''	0 ^o 1	0 ^o 16 ^o
Junius	8'' 1'''	7'' 3'''	0 ^o 12	0 ^o 23 ^o
Julius	27'' 9'''	27 1'''	0 ^o 16	0 ^o 28 ^o
Augusztus	0'' 1'''	7'' 6'''	0 ^o 15	0 ^o 24 ^o
September	8'' 5'''			0 ^o 23 ^o
	8'' 5'''	7'' 4'''	0 ^o 11 ^o	0 ^o 25 ^o
October	7'' 8'''	6'' 7'''	7	0 ^o 16 ^o
November	8'' 1'''	7'' 2'''	0 ^o 2 ^o	0 ^o 10 ^o
December				
	7'' 4'''	6'' 8'''	0 ^o 2''	0 ^o 8 ^o

A tavasz rendesen martius hónapban köszönt be, nyugodt északi szelekkel, többször azonban egész Martiusban a hőmérő 4° R. a 0 alatt áll. A martius egyébként — ha csak ugyan tavaszi — egyre szeles, s gyakori szélvészekkel dühöng; e szelek legkártékonyabbak ugy a föld- mint a szőlőművelésre, mert az őszi s leginkább a később őszi vetéseket gyakran egész terjedelmükben elhordják, vagy felette megritkítják, s ilyenkor újra felszántani kénytelen a tulajdonos tavaszi mag alá használandó földjeit. Ekként a földművelőnek is tömérdek kárt okoz remélt termésében. Ki e szeleket nem ismeri, s a homokot nem látta, annak fogalma sem lehet. Kimenvén ugyan is a földfagya, egy két napi szél felületesen kiszáritja a homokot, melyet a bekövetkező szél felfog s magasan a légbe emelve elsótétíti a napot; mindenki menckedni törekszik ilyenkor, hova lehet, mert e homokos léget lélegzeni alig lehet, a szemnek pedig kiállani épen lehetetlen. A szőlők partosabb helyeit legjobban ostromolja e szélvihar, honnan a homokot olykor annyira elhordja, hogy a töke gyökere kéz araszt nál magasabbra áll ki földjéből, a laposabbakat pedig annyira elborítja, hogy a tőkét keresni kell; ha a töke akkor borittatik el a homok fuvástól, midőn már megmetszetett s fakadni kezd: ilyenkor a szőlőművesnek kevés reménye lehet az évben a terméshez, mert ha kapával tisztítja: a zsenge fakadást veri le, s kézzel kiásni nem győzi, így fattyú hajtássá változik,

mért a homok alól kibúvó soska gyümölcsöt nem hoz. Innen kitől csak telik, partos helyeit megóvando, annak idején szalmával terített be azt. — A *nyár* junius hónapban kezdődik, meleg, szinte forró napjai junius végétől juliuson át augusztus-hó 15-kéig tartanak; ezután a reggelek s esték már hűvesebbek. — Az *ősz* novemberig kellemes, ez úgy mint december leginkább borús, ködös s esős. — A *tél* változó, több évek óta igen csekély, a hideg egy két hétig nagy; több év előtt két hónapig is tartott; nagy hideg rögtön nagy változással nem ritka, néhány évvel előbb például a tegnapi 14° hideg, ma 10°, s a másfél lábnyi havat zápor eső mosta el. — *Földrengés* legritkább tünetény. — A *szelek* az említett martiusi nyugodtészaki, tavaszkor déli szelek. A *nyár* széltelen, de *szélvész* *égiháborúk* nem ritkák, 1841-ik év óta illy szélvész minden évben meglátogatja a határt, aratás után, ez déli leginkább, kocsikat dönt fel, boglyákat, búza-kereszteket hord szét, a magot kicsépli, s házakat letetejez. Ezen időszak legforróbb, a tavak kiapadnak, s kiszáradnak, a Tisza, Maros folyók is leapadnak s az ezek mentében lévő tavak növényei, halai elrohadnak, a megpóssadt, s e rohadástól megromlott vizek a Tiszába folyván, ennek ilyenkor a nélkül is igen elgyengült vizét megfertőztetik, a halak romlott szaga nem csak a városban, hanem külső határában is érezhető; így fejlődik ki ilyenkor a posz lég, melyet a városban lévő posványok is tetemesen elősegítenek; ilyenkor a váltó-lázak, savos hasmenések, vérhasok uralkodó nyavalyák, s az éghajlatot nem szokott vidékre nézve, különösen veszélyesek. Ide járul még az is: hogy a mondott időszakban történik a *halhasítás* és *száritás* is, melly szinte a levegő megromlását még inkább elősegíti; s ha bár ezen halszáritások a várostól jó távolra történnek is, de minthogy kimondhatlan sok hasítottat, bűze a városba is behat.

VIII. N é p e s s é g.

Szeged hazánk azon városai sorába tartozik, mellynek lakosai kizárólag türzsökös magyarok; előkori népessége felől nem birunk ugyan határozott számadatokat felmutatni; s ha a város hajdani határ területe felől a 218-dik lapon mon-

dottakat, jelesen „hogy Szegednek egyik utcája Dorosma, a másik utcája pedig Szent-Mihály telke“ lett volna, nem akarnók is történeti tényül felismerni; a fentebb előadott történeti adatok még is Szeged előkori lakosságának számát vajmi jelentékenynek tanusítják, s *Istvánffy*nak ¹⁾ eme tétele: „*praeter civium et incolarum magnum numerum ad tria millia piscatorum habitare*,“ a szerencsétlen pór-lázadás korából, a helybeli lakosság közül csak a halászok számát *három ezerre* róttá fel. De a Szegeden hajdanában létezett szentegyházak száma is, mint alább látandjuk, ²⁾ *tizenhét*, szinte nevezetes népesség léteztét mutatja fel. — A jelen század elejétől kezdve folytonosan mennyire növekedett Szeged város népessége? következő számadataink tanusítandják: 1805-dik évben a szegedi népesség száma 25,347 volt.

1818-ki összeírás szerint volt Szegeden 5771 család, 76 hivatalnok, 3221 polgár, 2030 zsellér, 8726 férfi gyermek, 14,298 nőszemély, összesen 28,351 lélek. — E közül helv. 1, ágostai 8, g. n. e. 439, héber 305, a többi mind r. kath.

1839-ben a 32,725 léleknyi összes népességből 30,358 római katolikus, 1589 g. n. e., 54 evangélikus, 43 református, s 681 héber volt.

1848-ik évben az összes szegedi népesség száma 35,861 lélek volt. Azonban felednünk nem szabad: miszerint ekkorig csak a sajátlagos adózó nép osztály jött összeírásba. — Az összes lakosság számát legelőször mutatja az 1850-ki összeírás; melly is következő számadatokat tüntet elő:

Családfő 12031, lélekszám 50,244. Ebből:

Férfi 24863. Nő 25381.

Magyar 26,621, német 890, tót 587, cigány 53, héber 2093.

R. katolikus 47,652, reform. 2, evang. 16, g. n. e. 481, héber 2093.

Nőtelen 41,197, hajadon 13,223, nős férfi 10,015, férjezett nő 10,083, özvegy férfi 658, özvegy nő 2068.

A vidéken lévő 159-t, s helyben tartózkodó 2781 vidékit levonva, a valódi népesség 50,085 lélek.

¹⁾ I. Historiarum Lib. V.

²⁾ I. a 229. lapon.

Az ez évi halálozást, a város négy kerülete szerint következő táblázat tünteti elő :

Város rész :	Január	Február	Mártius	Április	Május	Junius	Julius	Augustus	September	October	Novemb.	Decemb.	Összesen
Palánk	30	30	13	18	24	21	21	24	19	27	18	21	266
Felső város	36	34	31	28	18	20	21	31	38	19	21	21	318
Alsó város	43	38	36	31	26	28	26	35	46	31	28	37	405
Rókus város	21	16	29	19	14	14	10	17	24	16	19	15	214
Összesen .	130	118	109	96	82	83	78	107	127	93	86	94	1203 ¹⁾

Nevezetesen pedig :

Meghaltak :	Palánk	Felső vár.	Alsó város	Rókus v.	Összesen :
nem } férfi	142	170	218	108	638
szerint } nő	124	148	187	106	565
Halva született	1	—	3	1	5
Életkor szerint { 1 éven alól	74	107	135	75	391
{ 1 évtől 7-ig	39	59	65	34	197
{ 7 évtől 15-ig	17	20	40	11	88
{ 15 évtől 25-ig	18	9	30	15	72
{ 25 évtől 50-ig	47	54	45	39	185
{ 50 évtől 60-ig	20	24	22	12	78
{ 60 évtől 70-ig	16	23	31	12	82
{ 70 évtől 80-ig	28	15	29	12	84
{ 80 éven túl	6	7	5	3	21
Betegség által vagy nem. { természetes himlőben	10	1	—	—	11
{ Szorvány forró nyavalyákban	10	189	197	124	520
{ Járványban	44	—	—	—	44
{ Üdült nyavalyákban	126	122	205	64	517
{ Leghalálosb „	71	—	—	18	89
{ Orvosi gyógyítással	98	32	13	24	167
{ Orvoslás nélkül	167	286	392	190	1035
{ Véletlen esetből	3	6	2	8	19
{ Öngyilkolás által	2	—	1	—	3
{ Ember-gyilkolás	1	—	—	—	1

1851-ben pedig a születettek, meghaltak s házasságra keltek száma ekként állott : jelesen

a) A *születteké*: törvényes ágyból 1107 fi, 1043 nő, — törvénytelen ágyból 23 fi, 33 nő; — 2006 r. k., 12 evang., 118

¹⁾ 1849-ben 4671 halt meg; — azonban az 1850-dik évről kitett 1203 össze- számhoz még a kórházban meghaltak 110 száma is hozzáadandó.

g. n. e., 70 héber, összesen 2206,¹⁾ holtan született 19. A múlt évihez képest 128-al több.

b) *megholtaké*: 706 fi, 461 leány; — 935 r. k., 15 evang., 105 g. n. e., 112 héber; — 1 éven alól 340, 1 évtől 4 évig: 259, 4-től 20-ig: 197, 20-tól 40-ig: 185, 40-től 65-ig: 119, ezen felül 77; — himlőben 4, szorvány 1150, öngyilkos 2, eb-dühben 2, gyilkolás által 9, összesen 1167.²⁾

Az ez évben születtek száma 1039-el haladja túl a halottakét.

c) *házasságra kelteké*: 605 r. kath., 2 evang., 8 g. n. e., 19 héber, összesen 634.³⁾ A múlt évihez képest 32 párral kevesebb. Végre

1852-ik évi februárhó 28-kán kelt város számvevőségi kimutatás szerint a város s határabeli népesség összes száma 52,974 volt. S ugyan csak 1852-ben a születtek, megholtak, s házasságra keltek száma következő volt:

a) *születtek*: törvényes ágyból r. kath. 2,171, g. n. e. 21, héber 122, iker 38, hármas 1,⁴⁾ — házasságon kívül 70, — holtan 21, — összesen 2,384. 1851-dik évhez képest 185-el több.

b) *házasságra kelt* összesen 580 pár; jelesen r. kath. 535, g. n. e. 12, héber 33.

c) *meghaltak*: nem szerint 717 férfi, 614 nő; — életkor szerint: 1 éven alól 479, 1 évtől 10-ig: 326, 10-től 20-ig: 59, 20-től 30-ig: 61, 30-től 40-ig: 116, 40-től 50-ig: 79, 50-től 60-ig: 66, 60-től 70-ig: 59, 70-től 80-ig: 46, 80-on felül 40. — Halál nem szerint: sorvány forró nyavalyákban 727, járványban 89, üdült nyavalyában 480, szerencsétlenségből 28, embergyilkolás 7, orvosi gyógyítás mellett 272, a nélkül 1059. Összesen 1331. — 1851-dik évhez képest 216-tal halt meg több. — E halottak száma havonként ekként változott: januárban 86, februárban 101, márt. 131, ápril. 119, május. 116, jun. 101, jul. 97, aug. 131, sept. 116, oct. 113, novemb. 106, decemberben 115.

¹⁾ Az összes Csongrád vármegyében, betudva Szeged városát is, 7866 született.

²⁾ Az " " " 4880 halt meg.

³⁾ Az " " " 2267 pár kelt össze.

⁴⁾ Az ikrek s egy hármas született a születtek összes számában befoglalván; — ellenben a holtan születtek elkülönözve sem a születtek, sem a megholtak összegebe nem számítottak.

Az ez évben szülöttek (2384) száma még is a halottakét (1331) 1053-al haladja túl.

E népességi rovat alatt jön felemlitendő az *ujonczozás* kötelezettsége is; ugyan is 1840-ik évi ujonczállításkor 145 katonát állított, és pedig felfogadott ujonczait 800—1200 vftjával fizette.

IX. Belterületi felosztása, s házak száma.

Szeged *belterülete*, miként térképünkön is látható: négy város-részre van osztva, melyek I. Palánk (belváros), II. felső város, III. alsó város, s IV. Rókusváros.

Házak. A fentebb' is már felemlített városi számvetőség kimutatása szerint a város s határterületébeli épületek s ezekben lakozók száma, az országos összeírás eredményeül, ekként adatik elő:

1) <i>Szent-Mihály telki</i> keresztségben	28 ház, 152 lakos.
2) <i>Reszkei</i> „	134 „ 614 „
3) <i>Csavoiszky</i> „	7 „ 45 „
4) <i>Bauernfeind</i> „	40 „ 197 „
5) <i>Hodi Krisztina</i> „	11 „ 56 „
6) <i>Söllőbeli külső majorságokban</i>	279 „ 1357 „
7) <i>Csösz ház</i> 253, — 1227 lakossal.	
8) <i>Tanyai ház</i> 2033, — 9860 lakossal.	
9) <i>Városbeli házak száma</i> 5074, — 39,470 lakossal.	

Vagy is összesen 7859 ház 52,974 lakossal; — megjegyeztetvén: miszerint a város területén kívül fekvő 1., 2., 3., 4., 5., 6., 7. és 8. sz. a. kitett összesen 2785 épületek, a városnak mindegy 8 mértföldre terjedő határában, egymástól messze szét szórva fekszenek.

Egy másik, köz-hatósági úton vett kimutatás szerint a városbeli lak-házak száma 5806-ra rúg;¹⁾ e közül lelkész s tanítói lak 8, városi épület 25, magánosok tulajdon háza 5773. — Ebből *katona szállásul* esik 264 tisztí szoba, 153 kamra,

¹⁾ 1826-ban a Szeged városbeli házak összes száma 4611 volt; ebből a felvárosra 1342, alvárosra 1351, Palánkra 1141, s a Rókusvárosra 777 jutott.

4691 közlegény számára, s 1750 lóra istálló; — ezenfelül 577 szin, s 81 raktár.

X. Szentegyházak s szerzetes lakházak.

Hogy az ős előkorban Szegeden, a r. katolikusoknak tizenhét szentegyházuk volt légyen, már a 218. lapon előadottakból megértettük. A városnak akkori területe kisebbedésével csökkenvén a lakosok száma, természetesen szentegyházai számának is kevesbednie kellett. Jelenleg létező lelkészségei s egyházai következők:

a) *Palánka* 1199-ben főesperestési hely vala. — A török birtoklás alatt szent ferenczi szerzetesek által láttatott el, — 1711-ben a Jezus nevét viselő, majd remete sz. Pál szerzetesek, — 1720-ban az ájtatos iskola rendükre bízott. Végre 1789-ben a világi lelkészeknek adatott vissza, s a város által alapítványoztatott. — *Anyakönyvei* 1711 óta léteznek, *szentegyháza* a hajdani nagyszerűnek romjaiból 1749-ben a város által építtetett. Területében 5 kápolna létezik, egyik szent *Rozália* tiszteletére az 1739-ben dühöngött dögvész alkalmával épült, — másik szent *kereszt*hez a városház börtöneiben, — c) a várban, d) a kalvárián, mindkető a szent *kereszt*hez, — s e) a határ területében 1840-ben Lengyel József által építve. — *Fiókjai* Röske és Új-Szeged helységek, s Ötömös pusztá. — Egyház területében 1851-ik év lefolyta közben 360 kereszteltetett, s 269 temettetett.

2) *Alsó városi* lelkészség 1789-ben alapíttatott a városi község által, *anyakönyvei* ugyanazon évtől kezdődnek. A havazó bold. szűz tiszteletére létező *szentegyház* építését Mátyás király kezdette meg, s 1503-ban szent ferenczi szerzetesek saját költségükön végezték be, kik is jelenleg a lelkészségi teendőket teljesítik. 1851-ben, cz egyházban 814 kereszteltetett s 391 temettetett el.

3) A *Felső városi* lelkészség szinte a városi község által 1789-ben alapíttatott. *Anyakönyvei* 1778 óta, sz. György vértanú tiszteletére *szentegyháza* 1747-ben kezdett épülni, s

1767-ben lön a Minorita atyák által bevégezve, kik szinte a lelkésztségi teendőkkal vannak megbizva. 1851-ben e szentegyház területében 570 kereszteltetett s 284 temettetett el.

4) A *Rókus városi* lelkésztség 1805-ben a városi község által alapítottatott. *Anyakönyvei* ugyan ez év óta léteznek. *Szentegyházát* 1805-ben a város építé, s 1831-ben 303 kereszteltetett, s 218 temettetett el benne.

Mindezen szentegyházak felett egyházi védjoggal a városi hatóság bír, s a Csanádi püspök lelki kormányja alá tartoznak.

Mint érinténk az alsó városi szentegyházat a sz. ferenczi szerzetesek (Provinciae Salvatoris) látják el; ezen szentegyházat a reformatio korában a városban már már számra növekedett reformatus lakosok, magok részére kérték a várnak akkori — török — parancsnokától; ez azonban azon választ adá: miszerint gyülne össze a követelő s tulajdonos fél, s a hitágazataik felől kezdendő vitatkozásban győzelmeskedő birja majd a kérdéses egyházat; a mindkét részről hevesen folytatott, s már már hosszúra nyúlt szó-küzdelmek közben, egyik szerzetes frater is az iránt könyörgött: hogy ő is intézhetne egykét kérdést ellenfeléhez; mire feljogosittatva majd az apostolok, majd az evangelisták száma felől tett kérdései után rögtön azt kérdé ellenfelétől: „hát Mahomed az apostolok vagy evangelisták közzé sorozandó-e?“ s e természetesen nem várt kérdéssel zavarba ejtvén a vitánál jelen volt ozmán parancsnok irányában feleletével habozó ellenfél, a kérdéses egyháznak a szerzet birtokában hagyatását eredményezé. Eddig a hagyomány. Egyébiránt

E szerzetesek kolostora előudvarában tartá Mátyás király — mint a 180. lapon előadánk — országgyűlést, s otléte emlékére királyi palástját adományozá a szentegyháznak, mellynek ajtója felett (l. a 169. lapon előadottakat) az építési 1103. év ma is látható. A szent ferenczi szerzetesek itteni száma 1851-ben összesen 20, s növendékeiket a bölcséleti tan előadásával látják el.

Ugyan így, mint fentebb említénk, a felső városi egyház a Minorita atyákra van bizva; 1739-ben a törökök elfoglalván Szerbiát, a Minorita atyákat is Belgrádból kiköltözni kényszer-

ritették; kik is Szegeden, hol már 438 évvel előbb laktak volt, települtek meg; 3 évi zselléri lakásuk után 1742-ben Mária Terézia királynénk engedelme mellett a városi hatóság örökös lakhelyül tág telket méretett ki a felső városban számukra, mellyen az új lakó atyák roppant szentegyházat s egy emeletű kolostort építettek, s a lelkeszségi teendőkön kívül, a városbeli foglyok körül is lelkiekben működnek, s saját növendékeiket a bölcséletekben oktatják.

A *görög nem egyesültek*nek is van Szegeden két szentegyházuk; egyik sz. Miklós, a sz. Mihály és Gábor arkangyalok tiszteletére; keletkezének ezek 1779-dik évben, habár anyakönyveik már 1730-óta léteznek. A szent Miklós egyház hatósága alá fiókkép Reszke és sz. Péter puszták, — amához pedig Dorosma, Maysch és Halassi községek tartoznak; Egyház hatósági tekintetben a bácsi g. n. e. püspök lelki kormányának hódolván.

XI. Tudományos intézetek.

A XIV-dik század harmadik negyedében (1666) hazánkba települt kegyes tanító rend, a hazában jelenleg létező öt házát kivéve, egyes alapítóknak köszöni lételetét. Ez utóbbiak sorába tartozik a *szegedi ház* is; — és hogy csak a XVIII-dik század adhatott ennek létet: a város történetét illetőleg előadott adatok vajmi bőven megmagyarázzák. 1720-ki február 20-án kelt királyi helybenhagyás erősítette meg a város alapította középtanodát; a 800 alapítványi évi díj mellett szükségelt jobb ellátás végett, a plébániai jövedelem is ugyanazon évben a kegyes rendiekre bízott. — Az alapítási év után 172¹/₂-ben csak két osztály — az ugynevezett parva és principia — nyitattott meg, míg majd 172²/₃-ban a poesis és rhetorica tan folyam is. Miként karoltatott fel már zsenyéjében az új tan intézet? igazolja — mint alább látni fogjuk: az iskolák népessége, — miből egyszersmind láthatni a buzgóságot, melylyel Szeged a tanítás rég óhajtott szent ügyét felkarolá! — 1788ig a kegyes rendiek mint lelkészek és tanítók működtek Szegeden; a mondott évben, felsőbb rendelet foly-

tán, a plébániától elmozdítottván egyedül az iskolák kezelése bízott reájok. Elcsévén ekként a plebániái jövedelemtől, egyedül az említett alapítványi 800 ftra szorítottattak; melly összeg 6 egyén (1 főnök s 5 tanár) ellátására elégséges nem lévén, 100 fttal szaporítottattott. Miután 1783-ban a tanintézet királyi gymnasiumi rangra emeltetett, 1790-ben a drágaság miatt 600 fttal nagyobbított az alapítvány; ez 1792-ig tartott; midőn a gondos elődök a Gymnasium hat osztályához még kettőt igyekvének csatolni, azaz: feltanodát, Lyceumot állítani. — Az 1793-dik év új korszak vala a szegedi iskolákra nézve. 1792-diki november 2-ről 24241 sz. a. kelt leiratánál fogva ugyan is I. Ferencz királyunk Szeged városának a feltanoda ügyében felterjesztett folyamodványát megerősítvén, ez a kegyes rendiekkel, szaporítandó tanárok tanítására nézve, új szerződésre lépett, mellynek erejénél fogva 12 tag részére 2600 pft, évnegyedenként lefizetendő, határozottatott, azon felül: hogy a lak fentartása, s mindennemű iskolai szükségletek pótlása is a városé legyenek. — 1802-ben a feltanodában hitszónokot, ki egyúttal vallás-tanár lenne, alapított a város; 1818-ban pedig, mivel a vallás-tanár, akkori fels. rendelet folytán, a magyar nyelvet is tanítani köteleztetett, részére évi díj lön határozva. — Ez előadottak önként tanusítják: hogy a városi tanács s képviselő polgárság, a mint a szellemi szükség igénybe vette az anyagit, soha el nem voná munkás tanáraiktól a nélkülözhetlen segélyt. De az alapító elődök nyomdokiról le nem tértek, ha bár az idők súlyától tetemesen zaklatott, utódok sem; midőn jelenünkben a tan-rendszer megváltoztatása alkalmával, Szeged annyi éveken át virágzott tanintézetét újlag felkarolván, 1850-diki octoberhó 4-ről 4602. sz. a. a helybeli tanodaigazgatóhoz intézett válaszában ekként nyilatkozik: „Tisztelt Uraságodnak f. év (1850) septemberhó 28-án kelt és a nagyváradi kat. kerületi iskolai hatóságtól érkezett ministeri rendeletet közlő hivatalos megkérésése nyomán van szerencsénk válaszolni: hogy városunk (8 osztályt értvén) valamint eddig a növendékek kiképzésére szükséges költségek viselésétől soha sem idegenkedett, úgy jövőben is tehetségeihez képesti igazságos mértékben reá csendő költségek elviselésében áldozatkészségét bebizonyítani el nem mulasztandja“ sat. sat. De hogy tényleg meggyőződheünk, mennyire megtermették a Szegeden meleg keblekre talált tudományok gyümölcsüket?, melly-

nek magva kezdetben bár csak igen csekély vala: lássuk ez iskoláknak kezdettől ótai folytonos iskolai népességét:

A tanintézet megnyitási évében 172 $\frac{1}{2}$ -ben parva és principiában volt 110 tanuló, — 1723-ban hozzá adva syntaxist és grammaticát 140, — 1724-ben mind a hat osztályban 195, — 1725-ik évben volt 266 tanuló, 1726-ban 281, 1727-ben 300, 1728-ban 239, 1829-ben 222, 1730-ban 160, 1731-ben 262, 1732-ben 295, 1733-ban 317, 1734-ben 227, 1735-ben 225, 1736-ban 293, 1737-ben 291, 1738-ban 302, 1739-ben 106, 1740-ben a *dögvész miatt bezárt iskolák csak 1741-ki máj. 1-én nyitattak meg* 121 tanulóval, 1742-ben 251, 1743-ban 194, 1744-ban 289, 1745-ben 230, 1746-ban 271, 1747-ben 253, 1748-ban 392, 1749-ben 334, 1750-ben 405, 1751-ben 321, 1752-ben 374, 1753-ben 358, 1754-ben 229, 1755-ben 298, 1756-ban 296, 1757-ben 313, 1758-ban 313, 1759-ben 398, 1760-ban 401, 1761-ben 424, 1762-ben 445, 1763-ban 377, 1764-ben 413, 1765-ban 371, 1766-ban 345, 1767-ben 449, 1768-ban 441, 1769-ban 408, 1770-ben 326, 1771-ben 330, 1772-ben 323, 1773-ban 305, 1774-ben 303, 1775-ben 263, 1776-ban 299, 1777-ben 303, 1778-ban 234, 1779-ben 198, 1780-ban 176, 1781-ben 173, 1782-ben 158, 1783-ban 156, 1784-ban 180, 1785-ben 145, 1786-ban 133, 1787-ben 94, 1788-ban¹⁾ 99, 1789-ben 99²⁾, 1790-ben 90³⁾, 1791-ben 143, 1792-ben 189. — 1793-ban *nyitlatván meg a feltanoda*, ebben ez év alatt 16, — a középtanodában 241 tanuló volt; — 1794-ben feltanodában 58, középtan: 292, 1795-ben ft. 52, kt. 234, 1796-ban ft. 71, kt. 257, 1797-ben ft. 91, kt. 281, — 1798-ban ft. 96, kt. 269, — 1799-ben ft. 148, kt. 339, 1800-ban ft. 170, kt. 402, — 1801-ben ft. 167, kt. 372, — 1802-ben ft. 176, kt. 396, 1803-ban ft. 167, kt. 421, — 1804-ben ft. 183, kt. 430, — 1805-ben ft. 199, kt. 450, 1806-ban ft. 173, kt. 403, — 1807-ben ft. 154, kt. 440, — 1808-ban ft. 159, kt. 466, 1809-ben ft. 150, kt. 502, — 1810-ben ft. 184, kt. 511, — 1811-ben ft. 175, kt. 515, 1812-ben ft. 164, kt. 511, — 1813-ban ft. 195, kt. 571, — 1814-ben ft. 182, kt. 551, 1815-ben ft. 158, kt. 508, — 1816-ban ft. 155, kt. 308, — 1817-ben ft. 129, kt. 315, 1818-ban ft. 152, kt. 344, — 1819-ben ft. 160, kt. 414, — 1820-ban ft. 173, kt. 385, 1821-ben ft. 170, kt. 394, — 1822-ben ft. 202, kt. 406, — 1823-ban ft. 222, kt. 434, 1824-ben ft. 255, kt. 464, — 1825-ben ft. 245, kt. 485, — 1826-ban ft. 245, kt. 484, 1827-ben ft. 292, kt. 439, — 1828-ban ft. 290, kt. 445, — 1829-ben ft. 257, kt. 420, 1830-ban ft. 215, kt. 364, — 1831-ben ft. 212, kt. 328, — 1832-ben ft. 236, kt. 366, 1833-ban ft. 232, kt. 372, — 1834-ben ft. 249, kt. 413, — 1835-ben ft. 256, kt. 400, 1836-ban ft. 250, kt. 450, — 1837-ben ft. 228, kt. 408, — 1838-ban ft. 237, kt. 432, 1839-ben ft. 272, kt. 402, — 1840-ben ft. 259, kt. 417, — 1841-ben ft. 244, kt. 373, 1842-ben ft. 251, kt. 474, — 1843-ban ft. 204, kt. 476, — 1844-ben ft. 196, kt. 501, 1845-ben ft. 213, kt. 517, — 1846-ban ft. 224, kt. 559, — 1847-ben ft. 228, kt. 490, 1848-ban ft. 222, kt. 448, — 1849-ben *a feltanoda a forradalom miatt zárva*; a középtanodában 241 tanuló volt; — 1850-ben ft. 86, kt. 177. — *Az új tanrend-szer életbe léptetésével* 1851-ben a felgymnasiumban 155, algymnasiumban 114, — 1852-ben felgymn. 162, algymn. 134 — és így

130 év alatt oktatást nyert Szegeden a feltanodákban összesen 53725 tanuló.

Az 1852-dik évbéli tanuló ifjuság számát a következő lapon lévő táblázatát mutatja:

¹⁾ 1788 $\frac{9}{10}$ - és 1789 $\frac{9}{10}$ -ben német nyelven irattak az iskolai értesítvények.

²⁾ A tanulók kisebb száma az ekkor behozott tan-díjnak tulajdonítottott.

³⁾ E szám volt a legkisebb, mióta a szegedi Gymnasium fenn áll.

Az Osztályban	Nyilvá- nos		Magán		Összesen		Nemzetiségére				V a l l á s r a								K ö z t ü k											
	T a n u l ó k				Magyar		Német		Szláv		R.Kath.		E. Görög		N.e. Görög		ágost.		helv.		Héber		Tan- díj- mentes		Tandij- mentes					
																	v a l l á s ú													
	I. II.	I. II.	I. II.	I. II.	I. II.	I. II.	I. II.	I. II.	I. II.	I. II.	I. II.	I. II.	I. II.	I. II.	I. II.	I. II.	I. II.	I. II.	I. II.	I. II.	I. II.	I. II.	I. II.	I. II.	I. II.	I. II.	I. II.			
félév		félév		félév		félév		félév		félév		félév		félév		félév		félév		félév		félév		félév		félév				
I.	50	46	—	4	50	36	38	10	8	4	4	39	35	—	—	4	4	—	—	—	—	—	—	7	11	14	14	36	37	
II.	31	31	1	1	32	28	28	2	2	2	2	26	26	—	—	2	2	—	—	—	—	—	—	4	4	6	6	26	26	
III.	28	28	—	—	28	26	26	1	1	1	1	22	22	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	5	5	7	7	21	21	
IV.	23	23	1	1	24	21	21	1	1	2	2	20	20	—	—	2	2	—	—	—	—	—	—	2	2	7	7	17	17	
V.	35	32	1	1	36	31	28	1	1	4	4	31	28	—	—	3	3	—	—	—	—	—	—	2	2	16	14	20	19	
VI.	36	35	2	2	38	31	30	5	5	2	2	34	34	1	—	2	2	—	—	—	—	—	—	1	1	18	18	20	19	
VII.	43	35	1	—	44	35	31	3	2	2	2	36	30	—	—	1	1	1	1	—	—	—	—	6	3	12	10	32	25	
VIII.	50	48	—	1	50	41	39	1	2	8	8	41	39	1	1	5	5	—	—	—	—	1	1	2	3	19	17	31	32	
Összesen	296	278	6	10	302	288	253	241	24	22	25	249	234	2	1	20	20	1	1	1	1	1	1	1	29	31	98	92	204	196

A Szegeden létező egyéb tanintézetek közül felemlitendőnek jön: a helybeli *királyi képezde*, mellyet Pesten, Miskolczon, Nagykanizsán s Érsekújváratt máiglan létező testvéreivel együtt dicsőségesen uralkodott V-dik Ferdinánd királyunk 1842-ki december 22-kéről 16917-dik szám alatt kelt királyi helytartótanácsi rendelet által, két tanfolyamra osztva, alapított; s megnyílt az intézet 1844-ik évi october 7-kén egy igazgató, két rendes tanár és egy zene mester vezetésével. Tantermekkel a város látja el az intézetet, a nagyobb javításokat szinte a város, ellenben a kissebbeket maga az intézet tartozván fedezni. A két tanítónak a közoktatási alapból egyenkint 500, a zene mesternek 200, intézeti szolgának 100, s évi szükségletek fedezésére az intézeti igazgató által vezetendő számadás mellett 200 pft fizettetik; az igazgatónak évi fizetése nincs; — azonban négy, szegénysége s maga kitüntetésénél fogva, a kir. helytartóság által érdemesnek ítélt ifjúnak egyenként 160 pft ösztöndíj, ugyan csak a közoktatási alapból utalványoztatik. S ugyan ez alapból szerezettek az intézet részére egy orgona, 4 zongora, a természeti műtan szerei s földabroszai. A tanulók legújabbban szabályszerű tan-bért fizetnek. Száma ezeknek eddigelé következő volt: jelesen 1844¹/₅-dik évben az első évi tanfolyamban 27 rendes, 6 önkéntes; — 1845¹/₆-ban 23 másod évi, 21 első évi, — 1846¹/₇-ben 19 másod, 11 első évi, — 1847¹/₈-ban 9 másod, 22 első évi, — 1848¹/₉-ben 10 másod, 11 első évi; — azonban ez év közben a forradalmi mozgalmak miatt a tanfolyam kétszer szakítottván meg, az előadások bevégezetlen maradtak. — 1849¹/₅₀-ben 11 másod, 14 első évi, — 1850¹/₁-ben 11 másod, 25 első évi, — 1851¹/₂-ben 20 másod, 18 első évi, — 1852¹/₃-ban 11 másod, 32 első évi hallgató.

A török uralomnak a zentai fényes győzelemmel megterése után hihetőleg azonnal kezdődött az *elemi iskolák* felállítása iránti gondoskodás. Mindazáltal a nyilvános elemi iskolák nyomaira 1779-dik év előtt nem találhatni. Ez évben állítottak a város három részében rendes elemi iskolák; a belvárosban négy osztálylyal; a negyedik *polgári iskola* nevet viselt, mivel a helybeli mester-inasoknak volt szánva; — a felső és alsó városban egy egy osztálylyal; valamennyi pedig a városi tanács kebeléből kinevezett igazgatók alá helyeztetett. — 1797-ben a három város-részben a finövendékek a lányoktól

elkülönöztetvén, az osztályok száma hárommal szaporodott. — 1799-ben az elemi iskolákhoz *rajz iskola* is csatoltatott. — 1806-ban a harmadik elemi osztály az ujonnan behozott tanrendszerhez képest, a Gymnasiumhoz kapcsolatván, a belvárosi 4-dik osztályú elemi iskola 3-dik osztálylyá lön, *polgári iskola* neveztetését megtartván, minthogy minőségére nem változott. — 1826-ban a város rókusai részén is egy fiú és leány osztály alapítottatott. — 1841-ben a bel-, felső- és alsó-város külső részein a központi iskoláktól távolabb eső szülők gyermekeinek iskoláztatására egyes osztályok állítottak fel, melyek 1844-ben fiú és leány osztályokra elkülönítették. — 1847-ben az iparosokká válandók czélszerűbb oktatására, a városi hatóság elhatározá, hogy két osztályú *reál tanodát* állítand, és annak első osztálya azon évben meg is nyitattott; ugyancsak ez évben felső városban a fiúk számára 2-ik osztály rendeltetett. — 1852-ben a tanügy hathatósabb előmozdítására, az összes elemi tanodákhoz *önálló igazgató* rendszeresített, és ez óta csakugyan a városi elemi tanodáknál szembeötlő gyarapodások tapasztaltak. Ugyan is a folyó (185²/₃.) évben a serdülő nőnemnek polgári állásához illő kiképzésére egy *felső leány tanoda* állítottatott, az *alreál tanoda* 2-dik osztálya életbe léptetett; három *előkészítő osztály*, ugyanannyi segédtanítóval ellátatott; *vasárnapi ismélő* iskolák rendeztetek.

Az iskolai növendékek *számát* illetőleg a korábbi időkről — adatok hiányában — mi bizonyost sem számíthatunk. — Utóbb a város népessége szaporodtával, a tanulók száma is évenként nagyobbra nőtt, mit az iskolák koronkinti szaporodta eléggé tanúsít. — A leendő iparosoknak szánt 4-dik, később 3-ikra változtatott polgári osztály, egész 1830-ik évig, folytonos pangásban sínlődött, úgy annyira: hogy növendékeinek száma a huszat soha felül nem haladta, az óta évenként örvedetesebb haladás tapasztaltatott körülötte, és 1838-dik évben másfél százra rúgott népessége. Szerinte illy sorsa volt az 1847-ben alapított első al-reál osztálynak egész a folyó (185²/₃.) tan-évig, melyben a tanítványok száma egyszerre hatvanra szökkent. — A vasárnapi iskolákban a jelen tan-évben eddigelé ötödfél százan iratták be magokat.

Az 185¹/₂-iki tan-évben mindkét rendbeli r. katolikus ifjuság elemi oktatására volt 20 osztály 25 tanítóval, és a tanítványok összes száma 3266. — Jelen (185²/₃.) tan-évben az

osztályok száma 24, tanítóké 30, a tanítványok száma egész másodfél évben hullámzó lévén csak később határozathatják meg. ¹⁾

A városi község a r. kath. elemi iskolák tan-személyzetének fizetésére fizet évenként 7544 pftot, és terményben 183 öl puhafát.

Van ezenfelül e városban a *görög nem egyesülteknek* szinte egy elemi iskolájuk, hol a növendékek a betű ismeréstől kezdve az olvasást, egyéb tanulmányok, millyen a hittan, egyháztörténet, rövid földleirat, s elemi számvetés mellett, bevégezvén, onnan az első Gymnasiális osztályba vétetnek fel. — Az iskolai épületet a község saját költségén csinosan építette fel, s a szükséges javításokkal is ellátja. A tanító, kit a község választ, a *község* pénztárából 60 pftot és két öl kemény fát hoz, a *városi pénztárból* pedig 300 pft évi illetményt. A növendékek száma több évtized előtt mindkét nemből számos volt, most azonban a görög nem egyesültek számának évenkénti csökkenése arányához képest természetesen szinte csökken, s alig tesz évenként huszat.

Vannak végre a városban *magántanodák* is, jelesen 8 rom. kath. és 4 héber, mellyekben a tanulók száma hol nagyobb, hol tetemesen kisebb lévén, határozottan meg nem határozathatják. Az illető tanítókat a tanulók szülei fizetik.

XII. Egésségi ügy.

A szegedi sz. Rókusról czimezett kórház, s vele összekötött árpolda, eredetileg szinylő-ház, mellyben elhagyott, elnyomorodott szegények az élet szükségéivel lennének ellátandók. Első alapítója néhai *Pozsonyi Ignác* 6000 vfttal, melly összeg későbbi hagyományok s jótékony adakozásokból 48,000 vft töképenzzé növekedett; azonban kamatja a naponkénti szükség fedezésére sem lévén elég, a túlnövvő költségeket a városi

¹⁾ Az egyház megyei névtár szerint 1851-ben volt:

Palánkán elemi iskola járásra képes	2117,	járt valólag	1120,
Alsóvárosban	„ „ „	1950,	„ „ 817,
Felsővárosban	„ „ „	1702,	„ „ 744,
Rókusvárosban	„ „ „	738,	„ „ 284,

összesen elemi iskola járásra képes 6507, járt valólag 2925.

pénztár viseli, s 1838-ik év óta az intézet kórház alakot öltve orvosilag igazgattatik, a gazdasági ügyeket kezelő gondnokon kívül, egy bel s egy kül orvos által, kik a szükségelt segéd személyzettel együtt fizetés járandóságait a városi pénztárból veszik. — A kórházi cselédség 10 egyénből áll: 1 konyhavezető, 2 szakácsnő, 3 betegápoló, s egy az ápolóban, 1 kapus, 1 udvaros, s 1 kocsis. — De hogy lehető hű képet adhassuk ez üdvös intézetnek, im felhozzuk az intézet volt főorvosának, Dr. *Cajus* Gábornak, 1850¹/₁-ki közigazgatási évről kelt évi jelentése ide vonatkozó tételit:

1. Beteg felvétel. 1850. évi october végével a kórházban maradt 30 férfi, 43 nő, összesen 73. — 1850⁵⁰/₅₁-ik év folytatában ugyan a kimutató szerint felvétellett: 188 férfi, 472 nő, összesen 600, ápoltatott egészben 733. Következésképp 25 beteggel több mint a múlt évben. — E szokatlan nagy számú betegek szaporodása korán sem annak tulajdonítható, mintha a szegényebb sorsú nép különös rokonszenvvel viseltetnék a kórházban ápolás iránt; sőt a tapasztalatakból állíthatni, hogy a szegény csak akkor veszi igénybe a kórház jótékonyágát, mikor már nyavalyája korcsosul, menedék helyet nem találván, sokszor az utcáról a kórházba csak meghalni hozatik be: hanem szaporította e számát a szigorú rendőri kezelés, mi által a köz egészséget méltatva, részint a nyilvános kéjhölgyek szigorúbb vizsgálata által a bujakórság további terjedése gátoltatott; más részt a forradalom okozta sok pór nép összecsozdultával, kik már akkor a kórházat betegjeivel betöltötték, mindannyi bujakórosoktól a város meg nem menekülhetvén, a városi rendőrség által a kórházba gyógyítás véget küldettek, a hol egységük visszaállítván szolgáltatni alkalmassákká tételtek. — Visszatekintve egy évtizedre, a kórház száma évenként következő arányban tűnik fel: 1840⁴⁰/₄₁-dik évben ápoltatott 188 beteg, 1841⁴¹/₂₄-ben 171, 1842⁴²/₄₃-ben 152, 1843⁴³/₄₄-ben 167, 1844⁴⁴/₄₅-ben 193, 1845⁴⁵/₄₆-ben 219, 1846⁴⁶/₄₇-ben 430, 1847⁴⁷/₄₈-ban 452, 1848⁴⁸/₄₉-ben 570, 1849⁴⁹/₅₀-ben 708, 1850⁵⁰/₅₁-ben 733. Összesen ápoltatott 3983 beteg.¹⁾ Ez arányból kitetszik, hogy az utolsó években szaporítatott a betegek száma, és remélhető, hogy a bujasenyv kiterjedésében rendőrileg gátoltatván, a betegek száma jövőben kevesülni fog. — Felvételtek ez évben a betegek különösen: polgármester utalványára 123, rendőrségre 445, ezéhek költségére 90, magánosokéra 26, cs. k. pénzügyérségére 6, cs. k. dohányigazgatóságára 5, rabok a megyei (városi) börtönből 36. Összesen 733. — A nevezett betegek a kórház épületében következőképp helyeztetek el: a kórház épülete áll emeleti és földszinti összesen 11 kórszobákból 102 ágygyal, melyekből 9 szoba 78 ágygyal betegek, 2 szoba 24 ágygyal synylódók számára rendelve, 1850⁵⁰/₅₁-ik évben tökéletesen felszereltettek. Az emeleti szobákból az 1-ső és 2. számú bel-, a 3-ik kül-, a 4. elme kóros férfiaknak felvételére rendeltettek, az 5. és 6. számú az előbiktól farostélylyal elválasztva, bujakóros hölgyeknek rendelvek. A földszinti szobákból a 7. számú bel-, a 8. kül-, a 9. elme kóros nőknek, a 10. synylódó férfiaknak, a 11. synylódó nőknek felvételére szolgálnak.

2. Beteg ápolás. 1850⁵⁰/₅₁-dik év alatt az intézetben 196 bel-, s 537 külbeteg ápoltatott. — a) *belbetegek*: valamint a köz egység állapota a változó idő daczára is, általában igen kedvező és tartós volt, úgy az év a kórházban minden különös járvány nélkül folyt le, és csak a legközönségesb évszak és egyéniség okozta kórok voltak napi renden. — Lázak közt leggyakrabban fordultak elő a tájbeli vagy honos váltólázak, melyek mint számukra a múlt évekhez képest kevesebbek vol-

¹⁾ Alább adandjuk táblás kimutatását az 1850⁵⁰/₅₁-ik évben ápolott betegeknek.

tak, mint hevessegeikre nézve, többnyire enyhén harmadnapos nyomattal folytak le; gyógyulásokhoz a legegyszerűbb működésekre ható szereket, p. o. hánytatót kívántak, a kénsavas kinadékt ritkán használtatott, visszaesés nem történt, egyetlen egy esetben a váltóláz hagymázba átment, melyből a fiatal 20 éves egyén szerencsésen felüdült. — Szinte oly jó indulatuak voltak a csúszos, esorvás-epés lázak. Mind ezen lázak a tavaszi és nyári időszakra esnek. — Nem oly jó indulatuak voltak az őszi és téli időszakra eső hurut lázak, bár heveny lefolyásuak, de lobos jellemük által hosszabb ideig tartó köhögéssel nyugtalanítottak a beteg, és a kinél tüdő bajhoz volt hajlam, az áldozatul esett, a halálozás volt mint $1=4\frac{1}{3}$. — A hagymáz általában jó indulatu és rendes lefolyásu volt azoknál, kik eleve a kórházba hozottak, ellenben erő hiány vagy hasmenéssel behozva feláldoztattak. Veszedelmesebb volt a küteges az alhasi hagymáznál. Kitűnő volt egy Wherlhof véres folytos betegsége, ámbár a Scorbuthoz számítandó, de lázas indulata és rothasztó kórjelek végett, melyekkel lefolyt, itt felhozatik. Epés lázzal felvételén a beteg, csak hamar rothasztó kórjelek mutatkoztak, negyed napra az orra vére kezdett szüntelen folyni, és az egész testre nagy véres foltok (kiizadmány) az inhúst és szájpaddlást sem kivéve, kiterjedtek, négy hét multa után Chinahéj füzet és nagy mennyiségű (nagy szomjúság végett) érez savak használata mellett tökéletesen felgyógyult. — Lobok ez évben gyakoriak nem voltak; hurutos vagy csúszos alakban léptek fel a mell és hártya lobok, melyek bár lefolyásukban hevesek voltak, de mind a mellett szerencsés kimenetelűek, kiizadások nem valának láthatók. — Sorvadások közt a tüdő sorvadás (hurut vagy tüdő lob elhanyagolásából) mindannyi szomorú kimenetelű volt. A vízkór az 1850-dik év nyár folytán igen nagy hévvel uralkodó váltó lázak következménye volt, és e kór nemből leggyakoribb volt a halálozás mint $1=2\frac{3}{9}$. — Ha belső életművek elfajulása alapul nem szolgált vízellet hajtó szereknél engedett, ellenben, ha az életművek anyagi rendtelensége volt gyök oka, minden gyógyszer érvénytelen vala. — A dugulások szinte a váltó lázak következményei, leginkább a máj és lépben gyökerezett gyógyítások, hol degeneratio nem volt, kénsavas kinadékkal sikerült. Az ideg kórosok közt a nehézkór egy egyénél minden hóban megjelenni szokott roham Valerinas Zinci használata mellett ez idei május óta elmaradt, egy másiknál szélütés szenvedéseinek véget vetett. — Az elme kórosok közt egy maniacus a műveltebb osztályhoz tartozó többször dühösködött, a többi melancholicus volt, mint az első mint a többinél hideg víz alkalmazása és elkülönözés volt a leghathatósabb gyógyszer, halálozás nem történt. — A szülők közt hárman holt gyermeket szültek, ezek közt egy iker volt, a gyermekágy rendesen lefolyt, és mindnyájan egészségesen hagyták el az intézetet.

b) *külbetegek* közt legszámosabbak voltak a bujakórosok különféle nemeiben 44 férfi, 417 nő, összesen 461. *Férfa*k közt volt: takár 8, takár és fitymaszor 5, here lob 7, fekély 7, fekély és fitymaszor 2, fűgölyök 4, dob 7, bujaküteg 4. — *Nők* közt voltak: gyuladásos állapot mint buja gyanus 77, buja-folyás (takár) 124, fekély 167, fűgölyök 25, dob 13, bujaküteg 6, csont-dag 4, takáros szemlob 1, — összesen 461. — Gyógyításuk a betegség jelleméhez képest történt vagy a természetre hagyva és csak külsőleg (takár) pokolkó olvadék befeccskendezése, vagy makacsabb esetekben (fekély, fűgöly és általában a másodlagos bujakórban) higany hamiblaes és szártsa gyökér használata által oly szerencsésen, hogy az év lefolytatával csak 4 férfi, 13 nő, összesen 17 bujakóros beteg az intézetben gyógyítás alatt visszamaradt. — A szemlobok hurut jelleműek, minden nyáron a Tisza mentében a mocsárok által okozva, az idén gyakoribbak voltak, és ámbár igen hevesek, lefolyások mindazáltal hosszabb ideig tartott, csak a folytonos gondviselés és ápolás menté meg a szemet a szarvu hártya foltok és forradásoktól, a lob a szem kórhátyában gyökerezvén 11 eset közt 8 esetben mindkét szemet lepte meg. Hideg víz, ismételt nadályok, has hajtók, és hólyaghúzó tapasz alkalmazása által szerencsésen felgyógyultak. Kitűnő volt egy szivárvány hártya lob, melyben a hártya hamu-szint ölte fel, a láta helyett egy hamu-színű pont látszatott, fájdalom a szem körülötti részekben nagyok, és tökéletes világtalanság lepte meg a 20

éves különben egészséges férfit. Érvágás (ismételt) hideg víz, későbbben Belladona kivonatbeli olvadék becsepegtetése által, a kórházban két havi tartózkodás után a szem világossága visszaadtván, az intézetet felgyógyulva elhagyá. — Az idült fekélyek aggnál aggnál fordult elő és fenesedésbe mentek át, ellenben fiataloknál egyszerű Málva vagy Ziliz fűzet borogatása, ritkábban a pokolko vagy Basilicum ir alkalmazása által valamint a sebek is meggyógyultak.

Műtételek. A lefolyt évben a kórházban következő nagyobb műtételek vitettek véghez : here rák kiirtása 1, fitymasor körül metszése 1, huykó műtét 1. — Ezen műtét a huyeső alsó részén történt, és kivételét egy galambtojásnyi nagyságú sóska savas huykó, de a kórjelek meg nem szűntek; gyanított még egy másik kőnek, és pedig a vízi hólyagban létezése, de a tíz éves beteg gyermek sorvasztó állapota a műtétet végeztetni nem engedé, halála után boncolás alkalmával egy tyúktójsányi nagyságú sóska savas huykó a vízi hólyagban találtatott. — E három műtét Chloroform használata mellett történt. — Ajk rák kiirtása 2, törtéson kötözése 2, fizamodás visszatétele 1, összesen 8. — Kisebb műtét 24 vitetett véghez. — Az égető szerek közül a bécsi tiszta Pleuk vize, Sulfas Zinci, de a leggyakrabban a pokolko alkalmaztatott.

Az összesen ápoltak számából a) felüdült 170 férfi, 476 nő, összesen 646

b) áttétetett az ápoldába 3 férfi, 2 nő 5

c) meghalt 28 férfi, 16 nő 44

d) 1851-ik évi october végével továbbbi ápolás alatt maradt 17 férfi, 21 nő 38

összesen . 733.

A megholtak számából levonván a haldoklóan behozatott 2 férfi, 2 nő, összesen 4 egyént, az elhottak száma a betegekéhez olly arányban áll mint 1 : 18, midőn a mult évben kevesebb számú betegéknél mint 1 : $9\frac{2}{3}$ állt.

A kórházban lévő halotti kamrába a nevezett halottakon kívül még 10 hulla hozatott be; közülük : öngyilkos 1, agyonveretett 2, Tiszába esett 2, hirtelen halállal 1, szegény 1, az ápoldából 3, kik mindnyájan a kórházból takarítottak el.

3. Beteg tartás. Az összesen ápolott betegek közül 410 fizetésért, a többi 323 ingyen tartattak.¹⁾

A fizető betegek járandósága a lefolyt évben tett 1521 ft 7 kr. p. p., ez összegből lefizettetett 1183 ft 40 kr. E járandóságból esik a tartásra 816 ft 42 kr., a gyógyszererek térítésére 366 ft 58 kr., összesen 1183 ft 40 kr.

A 733 beteg összesen 18,598 ápolási napot töltött a kórházban, melyekből minden egyes betegre általában $25\frac{1}{3}$ nap esik.

A betegek tartására, ide értvén az ápoldában lévő 21 egyénnek koci, ló tartása, 10 cseléd fizetése, és egyéb szükségleteknek megszerzése, a lefolyt évben kiadatott körül 4000 pftot, a gyógyszerárúk fogyasztására 655 ft 7 kr., összesen 4655 ft 7 kr., mely összegből a 18,598 ápolási napokra felosztva, esik minden egyes beteg napi tartására $12\frac{9}{10}$ kr., gyógyszer fogyasztására $2\frac{1}{10}$ kr., került minden egyes beteg összes tartása egy napra 15 pkrba.

A mult évi ápolási napok mint még nem rendezett kórházban, étrendi lapok, sőt betegek naplója hiányában, ki nem számíthatók, csak az egyszerű kiadás kimutatható, miszerint a betegek tartására kiadatott 5469 ft 22 kr., gyógyszerárúk fogyasztására kiadatott 1762 ft, összesen kiadatott 7231 ft 22 kr.

E kimutatás szerint a betegek tartásában ez évben megtakarított 1469 ft 22 kr., gyógyszerárúk fogyasztásában 1106 ft 53 kr., és így a városi tárnak a lefolyt évben megtakarított 2576 ft 15 kr., mi abból is kitetszik, hogy az 18^{49/50} évben a kórház betegek tartására a városi pénztárból 2020 pft segély-pénzt kapott, holott a lefolyt évben a 800 ft felszerelési összegben kívül, a betegek tartására csak 148 ft segély-pénzben részesült.

¹⁾ A betegtartás részleteit alább a 244-ik lapon hozandjuk fel.

4. **Beteg arány.** A lefolyt évben felvételre beteg: a) *szülőföldre* nézve: helybeli 290, magyarországi 215, erdélyországi 11, szerb vajdasági 162, osztrák 4, cseh 17, morva 7, sziléziai 5, horvát 5, gallicziai 1, stíriai 3, tyroli 2, illyriai 1, hannoverai 1, szászországi 4, badeni 2, nassui 2, württembergi 1, összesen 733.

b) *polgári állásra* nézve: a műveltebb osztályból 4, adózó 6, asztalos 15, betegápoló 2, borbély 1, csavargó 69, cseléd 31, csizmadia 16, cs. kir. dohányőr 2, esztergályos 1, festő 12, földmivelő 3, gombkötő 1, gőzhajózási matróz 5, gyermek 13, hajós 2, harisnyakötő 1, volt honvéd 6, kádár 1, kalapos 2, volt katoná 11, kárpitos 1, kovács 1, kéjhölgy 356(!), kéményseprő 1, kerékgyártó 1, kés csináló 1, könyvkötő 2, könyvnyomó 1, kötélverő 2, lakatos 6, mészáros 7, napszámos 14, nyerges 1, óracsináló 1, cs. k. pénzügyőr 6, raboskodó 35, sütő 12, szabó 10, szegény 52, szűcs 1, takács 4, timár 5, teke ör 6, zenész 3, összesen 733.

5. **Ápolda.** Az ápodlába, mely takarékoság és czélszerűbb felügyelet tekintetéből 1851-iki october 1-jén ismét a kórház épületébe áttételre, találtak aggok, elnyomorult fiatalok és egy gyermek, összesen 21 egyén, közöttök a legfiatalabb 7 éves fiú, a legöregebb 108 éves nő. — A táblás kimutatás szerint mult évben maradt 9 férfi, 6 nő, az év folytában megszorodtak részint polgármesteri utalvány által, részint a kórházból mint nyomorult, vagy javultan felüdülési időt ott töltendő 16 egyénnél, ápoltatott összesen 31. Ezekből 7 egyén mint dolgozó alkalmas kibocsáttatott, 3 meghalt, marad az intézetben 9 férfi, 12 nő összesen 21. A mint ezt feltünteteti a következő kimutatás:

	férfi	nő	összeg
1850-ik évi october végével maradt	9	6	15
azóta szaporodott	9	8	16
össze a szaporodásnak	17	14	31
fogyatékok			
} kibocsáttatott	6	1	7
} meghalt	2	1	3
} össze a fogyatkozásnak	8	2	10
maradnak 1851-dik évi october végével	9	12	11
1851-dik évi november 1-jén pedig visszamaradtak	20	18	38
Ezekből elbocsáttattak	8	2	10
„ meghaltak	4	7	11
Maradtak 1852-dik évi octoberhó utolsó napján	8	9	17

Im közöljük kimutatását Szeged város polg. kórháza számadásának martius 17-től bezárólag october 31-ig 1852.

	Bevételek:		ft	kr.	ft	kr.
1. Osztrovszki József, volt gondnoktól átvett	282	17 ⁷ / ₁₀				
2. A város pénztárából felvettem 319 ft 37 ⁴ / ₁₀ kr.						
3. Ismét „ „ 200 ft — —	519	37 ⁴ / ₁₀				
4. Kórházi betegek tartásért bejött	887	44				
5. Lakosításért	77	—				
6. Büntetéspénzekből	126	15				
7. Tőkepénzek után járó kamatokból	769	30 ² / ₁₀				
8. Pórsőlpénzekből bejött	78	1				
9. Labusz János végrendelete folytán	40	—				
10. Natsa Rózsa	10	—				
11. Weisz Fülöp bormérési engedményért	10	—				
12. Elegyes bevételek	19	46				
13. Egy pej lovat eladtam	40	30				
14. Az alvárosi gazdaság adott	5	—				
15. A bánáti föld buzatermesztéséből bejött	180	—				
16. A kórházi nyílásokon termett szénából bejött	65	—				
17. A szegedi tanyákról adakozás útján beszedett rozsból bejött	288	—				
Összeg	3399	11³/₁₀				

K i a d á s :

	ft	kr.	ft	kr.
18. Marhahúsért	384	3 ⁴ / ₁₀		
19. Borjuhúsért	129	55 ⁵ / ₄₀		
20. Lisztért	124	32 ⁴ / ₁₀		
21. Búzáért	224	36		
22. Sóért	42	38 ⁵ / ₁₀		
23. Bor és sörért	21	50 ⁴ / ₁₀		
24. Zöldség és főzelékért	415	22		
25. Zsirért	294	59 ⁷ / ₁₀		
26. A péknek zsemléért	50	34		
27. 50 pár papucsért	50	—		
28. 2 fürdőkádért	20	—		
29. Szappan és gyertyáért	117	62		
30. Gabonabeszedés alkalmával vízfordásért	30	—		
31. A kórház részére egy mangolót vettem	16	—		
32. A kályhák és előtétek megtapasztalásáért	10	36		
33. Árverés útján egy fekete lovat vettem	63	—		
34. Eczetért adtam	4	—		
35. Cserépedényért	28	3		
36. Ganéjért	17	2		
37. Sepróért	5	32		
38. Szalmaért	37	15		
39. Napszámosok és mosónéknak	108	4		
40. Lótartásért	182	50		
41. Bádogosnak	4	52		
42. Kömény- és fenyőmagért	10	—		
43. Elegyes kiadások	111	18 ⁶ / ₁₀		
44. Csirkéért	5	42		
45. A cselédek bére	289	32 ⁸ / ₁₀		
46. A bevételben 15., 16. és 17. szám alatt jegyzett termesztmények ára kiadásba tételik	533	—		
47. October 31-én maradt a pénztárban	60	—		

Összesen 3399 11³/₁₀ 3399 11³/₁₀

Az 1851-ik évi october 31-vel a polg. kórháznak

összes kamatozó tőkéje volt 23323 52⁹/₁₀

Ezen tőke az 185¹/₂-dik évben szaporodott u. m.

Kamatpénzekből 120 ft 52 kr.

„ „ „ „ 64 „ — „

Néhai Waldmüller özvegye a kór-

háznak hagyományozott 40 „ — „

Axmann Ferdinánd lakosításért 4 „ — „

Az 185¹/₂. újévi köszöntések meg-

váltásából 100 „ 43 „ 329 25 23653 27⁹/₁₀

A kórháznak nemző adóssága 1347 —

„ „ szevedő „ 1115 —

October 31-én 1852.

Vimmer Sebestyén, kórházi felügyelő.

Himlő oltás 1850-dik év végével összesen összeirt 1680 gyermek közül — ide nem számítva a magán orvosok által oltottakat 886 volt beoltva, s 794 nem. Mi eléggé tanúsítja a szülőknek a himlő oltás üdvös volta irányában indolentiáját annál inkább : hogy a még be nem oltottak száma nagy részét tíz évesekig terjedő gyermekek teszik.

1850/51-ik évi éterendi lapok kivonata.

H ó n a p o k	szaporodott be- tegek száma	ápolati napok		leves			negyed részlet		harmad részlet		fél egész részlet		külön ételek stendelmények			
		tisztá	nyálkás	gyümölcs	becsinált	becsinált	rizs	sült	főzelék	főzelék	1/2 meszely bor	borleves	1/2 mesz. tej	zsemle		
November 1850	62	2041	40	—	54	113	151	425	109	1070	79	117	—	—	1622	
December	102	2323	46	5	55	33	192	390	80	1486	36	85	—	40	1507	
Január 1851	39	1841	81	2	84	70	195	198	—	1180	31	71	—	—	1040	
Február	31	1519	100	—	113	6	215	158	—	899	28	47	—	—	962	
Martius	52	1469	73	—	137	12	110	268	42	826	1	40	5	24	1011	
Aprilis	41	1383	39	—	115	18	76	166	61	908	—	34	—	34	778	
Május	62	1443	118	5	69	6	109	116	41	979	—	54	—	—	618	
Junius	43	1278	124	—	81	20	173	21	—	731	128	48	12	24	531	
Julius	64	1359	49	—	102	21	151	23	—	1013	—	33	—	34	486	
Augustus	80	1517	73	—	155	2	65	167	—	1055	—	52	9	4	627	
September	48	1334	36	—	101	2	98	130	—	766	201	38	—	1	563	
October	36	1091	52	—	90	—	117	148	—	275	409	9	3	—	620	
Viszamaradt 1850 oct. végéig	73	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
volt összesen . . .	733	18598	831	12	1156	303	1652	2210	333	11188	913	628	29	161	10365	

Jegyzéke a sz. k. Szeged városa polg. kórodájában az 1851-ik évi nov. 1-től, az 1852-ik évi oct. utolsóig ápolott betegeknek:

Folyó száma	Belbetegségek	Maradtak az 1851. évi nov. első napján	Újak érkeztek 1852. oct. utolsóig	Összesen	Fogyaték		Öszlet	Visszamaradtak 1852. oct. utolsó napjáig	Köztök volt		Összeg
					felült	meghalt			férfi	nő	
1	Váltó láz	1	38	39	37	—	37	2	35	4	39
2	Csorvas láz	1	44	45	39	3	42	3	33	12	45
3	Csuzas láz	—	18	18	18	—	18	—	14	4	18
4	Hurut láz	—	11	11	7	4	11	—	10	1	11
5	Epés láz	—	4	4	3	1	4	—	3	1	4
6	Geliszta láz	—	2	2	2	—	2	—	2	—	2
7	Hagymász	1	1	2	1	1	2	—	1	1	2
8	Gyermekágyi láz	—	1	1	1	—	1	—	—	1	1
9	Szemlobb	—	20	20	17	—	17	3	18	2	20
10	Füllobb	—	1	1	1	—	1	—	1	—	1
11	Toroklobb	—	7	7	7	—	7	—	5	2	7
12	Hörglobb	—	3	3	3	—	3	—	3	—	3
13	Fültőmirigylobb	—	1	1	—	1	1	—	—	1	1
14	Gerinczlobb	—	2	2	2	—	2	—	—	2	2
15	Mellhártyalobb	—	5	5	4	—	4	1	5	—	5
16	Tüdőlobb	—	16	16	15	1	16	—	16	—	16
17	Szívburklobb	—	1	1	1	—	1	—	1	—	1
18	Hashártyalobb	—	1	1	—	1	1	—	1	—	1
19	Béllobb	—	4	4	4	—	4	—	3	1	4
20	Májlobb	—	5	5	4	1	5	—	4	1	5
21	Herelobb	—	6	6	6	—	6	—	6	—	6
22	Szaruhártyalobb	—	1	1	1	—	1	—	—	1	1
23	Farsába	—	2	2	2	—	2	—	2	—	2
24	Orbánéz	—	3	3	1	1	2	1	2	1	3
25	Veres himlő	—	1	1	1	—	1	—	1	—	1
26	Verlhof vérfolt. b.	—	2	2	1	1	2	—	2	—	2
27	Rüh	—	21	21	21	—	21	—	18	3	21
28	Sömör	1	4	5	5	—	5	—	4	1	5
29	Fejkosz	—	1	1	1	—	1	—	—	1	1
30	Hugyszivár	—	1	1	—	1	1	—	1	—	1
31	Hasmenés	—	14	14	9	5	14	—	12	2	14
32	Orrvérfolyás	—	1	1	1	—	1	—	1	—	1
33	Vérhas	—	2	2	2	—	2	—	2	—	2
34	Fehérfolyás	—	37	37	35	—	35	2	—	37	37
35	Lépkeményedés	1	1	2	1	—	1	1	1	1	2
36	Dülmirigy kemény.	—	1	1	1	—	1	—	1	—	1
37	Köszvény	1	21	22	19	1	20	2	15	7	22
38	Mellvízkór	—	1	1	1	—	1	—	1	—	1
39	Hasvízkór	5	8	13	6	7	13	—	8	5	13
40	Görvél	1	1	3	—	2	2	—	1	1	2
41	Tüdővész	—	4	4	2	2	4	—	3	1	4
42	Aranyér	—	3	3	3	—	3	—	2	1	3
43	Vértorlódás	—	1	1	—	1	1	—	—	1	1
44	Hószám-elnyomás	—	3	3	3	—	3	—	—	3	3
45	Rázkór	—	1	1	1	—	1	—	1	—	1

Folyó száma	Belbetegségek	Maradtak az 1851. évi nov. első napján	Újak érkeztek 1852. october utolsóig	Összesen	Fogyá- ték		Ö s z l e t	Vissza marad- tak 1852. oct. utolsó napjáig	Köztök volt		Ö s z l e t		
					felüldült	meghalt			férfi	n ő			
46	Szédülés	—	1	1	1	—	1	—	—	1	1		
47	Szélütés	1	2	3	1	1	2	1	3	—	3		
48	Erőműves arczfájd.	—	1	1	—	—	—	1	1	—	1		
49	Görcs	1	2	3	3	—	3	—	—	3	3		
50	Ideges elgyengülés	—	1	1	—	—	—	1	1	—	1		
51	Elmekór	2	5	7	5	—	5	2	4	3	7		
Összeg .		16	338	354	299	35	334	20	248	106	354		
Külbetegségek													
1	Bujasenyv	16	128	144	129	—	129	15	46	98	144		
2	Fekély	2	22	24	21	—	21	3	17	7	24		
3	Pokolvar	1	—	1	1	—	1	—	1	—	1		
4	Sebzés	1	7	8	8	—	8	—	6	2	8		
5	Körömméreg	—	4	4	4	—	4	—	2	2	4		
6	Csonttörés	1	2	3	2	—	2	1	2	1	3		
7	Csontsziv	1	—	1	1	—	1	—	1	—	1		
8	Tájog	—	7	7	5	1	6	1	5	2	7		
9	Égetés	—	3	3	1	2	3	—	3	—	3		
10	Zúzás	—	7	7	6	—	6	1	5	2	7		
11	Ficzamodás	—	2	2	2	—	2	—	2	—	2		
12	Sérvés	—	1	1	1	—	1	—	1	—	1		
13	Méh-előesés	—	2	2	2	—	2	—	—	2	2		
14	Méhrák	—	1	1	1	—	1	—	—	1	1		
15	Tömlős dag.	—	1	1	1	—	1	—	1	—	1		
16	Szemhájog	—	4	4	3	—	3	1	1	3	4		
17	Méhrák	—	1	1	1	—	1	—	—	1	1		
18	Iztapló	—	2	2	1	1	2	—	2	—	2		
Összeg .		22	194	216	190	4	194	22	95	121	216		
Szülőágyasok													
	Maradtak az 1851. évi nov. első napján	Újak érkeztek 1852. évi oct. utolsó napjáig	Összesen	Fogyá- ték		Ö s z l e t	Visszamarad- tak 1852. oct. utolsó napján	Szült // Halt gye r m e k					
				felüldült	meghalt			fiú	leány	fiú	leány		
Összesen			—	9	9	7	1	8	1	4	4	2	—

XIV. Jótékony intézetek, alapítványok, egyletek.

1) Néhai *Jettin* József alapítványából helybeli házi szegények részesíttetnek, az alapítvány a cs. kir. helytartótanács alatt áll, s ezért évenkénti számadásait, az alapítványt kezelő városi tanácsnok Pestre az igazgatóságnak köteles beküldeni.

3) *Szegények intézete* jobbadán koldulásokból apródonként szerzett pénzekből keletkezett, tőkéje 9182 ft 53 kr. v. cz. ennek évi kamataiból részesíttetnek az ugynevezett házi szegények.

5) *Sobay György*, volt városi főorvos, 800 pftot alapítványának kamatja a szegedi főtanodában leginkább kitünő kistanuló között osztatik fel.

6) *1845-dik évben keletkezett Szeged-Csongrádi takarékpénztár* személynöke, egy pénztárnok s egy tollvivő, kiket a társulat fizet; egyébiránt ügyei a társulat választottai által kormányoztatnak. 1850-dik év végével *ragyon értéke* kötelezvényekben 44830 ft 59 kr., előlegezésekben (zálogokra) 9217 ft 58 kr., leszámolásokban (váltókra) 95730 ft 20 kr., kölcsönök utáni kamat 561 ft 35 kr., készpénzben 4099 ft 36 kr., összesen 154,440 ft 28 kr. Egyébiránt az intézetet csak a Kossuth-bankjegyeknek beadása által 19067 ft 30 kr. kár érte.

7) *1834-ik évi jan. 27-ke óta fenálló tápláló intézet* czélja elszegényedettek táplálása.

8) *Kisdédóvó intézet* 1846-ik évben keletkezett, s évenként 140–150 kisdedet taníttat.

Az egyletek között :

1) *Casinoi egyesület* 1829-ik évben m. kir. helytartótanácsi engedelem mellett létesült.

2) *Társalgási egylet* 1838-ik év óta.

3) *Diszes társalgódó egylet* 1839-ik év óta.

4) *Szegény ápoló egylet* 1844-dik évben keletkezett, jelenleg nem működik.

5) *Temetkezési társulat* 1848-ik évben keletkezett akként, hogy minden egyes temetkezésnél, 10 pkr. befizetése mellett, az elhunyt örökösei 100 pfttal segíttetnek, mi nem csak a temetkezési költség fedezésére, hanem az elhunyt árváinak felsegéllésére haszonnal fordíttatik.

6) *Ifjusági társulat* 1837-ik évi január 3-kán nyert tanácsi engedelem mellett szegények felsegállítására.

7) *Izraelita nőegyleti társulat* ugyan e célból 1835-ik évi mártius hónap óta. Végre az.

8) *Izraelita mesterlegénység társulata* 1841-ik évi oct. 7-én mesterlegények segedelmezésére s gyógyítására létesült.

XV. Kereskedés, ipar, szorgalom.

Hogy Szeged az ős előkorban, alvidéki városaink között, legjelentékenyebb kereskedést barmokkal üzőtt légyen : Bertrandon de la Broquiére francia utazó irományaiból tanuljuk, melyekben ezt olvassuk : „Szeged egy nagy, nyílt város — — s mindennemű növényekkel gazdag vidéken fekszik. Sok daru s vadkácsa fogatik ott; egy nagy piarczot töltve láttam velök; — — — nagy számban találtatnak itt eladó szilajlovak, melyeknek szelidítéséhez s idomásához jól értenek. Mondatik, hogy a ki három vagy négy ezer illy lovat venni akar na, Szegeden találandana. Olly csekély árúak, hogy tiz magyar (arany) forintért igen szép úti-ló kapható — — — Szegedtől Pestre érkeztem. — — — Szegedtől idáig a föld róna és termékeny. Számtalan nyájakat találhatni az úton igás állatokból állókat, s vadakként szabadon legelőket; innét van, hogy a szegedi piarczon olly nagy számmal találtatnak sat. sat.¹⁾

Korunkban a török tartományok s az osztrák birodalom közti kereskedés tetemes hasznot ad a Szegedieknek; azonban nem kis csökkenést szenvedett az által, hogy a város, Mátyás királytói kiváltságánál fogva, minden keresztül menő szekerebe fogott vagy egyébként hajtott marhától tanusító-pénzt vett, a Tiszán kikötött hajóktól pedig naponkint két forint karó-pénzt és minden eladott köböltől nehány krajczárt — ugynevezett véka-pénzt, — azon czim alatt, hogy a mérésnél a városi mérték használtatik. Mindezt vajmi jól tudta használni a szomszéd Becse, melly illetén követeléseket nem téve a gabnakereskedés nagyobb részét magához vonta.

¹⁾ I. Történet-tudományi pályamunkák, kiadja a magyar tudós társaság. Budán, 1842. III. k. 285. l.

Országos vásár évenként négyszer tartatik Szegeden, jelesen 1) május 5-kén 14 napig, betudva 7 napos elővásárát, e vásár sz. Györgyi vásárnak neveztetik. 2) július 31-én ugyan csak 7 napos elővásárral 14 napig, s ez szent Ignácz vásár. 3) october 10-én sz. Mihályra, s 4) november 30-kán sz. Andrásra. — A sz. György s sz. Mihály napi vásárok elővásári hetében a nagy-, a rákövetkező hétben pedig a szokott kirakó-vásárok tartatnak. — Ellenben a sz. Ignác és sz. András vásárhétben a szokott kirakó, és az előző hétben a nagy elővásárok szoktak tartatni.

A május 5. és october 10-ikére kitűzött vásárok kir. szabadalmi levelét I. Leopold király adományozta 1690-ki sept. 5-én; — a novemb. 30-ki vásár tarthatását pedig IV. Károly 1720-ki febr. 19-kén; ezen kir. szabadalmi levélben a szokott kétszeri heti-vásár is felemlittetik. — Végre a július 31-kén tartani szokott vásár jogát Mária Terézia 1747-ki dec. 14-kén adományozá.

Szerdán és szombaton tartani szokott igen népes *heti-vásárai* országszerte híresek.

1773-ki július hónapban az itteni piarczon eladott szarvas-marhák mennyisége s ára következő vala : 1259. legjobb fajú ökör adatott el, mellynek párja 9, legfeljebb $9\frac{1}{2}$ mázsát nyomott, a bőrt s fagyút ide nem értve, 100—110 fton kelt el; — továbbá a közép fajú 1015 ökör darabja $8-8\frac{1}{2}$ mázsánként 88—98 fton, — a csekélyebb fajú 506 darabja $7-7\frac{1}{2}$ mázsánként 75—84 fton. Vonó-marha párja a jobb fajból 95—102, — a csekélyebből 70—80, — a tehén párja pedig 50—60 fton kelt el.

A Szegeden létező kereskedők száma következő : kereskedő (különféle) 22, műiparos mestereké pedig : sütő 16, csizmadia 312, mészáros 7, bodnár 10, kalapos 19, szűcs 9, szűrszabó 12, köműves 7, késkovács 11, szijgyártó 8, cserző 18, kötélgyártó 5, szítás 110, lakatos 13, kovács 27, szabó 31, csipész 23, gombkötő 15, asztalos 30, fazekas 51, kocsigyártó 22, takács 102, összesen 864.

1822-dik évben alakult Szegeden egy szabadalmazott, jelenleg 27 tagból álló, *kereskedői testület*, a mellyhez belépő, bekelezési díj fejében, 50 pftot köteles fizetni. — Egyébiránt az alapszabályok értelmében egy első rangú posztó és egyéb főfős áruikkali kereskedésre 3000 pft, — a második rangú hason-

nemű kereskedésekre 1000 pft, — első rangú fűszer-, vasárú, és nürnbergi- (detail) kereskedésre szinte, mint előbb, 3000 ft, a másod rangú hason kereskedésre pedig 1000 pftnyi alaptőkének kimutatása szükségeltetik. — A kalmárságot üzöktől csupán 500 pftnyi birtok kimutatása kívántatik. Egyébiránt az e városban létező czéhek s ipartársulatok hivatalos összeírása nyomán (24 gremium) 900 olly tagot számítanak, kik a budapesti kat. kerület kereskedelmi s iparkamrának 185°/₄-ki költségei fedezéséhez 20 pkrrel járultak.

A *földmívelést* elősegéllő *szorgalom* egyes ágaira áttérve felemlítjük : miként a *tenyészet* (vegetatio) az időjárásától lévén feltételezve; ha sűrűn jár az esső, van széna, sarjú is, de ha havas tél nincs, a lapályosabb sömlékeken is alig terem széna; ezért a marhás, juhós gazdák nádas s vidéki kaszálókrol látják el magokat takarmánynyal.

Termények : Szeged roppant határában a kívántató mennyiség nem mindenből terem meg. A fekete agyagos föld, melly a homok arányában igen kevés, s ez is sok helyt széssel kevert, tiszta *buzát* keveset terem, leginkább kétszerest, a homok *rozst*; de vannak fekete-homok földek is, melyekben ollykor ollykor igen szép tiszta búza terem. A *kukoricza* közönséges, *árpa*, *zab* jó; — *köles* és *kender* kevés, *ten* több, *dohány* leginkább Röszkén. — Fözelékekből *bab* sok, *borsó* kevesebb, *lencse* ritkán termesztetik. *Káposzta* s egyéb *zöldség* bőven. *Paprika* az alvárosi s röszei néptől termesztetik leginkább nagy mennyiségbe, melly annak idejében leszedetik, felfűzetik, s a házak falaira függesztetik olly sűrűn: hogy csupán a ház ajtaja s ablakai mentek; itt megérik s megpirul, az e látványhoz nem szokott vidéki egész utcza épületeit, főleg az egész Röske kertészséget, pirosra festve lenni véli.

Gyümölcsben a határ mind mennyiség- mint nemességre nézve igen gazdag; husz év előtt még a szegedi piarczon alig volt látható valamelly becsületes gyümölcs, midőn most szebbnél szebb között a választás szinte nehéz. *Cseresnye*, sárga *baraczk*, de kivált az őszi baraczkok kitünők; *alma* tömördek s igen szép, ez mind a homokon terem; *körtve* a fekete földön; spanyol *megy* kevés, *szilva*, *dió*, *naspolya* s *birsalma* elegendő. A *görög dinya* új földet, leginkább gyöpöt szeret, hol szép s jó terem; néha száz kocsival is áll a piarczon. Nemesebb *sárga dinya* csak kertekben látható.

Bor, Kerti borok leginkább; a szőlők egy része a város körüli feketén van, nagy részben elpusztult, a szüret septemberhó elején; a bor igen könnyű s hamar romlik; a homokon lévő szőlők mennyisége 56,000 kapa, mi 11,000 holdat tehet. Az előtt a nép a vörös bort kedvelte, most leginkább az úgynevezett *schillert*, melly vagy világos, vagy sötét; az egészen fehér borok ritkák, s az úgynevezett „magyarka“féle szőlőből szüretnek, melly igen ritkán érik meg, s már színe is inkább savót mint bort mutat, de igen buján terem; bora más borral keverve fogyasztatik. Minőségre nézve különbözök a szegedi borok; a fekete s piros sárga homokban több terem, mint a sivány fehér homokban, de amaz olly tökéletesen nem érik meg, szőlője könnyen rohad, bora savanyús; a fehér homoki később de jobban érik meg; bora édes italú. Az új bor tavaszra érik meg s minden szegedi ház asztalán köz becsben áll. Hogy a szegedi bor nem lenne tartható, átállanosságában nem áll, mert a rendesen munkált s jó földű szőlő-termése, ha megérnie lehet s jó pinczében tartatik, eláll; de sajnos! pince a városban is alig van valaminő, a szőlőkben csak itt-ott, s így a borok leginkább kamarákban tartatnak, hol télen a hideg, nyáron a meleg ostromolja.

Erdeje lehet 10,000 hold, részint a városé, részint magánosoké; a futó homok megfogására ültetvék. Kanadai, fehér nyárfa, s akácból állanak, mellyek a homokban sebesen nőnek, de tűzi fa annyi sem szállitathatik belőle, mennyi a város épületei szükségére kívántató; s habár a Tiszán s Maroson sok fa szállittatik, az rendkívül drága, legolcsóbb 8 pft, s így 10—12 s 14 pft öle, s keresztesen lévén rakva, az ölből sokat hiányoztat.

Állatok országából. Czimeres marhák nevelődnek Szeged tág pusztáin; a szarvas *marha* tenyésztés a szegedi nép kedves foglalkodása, inkább szánt ezzel mint lóval. A *lótenyésztés* csak egyesek által üzetik. *Kecskekét* csak a zsidóság tart. A *juhtartás* is kedvelt gazdálkodási ág. *Szamarak* ezelőtt csak a juhászoknál, most a városban is elegendő számmal vízhardásra használtatnak. *Sertés* elég neveltetik, de tömérdek hajtatik az alvidékről, s Szerbiából; a szegedi nagy *sertés hizlалások* híresek. A *méhtenyésztés* sok fáradsággal, s gyakrabban haszon nélkül történik; esőtlen nyárban virágra nem talál, s ha csak ilyenkor többször más tájakra nem vitetik, elvesz.

Selyemtenyésztés alig létezik. Van ugyan a városnak selyemtenyésztése, melly évenként két mázsa gubót mutathat; magánosok vele nem bibelődnek. A *szedres erdők* még fiatalak, részint a városé, részint magánosoké; lehet összesen 80 hold; a külvárosokban egész utcák, udvarok végig s tele ültetvék szederfákkal, de nem selyemtenyésztés, hanem inkább gyermekek s apró jószág kedvéért.

Szárnyas állatok. Szelidek: lúd, póka, csirke a városban, főkép a tanyákon nagy mennyiségben, kácsa kevesebb neveltik, gyöngytyúk s páva ritkák. — Vadak közül a farkas kivészett, de róka elég; nyúl jelenleg igen megszáporodott; fűrj, fogoly, hurok, olykor fenyesek, kányák számosak; a sas ritka; — a Tisza s Maros kiöntéseiben úgy a székvizekben tömredek vad lúd, kácsa, szárcsa, szalánka, gém, kolcsag, károkatonák sat. tartózkodnak. Gődények sem ritkák, torkaiból finom erszények készíttetnek.

Homok-kő is találhatik a szegedi homokokban, mellyből a szegedi vár maradványa, úgy a nem rég épült kisteleki szentegyház építettek.

Főfoglalkozása a szegedi népnek a földművelés s az ezzel járó szarvas marhatenyésztés; míg a Vojvodinából számos vágó borjú hozatik a szegedi piarczra, a helybeli nem eladó. — A szőlőművelés is újabb időben felkapott. — A halászat szinte sokat foglalkoztat, kik nem csak a határbeli vizekben, hanem távol vidékeken is a Tiszának, s több tavaknak haszonbérlei. — A *faragóság* több ezer embernek nyújt munka kört; száraz- s vízi-malmok, a legnagyobb hajók ezek által készíttetnek, nem csak itt helyben, hanem a legtávolabb vidékekre is; — ezen faragóknak egy része egyszersmind építők is; a köznép igen csinos házaikat ők építik. — Kereskedés leginkább gyapju, fa, bor, gabona, s sertéssel üzetik. Már

A mi az egyes ipar-ágak forgalmi minőségét s mennyiségét illeti; ez következő megközelítő mennyiségben tüntethetik ki: Tiszta búza, kétszeres, rozs, árpa, zab, köles, kukoricza, repce mintegy 2,600,000 pozsoni mérő; és különbség nélkül ezen gabna neműek pozs. mérőjét csak 75 fonttal számítva, tesz a forgalmi mennyiség ezen gabna neműek után 1,950,000 mázsát; — dohány 150,000 m. Egyéb nyers termény s kézmű, mint bőr, lenmag, bor, szesz, szappan, zsír, fagygyú, soda, tol, rongy összesen 150,000 m. Gyapju 20,000 m. Sertés 40,000

darab, marha 20,000 darab. Különféle emésztési árúczikkek, u. m. paprika, szárított hal, tarhonya sat. összesen mintegy 2000 mázsá. Mindezek azon czikkek, melyeknek közönséges forgalmi Szegeden ismeretesek; ezeken kívül vannak olyak is, miknek se számát, se minőségét bizonyosan meg nem határozhatni, s miknek előteremtése inkább a közlekedés gyors s biztos léttének erejéből varázsoltatik elő.

A dohánytermesztésnek a szegedi határban mennyiségére nézve, legyen elég annyit felemlíteni: hogy abból már *Schwartner* ¹⁾ idejében a kir. dohány appalto hivatal évenként 60,000 mázsányit vett át; — azonban az egyedáruságnak behozatalakor ugyan csökkent, okul azt hozatván fel: hogy leginkább a szegényebb sorsu néposztály foglalkozván dohánytermesztéssel, a kereskedőktől ezelőtt élvezett előpénz hiánya miatt, annak további termesztésére tehetetlenné vált, de mióta az 1851-ik évben termesztett dohány megváltására a kincstár által megállapított ár s annak osztályozása a fáradozó természeteket már is kielégíté, a dohánynak ezelőtt tapasztalt szorgalmali termesztése ismét gyárapodásban van.

A legutóbbi országos összeírás a Szegeden létező *barmok* számát következőkben tünteté fel: *csikó* 530 1, 338 2, 171 3 éves; — *lovak* 165 mén, 2457 kanca, 3054 herélt, összesen 6715; — *öszvér és számár* 361, *ökör és bika* 7951, *tehén* 5655, *juh* 58747.

1850-ik év lefolyta közben a város egyik kül részében oct. 5-kén ütött ki a marhavész, s azon évi december végeig tartott; — ezalatt összesen 1250 barom közül 1141 megbetegedett, 862 kigyógyított, 277 elesett, s 2 agyonveretett.

Műipar tekintetben a Szegeden 1826-dik év óta létező vászon és gyöles festőgyára Fellmayer Antal fáradhatlan buzgalmának köszöni lételet; évenként 3000—4000 vég vásznat, 12,000—15,000 darab sima Cottont hoz létre, s majd ugyanannyit nyomtatásban; — a gyár lóerővel dolgozik, s az év különböző szakaiban 25—36 festőt és ugyan annyi szegény sorsu ifjút foglalkoztat, ez utóbbiak napi keresményeiken felül szorgalmas munkálkodáshoz szokva utóbb önálló műiparos családok alakítására képeztetnek. A gyár nyers Cotton anyagait Csehország- s Ausztriából veszi, a vásznat Gács-

¹⁾ I. Statistik des Königreichs Ungern. 1809. I. k. 336. l.

országból s a Szepességből, festék s Indigo — 60 mázsányi készletét London-, Hamburg-, Schweicz- és Elsassból; s készletei nagy részben a Vojvodina s temesi bánságban találnak kelendőséget.

E gyáron kívül kék-festőgyárral birnak még Szegeden Adler, Wiedemann, Jankovics és Auer.

Salami gyár is létezik Szegeden, Torossy János, pesti fűszerész, által létesítve; melyben a mult év lefolyta alatt egy olasz szakértő vezérlete mellett 300 mázsányi készítettett, s részint helyben s környéken, részint Bécsbe is fogyasztottak.

A Szegeden működő *gőzgépek* ezek:

Szeszgyártásra Pollák Ignácznak 1850-ik év óta Szegeden Rosch János által készített gőzgépe évenként 6500 pft forgalmi, 500 pft javítási költséget, s 200 öl puha tüzfát, — u. o. Pollák Ignác és Sándornak 1851-dik évben Szegeden szinte Rosch János által készített gőzgépe évenként forgalmi 8000, javítási 500 pft kiadást, s 200 öl puha tüzfát, — u. o. Kováts Ferencznek 1840-ik év óta Dolánszky Antal által Bécsben készített 30 löerejű gőzgépe 10,000 pft forgalmi költséget, s 300 öl kemény tüzfát, — u. o. ifj. Leffter Mihálynak 1837-dik év óta működő gőzgépe évenként 5000 pft forgalmi, 600 pft javítási kiadást, s 300 öl kemény tüzfát, — végre szinte ugyan ott a *gőzfürdőben* Petrovits Máriának 1842-ik év óta Bécsben 3 lóerőre készített gőzgépe évenként 4000 pft forgalmi, 300 ft javítási kiadást és 125 öl kemény, s 35 öl puha tüzfát szükségel.

Ezenfelül jeles ágát teszi az iparnak Szegeden a *szappanfőzés is*; — minthogy a szegedi szappan szépsége s olcsóságánál fogva a pesti vásárok alkalmával igen kapós árú czikk.

A időnkint változott *piarcsi ár* minő voltát következő táblázatunk tünteti elő:

11. kötet: 1845-1851. évi középérték

Év	R o z s										Szalma egy kéve			
	Buza egy posonyi mérő	Egy posonyi mérő	Mellyből egy garasos czi- pónak a megyei árszabás szerint átalában				Árpa egy posonyi mérő	Zab egy posonyi mérő	Kukoricza egy posonyi mérő	Széna egy mázsa				
			Nyomott kellett volna		Nyomott valóban									
			ft.	d.	ft.	d.						ft.	d.	ft.
1824	2	81 ⁵ / ₁₆	1	40				75	76	89 ⁷ / ₁₆				
1836	3	78 ¹ / ₁₆	3	50		18		2	1	89 ⁷ / ₁₆				
1837	3	41 ⁷ / ₁₆				18		1	1	66 ¹ / ₁₆				
1838	3	4 ¹ / ₁₆				18		1	1	49 ⁷ / ₁₆				
1839	4	38 ⁷ / ₁₆				18		2	2	35 ¹ / ₁₆				
1840	4	93 ¹ / ₁₆				18		2	3	97 ⁶ / ₁₆				
1841	5	9 ¹ / ₁₆				18		2	2	62 ⁴ / ₁₆				
1842	6					18		2	2	73 ⁵ / ₁₆				
1843	3	3 ⁴ / ₁₆				18		3	2	70				
1844	3	21 ⁶ / ₁₆	1	62		18		1	1	91 ⁵ / ₁₆	4			
1845	4	73 ⁵ / ₁₆	2	50		18		1	1	27 ⁴ / ₁₆	14 ² / ₁₆			
								2	2	57 ⁷ / ₁₆	19 ³ / ₁₆			
Összesen e 10 év alatt	41	652 ¹ / ₁₆	7	62	5	2	21	65 ¹ / ₁₆	21	80 ¹ / ₁₆	27	20 ¹ / ₁₆	12	27 ⁵ / ₁₆
10 évi közép számítás után	4	16 ¹ / ₁₆	2	54		18		2	2	18	2	72	4	92 ¹ / ₁₆
1851-ki Júliusban	5	29 ³ / ₁₆	3	53 ¹ / ₁₆				3	4	18 ⁶ / ₁₆	4	50	3	66 ⁷ / ₁₆
1851-ki Decemberben	6	40 ⁵ / ₁₆	4	9 ³ / ₁₆				3	3	5	3	47	4	
														33 ² / ₁₆

XVI. Közlekedés, utak.

A közlekedés a város néhány jelesebb kövezett utczáin könnyű, egyéb részein a nagy sár miatt, igen akadályozott, mi *külső utaira* nézve is egyiránt értendő. — Ez utóbbiakat illetőleg Szegedből, mintegy központból, következő irányú közutak indulnak ki, u. m.:

	Hossza futó öleken		
	kőből épült út	nem kőből épült út	Összesen
1) <i>Szeged-Pesti</i> posta- és országút, a Tisza jobb partjától kezdve Szatymáron, Kis-Teleken keresztül Pest vármegye határáig	1200	19600	20800
2) <i>Szeged-Szabadkai</i> posta- és országút Szegedtől Horgoson keresztül Bács megyének Szabadka felőli széleig	700	16000	16700
3) <i>Szeged-Nagyvárad</i> i köz országút, Szegedtől Algyón, H. M. Vásárhelyen át Orosháza felé Békés vármegye széleig ¹⁾	500	26900	27400
4) <i>Szeged-Szolnoki</i> köz országút H. M. Vásárhelyig, a Szeged-Nagyvárad i országúttal egyesülve, hol attól elválva Szentesen át a Nagykúnságig	—	21400	21400
5) <i>Szeged-Csongrádi</i> köz országút, Szegedtől a fővenyházi, serkedi, docsi, pusztazeri, tömörkényi, csányi és felgyői pusztákon át Csongrádig	—	28740	28740

De mindezen közutak felett elsőbbséget vivand ki a már munkában lévő *Szeged-Czeplédi vasút*, mellynek elkészülési költségei az eredeti terv szerint 3,120,082 ftra számittatott fel. Jótékonyágát e vonalnak, az ország fővárosávali közlekedés tekintetében, leginkább mérlegezi azon körülmény: miszerint Szegedtől Pestig egy egy mázsa tehernek szekeren szállításaért 20—30 pkrt kellett fizetni.

XVII. Adó-ügy.

Adó-ügy. 1848-dik év előtt 46 nádori porta után fizetett:

<i>hadi adó</i> fejében	31,670 ft. 28 ⁶ / ₁₆ krt
<i>hadfogadókra</i>	552 „ 12 ¹⁵ / ₁₆ „
tartomány biztossági hivatalnokok évi járandóságára	56 „ 1 „

Összesen 32,278 ft. 42⁵/₁₆ krt.

¹⁾ Ez elősorolt három kőút-részeket Szeged városa főbb útvonalain keresztül kezdett kövezete teszi, mellyen kívül Csongrád vármegyében semmi néven nevezendő kőút nem létezik.

E hadadó kiadásai ezek valának:

Kiadás czíme:	1832 ³ / ₁₆ ik évi száma- dás szerint		1842 ³ / ₁₆ ik évi száma- dás szerint	
	ft.	kr.	ft.	kr.
Hadi adó-járandóság fejében . .	27539	32 ⁸ / ₁₆	31670	28 ⁶ / ₁₆
Hadfogadókra	480	11	552	11 ¹⁵ / ₁₆
Hadi pénztárt illető fizetésekre .	756	—	856	—
„ „ „ napidíjakra	280	—	210	15
E városi pénztárt terhelő tőkék ka- mataira	—	—	—	—
Irószerekre	—	—	—	—
Laktanyák s más katonai épületek ja- vitására	695	14	1195	38
Katonai veszteség s szállítási teher megtérítésére	2260	6	2760	—
A netalán behajthatlan s elengedett adóra	161	21	1414	30
A házi pénztár vegyes költségeire .	118	37	134	—
A pénztárnak a múlt évi számadásból származott fölös kiadásai	—	—	—	—
A kamarai pénztár szükségének fe- dezésére	14665	8	34759	12
Összesen	46956	9 ⁸ / ₁₆	73552	15 ⁶ / ₁₆

Királyi adó fejében 712 ftot 30 krt fizetett.

Házi pénztárának kiadásai pedig ezek valának: bíró 600, polgármester 600, kapitány 500, alkapitány 300, segéde 200, 9 tanácsnok X 400, főjegyző 500 ft, első aljegyző 300, második aljegyző 200, levéltárnok 300, ígtató 300, főügyész 280, alügyész 230, hadi pénztárnok 500, segéde 300, kamarás 500, segéde 200, alkamarás 300, számvevő 500, számvevő tiszt 400, szőszöllő 150, választott polgársági tollvivő 150, gyámatya 300, ellenőr 200, telekbíró 300, kiadó 250, alkiadó egy-szersmind első írnok 170, második írnok 150, harmadik írnok 120, más négy írnok 100, erdőmester 320 ft s természeti szállás, selyemtenyésztésre felügyelő 200 ft s term. sz., két mérnök 300, rendőri biztos 200, kórházi gondnok 100 ft s term. sz., két főorvos 400 ft, 12 pozs. m. zab, 12 m. árpa, 12 szekér szalma; két sebész 200, harmadik sebész 150, Rókus külvárosi sebész 150, 4 bába 100 ft s 18 ft szállásbér, kéményseprő 112 ft 12 kr., órás 128, s rókusvárosi templomóra felhúzásaért 32 ft; közbátorsági biztos 160 ft s 1 ló-adag; sz. rókusi biztos 200, 14 lovas kerülő 60, őrmester 120, 50 hajdú 80, dobos 30, alvárosi dobos 25, 6 esküdt (kisbíró) 61 ft 30 kr., 6 portás 60, tiszamelletti portás 60, 6 erdőcsősz 40, két makkos erdei csősz 22, alsó kis erdei csősz 12, kisteleki erdőcsősz 4 ft 48 kr., 6 mezei csősz 40 ft és egy egy pár csizma, két új-szegedi csősz 50, 8 éjjli csősz 40 ft és egy egy pár csizma, 4 torony-trombitás 64, két toronyőr 64, 3 tized összeíró 8, 3 tizedszedő 24, két kocsis 80 ft, 5 m. buza s szabad ruházat, 11 útcabiztos 2 ft 16 kr., kádár 50 ft 1 mázsa széná, 8 sz. szalma; makkos erdei vadász 40, külvárosi bíró 36 ft 20 kr., jegyző 50, 4 ülnök 18, alvárosi bíró 36 ft s 20 kr. szállásbér; jegyző 50, 4 ülnök 18, Rókus külvárosi bíró 36 ft s 20 ft sz. bér, jegyző 50, 4 ülnök 18, orvosszerek-re 184 ft. — Összesen évi fizetés járandóságra 20,588 ft 16 kr., szállásbér fejében 112 ft, természeti szállást 3, s szabad ruházatra 2 egyénnek; ezen felül egy lóada-got, 14 pár csizmát, 10 pozs. m. búzát, 12 m. árpát, 12 m. zabot, 1 mázsa szénát,

20 szekér szalmát. — Tárnokmesteri illetőség fejében 76 ft, altárnoknak 11 ft 24 kr., tárnokszéki jegyzőnek 11 ft 24 kr., — összesen 98 ft 48 kr.

Egyházi egyénekre: palánkai lelkész két káplánnal 700 ft s 12 hold szántóföld, sz. rókusi lelkész 252 ft (néhai Pozsonyi Ignác alapítványából fizettetik), segéde 110, rabok lelkésze 50, két g. n. e. lelkész 100, tiszteletes 250, egyházi zene karnagy 100 ft s 18 ft sz. bér, orgonás u. a., nyolcz énekes 75 ft s 18 ft sz. bér, három belvárosi kántor 100 ft (egynek t. sz., kettőnek 32 ft sz. brr), sz. rókusi kántor 150 ft s 48 ft sz. bér, 4 harangozó 60, orgonanyomó 10 ft, sz. demeteri egyházi 100, palánkai sirás 24 ft. — Összesen : évi fizetés járandóságra 3286 ft, — szállás bérre 300 ft, ezenkívül 1 egyénnek term. szállást s 12 hold szántóföld adott.

Köszöntési személyzetre : ájtatos szerzet (bölcészet tanításért) 2600, második év tanítóinak próbatételekért 6, Minorita szerzeteseknek 300, nemzeti iskola igazgató 50, nemz. iskola vallástanító 100, három elemi iskolatanító 200, jutalmazási-díj fejében 80, nemz. iskola gondnok 12, szolga 12, első latin iskolatanító 250 ft s 40 ft sz. b., 2-ik osztály tanító 200 s 80 ft sz. bér, első osztály tanító 200 ft s t. szál., felvárosi tanító 200 ft s t. sz., alvárosi tanító u. a., g. n. e. tanító 200, leány tanítóné 150 ft t. sz., 5 öl fa ingyen illetménykép s 6 font gyertya; két felvárosi leány tanítóné u. a., tápei iskolamester 150 ft, széna fejében 16 ft, rajzmester 300, rajziskolai gondnok 24 ft. — Összesen : évi fizetés járandóságra 5434 ft, — szállás bérre 120 ft, széna fejében 16 ft, ezenfelül 6 egyénnek természeti szállást, 15 öl fát ingyen illetménykép és 18 font gyertyát. — E szerint összesen :

Készpénzbeli kiadásai 29,945 ft 4 kr., ezenfelül természeti szállás 10, szabad ruházat 1 egyénnek, 12 hold szántóföld, 1 lóadag, 14 pár csizma, 10 pozs. m. búza, 12 m. árpa, 12 m. zab, 1 mázsa széna, 20 szekér szalma, 15 öl fa ingyen illetm. és 18 font gyertya.

Számitott 260 fizetett egyént s 84 választott polgárt.

18^{49/50}-ik évre a) *kivetett*, b) *beszedett*, és c) *hátramaradt egyenes adóját* pedig a következő számadatok mutatják.

I d ő s z a k.	forint	krajczár
a) 1849-ik évi octoberhó végével kinnmaradt hadiadói tartozás	62435	37
18 ^{49/50} -ik évre kivetett adóból	32222	40
Összesen .	94658	17
b) 1849-dik évi october végével fennmaradt tartozásból befizettetett	39244	24 ⁴¹ / ₁₀₀
18 ^{49/50} -ik évre kivetett adóból	5463	12 ²⁸ / ₁₀₀
Összesen .	44707	36 ⁶⁹ / ₁₀₀
c) 1850-dik évi octoberhó végével kinnmaradt adói tartozás	49950	40 ³¹ / ₁₀₀
Ezen tartozásból 1-ső novembertől 1850-dik martius végéig 1851 beszedetett	17552	36 ⁷² / ₁₀₀
1850-ik martius végével kinnmaradt tartozás összesen	32398	3 ⁵⁴ / ₁₀₀

1849-ki novemb. 1-től 1850-ki oct. végéig, azaz 18⁴⁹/₅₀-ik évben kezelt *hadi*adóját, — ugyanannak ezen év alatt mikénti befolyását, és a befolyt összegnek hova szolgáltatását következő rovatok tüntetik fel:

1.		2.		3.		4.		5.		6.	
1849-ik évi octob. végével fennmaradt hátralévőség				Az 18 ⁴⁹ / ₅₀ -ik évi adó		1-ső, 2. 3-ik rovat alatti összegek összesen		A 4. rovat alatti összegből 1849. évi novembertől 1850. évi october végéig lefizettetett		Maradt még hátra 1850-ik oct. végével tartozásba	
Tármaradvány		Kint volt tartozás									
ft	kr	ft	kr	ft	kr	ft	kr	ft	kr	ft	kr
5017	35	57418	2	32222	40	94658	17	44707	37	49950	40

7.	8.	9.
F. szám	Az 5-dik rovat alatti összeg szolgáltatásának részletes elősorolása	Észrevételek.
1	Sérvitézekre fizettetett .	Hogy az 1849-ik évi october végével maradt tármaradvány olly csekély, annak oka az, mivel a forradalom idejében a hadi adóból történt kifizetésekről nyert nyugták mult 1850-ben jun. 4. és dec. 14-én történt összeszámolások alkalmával Budán be nem számítottak, hanem egyszerűen visszautasítottván, azokat tehát tovább mint kész pénz gyanánt szolgáltolt a tárban tovább visszatartani nem lehetett, egyébiránt a kitéve lévő tármaradvány is, nyugdíjas katonatisztek és sérvitézek nyugtaiba volt, melyek a fent érintett összeszámolások alkalmával kész pénz gyanánt számitattak.
2	Főhadi biztosi utalványok mellett előfogatokra .	
3	Ugyan csak főhadi biztosi utalvány mellett lakbérekre	
4	Tartományi főbiztosi utalványozásra	
5	Cs. kir. nyugalmazott katonatisztek nyugdíjaikra .	
6	A helybeli cs. kir. sóhivatalnak	
Összesen		

Vége lássuk *kimutatása az 1851-ki október hó végével bezsedett s hátra maradt valamennyi adóknak* :

I. *Hadi adó hátralék* 18⁴⁹/₅₀-dik év óta befizetendő maradt 23,191 ft 12 kr., ebből 185⁰/₁-dik év folyta alatt befizettetvén 148,387 ft 10³/₃₀ kr., maradt még 8353 ft 1⁷/₅₀ krajczár.

II. *Rovat adó hátralék* 18⁴⁹/₅₀-ik év végén 26754 ft 27⁶/₈ kr., ebből lefizettetvén 21391 ft 46⁵/₈ kr., — maradt még 5367 ft 41 kr.

III. *Földadó* 185⁰/₁-re fizetendő volt 73296 ft 52 kr., — ebből lefizettetvén 12136 ft 6¹/₅₀ kr., — maradt 61160 ft 45⁵/₈ kr.

IV. *Ház adó* 185⁰/₁-re fizetendő volt 3973 ft 15 kr., ebből lefizettetett 404 ft 58⁶/₈ kr. — maradt 3565 ft 16²/₈ kr.

V. *Személy s kereset adó* 185⁰/₁-re 25610 ft 38⁴/₈ kr., lefizettetett 5250 ft 46⁴/₈ krajczár, — maradt 20359 ft 52 kr.

VI. *Jövedelmi adó* 18⁴⁹/₅₀-re 4475 ft 5 kr., 185⁰/₁-re 10836 ft 4⁴/₈ kr., lefizettetett 5887 ft 8²/₈ kr., — maradt 9424 ft 21²/₈ kr.

VII. Az utóbbi négy rovat alatti adók összesen tettek tartozásbá 118192 ft 15 krt, lefizettetett 23678 ft 59⁵/₈ kr., — maradt befizetendő 94513 ft 13³/₈ kr.

Fogyasztási adó 185²/₃-ik évre árverés útján bérbe adatván, fizettetik érette 76173 ft.

XVIII. Jövedelmei s kiadásai 185⁰/₁-ik évben. *

Község jövedelme:

a) községi adó	56725 ft 10 ⁹ / ₁₀₀ kr.
b) köztelkekből	25085 „ 41 „
c) Tápé és Kistelek helységekből, s Új-Szeged mezővárosból . . .	10024 „ 9 „
d) városi javadalmakból . . .	40700 ft — kr.
e) hátralévő háziadó tartozás . .	83522 „ 5 ⁷³ / ₁₀₀ „

Összesen 216057 ft 5⁸²/₁₀₀ kr.

Folyó kiadásai pedig 183393 ft 10 kr., e közt a városi előljáróság évi fizetése 32855 ft 20 kr.

XIX. Színház, sétahely, gőz- s Tiszafürdő.

Csodálni fogják sokan: hogy a közel 40,000 lakos számító Szegednek eddigelé **színháza** nem volt, holott a kisebb Sopron, Nagyszombat, Kassának sat. van. A magyar városokban e hiány nagyon érezhető, azonban e napokban értesítették: miszerint egy színháznak Szegeden létesítése részvények útján eszközésbe vétetni megkezdett. Egy tekintetben Szeged

Pestet megelőzte; — csinos sétája van, a vármelléki posványos és dögleletes levegőt terjesztő sánczok betöltetvén, fákkal lőnek beültetve. — A több év óta magány tulajdonkép létező gőzfürdő, ha nem épen mondható is nagyszerűnek, de a helybeli lakosság kényelmét kielégíti. — Nyáron át a katonai növelének Tisza folyamban uszó intézete és az ugynevezett tiszai fürdők is az e részbeni igényeknek megfelelők.

XX. Árva-ügy.

185⁰/₄-dik évben 463 atyától származott 760 vagyonbeli árvák összes értéke tesz 328,123 ft 52⁹/₁₀ kr. p.p.

XXI. Börtön-ügy.

A szegedi várban létezett országos fenyítőház közelebbi időkben csupán katonai fegyházzá lön; — ujabbkori adataink hiányában legyen elég felemlíteni : miként az abban elzártak száma 1794-ki szeptemberben 60, 1808-ki octoberben pedig 84 volt; — e közül nemes férfi 40, nem-nemes 33, nő 11. Fele az összes számnak tolvajokból állott, a többiek: 3 Isten káromló, 1 vérfertőztető, 1 sodomita, 9 gyilkos (e között 2 gyermek-gyilkos), 3 államvétkes, 5 úti rabló, 2 hamis váltó koholó, 9 szüleverő; — 1 javulásaig, 6 10 évre, 9 két évre volt e fegyházba küldve, 33 javithatlannak ítélve. S miután az átalok teljesített dolgozmányok árából jövedelem felében sem fedezte a kiadásokat, ezek fejében a pozsoni zálogház évi jövedelméből 2000 pft volt évenként utalványozva, s ezenfelül minden törvényhatóság az ide küldött egy egy fegyenczért 1809-ki november 1. óta, naponként 9 krt fizetni tartozott (előbb csak 4, s 1806-ki novemb. 1-től 6 kr. volt), vagy a köztárból, vagy a fegyencz vagyonából. Az ez iránt rendelkezett k. helytartótanácsi intézmények 1806-ki aug. 12-ről 15875., és 1809-ki nov. 4-ről 20132. sz. a. bocsáttattak ki. — Egyébiránt a város hatósági börtönökben az utóbbi tiz (1831—1841) év közben létezett 3275 rab közül 3273 rendes — 2 rögtöni bíróság által — és pedig per alatt, felmentye s félévi rabságon alól 3044,

félévi s azontúli rabságra 231 itélvén, a tiz évi összes rab-számból 328, a félévi s azon túl raboskodókból 23 esett kö-zépszámitással egy évre.

XXII. Tüzoltó szerek.

Vizipuska 9, vizes hordó kocsival 13, vizes kád 5, vashor-gony 19, vödör 6, lajtorja 9, mind jó karban.

XXIII. III. Károly királyunknak fentebb a 187-ik lapon felemlített adományozó s csak közelebb vett okirata következő tartalmú :

„Nos CAROLUS etc. Memoriae commendamus etc. Quod pro parte, ac in personis fidelium Nostorum Prudentum, ac circumspectorum Judicis, ac Jurato-rum Civium, totiusque Communitatis Regiae, ac Liberae Civitatis Nostrae *Szege-diensis*, in Comitatu Csongradiensi existentis, exhibitae sint Nobis, et praesentatae, certae quaedam benignae Literae, Serenissimi condam Principis, ac Domini *Jo-sephi* Romanorum Imperatoris, et Regis Hungariae, Fratris nempe, et immediati Praedecessoris nostri gloriosae Reminiscentiae desideratissimi Privilegiales, in forma Libelli confectae, in haec Archiducali Civitate Nostra Vienna Austriae die 30-ma Mensis Julii Anno 1710 jam praeterito, sub Sigillo ejusdem Imperatoris, et Regis secreto, quo ut Rex Hungariae utebatur, impendenti, Manusque propriae subscriptione elargitae, certas binas aequae Privilegiales Literas, primas quidem Serenissimi olim *Mathiae* Regis Hungariae Praedecessoris Nostri gloriosae Memo-riae, sub dato Quinto Idus Juny Anni Domini 1465, jam dudum praeteriti paten-ter confectas, et emanatas, Secundas vero Serenissimi olim Imperatoris Romano-rum ac similiter Hungariae Regis *Ferdinandi* Secundi, Praedecessoris, et Proavi Nostri desideratissimi gloriosae Recordationis similiter Privilegiales, in hac Civi-tate Nostra Vienna Austriae die 25-ta Mensis Novembris Anni 1631. elargitas confirmative in se continentes, quibus mediantibus idem Imperator, et Rex *Jose-phus* pro parte praefatorum Judicis, ac Juratorum Civium, totiusque Communita-tis praerepetitae Civitatis Nostrae *Szegediensis*, praefatas dictorum *Mathiae*, et *Ferdinandi* Secundi respective Romanorum Imperatoris, et Regum Hungariae, Privilegiales complectentes in se alias quaspiam Divorum condam Hungariae Re-gum de, et super certis Mentionatae Civitatis Nostrae *Szegediensis* Praerogativa-rum, et immunitatum Libertatibus ibidem fusius declaratis emanatas Literas, modalitate inibi expressata, erga etiam praestationem certae Quantitatis frumenti ibidem specificatae Armadae Caesareae subministratae, vigore benignae Resolu-tionis Divi olim *Leopoldi* Primi, Romanorum Imperatoris, et Hungariae Regis Dni Genitoris, et Praedecessoris Nostri gloriosae Memoriae per Cameram Nostram Aulicam in Anno adhuc 1703. Die 14-ta Aprilis dudum praeterito, Decretaliter intimatae, confirmasse dignoscebatur, Tenoris infrascripti. Supplicatum itaque ex-stitit Maiestati nostrae pro parte, et in Personis Memoratorum Judicis et Jurato-rum Civium, totiusque Communitatis suprafatae Civitatis Nostrae *Szegediensis* humillime, quatenus Nos non solum suprafatas *Josephi*, Romanorum Imperatoris, et Regis Hungariae, Privilegiales Literas Confirmationales, omniaque, et Singula in iisdem contenta, ratas, gratas, et accepta habentes, Literis nostris pariter Privile-gialibus inseri, et inscribi facientes, auctoritate Nostra Regia, acceptare, approbare,

roborare, et ratificare, ac pro praefatis Civibus, et Inhabitoribus antelatae Civitatis nostrae Szegediensis, Posterisque, et Successoribus eorundem Universis, innovare, perpetuo valituras gratiose confirmare, verum etiam ad Mentem Literarum Privilegialium Uladislai condam Hungariae Regis, Praedecessoris Nostri gloriosae Recordationis in Libera, ac Regia Civitate Nostra Budensi die 2-da Festi Pentecostes, Anni 1498, emanatarum, Quibus Mediantibus hoc et id, quatenus nimirum iidem Cives, et Hospites Szegedienses, omnibus iis Libertatibus, Praerogativis, et Indultis, quibus Civitates Buda, et Alba-Regalis fruebantur, et utebantur, ac ad instar earundem, dicti quoque Cives, et Hospites Szegedienses uti, et gavisi fuisse dignoscebantur, iisdem Libertatibus ipsorum ulterius etiam ad instar aliarum Liberarum, et Regiarum Civitatum omnino frui et gaudere debere benigne annuisset, hae vero Libertates et Praerogativae, nec in iisdem Primaevs, Privilegialibus, sed nec aliis subsecutis Confirmationalibus explanatae, et per extensum specificè declaratae, sed duntaxat relative comprehensae haberentur, Easdem de Privilegialibus Literis dictae Civitatis Nostrae Budensis, in quantum cum Reliquis Liberis, ac Regiis Civitatibus Nostreis Communes esse dignoscerentur, excerpti, praesentibusque Literis Nostreis cum specifica declaratione, et benigna Concessione Nostra inseri, et inscribi, ac iisdem, Successoribusque eorundem perpetuo valituras clementer declarare, et concedere dignaremur. Quarum quidem Privilegialium, et Confirmationalium Literarum Tenor sequitur in hunc modum:

„Nos JOSEPHUS etc. Memoriae commendamus tenore praesentium etc. Universis. Quod pro parte, ac in Personis fidelium Nostrorum Prudentum, et circumspcctorum Judicis, ac Juratorum Civium, totiusque Communitatis Regiae, ac Liberae Civitatis Nostrae Szegediensis in Comitatu Csongradiensi existentis, penes supplicem ejusdem Civitatis Libellum exhibitae sint Nobis, et praesentatae certae quaedam binae Literae Privilegiales; Et primae quidem Serenissimi condam Matthiae Regis Hungariae Praedecessoris Nostri gloriosae Memoriae sub dato Quinto Idus Juny Anno Domini 1465, jam dudum praeterito patenter confectae, et emanatae, Sigilloque ejusdem Regis duplici, uti adhuc dignosci posset, impenderent communitae, et roboratae, certas quasdam Divi olim Belae, pariter Regis Hungariae, de Anno ab Incarnatione Domini 1247, emanatas Collationales Privilegiales Literas. Quibus Mediantibus idem olim Bela Rex, dictis Civibus Szegediensibus quandam Terram Thapey vocitatam, quae attunc ad Castrum Regium Csongradiense pertinebat, prout et certam Piscinam Warthó appellatam in perpetuum contulisse, eosdemque in Corporalem Possessionem praefatae Terrae, et Piscinae tuum ostatim introduci fecisse dignoscebatur, Confirmative in se continentes; Secundae vero Serenissimi olim Imperatoris Romanorum, ac similiter Hungariae Regis Ferdinandi Secundi, Praedecessoris, et Proavi Nostri desideratissimi gloriosissimae Recordationis similiter Privilegiales, in forma Libelli confectae, in hacce Urbe Nostra Viennensi Die 25-ta Mensis Novembris Anni Domini 1631-mo dudum praeteriti, sub Sigillo ejusdem Imperatoris, et Regis Decreto impendenti, manusque propriae subscriptione elargitae, certas binas aequè Privilegiales Literas, unaquodam quidem Serenissimi olim Principis Maximiliani Secundi pariformiter Romanorum Imperatoris, et Hungariae Regis, Praedecessorisque nostri observandissimi felicitis Memoriae, quibus Mediantibus, idem olim Imperator, et Rex, alias Ternas Literas Serenissimorum quondam Principum, binas quidem suprafati Matthiae, Tertias vero Ludovici Regum Hungariae Praedecessorum similiter Nostrorum beatae Memoriae, de, et super certis nostrorum Civium, et Inhabitorum praelibatae Civitatis Nostrae Szegediensis Praerogativarum, et Immunitatum Libertatibus ibidem fusiis denotatis emanatas confirmasse: Alteras vero ejusdem condam modofati Matthiae Regis pariformiter Privilegiales, quarum virtute idem olim Sigismundus Imperator, et Rex praefatos Universos Cives, Incolas, et Inhabitantes annotatae Civitatis Nostrae Szegediensis, ab omni Tributaria, seu Teloniaria Solutione perpetuo exemisse comperiebatur Tenorum infrascriptorum: Supplicatum itaque extitit Maestati Nostrae pro parte, et in personis Memoratorum Judicis ac Juratorum Civium, totiusque Communitatis suprafatae Civitatis Nostrae

Szegediensis, humillime, quatenus Nos supratactas dictorum **Matthiae** et **Ferdinandi Secundi Romanorum Imperatoris**, ac **Regum Hungariae Privilegiales Literas Confirmationales**, omniaque et singula in iisdem contenta, ratas, gratas, et acceptas habentes, **Literisque Nostris** pariter **Privilegalibus** inscribi, et inscribi facientes, **Authoritate Nostra Regia** acceptare, approbare, Roborare, et Ratificare, ac pro praefatis Civibus, et **Inhabitoribus** antelatae Civitatis Nostrae **Szegediensis**, Posterisque, et **Successoribus** eorundem **Universis**, innovando perpetuo valituras gratiose confirmare dignemur : Quarum quidem **Literarum Privilegialium**, et **primarum** quidem tenor talis est :

„**MATTHIAS DEI Gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque Rex** Omnibus Christi fidelibus praesentibus pariter et futuris praesentium **Notitiam** habituris **Salutem** in omnium **Salvatore**. Ad universorum, **Notitiam** harum serie volumus pervenire, quod nostrae **Maiestatis** venientes in **Conspectum**, fideles nostri **circumspecti Benedictus Kamanz Judex**, ac **Joannes Pálffy**, nec non **Ladislau Thapay Jurati Cives**, Civitatis nostrae **Szegediensis** in ipsorum, ac universorum **Civium, Hospitum, et inhabitatorum**, nec non totius **Comunitatis** ejusdem Civitatis nostrae **Personis** exhibuerunt Nobis quasdam **Literas** quondam **Serenissimi Principis Domini Caroli** similiter **Regis Hungariae etc.** super collatione quarundam **Terrae Thapey**, nec non **piscinae Wartho** vocatarum, in **Comitatu Csongradiensi** habiturum emanatas, confirmationem in se continentes; supplicantes nostrae **Maiestati** humillime, ut hujusmodi **Tenorem** dictae **Litterae** ipsius condam **Domini Belae Regis**, et omnia in eis contenta, **Ratas, gratas et acceptas** habentes, **Literisque Nostris Privilegalibus** de **Verbo ad verbum** sine diminutione, et augmento aliquali inseri facientes approbare, ac pro eisdem **Judice, Juratis, Caeterisque Civibus, et Hospitibus**, nec non tota **communitate** ipsius Civitatis nostrae **Szegediensis**, praesentibus et futuris innovandas perpetuo **Valituras** confirmare dignemur. Quarum quidem tenor sequitur in haec Verba :

„**BELA DEI Gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Cumaniaeque REX.** **Universis** Christi fidelibus praesentem **Paginam** inspecturis, **Salutem** in **Domino**. Ad universorum tam praesentium, quam **Posteriorum** **Notitiam** harum serie **Literarum** volumus pervenire : Quod accedentes ad **Nostram** praesentiam **fideles** nostri **hospites** de **Szegedino**, Nobis humiliter supplicarunt, quod quandam ipsis speciale **Gratiam** in **Collatione** cujusdam **Terrae, et Piscinae**, sicut plenius in subsequenibus patebit, facere dignemur. Nos siquidem **Considerantes** ipsorum **fidelitatem**, eorum precibus condescendere volentes quandam **Terram Thapey** vocabulo, quae ad **Castrum nostrum Csongradiense** pertinebat, vacuum, ac contiguam **Terrae, praedictorum hospitum**, nec non **piscinam** quandam **Nomine Wartoo**, quae fuerat hominis de **Generatione Chupur**, qui per **Tartaros** fuerant interfecti, **Nostris Hospitibus** supradictis cum plenitudine **Gratiae** nostrae duximus in perpetuum conferendas, introducendo ipsos in **Corporalem Possessionem** praefatae **Terrae, ac piscinae**, per **fidelem nostrum Leontium Abbatem de Zeorweg**, ut igitur haec nostra **Donatio, seu Collatio** in perpetuum perseveret, nec ullis unquam temporibus, per quempiam imposterum valeat **Retractari, vel in irritum Revocari**, praesentes eisdem concessimus **Literas duplicis Sigilli nostri munimine Roboratas**. Datum Anno ab **Incarnatione Domini 1247**.“
Nos igitur humilibus **Supplicationibus** praefatorum **Benedicti Judicis**, nec non **Joannis, et Ladislai Juratorum Civium** dictae Civitatis Nostrae **Szegediensis**, per eos, in ipsorum, ac **Universorum aliorum Civium, Hospitum, et Inhabitorum** ejusdem Civitatis Nostrae propterea porrectis **Maiestati, Regia benignitate exauditis**, et **Clementer** admissis, praescriptum **Tenorem** **Literarum** ipsius condam **Domini Belae Regis** non abrasum, non cancellatum, nec in aliqua sui parte suspectum, sed omni prorsus **Suspicionis Vitis** carentem, praesentibusque **Literis** nostris **Privilegalibus** de **Verbo ad verbum**, sine diminutione, et augmento aliquali insertum, quoad omnes ipsius **Continencias Clausulas, et Articulos**, eatenus, quatenus rite, et legitime emanatus existit, viribusque ejus veritas suffragatur, accepta-

mus, approbamus, et Ratificamus, ipsumque, et omnia in eo contenta, pro eisdem Judice, Juratis, caeterisque Civibus, et Hospitibus, nec non tota Communitate ejusdem Civitatis Nostrae Szegediensis praesentibus, et futuris innovantes perpetuo valitura confirmamus, praesentis Scripti nostri patrocinio mediante. Salvis Juribus alienis. In cujus Rei memoriam, firmitatemque perpetuam praesentes Literas Nostras Privilegiales pendentis, et authentici Sigilli Nostri duplicis munimine Roboratas, eisdem duximus concedendas. Datum per manus Reverendissimi in Christo Patris, Domini Stephani Ecclesiae Colocensis, et Bachiensis Archi Episcopi, Locique ejusdem Colocensis Comitatus perpetui, Aulae Nostrae summi Cancellarii, fidelis nostri dilecti Anno Domini 1465. Sexto Idus Juny, Regni nostri Anno octavo. Coronationis vero Secundo. Venerabilibus in Christo Patribus Dominis eodem Stephano Colocensi Archi Episcopo, Joanne Episcopo Ecclesiae Varadiensis, et postulato Strigoniensis. Ladislao Agriensis, Nicolao Transylvaniensis, Zagrabien-sis sede vacante, Joanne Quinque Ecclesiensis, Alberto Weszprimiensis, Augustino Jauriensis, Vincentio Vacien-sis, Alberto Csanadiensis, Thoma Nitriensis, Bosnensis sede vacante, Urbano Sirmiensi, Marco Tininiensis, Segniensis sede vacante, Nicolao Modrusiensis Ecclesiarum Episcopis, Ecclesias DEI feliciter Gubernantibus. Item Magnificis Michaeli Orszagh de Guth, Regni Nostri Hungariae praedicti Palatino, Emerico de Zápolya, Regni Bosniae Gubernatore, Nicolao de Wilak, et Joanne Pongracz de Dengelek Vajvodis Transylvanis, Comite Ladislao de Palóc, Judice Curiae nostrae, eodem Emerico de Zápolya, Dalmatiae, Croatiae, et Slavoniae Regnorum Nostrorum et praefato Nicolao de Wilak Machoviensis Banis, Honore Banatus Zewriniensis vacante, Joanne de Rozgon Tavernicorum, altero Joanne Thwz de Lak Janitorum, Nicolao filio Basi, de Alsó-Lendva, et Emerico de Palocz praefato Pincernarum, Stephano de Prán, et Ladislao de Bathor Dapiferorum, Ladislao de Kanisa, et Bertholdo Ellérház de Monyorokerek Agazonum nostrorum Regalium Magistris; Andrea Paumkirher Posoniensi et Petro de Zápály Themesiensi Comitibus, aliisque compluribus Regni nostri Comitatus tenentibus, et Honores in p. Dni Reg. (L. S.) — Secundarum vero contentia sic se habet :

„Nos FERDINANDUS Secundus DEI Gratia electus Romanorum Imperator, Semper Augustus etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit Universis. Quod Fideles Nostri Prudentes, et circum-specti Georgius Literatus aliter Szeöch, ac Petrus Szabo Jurati Cives Civitatis Szegediensis, suo, et coetorum Universorum Civium, et Incolarum ejusdem Civitatis Szegediensis Nominibus, et in personis exhibuerunt, et praesentantur Nobis quasdam binas Literas, unas quidem Sacratissimi quondam Principis, ac Domini Maximiliani Secundi DEI Gratia Romanorum Imperatoris semper augusti, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. Regis, Praedecessoris Nostri observandissimi, felices Memoriae Privilegiales in pergamento, in forma Libelli confectas, Sigilloque Ejusdem Secreto, quo ut Rex Hungariae utebatur, impendenti communitas, quibus mediantibus, alias ternas Literas Serenissimorum quondam Principum Matthiae, et Ludovici Regum Hungariae Praedecessorum similiter nostrorum optimae Memoriae Privilegiales, de, et super certis praerogativarum, et immunitatum Libertatibus eorum Civium, et inhabitatorum praefatae Civitatis Szegediensis confirmasse; Alteras autem ejusdem quondam Matthiae Regis pariformiter Privilegiales in pergamento patenter confectas, continentes in se confirmative Literas Sacratissimi olim Romanorum Imperatoris, ac Hungariae, et Bohemiae etc. Regis et Domini Sigismundi Praedecessorum itidem nostri laudatae Memoriae, quibus mediantibus idem olim Sigismundus Imperator, et Rex, eosdem Incolas, et Cives praenotatae Civitatis Szegediensis ab omni Tributaria, seu Telonaria Solutione perpetuo exemisse, et supportasse dignoscebatur; Tenorum infrascriptorum; Supplicatum propterea Nominibus, et in Personis, quorum supra, extitit, Maicstati nostrae humillime, quatenus praefatas binas Literas Privilegiales, omniaque et singula in eisdem contenta, ratas, gratas, et accepta habere, Literisque nostris similiter Privilegialibus inseri, et adscribi facientes, acceptare, approbare, ratificareque,

ac pro memoratis Civibus, et Incolis dictae Civitatis Szegediensis ipsorumque Posteris, et Successoribus Universis innovantes perpetuo valituras, gratiose confirmare dignemur. Quarum quidem Literarum primarum Tenor talis est :

„Nos MAXIMILIANUS Secundus DEI Gratia electus Romanorum Imperator etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus Expedit Universis. Quod Prudens, et circumspexerit Balthasar Csetertek, Civis Civitatis Nostrae Szegediensis, suo, et coetere Civium, ac Incolarum ejusdem Civitatis nostrae nominibus, et in personis exhibuit, et praesentavit Nobis quasdam binas Literis Serenissimi Principis et Domini Regis Matthiae etc. felices Memoriae, unas in pergamento Privilegialiter confectas, dupliscisque, et authentici Sigilli sui, quo ut Rex Hungariae utebatur, impendenti munimine Roboratas, continentes in se confirmative alias Literas ejusdem Domini Matthiae Regis etc. Quibus idem mediantibus Dominus Matthias Rex Praedium quoddam Aszszonszálása vocatum in descensu Comunicali habitum, eisdem Civibus dictae Civitatis Szegediensis dedisse, et contulisse, alias quoque certas Libertates eisdem donasse dignoscebatur; — Alteras vero in duplici papyro patenter confectas, et singulo ejusdem annulari in medio margine communitas, quibus mediantibus idem Dominus Matthias Rex praefatis Civibus de Szegedino Liberum usum Terrarum Comunicalium generaliter dedisse, et contulisse dignoscebatur; Tercias vero Literas Serenissimi Principis olim Domini Ludovici similiter in pergamento patenter confectas, ac Secreto ejus Sigillo, quo ut Rex Hungariae utebatur, impendenti communitas, continentes in se Privilegialiter Literas Serenissimi olim Uladislai Regis Avi nostri Materni piae Memoriae, quibus mediantibus, universos Cives dictae Civitatis Nostrae de Szegedino, a Solutione Tributi seu Telonii, ubique per Regnum nostrum Hungariae exemisse et Libertasse dignoscebantur, Tenorum infrascriptorum: supplicatum est propterea, Nobis humiliter, ut easdem Literas dictorum Matthiae et Ludovici Regum, Praedecessorum nostrorum felices Memoriae, non abrasas, non cancellatas, neque in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus Vicio, ac suspicio carentes, praesentibusque Literis nostris Privilegialibus de Verbo ad verbum insertas, et inscriptas, quoad earum continentias, Clausulas, et Articulos, ratas, gratas, et accepta habentes appobare, Ratificare, et pro praefatis Civibus dictae Civitatis nostrae Szegediensis, eorumque Successoribus Universis perpetuo valituras, confirmare dignemur: Quarum quidem Literarum primarum Tenor talis est :

„MATTHIAS DEI Gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque REX etc. omnibus Christi fidelibus praesentibus, et futuris praesens scriptum inspecturis, Salutem in omnium Salvatore. Ad universorum Notitiam harum sine volumus pervenire: Quod pro parte et in persona fidelium nostrorum Prudentum, et circumspexerit Judicis, Juratorum et totius Communitatis Civitatis Nostrae Szegediensis exhibitae sunt Nobis quaedam Literae nostrae Sigillo nostro, quo ante Coronationem utebamur, impendenti consignatae, quibus mediantibus Nos eidem Civitati Nostrae Szegediensi, et ejus Communitati, quae pro tempore fuerit, ut ipsa perpetuis Temporibus universis, in descensu Comunicali Aszszonszálása vocato, et ejus pertinentiis et utilitatibus, campis quoque et foenetis illum usu haberent, quem hactenus habuissent, annuisse, ac omnes alias Literas, quas quondam Joannes Miser Judex ejusdem Civitatis Nostrae, dum viveret, ac mortuo eodem, quidam Antonius Literatus Cumanus, in Benesszálása comorans, super Donatione ejusdem descensus sibi reportasset, cassasse dignoscimur tenoris infrascripti: Supplicatumque extitit Nobis pro parte eorum, Judicis, Juratorum, Civium, et totius Communitatis dictae Civitatis nostrae Szegediensis humiliter, ut easdem Literas, ratas, gratas, et accepta habentes, Literasque nostris Privilegialibus de Verbo ad verbum inseri facientes easdem et omnia in eis contenta, pro dicta Civitate Nostra Szegediensi, et ejus Communitate, pro tempore existente innovantes perpetuo valituras confirmare dignemur. Quarum quidem Literarum Tenor talis est :

„Nos MATTHIAS DEI Gratia Rex Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit Universis. Quod cum gloria Regum in multitudine Populorum, et decus, ac Robur Regnorum in Divitiis, et amplitudine consistant Civitatum, expedit igitur Principibus omni diligentia intendere Populis servandis, ac Civitatibus magnificandis, et fovendis, utpote ex quibus promissa Regum, et Regnorum commoda procedunt, quatenus Principibus ex hoc et laudetur discreta Providentia, et status populorum, Civitatumque Utilitatem, et augmentum sumat. Qua de re grata Consideratione pensavimus multimoda Servitia, quae Civitas Nostra Szegediensis, et ejus Cives, primum Praedecessoribus Nostris Regibus, et Regno Hungariae, Sacraeque ejus Coronae, ac condam Illustri Principi Domino Joanni de Hunyad, Comiti Bistriciensi, alias etiam Regni Hungariae Gubernatori nostro charissimo, felicis memoriae, et tandem Maiestati nostrae multipliciter impenderunt, considerantes quoque sumptuosas Expensas ipsorum Civium, et Civitatis nostrae praedictae, quas ipsi pro usu nostro Regali copiose fecerunt, pro quibus et praesertim eo respectu, quod Cives ipsi Civitatem nostram praenotatam, Civibus, et Incolis amplificare, Domibus, et aedificiis decorare eo melius valeant : Accedente quoque humili supplicatione eorundem Civium Nostrorum, in hac Re nobis facta annuimus, et concessimus, Eidem Civitati Nostrae Szegediensi, et ejus communitati, quae pro tempore fuerit, quatenus ipsa a modo deinceps perpetuis semper successivis temporibus Universis in descensu Comanicali Aszszonszállása vocato, et ejus pertinentiis ac utilitatibus, Campis quoque et foenetis, illum habere valeant usum quem hactenus habuerunt; Comani etiam nostri in eodem descensu, eundem quem habuerunt usum, habere possint. Volumus praeterea, ut a modo imposterum, in facie praefati descensus nullus Comanus commoretur, sed idem ad usum dictae Civitatis nostrae, et eorum Comanorum nostrorum semper pro Praedio, modo praemisso utendo habeatur, Nihilominus quoque omnes alias Literas, quas quondam Joannes Miser Judex ejusdem Civitatis Nostrae dum viveret, ac mortuo eodem quidam Antonius Literatus Cumanus in Beneszállása comorans, super Donatione ejusdem Descensus sibi reportasset, ex eo quod in hoc contra ipsam Civitatem nostram fecisse, ac per hoc magnam partem Terrae usualis ipsius Civitatis Nostrae sibi usurpasse perhibentur; Cassamus, et viribus Carituras comittimus, Insuper concessimus, et annuimus Eidem Civitati Nostrae Szegediensi, et ejus Communitati, ut ipsa ubique in Campis Comanorum Nostrorum, et alias inter fluvios Danubii, et Ticiae Libera sit, et eis utatur, prout Libera fuit, et usa est temporibus antiquorum Regum Hungariae nostrorum scilicet Praedecessorum, ex Generosa Concessione eorum; imo volumus, cassamus, et annuimus, ac concedimus, harum Nostrarum Literarum, quibus Secretum Sigillum nostrum, quo ut Rex Hungariae utimur, est appensum, vigore et Testimonio Mediante. Datum Csanadini feria tertia post festum Assumptionis Beatae Mariae Virginis Anno Domini 1462.“ Nos itaque Supplicatione pro parte eorum Judicis, Juratorum, et totius Communitatis dictae Civitatis Nostrae Szegediensis, Nostrae Maiestati propterea porrecta, Regia benignitate exaudita, et admissa, praetactas Literas Nostras Privilegiales, non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua ipsarum parte suspectas, praesentibusque Literis nostris Privilegialibus de Verbo ad verbum sine diminutione, et augmento insertas, quoad omnes earum continentias, Clausulas, et Articulos, eatenus, quatenus eaedem rite, et Legitime existunt emanatae, et viribus earum Veritas suffragatur, acceptamus, approbamus, et ratificamus, easque nihilominus, et omnia in eis contenta, non obstante decreto in Alba-Regali, tempore Coronationis Nostrae edito, in quo declaratur, quod infra lapsum unius integri Anni omnes Literae Serenissimi quondam Domini Ladislai Regis Hungariae, immediati Praedecessoris Nostri, et nostrae, ante Coronationem nostram datae confirmari debuissent; alioquin viribus cariturae relinquerentur, ex certa nostra Scientia, et de potestate nostra Regia, pro praefata Civitate nra Szegediensi, et ejus Communitate innovantes, perpetuo valituras confirmamus. Supplentes omnem defectum, si quis propter lapsum dicti unius Anni unquam objici posset. Quin imo volumus, et autoritate Nostra decernimus, ut praesens Privile-

gium, simul cum praescriptis Literis nostris in suis Vigoribus permaneant, et perdurent, perinde, ac si infra lapsum ipsius unius Anni ad confirmationem praesentatae fuissent, praesentis scripti nostri patrocinio mediante. Salvis Juribus alienis. In Cujus Rei Memoriam, firmitatemque perpetuam praesentes concessimus Literas Nostras Privilegiales, pendentis, et authenticæ Sigilli nostri duplicis munimine roboratas. Datum per Manus Reverendissimi in Christo Patris Domini Stephani Cardinalis Colocensis, et Bacsensis. Ecclesiarum Archi-Episcopi, Locique ejusdem Colocensis Comitatus perpetui, Aulae Nostrae Summi Cancellarii fidelis Nostri dilecti Anno Domini 1469. Octavo Idus Octobris, Regni Nostri Anno duodecimo; Coronationis vero Sexto. Venerabilibus in Christo Patribus Dominis Joanne Strigoniensis, eodem Stephano Colocensis Archi-Episcopis, Joanne Variadiensis et Postulato Agriensis, Transylvaniensis Sede Vacante; Oszvaldo Zagrabienensis; Joanne Quinque Ecclesiensis; Alberto Wesprimiensis; Demetrio Jauriensis; Vincentio Vacienensis; Joanne Csanadiensis; Thoma Nitriensis; Benedicto electo, et confirmato Bosnensis; Nicolao de Báthor electo Sirmiensi; altero Nicolao electo et confirmato Tininiensis; Segniensis sede vacante; et Nicolao Modrusiensis Ecclesiarum Episcopis, Ecclesias DEI feliciter gubernantibus Item Magnificis Nicolao Országh de Guth, Regni Nostri Hungariae Palatino; Joanne Pongracz de Tengelegh, et Nicolao Csupor de Monosló, Vajvodis Transylvanis; Comite Ladislao de Palocz Judice Curiae nostrae; Joanne Thuz de Lak Regni nostri Sclavoniae, Nicolao de Wilak, et Mattys de Maroth, Machoviensis Banis, honore Banatuum Dalmatiae, et Croatiae praedictorum Regnorum Nostrorum, nec non Zevrinensis vacante; Joanne de Rozgon Tavernicorum, praefato Joanne Thuz de Lak Janitorum, Bartholomaeo de Beltük Pincernarum; Nicolao de Hedervára Dapiferorum; Nicolao de Zéch Agazonum Nostrorum Regalium Magistris; et Nicolao de Alsó Lendva Comite Posoniensis aliisque quamplurimis Regni nostri Comitatus tenentibus, et honoris. — Alterarum vero Tenor sequitur in haec Verba:

„Nos MATTHIAS DEI Gratia REX Hungariae, Bohemiae etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit Universis. Quod nos consideratis fidelitate, et fidelibus Servitiis, fidelium Nostrorum Prudentum, et circumspensorum Civium, et Communitatis Civitatis Nostrae Szegediensis per eos primum Sacrae dicti Regni nostri Hungariae Coronae, tandemque Maiestati nostrae sub locorum, et temporum Varietate, multipliciter exhibitis, et impensis, et nostra Speciali Gratia, et benevolentia eisdem Civibus, et Communitati dictae Civitatis Nostrae Szegediensis, pro tempore constitutis, id diximus annuendum, et concedendum, ut ipsi perpetuis semper successivis temporibus, ubilibet in Terris menosis, vulgo Homok, Campis, pratis, foenetis, aquis, Piscinis, Sylvis, et aliis quibuscunque utilitatibus Universorum Cumanorum nostrorum scilicet et ignobilium, in quibuscunque descensibus commorantes illum habere valeant usum, et potestatem, quem habent Cumani nostri in descensibus commorantes. Praeterea annuimus eisdem, ut ubivis scilicet tam in Terris nigris, quam arenosis, inter fluvios Titiae, et Danubii perpetuis temporibus liberi sint, et eisdem uti possint ac valeant, imo annuimus, et perpetuo concedimus harum Literarum Nostrarum, absente majori Sigillo nostro, annulari Sigillo nostro consignatarum, vigore, et Testimonio mediante: Quas in formam nostri Privilegii Redigi faciemus, dum Nobis in specie fuerint reportatae. Datum in Castro Nostro Diósgyőr feria Tertia proxima post festum Beati Emerici Ducis, et Confessoris Anno Domini 1473. Regnorum nostrorum Anno Hungariae etc. Decimo Sexto, Bohemiae vero Quinto. — Tertiarius autem dicti Ludovici quondam Regis Literarum tenor Verbalis sequitur hoc modo:

„Nos LUDOVICUS DEI Gratia Rex Hungariae, et Bohemiae etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit Universis. Quod fideles nostri Prudentes, et circumspecti Judex, et Jurati Cives Civitatis Nostrae Szegediensis suis, ac totius Communitatis Nominibus, et in Personis nostrae Maiestati venientes in praesentiam exhibuerunt, et praesentarunt, coram Nobis, quasdam Literas Privilegiales Serenissimi Principis condam Uladislai Hun-

gariae, et Bohemiae Regis etc. Genitoris nostri charissimi piae memoriae, sub autentico suo Sigillo consignatas, de et super certis Libertatibus, et Privilegiis, quibus aliae Civitates nostrae Budensis, et Albensis utuntur, ac super non Solutione Tributorum, et Teloniorum, in aliis Privilegiis ipsorum clarius specificatis gratiose donata, Tenoris infrascripti; supplicantes Maiestati nostrae idem Iudex, et coeteri Jurati Cives, praefatae Civitatis Nostrae Szegediensis, ut easdem Literas dictae Paternae Majestatis, ac omnia in eisdem contenta, ratas, gratas, et acceptas habere, ac Literis nostris similiter Privilegialibus verbottenus inseri et inscribi facere, pro ipsa Civitate, ejusdemque Civibus, et Incolis innovantes perpetuo valituras confirmare dignemur; Quarum quidem Literarum Tenor talis est:

„Nos VLADISLAUS DEI Gratia Rex Hungariae, et Bohemiae etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit Universis; Quod cum intelligamus, fideles nostros prudentes et circumspectos Judicem, et Juratos, ac coeteros Cives Civitatis nostrae Szegediensis, omnibus illis Libertatibus, et Libertatum Praerogativis, quibus iidem ex annuentia et concessione Serenissimorum Principum quondam Dominorum Belae, et Andreae Regum similiter Hungariae, nostrorum scilicet Praedecessorum felicium recordationum, in praesentiarum utuntur, instar Civitatum Nostrarum Budensis, et Albensis usos fuisse, et gavisos. Cupientes Nos quoque Praedecessorum nostrorum in hac parte sequi vestigia, eosdem universos Cives, et Incolas dictae Civitatis nostrae Szegediensis accedente adhuc Consilio, et deliberatione Dominorum Praelatorum, et Baronum, ac universorum Regnicolarum nostrorum in hac praesenti Dieta, sive congregatione Generali Festi Beati Georgii Martyris, nunc proxime praeteriti constitutorum, in omnibus eisdem Libertatibus ipsorum instar aliarum liberarum Civitatum Nostrarum duximus Relinquendos. Imo Relinquimus praesentium per vigorem. Quocirca Vobis fidelitatibus nostris universis, et singulis Praelatis, Baronibus, Comitibus, Castellanis, Nobilibus, ipsorumque officialibus, Item Civitatibus, Oppidis, et Villis, earumque Rectoribus, Judicibus, et Villicis, ac alterius cujusvis status, et Conditionis hominibus, et quibusvis Subditis nostris ubivis constitutis, et existentibus praesentibus, et futuris praesentium Notitiam habituris, harum serie firmiter committimus, et mandamus, quatenus a modo deinceps praefatos Cives nostros Szegedienses, aut ipsorum alterum, in praescriptis eorum Libertatibus impedire, turbare, seu alio quoque modo damnificare nullatenus praesumatis; Praeterea, quoniam inter alias Libertates eorum, etiam a Solutione quorumlibet Tributorum, et Teloniorum exempti, et supportati esse dignoscuntur: Idcirco vobis Universis, et Singulis Tributariis et Teloniatoribus tam nostris, quam aliorum quorumcunque, ac aliis omnibus praefatis Subditis nostris modo simili firmiter mandamus, quatenus super praefatos Nostros Cives Szegedienses, aut eorum aliorum, vel Res et Bona eorum in locis dictorum Tributorum, seu Teloniorum, nullum penitus Tributum exigere, vel exigi facere, vel ipsos propterea quocunque modo perturbare, seu damnificare praesumatis; sed eosdem a Solutione ejusmodi Tributorum exemptos, et supportatos habere modis omnibus debeatis, et teneamini. Aliud nulla Ratione facere audeant; Praesentes vero, quas secreto Sigillo nostro, quo ut Rex Hungariae utimur, communiri fecimus, semper reddi volumus praesentanti, Datum Budae secunda die festi Pentecostes, Anno Domini 1498. Regnorum Nostrorum Hungariae etc. Anno 8-vo, Bohemiae vero 28-vo.“ — Nos igitur hujusmodi supplicatione pro parte praefatorum Civium Maiestati nostrae modo quo supra porrecta, Regia benignitate exaudita, clementer et admissa praescriptas Literas dictae quondam paternae Maiestatis non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, praesentibusque literis nostris verbottenus insertas, quoad omnes earum continentias, Clausulas, et Articulos, eatenus, quatenus eadem rite, et legitime existunt emanatae, viribusque earum Veritas suffragatur, acceptamus, approbamus, et ratificamus, easdemque, et omnia in eisdem contenta, pro praefatis Iudice, et coeteris Juratis Civibus, ac tota Communitate praedictae Civitatis Nostrae Szegediensis innovandas, perpetuo valituras, confirmamus, praesentis scripti nostri Patrocinio mediante, Salvis Juribus alienis. In cujus Rei memoriam, firmita-

temque perpetuam, praesentes Literas Nostras Privilegiales, pendentis Secreti Sigilli nostri, quo ut Rex Hungariae utimur, munimine Roboratas eisdem duximus concedendas. Datum Budae feria Quarta post festum Pentecostes Anno Domini 1523. Regnorum Nostrorum Hungariae, et Bohemiae Anno 8-vo. "Nos itaque praemissa supplicatione praefati Balthasaris Csetertek suo, et Coeterorum Civium, et Incolarum dictae Civitatis Nostrae Szegediensis, nostrae, modo quo supra porrecta Maiestati, Regia benignitate exaudita, clementer et admissa, praeinsertas binas Literas Serenissimi olim Principis et Domini Matthiae, item Tertias Serenissimi olim Regis Ludovici felicitum Recordationum Praedecessorum Nostrorum, ac omnia, et singula in eisdem contenta non abrasas, non Cancellatas, neque in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vitio, ac suspicione carentes, praesentibusque Literis Nostris de Verbo ad Verbum, sine diminutione, et augmento aliquali insertas, et inscriptas, quoad earum omnes Continentias, Clausulas, et Articulos, eatenus, quatenus, eadem rite, et Legitime existunt, emanatae, viribusque earum veritas suffragatur, ratas, gratas, et accepta habentes, si et in quantum praefati Cives, et Incolae dictae Civitatis Nostrae Szegediensis, in pacifico, et quieto usu libertatum illarum, in praescriptis Literis contentarum fuerunt, et nunc esse dignoscuntur, acceptavimus, approbavimus, ratificavimus, et confirmavimus, imo acceptamus, approbamus, ratificamusque, et confirmamus. Salvo Jure alieno. Harum nostrarum, quibus Secretum Sigillum nostrum, quo ut Rex Hungariae utimur, est appensum vigore, et Testimonio Literarum. Datum per Manus fidelis nostri nobis dilecti Reverendi Joannis Listy, electi Episcopi Jauriensis, ac Cancellarii Nosti, Aulae Nostrae Vice-Cancellarii, in Civitati Nostra Vienna Austriae Sexta die Mensis Augusti, Anno Domini 1572. Regnorum nostrorum Romani, Decimo, Hungariae, et aliorum Nonno. Bohemiae vero Anno 24-to Venerabilibus in Christo Patribus Dominis Antonio Verantio Archi Episcopo Strigoniensis, Stephano Radecio electo Agriensis, Georgio Draskovics Zagrabienis, Paulo Bornemissa Transylvaniensis, praefato Joanne Listio electo Jauriensis, Joanne Monoszloi electo Quinque Ecclesiensis; eodem Paulo Bornemissa Gubernatore Nitriensis, Joanne ab Ujlak Vacienis, Gregorio Bornemissa Csanadiensis, Stephano Fehérkőy electo Tininiensis, ac Georgio Sivkovics Segniensis et Administratore Modrusiensis Ecclesiarum Episcopis, Ecclesias DEI feliciter Gubernantibus Colocensis, et Vacienis Archi Episcopatibus Canonice unitis; item Varadiensis, Wessprimiensis, Bosznensis, et Sirmiensis Episcopalibus Sedibus vacantibus. Item Spectabilibus, ac Magnificis Comite Nicolao de Báttor, Judicie Curiae nostrae, praefato Georgio Draskovics, et Francisco Zluni de Frangepán Segniae, Wegliae, Modrusiaeque Comite, Regnorum Nostrorum Dalmatiae, Croatiae, et Slavoniae Banis, Comite Georgio de Zrinio, Tavernicorum, Francisco de Tah Agazonum, Balthasare Batyáni Dapiferorum, Joanne Petheó de Gerse Cubiculariorum, Ladislao Banfi de Alsó Lindva Janitorum, Francisco Thurzo de Betlenfalva Curiae Nostrae Judice, Michaele de Kisvárdá Pincernarum Nostrarum Regalium Magistris. Comite Eccio a Salmis, et Neuburg Comite Poseniensis, caeterisque quamplurimis Regni nostri Comitatus tenentibus, et Honores." — Alterarum vero Literarum series sic se habet:

„MATTHIAS DEI Gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galiciae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque Rex, omnibus Christi fidelibus praesentibus pariter, et futuris praesentium Notitiis habituris Salutem in omnium Salvatore. Ad universorum Notitiam, harum serie volumus pervenire. Quod nostrae Maiestatis adeundo in conspectum, fideles nostri circumspecti Ladislaus filius Osvaldi Judex, alter Ladislaus Tapay, Benedictus Kamancsy Jurati, et Magister Franciscus Notarius Civitatis nostrae Szegediensis, in ipsorum, et coeterorum universorum Civium, Incolarum, et inhabitatorum, ejusdem Civitatis nostrae Szegediensis Nominibus, et in personis exhibuerunt, et praesentarunt Nobis quasdam Literas quondam Serenissimi Principis Domini Sigismundi Romanorum Imperatoris, ac similiter Hungariae Regis Praedecessoris Nostri, cum duplici authentico Sigillo suo impendenti communitas, quibus mediantibus idem quondam

Dominus Sigismundus Imperator, et Rex quasdam alias Literas suas, mediantibus quibus mandasset universis, et Singulis Praelatis, Baronibus, Comitibus, Castellanis, Nobilibus, et alterius cujusvis status, Conditionis, et praecminentiae hominibus, Tributa tam in Terris, quam super aquis intra ambitum Regni habentibus, et tenentibus suisque, et eorum Tributariis quibusbilibet, ut ipsi Judicem, coeterosque Cives, ac Incolas, et inhabitatores praefatae Civitatis Nostrae Szegediensis, quos ex Tenoribus certarum Literarum, pro tunc in Conspectum suum Specietenus productarum, ab omni Tributorum Solutione exemptos, et supportatos fore vidisset, et comperisset, in locis praedictorum Tributorum ad nullius Tributi Solutionem compellere, et adstringere deberent, pro praefatis Judice, Juratis, Coeterisque Civibus, Incolis, et inhabitatoribus dictae Civitatis Nostrae Szegediensis confirmasse dignoscitur, Tenoris infrascripti; — Supplices praefati Ladislaus Judex, ac alter Ladislaus Tapay, Benedictus Kamanesy Jurati, et Magister Franciscus Notarius dictae Civitatis Nostrae Szegediensis, in ipsorum, ac praedictorum universorum aliorum Civium, hospitum, Incolarum, ac Inhabitorum ejusdem Civitatis Nostrae Nominibus, Maiestati nostrae humiliter, ut Nos praefatas Literas dicti quondam Domini Sigismundi Imperatoris, et Regis, et omnia in eis contenta, ratas, gratas, et accepta habere, Literisque Nostris Privilegialibus inseri, et adscribi facere, ac pro eisdem Judice, Juratis, coeterisque Civibus, hospitibus, Incolis, et Inhabitoribus praetactae Civitatis Nostrae Szegediensis innovandas perpetuo valituras confirmare dignaremur. Quarum quidem Literarum Tenor talis est.

„Nos SIGISMUNDUS DEI Gratia Romanorum Imperator semper Augustus, ac Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae etc. Rex. Notum facimus tenore praesentium Significantes, quibus Expedit Universis. Quod venientes nostrae Serenitatis in Conspectum fideles nostri Bartholomaeus Judex, et Jurati Cives, hujus Civitatis Nostrae Szegediensis, Nominibus, ex in personis exhibuerunt, et praesentarunt Nobis quasdam Literas Nostras Privilegiales, priori duplici, majori autem Sigillo nostro, quo ut Rex Hungariae utebamur, propter augmentum Tituli Nostri Imperialis subscriptum, Coronis Imperialibus confecto, et in partes dissecto loco videlicet, cujus aliud similiter majus duplex Sigillum formae dissimilis, pro nostra sculpi fecimus, et laborari Maiestati impendenti, communitas, quibus mediantibus, mandavimus Universis, et Singulis Praelatis, Baronibus, Comitibus, Castellanis, Nobilibus, et alterius cujusvis status, Conditionis, et praecminentiae hominibus, Tributa tam in Terris, quam super aquis intra ambitum Regni nostri habentibus, et tenentibus nostrisque, ac eorum Tributariis quibusbilibet, ut ipsa praedictos Judicem, Civesque Incolas et Inhabitatores praefatae Civitatis nostrae Szegediensis, quos ex Tenoribus certarum Literarum pro tunc in Conspectu Nostro specietenus productarum ab omni Tributorum Solutione exemptos, et supportatos fore vidimus, et comperimus, in locis praedictorum Tributorum ad nullius Tributi Solutionem compellere, et adstringere deberent, tenoris infrascripti. Supplices praefati Judex, et Jurati Cives, suis et aliorum, quorum supra Nominibus Nostro Culmini, humili prece, et devota, ut easdem Literas nostras Privilegiales ratas, gratas, et accepta habere, Literisque Nostris similiter Privilegialibus, sub praesenti Novo similiter duplici authentico Sigillo nostro emanandis verbottenus inseri, facientes pro eisdem Judice, Juratis, caeterisque Civibus, Incolis, et Inhabitoribus, Civitatis Nostrae Szegediensis praenotatas innovantes perpetuo valituras confirmare dignaremur. Quarum quidem Literarum nostrarum Tenor Sequitur in hunc modum :

„SIGISMUNDUS DEI Gratia Romanorum Rex, semper Augustus, ac Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae etc. Rex. Fidelibus Nostris Universis, et Singulis, Praelatis Baronibus, Comitibus, Castellanis, Nobilibus, ac alterius cujusvis status, Conditionis, et praecminentiae hominibus, Tributa tam in Terris, quam super aquis intra ambitum Regni nostri habentibus, et tenentibus nostrisque, et eorundem Tributariis quibusbilibet praesentibus, et futuris Notitiam praesentium habituris, Salutem, et Gratiam. Qua Nos fideles Nostros Universos, et Singulos Cives, hospites, et Incolas Civitatis nostrae Szegediensis, cum Rebus Venalibus, cer-

tarum Literarum Nostrarum in Conspectum Nostrae Maiestatis specietenus productarum, a Solutione cujuslibet Tributi, seu Telonii perpetuo exemptos fore, et emancipatos clare vidimus, et comperimus. Volentes Nos igitur Cives, et hospites Szegedienses, ac eorum quemlibet hujusmodi Exemptionis Gratia, et Libertatis eorum praerogativa futuris semper Successivis temporibus illibate potiri, et gaudere. Fidelitati vestrae Ursitatis, ac Vestrum cujuslibet firmo nostro Regio sub Edicto praecipimus, et mandamus, quatenus dum et quandocunque aut quotiescunque memorati Cives, et hospites Nostri Szegedienses, vel eorum alter pro acquirendis victuum eorum Necessariis, cum ipsorum Rebus Venalibus, et Mercibus quibuscunque Mercantiae Causa, hinc inde, ut praetactum est, proficiscentes ad Vos, et loca Tributorum Vestrorum, praesentium sub confidentia pervenerint, eosdem ad nullius omnino Tributi, seu Tributi Solutionem compellere, et adstringere praesumatis, nec sitis ausi modo aliquali, sed eosdem, ac eorum quemlibet cum Rebus suis universis, absque tributi postulatione, et Exactione, in eundo, et Redeundo libere, et quiete transire, peragrari, et proficisci permittere, et permitti facere debeatis, nec in his secus facere audeant, Praesentes etiam, quibus Sigillum Nostrum majus duplex, quo videlicet ut Rex Hungariae utimur est appensum, post earum lecturam opportunam, semper Reddi Jubemus praesentanti. Datum in Sempte in festo S.S. Philippi, et Jacobi Apostolorum Anno Domini 1430. Regnor. Nostror. Hungariae etc. 44-to Romanor. 20. et Bohemiae 10-mo.“ — Nos igitur humillimis, et devotis supplicationibus annotatorum Judicis, et Juratorum Civium praefatae Civitatis nostrae Szegediensis, per eos nostrae, suis et aliorum, quorum supra Nominibus modo praenarrato, prece, Subjectura oblati Maiestati, Imperiali, atque Regia benignitate exauditis, clementer et admissis; praefatas Literas Privilegiales, non abrasas, non Cancellatas, nec in aliqua parte eorum suspectas, imo merae, et Sincerae Veritatis integritate praepollentes praesentibusque de Verbo ad Verbum insertas, quoad omnes earum Continentias, Clausulas, et Articulos acceptamus, approbamus et Ratificamus, easque nihilominus consideratis fidelitatibus, et fidelium Servitiorum meritis praefatorum Judicis, Juratorum, Caeterorumque Civium, Incolarum, et Inhibitorum memoratae Civitatis Nostrae Szegediensis, per eos Maiestati nostrae observatis, et impensis, simul cum Exemptione Solutionis Tributorum praenotatae, ac aliis omnibus, et Singulis superius in Tenore praedictarum Literarum Nostrarum contentis, et Specificatis mera autoritate, ac potestatis plenitudine, ex certaquo Scientia nostrae Maiestatis pro praefatis Judice, Juratis, coeteris Civibus, Hospitibus, ex Incolis praenarratae Civitatis Nostrae Szegediensis, eorumque Successorum, et Posterorum innovantes, perpetuo valituras confirmamus praesentis Scripti nostri Patrocinio mediante. Quocirca Vobis praescriptis Universis, et Singulis Praelatis, Baronibus, Comitibus, Castellanis, Nobilibus, et alterius cujusvis status, Conditionis, et praeeminentiae hominibus Tributa tam in Terris, quam super aquis intra ambitum Regni nostri Hungariae praedicti tenentibus et habentibus Nostrisque, et eorum Tributariis et Vice Tributariis nunc constitutis, et in futurum constituendis strictissimo, Nostro sub Praecepto praecipientes injungimus, quatenus omnia praemissa, et praemissorum Singula in tenore jam fatarum Literarum Nostrarum contenta futuris perpetuis Successivis Temporibus Universis inconcusse, et inviolabiliter observare, et observari facere modis omnibus debeatis. Contrarium autem per Comites, et Vice-Comites, ac Judium illorum Comitatum, in quibus hujusmodi Mandata nostra non observantur; ad plenariam eorundem observationem Nostra autoritate ipsis in hac parte specialiter attributa, et Justitia mediante, arctius serie praesentium compelli commitimus, et adstringi; Aliud ergo sub obtentu Nostrae Gratiae facere non ausuri, praesentes autem praedicto Novo duplici authentico Sigillo nostro, quo nunc ut Rex Hungariae utimur, in praemissorum memoriam, et perpetuam firmitatem Munimine Roboratas saepefatibus Civibus nostris duximus concedendas. Quas post earum Lecturas semper in exhibentis Manibus volumus Remanere. Datum in Szegedino praedicta feria Sexta proxima ante festum Beati Georgii Martyris Anno Dni 1436. Regnor. nostror. Anno Hungariae etc. 50-mo

Romanorum 26-to Bohemiae 16-to. Imperii vero Tertio.“— Nos igitur in praemissis humillimis Supplicationibus dictorum Ladislai filii Osvaldi Iudicis, ac alterius Ladislai Tapay, Benedicti Kamaneszy Juratorum, et Magistri Francisci Notarii, caeterorumque Civium dictae Civitatis Nostrae Personis, nostrae modo, quo supra porrectis Maiestati, Regia benignitate exauditis, et Clementer admissis, praescriptas Literas annotatis quondam Domini Sigismundi Imperatoris, et Regis, non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus Suspicionis Vitio carentes, praesentibusque Literis Nostris Privilegialibus de Verbo ad verbum sine Diminutione, et augmento aliquali insertas, quoad omnes earum Continentias, Clausulas, et Articulos eatenus, quatenus eadem rite, et legitime existunt emanatae, viribusque earum Veritas suffragatur, acceptamus, approbamus, et ratificamus, et nihilominus consideratis fidelitatibus, et fidelium Servitiorum Meritis, praefatorum Iudicis, et Juratorum, caeterorumque Civium, hospitum, et Inhabitorum dictae Civitatis nostrae Szegediensis, per eos Maiestati nostrae, et Sacrae dicti Regni nostri Hungariae Coronae firma, et sincera fide exhibitis, et impensis, easdem Literas simul cum Exemptione a Solutione Tributorum praenotata, ac aliis omnibus, et singulis, superius in tenore earum Literarum contentis, et specificatis, ex certa nostrae Maiestatis Scientia, ex animo deliberato pro praefatis Iudice, Juratis, caeterisque Civibus, Hospitibus, Incolis, et Inhabitoribus praedictae Civitatis Nostrae Szegediensis, eorumque Successoribus, et posteris Universis innovantes perpetuo valituras confirmamus, praesentis Scripti nostri Patrocinio mediante; In cujus Rei Memoriam, firmitatemque perpetuam praesentes Literas nostras Privilegiales, pendentes et authentici duplicis Sigilli nostri Munimine Roboratas eisdem duximus concedendas. Datum per manus Rudmi in Xto Patris Dni Stephani Colocensis, et Bacsiensis Ecclesiarum Archi-Episcopi, Locique ejusdem Colocensis Comitis perpetui, Aulae nostrae Summi Cancellarii, fidelis nostri dilecti. Anno Domini 1464. tertio Nonas Aprilis. Regni nostri Anno Septimo. Coronationis vero primo, Venerabilibus in Xto Patribus Dominis Dionisio de Zich, Cardinalis, et Legato Nostro Strigoniensis, eodem Domino Stephano Colocensis Archi Episcopis, Ladislao Agriensis, Joanne Varadiensis, Nicolao Transylvanien-sis, Zagrabien-sis sede vacante, Joanne Quinque Ecclesiensis, Alberto Wespri-miensis, Augustino Jauriensis, Vincentio Vaciensis, Alberto Csanadiensis, Thoma Nitriensis, Bosnensis sede vacante, Urbano Sirmiensis, Marco Tininiensis, Segniensis sede vacante, Nicolao Modrusiensis Ecclesiarum Episcopis, Ecclesias DEI feliciter Gubernantibus. Item Magnificis Michaelae Orszagh de Guth, Regni Nostri Hungariae praedicti Palatino, Emerico de Zápolya, Regni Nostri Bosniae Gubernatore, Nicolao de Uilak, et Joanne Pongracz de Dengelegh Vajvodis Transylvanis, Comite Ladislao de Palócz, Iudice Curiae nostrae, eodem Emerico de Zápolya, Dalmatiae, et Croatiae, nec non Slavoniae Regnorum Nostrorum et praefato Nicolao de Ujlak Machoviensis Banis, Honore Banatus Zeüriniensis vacante, Joanne de Rozgon Tavernicorum, Benedicto de Thwz Janitorum, Andrea Pongracz de praefato Dengelegh Pincernarum, Stephano de Péren, et Ladislao de Bathor Dapiferorum, Paulo de Dombo, et Ladislao de Vezén, Agazonum nostrorum Regalium Magistris; Andrea Paumkircher Comite Poseniensi, aliisque compluribus Regni nostri Comitatus tenentibus, et Honoris.“ — Nos itaque hujusmodi humillima Supplicatione praenotatorum Georgii Literati aliter Zeöch, ac Petri Szabo suis, coeterorumque, quorum supra Nominibus, et in personibus nostrae modo praedecclarato porrecta Maiestati Regia benignitate exaudita, clementer et admissa praecursorum Literas binas Privilegiales non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus Vitio, ac Suspensione carentes, praesentibus Literis Nostris Privilegialibus de verbo ad verbum sine diminutione, et augmento aliquali insertas, et inscriptas, quoad omnes earum Continentias, Clausulas, et Articulos eatenus, quatenus eadem rite, et legitime existunt emanatae, viribusque earundem veritas suffragatur, ratas, gratas et accepta habentes approbavimus, roboravimus, et ratificavimus ac pro praefatis Universis Civibus, Incolis, et Inhabitoribus, totaque Comunitate dictae

Civitatis nostrae Szegediensis, ipsorumque posteris, et successoribus universis innovando, perpetuo Valituras gratiose confirmavimus; imo acceptamus, approbamus, roboramus, ratificamusque, et confirmamus, Salvo Jure alieno. Harum Nostrarum secreto Sigillo nostro, quo ut Rex Hungariae utimur impendenti, communitarum Vigore, et Testimonio Literarum, Datum per manus fidelis nostri nobis dilecti Reverendi Stephani Sennyei de Kis-Sennye Episcopi Jauriensis, locique ejusdem Comitis perpetui, Cancellarii nostri, et Aulac nostrae per Hungariam Cancellarii. In Civitate Nostra Vienna Austriae die 25-ta Mensis Novembris Anno Domini 1631. Regnorum Nostrorum Romani 13-tio, Hungariae, et Reliquorum 14-to, Bohemiae vero Anno 1-to. Reverendissimis ac Venerabilibus in Christo Patribus, Dnis Petro Sanctae Romanae Ecclesiae Presbytero Cardinale Pazmány Strigoniensis, et Joanne Telegdi Colocensis, et Baeciensis Ecclesiarum Canonice unitarium Archi Episcopis, Joanne Pyber electo Agriensis, Francisco Ergelio Zagrabienis, Emerico Losy Varadiensis, dicto Stephano Sennyei de Kis-Sennye Jauriensis, Georgio Draskovics Vacienis, Paulo David electo Wespriemiensis, Benedicto Vinkovics electo Quinque Ecclesiensis, antelato Joanne Telegdi administratore Nitriensis, Joanne Ivanesy electo Tininiensis, Gregorio Nagyfalvi electo Sirmiensi, Georgio Dubocsy electo Csanadiensis, Comite Vincentio Zuoni Rosoniensis, fratre Joanne Baptista Agatics electo Segniensis, et Modrusiensis, Ladislao Hoszutoty electo Transylvaniensis, Joanne Tomco electo Bosnensis Ecclesiarum Episcopis, Ecclesias DEI feliciter gubernantibus, item Spectabilibus, ac Magnificis Comite Nicolao Eszterházy de Galantha Regni nostri Hungariae Palatino, Comite Paulo Rakoczy de FelsőVadász Judice Curiae Regiae Regiae, Comite Sigismundo Erdődy de Monyorokerek, dictorum Regnorum Nostrorum Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae Bano; Comite Christophoro Bánffy de Alsó-Lindva Tavernicorum, Comite Nicolao a Zrinio Agazonum, Comite Paulo de Nádasd Cubicaliorum; Thoma Bosnyák Dapiferorum, Paulo Pálffy de Erdőd Pincernarum, Stephano Nyari de Bedeg Janitorum, Emerico Czobor de Czobor Szt-Mihály, Curiae Nostrorum Regalium Magistris, et Stephano Pálffy de memorata Erdőd Comite Posoniensi coeterisque quamplurimis Regni nostri Hungariae Comitatus tenentibus et Honores. — Nos itaque hujusmodi Supplicatione pro parte praefactorum Judicis, ac Juratorum Civium totiusque Communitatis praerepetitae Civitatis Nostrae Szegediensis, modo quo supra porrecta Maiestati Regiae benigne exaudita, clementer et admissa, pareinsertas Literas praetulatorum olim Dominorum Mathiae, et Ferdinandi Secundi Imperatoris, et Hungariae Regum confirmationales Privilegiales, non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vitio, et Suspicio carentes praesentibusque Literis nostris itidem Privilegialibus de Verbo ad Verbum sine Diminutione, et augmento aliquali insertas, et inscriptas, quoad omnes earum Continentias, Clausulas, et Articulos eatenus, quatenus eadem rite, et Legitime existunt emanatae, viribusque earundem Veritas suffragatur, erga etiam praestationem certae Quantitatis frumenti, quingentorum utpote Cubulorum Avenae Mensurae ejusdem in Anno adhuc Domini 1695. Armadae Nostrae Caesaricae eotum maxima penuria pabuli laboranti subministratorum, Vigore benignae Resolutionis Divi olim Leopoldi primi Romanorum Imperatoris, et Hungariae Regis, Domini Genitoris et Praedecessoris Nostri gloriosae Memoriae, per Cameram Nostram Aulicam, Cancellariam aequae nostrae Hungariae itidem Aulicae in Anno adhuc 1703. non ita dudum praeterito sub dato dñe 14-to Mensis Aprilis, Decretaliter intimatae, ac Maiestati nostrae demisse Relatae, et per Nos etiam clementer confirmatae, ratas, gratas, et accepta habentes, Regia auctoritate nostra acceptavimus, approbavimus, roboravimus, et Ratificavimus, ac pro supradictis Judice, ac Juratis Civibus, coeterisque Incolis, et inhabitatoribus antelatae Civitatis Nostreae Szegediensis, ipsorumque posteris, et Successoribus universis innovando, perpetuo Valituras gratiose confirmavimus; imo acceptamus, approbamus, roboramus, ratificamus, et confirmamus. Salvo Jure alieno, potissimum vero Ecclesiarum DEI; Harum Nostrarum Secreto majori Sigillo nostro, quo ut Rex Hungariae utimur, impendentes communitarum, vigore

et Testimonio Literarum mandiantibus. Datum in Civitate Nostra Viennae Austriae. Die 30. Mensis Julii Anno Dni 1710. Regnorum nostrorum Romani⁴ etc. (L. S.) Nos itaque hujusmodi Supplicatione pro parte praefatorum Judicis, ac Juratorum Civium, totiusque Communitatis, praerepetitae Civitatis Nostrae Szegediensis, nostrae, modo quo supra, porrecta Maiestati, Regia benignitate exaudita, clementer et admissa, non solum praecursorum Literas benememorati condam Imperatoris, et Regis Hungariae Josephi Privilegiales Confirmationales, non abrasas, non Cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, sed omni proprius vitio, et suspicione Carentes, praesentibusque literis nostris itidem Privilegialibus, de verbo ad verbum, sine diminutione, et augmento aliquali insertas, et inscriptas, quoad omnes earundem Continentias, Clausulas, et Articulos, eatenus, quatenus eadem rite, et Legitime existunt emanatae, viribusque earundem veritas suffragatur, ratas, gratas et acceptas habentes, in quantum iidem Cives in usu eorundem Privilegiorum fuissent, et existerent de praesenti, autoritate nostra acceptavimus, approbavimus, roboravimus, et ratificamus; verum etiam et insuper tum ex benignitate, et Clementia Nostra Caesareo Regia, tum vero attentis, et consideratis antelatorum Civium, et Incolarum Civitatis Nostrae Szegediensis, fidelitate, fideliumque, et utilium Servitiorum Meritis, quae iidem Sacrae cumprimis Regni nostri Hungariae Coronae, ac Divis condam benememoratis Leopoldo Domino genitori, et Josepho fratri, ambobus autem Romanorum Imperatoribus, et Hungariae Regibus Praedecessoribus Nostris gloriosae memoriae desideratissimis, Augustaeque Domui, ac jam Maiestati quoque Nostrae, pro locorum, et temporum varietate, atque Occasionum exigentia, ut primum eadem Civita et Jugo Turcico, per gloriosa Caesareo Regia Arma eliberata, et Jure Postliminii ipsi Regno Reincorporata, ac inter status articuliter connumerata fuisset, tam pacis, quam difficillimis Belli, ac intestinorum novissimorum Rakocziano-Bercsenianorum Motuum, et disturbiorum temporibus, pro posse suo, Zelose, constanter, et afacriter hactenus exhibuerunt, et impenderunt, ac imposterum quoque pari fidelitatis, et Constantiae fervore, uti Nobis de iisdem benigne persuasum habemus, exhibitori, et impensuri essent, pro Meliori, et uberiori dictae Civitatis Nostrae Szegediensis Subsistentia, et Conservatione, nonnulla puncta, Jura Immunitates, et Emolumenta modofatae Civitatis Nostrae Szegediensis concernentia, vigore benignae Resolutionis nostrae Caesareo Regiae eatenus subsecutae, per Expeditionem Camerae nostrae Aulicae sub dato in Urbe hacce nostra Viennensi die 13-tia Novembris Anno 1715. ejus temporis Camerali Praefecto nostro Szegediensi Josepho Cometh Decretaliter intimata, clementer impertivissimus, ac praeterea praecursorum Uladislai Regis Literas Privilegiales Respectu Libertatum, et praerogativarum saepefatae Civitatis Szegediensis, ad alias Literas praecursorum Civitatum Nostrarum Budensis et Albensis semet Relative provocantes explanandas, et de Literis Privilegialibus dictae Civitatis Nostrae Budensis, in quantum cum aliis Liberris, ac Regiis Civitatibus nostris communes esse dignoscerentur, excerptendas, et per extensum Specificae declarandas, ac id ipsum saepefatis Civibus et incolis praelibitatae Civitatis Nostrae Szegediensis benigne annuendum, et concedendum esse duximus: ut Universis et Singulis Juribus, praerogativis, Immunitatibus, et Privilegiis, tum Regni Articulis, tum etiam generali Reliquarum, Liberrarum, Regiarumque Civitatum Nostrarum consuetudine eidem competentibus, libere uti, frui, et gaudere valeant, et quarto Regni statui, rursus cum Sessione, et Voto, prout antiquitus fuissent, et jam vigore Novellaris Regni Constitutionis, Jure Postliminii ad statum Liberae, et Regiae Civitatis, articulare reassumpti existissent, uniantur, ac ad generales Regni Diaetales, per Regales evocentur, pro Peculio Sacrae Coronae habeantur, nec ab ea unquam separari, alienari, vel oppignorari ullo pacto possint, et valeant; Magistratus, et Cives collectivo Nomine sumpti, pro vero, et indubitato Regni Nobile censeantur, publicas Contributiones non secus quam cum Regno, et Taxas Diaetales ad instar Reliquarum Civitatum Nostrarum Liberrarum, et Regiarum praestare sint obligati; Jus Territoriale in suis Territoriis, et Praediis hactenus etiam quiete possessis, signan-

ter vero Possessione Tape, cum Piscina Vartho, alias Holt-tisza nuncupata, ejusdemque appertinentiis, quae in Anno 1715. Eisdem Civibus Szegediensibus Cameraliter assignata fuisset, ad instar aliorum Dominorum Terrestrialium cum Jurisdictione, Dominio, fructu, et utilitatibus appertinentibus habeant. Ad Decimas vero Minores, utpote Agnellorum, et Apum, Ipsi Cives Szegedienses, sed nec ad Nonam, vel in vicem hujus aliam quampiam praestationem contra antiquam Civitatum Libertatem, per Neminem ullo modo cogi possint. — Et Quia Commercium Civile in Educillando praecipue, et Macellando, aut alio quocunque Nomine appellatum, soli Civitati, et Nemini alteri, tam intra Moenia, quam etiam in Palanka, (qua aequè in Territorio Civitatis existente) competit: Hinc nullis pariter, prouti nec Clero, praeterquam ab antiquo Privilegiato, nec Comitatu, Nobili, Cameratico, aut Militi, nisi qui Jus concivilitatis solito more consecutus fuerit, tale commercium, aperte, vel occulte, ac directe, vel indirecte exercere, nec Vina externa, ad Educillandum sine praeavia apud Magistratum insinuationem introducere liberum erit; attentandum vero per quemcunque hocce educillandi beneficium plenam ipse Magistratus Civilis id impediendi, exturbandi habeat facultatem. Hinc juxta priores praefati Regni Nostri Hungariae Leges, non minus et Ultimae Diaetae Posoniensis Anni 1715. constitutiones, Militares, maxime autem eorundem Laniones, Caupones, Inspectores, nec minus et Armamentarii, in praedictum Magistratus Civitatis, ipsorumque Civium, et Dominorum Terrestrialium ab exercendo quocunque Macello, vel Educillo inhibiti sunt. Postulatum Jus braxandi, et extruendi Braxatorii memoratae Civitati Szegediensi, ad instar aliarum Liberarum, ac Regiarum Civitatum, et Dominorum Terrestrialium, cum in finem privative conceditur, ut eadem Civitas (medio ejusmodi Civitatis Proventuum) incumbentes sibi Erogationes facilius superare, successiveque in perfectiorem statum pervenire queat. — Pro bono porro, et publico commodo Civitatis, singulis Angariis, intra Annum per 14. dies, sola Civitas haec usitati Jure educilli fruatur, interea vero, nulli Civium, nisi in Diversoriis, pro solis divertentibus educillare Liberum erit. Omnes tam Militares, quam Camerales Officiales, et alii, non minus Graeci, alique, qui fundos Civiles possident, aut Quaestum, et Artes Mechanicas exercent, de Lege Regni, et juxta Diaetalem Resolutionem ipsius antelati Consilii nostri Aulae Bellicae interventam approbationem, onera realia, et communia, proportionate cum Civitate praestare teneantur, catenusque dicta Civitas ne turbetur. In suis porro propriis territoriis Jus Pascuationis, et ab illis, qui in dictae Civitatis fundo pascuis fruuntur, obvenientes praestationes exigendi, Venationes item, majorum pariter, et Minorum piscium piscationis, cum Reditibus similium piscationum, ac ibidem comprehensis Molendinis, aliunde ad Civitatem, vel privatos Cives pertinentibus, nec non Jure Ripparum, Portus sive Trajectus Tybiscalis, Vectigalisque tam a Navium statione, tum etiam transmigrantium Rebus, et Personis Vectigalium Solutioni obnoxii colligendi; Praeterea diversoriis, Tabernis, Pharmacopoliis, uti ex Physico, seu Medico ordinario pro Communitate suscipiendo, ac etiam Officina pistrina, Domibus, seu aedificiis ad cocturam, seu exustionem Laterum, seu Tegularum extractis, et extruendis, cum fructu inde emergente, uti et omnibus Proventibus, aliisque locis publicis, pro Communi Civitatis Bono applicandis, Theatris videlicet Domibus Jaculatoriis, aliisque locis publicis prospiciendi; Jus item, ut praetactum est, braxandi cum facultate ad extraneam, et alienam Cerevisiam invehendam, erga tamen jam practicatum nonnullorum grossorum, pro Xenodochii duntaxat Conservatione, colligendorum concedenda, pro memoratis Civibus salvum et illaesum permaneat. Incumbet etiam Magistratui pondera, et Mensuram, aridorum, et liquidorum observare, ac hunc in finem libram etiam publicam, et Mensuram Legalem erigere, et statuere. Et his injuste utentes, et defraudantes quoque punire, nec non in ordinariis Nundinis, forisque publicis, ad actus Tumultuarios, et Violentos curam habere, ad Opera quoque et manufacturas, ut sine dolo, fuco, et fraude, sed et juxta cujuslibet artis Leges solidae sint, attendere, et providere. Cives etiam et Incolas in medium sui recipere, Judeos, et Zingaros admittere vel non admittere, super orphanos, et

Bona eorum curam habere, Tutores, et Curatores Rationibus dandis obnoxios constituere. De Pergulis Stationibus, venditisque Pecoribus moderatam, ac alibi etiam consuetam collectam; ac Telonium penes speciale superinde obtentum benignum Privilegium nostrum exigere. Parochum, seu Plebanum cum beneficiis, et Oneribus caconice legalibus denominare, et cui competit praesentare, Cives ipsos pro Communi Civitatis necessitate, et ad Jurisdictionis tuitionem, ad praestandas operas adigere, collectas iisdem Legibus Regni conformes, ac in Reliquis etiam Liberis, Regiisque Civitatibus Receptas, imponere, et municipalia inter se statuta, constitutionibus tamen Patriis minus contraria, condere. — Denique Jure Caducitatis, et Retractus, Jurisdictioneque privative in Civitate, ejusque Territoriis, Magistratualique Judicatu, tam in politicis Civilibus, et Criminalibus, virtute Juris Gladii eidem plene competentis cum potestate, super quibuscunque delictis cognoscendi, incaptivandi, et exequendi, signaque Jurisdictionalia erigendi, in Criminalibus quidem sine appellatione, juxta Leges Regni, ac Jura Municipalia, et communia; Salva ad sedem Tavernicalem, juxta veterem usum, et consuetudinem provocatione, uti, frui, et gaudere. Judicatu porro Magistratuali, Omnes, et Singuli Cives, et Incolae, cujuscunque Nationis, et signanter quidem Rasciani, et Judaei (qui non in alterius, quam ipsius Civitatis Protectionem, seu Jurisdictionem amplius assumi possint) ac alii universi, seu ex officio, artificio, seu Quaestura viventes, quoad cunctas Causarum Species in proprio Territorio exortas, Civiles et criminales, Reales, et Personales, prout et Nobiles Respectu fundorum Civilium, subjacere, et communia Onera communiter ferre, et tollere debebunt, hoc per expressum declarato, ut Nemo a vera orthodoxa Romano Catholica Religione alienus in Concivem, ullo sub praetextu admittatur, aut toleretur. Praedeclarati demum Cives, hospites, et Incolae memoratae Civitatis Nostrae Szegediensis liberam, etiam Judicis, praesente nihilominus Regio Commissario nostro ad Restaurationem Magistratualem de more in aliis Liberis, ac Regiis Civitatibus nostris observato, exmittendo, Electionem in die consveto singulo biennio habituri sint, ita ut selectus Civium rite a Judice convocatus, in Domo Civica, Officiis prius Designatis, juxta Votorum pluralitatem in praesentia, ut praemissum est, Commissarii nostri Regii, Civium Oratoris, et Jurati Notarii singillatim a Civibus colligendorum, vel priorem confirmare, vel alium ex Senatu electum, medio etiam Juramenti ordinarii, in Parochiali Ecclesia ante altare desumendi, in festo Divi Georgii Militis, et Martyris denominare valeat, similiter Magistratus ex Numero 12. Senatorum, uno vel alio demortuo (quem locum usque ad praecitatum Electionis Terminum vacare oportebit) alterum idoneum, habita virtutis, et prudentiae Ratione, in locum ejus eligendi, ac coetera Munia Civilia distribuendi, curam super Proventibus Civitatis habendi, et ab Officialibus debitas Rationes exigendi et exequendi habeat facultatem. Hoc tamen per expressum declarato, quod si quis piam Senatorum contra Jura Senatus, vel etiam Officium suum, quodpiam delictum commiserit, propter quod vel a functione sua suspensionem, vel plane amotionem mereretur, semper praeviae desuper Cancellaria nostra Regia Hungarica genuine, et circumstantialiter informanda, et ab ulteriori benigna Ordinatione nostra, Eidem Magistratui praestolandum erit. Per expressum volumus etiam, et declaramus, ne ullus alius, sive Militares, sive Camerales Officiales nostri, nec etiam Comitatus, cum praejudicio Legum, et dictae Civitatis nostrae Szegediensis quampiam Jurisdictionem exercere, Judicium contra Cives ferre, vel aliis actibus Jurisdictionalibus, praeter Lege definitos, et Comitatus etiam attributos, in specie Vectorum illegalium, in eos procedere, et semet immiscere, vel Solutione accisarum, ad instar Rusticorum aggravare, ac in exequendo actu Criminali, in portis, seu alibi Judicium Civile impedire praesumant, cumque Justi pro injustis, ac innoxii pro Reorum excessibus non debeant quoquo modo impediri: hinc prout sepefatos Incolas, Hospites, et Cives praefatae Civitatis Nostrae Szegediensis, ubique locorum, propter aliorum Debita, in persona, vel Rebus suis arestarti, et detineri facere, imo et Debitorem Civem absque postulata praevie, et denegata Justitia turbari, et arestarti cautum omnino, et vetitum esse volumus, ita a quibus-

libet Vectigalibus, Tributis, Teloniis, et Tricesimis, intra ambitum praefati Regni nostri Hungariae, prout et Violenta in Domos ipsorum invitis hospitibus (propter Magistratualem Assignmentem) ejuscunq[ue] Conditionis hominum condescensio[n]e, Quarteriis, ex hospitalitate, antiqua eorum, et Reliquarum Liberarum, ac Regiarum Civitatum nostrarum libertate id exigente, exemptos, et supportatos esse declaramus, ita tamen, et ea Conditione, ut praerepetiti Cives, Incolae, et hospites, in omnibus aliis Civitatibus nostris Regiis se conformare, et ab ingratitude, et infidelitatis nota, et macula, sub poena amissionis, et ablationis horum, ac aliorum omnium Privilegiorum, et Libertatum suarum perpetuo sibi cavere, hocque insigne beneficium, et non Vulgarem Gratiam, et Clementiam Nostram in ipsos collatam de Majestate Nostra, haeredibusque, et Successoribus Nostris Legitimis videlicet Hungariae Regibus, omni fide, constantia, et fidelitate jugiter demereri studeant, et debeant. Imo acceptamus, approbamus, roboramus, ratificamus, confirmamus, explanamus, et indulgemus; Salvo Jure alieno, potissimum vero Ecclesiarum DEI. — — Quo vero perpetuum, et celebrius hujus nostrae Benignitatis et Clementiae erga praefatam Civitatem nostram declaratum exstet Documentum, eodemque pleniore beneficio decorata, clarius in oculos incurrat hominum, antiqua Armorum ejusdem, quibus ante hac dudum a Divis olim Hungariae Regibus concederata, et nobilitata ac iisdem ab Anno adhuc Millesimo Ducentissimo usa fuit, Insignia quae quidem injuria, et vicissitudinibus superiorum temporum, ab iisdem fatali quocunq[ue] modo deperdita, recenter tamen in Anno Millesimo Septingentesimo Quarto per Piscatores ex Fluvio Tycio, seu Tybisco, casu omnino fortuito, et insperato Retibus extracta, ad manus modernorum Civium et Hospitum nostrorum reddita, ac coram Nobis in specie producta, attrita quamvis, verum effigiem cum una Circumferentia seu inscriptione: „Sigillum Regiae Civitatis Szegediensis,“ et praenotatum Annum clare repraesentantia clementer approbavimus, ac in vicem ejusdem, velut vetustate temporis attriti, in Conformitate ejusdem novum Sigillum effigendi, et in hanc uti sequitur formam imposterum etiam futuris, ac perpetuis semper Temporibus, ad usum Cerae rubrae, in quavis Sigilli eorundem impressione Benigne concesserimus: Scutum videlicet Militare erectum bipartito divisum, in cuius dextra duo Fluvii, Tybiscum et Marusium designantes, in Ceruleo Campo decurrere et defluere, in Sinistra vero Scuti Partibus dimidiata Aquila, cum ala expansa, et pede deauratum sceptrum ungvinenses tenente, in Albo Campo naturaliter depicta esse cernuntur, ac in Circumferentia, seu circulo rotundo ex viridi Laura constante, totam Scuti peripheriam ambiente, Sequentia verba auro depicta: „Sigillum Regiae Civitatis Szegediensis 1200.“ leguntur. Scuto demum incumbentem Galeam Militarem clatratam, seu adaptam Regio Diademate, unum Candidum agnum supra Coronam stantem proferente ornatum. A summitate vero, seu congaleae Laciniis, seu Lemniscis, hinc candidis et rubris illinc vero flavis, et caeruleis, ad Scuti extremitates, se se placide diffundentibus, illudque ipsum decenter, ac venuste exornantibus; quemadmodum haec omnia in Principio seu Capite praesentis benigni Diplomatis nostri Pictoris edocta manu et artificio propriis et genuinis suis Coloribus clarius depicta, et ad oculos intuentium lucidius posita esse conspiciuntur. Decernentes, et ex certa Nostra Scientia animoque deliberata concedentes, ut memoratae Civitatis Nostrae Szegediensis Cives, Hospites et Incolae, ac eorum posteris, ac successores universi Sigillo ejusdem Civitatis praevio modo Armorum Insigniis notato, et exculpto universas, et quaslibet Litteras, quocunq[ue] de Causa, in medio eorundem emanandas, cera rubra Sigillare, hujusmodique Sigillo in Cera Coloris praenominati quibuscunq[ue] Litteris, ipsorum appensa, seu appressa perinde, sicut Litteris, seu Sigillo aliarum, ac Reginarum Civitatum Nostrarum cera Similis Coloris in Sigillo utentium vigor, et fides adhibeantur adhiberique debeant, effective et indubitanter. In cuius Rei memoriam, firmitatemque perpetuam, praesentes Litteras Nostras secreti Majoris Sigilli nostri impendentis, quo ut Rex Hungariae utimur, munimine roboratas, iisdemque Civibus, et Incolis annotatae Civitatis Nostrae Szegediensis, pro ipsis eorumque posteris et Successoribus in aevum valituras dandas duximus et

concedendas. — Datum per Manus Fidelis Nostri nobis sincere dilecti spectabilis, ac magnifici Comitis Nicolai Illésházy de Eadem Haereditarii in Trencsin ejusdemque, et Liptoviensis Comitatum Perpetui Supremi Comititis, Actualis Intimi Consiliarii Nostri, et per dictum Regnum Nostrum Hungariae Aulae Nostrae Cancellarii, in Castro Nostro Laxenburg Die vigesima prima Mensis Maji Anno Domini Millesimo Septingentesimo Decimo nono, Regnorum nostrorum Romani Octavo, Hispaniarum Decimo sexto, Hungariae vero Bohemiae et reliquorum Anno aequo octavo. Reverendissimis, Serenissimo ac Venerabilibus in Christo Patribus, Dominis, Christiano Augusto Duce Saxonice, Principe, Metropolitano Strigoniensis, ac Emerico e Comitibus Csaky Colocensis et Bacsensis Ecclesiarum Canonice unitarum Archi Episcopis et S. R. E. Presbyteris Cardinalibus, Comite Gabriele Antonio Erdödy Agriensis, Praelibatis Christiano Augusto Jauriensi, et Emerico Csaky Varadiensis Administratoribus, Comite Ladislao Adamo Erdödy Nitriensi, Fratre Emerico e Comitibus Eszterhazy Zagradiensi, Comite Ottone Joanne Baptista a Wolkra Veszprimiensi, Fratre Ladislao e Comitibus Nadasy Csanadiensi, Comite Francisco Wilhelmo a Nesselrod Quinque-Ecclesiensi, Georgio Ghillányi Thinniensi, altero Georgio L. R. Mártonffy Transylvaniensi, Petro Bakies Bosnensi; Francisco, Josepho Vernich Sirmiensi; Nicolao Podmajevics Segniensi, et Modrusiensi seu Corbaviensi, Comite Michaeli Friderico ab Altham Vaciensi; Emerico L. B. Pongrácz el : Pharensi, Stephano Kazó el : Belgradiensi; Andrea Kürtösy el : Traguriensi; Comite Paulo Forgács el : Rosonensi; Stephano Kantor El : Tribunicensi, et Paulo Spätzay el : Arbensi; — Eppis Ecclesias Dei feliciter gubernantibus. Item Spectabilibus ac Magnificis Comite Nicolao Pálffy ab Erdöd praefati Regni Nostri Hungariae Palatino, Judice Cumanorum Aurei Velleris Equite, et Locumtenente Nostro Regio, Comite Stephano Koháry de Csabrágh, Judice Curiae Nostrae Regiae, Comite Joanne Pálffy a praedicta Erdöd, antelatorum Regnorum Nostrorum Dalmatiae, Croatiae, et Slavoniae Bano, Comite Sigismundo Csaky de Keresztszegh Tavernicorum, Comite Marco Czobor de Czobor, et Mihály Janitorum, Illustri S. R. I. Principe Michaeli Eszterházy de Galantha Curiae, Comite Francisco de Batthyány, perpetuo in Németh Ujvár Pincernarum, Comite Joanne Kéry de Ipolykér Agazonum, Comite Joanne Draskovich de Trakostyán Cubiculariorum, Comite Petro Zich de Vasonkeő Dapiferorum Nostrorum Regalium per Hungariam Magistris, ac praelibato Comite Nicolao Pálffy a repetita Erdöd, Comite Posoniensi. Caeterisque quamplurimis totiesfati Regni Nostri Hungariae Comitatus tenentibus et honores. *Carolus* m. p. — Comes Nicolaus Illésházy m. p. — Josephus Si-gray m. p.

XXIV. Épen e soraink írása közben rendszeresítettik Szegeden cs. kir. *rendőr biztossági* hivatal is, melly a budapesti cs. kir. rendőrigazgatóság hatósága alá helyezve teljesíteni a messze vidék közbátorsága érdekében bizonyára üdvös hivatalos működését.

XXV. Térkép. Térképünkön adjuk Szeged város belterületét, — roppant külterületét majd Csongrád vármegye térképén, mint annak ugy is lényeges részét leendő alkalmunk felmutathatni.

N A G Y - V Á R A D .

„Testis est tota antiquitas, in qua frequens ubique est Varadiney memoria, cum tot sint fere eorum ex defensa fortiter et conservata patria trophea ac victoriae, quot a principio in eam Barbarorum incursiones numerantur.“

Somlői *Báthory* Kristóf,
erdélyi fejedelem, 1580-ban kiadott
szabadalmi levelében.

„Az Christus mondgya, iertec en hozzam,
Mit futunc Romaban, Boldogasszonyhoz Coloniaba,
Onnan a nagy Ágba bolcsos helyekre,
A szent Jakobhoz a Compostellába :
A kinek nintsen annyi költsége,
Mennyen csak Batara a vagy Kassára,
A vagy Váraddá, a vagy csak Darnóra.“

Enekec három rendbe külömb külömb
felec. Detrekeo Varaba M.D.LXXXII.

87. l. (kiadva Bornemisza Péter ágost.
vall. prédikátor által.)

„Varadinum — neque auro Transylvanico, neque ferro barbarico a fide
Caesaris (Rudolphi) avelli potuit.“

Keresztúry,
Comp. Descriptio fund. ac vicissitudinum
Ep. et Cap. Magno-Varadinens. Magno-
Varadini T. II. 1806. 55.

I. Elneveztetése.

Várad (németül *Gross-Wardein*, deákul *Magno-Varadinum*, oláhul *Oradia-Mare*) eme hazánk legrégibb, legszebb s legnevezetesebb városa *elneveztetésének* eredete mindeddig felderítve nincs. Keresztúry a szláv „*Belarad*“ fehér várat értelmző szótól származtatja épen úgy : miként a „*Surungrad*“ szótól Csongrád eredett.¹⁾

II. Történeti adatok.

Eredetét Váradnak *Bonfin*²⁾ szent László királynak tulajdonítja, — *Lazius*³⁾ pedig szent Istvánnak. Újabbkori íróink közül *Keresztury*⁴⁾ is, — mint a nagy-várad-i püspökség keletkezte felől alább előadandóknál látandjuk, — nem megvetendő indokok alapján a nagy-várad-i püspökséget sz. István első királyunk által alapítványozottnak állítván, magának a városnak is akkoriban már léteztét, vagy legalább ugyancsak a szent király általi építését következteti; az mit ez utóbbi állítás ellenében t. *Podhradsky*⁵⁾ ezen szavakkal felhoz : „Ha Várad, már sz. István idejében fennállott volna, megemlítené azt a *névtelen jegyző*; minthogy azokat a tájakat igen pontosan leírta;“ azért nem látszik elfogadhatónak, mert épen a t. *Podhradsky*⁶⁾ szerint abból, hogy Pestet öscinknek a Dunán első

¹⁾ „Si *Surungrad* Anonymi in *Csongrad* commutari potuit; non video cur *Belarad* simili, ac saepe usitata metamorphosi in *Várad* migrare non poterit.“ — I. Compendiaria Descriptio Foundationis ac Vicissitudinum Episcopatus et Capituli Magno-Varadinensis. M.-Varadini 1806. I. k. 12. l.

²⁾ I. Lib. IV. Decad. II.

³⁾ I. Lib. XII. Sect. 2. Cap. I.

⁴⁾ I. i. m. 1—3. l.

⁵⁾ I. Szent László királynak és viselt dolgainak históriája. Budán 1836. I. köt. 64. l.

⁶⁾ Buda és Pest szab. k. városoknak volt állapotjokról. Pest. 1833. 51. l.

átkelése leírásában ugyancsak a *névtelen jegyző* meg nem emlité, Pestnek akkoriban még nem léteztét következtetni nem lehet. — Bizonyosabbnak tudjuk történeteinkből azt, miszerint sz. Lászlónak halála után több királyok is különösen kedvelték ezen várost, s temető helyöktől választották. Az utóbb nevezett király felől pedig jelesen azt olvassuk *Bombardi* topographiájában ¹⁾ — miszerint vadászatot tartván e tájon, égből sugallatot nyert: hogy a gyors lefolyásától „sebes Körös”nek nevezett folyam közelében, a magyarok Nagyasszonya tiszteletére szentegyházat, s e körül várost építene; engedett e sugallatnak a szent király, s a nagyszerű szentegyház 1089-dik évben a kúnok legyőzése után nem csak felépítve, de melléje II. Orbán pápa jóváhagyásával püspökség s káptalan alapítva lön; — csakhamar ezután 1095-dik évben — a maga építette szentegyházba temetettek el a szent király tetemei; „Sacrum Thaumaturgi fundatoris corpus impositum curru ad hanc Dominae Suae aedem sine jugalibus devehit summa cum admiratione conspectum est.” ²⁾ Ide temetettek továbbá az Egerben meghalt II. István, II. Endre, IV. László, Beatrix I. Károly második hitvese, Mária Zsigmond király hitvese és maga Zsigmond király is. — A szent László király után következett királyok alatt keletkezett nagyszámu (néemlyek szerint 70—72) kolostorok s szentegyházak különösen emelék a várost, mellyben ezenfelől 1214-től kezdve 1235-ik évig, „az igazságnak tüzes vassali vizsgálása” eszközöltetett. ³⁾ — De ekkénti virágzása Váradnak legelőször IV. Béla alatt, 1241-ben, a tatárok pusztításának esett áldozatul; ugyan is a hazát kegyetlenül pusztítva átkoválygó tatároknak közelgése felől értesült Váradiak, Dalmatiába menekült főpapjaik példáját követendők már már odahagyák tűzhelyeiket, midőn csel által elámitatva, áldozatul esének a tatárok vérszomjának. Kik már a Sajónál történt szerencsétlen csata alkalmával a királyi pecsétet kezükre kerítvén, ez alatt az elfogott egyháziak által szerkesztetett levelet küldének a Váradiakhoz, őket minden

„Hazánk némelly tudósai — mond a t. cz. szerző Anonymusnak ez alkalommal (őseinknek a Dunán átkelésakor) — Pest nem említését arra veszik, hogy e város akkor még nem áll vala; mert azt mondják, ha azon időben már nevezetes lett volna, emlékezne róla. De ebből Pest nem létét még nem következtethetjük.”

¹⁾ I. Topogr. Mag. Regn. Hung. Libr. VII. §. II.

²⁾ I. U. o.

³⁾ Erről alább tüzetesen szólandunk.

bántalom ellenében biztosítva honmaradásra felhívók; hívének a Váradiak; sőt ennek hallatára az egész szomszéd vidék lakossága tömegestől sereglett Várad — mint akkoriban elhiresült város falai közzé, melynek vára mindünnen mély sánczokkal, s védtornyokkal környezve vala; — most véletlen rohaná meg a tatár-csoport Várad külvárosait, olly annyira, hogy lakosainak a várba menekülésre, avagy futásra sem jutott idő. A tatárok kegyetlensége, mint egyebüitt, itt sem ismert életkor vagy nem között különböztető kiméletet, sőt hogy a várba zárkóztak is zsákmányul jussanak: Várad odahagyását színelve néhány napi távolságra elvonulának, mire a várbeliek biztosságukat véelve, elhagyott külvárosi lakaikba visszaköltözének, de alig élvezheték nyugalmaik első perczeit, midőn nem remélve megrohantattak s majd mindannyian áldozatul estének, sőt maga a vár is kitartó erős ostrom folytán szinte birtokukba jutott. A vár lakosai közül csupán *Rogérius* kanonoknak sükerült futással, s az erdők sürrübe rejtődzgetéssel megmenteni életét, hogy máiglan olvasható irományaiban örökíthesse utókorának saját s kortársai siralmas szenvedéseit. — A hazát három éven át kegyetlenül pusztító tatárok zaklatásai elől menekülhetett lakosokat majd döghalál, majd éhség fogyasztá; nem csoda tehát, hogy a romokba süllyesztett Várad felüdülhetése alig alig eszközölthetett, vajmi gátoltatván ebben a kunoknak pusztitgatásai, s csakhamar a III. Endre, Otto, s I. Károly királyaink korából ismeretes belvillongások által. — Kedvezőbb idők következtek I. Lajos, Zsigmond királyaink alatt Váradra nézve; olly annyira: hogy a nagy Mátyás alatt „oppulentissima Civitas“nak nevezteték, és „quae felix appellabatur et nuncupata erat;“¹⁾ de ugyan csak a nagy király alatt újra gyász napjai bekövetkezének Váradnak; míg ugyan is Mátyás a lengyelekkel harczolt, a kereszténység legdühösebb ellene, a török 1474-ben olly igen kegyetlenül rohanta meg, hogy az addig „boldog“nak nevezett városból, miként az epitaphium már fentebb felhozott szavai mondják,²⁾ a legboldogtalanabbá lön;³⁾ — a Len-

1) I. *Kovachich* Scriptores rerum Hung. minores Budae 1798. T. II. 11. l.

2) I. U. o. Epitaphium super excisione urbis Varadiensis:

„Dor Febru factis succumbit plebs pia Thurcis

Peciatum populi plangit clades Varadini.“

3) Sternuntur senes, depopulantur adultae, decolantur juvenes, et virgines, praeclaraeque dominae, et mulieres occiduntur, et moriuntur parvuli, haec tan-

gyelországból visszatért király azonban mit sem mulasztott a szent város újbóli virágzását lehetőleg eszközölni; ebbeli gondos intézkedései közben sz. László egyházát is tetemesen gazdagítá. Jelesen épült s csinosodott ekkor a város, valamint a következő püspökök alatt is. Thurzó Zsigmond valóban, s a Mohácsnál elesett Perényi Ferencz, nem különben Czibák Imre, s több volt váradai püspökök egymással mintegy vetélkedének annak nevelése- s díszítésében.

A mindjárt felemlítésre következő korszakban Várad folytonos nyugtalanságok s zaklatások színhelyévé lön; minőnek igen természetesen lennie kellett, midőn ma alig Erdélyt, holnap a törököt, majd törvényszerű királyát kelle ismernie urának. 1538-ki febr. 24-én kötött meg Váradon ama béke, mellynél fogva a magyar korona birtokáért egymással küzdött, s ugyan azzal mindketten megkoronázott I. Ferdinánd s János egymást kölcsönösen magyar királyoknak elismerék; továbbá hogy a hódított ország-részeket birtokosaik megtartsák; János király halála után azonban Erdély egész Magyarországgal együtt Ferdinánd s maradékaira szálljon; azon esetben is, ha fia maradna, ki nőül Ferdinánd leányainak egyikét nyerendvén, atyjának családi javait „Dux Scepusiensis“ czimmel birandja. — De ezen a magyar történetben évszakot alakító béke keletkezését előző 1537-ik évet is fel kell említenünk; mint a melyben János király Kassa városának — a mint e város leírásában bővebben előadandjuk — valamennyi lakosait, kik csak életkoruk 7. évét meghaladták, — mint foglyokat hozatá Váradra.¹⁾ — Az említett békekötésre alig 2 év multával (1540 jul. 21.) meghalálozott János király; a mindent inkább mint az adott szó szentségét ismerő, halála előtt azt hagyá meg környező nagyjai- s fia választott gyámjainak: hogy az I. Ferdinánddal kötött béke-szövetség ellenére, országát kisded fia számára tartsák meg, ha mindjárt annak Szolimán segítségével kellene is eszközölnie. Ezek tehát a kisded János Zsigmondot Magyarország királyának „Magyarország választott királya“ czimmel kikiálták. — A Nagyváradon kötött s fentebb említett bé-

torum christicolarum, validissimus clamor, ululatus, et maximus fletus, tremet terra, jam timet populus in ea, tubicundatur terra sanguine, quasi rivulo fluctuatur, die cujus tertio Dorotheae transacto festo ignis voragine combussere“ sat. sat.

¹⁾ 1. *Wagner* Analect. Step. Tom. II. 53. 1.

kekötés illetően megszegéséből eredett, s hazánk évkönyveiből ismeretes villongások közben 1556-ban Várad is az özvegy királyné hadaitól ostromot szenvedett, melly közben I. Ferdinánd táborából Forgách vezérnek az ostromlott várba bejutnia sikerült, hol a mindennek hiányát szenvedett örséget, a császári segély-seregeknek nem sokára megérkezte felőli ígéretekkel bátor kitérésre buzdítá; csakhamar azonban Ferdinándtól, miután ez Konstantinápolyba békekötés végett küldött követeitől küldetésük süketelensége felől értesült, azon meghagyást vevén: hogy Váradot seregével együtt hagyja oda, ismételve megkisértett vitéz kirohanásai után, mellyek egyike alkalmával 400-nál több török maradt a csatatéren, főleg élelem hiánya miatt, a vár feladását, örségének szabad kivonulása mellett, teljesíteni kénytelenítettett. Várad ekként Izabella özvegy királyné birtokába jutott, s csakhamar úgy jeles épületei, mint a tudományok tekintetében is olly jelentőségre vergődött: hogy Bebek és Petróczi, János király fiának, János Zsigmondnak nevelői, Váradot tűzék ki a herczegnek kiképeztetése helyeül; s a következő időkben a várost csak nem szakadatlan erdélyi fejedelmek birták, kik gyakran itt laktak is. E közben 1572-ben — mint *Bethlen* Farkasnál¹⁾ olvassuk: Váradon született Báthory Zsigmond, s pedig azon órában, midőn a váradi főszentegyház tornyának gombja ledült „ipsa nativitatis illius hora — mond *Benkő* is²⁾ — fastigium turris Varadiensis se inclinasse,” honnan a fejedelemnek utóbb bekövetkezett sorsa előre megjósoltnak mondatik; s csak ugyan a hazánk törvényszerű fejedelmeinek, a török hatalmat hazánk romlására behívott erdélyi fejedelmekeli folytonos viszályait elég gyászosan örökitik évlapjaink! — Ily viszályok korából tűnik fel az 1598-dik év is. — Miksa császár és magyar király Nagy-Várad parancsnokát Király Györgyöt s lakosait Nyári Pál által felhívá: hogy a korábbi békekötések által törvényes fejedelmük irányában kötelezett hitükhöz hiven a várba s városba nagyobb örséget, élelmet, s egyéb védelmi készleteket befogadni ne vonakodjanak. Azonban Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem is Bocskai tanácslatára Cháky István küldötte által szinte mindent el-

1) I. Hist. Lib. VI. 255. I.

2) I. Transylvania Tom. I. 231. I.

követett : hogy visszatérvén száműzetéséből, fejedelmi jogai irányábani kötelezettségüknel fogva, a vár s város visszaadásával ne késedelmeskedjenek, s az ellennek elűzésére segédkezeket nyujtsanak. E két részről felhívások között Király s Korlatovits Gergely, kire a vár bizva volt, — úgy a várország s városbeliek sokáig nem tudák : melyik felhívásnak hódoljanak. A nagytekintélyű Derecskei Ambrus, váradi reformatus prédikátor, kéretett fel tanácsadásra, s ez határozott feletében kimondá : mikép illenék, hogy ők, pannoniai vérből származottak, mellőzve, sőt kárhóztatva az erdélyi könnyelműséget s állhatlanságot, a már egyszer adott ígélet szentségéhez hivek maradjanak, mind addig míg a császári követek által, önkezüleg aláírt esküleveleik vissza nem küldetnek. Elhatározzák erre tehát magokat a váradiak : hogy hiven maradandók esküvel szentesített ígéretükhöz, a várats várost, a közhaza sorsát szívéükön nem viselő elleneik ellen megvéendőik.¹⁾ S miután a külvárosokat, nehogy az ellennek szállásul lehessenek, önként lángoknak adák, tömegestől vonulának be a várba, mellynek falai között élet halálrai védelemre kész elszánt-sággal várdalák be a fentebb mondott év october havában Várad alá csakugyan megérkezett török szövetséges hadát Erdély, saját hasznukat kereső, fejedelmeinek, s mi különös találkozás az eseményeknek ! csak nem ugyan azon egy időben, sőt a napnak csak nem azon egy órájában szállotta meg a török had Várad táját, midőn a mieink Budát vették ostrom alá ; s mindkettőnek ostroma 30 napi sükertelen küzdelem után ismét ugyanazon egy napon hagyatott abban.²⁾ — A török — mint mondánk — october havában települt meg Várad alá, két sánczból kezdé a várat ostromolni, de a várbeliek heves tüze által viszonztatván, az ostrom nap és éj hosszant tartott ; mire a török fortély által gondolá czélját könnyebben elérhetni ; a várfalait titkosan aláásatni kezdette, azokat löpor által véletlen felvetendő ; de a vitéz várbeliek is, ideje korán értesülvén a czélozott csel felől, ellen irányban kezdének a várból a török tábor alá ásatni, miről az ellen mit sem sejtve, a földbe illesztett kényporát már fellobbantá, ennek

¹⁾ I. Istvánffy Hist. Lib. XXXI.

²⁾ I. ez ostromról bővebben Istvánffy-n kívül Wolf. *Bethlen Hist. Transylvaniae.* Tom. IV. 79., 89., 145., 155., 159., 170. sat. — *Pray Hist. Reg. Str. Aust.* 154. I. — *Ortelii Rediv* P. I. 243. I.

ereje azonban számított menetét ellen irányba változtatva az egész kísértési vállalatot meghiúsítá. — E közben a folytonos ostrom által tetemesen megrongált várfalakat a jancsárok leghevesebben megrohanák, de a vitéz várbeliektől hősiekséggel fogadtatva, hosszas kétes diadalu harczolás közben, az aradi várból török erő által kiszorított, s Váradra menekült *Selestei Ján.*, löporral tömött cserép csöveket s vászon-zsákokat szórattott le a vár falairól. De ez sem rezzenté vissza a törököt, sőt inkább annál hevesebben kezdék meg az ostromot, mellynek naponkinti folytatása mellett annál súlyosabban zaklaták a várban szenvedőket. Jól irányzott bombáik a főegyház tornyát harangjaival együtt iszonyú robajjal zuhantatták alá, s a golyók sűrűsége miatt ki sem mert többé az ostromlott vár földszinén maradni, s csak az ég különös csodájául említi fel *Istoánffy*: hogy a várba berepült golyók zápora közben szent László királyunknak a főegyház előcsarnokában létezett lovas ónszobra sértetlen maradt, midőn a környező falak mindenfelől több golyótól találtattak. — A várbeliek szenvedései s szorult helyzete felől jól értesült ostromlók részint erőhatalommal, részint a kivonulásra készeknek bántatlanságot ígérve, követelék a vár feladását. De sükertelen! Várad megvárakoztatá őket! Végső ostromot kezdének; már már meg is mászák a falakat, s ezek megtartásaért a leghevesebb csatába bocsátkozának a nem csupán falaikat védő, de övéik- s hazájukért harczoló várbeliekkel, ismét azt eredményezőkkel: hogy a drága vérrel megszerzett várfalak birtokából kihányt törökök messze táborukba, majd egészen Várad tájáról elvonulni kénytelenitettek. Ez utóbbi heves csatázás közben a vár ősz bajnok parancsnoka, a 70 éves Quirál (Király) György roppant golyó által találva, övéinek fájdalmára veszíté életét.

A Váradiak eme példás hűségét méltóan jutalmazá Rudolf császár, midőn a Váradiaknak annyi királyok- s erdélyi fejedelmektől nyert szabadalmaikat s kiváltságaikat a következő kegy-levéllal újból megerősíté:

„Nos RUDOLPHUS Secundus, Divina favente Clementia, electus Romanorum Imperator Semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Ramac, Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque Rex, Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Brabantiae, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, Marchio Moraviae, Dux Luxemburgae, ac Superioris et inferioris Silesiae, Vierthembergae, et Thecae, Princeps Sveviae, Comes Habsburgi, Tyrolis, Ferreti, Kiburgi, et Goritiae. Landgravius Alsatiae, Marchio Sacri Romani Imperii supra Anasum Burgoviae, ac superioris et

inferioris Lusatiae, Dominus Marchiae Sclavonicae, Portus Naonis et Salinarum. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit Universis. Quod fideles nostri Nobiles Joannes Borbély de Békes, et Stephanus Bornemisza suis et fidelium noster Prudentum et Circumspectorum Judicis et Juratorum, ceterorum Universorum Civium Civitatis Varadiensis nominibus et in personis exhibuerunt nobis, et praesentarunt, quasdam nonas litteras, partim Serenissimorum quondam Hungariae Regum, partim vero Vajvodarum Transylvaniae pro parte eorundem Civium confectas, et emanatas. Primas quidem Serenissimi quondam Principis Domini *Mathiae* Regis Hungariae exemptionales in duplici papyro patenter confectas, sigilloque ejusdem ab extra in margine inferiori consignatas. Quibus mediantibus, idem Serenissimus Rex Inhabitantes dictae Civitatis, et Oppidorum Olazy, Vadkert, et Velenze, a solutione Tricesimarum, et quorumvis Tributorum, eo usque, quousque Episcopatus Varadiensis prae manibus suae Serenitatis exstitisset, liberos et exemptos fuisse dignoscebatur. Secundas vero Serenissimae Dominae *Isabellae* Reginae Hungariae, similiter in duplici papyro patenter confectas, Sigilloque et manus subscriptione ejusdem ab intra in margine inferiori consignatas, quibus dictis Civibus Varadiensibus demandatur, ut Universos homines qui ex bonis aliorum quorumvis Magnatum et Nobilium ratione excolendi eandem Civitatem intraverint, benevole acceptare, et intromit-tere debeant. Tertias Serenissimi itidem quondam *Joannis* Regis Hungariae similiter in duplici papyro patenter confectas, sigilloque et manus subscriptione ejusdem ab intra in margine inferiori consignatas, quibus mediantibus iidem Cives Varadienses a Subministratione curruum pro itinerantibus sub praetextu negotiorum Regionum proficiscentibus exempti redduntur. Quartas Divi olim Imperatoris *Ferdinandi*, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. Regis, sanctissimae recordationis Domini, et Avi nostri observantissimi, praedecessorum videlicet nostrorum Divorum quondam Hungariae Regum, similiter in duplici papyro patenter confectas sigilloque et manus subscriptione ejusdem ab intra in margine inferiori consignatas, quibus mediantibus iidem Cives Varadienses a Judicatu quorumlibet Comitum, Vice-Comitum, Judicumque Nobilium, ac etiam Officialium praefatae Arcis Varadiensis exempti fuisse dignoscebantur. Quintas ejusdem Domini et Avi nostri, modo superioribus simili confectas, quibus praefati Cives eorumque homines et familiares ab arrestatione et detentione quorumvis, praesertim pro debitis et delictis alienis liberi pronuntiabantur. Sextas ejusdem Domini Avi nostri observandissimi in simplici papyro patenter confectas, Sigilloque et Chyroglypho ejusdem ab intra in margine inferiori impressivè roboratas, quibus mediantibus per eundem Dominum et Avum nostrum Episcopis Varadiensibus, eorumque Officialibus demandatum fuisse dignoscebatur, ne videlicet ipsi Episcopi eorumque Officiales, vel alias quispiam contra antiqua praefatorum Civium privilegia per divos olim Hungariae Reges ipsis concessa, vina sua super ipsos educillare facere audeant. Septimas *Sigismundi Báthory* de Somlio, patenter in duplici papyro confectas, sigilloque, et manus subscriptione ejusdem ab intra in margine roboratas. Quibus mediantibus iungitur ut Nobiles in dicta Civitate Varadiensi domos a censu publico exemptas et Nobilitates non habentes, ratione earundem domorum Communia Civitatis onera subire teneantur. Octavas ejusdem *Sigismundi Báthory* praeceptorias modo superioribus simili confectas, quibus mediantibus iidem Civibus innuitur, ut Universi libertini opifices Manuarii alique Maentranici in eadem Civitate Varadiensi degentes, et de Nobilitatione atque exemptione ipsorum nullas litteras habentes, ad quorum vis tributorum, Censuum, taxarumque solutionem per eosdem Cives Varadiensis cogi et compelli possint. Ultimas Spectabilis et Magnifici quondam *Christophori Báthory* de Somlio, Vajvodae Transylvaniae, et Siculorum Comitum, in pergamento patenter confectas, sigilloque impendenti ejusdem et Manus subscriptione eiusdem roboratas, quibus mediantibus antiqua dictae Civitati Varadiensi Arena renovata, et denuo eisdem Civibus libertates quaedam concessae fuisse dignoscebantur. Supplices iidem Joannes Barbely de Bekes, et Stephanus Bornemisza, suis ac praefatorum Judicis, Juratorum, ceterorum que

universorum Civium et Incolarum dictae Civitatis Varadiensis, Majestati nostrae humillime, ut easdem universas literas omniaque et singula in iisdem contentas, ratas, gratas, et accepta habendo, Literisque Nostris Privilegialibus de verbo ad verbum, sine diminutione et augmento aliquali inseri, et inscribi facere, ac pro praefatis Judice, Juratisque, et coeteris universis Civibus, et Incolis, dictae Civitatis Varadiensis eorumque haeredibus et successoribus Universis perpetuo valituras gratiose confirmare dignaremur. Quarum quidem Literarum Tenor talis est.

„Nos MATTHIAS DEI Gratia Rex Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus Expedit Universis. Quod nos cum ad non nullorum fidelium nostrorum humillimae supplicationis instantiam per eos pro parte fidelium Nostrorum Circumspectorum Judicis et Juratorum caeterorumque Civium et Inhabitorum ac totius Communitatis oppidorum Olazy, Vadkert, et Velenze vocatorum, nostrae propterea porrectae Matti tum etiam pro meditatione considerantes devastationes et desolationes eorundem oppidorum quas his proximis temporibus, per aevissimas Turcos, nostros et Regni Nostri precipuos aemulos susceperunt, et nihilominus, ut desolationes hujusmodi in dies restaurari, et cotu hominum ipsa Oppida augeri queant, eosdem Judicem et Juratos, caeterosque Cives et Inhabitores ac totam Communitatem dictorum Oppidorum praesentes et futuros a solutione Tricesimarum et Tributorum nostrorum Regalium, ubivis in bonis nostris et signanter Episcopatus Ecclesiae Varadiensis, et Capituli ejusdem, Ecclesiae praecipue in Civitate Varadiensi, et aliorum quorumcunque tam in terris, quam super aquis habitorum, de quibuscunque mercibus animalibus, et rebus ac bonis eorum venalibus aliisque quibuscunque et cujuscunque generis et speciei scilicet existant, propriis duntaxat, ubicunque per dictum Regnum nostrum Hungariae, et partibus sibi subjectis, ac in quibusvis locis hujusmodi Tricesimarum et Tributorum nostrorum Regalium, nec non Episcopatus et Capituli praedictorum et aliorum quorumque facienda et exigi solita usque tempus illud, quousque dictus Episcopatus Varadiensis in Manibus nostris Regiis habeatur, gratiose duximus eximendos et supportandos, imo exigimus et supportamus praesentium per vigorem. Quo circa vobis fidelibus nostris Universis et Singulis Comitibus Tricesimarum, nec non Tricesimatoribus et Tributariis Nostris et aliorum quorumcunque, Signanter vero Episcopatus et Capituli jam praefatorum in Regno Nostro Hungariae praedicto et partibus sibi subjectis, ubivis in locis hujusmodi Tricesimarum et Tributorum existentibus, nunc constitutis et in futurum constituendis praesentes visuris, harum serie firmissime mandamus, quatenus a modo imposterum, tam diu, quousque dictus Episcopatus Varadiensis in Manibus nostris habeatur, quoscunque Cives et Inhabitores, nec non mercatores, et totam Communitatem dictorum Oppidorum Olazy, Vadkert, et Velenze, in quibuscunque locis Tricesimarum et Teloniorum Nostrorum nec non Episcopatus et Capituli praefactorum, signanter vero in dicta Civitate Varadiensi, et aliorum quorumcunque, ubicunque per dictum Regnum Nostrum Hungariae et partibus ut praemittitur sibi subjectis, habitis, ad solvendam de quibuscunque mercibus, animalibus, et rebus, ac bonis eorum venalibus, aliisque, quibuscunque, cujuscunque generis scilicet, et species existant propriis duntaxat, quamecunque Tricesimam, et Tributum quodcunque contra formam praemissae Nostrae gratiosae exemptionis aretare et compellere, aut eosdem ratione non solutionis hujusmodi Tricesimae et Tributi in personis, rebusque et bonis eorum quibusvis impedire, turbare, et molestare, aut quovis modo damnificare, nusquam et nequaquam praesumat, et nec sitis ausi modo aliquali, gratiae Nostrae sub obtentu. Praesentibus, annulari Sigillo Nostro impressivo consignatis, perlectis exhibentibus restitutis. Datum Budae sabbato proximo post Festum Paschae Domini Anno ejusdem Millesimo Quadragintesimo Septuagesimo quarto. Regnorum Nostrorum Anno Hungariae decimo septimo. Bohemiae vero quinto.“ — Secundarum tenor talis est :

„ISABELLA DEI Gratia Regina Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. Fidelibus nostris Prudentibus Circumspectis Ambrosio Zeöres Judici, nec non Ju-

ratis et toti Senatui Civitatis Nostrae Varadiensis, Salutem et Gratiam. Quoniam nos et filius noster Serenissimus volentes illam vastitatem, in quam Anno proxime elapso ista Civitas nostra Varadiensis per conflagrationem et combustionem eiusdem devenit, restaurare et pristino Statui restituere: fidelitatibus vestris harum serie firmiter committimus et mandamus, quatenus acceptis praesentibus, universos homines, qui ex bonis aliorum quorumvis Magnatum et Nobilium, gratia incolandi eandem Civitatem Nostram Varadiensem intraverint, benevole acceptare, et intrmittere, ac eosdem contra quoslibet violentos impeditores, turbatores tueri, protegere, et defendere, modis omnibus debeatis, et teneamini, Auctoritate nostra, praesentibus vobis in hac parte attributa. Secus non facturi. Datum Thordae vigesimo quarto die Martii, Anno Domini Millesimo Quingentesimo Quinquagesimo octavo.“ — *Tertiarum* tenor talis est :

„JOANNES Secundus Dei Gratia electus Rex(?) Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. Significamus tenore praesentium quibus expedit universis. Quod cum intelligamus ex supplicatione fidelium Nostrorum Prudentum Circumspectorum Judicis et Juratorum Civitatis Nostrae Varadiensis non sine gravi querela, nobis facta, plerosque ex familiaribus nostris, et alios etiam itinerantes, quandoque autem non negotiorum, nostrorum, sed propriorum vel aliorum conficiendorum gratia iter capientes, nullis Literis a nobis habitis, ipsos Judicem et juratos Cives, praetextu negotiorum nostrorum ad dandos sibi Currus, et equos cogere et adstringere, ne hujusmodi non necessario onere iidem Judex et Cives aggraventur: Annuimus et concessimus eisdem, ut post hac cursoribus et Viatoribus his, qui literas Salvi conductus non habuerint, currus et equos dare et ordinare non teneantur, neque sint adstricti, imo annuimus harum nostrarum Vigore et Testimonio literarum. Datum in Civitate nostra Alba Julia, vigesima prima die Mensis Julii. Anno Domini Millesimo Quingentesimo Sexagesimo Secundo.“ — *Quartarum* tenor talis est :

„FERDINANDUS Divina favente Clementia Romanorum, Hungariae, Bohemiae etc. Rex, semper Augustus, Infans Hispaniarum, Archidux Austriae etc. Fidelibus nostris Universis et Singulis, Magnificis Egregiis, et Nobilibus, Comitibus, Vice-Comitibus et Judicibus Nobilium quorumcumque Comitatum Regni Nostri Hungariae, nec non Officialibus Arcis Varadiensis, modernis et futuris praesentes nostras visuris Salutem et Gratiam. — Exposuerunt Majestati nostrae per Nuncios et Supplicem libellum fideles nostri Prudentes et Circumspecti Judex et Jurati, caeterique Cives et Incolae Civitatis Varadiensis, quomodo ipsi haberent Certas Literas et Privilegia a Serenissimis quondam Hungariae Regibus Nostris Praedecessoribus ipsis datas et concessa, quorum vigore a Judicatu quorumlibet, Comitum, Vice Comitum, Judicumque Nobilium, ac etiam officialium Arcis praefatae Varadiensis, perpetuo exempti haberentur, neque alibi, quam eorum Judicibus ipsorum in Causis comparere deberent, essent tamen certi ex vobis qui hujusmodi Privilegia et libertates eorum non curantes, eosdem Cives judicio, iudicantique suo adstrare, et comparere cogerent in derogationem jurium et libertatum suorum manifestum, Supplices nobis humiliter, ut eis in hac re gratiose prospicere dignaremur, et non pateremur ipsos juribus suis destitui. Quorum humili supplicatione accepta, volentes eorundem Civium et Incolarum dictae Civitatis Varadiensis, aliorumque fidelium subditorum nostrorum jura et libertates conservari facere, fidelitati vestrae, et vestrum singulis, harum serie firmiter committimus, et mandamus: Quatenus rebus, sic ut praefertur stantibus et se habentibus, a modo imposterum, annotatos Cives et Incolas Varadienses in eorum antiquis libertatibus et privilegiis conservare, neque eos contra jura ipsorum ad agendas coram vobis causas, vestroque adstare iudicatu compellere praesumatis, sed si quispiam contra ipsos vel aliquem eorum quidquam juris, vel actionis habet, vel habuerit, id coram Judice praedictae Civitatis Varadiensis iuridice prosequatur, qui ex parte illius iudicium et justitiam debitamque satisfactionem impendere tenebitur, prout dictaverit ordo juris. Secus non facturi. Praesentibus perfectis exhi-

bentibus restitutis. Datum Sopronii decima Octava mensis Maji. Anno Domini Millesimo quingentesimo quinquagesimo tertio.“ — *Quintarum* tenor talis est :

„FERDINANDUS Divina favente Clementia, Romanorum, Hungariae, Bohemiae etc. Rex Semper Augustus, Infans Hispaniarum, Archidux Austriae etc. Fidelibus Nostris Universis et Singulis Dominis Praelatis, Baronibus, Comitibus, Vice Comitibus, Capitaneis, Castellanis, Provisoribus, Nobilibus, eorumque officialibus, Item Civitatibus, Oppidis, et Villis, earumque Rectoribus, Judicibus, et Villicis, praesentibus requirendis, Salutem et gratiam. — Cum justis pro injustis, et innoxii pro reorum excessibus non debeant aliquatenus impediri, fidelitati vestrae firmiter praecipiendo mandamus : Quatenus dum et quando ac quotiescunque fideles nostri Prudentes et Circumspecti universi Cives, Incolae, et Inhabitantes Civitatis Varadiensis aut homines et familiares ipsorum praesentium scilicet ostensores pro victuum Suorum necessaria acquisitione, cum rebus et mercibus ipsorum quibusvis ad vestras terras, tenuta, possessiones, honores et Officialatus, aut vestrum in medium pervenerint, ipsos et familiares ipsorum, ad aliquorum instantiam, in personis judicare, vel vestro astrare iudicatu compellere, resque et bona eorum arcescare, nequamquam praesumatis, praesertim pro aliorum debitis, et excessibus. Siqui autem quidquam actionis vel quaestionis haberet contra annotatas Cives et Inhabitantes dictae Civitatis Varadiensis, hominesque et familiares ipsorum, hi id in praesentia Judicis et Juratorum Civium ejusdem Civitatis Varadiensis legitime prosequantur, qui omnibus contra ipsos querulantibus meri juris et justitiae ac debitae satisfactionis complementum exhibebunt, prout dictabit ordo juris. Praeterea quia universi Cives, hospitesque praefatae Civitatis Varadiensis, antiqua eorum praerogativa per Divos Reges Hungariae Nostros praedecessores ipsis concessa requirent, a solutione cujuslibet Tributi seu Telonii, tam de personis propriis, quam de rebus et bonis ipsorum exigi debentes per omnia exempti esse perhibentur, Ideo vobis universis et Singulis, Tributariis nostris scilicet, et aliorum quorumcunque tam in terris, quam super aquis videlicet constitutis, praesentes visuris, similiter mandamus firmiter, quatenus memoratos Universos Cives, Incolas, et Inhabitantes praedictae Civitatis Varadiensis, hominesque eorum, ad aliquam tributariam solutionem, aut de personis, aut de rebus facientes in locis dictorum Tributorum, tam Nostrorum, quam aliorum quocunque, nusquam et nequaquam cogere praesumatis. Quod si quis ex vobis secus ex praemissis facere attentaverit, extunc serie praesentium committimus fidelibus Nostris Comitibus, vel Vice Comitibus et Judicibus nobilium illorum Comitatum, in quibus forsitan hujusmodi Mandata nostra non observarentur, ut ipsi scita prius praemissorum mera veritate, vos et quemlibet vestrum ad praemissa observanda, non sine vestris damnis, et gravaminibus in talibus fieri solitis arctius compellant, autoritate Nostra, praesentibus vobis attributa, jureque et justitia mediante. Secus non facturi. — Praesentibus perfectis exhibenti restitutis. Datum Sopronii decima octava die Mensis Maji. Anno Domini Millesimo Quingentesimo quinquagesimo tertio.“ — *Sectarum* tenor talis est :

„FERDINANDUS Divina favente Clementia Romanorum, Hungariae, Bohemiae etc. Rex Semper Augustus, Infans Hispaniarum, Archidux Austriae etc. Fidelibus Nostris Reverendo Mathiae Zabermino Episcopo Ecclesiae Varadiensis, Consiliario nostro, moderno, futurisque Episcopis ejusdem Ecclesiae Varadiensis, et eorum Officialibus, praesentes nostras visuris Salutem et gratiam. Expositum est Majestati Nostrae in personis fidelium Nostrorum Prudentum et Circumspectorum Judicum et Juratorum istius Civitatis Varadiensis. Quomodo ipsi exponentes haberent certas literas et privilegia a Serenissimis quondam Hungariae Regibus, Nostris Praecessoribus ipsis datae et concessa et per nos etiam gratiose confirmata. Ne scilicet Episcopi, eorumque Officiales, vel alii quipiam vina sua super ipsos educillare deberent, vos tamen ipsis hujusmodi libertates eorum observare nolentes, vina vestra contra eorum privilegia, super eosdem exponentes educillari faceretis, in praedictum et damnum eorum-

dem manifestum. Supplicatum itaque est Majestati Nostrae, per dictos exponentes humiliter, ut eis in hac re gratiose providere dignaremur, cum autem velimus, ut dignum est, fideles subditos nostros, in eorum antiquis juribus et libertatibus a Divis quondam Hungariae Regibus ipsis datis et concessis, ac per nos etiam ut dicitur gratiose confirmatis, conservare, Supplicatione annotatorum exponendum exaudita, fidelitati vestrae harum serie firmiter committimus et mandamus, quatenus, — praemissis sic ut praefertur stantibus, — et se habentibus, — eosdem Cives Civitatis Varadiensis, in eorum juribus et privilegiis, per nos etiam, ut praemisum est, — confirmatis, conservare, et per nos, quorum inter est, conservari facere debeatis. Neque eos contra hujusmodi privilegia eorum, vel Vinorum vectorum educillatione, vel aliis in consuetis oneribus gravare praesumatis. Secus non facturi. Praesentibus perlectis Exhibenti restitutus. Datum Viennae vigesima nona Mensis Maji. Anno Domini Millesimo Quingentesimo Quinquagesimo tertio.“ — *Septimarum* tenor talis est :

„Nos SIGISMUNDUS BÁTHORY de Somlio Vajvoda Transylvaniae et Siculorum Comes etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit Universis : Quod etsi Universi Incolae Civitatis Nostrae Varadiensis ex Speciali indultu Illustrissimi quondam Principis Domini Christophori Báthory de Somlio Vayvodae Transylvaniae et Siculorum Comitis et Dominini Genitoris nostri desideratissimi piaae memoriae, ratione personarum suarum, instar aliorum Nobilium ditionis nostrae, plena et aequali Nobilitatis praerogativa utantur. Nihilominus tamen onera civilia, publico ipsorum usu ita poscente, ratione domorum et haereditatum suarum aequaliter subeant, demptis illis quorum domus ex speciali nostra annuentia a servitiis publicorum et censuum solutione exemptae sunt. Nonnullos vero non deesse in medio ipsorum, ut ex relatione ipsorum Varadiensium intelligimus, qui nullam domuum suarum exemptionem habentes simplici personarum suarum Nobilitatione, a censu et oneribus quibuscumque publicis, ratione domuum et haereditatum suarum se immunes habere vellent. Quod cum indignum sit. Id eisdem universis Incolis dictae Civitatis Varadiensis annuendum et concedendum duximus, prout per praesentes annuimus et concedimus, ut a modo imposterum perpetuis semper temporibus, Universi Incolae dictae Civitatis Varadiensis demptis Militibus nostris stipendiariis Varadiensibus, publicis ejusdem Civitatis oneribus, juribus censu et contributionibus solvendis, servitiisque quibuscumque publicis ratione domuum suarum praestandis aequaliter sint subjecti, neque ullus se oneri servitiis publicorum et census solutioni subducere valeat, nisi qui ex nostra ut praedecessorum nostrorum annuentia Literas speciales super Nobilitatione exemptione domorum aut haereditatum haberent, quos in suis literis exemptione aut Nobilitationibus conservari volumus. Itaque vobis universis Incolis Civitatis Varadiensis illis qui super domibus suis specialem exemptionem aut Nobilitationem non habent, aut Stipendarii nostri non sunt, Modernis et futuris harum serie mandamus firmiter, ut aequalia in publicis negotiis juribusque onera, servitiisque praestandis, et censu solvendo ac aliis obire debeatis, neque ullus vestrum se huic oneri subtrahere praesumat. Secus non facturi. Praesentibus perlectis exhibenti restitutus. Datum Eniedini quinta die Mensis Maji. Anno Domini Millesimo Quingentesimo Octvagesimo Octavo.“ — *Octavarum* tenor talis est :

„SIGISMUNDUS BÁTHORY de Somlio Princeps Transylvaniae et Siculorum Comes etc. Spectabili et Magnifico Domino Stephano Bochkay de Kis Maria, Consiliario nostro, Supremo Arcis Varadiensis Capiteo, et Comiti Comitatus Bihariensis, item Petro Topay, Provisori dictae Arcis nostrae Varadiensis, eorumque vices gerentibus, modernis et futuris pro tempore constituendis salutem et favorem. Ex humili Supplicatione Judicis, Juratorum, atque adeo Universorum Civium Varadiensium, intelligimus, non deesse plerosque ex libertinis et Opificibus manuariis in medio ipsorum commorantibus, qui in Clientelam quorundam Nobilium inibi degentium, se se insinuant sub eo praetextu, quod interdum diversis usibus dictae Arcis nostrae Varadiensis inservirent, a Tributorum, aliorum-

que quorumlibet onerum Civilium, et servitiourum plebeorum exhibitione immunes et penitus exemptos se esse vellent, in damnum et praesudicium ipsorum Civium Varadiensium non parvum, cum tamen hujusmodi Opifices et Mechanici pro laboribus suis ex proventibus Arcis dictae Varadiensis condignam reciperent mercedem, Supplicatumque est nobis in persona dictorum Civium Varadiensium, ut cum tales opifices nec nobilitati, nec dum exempti a nobis sint, sed sub certorum nobilium patrocinio delitescerent, eosdem in ordinem ipsorum redigendi ipsis facultatem concedere dignaremur. Quorum Supplicatione pro aequitate admissa, id eisdem Civibus Varadiensibus annuendum et concedendum duximus, ut ipsi Universos libertinos, opificesque manuarios, puta, lapicidas, muratores, fossores, molitores, et ratipares, aliosque cujusvis artis et conditionis Mechanicos in eadem Civitate Varadiensi commorantes, nullasque de nobilitatione et exemptione ipsorum a nobis literas habentes, ad quorumvis Tributorum, censuum taxarumque solutionem, aliaque onera, gravamina, et servitia, in medium reliquorum Civium fieri consueva, praestari, sub poenis, et multis consuetis cogere et compellere valeant atque possint, demptis tamen veris nobilibus et exemptis, nec non militibus nostris Stipendiariis. Quare harum serie Committimus vobis, et mandamus firmiter, quatenus vos quoque praefatos Universos Cives Varadienses, in hac Nostra annuentia, ipsis per nos concessa illaese conservare, ac conservari facere, ac necessitate exigente auxilio etiam adesse eisdem, modis omnibus debeatis, et teneamini. Secus non facturi. Praesentibus perfectis exhibenti restitutis. Datum Albae Juliae decima die Mensis Decembris. Anno Domini Millesimo Quingentesimo nonagesimo tertio. — *Nonarum vero tenor talis est:*

„Nos CHRISTOPHORUS BATHORY de Somlio, Vajvoda Transylvaniae et Siculorum Comes etc. Memoriae commendamus tenore praesentium Significantes quibus expedit Universis. Quod ab eo statim tempore, quo curam atque gubernationem hujus Provinciae, summa Dei Benignitate suscepimus, nihil magis in votis habuimus, quam ut prodesse quam multis possimus, nulli obessemus, eamque demum atque solidam laudem esse duceremus, quae ex communi hominum utilitate, cui in vita studuissemus, compareretur. Vita quippe ipsa, lux veluti quaedam est, quae quo plures illustrat, ac latius diffunditur, eo luculentior atque gratior est; ita ut maximam ii etiam nunc commendationem mereantur, qui cum in vivis essent, praeclaro aliquo beneficio humanum genus affecerunt. Cum autem in omnes benefici ac liberales esse debemus, tum in eos maxime qui ita se erga nos gesserunt, geruntque quotidie, ut in eorum fide, studio atque obsequio in quocunque rerum nostrarum statu tuto conquirere possimus. Quo in genere Varadiensem in primis Civitatem nostram jure reponimus, cujus merita ejusmodi sane sunt, ut cum ad ea considerata non conferimus, facile agnoscamus, ejus ornamentis atque Commodis plurimum nos debere. Ut enim vetustatem illius taceamus, ac veterem a tot seculis famam, qua in hunc usque diem, jam inde *ab initio Hungarici nominis floruit*, ut Sancti illius ac digni perpetua Memoria Regis nostri Ladislai praecipua in eam beneficia, quorum praeclara nunc etiam Monumenta videmus, ut fundationis illius primordia, ut loci situsque amoenitatem, pulchritudinem regionis, denique tot, tantaque fidei antiquae ac pietatis vestigia, certe Civium ipsorum qui omnibus temporibus in ea exstiterunt, egregia instituta, ac pacis juxta bellicae studia Silentio praeterire non possimus. Cum enim solertissimi homines non ignorarent, his potissimum artibus, et regna et provincias, et Civitates omnes vel stetissem antea, vel nunc etiam conservari, ita eis operam semper dederunt, ut nullus fere in Hungaria locus, his rebus clarior haberetur. Cujus rei testis est tota antiquitas, in qua frequens ubique est Varadiney Memoria, cum tot sint fere eorum ex defensione fortiter et conservata patria trophaea, ac Victoriae, quod a principio in eam Barbarorum incursiones numerantur. In qua laudis imitatione, cum moderni etiam Cives quotidie versentur, ac nulla ex parte a majorum suorum moribus ac institutis recedant, soli fere ex tot Hungariae Oppidis reperiuntur, qui nullum adhuc hostile jugum subierunt. Quamvis autem eo jam redactae res Christianorum sint, ut satis angustis undique terminis comdudamur, ea tamen est in-

sita virtus animis illorum, ut nulla rerum adversitate nulla amplissimi quondam Hungariae Regni calamitate fracti, aut debilitati esse videantur. Neque ut in aliis Urbibus fit, Cives Varadienses mercaturae, tantum, aut Opificio sunt dediti, sed tanquam inter arma nati, et educati, omnia militaria munia, maxima animorum alacritate obeunt, nec quidquam antiquius habent patriae defensione, atque Salute. Primores Civium Ordines inter eos ducunt, juniores a teneris statim annis militiae artibus imbuunt, exercent, ac cunctis in rebus, dum opus est, dicto audientes, ac morigeros habent. Quod ideo libentius hoc loco referimus, quia ipsi experti sumus, quantum his rebus dum apud eos viveremus, caeteris praestare studuerint. Atque ut ex multis unum hoc eorum eximium facinus commemoremus, ea certe tempestate, qua superioribus Annis, dum Serenissimus Princeps Dominus Stephanus Dei gratia nunc Rex Poloniae etc. ac Magnus Dux Lituaniae et tunc vero Vajyoda hujus Provinciae, Dominus frater noster observandissimus armis tam externis, quam intestinis petitus, ac veluti circumseptus undique fuit, tantum non obruti omnes fuimus, nulli Cives aut Populi cupidius aut ceerius quam Varadienses, arma pro illius salute expederunt; nulli se liberos, uxores, fortunasque suas in majus discrimen conjecerint. Iidem Cives fugatis jam jam ejectis e provincia hostibus, reliquias illius funesti belli magno animo persequentes, ad arcem Papmező quae in manibus factiosorum erat, convolarunt, eamque illis ceperunt, ac omnem circum regionem pacatam statim reddiderunt ita, ut sperare posthaec quoque nobis decus liceat, nulli eos occasione, in qua praeclarum aliquod facinus edi possit, siquando necessitas aliqua ingruat, esse unquam defuturos. Quae cum ita se habeant, ac alioquin etiam videamus Civitatem illam, non Civium tantum Numero in dies augeri, sed Nobilium etiam, qui tutioris vitae gratia, sedem fortunarum suarum eo transferunt, concursu, cultiorem ac frequentionem reddi, volumus opportune rationem aliquam inire, quos duos hominum ordines, Nobilem ac plebeum qui inter eos sunt, iisdem moenibus inclusos, eodem coelo, eidem fortunae subiectos, ad communem quondam vitae Societatem legumque aequabilitatem redigere-mus. Itaque cum obhaec eximia illorum erga nos merita, tum etiam rationem habentes precum ac intercessionis pro eisdem nonnullorum Dominorum Consiliariorum nostrorum. Eandem Civitatem Varadiensem, in Comitatu Bihariensi in Hungariae ditionis nostrae sitam, hoc est Cives, Incolas, Inhabitantes illius, eos scilicet, qui nunc Civitatem ipsam incolunt, et non illos qui in posterum in eam commigraverint, ex plebeo et ignobili Statu, in quo haecenus perstiterunt, eximendos, ac in caetum et Numerum verorum Regni Hungariae et Transylvaniae Nobilium coaptandos; aggregandos et adscribendos duximus, decernentes expresse, ut iidem Cives et Incolae Varadienses, atque eorum haeredes ac posteritates utriusque sexus universae pro veris ac indubitatis Nobilibus praescripti Regni Hungariae ac Transylvaniae habeantur et reputentur semper atque in aevum. Ut autem haec nostra in eos gratia testatior sit, in signum verae et indubitatae Nobilitatis illorum haec Arma atque insignia, *Scutum scilicet triangulare Coelestini coloris, in cuius basi diadema Regium gemmis atque unionibus ornatum esse positum, cui leo duobus posterioribus pedibus divisis inter se, atque divaricatis instilit, reliquo corpore per mediam Scuti regionem erectus, elevata cauda capite Coronato, hiante ore, exerta lingua depictus, prioribus pedibus securim militarem, qua Hungarorum antiquorum in praeliis utebantur, longo manubrio affixam, acie suorum levata, unguibus comprehensam, tenere videtur. Supra scutum galea militaris aperta est posita, ex cuius cono teniae, sive lemnisci variorum colorum in oras atque margines ipsius Scuti utrinque defluunt, easque pulcherrime exornant.* Prout haec in Capite sive principio praesentium literarum suis appropriatis coloribus arte et manu Pictoris dilucidius figurata et depicta conspiciuntur, Animo deliberato, et ex certa nostra scientia ac liberalitate, Memoratis Civibus Incolis, ac Universis inhabitatoribus praedictae Civitatis Varadiensis, eorumque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus Universis, ex Speciali gratia nostra dedimus, donavimus et contulimus. Annuentes et Concedentes: ut ipsi cives, Incolae ac Universi Inhabitantes dictae Civitatis Varadiensis, haeredesque et posteritates eorundem utriusque Sexus

universae, praescripta Arma seu Nobilitatis Insignia more aliorum Nobilium, armis utentium ubique in praeliis, duellis, hastiludiis, monomachiis, torneamentis, et aliis quibuslibet exercitiis militaribus et Nobilitaribus, nec non Sigillis, annulis, vexillis, velis, aulaeis, domibus, clypesi, Sepulchris, generaliter vero quorumlibet rerum, et expeditionum generibus, ut verae et sincere Nobilitatis titulo, quo eos ab omnibus, cujuscunque Status, Conditionis et praecminentiae homines existant, insignitos dici, nominari, atque appellari volumus, ferre, gestare, ac omnibus et singulis gratis, honoribus, privilegiis, libertatibus, et praerogativis, quibus caeteri veri et indubitati Nobiles Regni Hungariae et Transylvaniae, quomodolibet de jure vel consuetudine utuntur, fruuntur, et gaudent, perpetuo uti frui, et gaudere possint, atque valeant. Denique pro ampliori erga eos gratiae nostrae testificatione, hoc eisdem anneundum et concedendum duximus, ut Cives illis qui superioribus annis, in ordinem Nobilium, vel a praedecessoribus nostris, vel a nobis etiam ipsis, aserti fuerunt, in eodem posthac cum reliquis Civibus numero atque conditione habeantur, ac cum Judicem eundem, qui omnibus ex aequo jus dicat, ac communi omnium suffragio eligatur, habeant, tum etiam omnia onera, pensiones, census, et gravamina, si quae Civitati subeunda unquam fuerint, aequa cum caeteris Civibus ratione perferant. — Exceptis tamen e Numero istorum, iis Nobilibus, qui bona et haereditates, peculiares in Comitatu ipso Bihariensi obtinent, ac jurisdictioni Comitum ipsorum subjacent, deinde militibus quoque ipsis, et praesidiariis, quibus Stipendia a nobis exolvuntur, ac Praefectis et Capitaneis nostris subsunt, quorum omnium veterem eandemque militarem praerogativam salvam et integram esse volumus. In quorum omnium praemissorum memoriam, perpetuamque firmitatem, Praesentes literas nostras, pendentes et Authentici nostri Sigilli munimine roboratas, memoratis Civibus, Incolis, ac Universis Inhabitoribus Civitatis Variadiensis, ipsorumque haeredibus, et posteritatibus utriusque sexus universis, dandas duximus et concedendas. Datum Albae Juliae decima die Mensis Martii Anno Domini Millesimo Quingentesimo octvagesimo.“

„NOS itaque hujusmodi supplicatione pro parte et in personis memoratorum Judicis et Juratorum caeterorumque Universorum Civium et Inhabitorum saepe dictae Civitatis Variadiensis, Nostrae modo quo supra porrecta Maiestati Regia benignitate exaudita, clementer et admissa, praecinsertas Literas praedictorum quondam Mathiae Regis, Isabellae Reginae, Joannis Regis, Divi olim Ferdinandi Imperatoris, Domini et Avi nostri observandissimi, Sigismundi Báthory de Somlio, nec non Christophori Báthory de dicta Somlio, non abrasas, non cancellatas, neque in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vitio, et Suspensione carentes praesentibusque Literis nostris Privilegialibus, de Verbo ad Verbum sine Diminutione, et augmento aliquali insertas, et inscriptas, quoad omnes earum Continentias, Clausulas, et Articulos eatenus, quatenus eadem rite, et legitime existunt emanatae, viribusque earundem Veritas suffragatur, ac in quantum earundem hactenus in usu fuerunt, ratas, et acceptas habentes, approbavimus, roboravimus, et Ratificavimus, ac pro saepe dictis Civibus Universis et Incolis antefatae Civitatis Variadiensis, ipsorumque posteris, et Successoribus Universis, perpetuo valituras gratiose confirmamus. Et quia praefatos Cives memoratae Civitatis Variadiensis, ab antiquo huc usque, pro ipsius Civitatis Insigniis, *Scuto erecto, triangulari coelestini coloris, in cuius basi diadema Regium gemmis atque unionibus ornatum est positum, cui leo posterioribus pedibus divisus inter se, atque divaricatis institit, reliquo corpore per mediam Scuti Regionem erectus, elevata cauda bifurcata, capite coronato, ore hiante, exertaque lingua depictus, prioribus vero pedibus securim militarem, qua Hungarorum antiquissimi in praeliis utebantur, longo manubrio affixam, acie sursum levata, unguibus comprehensam tenere visitur. Supra Scutum galea militaris aperta est posita, ex cuius cono teniae sive lemnisci variorum hinc coelestini videlicet et aurei, illinc rubri et albi colorum in Scuti oras fluitantibus illudque apprime exornantibus usos fuisse benigne intelleximus; Nos ex uberiori nostra gratia, pro ea fidelitatis ipsorum constantia, quam his superiorum disturbiorum ac belli temporibus, in omni rerum ac fortunae eventu, erga nos sufficienter*

declarantur, tali modo ea augere et adornare volumus, nimirum ut Corona Regia ad Sinistrum Scuti latus posita, cum innixo illi, utrisque posterioribus pedibus coronato fulvo leone, ad dextrum Scuti latus converso, prius declarato nempe per omnia simili, anterioribus vero pedibus securim antea specificatae formae, longo manubrio inflexam tenente videatur, cui a dextro Scuti latere Angelus albo amictu indutus, alis rubris elevatis appositus, utraque manu securim praedictam, quam dictus leo tenet, fortiter comprehensam tenere conspicitur. Supra Scutum galea Militaris aperta sive elevata Regia Corona leonem pubetenus emergentem; priori per omnia conformem, dextro pede securim, sinistro vero globum machinae ignitum et fumantem, tenentem proferente ornata. A summitate vero seu cono galeae laciniis sivi lemniciis, utrinque coelestini et Aurei Colorum in Scuti oram fluitantibus illudque decenter exornantibus. Prout haec omnia in Capite seu principio hujus nostri Privilegii manu Pictoris et artificis propriis suis coloribus belle depicta esse, et ob oculos posita conspiciuntur. Atque haec quidem insignia dictis Universis Civibus Varadiensibus clementer augmentata dedimus et contulimus, volentes et decernentes, ut praefata Arma sive insignia deinceps perpetuis semper temporibus, tum pro communi Sigillo dictae Civitatis Varadiensis, tum vero aliis honestis actionibus exsculpi, pingi, illisque dicti Cives Varadiensis, eorumque posteri et successores universi, simulque *cera rubra* in literarum Sigillatione, aut quavis Sigilli praefati impressione pro Communitate Sua uti, frui, et gaudere possint et valeant. Imo acceptamus, approbamus, roboramus, ratificamus, et confirmamus, annuimus, et renovamus, damusque et concedimus; Harum Nostrarum majori sive Secreto Sigillo nostro, quo ut Rex Hungariae utimur, impendenti communitarum, vigore et testimonio Literarum. — Datum per Manus Fidelis Nostri nobis sincere dilecti Reverendissimi Martini Pethe de Hethes electi Archi Episcopi Colocensis, et Administratoris Episcopatus Jauriensis, locorumque eorundem Comitum Perpetui Consilarii, et Aulae nostrae summi Cancellarii in Arce nostra Regia Pragensi Vigesima prima die Martii Anno Domini Millesimo Sexcentesimo. Regnorum nostrorum Romani vigesimo quinto. Hungariae et aliorum vigesimo octavo. Bohemiae vero Anno similiter vigesimo quinto. Reverendissimis ac Venerabilibus in Christo Patribus, Dominis Joanne Kuthassy Strigoniensi, et Martino Pethe de Hethes Colocensi, et Bacsieni, Ecclesiarum Canonice unitarum, electis Archi Episcopis, Stephano Szuhay electo Agriensis, Nicolao Zelmezey electo Zagrabiensis, Demetrio Napragy electo Transylvaniensis, Nicolao Micatio electo Varadiensis, Georgio Zalathnaky electo Quinque Ecclesiensis, Andrea Monozloy electo Weszprimiensis, praefato Martino Pethe de Hethes administratore Jauriensis, Francisco Forgách de Gyemes electo Nitriensis, Petro Radovicio electo Vacienensis, Fausto Verantio electo Csanadiensis, Fratre Simone Bratalych electo Sirmiensi, Mathia Draskovics electo Tininiensis, Ludovico Ujlaky electo Bosnensis, et Marco Antonio de Donimis electo Segniensis, ac Administratore Modrusiensis, Ecclesiarum Episcopis Ecclesias Dei fideliter gubernantibus. Item Spectabilibus ac Magnificis Comitibus Stephano de Báthor, Judice Curiae nostrae, Joanne Draskovych de Trakostian, Regnorum Nostrarum Dalmatiae, Croatiae, et Sclavoniae Bano; Comite Georgio de Zrinjo Tavernicorum, Comite Francisco de Nádasd Agazonum, Comite Thoma Erdődy de Monyorókerék Dapiferorum, Nicolao Pálffy de Erdőd Cubiculariorum, Nicolao Istvánfy de Kissasszonyfalva Janitorum, Illésházy Curiae nostrae, et Georgio Thurzo de Bettlehemfalva Pincernarum Nostrarum Regalium Magistris, eodem Nicolao Pálffy Comite Poseniensi, coeterisque quamplurimis Regni nostri Comitatus tenentibus et Honoribus. — Martinus Pethe de Hethes Archi Episcopus Colocensis et Administrator Jauriensis m. p.

1603—1604-ikben újabb ostrom folytán Várads az 1606-ki júniusban Bécsben kötött béke pontjai értelmében, Bocskai hatalmába került, halála után azonban a császár alá visszajutott; de alig folyt le hat év, s Géczi András, császári

várparancsnok Bátori Gábornak Lippával együtt átadá, ki is utóbb a Bethlen Gáborrali, történeteinkből ismeretes, viszályok folytán Váradon az erdélyiek által megöletett; *Szalárdy* kronikájában¹⁾ eme szavakkal írta le halálát: „körülötte lévőek által die 11. Octobris Nadányi Gergely, Szilassy János és többek miatt *Velencze* nevű utczában lett volt szomorú halála, a bányában akarván kimenni, s gyalogi mellőle elküldetvén, s azon utczában árulóitól bizonyos házaknál meglesetvén, és véletlenül szekérében általuk csak obruáltatván s átverettetvén meglövéldöztetvén.“ A vár ekkor II. Mátyás király beegyeztével Bethlen birtokába jutott. 13 éven át birta Bethlen Váradot, ha bár e közben a törökökkel majdnem folytonos viszályokban élt; mellyek közben még is folytonosan építkezvén, „Váradnak dél s napnyugodt felőli legnagyobb bástyáját is, melly az előtt palánkkal vala építve, fundamentomától kövel, téglával felépítetté. A régi királyoktól klastrom formára faragott kövekből rakatott két igen magas fris tornyú, mondhatlan erősen egybeforradott körakási belső épületeket nagy munkával elrontatván, pompás királyi épületeket fundált és kezdett azok helyébe, melly ha véghez mehetett volna, nem csak pompás voltára, hanem erősségére is sokkal meghaladta volna az előbbieket.“²⁾

Az 1655-dik évben megkoronázott I. Leopold uralkodása kezdetén, 1660-ik évben, Várad, a kereszténység ekkori egyik főbástyája, török iga alá jutott. II. Rákóczy György fejedelem-ségét nem akarván a török kegyencz Bartsai Ákosnak átengedni, Gyalu vára és Fenes nevű falu közötti tájon Szejdi pasa vezérelte török sereg ellen táborba szállott; s a mondott év május 22-kén ütközetre kerülvén, mindkét részről teljes erővel folyt a viadal; de négyszerte többen lévén a törökök, Rákóczy seregének hátat kelle forditania; a fejedelem biztatni akarván megfutamlott övéit, egy árkon átugortában sisakját fejéről leejté; s ekként fedetlen fővel harczolván, fején négy sebet kapott; s ezek súlya alatt a nagyváradra vitetett, hol is 18 nap elteltével, jun. 7-én 40 éves korában, élni megszűnt.³⁾ — Rákóczynak a Váradiaik általi befogadását egyetér-

¹⁾ I. Ujabb nemzeti könyvtár második folyam. Szalárdi krónikája 27. l.

²⁾ I. u. o. 35. l.

³⁾ Holt teste Váradtól Székelyhidra, innen Ecsedre, végre 1661-ben Sáros-

tési üriügyül használván fel, Ali budai pasa s a hivatalától elmozdított Szejdi pasa helyére küldött török nagyvezir, Nagy-Várad felé irányzá bosszuló hadát, s jul. 14. 40,000 emberről kerítvén be a várost, s ennek őrségét szabad elvonulhatás ígéretével feladásra hívá fel. A város jól meg vala ugyan erősítve, s főleg a vízárkok által oltalmazva, de a csak 850 emberről állott védőrség alig lehetett elég a fellegvár megtartására; Ibrányi Mihály várparancsnok még is védőrségének elszánt bátorságában bizva, s a császári segédhadak érkezését várva, a városnak szinte hős lelkű lakosaival szövetségbe a városnak utolsó emberig leendő megvédése iránt. Ali pasa hegyes karok s árkok közzé állított ágyutelepei tüzével már már hallgatásra kényszerítette, a várbeliek ágyúit, noha ezek ismételve szerencsés kirohanást intézének a török táborra. A vár fő-sánczán mutatkozott rések komoly ostromra batorították a törököket, de az árkon túljuthatás, mindannyiszori heves megkísértés után is, egyre sikertelen lön; s miután 22 éj és nap hosszant a vizet lecsapolható csatornán minden erőlködéssel hiában dolgoznak, az ostromló seregek nyugtalansága nőttön nőtt, s már a támadást végkép abban hagyni tervezék, midőn egy közönséges török nő, ki előbb, Bethlen Gábor idejében, a várparancsnok szolgálatában lévén, a *Bethlen bátyája* építésekor, az árok vize lefolyásának rejtett helyét látta volt, a török hadiszálláson megjelent, s ennek bizonyos pénzösszegért a rejtett hely megmutatására magát felajánlá; és csakugyan utasítása nyomán Ali pasa kis lecsapoló árkot ásatott, mi által a vár árka kiszáritva lön. — Új csapás érte ezenfelül a várbelieket; aug. 14-én a löpor-tár vigyázatlanság által a légbe röpített, mi által az őrsegből 100-nál több, s a város lakosai közül is számosan veszték életüket. A város e korbani birája, Rác János, ágyúgolyótól találva esett el. De mindez sem gyöngítette az ostromlottak bátor lelküségét; mert ha bár a mondott napon, a hosszas nyomort megúnva élethalál harczra esküdött törökök újból megkezdék támadásukat, s a mindkét részről folytatott legirtóztatóbb tüzelés közben felvergődtek is már a vár falaira, s ezekre félholdos zászlójukat kiszégezék; azonban itt bátor merészségük a kétségbeesett várbeliek hős elszánt-

Patakra szállítottatott, itten a várbeli szentegyházba, a fia halálát hét héttel megelőzőtt anyja, Lorándi Susanna, mellé april 24-kén temettetett el.

ságával találkozók, kik is az ostromlókra rohanva őket a várfalairól lehánytak s visszavonulásra kényszeríték; — a hajnal hasadtától egész délig tartott legborzasztóbb ostrom közben a hősien küzdő városbeli férjeknek oldalai mellé tódulának nejeik, s mintegy vetélkedők amazokkal forró vizet, köveket s egyéb kitelhető gyilkos szereket dobálának ostromlóikra, kik leginkább a közösen szeretett s nagytapasztalatú hadvezér Ibrahim pasának fájlalák életét. — A vár bevehetése felőli reményét végkép veszített Ali pasa, jancsárainak is mindinkább növekedett elégedetlenségétől szinte tartva, kiadá már elvonulási parancsát, midőn egy a várostól megszökött örmény, azon esetre, ha a törökök a várost elfoglalandják, kereskedésbeli hasznot remélve, azon hirt hozá meg: hogy a várőrség már csak 300 emberből áll, s mindenben szükségét szenved; — de ép e határozó perczben fehér zászló is lobogott Várad falain, s ennek számban olly igen megfosztott őrsége Ali pasa eleibe augusztus 27-kén olly tartalmú capitulatiót terjesztett, melly szerint Váradon kívül más várak, városok, faluk Erdélytől el ne vétessenek, s a várbeliek házaikat s minden egyéb javaikat erdélyi törvények szerint birhassák; a várban lévők 3 vagy 4 napig benn maradhassanak, magokat rendbeszedendők, azután pedig Ali pasa által elégséges számú szekerek állittassanak elő javaik alá, s kijövetelükkor a várból bántalmakkal ne illettessenek, sőt cselédeikkel együtt szabadon, katonai becsület s fegyvereik megtartása mellett, s biztosító őrizettel kísértessenek tovább. Ali pasa mind ezen feltételeket elfogadá, csupán azt kívánván: hogy az őrizet mindjárt másnap (aug. 28.) hagyja oda a várat; de utóbb ettől is elállván, augusztus 30-án a kis vitéz sereg, elhullott bajnok-társai tetemeit hátra hagyva, bánatosan költöze ki, s Szathmár és Debreczen felé vevé útját,¹⁾ Ali pasa által kiállított két száz szekeren, melly alkalommal a váradi tanuló ifjuságnak a vár védésében el nem hullott része Martonfalvi György tanárral együtt Debreczenbe költözött.²⁾ A várba bevonult török sereg a várban mindent feldúlt, sz. László királyunknak érczen s aranyozva pompázott nagyszerű lovag-szobra, a három szent fejedelem: István,

¹⁾ I. Tud. Gyűjt. 1821-ki évfolyam XII. k. 48—51. l.

²⁾ Debreczen város leírásában leendő alkalmunk előadni: miként „itt kezdődött a debreczeni iskolának nevelődése és elhíresedése, melly aztán annak Collegium nevet szerzett.“ I. Budai Ésaías Magyarország históriája. Debreczen 1808. II. k. 281. l.

Imre és László, gyalog ércz szobraival együtt feldulatott, míg utóbb azokból török ágyúkat öntetett.¹⁾

Adjuk e történet emlékére a várnak átadását tárgyzólag fentebb érintett Capitulatio feltételeit tartalmazó oklevelet, Ali pasának ezen feltételekre adott nyilatkozatával együtt.²⁾

„*Conditiones, per quas arx Varad Vexerio Ali Passae 27. Augusti Anno 1660. dedita est.*“ 1) hogy Várad és ahhoz tartozó jóságokon kívül semmi nemű több várak, kastélyok el nem vétetnek. — 2) hogy közszülünk, kik itt Váradon megakarnak maradni, semminémű örökségben, jóságban, szabadságban meg nem bántatunk; hanem a vezér ő nagysága levele szerint, azoknak békességes bírásában megtartatunk, sőt ha kik most közszülünk házához nem szállhatna is, valamikor feleséginkel, gyermekinkel vissza akarunk szállani, bántás nélkül megengedtetik, házaink s örökségink el nem vétetnek. — 3) Hogy menetelünkre elegendő idő engedessék, három s négy nap, elegendő szekereket parancsolván ő nagysága minden javaink s élésink alá, s minden magunkhoz tartozó fegyvereinkkel együtt békével bocsáttatunk. A kimenetelben semminémű kisebbséggel, gyalázattal, szidalommal, a vitézeiktől nem illettetünk, és ő nagysága Kolozsvárig elkísértet bennünket bátorságos állapottal. Sőt a jancsárság, hogy valami ragadozást ne tégyen, ő nagysága a vár alól szállítsa kifelé, a míg a nép kitakarodik a várból. — 4) A miképpen ő nagysága itt való fő és minden nemesi és egyéb közrendeket minden örökségek, jóságok, szőlőjök, rétek, és szántóföldek békességes megtartásában, s birodalmában megtartani ígérte: e szerint a várbeli káptalanság is, abban való levelekkel az ország számára meghagyassék. — 5) Azonképpen a könyvnyomtatásnak gyakorlása megtartassék, ahhoz való minden eszközök is. A nyomtatásban lévő bibliai exemplárok és minden nemű könyvek, a könyvnyomtatónak kár nélkül kiadatnak, valamikor érette jö, és vagy maga házához, vagy másuvá akarja szállítani, megengedtetik. Az alatt is pedig azon ház, zár és pecsét alatt tartatik a hatalmas vezér parancsolatjából. — 6) hogy a kik hatalmas Császáruk s kegyelmes Urunk ő nagysága hűsége mellett rabságot szenvedtünk Rákócztól és kik Szidi (Szejdi) basa ő nagysága kimenetelétől fogva táborokban szolgálnak, nem csak házainkban szálló örökséginkben, külső jóságinkban és szabadságinkban tartatunk meg, az erdélyi fejedelmek canoni s haza törvénye szerint; hanem akárhol is hatalmas Császáruk városaiban adófizetésre ne kényszerítsünk. — 7) Mivel mi is a várat hatalmas császáruk számára adtuk: azért sem az országtól, sem akárkitől, semmi időben gyalázattal nem illettetünk, sőt jóságinkról s minden kárainkról hogy az országtól contentáltassunk, ő nagysága az országnak megparancsolja. — 8) Mivel az erdélyi birodalomnak majd nagyobb része Váradal, Jenővel, Lugossal, Kárán-Sebessel az országtól elszakasztatott, az ország is elpusztult: ő nagysága törekedjék az szegény ország mellett; az adó alább szállíttassék, és az ország is tovább állapotjában ne bántassék, törvényeiben megtartassék, fejedelmök is a szerénti állapotjában. — Mindezekről, hogy a vezér ő nagysága, maga méltóságos ígéretei szerént bennünket méltóztassék bátorságossá tenni hitlevele által. Sőt ő nagysága után való minden rendek és tisztviselők, vezérek, basák, bégek, agák, tatár mirzák, kurtánok és zerdar, erős hitvelelek által; ez szolgálván ő nagyságának méltóságos hire neve terjedésére, ha nekünk bántódásunk nem léssen.“

¹⁾ I. Toldy Ferencz a magyar nemzeti irodalom története. Pest 1851. I. köt. 127—128 l.

²⁾ I. „Hon és külföld.“ szerkesztő Szilágyi Ferencz. 1841-ki évfolyam 29. számában. Közölte pedig a t. cz. szerkesztő ez oklevelet gróf Kemény József kézirat gyűjteményéből.

Ali pasa nyilatkozata következő volt :

„Valamit kívántatok, kívánságatok szerént helyben lett, minden jószágatok kezetekben maradt : de ti köztetek is csalárdság ne legyen. El is kísértetünk kegyelmességünkben, 200 szekeret adtunk. Holnap ki kell mennetek, és a kerítésre három jancsár agát állítunk fel, titeket őrizzenek, kár nélkül menjetekek békével. — Várád várában való kapitány, nemesség, egyéb tisztetek, nemzetetek, vitélő rendek, kicsintől fogva nagyig! A melly levelet előnkbe küldöttetek, mellyben valamit kívántatok, a szerént minden részeit megengedtük, minthogy *hatalmas császáruk fényes köntöséhez tartoztatok*, mostan is ő hatalmasságához ragaszkodtok : kívánságatok szerént mindenek megengedtetnek. Így immár, minthogy engedelmesek lettetek, a várból kiszállottatok — — — valamelly felé akar menni, csendességgel bántás nélkül menjen. Mindenek mellé bégeket, basákat rendelvén, kár nélkül, mindenetekkel elkísértetlek. — A kik itt akarnak maradni, kívánságatok szerént, házatok, kertetek, szőlőtők, rétetek, szántóföldetek kezetekbe adatik. — Ha kik ezelőtt közületek elmentek, visszajövéen Váradra, mindenek megadattatik. — A Schola és ahoz való minden rendek, helyben maradván, könyvek és ahoz tartozó eszközök kezekhez adatván, szabadosan álhatnak. — És a szentegyházhoz valami tartozott, szabadosan birassék. — Ennek utánna is hatalmas császárukknak, valami igazságos dolgokban supplicaltok, én is törekedem, s meg is adatik. Ennek nagyobb bizonyására, az élő Istenre, Mahumet hitére, hatalmas császáruk boldog fejére, hitünk szerént való levelünket pecsétünkkel megerősítvén, adtuk békességes megmaradástokra. — Irattott 1070 esztendőben, kisasszonyhavának 20-ik napján. Várad alatt való táborunkban.¹⁾

Igy jutott Nagy-Várad a törökök kezébe, kik azt 32 éven át birták ; ez elfoglalást mennyire rettegék már előre a haza lakosai, hűn tanusítja, ama körülmény : miszerint Borsod s Sáros vármegyék Leopold császárt a zaklatott váradiak felszabadítása végett segély-seregek küldésére kérék fel, sőt Zemplén vármegye nemesei, csak hogy a hazának e legnemesebb várát megóvhassák, mindannyian fegyverfogásra képesek ; fejenként kelének fel főispánjuk vezérlete alatt.²⁾ Várad azonban, mint láttuk, segély nem érkezése miatt,³⁾ a török

¹⁾ „A datumban bizonyosan a leíró hibázott. A mi az esztendőt illeti, az talán a török időszámítás szerént van : a nap kisasszonyhava 27-ike volt.“ l. „Hon és Külföld“ i. h.

²⁾ „Succurrendum Varadino, — e szavakkal éltek a Tokajban gyűlésezett Zemplén vármegyei rendek Leopold császárhoz Szepessy Pál rendkívüli futár által küldött levelükben, — nec illud deserendum, non solum gravissimis causis svadentibus, sed et necessitate extrema imponente. Nos quantum ex parte nostra illud, quod extremum esset praestare, et periclitanti illi propugnando nec personis, nec facultatibus nostris parcendo viritum subuenire parati sumus. Verum quia id sine expressa Majestatis Vestrae annuentia fieri nequeat, neque ad reprimendam hostium molem sufficiat, paternam Majestatis Vestrae Assistentiam mediante praesenti demissa intercessione nostra implorandum esse duximus, Majestatem Vestram SSmm humillime et per viscera Christi obtestantes, dignetur cordi sumere et aestimare Varadinum, eiusdem amissionem, a qua perditio Hungariae omnino metui potest, etc. etc. Datum in Oppido Tokay 21. Julii 1660.“ l. *Szirmay Notitia hist. Comit. Zempliniensis*. Budae 1808. 190. l.

³⁾ Leopold császár küldött ugyan segély-sereget Várad felé Souches tábornok vezérlete alatt „Sed Souches, alias Susa, inanis obsidionis spectator ad diripi-

birtokába jutott, melly alkalommal a városon kívül mintegy 400 falu jutott az ozmánok hatalma alá, mellyeknek adózásaikból a várnak lerombolt falai még azon évben megújítattak. Folytonosak valának ezután a magyarok s törökök közötti vilongások Várad birtokáért, emlékezeteskép ezek közül felemlithető : miszerint egy ízben a magyarok megtudván, hogy a várparancsnok elutazott, éjjel a vár alá szaguldoztak s magokat az ozmán vezér embereinek tettetve, a zárt kapuk feltárását szorgalmazák, mi teljesítetvén az ör ozmánokat leöldösek, s tiz jancsárt magokkal elvivének.

1691-ki october 10-kén császári hadsereg vette körül Váradot, s Lotharingi Károlynak jól irányzott ágyúí segedelmével a külvárosok elfoglaltattak; a várbeliek, leghevesebb védsük daczára, october 27-én Gábor atya, ferenczi szerzetesnek csak kevésel előbb feltalált olthatlan ágyúgolyóitól annyira zaklatattak : hogy a vár épületei, mint őrségének nagy része, roppant robaj s jajgató kiáltozásokkal a levegőbe röptettek. Az ekként ostromlott várban elhatalmazott szükség mérlegező adataul rótták fel történet íróink : miként egy font fekete kenyér 10 kr. s egy mérő gabona 15 forinton árultatott.¹⁾ — October 30-kán újra lángok boríták a várat, mellynek falain két rés tág bevonulásra tárult fel; minek folytán a császári hadseregek önkéntes átadásra hívák fel a várbelieket, de ezek nyakasan ellenszegülvén a vár legszigorabb ostromzár alá vétetett. Végre az 1692-dik év kedvezőnek tünt fel a császári fegyverekre nézve; Európának majdnem valamennyi tartományai segédkezésül igérkezének a birodalmi császárnak; roppant haderők pontosítottak össze, s junius 5-kén Hausler császári fővezér a legerősebb támadásra mindunnan ágyúival környezteté a várat; mit látva ennek őrsége önkéntes feladásra ajánlkozott; minek folytán a császári seregek diadalmasan vonulának be Várad falai közzé, hol is mindenek előtt a fegyverek győzelméért katonai ünnepélylyel hálaimák tartattak a Mindenhatóhoz, s a császár által várparancsnokká nevezett Hausler, helyettesül Corbello grófot, s a megrongált vár kijavítására Kaiserfeldet elégséges várőrség-

endas miserae plebis facultates conversus, de dandis tanto Christianitatis propugnaculo (ezek Zemplén vármegye jegyzőkönyvének szavai) suppetiis ne cogitavit quidem.“ 1. Szirmay i. m. i. h.

¹⁾ 1. Korabinszky i. m. 212. 1.

gel hátrahagyva, maga a még végkép le nem győzött ellenség további üzésére hadával tova távozott. Ép Úrnapja volt, a katholicismus eme diadal ünnepe, midőn a törökök kiköltözének Várad falai közül; mit is a városnak ájtatos keblű lakosai a vár nyugodti kapujának homlokzatára vésett következő Chronosticonnal örökítének: „*Deo VnI trInoqVe gratIae qVI Ipsa saLVtarI HostIae saCratae DIe ostIa apperVIt VaraDInI.*“ — Ez időbeni püspöke Váradnak Benkovits 1693-ki novemb. 24-ről kieszközlé Leopold császártól a Váradiak részére: miként 1) valamennyien a biharmegyei összes lakossággal egyetemben minden közzadozás- s ingyen munkálattól 2—3 évre felmentesíttessenek, 2) hogy a vámokat s harminczadot nem kétszeresen, de csak úgy mint az ország többi megyéi fizessék; 3) s a mennyiben az erdélyi uralom alatt katonáskodni köteleztettek, e teher alól jövőre felszabaditassanak, a tizedet mindazáltal fizetni köteleztessenek. Egyébiránt

E korból származik Nagy-Váradnak Várad-Olaszitól külön szakadása; ugyan is a töröknek a mondottak kiűzetése alkalmával a Nagy-Várad s Várad-Olaszi között lefolyó Körösön hid nem lévén, a Várad-Olasziak a Nagy-Váradiakkal folytonos közlekedésben gátoltatva lévén, magoknak külön bírót választottak, s jöllehet ez önkéntes lépés felett I. Leopold neheztelését nyilvánítá, s megparancsolá az együttmaradást: a szakadás egész korunkig fennmaradt.

A XVIII-dik század elején hazánkat zaklató Rákóczy-féle mozgalmak közben sem maradhatott Nagy-Várad zaklatások s sanyarok elől menten, három éven át lőn ismét Várad a Rákóczy pártos hadaktól, b. Palottay György és Bone István vezérlete mellett ostromzár alá véve; miután Püspökiben vevén szállásukat a nevezett pártos vezérek, s a várban benn volt császári védseereget a külvidékekkeli minden közlekedéstől teljesen elzárák, éhség által tervezvén a várat hatalmuk alá hódítani. És ha bár elverettek is e kuruczok Rabutin által Várad alól, de a császári had vezérének távozása után ismét visszatértek a várőrséget annál erősebben zaklatók. E közben Becker István, várbeli kapitány, nem tudván már övéit mivel fizetni, minden réz edényt összeszedett, s azokból pénzt veretett, mellynek egyik oldalán koronával fedett s az 1707-dik évet kifejező arabiai számokat közepén ketté választó — nagy I betű volt látható, Magyarország koronás királyát *Jósef* ne-

vét jelentő; — a másik oldalon pedig ezen szavak : „*In necessitate Varadiensi*“ valának olvashatók.¹⁾

A következőt újabb korszakbeli történetéből Váradnak csak röviden említjük fel : miként 1722-ben a városi község s földesura közötti jogviszonyokat szabályzólag III. Károly megerősítő jóváhagyása mellett egy *accorda* keletkezett, de melly a helyett hogy a kölcsönös viszályoknak elejét vette volna, egész jelenünkig lehozott újabb és újabb versengéseket eredményezett; így néhai váradi püspök Patachich Ádámnak is, Mária Terézia királynénak 1762-ki nov. 12-én kelt megerősítése mellett, a Várad-Olaszi nemességet mindennemű adózástól mentesítő intézkedése sem eredményezhetett kívánt sikert; — a táblai pereknek vége hossza nem lett. — 1724-ki martius 27-én igtattatott be a Tiszán-túli kerületi tábla, — de melly Váradról a következőt évben Debreczenbe vitetett át, mint *Keresztury* ²⁾ mondja : „Catholicorum numerum auctura.“ — 1777-ben Mária Terézia az egyesült óhitűek részére püspökséget s káptalant állított fel Nagy-Váradon. — 1836-ki július 10-én iszonyú tűzvész pusztítá Nagy-Várad déli részét a várral, sóházzal, kapuczinus zárdával s az oláh templomokkal együtt. — Az 1849-diki forradalom nagyszerű fegyver- s egyéb hadi szereket szolgáltató gyárat telepített Váradra; s a mondott év augusztus elején Váradon vonult át Görgey Arad felé egész seregével, nyomban követtetvén hg. Paskievich cs. orosz tábornagy 120,000 ember hada által.

* * *

E történeti adatok tanúsítják : minővé lön vallásos királyaink folytonos szent buzgalma közben Várad? — Őskori királyaink korában lön egyszersmind 1214-től kezdve 1235-ig az **igazságnak tüzes vassali vizsgálása** (Isten ítélete ³⁾) helyéül is választva. Őseinknél szinte divatozott eme szokásáról a középkori bírói nyomozásoknak, Várad leírásában nem lehet tehát nem szóllanunk. — Miként a boszorkány-perek, úgy az isten ítéletek : tűz⁴⁾-vizpróbák használata szinte Né-

¹⁾ I. *Wessprémi* István Biographia IV. R. 486. l.

²⁾ I. i. m. II. k. 116. l.

³⁾ Németül „*Gottes Urtheil*“ a régi német „*Ordel*“ szótól „*Ordalien*“ kitétel-lel is elneveztetvén.

⁴⁾ A tűzpróbától különbözött az ugynevezett „*vispróba*“, mellynél a vádlot-

metországból jött be hazánkba; és miként a boszorkány-pereket illetőleg Szeged városa leírásában csak a történeti igazság érdekében ecseteltük ős egyházunk eljárását: akként ugyan ezen történeti igazság irányábani természetes kötelezettségünk teszi feladatunká: megjegyezni e helyet, mikép a középkori birói nyomozások leggyarlóbbikat — értjük *az igazságnak tüzes vassali vizsgálását*, a magyar egyház is, — miután *Tacitus*-ként¹⁾ „neque animadvertere neque vincere, neque verberare quemquam, nisi Sacerdotibus permissum, non quasi in poenam, sed velut Deo imperante“ — maga részéről *tűrni*, sőt *gyámolítani is kénytelenített* mindaddig, míg végre az, a XIII-ik században, mint az Istenség irányábani vakmerő kísérlet mindenfelé eltörölve lön;²⁾ a r. katholika szentegyháznak örök tanszabály-elve lévén: „Noli tentare Dominum Deum tuum.“³⁾ — Eme mondottainkat igazolják évkönyveink: Első szent királyunk korában még nyomaira sem találhatni hazánkban a sz. László alatt már gyakoribbá lett eljárásnak, melynek tulságát Kálmán királyunk az által igyekvők mérsékelni: hogy csak a püspöki székvárosokban s a két nagyprépostság helyein, Pozsonban s Nyitrán, engedé meg. — Az eljárási szer-tartás következő vala:

Ős előkorunkban a perlekedő felek követeléseai sommásan tárgyalattak az ország birái vagy a vármegyék grófjai, és ítélet végrehajtó (Pristaldus) *perestoldók* előtt; kik a magok között egyezni nem tudott feleket tűzpróba ítélet helyére küldötték; — a megidézett vádlott személyesen megjelenván, a tűzpróba eszközlésére határnap tüzetett ki; ezt megelőző harmad napi böjt s imák után a tűzpróba, a szentegyházban nyilvánosan vétetett eszközlésbe akként: hogy a székegyházi püspök (Pozsonban, s Nyitrán a nagyprépost) szokott egyházi öltözetben — a casulán kívül — a főoltárhoz jöven, a tüzes kemenczében sértetlen maradt három ifjúnak „Benedicite omnia opera Domino“ szavakkal kezdő zsolosmáját énekelni kezdé, s e közben az oltár elébe helyezett vasat fogó közé

tak lábai, kezei keresztbe kötettek, s a kötéllel átfogott test folyamba dobatt; — és a mint a test a víz színén úszott vagy elmerült: akként lön a bűnösség el vagy el nem ismerve.

¹⁾ l. de moribus Germanorum.

²⁾ Decret. Gratiani Lib. V. Tit. XXXV. Cap. I. et II. — 1216—1227. Tit. eod. Cap. III. s Fessler i. m. I. k. 717. l.

³⁾ Consuluisti 20. 2. 9. 5. — És Dilecti ult. De purgat. vulg.

véve, a már szokott helyen égő tűzhöz vivé, itt következő imákat mondván el : jelesen

a) a vasat szentelőleg :

Oratio : Benedic Domine Pater omnipotens! aeterne Deus! per invocationem sanctissimi Nominis Tui, et per Adventum Unigeniti Filii tui, Domini nostri Jesu Christi, atque per donum Spiritus Sancti, ad manifestandum verum judicium tuum, hoc genus metalli, ut sit sanctificatum et consecratum, ut omni daemonum falsitate procul remota, fidelibus suis veritas veri judicii tui manifesta fiat, per Dominum nostrum Jesum Christum.

Oratio : Deus Abraham, Deus Isaac et Deus Jacob, Deus omnium beneviventium, Deus origo et manifestatio omnis justitiae, qui solus est justus iudex, fortis et patiens! dignare exaudire nos famulos tuos orantes ad te, pro benedictione hujus ferri. Unde rogamus te Domine, iudicem universorum, ut mittere digneris sanctam et veram benedictionem tuam super hoc ferrum, ut sit refrigerium illud portantibus et habentibus justitiam et credentibus in tuam justitiam et fortitudinem. Et sit ignis ardens iniquis et facientibus iniqua, et sperantibus in injustitia sua et pompa diabolica. Convertite Domine incredulitatem inistorum per virtutem et benedictionem tuam, et per invocationem Sanctae Trinitatis, Patris, et Filii, et Spiritus Sancti. Et mitte in hunc ferrum vim virtutis ac veritatis tuae, ut in eo semper per misericordiam et veritatem tuam, verissima justitia, quae tibi soli cognita est, fidelibus tuis, ad emendationem iniquorum, manifestissime declaratur, de quacunque quaestione ratio fuerit agitata, et nullam potestatem habeat diabolica virtus, veritatem tuam aut occultare aut depravare; sed sit servis tuis in nimentum fidei, ad credulitatem Divinae Majestatis tuae, ad certificationem misericordiae ac verissimae tuae veritatis, per Dominum.

Most következők b) a *vasnak szentelt vízzel behintése*, mi közben a püspök ezeket mondá :

„Benedictio Dei Patris et Filii et Spiritus Sancti, descendat super hoc ferrum, ad discernendum Judicium Dei. Amen.“

Következők c) a *helynek*, hol a tűz gyújtandó s megszentelendő vala — beszentelése, ezen szavakkal :

„Benedic Domine! per invocationem sancti Nominis tui, hunc locum ad manifestandum verum judicium, ut omni daemonum falsitate procul remota, fidelibus tuis, veritas judicii tui manifesta fiat. Per Christum Dominum Nostrum. Amen.“⁽¹⁾

d) Végre a *tűz* ezen szavakkal lőn beszentelve :

„Domine Sancte Pater omnipotens aeterne Deus, benedic hunc ignem, quem in nomine Filii tui Domini nostri Jesu Christi, et Spiritus Sancti, benedicimus et sanctificamus. Qui vivis et regnas.“⁽²⁾

¹⁾ Az angol ritualeban a hely beszentelése következő imával lőn eszközölve : „Benedic Domine Deus, locum istum : ut sit nobis in eo sanitas, sanctitas, castitas, virtus, et victoria, et sanctimonia, humilitas, bonitas, lenitas, ex plenitudine legis, et obedientia, Deo Patri et Filio et Spiritui Sancto. Haec benedictio sit super locum istum, et omnes inhabitantes in illo.“

²⁾ Az angol ritualeban e helyett a következő ima olvasható : „Domine Deus, Pater omnipotens, lumen indeficiens, exaudi nos : quia tu es conditor omnium. Benedic Domine hoc lumen, quod ante sanctificatum est, quo illuminasti omnem hominem, vel mundum, ut ab eo lumine, igne accendamus claritatis tuae. Et sicut igne illuminasti Moysen : ita nunc illumina corda Nostra et sensus nostros, ut ad vitam aeternam mereamur pervenire, per Christum etc.“

Most mi alatt a vas megtüzesedett, a püspök a főoltárhoz visszatérvén a szent miséhez kezdett.

Introitus : Justus es Domine! et rectum iudicium tuum, fac cum servo tuo secundum misericordiam tuam. — V. Beati immaculati in via, qui ambulant in lege Domini. Gloria Patri etc.

Oratio : Actiones nostras, quaesumus Domine! et aspirando praeveni, et adjuvando proseguere, ut cuncta operatio, omnis oratio, et a Te semper incipiat, et per Te caepta finiatur. Der Dominum.¹⁾

Lectio Esaiæ Prophetæ. In diebus illis, locutus est Esaias Propheta, dicens : Quærite Dominum, dum inveniri potest, invocate eum, dum prope est. Derelinquat impius viam suam, et vir iniquus cogitationes suas, et revertatur ad Dominum, et miserebitur ejus, et ad Dominum Nostrum, quoniam multus est ad ignoscendum.

Graduale : Custodi me Domine! ut pupillam oculi, sub umbra alarum tuarum protege me. V. De vultu tuo iudicium meum prodeat, oculi tui videant aequitatem. Alleluja. Deus Judex justus, fortis et patiens, nunquid irascetur per singulos dies. Alleluja!

Evangelium secundum Marcum : (XI. 22. 24.²⁾ In illo tempore, rescipiens Jesus in discipulos suos, ait illis : Habete Fidem Dei. Amen dico Vobis, quia quicumque dixerit huic monti, tollere, et mittere in mare, et non haesitaverit in corde suo, sed crediderit, quia quodcumque dixerit, fiat, fiet ei : propterea dico Vobis, omnia quaecumque orantes petitis, credite, quia accipietis et fient Vobis.

Offertorium : De profundis clamavi ad te Domine : Domine exaudi vocem meam!

Secreta : Omnipotens sempiterne Deus, qui non sacrificiorum ambitione placaris, sed studio piæ devotionis intendis; da famulis tuis fidem rectam, spem inconcussam, et cor mundum, ut fides hæc tibi dona conciliet, et humilitas commendet. Per Dominum nostrum.

Az Ur testének vétele után, a miséző a tűzpróbára bocsátandót szinte áldozat-vételre hívá fel; de hogy azt bűnös léte esetében vakmerőn magához ne vegye, eskü-letételre hívá fel e szavakkal :

„Adjuro te, per Patrem, et Filium, et Spiritum Sanctum, et per veram Christianitatem, quam suscepisti, et per sanctas reliquias, quæ in ista Ecclesia sunt, et per baptismum, quo te Sacerdos regeneravit, ut non praesumas ullo modo communicare, neque accedere ad Altare, si hoc fecisti aut consensisti.

Ennek teljesítése után az Ur teste ezen szavakkal adatott át nékie :

„Corpus Domini Nostri Jesu Christi sit tibi ad probationem veri Judicii. Amen.“³⁾

¹⁾ Az angol ritualeban létező más : „Oratio. Absolve quaesumus Domine, tui delicta famuli : ut a peccatorum suorum nexibus, quæ pro sua fragilitate contraxit, tua benignitate liberetur. Et in hoc iudicio, quoad meruit, iustitia tua praeveniente, ad veritatis censuram pervenire mereatur, per Christum Dominum.“

²⁾ Az angol ritualeban következő az Evangelium (Marc. X. 17. 18.): „In illo tempore, cum egressus esset Jesus, in via quidam praecurrens, genu flexo ante eum, rogabat eum dicens : Magister bone, quid faciam, ut vitam aeternam percipiam? Jesus autem dixit ei : quid me dicis bonum etc.“

³⁾ Az angol ritualeban e helyett ezek mondattak : „Corpus hoc et sanguis Domini nostri Jesu Christi sit tibi ad probationem hodie.“

Ezután a mise következőkkel lön bevégezve :

Post Communio : Amen dico vobis, quidquid orantes petitis, credite quia accipietis et fiet vobis.

Oratio : Fideles tuos Deus! perpetua dona confirment, et vota nostra, quae praeveniendo aspiras, etiam adiuvando prosequere. Per Dominum.¹⁾

A mise végeztével a lelkész feszülettel s szentelt vízzel, a nép kíséretében azon helyre ment, hol a tűzpróba eszközölnöd vala : menet közben a VII bűnbánó zsoltosma (Septem psalmi poenitentiales) Lytaniával énekeltetett; ez utóbbi közbe szövetvén ezek :

„Ut iustitiae non dominetur iniquitas, sed subdetur nunc et semper falsitas veritati tuae. R. Te rogamus. Audi nos. Ut verum iudicium hodie nobis manifestare digneris. R. Te rogamus.

Ezután következő imák mondattak :

Oratio ¹⁾ : Benedic Domine Sancte Pater, per invocationem Sanctissimi nominis tui, et per adventum unigeniti Filii tui, Domini nostri Jesu Christi, atque per donum Spiritus Sancti, ad manifestandum verum iudicium tuum, hoc genus metalli, ut sit sanctificatum, et consecratum ad manifestandum verum iudicium tuum, ut omni daemonum falsitate procul remota, fidelibus suis veritas veri iudicii tui manifesta fiat, per eum, qui venturus est iudicare vivos et mortuos, et saeculum per ignem. Amen.

Deus iudex justus, qui autor pacis es, et iudicas aequitatem, te suppliciter exoramus, ut hoc ferrum ignitum, ad justam examinationem cuiuslibet dubietatis faciendam, benedicere et sanctificare digneris. Ita, ut si innocens sit homo iste, de praenominata causa, unde purgatio quaerenda est, hoc ferrum ignitum, cum manu acceperit, illaesus appareat; et si culpabilis sit, iustissima sit ad hoc virtus tua, ut in eo veritas declaretur, quatenus iustitiae non dominetur iniquitas, sed subdatur semper falsitas veritati. Per Dominum.

Omnipotens Deus! Te suppliciter rogamus pro hujus negotii examinatione, quod modo inter nos ventilamus, ut iustitiae non dominetur iniquitas, sed subdetur falsitas veritati, et si hanc praesentem examinationem aliquis per aliquod malefium, aut per herbas tegere, et impedire voluerit, tua sancta dextera, iustissime iudex, evacuare digneris per Dominum.

Most a vas szentelt vízzel hinteték be :

„Benedictio Dei Patris, et Filii, et Spiritus Sancti, descendat super hoc ferrum ad manifestandum verum iudicium. Amen.

¹⁾ Az angol ritualeban következő ima tartalmaztatott : „Deus, qui per ignem signa magna ostendis, Abraham puerum tuum de incendio Chaldeorum, quibusdam pereuntibus eruisti, qui rubum ardere ante conspectum Mosis, et minime comburi permisisti. Deus, qui incendio fornacis, Chaldaicis plerisque succensis, tres pueros tuos illaesos eduxisti. Deus, qui incendio ignis populum Sodomae involvens, Loth famulum tuum, cum suis salute donasti. Deus, qui in adventu S. Spiritus tui illustratione ignis, fideles tuos ab infidelibus secrevesti, ostende nobis in hoc pravitate nostrae examine, virtutem ejusdem Spiritus etc. et per ignis hujus fervorem discernere fideles et infideles, ut a tactu ejus, cujus inquisitio agitur, conscius exhorrescat, et manus eius comburatur, innocens vero penitus illaesus permaneat etc. Deus, cujus notitiam nulla unquam secreta effugiunt, fidei nostrae, tua bonitate responde, et praesta, ut quisquis, purgandi se gratia, hoc ignitum tulerit ferrum, vel absolvatur innocens, vel rei noxius detegatur.“

Oratio : Omnipotens sempiternus Deus, qui tua iudicia incommutabili dispositione iustus ubique iudex discernis, Tu clemens in hoc tuo iudicio, ad invocationem sancti tui nominis, quod a te fidelium intentio deplorat, tua iustissima examinatione declarata. Per Dominum.

Deus iudex iustus, fortis et faciens, qui sedes super thronum, et iudicas aequitatem, quoniam iustus es, et rectum iudicium tuum. Deus, qui Susannam de falso crimine liberasti, et tres pueros Sydrak, Misach et Abdenago de camino ignis ardentis per Sanctum Angelum tuum illaesos eduxisti, quique per adventum Unigeniti tui Filii Domini nostri Jesu Christi, mundum salvasti, et per ejus passionem humanum genus redemisti; Deus pacis amator et auctor, qui respicis terram et facis eam tremere, respice quaesumus ad fidem et preces supplicum tuorum, qui querrimoniae suae causas, ad tui iudicii examinationem deferre, et super hoc ferrum igne cadens, ad dissolvendas eorum lites gratiam tuae benedictionis infunde, ut per illius ministerium, et iustitia patefacta clarescat, et iniquitas victa succumbat. Tuam ergo omnipotentiam Domine! supplices deprecamur et mente devota fideliter imploramus, ut sicut olim supramemorati pueri, de succensa fornace illaesi, tua sunt dextera liberati, ita, quicumque innocens de hoc crimine, unde nunc iudicium agitur, in hoc ferrum igno cadens, manum miserit, sanam inde atque illaeram, tua adjutus invicta potentia reducat, nec habeat ignis virtutem laedendi, in eius corpore, quem de consensu hujus facinoris conscientia non accusat, in mente. Ita etiam Dominator Domine! quicumque culpabilis incrassante diabolo, cor habens induratum, Majestatem tuam tensare, et male sibi conscius, hoc ferrum ad tui iudicii examinationem paratum, manu sua attingere praesumerit aut per aliqua maleficia vel herbas diabolicas se tueri, et crimen suum celare, fidemque credentium illudere tentaverit, tua quaesumus Domine! invicta veritas, per virtutem sanctae Crucis tuae, quam opponimus, hoc totum evacuet, et manifestò unctionis signo, occulti facinoris crimen detegat, ut reus hic per poenitentiam correctus, in futuri iudicii tui examine, a culpa inveniatur penitus absolutus. Per Dominum.

Ekkor a vádolt, mielőtt az izzó vas megilletésére bocsátatnék, újra kikérdeztették s a kikérdezés után a lelkész mondá:

„Interdico tibi, o homo! coram omnibus astantibus, per Patrem, et Filium et Spiritum Sanctum, et per tremendum diem iudicii, per mysterium Baptismatis, per venerationem omnium Sanctorum, ut, si de hac re culpabilis es, aut fecisti, aut scivisti, aut baiulasti, aut consensisti, aut propter actam culpam denominatam, sciens factoribus juvasti, ut Ecclesiam non introeas, Christianae societati non miscearis, si rectum nolueris confiteri admissum, antequam iudicio examineris publico.“

Következő kérdést intézé most a vádlotthoz a lelkész :

„Fratr! es iustus ab hoc crimine, de quo accusaris? R. Justus sum. Interrogetur mundus? R. Mundus sum.“

Mire a vádlott a vasat kezeibe vévén, azt kilencz lábnyi távolra tova hordozta ¹⁾ eme szavakkal :

„Per illud Corpus Domini nostri Jesu Christi, quod hodie sumsi, non confidem in ullum malefícium, nec in virtutibus herbarum, accipio hoc ferrum.“

A mint ez megtörtént, a tüzes vasat tartott kéz bepecsételtetett s csak harmadnapra nyitvatott fel a panaszló s nép jelenlétében. Ha ekkor a kéz sértetlennek találtatott, a pa-

¹⁾ Avagy a panaszlott tüzesített vason meztelen lábbal lépdelni kényszerítettett.

naszlott nyilvánosan ártatlannak mondatott s feloldatott a vád alól; ha pedig a kezen sütés okozta sebek mutatkoztak : a panaszlott, jog s tulajdont tárgyzó viszályokban vétkesnek bélyegeztetett, tolvajlás felőli gyanúnál ellenben törvényszéki eljárás alá adatott át.

389 illetén elítélés eseteit olvassuk a könyvben, melynek czime : „*Ritus explorandae veritatis, seu iudicium ferri candentis, quo in diruendis controversiis gens hungara olim utebatur.*“ E cím alatt ugyan is, a nagy-váradi főszentegyház székrestyéjében talált irat-hagyományokból Martinuzi György püspök által szerkesztett könyv Kolozsváratt 1550-ben kinyomattatott ; az évkönyveinkből ismeretes viszályok közben azonban hova jutottak a sajtó alól kikerült példányok? ki sem tudja, eddigelé közölök alig egy két példány¹⁾ jutott köztudomásra; ezek egyike után adta ki az egészet a mult század közepén (1735-ben) Bel Mátyás „*Apparatus ad Historiam Hungariae*“ czim alatti, ép olly tartalomdús, mint már szinte kevés számú példányokban kézen forgó munkájában; legujabban pedig *Endlicher* is kiadta „*Monumenta Arpadiana*“ czimű gyűjteményében.

Adtuk e fentebbieket, ha bár „rem — hogy Bél Mátyás²⁾ szavaival éljünk — sicuti nihil diffiteor, obsoletam; sed *quae tamen digna est, quam memoria recolamus*, summi imique Cives : tum, quod prisci rigoris illius, et abhorrentis ab hodierna legum aequitate, documenta contineat, tum quod antiquitatum Hungaricarum sementem habeat, vix alibi facile occursum,“ — s mivel „volupe est non ignorare, quid prisci illi homines, seu cum laude egerint, seu cum vituperio; quibus praeterea institutis, moribus, quaque integritate inquietateve mutuo conuixerint; quibus ritibus innocentiam illorum, istorum maleficia, iuerint detectum.“

* * *

Helyhatósági jogát illetőleg Nagy-Váradnak csak azt említjük fel : hogy jöllehet a fentebb közlött kiváltság-levelek nyomán Nagy-Várad hajdan óta nevezetes szabadalmakkal birt,

¹⁾ Egy eredeti példány létezik a magyar tudós társaság könyvtárában is.

²⁾ *Apparatus ad Hist.*

mindazáltal sz. kir. városaink közzé nem tartozván, ezek előjogaiban soha sem részesült, s így országgyűlési joggal sem birt. Belügyeit a sajátlagos Nagy-Váradnak 299 polgárai közül 62 választott polgár kezelé; ezek választák a polgári elnököt, városi kapitányt, jegyzőket, ügyészeket, pénztárnokokat, — s ezek öröködének a város jogai s gazdasága felett. — Ellenben a dicső emlékü Mária Terézia kormánya alatt, rendezett tanácsúnak elismert Várad-Olasziban, 622 polgár közül 74 választott polgár öröködék a község jogai felett, ezek választák a jegyzőket, kijelelték a bírót s tanácsnokokat, kik közül a deák szertartású püspök mint földes úr nevezé ki a bírót, — valamint két tanácsnokot, más kettőnek kinevezése a főbírót illetvén. — A forradalom utáni korszakban az egyített Várad az ország öt kerületei egyikének s így a legújabb maggas intézkedések folytán úgy a cs. kir. helytartósági osztály mint a kerületi cs. kir. főtörvényszék székhelyévé lön, s mint illy azon ország-fejedelmi kegyben is részesül: hogy a kerületi cs. kir. kormányokhoz közvetlen intézhetni szerencsés feltérjesztéseit, s ugyan annak magas rendelkezéseit is közvetlen vevén.

Pecséte a 297. lapon iratik le.

III. Fekvése, éghajlata, szomszédai, alkreszei, s határterülete.

Nagy-Váradnál kezdődik a kies vidék, melly az utazót Pestről a nagy síkságon keresztül ide érkezve kellemetesen meglepi. — Éjszokról és keletről körülveve termékeny szőlő-hegyektől, mellyek az erdélyországi nagy hegy-láncz végső ágait képezik, és mellyek e várost az éjszaki szelektől és az Erdély felőli havasok hidegétől óvják és éghajlatát szelidítik. — A Sebes-Körös, melly gyakran a város és vidék veszedelmére megszokott áradni, gyors folyással a város közepén keresztül siet a Tiszához, déli határán pedig a Pecze nevű patak, melly a közel fekvő fürdőtől veszi eredetét, és melly több nevezetes malmakat hajt, egy félórányi távolságra már a Körösnek adja át lanyhás vizét. Soha be nem fagy. — A le-

vegő általjában véve egészséges és csak a Pecze vize kigőzöl-
gése okoz időszakonként sok váltó-lázakat szomszédjainak.

Fekszik Bihar vármegye északi részén, kellemes, termé-
keny térségen, a Sebes-Körös mellett, mellynek jobb partján
kies szőlőhegyek emelkednek, Pesthez 28, Debreczenhez 6,
Kolozsvárhoz 18 mértföldnyi távolságra.

Szomszédai: északról Püspöki és Hegyköz Száldobágy; ke-
letről Szöllös és Fugyi Vásárhely; délről Nagy-Ürögd és Ig-
lődi pusztá; nyugodtról Ósi és Micskei puszták.

Előkori határterülete felől a következő okiratból merithe-
tünk tájékozást:

„Nos Conventus Ecclesiae Sanctae Xcis de Lelesz. Memoriae commenda-
mus tenore praesentium significantes quibus expedit Universis. Quod nos Li-
teras Sacratissimi Principis ac Domini Domini Leopoldi Dei Gratia electi Ro-
manorum Imperatoris semper Augusti, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc.
Regis, Archiducis Austriae, Ducis Burgundiae, Brabantiae, Styriae etc. Domi-
ni Domini nostri Clementissimi Compulsorias pro parte et ad Instantiam V.
Capituli Ecclesiae Varadiensis patenter confectas et emanatas summa cum ho-
nore, et animi subjectione receperimus in haec verba. Leopoldus Dei Gratia
Electus Romanorum etc. Fidelibus nostris honorabilibus Conventui sanctae Xcis
de Lelesz salutem et Gratiam. Expositum est Maiestati nostrae Nominibus, et in
personis Fidelium aequae nostrorum Honorabilium Praepositi Majoris, Lectoris,
Custodis, caeterorum Canonicorum Honorabilis Capituli Ecclesiae Varadiensis,
qualiter iidem exponentes in facto certorum quorundam negotiorum suorum coram
clarius, et uberius declarandorum Fassionibus, et Attestationibus nonnullorum Fi-
delium aequae nostrorum Honorabilium Spectabilium ac Magnificorum, Egregiorum,
item et Nobilium sed et Ignobilium, ac alterius cuiuscunque status ac honestae
conditionis utriusque sexus tam saecularis, quam vero Ecclesiasticae dignitatis ho-
minum, quibus videlicet ea manifeste constarent, ad praesens pro Jurium suorum
tuitione plurimum indigerent, essetque iisdem necessarium. Ac proinde ydem expo-
nentes medio nostri, et vestri Conventualis hominum certam quandam pro sui parte
Attestationem, seu Testium Inquisitionem fieri, ac celebrari facere vellent Lege
Regni admittente. Cum autem veritatis Confessio et fide dignorum hominum
Testimonia nemini sint deneganda. Pro eo Fidelitati Vrae firmiter praecipientes
serio comittimus, et mandamus, quatenus acceptis praesentibus unum mittatis
hominem vero pro Testimonio fide dignum; quo praesente Fideles nostri Egregii
et Nobiles Joannes Gaál vel Ladislaus Papp, sive Michael Dul, aut Joannes Já-
nosy, vel Joannes Baghi, vel vero Franc. aut Thomas, sive Benedictus Sótér, vel
Paulus Ország aut Andr. Petres, vel Joan. Kanta, vel Joan. Makay, sive Petrus
Jászay, aut Nicolaus Laszkary, sive Joan. Szegedy, vel Joan. Lukacsik, aut Mar-
tinus Ujfaludy, aut Franc. Rehovay aliis absentibus homo noster Regius per Ma-
jestatem Nostram ad id specialiter transmissus erga praefatos Universos et singu-
los honorabiles Spectabiles ac Magnificos, Egregios item et Nobiles, sed et Igno-
biles ac alterius cuiuscunque status et honestae conditionis utiusque sexus, tam
saecularis, quam Ecclesiasticae dignitatis hominum, quos videlicet dicti exponen-
tes, vel nomine ipsorum homo aut eorundem per eosdem ad id deputatus duxerit
nominandos simul vel divisim constitutos personaliter accedendo iisdemque sub
onere solutionis sedecim marcarum gravis ponderis in Generali Regni Decreto
superinde expresso, super eos, quorum Interesse vigore praescripti Generalis Re-
gni Decreti immediate, et inomissibiliter explend. vestri in praesentiam citatis, et
accersitis ab iisdemque a Spiritualibus siquidem ad conscientiae eorundem clarita-

tem, a saecularibus vero ad fidem eorum Domino Deo debitam fidelitatemque Nobis et Sacro nostro Regio diademati observandam, qualis ipsis de iis omnibus rebus et negotiis de quibus videlicet nominibus, et in personis eorundem. Exponentes interrogati fuerint, constiterit certitudo veritatis, suo modo sciatis inquiratis et experiamini meram plenam atque omnimodam certitudinis veritatem. Et post haec super hujusmodi Fassionibus et Attestationibus dictisque testium inquirendorum nominibus ac rescitae veritatis emissorum serie Literas tandem vestras ad fidelem dictorum nostri, et vestri conventualis hominum relationem, Testes relatorias memoratis exponen. Jurat. eorundem futuram ad cautelam necessar. sub sigillo vestro conventuali usitato. Authent. modis omnibus extradare novetis, debeatque, ac teneatur eadem Fidelitas Vestra, communi svadente Justitia neque secus Facturi. Datum in Libera Regiaque Civitate nostra Eperjesiensi decima octava Aprilis Anno Domini Millesimo Septingentesimo secundo. (L. S.) Lectum e- extradatum per me Franciscum Klobusiczky Personalis Praesentiae Regiae in Judiciis Locumtenentem et Consiliarium m. p.

Unde Nos praeinsertis firmissimis praeceptis commissionibusque et mandatis praelibatae Suae Maiestatis SSmae Nobis Literis suis in praetactis factis prouti aequum est, et tenemur, fidelissimeque admitemur humillime obsequi, et satisfacere volentes una cum praefato Egregio, et Nobili Martino Ujfaludy Homine Regio inter alios homines Regios in annotatis Literis Suae Maiestatis SSmae Compulsoriis nominatim conscriptos ex p'to ad idque specialiter transmissio nostrum hominem Venerabilem Videlicet Franciscum Presbyterum Uykeny Fratrem, et Socium praelibatae hujus Ecclesiae nostrae Conventualem ad praemissas Attestationes, Testiumque inquisitiones suo modo, et ordine peragendum et exequendum, Nobisque exinde fideliter referendas Nostro pro Testimonio fidedignum duxeramus esse transmittend. — Qui postea abinde ad nos insimul reversi sub debito ipsorum juramento in Generali Regni decreto superinde contento conformiter per omnia retulerunt nobis hoc modo: quod ipsi die, et anno locoque infra notatis ad subscriptos Testes honestae nimirum conditionis homines, quos videlicet Exponentes duxissent nominandos personalem accessissent ab eisdemque quibus et praefata Sua Maiestas SSma sub onere solutionis sedecim marcarum gravis ponderis in praescripto Generali regno decreto superinde content. praetactarum verbottenus insertarum Literarum compulsoriarum injungebat ad fidem eorum Dno Dno debitam fidelitatemque praefato Dno Imperatori, et Regi Nostro, ac sacro ejusdem Regio diademati observand. qualis ipsis de iis omnibus rebus, et negotiis, de quibus nominibus dictorum Dominorum Exponentium fuissent interrogati, constitisset certitudo veritatis, scivissent, interrogassent, et fuissent experti meram, plenam, atque omnimodam certitudinis veritatem iuxta sequentia De eo Utr. Puncta, quorum tenor sequitur in haec verba: De eo Utrum.

1-mo. Tudgya-é, látta-é, vagy hallotta-é bizonyossan ezen Nemes Bihar Vármegyében itt Nagy-Váraddon hol kezdődik Ujbécs nevű hely, és meddigh terjed az eő környéke véghe hol legyen. — 2-do. Tudod-é, láttad-é, vagy hallottad-é bizonyosan, hogy a hol mostanában Rátzváros vagyon ugyan azon az helyen volt Ujbécs romlás előtt? — 3-tio. Tudod-é etc. Nagy-Várád városának környöskörül való határát, és annak metait? — 4-to. Tudod-é etc. Nagy-Várád városának hány országos Sokadalma volt minden esztendőben? melyik útzáiban estenek? számláld elő, héti vásárok hol? és melyik útjájában voltanak, közönséges Piaczai 's micsoda helyen vólt? — 5-to. Tudod-é, vagy hallottad-é bizonyossan Nagy-Várád városa Körösen tul való szőlő hegynek a' nevét, a' ki Püspökivel, Pályival, Szalobágygyal, és Vásárhelylyel határos, mitsoda neve vagyon? mond megh. — 6-to. Tudod-é etc. az hol szegény üdvözült Várady Püspök Benkovits Ágoston Majort építtetett, mitsoda nevű, hegy az? mond megh. — 7-mo. Tudod-é, láttad-é, vagy hallottad-é bizonyosan, hol kezdődik az igazi Olaszi utza? meddigh tart? mitsoda házakat most foglal magában? azon kívül környékében mitsoda helyek, és utzák vadnak? — 8-vo. Tudod-é etc. hogy vagyon az Várady hid vámjáról való privi-

legium? és kinél vagyon? mondgyá meg a' nevét, az allicsa elő, kit illeti meg nevezett privilegium mellett az van?

Anno 1702, die 15-ta Xbris in Oppido Várad 1-mus Testis Dominus Joannes Borbély alias Török I. Cottus Bihar Tabulae Assessor Telegdien. antecedent. erat Incola Varadiensis Annorum circiter 65. Juratorus examinat. fatetur. Ad 1-um. Tudgya ezen Fatens bizonyosan, hogy itt N. Bihar vármegyében Nagy-Váradon kezdődött Ujbécs nevű hely Velenceze nevű uczátl, és éppen Nagykőrösig tart az ő környéke, nap nyugodt felé megyen Vár árkaigh, Éjszakraól Várkucs udvaraigh kit most hasítottak Német Halászok házái. — Ad 2-dum Rác Város mostan confuse vagyon, van Velenceze Uczán is, Darabantok helyén is, de nagyobb része vagyon ugyan csak Ujbécs helyen. Velenceze uczátl egy vízfolyás szakította Uj-Bécset, mely vízfolyás mostan Rác Városon lakozó Barna Péter, Lőrincz Flora házok között megyen Stepan retyére, de a' Stepan retyé Velenceze Uczában essik. — Ad 3-tium Várad Várossa Napkelete felől határa Kőrös vizén levő Rác Rév. és Valffi Far. Délről régenten volt egy portörő malom a' meleg h vizen, mely meleg h vizen innen Várad felé van egy sár, annak előtte vízfolyás volt, az a' határa és azon alól a' meleg h viz hasította Velenceze felső vegeigh, azontul Vad kert és Szálka közt ment egy Pecze szakadék és az hasította az határt. Azon alól kifordult az Varady Határ meg egyezett Nagy Eöröghdy és Ig-lody határokkal, Onnan be jó az Eüssi határra, napnyugodt felé megyen az Miskey határra, onnan megyen Püspöky határra, onnan az Bihari hágo uttyára, Éjszakraól megyen hegy köz Pályi határra. — Ad 4-tum Nagy-Várad Városon volt Nagy Országos Sokadalom ött, mindenik két két hétig tartott, Vad kerben esett három, Vízkereszt napján, Hushagyó kedden, és Sz. Lőrincz napján, Pünkösdy Vásár Péntek és Szombathelyi Utzain esett, Szent Egyed napi Olasziban. Ezeken kívül volt migh két Sokadalom Szent Mihály napi, és Szent Ferencz napi, azoknak is szabadságok meg volt, de Kalmárok rea nem jöttek. Heti Vásárok este-nek Csütörtöken, és annak Piacza volt Szombat helyen, Hentes szernek, hus', ár-pának, zabnak buzának, és sónak a' mindennapi közenséges Piacz volt vár előtt régenten; Olasziba is volt hídvégénél mindennapi Piacz, szintén ugy volt szabad mindent árulnatni, valamint Vár előtt való piaczon. — Ad 5-um: Az hago Uttya, a' mint felmegyen a' Tetőre Szent László szölleinek a' tetein a' Pályi hegyik mely-lyet is alól azontul a' kápolna völgy hasította fel az Száldobágy Szölleő hegyik Dorongos nevű szölleő hegyik az is határos Száldobágyi Szölleő hegyel nap nyugotról; Délről az Száldobágyi hegyel kis Szötét Ágh nevű szölleő hegy. Várad határban van azután az Hát ut Vársárhely felől, mely ut mellett délről az Vársárhelyi szölleő hegynek a' Jankó Hagójaigh az határ; azon innen az bába hengergető hegy az Várad határban van, azon alól Várad felé Kis Ujbécz felet a' Szent István hegye. — Ad 6-um Az hól Isténben boldogol ki mult Várady Püspök Benkovits Ágoston Eő Ngs'a majorja van, az Sz. Péter Hegye. — Ad 7-mum Az hól most Profunt Mester Uramnak Pinczéje van, attól fogva a' ki be van kerétve egyenesen le a' Kőrös mellett az Olasz Uca, az specificált pinczén felől az Kőrös mellett fell a' Palánkigh az Ablakos allya Uca. Ennek az ablakos allya Uczának szölleő hegy felől napkeletre valami kevés számú ház Szent Péter Uczában volt; Ugyan ezen meg nevezett Olasziból megy ki Éjszak felé kin az Város kapuja be megyen a' Szent Egyed Uczája. Alól napnyugot felől a' Kőrös felé Olasz végéül ment ki Szent Miklós Uczája. Annak mellette Éjszak felől mostani Püspök Uram házátl ment ki Buda Uca, ezek mind az Várad határban vannak Fatensnek vallása szerint. — Ad octavum nihil. — Secundus Testis Nicolaus Várady Vársárhelyien, antecedenter Incola Varadiensis Annorum circiter 66 Juratus examinatus fatetur per omnia in omnibus punctis uti, praecedens Testis. — Tertius Testis Stephanus Méhes Püspökienis Nobilis persona antecedenter erat Incola Varadiensis Annorum circiter 75 Juratus examinatus fatetur similiter sicut primus, et praecedens Testis. — 4-tus Testis Joannes Takáts antecedenter Varadiensis, nunc Vársárhelyiensis Annor. circiter sexaginta Juratus examinatus fatetur per omnia uti primus, 2-dus et 3-tus Testis. Quintus Testis Albertus Borbély Varadiensis No-

bilis persona Annorum circiter septuaginta juratus examinatus fatetur, uti praecedentes quatuor testes. Et post haec super hujusmodi Attestationibus, Testiumque inquisitionibus, ac rescitae veritatis praemissorum serie praesentes Literas nostras Attestatorias Testimoniales Relationarias in eodem sermone Hungarico ita et eodem per omnia modo, et tenore prout in Libello ipsorum Relatorio nobis suo modo, et ordine exhibito continebantur, ad fidelem, et uniformem annotatorum Regii, et nostri Conventualis hominum certam nobis factam relationem memoratis Dominis Exponent. Jur. eorumdem futuram ad cautelam necessari. juxta praesentam benignam Suae Majestatis SSmae literatoriam commissionem, et mandatum sub Sigillo nostro Conventuali usitato, et Authentico dandas duximus, et concedendas. Datum Feria tertia proxima post Dominicam Innocavit Anno Domini Millesimo Septingentesimo Tertio. (L. S.)“

A hajdanában egy várost képezett N.-Várad csak a török végképi kiűzetése után szakítottatott négy — csak hamar ugyan annyivá lett városokká, melyek legujabb korunkig a sajátlagos *Nagy-Várad*, *Várad-Olaszi*, *Várad-Velencze*, és *Várad-Várallya* valának. Nagy-Várad és Várad-Velencze a Sebes-Körös balpartján terülnek el, közöttök fekszik a vár mély sánczokkal, magas köfalakkal és hat bástyával erősítve. Hajdan sokkal nagyobb terjedésű volt, úgy hogy e mostani csak a belső vár lehetett, a mint érdekes rajzai 1496. és 1598. évek-ből készült térképein láthatók. Végre Várad-Olaszi a Sebes-Körös jobb partján fekszik; s mind a négy városnak a Sebes-Körös folyam feletti közlekedését két erős fa-híd tartja fenn. — Az utóbbi forradalom után azonban, az egyes földesurak (N.-Váradra nézve a váradi deák szertartású püspök, Várad-Velencze- és Várad-Olaszi irányában a szinte deák szertartású káptalan, s Várad-Várallyára nézve a cs. kir. kinestár) közremunkálásával, s az egyes városok községeinek befolyásával, akkori cs. kir. főbiztos Józsa Péter elnöklete alatt tartott tanácskozmányok folytán a négy Várad egyesített; mi által hogy a lakosok érdekei leginkább nyertek erőben és anyagi jólétben; bővebb tanusítást alig szükségel. Mindazáltal, hogy a mai *egy* Nagy-Várad lehető¹⁾ biztos képét tüntethessük fel a volt *négy* város *határterületiségét* külön külön említend-jük fel :

a) A sajátlagos *Nagy-Várad* a Körös folyam balpartján

¹⁾ „a határterület felől, mivel a városnak rendes mérnök tartása csak a napokban engedélyeztetett, s így a terület egészben mind eddig felmérve nincs, biztos adatok kezemenl nincsenek.“ Szolgáljanak e szavak a tisztelt nagy-váradi polgármester urnak 1853-ki január 28-ról 528-dik sz. a. vett hivatalos leveléből igazolásunkra addig is, míg a catasteri felmérések eredményét Bihar megye leírásában adandjuk elő.

egészen rónaságon terül el, s határának összes területe 1800 holdra számított; ebből beltelek 154 hold, szántóföld 1151 hold, rét s legelő 291 h. 341 □ öl, kavicsos porond 21 h., minden holdat 1200 öllel véve.

b) *Várad-Olaszi* fekszik Nagy-Váraddal átellenben, a Sebes-Körös jobb partján, a mellette keletnek nyúló szőlőhegyek alatt. Belső telek 372 hold (1100 □ ölével), legelő s kaszáló 1304 hold, Körös vize fele 50 h., szőlőhegy 3900 h., püspöki fácszános kert 50 h., ebből püspöki birtok 350 h. kaszáló, a városi községé pedig közczélra 110 h. rét, 75 hold szántóföld; a többi polgári birtok s az urbér ide soha sem lön behozva. A szőlőhegy Nagy-Váraddal annyira közös, hogy ha szőlő birtokos várad-olaszibeli, ekkor a püspöknek, ha nagy-váradi ekkor a káptalannak, ha pedig idegen, a püspöknek tartozott bortzeddel.¹⁾

c) *Várad-Velencze* határa 1850 hold, ebből urbéres szántóföld 800 h., legelő 300 h., erdő 400 h., kaszáló 200 h., a Körös által bekavicsolt rekettye vesszőt termő térség 150 h., urf. majorság az erdőn s rekettyén kívül semmi. E város-rész északi oldalát a Sebes-Körös mossa; a Pecze vize pedig déli oldalán folyik el.

d) *Várad-Várallya* külön határral nem bír, minthogy csak a vár földén fekszik, kivévén 100 hold rétet, melyet a cs. k. kincstár maga használ.

IV. Népe ssége, ipar, szorgalom.

Népe ssége. 1839-ben összesen 18,091 lélek volt; ebből 6689 r. kath., 2344 gör. kath., 5847 ref., 420 evang., 1974 g. n. e., 817 héber.

²⁾ E váro srész főterének ékíté seül a bold. szüz tiszteletére díszes szobort emelének Bihar vármegyének karai s rendei, a köv etkező — keletkezési évszám kifejező — felírással: „*Ex sinCero DeVotIonIs sVae In HVngarIae patronaM affeCtV — aeVItarnIs honorIbVs gloriOsae In Coelos assVMptae DeI parae VIrGInIs posVIIt — CoMItatVs BIharIensIs ILLVstrIs VnIVersItas VaraDInI.*“

Fényes ¹⁾ szerint pedig 1850-ben :

	r. kath.	gör. e.	ref.	ágost.	g. n. e.	héber	összesen:
Nagy-Várad	2138,	1309,	2092,	300,	1025,	118,	6982,
Várad-Olaszi	3653,	902,	2448,	124,	175,	120,	7422,
„ Velencze	747,	83,	120,	—,	350,	200,	1500,
„ Várallya	928,	134,	675,	50,	213,	1000,	3000,

Összesen . . 7466, 2428, 5335, 474, 1763, 1438, 18904.

Végre 1852-ben vett hivatalos¹⁾ hatósági kimutatás következő számadatokat tüntetett fel :

Családfő 5253, összes lélekszám 22,538; ebből

Férfi 10,596, nő 10,623.

Magyar 14,356, német 420, tót 256, rác 3283, héb. 2906.

Rom. kath. 7157, gör. egyesült 1671, reformatus 7405,²⁾ evang. 448, g. n. e. 1634, héber 2906.

Nőtlen 6418, nős férfi 3838, férjnél nő 3717, özvegy férfi 340, özvegy nő 1395.

A városból távol van férfi 656, nő 541.

A városban van idegen férfi 1504, nő 860.

Öskori harczias népjellemét illetőleg a váradiaknak érdekes adatkép kell felemlitenünk miként : „Neque ut in aliis Urbibus fit, Cives Varadiensis Mercaturae tantum aut opificio sunt dediti, sed tamquam *inter arma nati* et educati, omnia militaria munia maxima animorum alacritate obeunt, *nec quicquam antiquius habent patriae defensione atque salute*. Primores Civium ordines inter eos ducunt, juniores a teneris statim annis militiae artibus imbuunt, exercent, ac cunctis in rebus, dum opus est, dicto audientes, ac morigeros habent.“³⁾ Annál leverőbb tehát a „Budapesti Hirlap“ idei 82-ik számbeli eme közlés : „Ujonzilletékünk 58 egyénben volt megálapítva; alig hihető, még is úgy van, 200 ifjú közül alig találtatott 35 alkalmasnak, s nagy rész a bujasenyv következőiben!!!

¹⁾ 1. Geographiai szótára.

²⁾ 1849-ben a reform. összes száma 5000 volt, — ugyan ez évben a *szülöttek*: 285; fi 148, leány 137; — *halottak*: 592; fi 285, nő 307. — *Uj házas*: 82 pár. — *Tanulók összes száma* 280; fi 190, leány 90. — Már ezen helvét hitvallású Tiszántúli egyház kerületi statisztikai állapotának kimutatásából (1849. évről) vett adatokat, az akkori 5000 összes számot a jelenlegi 7405-hez hozzávetve, méltán kétség támadhat a különböző tételek valódiságán.

³⁾ 1. Báthory Kristóf erdélyi fejedelemnek a 295-dik lapon közzétett kiváltáslevelét.

Korunkban a lakosság nagy részének főkeresete ágát képező szőlőművelés mellett, ¹⁾ a gazdag termékenységi — de kevés szántóföldeken kívül, főfoglalatosságuk a lakosoknak a műipar s kereskedés; ámbár az utóbbi, mely ugyan most sem megvetendő, tekintve a város kedvező fekvését, sokkal nagyobb lehetne. A talpakra hajózható Kőrösön nagy mennyiségű fenyő deszkák, gerendák szállítatnak Várad alá; s a csak rendkívüli hideg télben befagyó Pecze vize másfél órányi távra 3 gubakalló és 1 olaj-gyárra szolgáltat hő vizet. A várad-velencei zsidók szilva, gabona, pálinka, gubacs, nyers bőr, borral folytatnak nem megvetendő kereskedést.

1851-ben volt Nagy-Váradon 51 kereskedő, 935 kézműves (köztök 90 timár), 3 olaj-, 1 eczet-gyár, 1 ráma aranyozó-s egy tű-gyár.

A mult század közepe táján e városban divatozott czéh szabályok közül curiosum gyanánt is felemlitendőknek tartjuk a következőket :

„1744. *Nagy Várad Borbélyok* 12. Anatomizálásért, fő vésésért, az Patienten, szabad egy aranyat el venni, áll és váll föltételéért 3 Rftokat, egy kristérért, kivált a szegénytől 40 pénz elég legyen; egyébektől pedig discretiót várhat, vagy legalább egy Tallért pretendálhat. — 16. Egy böcsületes Mesterembernek is szabad nem lézen kutyát, macskát, vagy egyéb e' féle állatot agyon verni, egy arany büntetésnek alatta, hanem a' ki valamelly experientiát kívánna rajta tapasztalhatni, megfogja löhetni. Ha ezen Ns Vármegyében főképpen ezen Városban, az mult esztendőben volt Pestishez hasonló üdö föltámadna, Ns Vármegye vagy Uraságok parantsolatjára, rendelendő fizetés mellett, két expositust a' Czéh adni tartozik.“

A roppant kiterjedésű nagy piarczon minden szerdán felette népes *heti vásárok* tartatnak, melyek különösen gabona tekintetében jelentékenyek, ezt nyomban követi a deszka-, ló- s marhavásár.

Országos vásárai pedig évenként hatszor; u. m. : a) vizkereszt, b) húshagyó, c) Urnap, d) sarlós Boldogasszony utáni szerdán, e) Egyed napkor (septemb. 1.), f) sz. Ferencz (oct. 4.). E vásárok közül az Urnap leglátogatottabb.

A piarczi árkeletet következő táblázat mutatja :

¹⁾ 1804-ben 20188 akóra ment a várad szőlőkben termett tizedbor.

Év	R o z s																Szalma egy kéve	
	Búza egy posonyi mérő	Egy posonyi mérő	Mellyből egy garasos czi- pónak a megyei árszabás szerint általában				Árpa egy posonyi mérő	Zab egy posonyi mérő	Kukorica egy posonyi mérő	Széna egy mázsá								
			Nyomni kellett volna		Nyomott valóban													
			g	lat	g	lat												
			ft.	d.	ft.	d.					ft.	d.	ft.	d.	ft.	d.		ft.
1824	2	41	1	13 ⁶ / ₁₀	.	.	1	4 ¹ / ₁₀	2	73 ⁵ / ₁₀	.	64	.	93 ³ / ₁₀
1836	4	68 ² / ₁₀	2	57	.	.	.	27 ⁵ / ₁₀	2	56 ⁷ / ₁₀	1	91 ² / ₁₀	1	95
1837	4	36 ¹ / ₁₀	2	78 ⁷ / ₁₀	.	.	.	24 ⁶ / ₁₀	2	16 ⁷ / ₁₀	1	91	2	74
1838	3	24	1	97	.	.	1	.	1	51 ⁵ / ₁₀	1	73 ¹ / ₁₀	1	75 ⁵ / ₁₀
1839	4	13 ⁴ / ₁₀	2	87 ⁶ / ₁₀	.	.	.	26 ³ / ₁₀	2	6 ¹ / ₁₀	1	73 ¹ / ₁₀	2	75 ² / ₁₀
1840	4	57 ⁷ / ₁₀	3	35	.	.	.	23 ⁴ / ₁₀	2	17 ⁵ / ₁₀	1	84 ¹ / ₁₀	3	52
1841	4	50 ² / ₁₀	3	13 ⁵ / ₁₀	.	24 ¹ / ₁₀	.	23 ³ / ₁₀	2	44 ⁴ / ₁₀	1	82	2	75 ⁴ / ₁₀
1842	5	23	3	75	.	24	.	24	2	60	2	34	3	50	2	50	.	14 ⁴ / ₁₀
1843	3	12	1	88	.	.	.	28	1	35 ⁶ / ₁₀	1	34	1	96	1	75	.	10
1844	3	14 ² / ₁₀	1	90 ⁷ / ₁₀	.	27	.	27 ⁶ / ₁₀	1	55 ⁶ / ₁₀	1	45 ⁵ / ₁₀	2	14 ⁷ / ₁₀	2	29 ⁴ / ₁₀	.	10
1845	4	59 ¹ / ₁₀	2	97 ¹ / ₁₀	.	.	.	19 ⁶ / ₁₀	2	17 ⁶ / ₁₀	1	74 ⁸ / ₁₀	2	75 ¹ / ₁₀	2	87 ¹ / ₁₀	.	11 ¹ / ₁₀
Összesen e 10 év alatt	41	58 ³ / ₁₀	27	21	2	11 ¹ / ₁₀	8	1 ³ / ₁₀	20	57 ⁴ / ₁₀	16	82 ⁵ / ₁₀	25	36 ⁵ / ₁₀	9	42 ³ / ₁₀	.	46 ³ / ₁₀
10 évi közép számítás után	4	157 ¹ / ₁₀	2	72 ¹ / ₂	.	25	.	28 ⁵ / ₁₀	2	56 ¹ / ₁₀	1	88 ² / ₁₀	2	53 ⁵ / ₁₀	2	35 ⁵ / ₁₀	.	11 ⁵ / ₁₀
1851-ki Júliusban	6	15 ¹ / ₁₀	3	87 ⁴ / ₁₀	2	70 ² / ₁₀	2	95 ³ / ₁₀	3	96 ¹ / ₁₀	3	66 ⁵ / ₁₀	.	.
1851-ki Decemberben	7	347 ¹ / ₁₀	4	915 ¹ / ₁₀	3	65	2	50	4	12 ⁴ / ₁₀	4	50	.	21 ⁵ / ₁₀

V. Házai, utcái, piarczai.

Házak száma 2777; ¹⁾ többnyire földszintiek, de szilárd anyagból épültek, s tágas udvarral, kerttel ellátvák, kényelmes lakok.

Nevezetesebb *épületei* közül felemlíthető a vármegyeháza, a deák szertartású püspöki pompás palota a város északi végén, a kanonokok kényelmes lakházai, a roppant két tornyú szentegyház, a premonstreiek, irgalmas barátok, sz. Orsolya szüzek, a r. kath. parochialis, s gör. kath. két szentegyháza, a reformatusoknak torony nélküli temploma a Kőrös parton, a convictusi épület s vármegyéi lazaret, a városháza, evang. templom sat. sat.

Utcái nem igen szélesek, de kövezettek s elég tiszták.

Piarczai. A várpiarcz térségével a pesti új-piarczot túlhaladja. A szent László-piarczot az 1836-diki tűzvész után épült csinos emeletes házaktól környezve, az egyesült és nem egyesült görögök, s r. katolikusok sz. László nevű tornyos épületei, püspöki lakház s a kir. akadémia díszítik. E piarczon szokták a hat országos vásárra érkező pesti s bécsi kereskedők sátraikat felállítani. Ellenben a nagy piarczon népes hetivásárok szoktak tartatni.

VI. Vallás - ügy.

Deák szertartású püspökség. A nagy-várad deák szertartású püspökség eredetét, maga az egyház ²⁾ sz. István királyunktól akarja származtatni. S minő okok harczolnak e nézet mellett? im ide igtatjuk az e részben mindent kimerítő *Keresztúry* Józsefnek következő szavait :

„Episcopatum M.-Varadiensem — — sua primordia a S. Stephano Proto-Rege accepisse, quamvis diplomatum fide hactenus evictum non habeatur; nullus tamen relinquitur ambigendi locus. Namque Antiquissimas inter Hungariae Antistitutum sedes censentur Strigoniensis Metropolitana, Agriensis, Bachiensis. Colocensis, Jaurinensis, Nitriensis, Quinque-Ecclesiensis, Sírmienis, Transylvaniensis, Tsanadiensis, Vaciensis, Varadiensis, Veszprimiensis; Verum ut Bachiensem aetate D. Ladislai a Colocensi avulsam fuisse, ita Nitriensem Saeculo

¹⁾ *Fényes* szerint a házak száma az egyes városrészekben ekként állott 1851-ik évben : a) *Nagy Váradon* 720, — b) *Várad-Olaszban* 933 (622 polgároké, 311 nemeseké), — c) *Várad-Velenczében* 180, — s d) *Várad-Várallyán* 287 (215 keresztényé, s 72 izraelitáé).

²⁾ I. A nagy-várad egyház megyének évenként kiadni szokott „Schematismus“ait.

XII.¹⁾ ac Sirmiensem Saeculo XIII. sua incunabula deberé, evictum habetur: unde consequitur Varadinensem e decem Episcopalibus Cathedralis, quae Carthuthio teste D. Stephano fundatori suam Originem in acceptis referunt, excludi minime posse. Confirmat Episcopatus hujus vetustatem M. Joannes Turóczius partim cum scribat S. Ladislaum ducem, pugna contra Cumanos Comitatum Bihariensem ac vicinas Provincias a. C. 1070 depopulantes inita, celerimo cursu vestigia Cumani pressisse, ut raptam speciosam quandam puellam, quam S. Dux *Varadiensis Episcopi filiam* esse putaverat; ²⁾ libertati assereret; partim vero cum Vatham Comitem, et *Varadiensem Episcopum* a. C. 1073. a Geisa Duce ad Salamonem r. tanquam pacis obsides missos, ac revocatos testetur: ex quo liquet Salamonis R. aevo Varadini Praesulatum viguisse. — „Quis credat S. Stephanum singulari sollicitudine, atque studio popularium suorum conversionem procurantem adeo incurium exstitisse, ut magnam provinciarum suarum partem inconversam ac Praesulatu carentem, aut fundatum pro Chrysiensi dictione Praesulatum curarum sociis, ministris et qui a consiliis adessent, Viris destitutum reliquerit? Equidem praeterquam quod Episcopatus et Capituli Varadinensis, fundamenta a D. Ladislao posita fuisse, Veterum e monumentis nemo demonstraverit, illud quoque pro sententia nostra stabilienda pugnare videtur, quod adeo ampla Diacesis, quae olim praeter Bihariensem, Békiesensem, Krasznensem, Szolnokiensem et Zaradiensem, potiore Koloziensis Comitatus partem ambitu suo complectebatur, non modo ab alia avulsa dici nequeat; verum etiam D. Stephano fundatori praecipue conveniat, etc.“

Szent László királyunknak a nagy-várad-i szentegyházba temettetése után,³⁾ közzokássá vált utána következett királyainknál: hogy Székes-Fehérvárat véghez ment megkoronáztatásuk után szent László sirjának megtekintése végett Nagy-Váradra zarándokoljanak, mindannyiszor e szentegyházat nagyszerű ajándokaikkal elhalmozván. A tatárok kegyetlen pusztítása miként dúlá fel Váradot is? már (284. lapon) felemlítünk; a nagy király (IV. Béla) azonban mit sem mulasztott

¹⁾ A nyitrai püspökség mikor keletkeztét illetőleg leend alkalmunk Nyitra megye leírásában Keresztúry fentebbi tanjától eltérőleg, okadatolva szólanunk.

²⁾ I. Turóczy Cron. P. II. C. 49, 50. Ide igtatjuk e tényre vonatkozólag Podhradsky czáfólo nézeteit: „nem érintvén — mond ő — hogy *Muglen* és a *Verses kronikon* semmit sem tudnak a várad-i püspök leányáról, és hogy a *hagyományok* a megnevezett szüzet, kit szent László szabadított meg a Kunnak tisztátalan körmei közül, *magyar s nem várad-i püspök leányának tartják*; ez a nehézség is azonnal elenyészik, mihelyt megengedjük, hogy sz. László (a ki már vezér korában ezen a tájon uralkodott) még királysága előtt építhette Váradot, s hogy még akkor szerezhette az *alapított* társas káptalanból a püspökséget is; mert nem tagadhatni, hogy hazánk harmadrészt vezéreink egész királyi hatalommal bírták, adomány-leveleiket olvashatni Fejér Codexeiben. I. sz. László királynak és viselt dolgainak historiája. Budán 1836. I. k. 64. l.

³⁾ Sirja felírását következő szavakban olvassuk örököltnek:

„Ossa Ladislai, quod struxerat ipse labore,

Exequiis templum Varadiense tegit.“

Szent Lászlón kívül a nagy-várad-i szentegyház sirboltjában még következő királyaink temetettek el: 1) II. István 1131-ben, — 2) II. Endre 1235-ben, ki még éltében meghagyá: hogy sz. László lábához temetessék, — 3) a kőröszeghi csatában elesett IV. László 1290-ben, — 4) Beatrix, Károly király neje 1320-ban, — 5) Mária, Zsigmond király neje 1395-ben, — 6) Zsigmond király 1437-ben.

el úgy a városnak mint a szentegyháznak s káptalannak újbóli felélesztésére; ájtatos adakozásaiban utánczó valának a következő királyok; Zsigmond király még életében kijelélé a szentegyházban maga s neje részére temetkezési helyét, megerősítvén ez alkalommal a káptalant jogaiban, mint a mellynek okiratai, épen Váradon időzése alkalmával, a szekrestyés gondatlanságából támadt tűz által, a szentegyház drága ruháival együtt elhamvadtak; sz. László király tetemei a lángok közepette csudakép megmaradván. — 1464-ben a váradi püspököket új megtiszteltetés éré; ugyan is Vitéz János akkori püspöknek Mátyás király Bihar vármegye főispánságát örökségi joggal adományozá, s ez idő óta egész 1779-ik évig a bihari főispán mindig a váradi püspök vala. Ekkénti virágzó állapota a váradi egyháznak azonban csak hamar szenvedett; történeti adatainkból tudjuk: hogy a XIV. és XV-ik században fényére egész Pannoniában egyedül állott várost elébb 1474-ben Ali bégnek megrohanása, de különösen a XVI-dik században bekövetkezett események, szomorú enyészetéhez juttaták; a mohácsi vész után ugyan is Várad vidéke, hol fegyver hatalma, hol békekötések ereje által, az erdélyi fejedelmek önkénye alá kerülvén, maga a váradi szentegyház is az apostoli királyok ápoló kormányja alól önkény zsákmánya lön; java s okiratai elszedettek; s az 1566-ban Tordán és Nagy-Szebenben János Zsigmond alatt hozott törvények — a mint ezt a káptalan alább következő leírásában felemlítendjük — végkép megszüntetvén a váradi káptalant, az egyház valamennyi javai feldulattak, s világiak osztalékává tettek.¹⁾ Így tartott ez a törököket hazánk összes területéből fegyvereivel diadalmasan kiűző nagy Leopold koráig, ki Várad birtokába jutva mindennek előtt az egyháznak adá vissza elorzott sajátját, s Benkovics Ágoston püspököt Várad-Olaszibani letelepedésre segéllé; első gondja lévén e főpapnak, mivel a hajdani nagyszerű szentegyháznak csak romjai állot-

¹⁾ E korbéli, 1598-ki képét, a régi vár közepén sanctuariumával napkelet felé állott szentegyháznak, a városával együtt, „Ortelius Redivivus et continuatus“ czím alatt Frankfurtban 1665-ben ivrét nyomtatott könyv 247-ik lapján láthatni, hol a hajdani várfalai, kerítései ekkép nevezetnek: Körös felé *csonka-bástya*, keletre *arany-bástya*, délre *velencei-bástya*, és király fia bástya, s nyugodtra *fa-bástya*. Bővebb leírása a hajdani szentegyháznak olvasható *Keresztúry* i. m. II. k. 230—234 l.

tak fenn : szentegyházat építeni, melly utóbb a ruthenusoknak adatott át; — midőn t. i. 1732-ben be lön végezve a gr. Csáky Imre bibornok, s b. Lusinszky István váradí püspökök s káptalan költségén, a káptalani városban sz. László tiszteletere emelt szentegyház, a felépítés évszámát tudató eme felirattal : „*HonoribVs DIVI Regls LaDisLai DICata sVrreXII.*“ — 47 éven át használtatott ez utóbbi püspöki székegyházul; mialatt 1752-ben gr. Forgách Pál vál. püs. megkezdé építését Várad-Olasziban a mai, sokkal nagyobb szerü szentegyháznak, melly utóbb b. Patachich Ádám v. p. által folytatva, végre 1799-ben az apostoli nagy királyné b. e. Mária Terézia által teljesen bevégezve, s rendeltetésének ünnepélyesen átadva lön; — a másik egyház parochialisnak ma is használtatván.

A 4 fő- s 11 alesperestségre osztott egyház megyei terület 58 parochiát, 980 fiók egyházat, (250 g. e., 321 g. n. e. egyház, 11 ágostai, 232 helvét templom s 17 zsinagoga mellett) 110 lelkészt, s 66 szerzetes egyént számít; s hiveinek összes száma 69564, (122,345 g. e., 134,534 g. n. e., 66409 ágost., 556,527 helv., 11,791 héber, — összesen 767,068) iskolába járó gyermekek száma 5898.

Rövid névsorozatát adjuk a nagy-váradí deák szertartásu püspököknek.

Már Kálmán király korából emlittetik *Sixtus*¹⁾; de hogy ennek már többen lehetének elődei, onnan következteti a váradí egyház,²⁾ mivel Miskolczy István által 1609-ben felmutatott ón-táblán *Nethke* Demeter, ki az alábbi sorozatban 21. jön elő;³⁾ — *negyvenedik* váradí püspököknek mondatik; e szerint tehát még 19 püspökök kellett vala megelőzni *Sixtus*t; ki után *Valterus*, másképp *Frachak*,⁴⁾ emlittetik 1119–1142. utóbb erdélyi p. alatta Váradon 1133-ban Felician esztergomi érsek elnökle mellett nemzeti zsinat tartatott. — 3) *Mathias* I. *Estorad* 1143–1150. — 4) *Michael* I. 1156.⁵⁾ — 5) *Nicolaus* I. 1163. utóbb esztergomi érsek. — 6) *Michael* II. 1169–1180. — 7) *Joannes* I. 1181–1196. — 8) *Elvinus* 1198–1203. — 9) *Alexander* 1217–1230. — 11) *Benedictus* I. 1233–1242; a Váradot is felduló tatár csata után veszprémi, majd győri püspök, végre esztergami

¹⁾ Kálmán királynak a sz. fehérvári szentegyház részére 1111-ben kiadott oklevelében.

²⁾ I. az egyház megye névtárait.

³⁾ Tud. *Podhradszky*nk ugyan (I. i. m. II. k. 15. l.) Miskolczynak érintett számítása ellen megjegyzi: hogy 1340-dik év helyett 1370-t kell olvasnunk, mert *Nethkei* Demeter julius 15-én 1345-ben ó-budai prépostból lett nagy-váradí püspök. (Pray Hierar. P. II. p. 175.) és 7-ik decemberben 1372-ben halt meg, azonban mint az alábbi sorozatból látandjuk, a nagy-váradí egyházmegyei névtárban is *Nethkei* Demeter püspök ideje ugyan csak *Podhradszky* szerint jegyeztetett fel.

⁴⁾ II. István királynak a „juxta Gron“ apátságot megerősítő 1124-ben kelt oklevelében emlittetik.

⁵⁾ II. Geiza oklevelében.

érsek. — 12) *Vincentius* 1243—1254.¹⁾ — 13) *Demetrius* 1260. — 14) *Zozimus* 1265—1267. — 15) *Lodomerius* 1268—1279. utóbb esztergami érsek. — 16) *Bartholomaeus* 1285—1289. — 17) *Benedictus* II. 1290—1296. — 18) *Emericus* I. 1297—1317. — 19) *Joannes* II. *Isánka* 1318—1329. — 20) *Andreas* I. *Báthori* de Guthkeled 1329—1345. — 21) *Demetrius* de Nethke 1346—1372. — 22) *Dominicus* I. előbb csanádi püspök 1373—1374. — 23) *Benedictus* III. 1374—1375. — 24) *Emericus* II. *Zudar* (másképp *Czudar*) de Onód 1375—1376. utóbb egri érsek. — 25) *Ladislavus* I. de *Vaya* 1378—1382. — 26) *Joannes* III. 1383—1393. — 27) *Paulus* I. 1394—1396. — 28) *Lucas* 1397—1404. — 29) *Eberhardus* előbb zágrábi püspök 1406—1409. ismét zágrábi székére ment vissza. — 30) *Andreas* II. előbb szinte zágrábi püspök 1409—1425. — 31) *Joannes* IV. de *Milanesibus* 1426. — 32) *Dionisius Jakch* de *Kusal* 1427—1434. — 33) Fr. *Joannes* V. de *Chorehula* 1435—38. — 34) *Joannes* VI. de *Dominis*, előbb Magyar- és Németországban apostoli kövct, 1440—1444. — 35) *Joannes* VII. *Vitéz* de *Zredna*, 1445—1465. utóbb esztergomi érsek. — 36) *Joannes* VIII. *Alemannus* 1465—1468. utóbb egri, majd esztergomi, végre salzburgi érsek. — 37) *Nicolaus* II. 1469—1473. — 38) *Joannes* IX. de *Pruisz* 1476—1490., utóbb olmützi püspök. — 39) *Valentinus* *Farkas* 1490—95. — 40) *Dominicus* II. 1495—1502., utóbb erdélyi püspök. — 41) *Georgius* I. *Szakmári*, előbb veszprémi püspök, 1502—1505, utóbb pécsi püspök, majd esztergami érsek. — 42) *Sigismundus* I. *Thurzó* de *Bethlemfalva*, előbb nyitrai, utóbb erdélyi püspök, 1506—1512. — 43) *Franciscus* I. de *Perény*, előbb erdélyi püspök, 1513—1526.²⁾ — 44) *Ladislavus* II. de *Macedonia* 1527—1533.³⁾ — 45) Fr. *Georgius Martinusius*, előbb vál. csanádi püspök, 1534—1550, utóbb bibornok s esztergomi érsek. — 46) *Mathias* II. *Zaberdinus*, előbb tinnini p., 1553—1556. — 47) *Franciscus* II. *Forgách* 1557—1567.⁴⁾ — 48) *Stephanus* I. *Radetius*, egyszersmind kir. kincstár igazgató 1568—1569, utóbb egri p. — 49) *Gregorius Bornemissza*, előbb csanádi p., 1572—1583. — 50) *Martinus Pethe* de *Hetes* 1583—1597., utóbb győri püspök, végre kalocsai érsek. — 51) *Nicolaus* III. *Mikátzi*, előbb tinnini püspök, 1598—1613., egyttal kassai kincstári igazgató.⁵⁾ — 52) *Joannes* X. *Telegdy*, 1615—1619., utóbb nyitrai püspök, majd kelocsai érsek. — 53) *Joannes* XI. *Pyber*, előbb pécsi püspök, 1619—1625., utóbb egri püspök. — 54) *Emericus* III. *Lósy*, előbb csanádi püspök, 1625—1633., utóbb egri p., majd esztergomi érsek. — 55) *Ladislavus* III. *Hosszúthóti*, előbb erdélyi püspök, 1633—1646., utóbb váci püspök. — 56) *Benedictus* IV. *Kisdý*, előbb szerémi p., 1646—1648., utóbb egri püspök. — 57) *Sigismundus* II. *Zongor*, előbb csanádi püspök, 1649—1659. — 58) *Joannes* XII. *Pálfalvai*, előbb erdélyi p., 1659—1662. — 59) *Georgius* III. *Bároncz* de *Lovasberény* 1663—1675., utóbb egri p. — 60) *Joachim* *Luzzinszky* de *Reglétz* 1677—1681.⁶⁾ — 61) *Augustinus Benkovich* 1682—1701. — 62) *Emericus* IV. e *Com. Csáky* de *Keresztsegh* 1702—1732., utóbb kalocsai érsek s bibornok. — 63) *Stephanus* II. *Ladislavus* I. b. *Luzzinszky* de *Reglétz* 1733—1734. — 64) *Joannes* XIII. *Okolicsányi* de eadem, 1734—1747, utóbb kalocsai, majd esztergomi érsek. — 66) *Paulus* II. e *Com. Forgách* de *Ghymes* 1747—1757, utóbb váci püspök.

¹⁾ IV. Béla királynak a jerusalemi sz. János kereszts-rend részére 1243-ban kiadott oklevelében.

²⁾ A mohácsi téren elesett Perény után *Czibak* Imre 8 éven át bitorlá a nagyvárad püspökség javait.

³⁾ I. Ferdinánd által váradi püspökké nevezetve, ennek *Czibak* által elfoglalt székébe be nem ülhetett.

⁴⁾ Izabella királyné által elfoglalt püspöki székébe nem ülhetett, ezért utóbb pozsonyi prépost- s kir. kancellárrá nevezetett. — 1567-ben püspökségéről lemondván János Zsigmond pártjára állott; Báthory István alatt Erdély kancellárává lón, végre 1573-ban Pataviában meghalt.

⁵⁾ A Bocskay-féle zavarok miatt székét el nem foglalhatta.

⁶⁾ Püspöki székét, úgy mint 14 elődje is, részint a török, részint az erdélyi fejedelmek bitorlása miatt el nem foglalhatta.

67) *Adamus* l. b. *Patachich* de Zajezda 1759—1776, utóbb kalocsai érsek; ő építé a Váradbani tágas püspöki lakot. — 68) *Ladislaus* IV. c. Com. *Kollonich* de Kollegrád, előbb erdélyi püspök, 1780—1787, utóbb kalocsai érsek. — 69) *Franciscus* III. Kalatay 1787—1795. — 70) *Nicolaus* V. *Konde* de Pokatelek, felszentelt belgrádi püspök, hétszemélynök, s esztergomi érseki helyetnök, 1800—1802. — 71) *Franciscus* IV. *Miklós* 1803—1811. — 72) *Josephus* *Varum*, előbb sz.-fehérvári püspök 1822—1827, utóbb nyitrai püspök. — 73) *Franciscus* V. *Lajcsák*, előbb rosnyói püspök, 1827—1843, lemondván püspöki székeről, a nagy-váradi kapuczinusok zárdájában halt meg. — 74) *Ladislaus* V. l. b. *Bémer* de Bezdéd et Kis-Báka 1843—1849. — 75) *Franciscus* VI. *Szaniszló* 1850 óta, engedje az ég ura! éljen minél tovább! az ép oly nagy pap mint ritka emberbarát!

A nagy-váradi d. sz. püspökség — jövedelmeit tekintve sokak által, mint a közép században a boroszlai, — „episcopatus aureus“ gyanánt tartatott hazánkban, s a II. József császárnak, még mint korona örökösnek 1759-ben publicistikai leczkéket adó néhai hazánkfia p. *Bajtai* is, midőn az esztergami érsekség évi jövedelmeit 160,000, a kalocsaiét 36,000, egri püspökségét 80,000 forintra számítá: a nagy-váradi püspökséget 100,000 ftot jövedelmezettnek tanítá; — valóban tekintve az egyszerü számokat! nem épen csodálhatni az egyháziak jövedelmeit sokallóknak oly sokszor tulságos kitöréseit; azonban vajmi ritkábbak leendettek ezek, ha az egyházi jövedelmek valóságos rendeltetése szinte számokban táratott volna fel a csak illyekben igazságot ismerő szemek előtt; az idők változtak, s ezekkel a váradi püspökség jövedelmeinek is apadniok kellett, ez apadás mennyisége iránt elég tájékozásul szolgálанд visszatekintenünk ama kétségtelen számadatakra, mellyek az alapítványi javak jövedelmeinek az urbéri-ségek vesztése előtt, s utáni voltát — egymás irányában állított rovatokban jelen vállalatunk I. kötete 261. lapján felmutatvák. E helyt történeti érdekeért is közlendőnek tartottuk az alábbi szabály intézkedését ugyan csak II. József császárnak, mellyben a nagy-váradi püspökség évi jövedelmeinek hova s minő mennyiségben fordítását lehető részletekben alapította meg. Ez eddig senki által sem közlött — ma már inkább csak történeti hagyományyá lett okirat következő:

„Nos JOSEPHUS II. Divina favente clementia electus Romanorum Imperator semper Augustus ac Germaniae etc. etc. Memoriae commendamus etc. etc. Quum Serenissimae ac Potentissimae olim Dominae Mariae Theresiae Romanorum Imperatrici, ac Reginae Apostolicae Genitrici Nostrae felicitis recordationis desideratissimae inde a feliciter regiminis sui temporibus nihil magis animo ejusdem insederit, quam ut divorum condam Hungariae regum, gloriosae videlicet memoriae Decessorum suorum exemplo non tantum quaeque illi sancte pro incremento, ornamentoque sacro sanctae Ecclesiae instituerunt, Eadem quoque Vestigiis Illorum insistens, sarta tectaue tueretur, verum etiam pro eo, ac in viribus

Ejusdem situm fuit, novis qua licet favoribus augeret, nihilque eorum, quae ad veri Dei cultus, bonique orthodoxae religionis promotionem, ac incrementum pertinere viderentur, a se quaqua demum ratione desiderari pateretur. Undefactum est : ut compluribus jam ab annis constabiliendae, propagandaeque quo celeriori, feliciorive successu religioni Orthodoxae benigne cumprimis intenta, bonumque illius unice prae oculis habens, fundatos ab olim, largiterque dotatos in percharo nobis Hungariae regno, regnisque ac provinciis ad idem spectantibus Archi- et Episcopatus partim ob praexistentium Diaecesium amplitudinem, atque inde promanantem in recta administratione muneris Episcopalis difficultatem, aliisve rerum, temporumque Circumstantiis id exigentibus dividendos, e divisio porro tali ratione partibus plures Sedes Episcopales erigendas procuraret, partim vero illos Episcopatus, qui quidem penes suos antiquos Diaecesanos limites ultro quoque relictis sunt, quoad eorundem internam constitutionem, atque dotationem ea ratione regularet, ut relictis pro condecense Episcopi intertentione sufficientibus annuis redditibus, e superfluis tam diaecesanis, quam et aliis quoque ad promovendam orthodoxam religionem occurrentibus necessitatibus provideretur, cunctaque ad rectum ordinem, accedente etiam S Romanae Sedis has pias et salutares, uniceque in optimum Religionis, decusque et ornamentum Ecclesiarum directas Ejusdem intentiones confirmantis Benedictione collocarentur. Neque alio sub finem felicissimi regiminis consilio ad id inducta fuit, ut Episcopatum Magno-Varadinensem, qui florentissimus olim, haeretica subin pravitate, ac variis infelicibus bellorum motibus continua sese serie excipientibus excisus, duobus poene saeculis deserto, decolatoque hocce in statu permanserat, atque per gloriosae demum memoriae Proavum et Praedecessorem nostrum Leopoldum Imperatorem ac Hungariae Regem postliminio restitutus, diversasque ab eo inde tempore passus est regulationes; hac eadem occasione intercalariis etiam sede ejusdem Episcopatus vacante perceptis proventibus, in bonum unice illius Diaecesis, sacraeque Unionis promotionem ac incrementum clementer per Eandem conversis, debitum, finique, quem sibi proposuit, quam maxime accomodum, in ordinem redigendum, atque certis quibusdam legibus pro futuris quibusvis temporibus defigendum susceperet. Paucis item ab Episcopatus hujusce jure postliminii facta restitutione annis, piatissimae memoriae Deceptor, ac Avus noster desideratissimus Carolus VI. Imperator et hujus nominis tertius Hungariae Rex circa annum hujus saeculi 33-um, grave Diaecesis hujus M.-Varadiensis in medio Aatholicorum sitae necessitates animo revolvens, iisdemque pro singulari sua in Deum ter O. M. pietate, ardentique in promotionem Orthodoxae fidei Zelo, et fervore subvenire cupiens, eotum jam occasione quippe factae a decessu Reverendissimi in Christo Patris Emerici S. R. Ecclesiae tituli S. Eusebii Presbyteri Cardinalis e Com. Csáky, baronis Lusénszky in Episcopum Magno-Varadiensem nominationis, ipso nunc dicto Episcopo agnita Diaecesanarum necessitatum gravitate, piissimasque intentiones secundandi studio, sponte sua ad id accedente constituit : ut e peramplis bonorum Episcopaliū redditibus 17 florenorum millia pro mensa Episcopali cedant, residui vero proventus in bonum Religionis, pro Ecclesiis videlicet, Parochiis, Scholis, junioris item Cleri tam latini, quam graeci-ritus Catholicorum provisione convertantur. Cujus etiam in consequentiam idem Episcopus 24 m. florenorum quotannis ad Cassam Parochorum dependit, ulterius semet obligando : se omne id, quod ultra etiam stipulatam hanc summam nefors supernataret, in bonum religionis conversurum, adcuratasque superinde de anno in annum consignationes exhibiturum esse : post hujus effluxu circiter unius anni spatio interventum obitum, in locum illius anno 1734. Joannes Okolicsányi ea rursum expressa cum conditione resolutus fuit, ut praeter 17 m. fl. pro mensa Episcopali constituta, residuum omne a proventibus ad cassam Parochorum administretur; cum vero hic subinde recurrerit, atque pro ratione illorum temporum, desolatoque bonorum ac aedificiorum Episcopaliū statu, difficultates circa praevio modo impositum 24 m. fl. onus exposuerit, ope Consilii Locumtenentialis Regii b. dispositum fuit, ut idem Episcopus reservatis pro mensa sua 17 m. florenis ad Cassam Parochorum 12 duntaxat fl. millia annue praestare

debeat, reliquam autem proventuum partem in aedificium Ecclesiae Cathedralis, tum residentiam Episcopalem, denique Seminarium impendere, superindeque rationes reddere teneatur. — Hoc rursum paulo post demortuo, anno 1737 Episcopatus hic C. condam Nicolao Csáky collatus est, quem eadem obligationes manserunt, donec erga ipsius recursum anno 1741 clementer resolvisset Eadem felicissimae memoriae Imperatrix, et Regina Apostolica, ut donec aliter Eidem disponere visum fuerit, proventus, qui a 17 m. finis pro mensa sua Episcopali designatis reliqui fuerint, pro prudenti iudicio, iuxtaque conscientiam suam in pios Diaecesis suae usus fideliter ac utiliter impendat, genuinamque super his qua ratione impensis medio Cancellariae Nostrae R. Hung. Aulicae praestet relationem. — Subinde C. Paulus Forgách in successorem hujus anno 1747, prout et hoc ad alium Episcopatum translato b. Adamus Patachich, modernus A. Episc. Colocensis anno 1759 b. denominati easdem prorsus obligationes impositas acceperunt. Atque ita res ultro etiam perstitit, donec anno 1769. ultra praemissa clementer constitutum fuisset: ut Episcopus super proventibus, juxta prudens iudicium suum quo conversis omni semestri rationes reddere debeat; anno vero 1771. cl. ordinatum: ut cum observatum fuisset in Diaecesi hac non plene illa, quae inde ab anno 1733, adeoque spatio 37 annorum e proventibus praevio modo destinatis sperari potuissent, expleta esse, hujus vero non facile in quaestionem vocari valentis defectus causa si indagetur, nefors diversis etiam illis mutationibus attribui quiret, quod nempe jam 24 m. fl. jam 12 m. fl. ad cassam Parochorum administranda, jam iterum citra uliam pro cassa Parochorum praestationem totum liberæ secundum prudens iudicium, et conscientiam dispositioni Episcoporum concreditu fuerit, Episcopi porro jam rationibus obnoxii, jam rursum ab iis immunes exstiterint, denique circa relationes suas jam ad Consilium L. R. jam iterum ad Metropolitanum suum inviati fuerint, deinceps intermaliter 34. m. fl. per saepefatum Episcopum ad rationem piam cassarum in parato aere et quartalibus ratis dependantur, administratio autem cassae piae uni e medio Capituli M.-Varadiensis erga moderatum salarium atque sub certis legibus concredatur. Equibus omnibus b. perspicuus, animoq. revolvens Eadem desideratissima Genitrix Nostra quam necessarium sit: ut certa quaequam in his regula, perpetuisq. temporibus duratura norma stabiliatur. Cum porro Graeco etiam Cath. Episcopatu, qui medio tempore in hac Diaecesi sub eodem nomine auctoritate quoq. Sedis Apostolicae canonice erectus, eidemq. emensa dos ad fundum Episcopalis hujus, qua prius tam latinum, quam g. c. populum complectentis radicata est, pro stabili providere oporteret, acceptis a Capitulo Varadiensis Ecclesiae, ejusdemq. Sede vacante Vicario Capitulari, sed et Episcopo gr. c. Varadinensi debitis hanc in rem informationibus, sequentia maturo consilio et deliberatione praemissis pro summo illo patronatus jure, quod in dirigendis in bonum religionis quibusvis Ecclesiis Hungaricis, ut Rex Apostolicus, more majorum suorum Serenissimorum Hungariae Regum omni tempore exercebat, pro futura, omneq. in aevum duratura regulatione constituit. Et nos quoq. pietissimae Genitricis Nostrae Vestigiis insistentes, cunctaq. eatenus provide sancta, auctoritate quoq. Nostra qua Regis Apostolici omnimode confirmantes hisce constituimus: et quidem *relate ad dotationem, plenamq. regulationem Episcopatus lut. R. M.-Varadinensis*: cum praecipuum in qualibet bene ordinata Diaecesi regulationis objectum esse debeat: sufficiens cathedralis Ecclesiae dotatio, atq. servitii divini in eadem peragendi provisio; circo facta ad modernam eius provisionem, repraesentatasque per Capitulum M.-V. necessitates reflexione, ex proventibus mensae Episcopalis praefereenter 2000 fl. annuos clementer designavimus, ex qua summa cum illa, quae a dicto Capitulo hunc in finem actu praestatur, subseque vero augenda speratur, conjuncta saepefatibus necessitatibus Ecclesiae sequenti modalitate provideri volumus: utpote a) pro sartis, tectis, ac successive curandis necessariis paramentis destinantur 700 fl. — b) pro vino, oleo, candelis, et thure praeter et ultra obveniens ab Ecclesiae munificentia canonicorum congesto 4384 fl. 22½ xr. Capitali pro his necessitatibus convertendum interusurium in 263 fl. 3½ xr. adhuc 300 fl. — c) pro aedituo, ejusdemque adjutore (Architecto, Curatore, hajdone et

mercenariis, actu magnis impendiis intertentis, velut dehinc non amplius, necessariis, illico dimissis) ultra id, quod Capitulum praestat, 200 fl. — d) pro Musicis, quorum aliqui velut salariis alioquin provisi, in locum etiam trium Cantorum pro choro Ecclesiastico necessariorum adhibendi venient per aversionem 900 fl. — e) pro Choro Ecclesiastico, musicis praemissa ratione cantorum vices subituris, salario duntaxat succentoris 300 fl. et unius Praebendarii 200 fl. peramplius necessario insimul 500 fl. Hae positiones ita destinatae efficiunt quidem summam necessariae dotationis praeter interusurium Ecclesiae in 2600 fl. cum tamen ad rationem Ecclesiae Capitulum etiam, uti insinuatum est, praestet annue 800 aliquot florenos, assignandi igitur fuissent hoc titulo e proventibus Episcopalibus tantum 1800 fl. quia vero Cathedralis haec Ecclesia ampla admodum, magnificeque exstructa est, ac non contemnendis stetit sumptibus, conveniens proinde censeatur, ut in Eadem Divina omni cum decencia, correspondentique cum decore peragantur, insuper autem pro sartis, tectis, procurandaque sacra suppellectile major, atque exposita habeatur, summa, nonnunquam requiri posset; ex eo adhibita ad haec omnia debita reflexione, juxta id, quod supra insinuatum est, e proventibus bonorum Episcopaliū b. Nobis pro meliore dotatione destinare visum est annuos 2000 fl. Et cum Capitulum quoque M.-V. more in aliis quibusvis regni Hungariae Capitulis recepto, ultra illud etiam, quod hucdum praestitit, proportionate concursurum non dubitemus, quotidianis non tantum Ecclesiae necessitatibus provisum iri, verum summam exinde aliquam pro impreavis casibus remansuram b. Nobis pollicemur: quare universa haec summa, utpote ex redditibus Episcopalibus, ex Capitulari subsidio, atque ex interusuriis Ecclesiae annue conflanda; et summam 3000 fl. facile superatura, Custodi Capitulari rite consignabitur, per illum tam in praespecificatas, quam et alias Ecclesiae Cathedralis necessitates, cum consensu Episcopi et Capituli eroganda, atque rationibus accurate confectis legitimanda. — Et quamvis II-to *Pro condecenie Episcopi subsistentia* hactenus semper, uti e praemissis patet, 17 duntaxat m. fl. titulo proventuum mensae Episcopalis emensa fuerint; ex speciali nihilominus gratia et clementia nostra C. R. neve hic Episcopatus cacteris recens erectis et fundatis minus dotatus sit, pro mensa Episcopali clementer eidem defigimus annuos 20,000 fl. — Porro cum III-io *Juris Patronatus* in bonis eidem ultro quoque pro dote attribuendis, quod hactenus cassae piac inhaerebat, deinceps ipsi Episcopo incubiturum sit, tum ex eo, quod Cassa haec in qualitate ea amplius relinquenda non sit, cum vero quod et majori Episcopi decori, efficaciorique reliquis dominis terrestribus exemplo cessurum praevideatur, si ipsemet Episcopus existentium in bonis suis parochiarum, ecclesiarum, nationalium Scholarum curam gesserit, Parochos competenter dotaverit, parocciasque, ubi necesse fuerit, erexerit, huic autem oneri e limitata congrua sua ferendo impar futurus esset, ex eo annuos hoc titulo 4000 fl. eidem ea lege ex proventibus hujus Episcopatus clementer assignamus, ut is in dominio M.-V. absque ullo cassae Parochorum subsidio praemissa omnia praestare, Parochus utriusque Ritus Catholicus emensa per normalem resolutionem r. 300 fl. congrua dotare, triviales scholas aequae cum praescripta idealiter signanter in hoc Dominio Magistrorum provisione inducere, Ecclesias denique, parochias, nec non scholas pro bono utriusque Ritus Catholic. colonorum suorum cum concursu earundem communitatum erigere, ac in bono statu conservare, superinde vero adcuratas de tempore in tempus relationes suas praestare teneatur. — Quia vero IV. *Sartorum, tectorum conservatio* non modicis etiam veniret sumptibus, sed et aedificia Episcopalia nondum perfecta essent, in his quoque eundem sublevare cupientes, annuos eidem hoc titulo 5000 fl. applacdamus, ea tamen conditione: ut cum his quot annis unice titulo sartorum tectorum conservandorum opus habiturus haud sit, superfluam summam in necessariorum, quae ultra enumerandam eidem hoc titulo cum ingressu ad Episcopatum 25000 fl. summam adhuc desiderabuntur, Episcopaliū aedificiorum constructionem, deficientemque instructionem, convertat, ac perinde eatenus de tempore in tempus semet legitimare teneatur. — Denique V-to. Tametsi unicuique Episcoporum incumbat necessarios pro *Consistorio* suo Episcopali sumptus, e deputatis pro mensa Episco-

pali reatibus tolerare; e reflexione nihilominus limitatae Congrae Episcopalis hoc titulo assignamus eidem annue 1000 fl. ita, ut cum Vicarius Generalis, qua talis beneficium alioquin possideat, ac proinde cohaerentes etiam sumptus absque compensatione aliqua sufferre, sed et A. Diaconi, prouti et omnes Capitulares ex officio Consistorii interesse tenerentur, assignari hucdum consveta diurna imposte- rum cessare debeant, verum ex praeviis 1000 fl. omnes alii hujusmodi sumptus to- lerentur. Quas in praemissis recensitas summas Episcopus l. r. Varad. ea lege pro se a proventibus assignandi sibi dominii retinendi habebit facultatem, ut ne futu- ris quibusvis temporibus sine praetextu sumptuosae sartorum tectorum conserva- tionis, sive incumbentium juris Patronatus onerum, sive denique sumptuum Con- sistorialium ad thronum Nostrum R. recurrere, Congruaeq. suae auctionem quam- piam praetendere in animum suum inducat. Ex quo porro ultro consequitur, quod illae positiones cunctae, quae titulo Ecclesiae Cathedralis, aedificiorum Episcopa- lium, provisionis Parochiarum, et Scholarum in dominio M.-V., deniq. Consistorii ex Cassa pia hucdum praestabantur, suapte cessent, eademq. respective praevio modo regulandae, atque ex assignatis fundis providendae sint, eo praeterea hic subjuncto: praedeductas positiones ex summis catenus desideratis annue procuran- das ea ratione Episcopatu l. r. M.-V. adhaesuras, ut illas sede vacante quoque per Cameram nostram r. h. a. semper interrupte continuandas esse b. decrevimus.

— Relate porro VI-to : ad *provisionem junioris Cleri*, cujus in qua Episcopatus et Diaecescos regulatione potissima ratio rabenda est, b. ordinavimus : ut idem cum ob remotum Ecclesiae Cathedralis a districtuali r. academia, in qua et altiores classes conformiter *Systhemati Literario* tradentur, situm, tam peragendis in Ca- thedrali Ecclesia divinis, quam et frequentandis publicis scholis haud sufficere queat, dividendis, quas actu incolit, seminarii aedibus, ad tractum illum residentiae Episcopalis, qui a reliquo corpore plene segregandis, et pro eodem sumptibus nunc illico in 4000 fl. suppeditandis accomodandus veniet, transferatur. Et cum e proventibus Seminarii hujus, qui ex ebveniente a Capitali 29906 fl. interusurio, dimidia item possessionis Vársárhely reatibus, nec non cassis per Capitulum non- nullarum decimarum proventibus, existente denique in promontorio Varadinsensi vinea ad 3944 fl. exsurgunt, per praeviam vero praehabitae domus venditionem augendi sunt, 22 alumni cum Accessoriis intertenti adusque fuerint : numerus hic autem habita ad illum, quem existens in diaecesi hac Clerus constituit, reflexione, non modo sufficiens, quin pro hic et nunc superfluus etiam foret : Ex eo clemen- ter insuper disposuimus, et dehinc 6 continuo alumni Budae in Seminario Gene- rali scholas Universitatis frequentaturi secundum universale *systhema* circa educa- tionem et cultivationem junioris Cleri hungarici cl. defixum, ad rationem hujus Diaecesis interteneantur : pro quibus singulum a 170 fl. computando solvendi ve- nient annue 1020 fl. pro summa porro 1800 fl. 12 alumni, si non plures, cum in partibus illis regni minus sit, quam alibi rerum pretium per 150 fl. singulum as- sumendo, imputata a proportionem numeri alumnorum necessaria familia in Varadi- nensi Seminario adhibita recta oeconomia interteneri poterunt hoc magis, quod Clericos etiam g. r. C. pro quibus separatim ex alio fundo per Episcopum g. C. solvetur, eorsum assummi cl. velimus. Computatis porro pro Praefecti, Vicepraefecti, ac Spiritualis victu singillative a 120 fl. assumpto 360 fl. non secus et titulo Salarii posterioribus duobus (cum Praefectus semper e medio Capituli, more alio- rum Capitulorum constitui assoleat, qui praeter gratuitum victum et hospitium nil obtineat) per 200 fl. dependendi 400 fl. summisque his simul sumptis 3580 fl. consti- tuentibus remanebunt adhuc pro casibus impraevisis, aut ubi auctio junioris cleri necessaria adinventia fuerit, eo convertendi 364 fl. cui praeterea Summae ac- cedet Capitale e vendendis, uti praemissum est, moderni seminarii aedibus colli- gendum, ac insuper id, quod ex rectiori possessionis Vársárhely Seminarium res- picientis dimidietatis, decimarumque administratione prosperabitur. Quare dep- sorsum hactenus e Cassa pia ad rationem Seminarii subsidiorum pro futuro necessitate haud existente, onus hoc magis cessare debebit, quod a priori Cassae piae *Systhemate* pro futuro plene recedatur. Cum autem omnes de hinc in natu-

ralibus hactenus ex Episcopalibus bonis fieri solitae praestaciones, facta universorum bonorum ad destinationes suas divisione, suapte locum non habeant; ea propter in locum praestari solitarum quotannis Seminario 100 Orgiarum lignorum 3000 fl. Capitale nunc statim ad cassam ejusdem Seminarii ex designatis inferius summis numerandum, Capitalibus ejusdem Seminarii adjici volumus. Et quamvis remansuri Varadini jun. Cleri numerus pro stabiliendo ibidem studio theologico sufficiens haud futurus videri non immerito posset; cum nihilominus studia haec complures ante annos illic inducta sint, atque e peramplis Episcopatus hujus proventibus fundus pro intertenendis Professoribus sufficiens adesset, tum vero ad g. etiam r. C. in Seminario isthic educandum, ac nonnisi diebus Festis et Dominicis ad condiscendas Caeromoniae ritus sui Ecclesiam frequentaturum jun. Clerum, qui tametsi pro hic et nunc decimum duntaxat numerum adaequet, cum tempore tamen auctis hujus ritus paroeciis, necessario etiam augeri debebit, reflecti oporteret; studium ex eo Theologicum per Professores conformiter Systemati Literario pro jun. Clero tam l. quam g. r. C. porro quoque continuandum, et cum ejusdem loci studii academicis, subque communi directione literaria uniendum resolvimus ea tamen ratione, quod melioris semper talenti et capacitatis alumni Budam ad Seminarium Generale disponantur. Quod ipsum etiam g. r. C. Episcopo, quamvis in hujace etiam S. Barbarae Seminario 6 pro Diaecesi sua numeret alumnos, facere integrum erit. Primi autem Professoris munus, uti hactenus, obeundum habebit unus Canonicus gratis, reliquis tribus, seu ex Clero saeculari seu vero regulari assumendis, gratuitum in Seminario hospitium assignabitur, pro victu vero illorum, et aliis minutis necessitatibus, singulum a 120 fl. assumendo, persolvendi venient ad Cassam Seminarii 360 fl., Salarium autem titulo, si ex Clero saeculari fuerint, senior 400 fl., posteriores duo autem per 300 fl. assignatos habebunt, quae proinde Salaria, si quempiam e regularibus deligi contigerit, pro emolumento cassae in necessitates Diaecesanarum juxta ea, quae infra dicentur, designatae in medietate minui poterunt. Quae proinde summae simul sumptae constituunt 1360 fl. atque ex praetacta Cassa suppeditabuntur. Caeterum cursu Philosophico proximus M.-Varadini sumptibus publici studiorum fundi alioquin introducendo, modernum Philosophici studii Institutum suapte cessabit. Denique relate ad dimidietatem possessionis Vársrhely Seminarium concernentem, pro majori dicti Seminarii securitate, fundationales litteras, in quantum id necdum factum fuisset, expediri faciemus; ita et respectu decimarum, per Capitulum eidem Seminario cessarum, idem Capitulum instrumentum authenticum conficiendum, Majestatique Nostrae quamprimum repraesentandum habebit, ut huic demum consensus noster R. superinduci queat. — VII-mo: *Medicus* interea usque dum alia provisio fiat, cum praehabito 500 fl. salario sub nomine „*Diaeceseos*“ retinebitur; dein autem haec quoque summa pro bono Diaecesis impendenda remanebit. — Porro VIII. e Cassa pia pendebantur hactenus pro subsidiis Parochorum 2992 fl. 42½ xr. ad rationem Seminarii et Medici, uti dictum 980 fl. expensarum Consistorialium 1030 fl. 16 xr. Cantorum 420 fl. praeterea ex Episcopalibus bonis 580 fl. Elemosynarum titulo diversis religiosis ordinibus 72 fl. in deputatis denique ad paratum aes reductis circiter 378 fl. 42 xr. supputatis vero jam nunc ex his oneribus iis, quae per praemissas b. dispositiones nostras superantur, utpote: positionibus Seminarium, quod sufficienter aliunde dotatum est (exceptis intentione et Saliis Professorum praevia ratione emensis, nec non interimali medico, qui ex alio infra denotando fundo providebuntur) expensas consistoriales, quibus aequae iam prospectum est; ita etiam Ecclesiam et ejusdem servitores, aedificia Episcopalia, ac horum sarta tecta, de quibus supra jam provisum est, respicientibus, Salario demum Administratoris Cassae piae, velut dehinc non amplius necessarii, sublato, remanent duntaxat subsidia Parochorum, Cantorum Salario et Elemosynae, quae 3 positiones una cum deputatis summam circiter 3863 fl. 24½ xr. constituunt, dehinc quoque pro novam regulationem nonnulla Parochorum et Ludi-Magistrorum subsidia aliorum relegata non fuerint, providendae; quare ut tam haec onera, quam et Medici, ac Professorum praevia intertentio fundum suum certum obtineant,

eam rationem cl. inivimus, ut annue 8500 fl. summa ex redditibus hujus Episcopatus excindatur, quae ad titulum quidem Cassae Parochorum dependatur; nihilominus ex hoc summa praevis attacta onera depurentur, residuum vero ea ratione in erectionem atque dotationem Parochiarum, Ecclesiarum, Scholarum trivialium, missionum, aliasque necessitates diaecesanas annue per Episcopum, aut sede vacante per Capitulum dispensetur, ut super illis positionibus, quae intra fixas censerique nequeunt, praevis semper Consilii R. L. assensus expeti debeat, ac ita hoc obtento, erogationibusque factis, rationibus annualibus super hac summa formandis, eadem inducantur. Porro eo usque, quoad omnibus necessitatibus diaecesanis plene provisum non erit, haec summa in alias Cassae Parochorum destinationes assignari non poterit, verum his semel expletis eidem Cassae Parochorum omnino inferatur, atque pro natura hujus instituti in alia commoda Religionis Orthodoxae promovenda convertatur. Quia vero inter erogationes pro Parochis, et Ludimagistris posita, tales etiam sunt, quae partim ob id, quod Episcopus M.-V. ipse in suis bonis onera juris Patronatus portaturus sit, partim vero regulatis etiam aliis Parochiis, a Patronis et Communitatibus ad implendas obligationes suas adstrictis suapte cessabunt, ac ita pro aliis diaecesanis necessitatibus plus remansurum est, id provideat Episcopus, et sede vacante Capitulum ut sensim adminiculo hujus summae in derelictis ab adjutorio Patronum locis ad Ecclesiae ad limites necessitatis aedificentur; Parochiae, Scholae nec non Missiones erigantur et sufficienter dotentur; super his igitur Episcopus systema occasione primitus instituendae Canonice Visitationis elaboret, atque Consilio R. L. abinde ulteriorem inviationem accepturus, proponat. — IX-no: Quantum denique *Deficientium* in Cura animarum, viribusque tam aetate quam curis fractorum *Parochorum* provisionem adtinet; cum pro his non majus, quam 4668 fl. 48 xr. Capitale existat, ex hujus autem interusurio vix unum individuum condigne interteneri valeret; ex eo b. cupientes, ut huic quoque Diaecesanae necessitati quo meliori modo subveniatur, sique plures ad rationem Diaeceseos hujus interteneri, quilibet autem eorum ita provideri valeat, ut ad normam in aliis Episcopatibus, et ultimo quidem in *Nitriensi* stabilitam 200 fl. pro victu, lumine, servitio, — 100 autem fl. unicuique ad manus consignandi, pro amictu, aliarumque minutiarum comparatione obveniant, cl. resolvimus: ut pro his inprimis habitationis locus in novis Seminarii aedibus praeparetur, tum vero pro eorundem intertentione e redditibus Episcopalibus quotannis 1000 fl. excindantur; b. nobis pollicentes Capitulum quoque parte ex sua ad meliorem eorundem provisionem et quo majori numero intertentionem proportionate concursurum esse. Factis igitur praemissis in optimum Diaecesis hujus M.-V. l. r. dispositionibus, non minori tenebamur sollicitudine, ut et illa, quae ad quo meliorem certioremy erecti medio tempore **graeci ritus catholicorum** ejusdem nominis **Episcopatus** constitutionem, solidationemque pertinere viderentur, optima, firmissimaque ratione regularentur. Quare a) cum occasione statim erectionis hujusce Episcopatus pro mensa *Episcopi* 6000 fl. — pro *Congrua* 5 *Capitularium* 2800 fl. — c) pro *Seminario* 1200 fl. — d) *dote Ecclesiae* g. c. Cathedralis 500 fl. — e) *residentiae* sartorum tectorum conservatione 300 fl. cl. resoluta sint, quemadmodum haec in particularibus Fundamentalibus Litteris explanata habentur: Porro juxta relationem Capituli M.-V. actualia pro Diaecesi hac Cassae piaae inhaerentia onera sint. — f) ad rationem *V. A. Diaconorum, Parochorum, Cantorum, et Ludi Magistrorum* g. C. 5197 fl. — g) in *naturalibus* ad paratum reductis insimul 209 fl. 42 xr. consequenter Episcopatus hujusce dotatio, et respective actualia onera constituent summam 16206 fl. 42 xr. pro his primum stabilem fundum juxta ea, quae infra uberius explicabuntur, ex redditibus ejusdem Episcopatus M.-V. constituimus. Quia vero erga factum recenter Episcopi recursum salaria binorum Cathedralis Ecclesiae M.-V. Cantorum singillative eis 25 fl. subsistentia, aliis 25 fl. ea ratione augenda decrevimus: ut cum alioquin sportulas a funeribus et aliis similibus participare referantur, percepta ad usque per eosdem ex Episcopatu deputata dehinc cessare debeant. Et quamvis ad rationem Consistorialium expensarum quidpiam destinare vel ex eo minus necessarium videretur, quod ma-

joris momenti processus hic non facile emergere soleant, pro Fiscali nihilominus remunerationis titulo 50 fl. pro illo autem, qui una Notarii et Protocollistae munus obibit, 150 fl. insimul atque 200 fl. cl. resolvimus; reliquis minoribus expensis, quae omnes aliquin Episcopo incumbere, ex incassandis taxis facile provideri valentibus. Ut vero occurrentibus quibusvis Diaecesis etiam hujus necessitatibus, Ecclesiarum nempe, Parochorum, ac Ludimagistrorum, ubi opus fuerit, neq subsidii alienjus a Patronis aut Communitatibus adferendi, in quo caeteroquin omnem conatum Episcopus adhibebit, spes affluerit, provisioni quo meliori ratione prospiceretur, annuos hunc in finem per aversionem 8500 fl. prouti id respectu ejusdem nominis Diaecesis l. r. disposuimus, ea lege cl. assignamus, ut ex his primum existentibus actu quoad Ecclesias, Parochias, et Scholas ac earum Ludimagistros assignationibus, quoad illarum aliquae in Patronos et Communitates suo modo derivatae fuerint, satisfiat, reliquum demum in dotationem novarum Parochiarum, Ecclesiarum, Ludimagistrorum, foundationem item cum tempore Basilitarum monasterii, comparationem, aut de novo extructionem domorum canonicallium, in genere pro quibuscunque aliis etiam ad promovendam sacram unionem in Diaecesi hac occurrentibus necessitatibus sensim ad vires ejusdem summae convertatur. Quam nihilominus summam aeque Titulo Cassae Parochorum, eodemque, qui supra quoad similem Summam pro Diaecesanis necessitatibus l. r. designatam, constitutus est, modo tractari, ac nonnisi erga Consilii Nostri R. L. assignationem, dandasve super Expensis Rationes quidpiam exinde erogari cl. volumus. Cujusmodi Eppatus hujusce, ac Diaecesis g. r. C. M.-V. Dotationem ad Summam 19500 fl. praevio modo annue assurgentem in Episcopatus hujus nominis l. r., qua antehac Populum utrumque complectentis Reditibus quemadmodum occasione statim primae illius Erectionis factum est, ita nunc eo magis assecurandam Clementissime constituimus. Quia vero juxta praemissa tam Episcopatu l. r. M.-V., quam et g. r. C. e. n. sufficienter provisum esse existimamus; Proventus nihilominus Episcopatus hujus Camerali aestimatione erutos, praevas necessitates multum superare advertimus; ideo siquidem parte ex una ab ipsa origine postliminio restituti hujus Episcopatus Congruam Episcopi excedentes Proventus Episcopales in bonum Religionis designati erant, hacque de Causa in Cassam Parochorum inferendi disponebantur, parte vero ex altera ad promovendam in percharo Regno nostro Hungariae orthodoxam Religionem tot, tantasque necessitates, omni Fundo destitutas, super esse intelligamus: Nihil nos salubrius, ac una opportunius futuros rati sumus, quam si eosdem supernatantes Proventus in praeattactam Cassam Parochorum, in bonum Religionis aliquin constitutam, uti olim factum fuisse supra retulimus, inferendos ordinaremus, ac in illa dein complures pios Fundationes jam per piaae memoriae Genitricem nostram constitutas assecuraremus; ut autem ejusdem majorem Securitatem procureremus, ac una Zelum illum, quo in promovendam Orthodoxam Religionem ferimur, luculento indicio contestemur, cunctas illas Praetensiones, quas Fiscus noster Regius in bonis saepefati Episcopatus M.-V., occasione ejusdem Restaurationis Jure Postliminii indebite huc applicatis, ante complures annos formavit, omnimode Cassavimus, et pleno Jure in eundem Episcopatum transtulimus, prout etiam per praesentes solenniter cassamus, cedimus, et transferimus, ut nempe piaae illae Fundationes, quas in hocce Fundo Episcopatus radicevimus, nullo unquam sub Praetextu turbari valeant. Quare in saepefata Cassa Parochorum ex residuis a Dotatione Diaecesis tam l. r. quam et g. r. C. supernatantibus Reditibus praevio modo dotanda, sequentes pias Fundationes radicamus, atque annue abinde providendas cl. constituimus. Et quidem in Sacrae Unionis Incrementum Principaliter intenta felicissimae memoriae Imperatrix, et Regina Genitrix nostra desideratissima complures adhuc successivis temporibus pias fecit Fundationes, quae quamvis non immediate Diaecesim hanc Varadinensem contingant, cum nihilominus in optimum promovendae Sacrae unionis, quae nobis etiam tantopere cordi est, tendant: Ideo easdem ultro quoque b. confirmantes, harum quoque Provisionem ad praeattactum Fundum relegandam esse duximus: I-o; *Dotationem Diaecesis g. e. Munkacsien*s respicientes assigna-

liones utpote a) Pro Capitularibus ultra id, quod quilibet eorum aliunde jam juxta priores Resolutiones r. ex Cassa Parochorum percipit annue 3400 fl. — b) Pro 4 Vallachicis Professoribus penes Seminarium constitutis 650 fl. — c) 2 Vicariis 500 fl. — d) Intertentione Consistorialis Fiscalis, et Notarii 500 fl. — e) Munkácsiensis Diaecesis Seminario pro Juniori Clero educando Unghvarini fundata 3000 florenum. — f) Dote Cathedralis Ecclesiae Munkácsiensis Unghvarini constitutae 1800 fl. In Summa 10,150 fl. — II-do Crisiensi g. r. C. Episcopo ad rationem congruae suae, praeter et ultra reliquum Dotationis Fundum haecenus e Camerali solutos 1000 fl. — b) Ad rationem congruae vicarii per Slavoniam constituti 800 fl. — c) Binorum Archi-Diaconorum 1000 fl. — d) Missionarii in Districtu Regni Sclavoniae 400 fl. — e) Intertentionis Capellae missionis 300 fl. Insimul 3500 fl. — III-o Dotatio Seminarii hujatis ad sanctam Barbaram, in quo etiam ad rationem Diaecesis g. r. Catholicorum Magno-Varadiensis 6 Alumni fundati habentur, annui 10,000 fl. quae tres Positiones simul sumptae constituunt Summam 23650 fl. atque in Particularibus Fundamentalibus Litteris pro quolibet pragattacto pio Institutio seorsive expeditis uberius continentur. Et cum conformes adhuc aliae etiam factae piae Fundationes generatim in Fundo vacantium Beneficiorum Ecclesiasticorum, plurimae autem specialiter in Fundo Episcopatus hujus radicatae sint, sed et notabiles hoc Titulo jam e Camerali et respective Studiorum Fundo factae haberentur anticipationes; Ideo has quoque sua Serie hic adnectendas duximus. Ad hanc igitur Classam pertinent: IV-to Anticipationes Camerales, quae factae sunt a) Partim pro Structura Cathedralis Basilicae M.-V. partim vero aliis piis finibus, constituuntque Summam 150,000 fl. — Porro b) pro Dotatione Crisiensis g. C. Episcopatus, censisque hoc Titulo Cameralibus Possessionibus Schid, et Perkaszoa in 68000 fl. — Praeterea c) veniunt Camerali Fundo bonificandi 10000 fl. quae Fundus nobilis Turmae Praetoriae Hungaricae pro Extructione Budensis Capellae Stephani ad rationem Cameralis aerarii, et respective Fundi Vacantium Ecclesiasticorum Beneficiorum anticipavit. Quae tres Positiones simul sumptae constituunt Summam 228,000 fl.; quia autem haec Summa anticipationalis Camerali Fundo per Expunctionem Capitalium, quae Fundus Studiorum apud Cameram elocata habet, bonificabuntur; Exurget itaque Fundi Studiorum ab hac Summa Interusurii a quinque per centum computandi Titulo, Praetensio ad annuos 11400 florenos qui eidem Fundo in Episcopatus hujus Proventibus quoadusque de Capitalibus, praemissa ratione anticipatis, eidem una, vel alia ratione non satisfiat, per praesentes etiam assecurantur. — VI-to: Segniensis Episcopus pro meliori subsistentia assignatas hinc habet annuos 4000 fl. In Casum vero, quo eidem in commerciali Districtu, vel alibi etiam bona per Cameram cessa fuerint quae praenotatam 4000 fl. Summam importent; Eotum Capitali rursus 80000 fl. e Serie Capitalium Fundi Studiorum apud Cameram elocatorum expungendo, Praetensio Fundi Studiorum praecedenti immediate Puncto liquidata in annuis his 4000 fl. augebitur. Interea autem memoratus Segniensis Episcopus attackto 4000 fl. e Cassa Parochorum ex Redibus hujus Episcopatus dotanda porro quoque levandos habebit. Non secus ex hoc etiam Fundo Cassae Parochorum, quo alioquin pertinet, — Vito Resolutum Parochis in Valle Segniensi subsidium in 678 fl. 46 xris persolvetur. — Praeterea VII-mo pro Domicellis Anglicanis Buda Vacium translatis, atque fine Educationis Prolium sequioris sexus fundatis competens juxta Fundationales Litteras annualis obtingentia in 3840 fl. rite numerabitur. — VIII-o: Quoniam autem non paucae adhuc praeter has annuas Fundationes Temporales id generis factae haberentur assignationes, quibus multifaria pia Instituta, inter quae etiam illa 32000 fl. Summa continetur, ex qua 25000 fl. Episcopo M.-V. l. r. pro perficiendis quantum Vires Summae hujus admiserint, Residentiae Episcopalis aedificiis, 4000 fl. autem pro instruendo in uno Tractu Episcopalis aedificii Seminario; Denique 3000 fl. eidem Seminario in reliuionem Lignorum Focalium, hucdum ab Episcopatu obtentorum, juxta ea, quae supra dictae sunt, numerabuntur ad suam debitam consistentiam perducere oportuit, atque in Summa 153,743 fl. constituunt. Ut proinde his etiam semel pro semper faciendis Erogationibus debite satisfiat, cl.

resolvimus; quo ad harum quoque Depurationem adhuc 100,000 fl. e Fundo Studiorum erga 5 percentum Interusurium cum reliquis, e Promoventibus hujusce Episcopatus persolvendum anticipentur. Quibus magis prementibus Assignationibus illico satisfiat, residuum vero aut ex Proventibus adhuc usque Diem Resignationis residuis Vacantium Ecclesiasticorum Beneficiorum, aut his deficientibus, una cum iis Cameralibus anticipationibus, quae facto finali computu, procuratis etiam neo collatorum Episcopatum Fundis instructis adhuc absque Fundo Comperientur, Successive e Fundo per Nos eatenus determinando assignetur. Ut autem haec in praemissis Specificè deducta, ac perpetuis quibusvis Temporibus Episcopatu huic immansura onera de Tempore in Tempus accurate deducantur, nullisque ullo unquam Tempore vel minimae quaestioni subjaceant: Ideo eadem sequenti ratione ad quatuor Episcopatus hujus Dominia, quorum Proventus haec etiam e Reflexione, ut quippe eo certius pientissimae hae Intentiones nostrae desideratum Effectum consequi valeant, infra Cameralis aestimationis Calculum assumpti sunt, subdividenda, et quae cui assignentur, ac per quem provideri debeant? in specifico exponenda, clareque exprimenda Clementer constituimus. Et quidem in Dominium M.-V. e in Proventu 65000 fl. assumptum l. r. hujus nominis Episcopo, velut eidem obvicinum Episcopali Residentiae situm maxime conveniens in Comitatu Bihariensi situm, cum Universis Decimis, ad eundem Episcopatum ab olim pertinentibus, iis duntaxat demptis, quae in reliquis tribus Dominiis, utpote Belényes, Bél, et Vaskoh Episcopatu M.-V. dependebantur, pro futuro autem per illos, ad quos haec Dominia juxta ea, quae immediate declarabuntur, pertinebunt, percipiuntur, cl. ea ratione destinavimus: Ut Idem retentis ex hinc primum pro mensa sua Episcopali, sartorum Tectorum Conservatione, incumbenti praeterea in bonis suis Juris Patronatus onere, sumptibus denique Consistorialibus 30,000 fl. finis numerare teneatur b) pro Diaecesani quidem necessitatibus, Titulo tamen Cassae Parochorum ad eandem 8500 fl. c) Dote porro Ecclesiae Cathedralis ad manus Custodis annue 2000 fl. d) ad rationem denique deficientium ad Cassam Seminarii 1000 fl, quae Summae universim 41,500 fl. constituunt, adeoque quingentis florenis plus, quam iste Episcopatus occasione primae suae Jure Postliminii Institutionis intulerit, dum sub Episcopo Lusenszky, relictis pro Mense Episcopali 11000 fl. ad rationem Cassae Parochorum 24000 fl. administrabantur, aut hoc Titulo erogabantur. e) Titulo denique Interusurii Fundo Studiorum persolvenda habebit 20,400 fl. ea tamen Conditione, si, uti praemisum est, ad vires 80000 fl. Episcopo Segniensi bona per Cameram cessa fuerint, et haec Summa subinde e Capitalibus Fundi Studiorum apud Cameram elocatis defalcata extiterit; secus deducenda exhis 4000 fl. ad Cassam Parochorum, unde dictus Episcopus Segniensis designatos sibi pro adjutorio congruae 4000 fl. levaturus est, per Episcopum numeranda venient. Quibus Ipsi Episcopo incumbentibus Erogationum Summis in unum junctis, incumbent eidem adhuc ad Complementum 65000 fl. summae Cassae Parochorum ad creandum Fundum aliarum Assignationum inferendi 3100 fl. — 2-do g. r. C. Episcopo aequè M.-V. Dominium Belényes in Comitatu perinde Bihariensi situm, et in Proventu 22000 fl. assumptum ea rursus Lege cl. conferendum censuimus, ut Idem retentis exinde pro se, suisque quinque Capitularibus, Seminario Ecclesiae Dote, et Sartis Tectis juxta supra deductas Positiones 11000 fl. b) deductive ad Cassam Parochorum pro Diaecesis tamen suae necessitatibus, impendendis 8500 fl. ad Complementum Summae 22000 fl. ad Cassam praeterea Parochorum aequè in alios pios fines numerare teneatur 2500 fl. In quo huic Episcopo designando Dominio, eam caetera inter peculiarem Reflexionem habuimus, quod in eodem existat equidem actu etiam Parochia g. C. Populusque cum Romana Ecclesia unitus, majori tamen in parte refertum sit Populo antea quidem aequè unito, verum posterioribus Temporibus ad Schismaticorum Errores prolapsus; Idem proinde Episcopus in medio illorum positus, supremique Pastoris, et Domini Terrestrialis auctoritate praeditus peropportunam nactus sit occasionem tam illum, qui in Sacra unione hucdum perstitit, Populum in hac confirmandi, quam vero illum, qui a Communione Sanctae Romanae Ecclesiae descivit,

facilius ad ovile Christi, unitatemque Fidei reducendi. Denique 3-tio reliqua duo Dominia Bél, et Vaskoh nominata, ad Episcopatum perinde Varadinensem Postliminio pertinentia ab eodem plene secernere nolentes, sub titulo Varadinensis Episcopatus porro seu in forma Arendae, seu alia ratione administranda, et prouti per gloriosae memoriae Praedecessorem, et Avum nostrum desideratissimum Carolum VI. Imperatorem et Regem Hungariae, hujus nominis tertium optime constitutum comperimus, ut videlicet superflui a mensa Episcopali, et necessitatibus Diaecesanis hujus Episcopatus Proventus ad Cassam Parochorum pro bono Religionis, ac signanter ad promovendam Sacram unionem annue administrentur; ita saluberrimum hocce consilium nunc etiam sequi, ac stabilire cupientes, influentes exinde Proventus in 23000 fl. assumptos Cassae Parochorum eum in finem inferendos Clementer resolvimus, ut ex hac 23000 fl. Summa, cui et id quod nominati duo l. et g. r. Episcopi ex supernatantia insimul 5600 fl. constituyente ad Cassam Parochorum praevio modo dependendum habent, accedet, provideri debeant. a) supra sub Nris 1, 2, et 3-o memoratae, ad Sacrae unionis Promotionem pertinentes, et in 23650 fl. factae assignationes. b) Resolutum Parochis in Valle Segniensi Subsidium in 678 fl. 46 xr. Denique c) Fundatio pro Domicellis Anglicanis Buda Vaczium translatis facta in 3840 fl. quibus summis in unum sumptis 28168 floren. 46½ xr. efficientibus, adparet ultra omnes necessitates remanere adhuc in Cassa Parochorum ex iis, quae ad eandem separatim influunt, Proventibus Episcopalibus 431 fl. 13½ xr. quam regulandorum Episcopatum tam l. quam et g. r. C. adeundem Episcopatum spectantium bonorum, et inde provenientium annuorum fructuum Ideam jam per saepefatam Genitricem nostram desideratissimam resolutam, nos quoque mente, animoque deliberato, et ex plenitudine Potestatis nostrae Regiae Supremique Juris Patronatus hisce Clementer Confirmantes, atque ordinantes, nil dubitamus futurum, ut quemadmodum nihil ad Religionis Orthodoxae Utilitatem opportunius praestari posse convicti sumus ita, ut vel ex hoc Capite, prouti supra insinuatum est, ab amplissimis Praesentionibus, quas Fiscus noster Regius in iisdem bonis legalibus, prorsus e Titulis formare potuisset, cum non exiguo, Aerarii nostri Regii praepjudicio recesserimus, atque eadem cuncta bona penes Ecclesiam intacta ultro quoque, ad procurandum tam Salutaris Instituti effectum liberaliter relinquere nihil dubitaverimus; nostri quoque Successores Hungariae Reges non minori Sollicitudinis Studio Salutare hoc et pientissimum Institutum nostrum in omne aevum firmiter manutenturi, conservaturi, et pro ratione circumstantiarum, novis etiam Gratiis, Favoribusque sint aducturi. Quapropter omnibus et Singulis, quorum intererit, b. praecipimus, et mandamus: ut praesentem Salutarem, pientissimamque Intentionem, et Ordinationem nostram in quibusvis occurrentis Casibus adamussim observare noverint; neque eidem sub Incursu Indignationis nostrae Regiae quaquam Ratione contravenire praesumant. In quorum majus Robur, perpetuamque Firmitatem hasce secreto majori Sigillo nostro, quo ut Rex Hungariae Apostolicus utimur impendenti Communitas, extradandas esse duximus, et concedendas Litteras Fundationales. Datum per manus etc. Viennae Die 16-a Februarii Anno 781 Regnorum Reverendmis etc.

Káptalan. A nagy-váradi deák szertartású káptalan egykorú a püspökséggel; 1241-ben a hazánkat feldúlt tatárok által szinte elpusztítatva, csakhamar azonban (1244-ben) ismét visszaállítva lön; az 1656-diki június 22-dike újra gyász emlékül van örökítve a káptalan évkönyveiben. János Zsigmond, erdélyi fejedelem alatt történt ugyan is: hogy miután az Olaszországból orvoskép 1563-ban Erdélybe érkezett Blandráta György és Stancarus Ferencznek Dávid Ferenczet rávenni sikerült: hogy 1566-ban Segesvárat az országgyűlésen

Krisztus istensége ellen nyilván tanította; maga a testében s lelkében megromlott s előbb az ágostai, majd a helvét válásra áttért fejedelem, az erdélyi nemesség nagy részével csak hamar sz. Háromság tagadóvá lön; s a Nagy-Váradra mind-egy-re nagyobb számmal letelepült követőivel, ugyan csak David Ferencz ¹⁾ ösztönzésére, szent László király templomát feldúlatta, a szent király sirját feltörette s csontjait szétszóratá;²⁾ sőt miután ezeket a sz. Istvánról címzett Várad mezei kanonok, Zegedi Benedek, titkon ³⁾ összeszedve Báthory András grófnak ajándékozta, — ki azokat megőrzés végett az esztergami székesegyháznak átadta, — 1566-ki „Reminiscere“-vasárnapján a Tordán egybegyűlt erdélyi rendek elhatározásk szörül szóra mint következik :

„Végezetre miért, hogy az Ur Isten jóvoltából az *Evangeliumnak világosi-tását* az Eö Felsége Birodalmába mindenütt felgerjesztette, és kíványa, hogy az *hamis tudomány és tévelygések az anyaszentegyházból kiirtassanak*. Egyenlő akaratból végeztetett : hogy a féle renden való *egyházi személyek, kik az Pápai tudományhoz és emberi szerzésekhöz ragaszkodtanak, és abból kitérni nem akarnak*, az eö Felsége Birodalmából *mindenünnen kiigazíttassanak*, az Várad káptalanának Eö Felsége ez jövendő Virágvasárnapját hadta, kik ha megtérnek, házokban, szőlőjekben, marhájokban (Jóságoktul megválván, kiket eö Felsége magának akar tartani) (Sic!) békességben maradhatnak. Ha pedig az Isten ígét nem akarják venni, személyekben, marhájokkal egyetemben valahová akarják szabadon elbocsátassanak.“

Az ezen országgyűlési végzésben határnapúl kitűzött virágvasárnapja elérkezett, és a várad káptalan ismervé hivatását, halni tudott inkább, mint házai, szőlői, s marhái birtokát, hitérői eltérés által, megváltani! a mondott napon a r. katolika egyház szertartásai szerint szokásban volt egyházi menetről a nép kíséretében visszatérő káptalanbeliek a vár felsőbb kapujánál fentartatva, megkérdezték : valjon az új evangeliumot elfogadni hajlandó-e? Mire, a jelen nem volt

¹⁾ A Nemesis soha sem marad el; Dávid Ferenczet sem hagyá büntetlen; dévai várfogságban halt meg 1579-ben „iussu Principis (Báthori Sigmond) Devam deductus, ibidem in ergasterium coniciebatur, ubi irrequietae conscientiae vestro excitatus, fractis iam, partim senio, partim sollicitudine viribus, et horribili modo exagitatus, per triduum integrum, sine ulla respiratione, horrendum ululans, communi sensu et ratione privatus — — anxiam vitam exitu finit miserabili, A. C. 1579. die 6. Junii.“ I. Czittinger David Specim. Hung. Litter. 117. 118. l.

²⁾ Az erről okirat íróhártyán az esztergami főegyházban őriztetik. Közlötte *Podhradszky*. I. sz. László királyunk históriája. Budán 1836. II. k. 44. l. — Egyébiránt I. *Pray* Epist. Exeg. Pest 1784. 117. l. s *Katona* Hist. Crit. Tom. XXIV. 96. l.

³⁾ I. *Keresztúry* i. m.

Rédei Ferencz nagypréposton kívül, valamennyi káptalanbeli meggyilkoltatott, s tetemeik a vár árkába hányattak.¹⁾ — Gyász emlék hagyományként hoztuk fel e tényt, mint mellynek lehetőségére nézve *Keresztúry*, a Szebenben ugyan csak 1566-ik évben szent Lucza napján hozott eme újabb végzést is felmutatja :

„ez is végeztetett egyenlő akarattal, hogy az váradi káptalan helyében, miért hogy azok *megrontottak az eő bálványzásoknak okáért*, ez dologért az nemzetségnek igazsága meg ne fogyatkozzék, sőt az erdélyi országnak módjához képest tartassék, most két pap Kanisay János és Foris pap, kik most is ugyanott Váradon vannak, azok mellé választassék egy jámbor és tökéletes ember az vármegye Notariusával²⁾ egyetemben, kik az leveleket oltalmazzák, őrizték, és minden levél keresésnek, kiadásnak, és törvény szerént való Executioknak az eő Felsége parancsolatyára gondját viseljék, és önnön pecséttyek által eő Felségének minden dolgokat hiven megírjanak.“

E végzés fentebb kiemelt szavaira megjegyezvén:³⁾ mi-ként „*Verbis quoniam illi destructi sunt* (megrontattak) *non tantum Capituli abolitionem, verum etiam personalem Canonicorum sublationem hic patratam fuisse, satis innuitur: nam cum destructionis* (megrontattak) *hujus causam idololatriam* (bálványozásoknak) *exstitisse legislatores fateantur, haec vero lege Andraee I. et S. Ladislai apud Hungaros mortis poena plectebatur, nemo non videt, quo sensu ea destructio accipi debeat.*“⁴⁾

1693-ban ismét helyre állíttatott a káptalan. — 1801-ben b. e. I. Ferencz császár által a káptalani kanonokok sz. László királynak, mint a püspöki megye védszentének, képét tartalmazó nyolczszögű kereszt hordozására jogositattak. — 1807-ben a kanonokok száma héttel szaporíttatván, a valóságos kanonokságok jelenlegi száma 16.

¹⁾ E szomorú esemény húsvét első napján közbenjöttnek állíttatik Szepesi Fábiánnál (Ord. Mis. Con. de Agria, in Assert. Theol. M. Carolini 1765).

²⁾ Vala pedig ez Veres Balás, egyszersmind városbírája, ki a magyar királyok s Werbóczy munkáját hazai nyelven adá ki. l. Bod Péternek : Magyar Athenását 327-ik lap.

³⁾ l. i. m. II. k. 38. l.

⁴⁾ Egyébiránt a történeti igazság érdekében nem szabad érintetlenül hagynunk : hogy a vallási üldözések eme gyászkorában is találkoznak az új vallást követők között szinte olyanok, kiknek szelidebb vallás nézeteit Tsene Péter érsekújvári prédikátor 1616-ban magyarra fordított s Somorján kiadott vallástételei ötödik részében eme szavakkal fejezi ki : „A mennyei szenteket sem imádjuk, sem segítségül nem hívjuk, sem őket az atya előtt az égben mi szószóllóinknak s közbenjáróinknak nem esmérjük; azonban a *megholt szenteket sem meg nem utálljuk, sem elvetettül felőlök nem értünk. Mert tudjuk, hogy ők a Krisztusnak élő tagjai és Istennek baráti legyenek, kik a testet és e világot dicsőségesen meggyőzték sat.*“

Mint láttuk sz. László király tetemei 1565-ben feldulattak, s e következtén történt : hogy az *esztergami* székes főszentegyházba jutottak ; — jobb keze azonban a zágrábi szentegyházban,¹⁾ míg álkapczája egy más részszel együtt Bononiában volna.²⁾ Hazánkban az esztergami szentegyházon kívül a győri szentegyház, a hajdan a váradi szentegyházban külön helyen tisztelt koponya birtokába jutott, melyet Naprágy Deme-ter, 1595-ben erdélyi püspök, midőn Báthory Zsigmond mátkáját Mária Krisztinát, II. Rudolf atyja testvérének, Károly főherczeg leányát Gratzból Erdélybe kísérte, a protestánsok kezéből váltott ki.³⁾ 1601-ben Erdélyben kiütött zavarok miatt oda hagyván Erdélyt, s 1607-ben veszprémi, 1708-ban győri püspök, utóbb kalocsai érsek levén, a szent király fejét a győri szentegyháznak adományozá.⁴⁾ A győri káptalan végre egy részecskét belőle 1773-ban a nagy-váradi székesegyház-nak ajándékozott, hol is b. Patachich Ádám váradi püspök-nek 1775-ik évi dec. 12-én kelt engedélye⁵⁾ folytán évenként köztiszteltetre kitétetik.

Szentegyházak. Már fentebb említék : miként az előkorban Nagy-Várad területében számos nagyszerű szentegyházak létezének; ilyenek valának : 1) a Boldogságos szűz *székesegyháza*, melyet sz. László 1078-ban épített, s 1618 táján Báthory Gábor lerombolt; kövei a vár javítására fordítottván, — 2) ugyan csak a Boldogságos szűz *társas* egyháza a várban, — 3) ker. sz. János nevét viselő a váradi hidhoz, szinte *társas* szentegyház, — 4) sz. István vértanúé, állítólag sz. István királyunk (?) által alapítva, mely 1130-ban az először itt letelepedett premonstrati szerzet sajátja lón, — 5) a sz. kereszthez, — 6) szent Egyedhez, — 7) minden szentekhez, — 8) az olasz egyház (a 4 utóbbi parochialis), — 9) sz. Miklóshoz, sz. Ágoston szerzetesé, — 10) sz. Imreé, szerzeteseké, — 11) a sz. lélekhez, minoritáké, — 12) sz. Ferencz, — 13) sz. Márton, — 14) sz. Péterhez, mely utóbbi előbb parochialis, utóbb társas, — 15) szent Jakab, — 16) sz. György, — 17) sz. Lőrinczhez, ugyan illy nevű külvárosban, — 18) sz. Annához, a Claris-siké, egyttal parochialis Várad-Velenczében, — 19) szinte apáczáké, — 20) sz. Erzsébethez, kórodai, — 21) a sz. lélekhez, szinte kórodai, — 22) a Boldogságos szűzhöz, sz. Pál szerzeteseké a váradi téren, — 23) ugyan azoké Váradon, — 24) sz. Andráshoz, — 25) öt kápolna a váradi régi vár mind annyi erősségeiben, még 1609-ik évben is létezettek.

Jelenleg következő **egyház lelkészségek** (parochiák) léteznek Nagy-Váradon :

a) A sajátlagos Nagy-Váradon keletkezék 1078-ban, megszűnt 1566-ban; s ismét helyre állítottatott 1693-ban; anyakönyvei 1727 óta vannak. Szentegyháza

¹⁾ I. Kercselich Hist. Eccl. Zagrab. 335. I.

²⁾ I. Janning Acto Sanctorum Antverpia 1815. Tom. V. 316. I.

³⁾ I. Katona Hist. A. Episc. Coloc. P. II. 73. I.

⁴⁾ I. Janning i. m. Tom. VI. 261—263. I.

⁵⁾ Közlé ez oklevelet Podhradsky. I. sz. László királynak históriája. Budán 1886. I. k. 73. I.

sz. László királyt tisztelettel védsszentül. Egyházkerületében van a kapuczinus atyáknak, az Erzsébetet látogató bold. szüz anyát tisztelő szentegyháza, s a temetőbeli kápolna a szent kereszthez. Egyház védlő joggal a deák szert. káptalan bir; fiókja: Ósi puszta.

b) *Várad-Velence Várad-Várallyával.* E lelkészség 1258-ban keletkezik, megszűnt 1566-ban, s visszaállított 1736-ban s ez óta léteznek anyakönyvei. Mindszentekhez czimzett szentegyházában egyház védlői jogot a d. sz. püspökség gyakorol. Fiók községei: Alpár 1, Fugyi 1 $\frac{1}{4}$, Kígyik 1 $\frac{1}{2}$, Kiskér 2, Kis-Ujfalu 2 $\frac{1}{4}$, Kopacs 3, Nagyker 1 $\frac{1}{2}$, Sergesd 4, Szaránd 2 $\frac{1}{2}$, Szurdok 3, Vásárhely 1, Fehér-Farkas (csárda) 1 $\frac{1}{2}$ órányi távolságra.

c) *Nagy-Várad várbán* a cs. k. katonaság s katonai növeldebek lelki szükségletére 1825 óta létező Curatiának anyakönyvei egykorú, szentegyháza szent László királyt tisztelettel védsszentül. Egyház védlőjogot a d. sz. püspök s káptalan együtt gyakorolnak.

d) *Várad-Olaszi* lelkészsége 1258-ban keletkezett, megszűnt 1566-ban, s visszaállított 1784-ben, s ez év óta vannak meg anyakönyvei. Szentegyháza a sz. lélekhez. — Területében következő szentegyházak léteznek: a püspöki székegyház a bold. asszony menybemeneteléhez, — a hajdan Paulinusok, utóbb kir. Convictusé a fájdalom Szűzhöz, — irtalmas barátoké az őrző angyalokhoz, — a Bihar vármegyei kórházi kápolna a sz. kereszthez, — a vármegyei kápolna a fájdalom Szűzhöz, — a püspöki lakbéli Boromaeus Károlyhoz, — a kalváriahegyi sz. kereszthez, — a temetőbeli szinte a sz. kereszthez, — a bold. Szűzhöz, — a papnöveldebeli sz. István királyhoz. Egyház védlői jogot a d. sz. püspök gyakorol. Fiók községe Száldobágy 1 órányi távolra.

Szerzetes házak.

Nagy-Várad területében hajdan több szerzetes házak léteztek, melyeknek ma már alig csak neve van fenn: így a) a *carthausiai*oknak 1494-ben alapított kolostora, — b) sz. *Agoston* remetéinek, — c) sz. *Ferencz*ieknek, — d) sz. *Pál* remetéinek, — e) *Jesuitáknak*, — f) *Clarissa* apáca nőknek, Báthory András várad püspök által 1430-ban Várad-Velenczébe alapított zárdája.

Ma következő szerzetes házak léteznek Váradon:

1) *Premonstrati* szerzeté, mely hazánkban legelőször N. Váradon 1103-ban települt le; 1787-ben eltöröltetett, de 1802-ben ismét visszaállított a szerzet, — egyénei a főtanodát látják el, a forradalom előtt az 1849-ben megszüntetett helybeli nemes nevelő intézet is reájuk volt bízva. 1802-dik év óta kir. adomány folytán birják a sz. István első vértanúnak nagy-várad hegyről czimzett jövedelmező prépostságot. Egyéneinek száma 1851-ben 9.

2) Szent Ferencz nevét viselő *kapuczinus* atyák zárdája 1727-ben gr. Csáky Imre bibornok által alapított, a házat s telket b. Luzsinszky István akkoriban várad kanonok majd választott püspök ajánlván meg. A kolostor szentegyházával együtt, az 1836-k június 21-én dühöngött tüzvész martaléka levén, főleg az apostoli kir. Felség, várad püspök s káptalan

adakozásaikból 1838-ban újra teljesen felépült. Egyéneinek száma 1851-ben 9.

3) Az *irgalmas* szerzetet eredetileg poroszlói *Gyöngyösi* György nagy-váradí éneklő-kanonok 1760-ban alapítá, mihez 1792-ben ehrenfelsi *Paál* Gáspár, római birodalmi lovag és ugyancsak nagy-váradí éneklő-kanonok, új alapítványi összegekkel járult; míg 1949-ben Loeffler János, váradí kanonok, két megyebeli lelkész számára ismét két ágyra tévén alapítványt, jelenleg a beteg ápoló ágyak száma 20. — 1849-diki nov. 1-től 1851-ki octob. végeig az ez intézetben felvétettek s ápolattak szám-jegyzéke következő volt: jelesen felvétetett 627 férfi, ezek között 59 görög, 280 protest., 36 héber. Haldokolva behozatott 6, meghalt 31, meggyógyult s elbocsáttatott 580, ápolásban maradt 16. — A szerzet egyéneinek száma 1851-ben 7 volt.

4) A Szent *Orsolya* nevét viselő *apáczákat* Szentzy István, váradí örkanonok, telepíté meg. 1771-ik évi mart. 19-ről kelt alapító oklevele által ugyan is a nőnem jobb neveltetése végett 20 ezer ftot alapítványozott, ezenfelül V.-Olaszi közép táján házat s kertet a kívánt célra szerze meg, annak ajtaja felé a következő feliratot tétetvén: „*AeternI Del CVLtiVI, et beatae Annae honorI, sVperIs faVentIbVs, eXtrVI feCIt StephanVs SzentzI Abbas BaboLChensIs, Cantor, et CanonICVS VaraDIensIs*,” mellyben Mária Terézia királynénak azon évi junius 10-ről kelt megerősítő levele folytán, Kassáról hat sz. Orsolya apácza szüz 1772-ki sept. 15-kén ünnepélyesen bevezettetett. Az alapítványt növelé 1776-ki dec. 27-kén meghálálozott kanonok Rier Ferencznek 2 katona árvaleány neveltetésére 3477 ft tett hagyománya, mellyhez a nevezett nagy királyné ugyan ezen kanonok vagyion értékéből még 10 ezer ftot utalványoztatott. Ezen s azótai folytonos adományozások folytán lön: hogy az apáczák száma 1851-ben összesen 20; jelesen 5 mater, 6 hitvallott néne, 5 hitvallást váró, és 4 világi néne.

Görög egyesültek. Az „oláh“ névvel nevezett népeket, Traján császár által Krisztus sz. előtt 105 évvel Dáciába szállított római telepek unokáinak tanitják iróink,¹⁾ kik hogy már

¹⁾ Így Dionysius Cassius, Eutropius, Jornandes, Xiphilius, Aeneas Sylvius, Bonfin sat.

a IV-ik században a keresztény hitet vallák sajátuknak, szinte minden kétségen túl van.¹⁾ A VII. században a Dunán átkelt bolgárok Thracián és Macedonián át a Haemus hegyig terjeszték birtokukat; az itt talált román népek szokásaival el-sajátítva ezeknek keresztény vallását is, külön köztársaságot, a byzanti birodalom legellenesebbét, képezének, s magok a románok közül választák Simont, Pétert és Sámuel, a római pápa által felkent királyokul. A XI-ik század elején az oláhok és bolgárok görög uralom alá kerültek, s a konstantinápolyi patriarchasághoz csatlakoztak, a XII-ik században az új-Dáciában lakozott románok vagy oláhok megúnva a görögök jármát, Péter és Axian testvérek által előragadott fegyvert követve, s egykori bolgár rokonikkal szövetségbe a régi uralmat visszaállíták. A nevezett testvérek halála után trónra következett Joanitius, a korábbi egyházi fegyelmet s vallási uniót is visszaállítani kívánván, az ezért III. Innocencz római pápához intézett levelében országát a római szentegyháznak, mint a mellytől a byzanti hatalom alá kerülés által elvonatott, felajánlá, s magának királyi diszjeleket adatni kért.²⁾ — A XV. században az oláh népnek a római egyházzal mindinkább szorosabb szövetségét tanúsítja a florenti zsinat története, mint a mellyen az oláh fejedelmek szónokai s Damián oláh érsek jelen valának; ez utóbb nevezettet panasolja Syropolus Sylvester,³⁾ hogy József konstantinápolyi patriarcha a görög egyház uniója ügyében leginkább tanácsára hallgatott. S csak a XVI-ik században, a moldva s oláh népeknek török adó alá jutásakor szakadt meg a római egyházzal egyesülésük. Hazánkban s Erdélyben pedig a római egyházzal uniót leginkább gátló időszak: a reformatio behozatali korszak vala. Erdély fejedelmei lévén a reformatio legbuzgóbb terjesztői, s Rákóczy György fejedelem korában a legnemesebb oláh családok is a reformatióhoz csatlakozván, igen természetes eredményül tűnik fel: hogy az oláh népség a római egyházzal uniótól nem annyira eltért, mint azt megszakasztani kénytelenítettett. Csak hamar azonban másként lőn, midőn t. i. Erdély az osztrák uralom alá került; habár e korban is a vallás

¹⁾ 1. *Fleuri Hist. Eccl. Lib. 10. §. 20.*

²⁾ 1. *Lauriani Tentamen Criticum Linguae Romanae seu Valachicae Praef. p. XXV—XXXIX. Fleuri i. m. lic. 97. §. 14.*

³⁾ *Historia Concilii Florentini.*

ujítást terjesztők mindent elkövetének csak hogy az oláhokat a római egyházzal uniótól elvonják; de ezek 1669-ik évi sept. 30-kán tartott zsinatukban határozottan kimondák : „protestamur, insuper etiam juramento de hoc emissio, nos nolle ab unione Ecclesiae Romano Catholicae recedere, nec ulli Religioni Romano Catholicae adversanti adhaerere,“ ugyan ezt erősítvén meg az 1700-ik évi szeptemberben Gyula-Fehérváratt tartott zsinatban is, mellyen nem csak a papság, de a köznép is részt vőn. — A most felemlített 1669-ki zsinat után első ki a rom. katholika egyházzal unio szétszakításán törekedett, Dositheus jeruzsálemi patriarcha vala, ki e célra Moldva- és Oláhországon át koldulva jutott Erdélybe, de siker nélkül. Szerencsésebbek valának a rácok, kik 1690-ik év táján Csernovics Arsenius Ipeki g. n. e. patriarchával török kipusztította hazánkba költözének; ezek letelepülése előtt hazánkban a keleti egyházat követő lakosai valamennyien a római egyházzal valának egyesülve. Mellözve e helyt a rácoknak Erdélyben, Horvát- s Tótországokban a vallásuk terjesztése körüli erőszakoskodásait, csupán hazánkat illetőleg említjük fel: miként itten is a rácok valának az egyház szakadás első tényezői. Ugyan is I. Leopoldnak sikerülvén a törököt Váradnál legyőzni, 1693-ban visszaállítá a váradi deák szertartású püspökséget, s a kinevezett püspök Benkovics Ágoston a megyéje területében lakozott oláhokat is lelki gyámsága alá fogadá; sőt 1713-ban Martinovics Joannitus aradi rác püspök a váradi vár-kápolnájában ünnepélyesen letevén a r. katholika hitvallást azonban ez csak arra vala czélozva: hogy a váradi d. sz. püspök lelki hatósága alá tartozott oláhokat maga részére vonhassa, s az aradi gör. n. e. püspökségbeni utódja Joannovics Vincze a cs. udvari haditanácshoz azt irván fel: miként nevezett elődje Bihar megyében lelki hatóságot gyakorolt, s ennek gyakorlatától most — természetesen elhallgatva: hogy ugyan azon elődje a r. k. egyházzal egyesült vala — a váradi d. sz. püspök által eltiltatott légyen; — tehát valótlan feljelentésre 1726-ki sept. 11-én kelt ama felsőbb rendeletet eszközölő ki, melly által b. Saltzer tábornok s n.-váradi várparancsnok által követelt lelki hatósági körébe bevezettetett, s kinek katonai kar-hatalma mellett egyházmegyei látogatását eszközölte. Azonban ez egyház megyei látogatásnak, az 1782-ki martius 22-én Szalárdon tartott közgyűlés alkalmával, gr. Csáky Imre

hibornok részéről ünnepélyes ellenmondás tétetett közzé. Sőt magok az oláhok is ellene szegültek a mondott egyház látogatásnak, tapasztalván ugyan is a nevezett g. n. e. püspöknek, egyház látogatása közbeni különféle követeléseit, midőn az, a belényesi kerület területébe vala belépendő, a legszűkebb hegy-szorulatu utakat titkon elállva lovát lelővék, s ekként visszatérésre kényszeríték. — A vallás eszméjével össze nem férhető eme villongásokat semmikép sem tűrhető ájtatos fejedelem Károly 1735-ki mart. 1-ről Bihar megyéhez intézett rendeletében bizottmányt rendelt, melly az egyesült hiveket a nem egyesültektől különitené. Ezen 1737-ig működött bizottmány előtt Bihar megye népességének legnagyobb része kijelenté: miként a r. katholika egyházzal egyesülve maradni kíván, s ezért a bizottmányi jegyzőkönyv tanusítása szerint az aradi g. n. e. püspöknek Bihar megye területére hatóság nem adatott. Azonban a megalapítottnak vélt béke nem vala tartós; 1739-ben ugyan is némelly, főleg N.-Várad és Érmelyék, kerületi g. n. e. papok, látván a többi kerületi lakosoknak az unióhozi ragaszkodását, sőt a többieknek is annak elfogadására kész hajlamát, övéiknek a szakadásbani megtartására a mondott év július 13-án Alsó-Lugoson gyülekezetet tartottak, mellyben egymást 500 arany büntetési összeg lefizetésére kötelezék azon esetre, ha valaki közülök az uniót elfogadná. — 1742-ki apr. 18-án Bihar megye eszközölt nyomozás folytán a mondott gyülekezet főtényezőit börtönbe záratá. — A váradi d. sz. püspökök tehát, mint láttuk, mit sem mulasztának a szakadás eltávolítására, s e célból 1748-ban b. Patachich Ádám, váradi d. sz. püspök, oldala mellé, a g. e. hivek lelki szükségletére, Macedoniából származott, diószegi lelkész, Kovács Meletiusnak püspök helyettessé kineveztetését XIV-dik Benedek pápától kieszközlé. Azonban 1752-ben Synecius aradi g. n. e. püspöknek is sükerült Mária Terézia b. e. királynénktől kinyerni az engedelmet: hogy Bihar megyében egyház látogatását eszközölhesse, s 1753-ki május 29-kén e célból váratlan érkezett meg Várad-Velenczére, s innen roppant pompával s nagy kísérettel egész Bihar megyét bejárá. Körutja erőszakolások felőli vádakra szolgált alkalmúl; s a nagy királyné Bihar vármegyét vizsgálat eszközölésével bizta meg; az ezzel 1755—1756-ban foglalkozott küldöttség fejenként kérdezé ki a hiveket: valjon a szent unióhoz — vagy a nem

unióhoz kívánnak csatlakozni? a szent unió mellett csupán 3 község, u. m. Pocsaj, Szt-Andás és Nagy-Léta, nyilatkozott. S sem egyik, sem másikhoz nyilatkoztak: Kardó, Kopocsel, Ösi, Bánlaka, Vasad, Krancsesd, Drages, Magura, Alsó-Kimpári. — 1770-ben meghalálózván Kovács Meletius, 1775-ben váradi g. e. püspöké *Drágosi* Mózes váradi főesperes és plebános neveztetett; az ekként tényleg alapított nagy-váradi g. n. e. püspökséget azonban V. Pius pápa szentesíteni nem akarta, míg az annak alapítványozása iránt felmerült kérdés tisztába nem hozatik; mi megtörténvén 1777-ki június 23-ról kelt bullája által szentesíté. 1781-ki februárius 16-án II. József császár a belényesi uradalommal növelé ezen az esztergami érsekség főbb lelki kormányja alá sorozott püspökséget. — 1787-ki apr. 16-kán meghalt Drágosi után püspökké lön *Darabant* Ignác, a szent Basil nevét viselő szerzetesek Balásfalvi kolostorából. Alatta a káptalan 6-dik taggal szaporítatott, s 1792-ki febr. 21-ről kelt l. f. elhatározással a Jézus nevét viselt szerzetesek Várad-Olaszi kolostora a növendék papság intézeteül adományoztatott. Ugyan-e püspök építé a székes szentegyháznak diszes — de az 1836-ki június 19-kén dühöngött tűzvészkor elhamvadott tornyát, magát azonban a hozzá mellékelt szentegyház felépítését be nem végezheté, mire utódjának tetemes pénzösszeget végrendeletileg hátra hagyva, 1805-ki oct. 31-én lenni megszűnt. — 1806-ki oct. 25-én olvasó kanonokból kinevezett utódja *Vulcán* Sámuel a székes szentegyház felépítését bevégezé; Belényesen, urodalma főpontján, nagyobb középtanodát alapított 75,000 pfttal; — meghalt 1839-ki dec. 25-kén. — A nevezett három püspök — főkép pedig az utóbbi — apostoli buzgalmának sikerült, a szakadás okozta romokból visszaállítani a nagy-váradi gör. e. püspöki megyét, melly keletkeztekor csak három lelkészi területre szorítva 64 év alatt 100-at már meghaladott; és 1824-ben a munkácsi egyház megyétől ide juttatott 72 lelkészségi területtel ma már 190-t számít 586 fiók-egyházzal, 11 vármegyében, u. m. Arad, Békés, Bihar, Csanád, Csongrád, Krassó, Zabolch, Szathmár, Temes, Torontál, Közép-Szolnok vármegyén és Kővár vidéken 6 fő- és 17 alesperestségre oszolva terjed ki Szamostól a Tiszáig 128769 lélekkel. — Vulcán utódjául orkanonok s növendékpap intézeti igazgatóból 1842-ki aug. 2-kán kinevezett *Erdélyi* Vazul felől mint előről csak annyit: hogy

alatta, mindjárt egyház kormánya kezdetén, 1844-ben Bihar vármegyében kebeleztetett Csokaj helység g. n. e. összes lakosai a rom. katolika egyházzal unióra tértek át.

A g. e káptalan 6 kanonokból áll.

Már a mi a Nagy-Váradon létező gör. egy. *lelkészégeket s egyházakat* illeti, ezek következők: a) Nagy-Váradon (Orade-Mare) a lelkészség 1744-ben alapított sz. Miklós myrai érseket védszentül tisztelő plebániái s székesegyházában védjogot a nagy-várad d. sz. káptalan gyakorol. Anyakönyvei 1760 óta léteznek. Várad-Várallya s Velence, Vásárhely, Mező-Telegd, Szőlős mint fiók-községek s Ősi pusztá ide tartoznak. — b) Várad-Olasziban (Oloszigu) két lelkészség van, és pedig: 1) az oláhoké, keletkezék 1796-ban, s anyakönyvei is ezóta; a szentegyháza sz. György vértanút tiszteli védszentül; s fiók-községei: Csátár, Hegyköz-Pályi, Hegyköz-Ujlak, Kis-Jenő, Püspöki s Száldobágy; 2) az oroszoké szinte 1796-ban keletkezék, ezóta vannak anyakönyvei is; szentegyháza a sz. Lélekhez, fiók-községei: Apáthi, Bihar, Bikács, Beregh-Böszörmény, Gyapju, Henczida, Kis-Jenő, Less, Pecze, Szt-Márton, Felix, Fördő, Szőlős, Ujfalu. Mindkét egyházban védjogot a nagy-várad deák szertart. püspök gyakorol.

A görög nem egyesülteknek az aradi püspökség egyházi hatósági kormánya alatt álló egyik Protópresbyteriatusa Nagy-Váradon székel, s kiterjed Bihar, Békes, Zabolch, Heves vármegyék, s a Nagy-Kúnság területére. Van N.-Váradon két parochiájuk:

a) *Nagy-Várad* 1779 óta; anyakönyvei jellesen: a kereszteltéké 1783, házassaltaké 1794, meghaltaké 1779-ik évtől kezdve léteznek. Egyháza bold. Aszszony menyemenetelt ünnepli; fiók községei: Várad-Olaszi, Várad-Várallya, s Iklód 1, Szt-András 1, Jósia $\frac{3}{4}$, Miskutza (puszták) $1\frac{1}{2}$ órányi távolra. — Van ezen egyháznak néhai Papp Kracsun özvegye után 300 forint alapítványa, mellynek kamataiból szegény tanulók könyvekkel, papírral s egyéb szükségletekkel elláttatnak.

b) *Várad-Velencei* 1667-ik év óta, szent Gábor és Mihály őrangyalokat tiszteli védszentekül. — Fiók községei: Várad-Várallya s Szőlős félórányi távolra.

Evangelicusok. A reformatio Martinuzius György életében Váradra be nem juthatott, s csak a XVI-dik század közepe után, 1557-ben, kezdett terjedezni, iskolájával együtt, mellynek a XVI-ik század utolsó szakából tanárai közül Károlyi Péter és Beregszászi Péternek maradt fel emléke. A XVIII-dik század első felében már a felsőbb tudományok is (egély-bölcsélet tan s a napkeleti nyelvek) tanitattak. A városnak Ali pasa általi megszállása előtti korszakból Mártonfalvi Györgyöt és Püspöki Jánost azért említjük fel: mint-hogy az elsőnek fizetésére I. Rákóczy György a harminczad-ból s a várjövodelmeiből rendelt állandó alapot; az utóbbi pedig részint a város segedelmezéséből, részint magának az iskolának javaiból láttatott el. — Ugyan is Lórandfi Susanna

fejedelem asszony a nagy-várad i skolának 3000 forintot adván, miután ez a város adakozásából jóval többre nőtt, Nagy-Váradon alól, a Kere'senn négykövű malom vétetett rajta Brutzkua nevű kis faluval együtt. Ebből a malomból, melyre a nevezett falu tartozott felügyelni, évenként 1200 zsák lisztet vett be a Collegium. Volt ezen kívül a várad i reformatusoknak két ispotálja, melyekben az elnyomorodott szegények közkölségen tartattak. Ezeknek szükségei a reformatusok négy malmainak és a szent-mártoni hévvíznek jövedelméből pótolattak.

Hogy ez időben már a reformatusoknak számosaknak kellett lenni Váradon, csak onnan is kitetszik, hogy három prédikátoruk vala; a városban 2, a várban pedig egy; a váron kívül lévő magas és tágas ref. templom, a vár kapujával átellenben, Péntekhelye nevű utcában, tíz oszlopon állott, s a lakosoknak a várba betakarodása után a többi házakkal s egyéb épületekkel együtt, hogy az ellenség hasznára ne lehessen, felgyújtatott.¹⁾

A reformatio gyászemlékü képeiből is mutatunk fel egykettőt magok az évlapok eme szavaival :

„Circa initium mensis Junii (1596) — — — mandaverat — — — (Báthory Zsigmond) Varadinensibus, ut Jesuitam concionatorem, professione ejus publica et libera non impedita, reciperent in urbem, quod edictum cum contra conscientiam et Dei verbum esse putarent, et consilio Plebani sui²⁾ aspernati sunt, et Jesuitam, qui sponte aliquoties jussus, discedere nolebat, paulo asperius per ministros publicos tractantes ejecerunt, qui, ad Principem rediens, de senatus Urbisque austeritate et inobedientia plurimum conquestus, animum ejus reddidit commotiorem. Insequuntur illum paulo post Legati Senatus, Urbisque Varadiensis, aureas cupas duas magni ponderis pro munere adferentes : qui suppliciter instant, ut Princeps, juramenti sui (super religione libera et iuribus omnium) praestiti memor, alienam et peregrinam, in Urbe ipsorum spargi non permittat doctrinam, neque majoris mali exhibeat ansam, sin minus, aliter sibi consulturos etc. etc. Princeps hoc legatorum oratione in tantum commotus est, ut ipsos tamquam criminis laesae Majestatis reos, capitis damnaret, et duci juberet, quod et factum

¹⁾ Érdekesen írja le ezt szemtanu várad i kanonok Szalárdi János (I. magyar krónika VII. k. 6. r.) „ez égésnek sebességét nézni, oh mely rettenetes vala! de főképen a Péntekhelyi utczai magas házakat, s város közönséges egyházát, hol naponként az Istennek tiszteletű s az evangéliomnak prédikálása bővséges mértékbe kiszolgáltatni szokott vala, mely tíz egész oszlopokra, s azon felül vonatott nagy öreg gerendákra, igen magas helyazatra építettett vala. Mellynek igen tágas és széles épületinek kellett lenni, mint a mely alatt annyi ezer lelkekből álló nagy gyülekezetnek elférni kell vala. Az oszlopokon kívül napkelet és napnyugot felől, mind két részről, igen hosszú négy négy szál csatornákra, nagy magas helyazatok való fiókjai kiterjesztetve valának, mellynek épületi mennyi temérdek sok fa, sendély és vas volna, akárki is megitélheti.“

²⁾ Istvánffy szerint Dereskei Ambrus.

fuisset, nisi Legatus Pontificis, Alphonsus, Episcopus Cernicensis, praesens. et Cancellarius, pro ipsis intercessissent, qui persvadebant, ut bello Turcico. Siculorum non optime erga ipsum adfectorem, machinationibus, multorum nobilium proditionibus, et aliis rebus consideratis, ac aequa lance trutinatis, mitiorem erga ipsos semet exhiberet legatos, ne morte ipsorum, omnibus nationibus turbatis civili Transsylvania ex interno conflagraret bello, deiectus a priori sententia hac oratione Princeps, ut dextrae ipsis amputentur manus, jubet et mandat; hoc quoque cum reprehenderet Pontif. Legatus, severe in eo perstitit, ut tribus fustibus sub porta apprime caesi, dimitterentur, quod et factum est. Nullus tamen ex ipsis obiit, excepto unico, Iudice nimirum Varadiensi, seniore, qui alioquin multa in Principem, praesertim autem in reductione ex Kővár, contulerat beneficia, cuius mors omnibus flebilior est visa, quod severissime ante agonem suis mandaverat, ne haud aliquando ipsius ulciscerentur mortem, vindicaturum enim Deum omnipotentem hunc ipsius sanguinem suo tempore etc. Civitas ista omnia ex ore legatorum percipiens in tantum est commota, ut Jesuita reverso, in quatuor partes secato, Principi literis significarent suis, ni aliter cum ipsis procederet, malle se sub Turca in libero religionis degere exercitio, quam contra verbum Dei, et conscientiam propriam, aliud genus doctrinae, sub protestate Pontificis, suscipere.“¹⁾

Ez történt 1596-ban; s hogy a fejedelem felhevülését, melyet miként a közlöttek mutatják, maga a pápai követ enyhítendőnek talált, a váradi új vallást követő lakosok túlságos buzgalma nem ok nélkül gerjeszté fel, legjobban tanúsítja ugyan azon fejedelemnek, a váradi előljáróshoz, az előadott tény után mindjárt következett 1597-ik évben jun. 2-ról intézett következő rendelése:

„SIGISMUNDUS Dei Gratia Transylvaniae, Moldaviae, Valachiae Transalpiniae, et S. R. I. Princeps, Patrium Hungariae Dominus, Aurei Velleris Eques et Siculorum Comes. Universi nobis sincere dilecti! Salutem et Gratiam! *Hit igazgatásnak, az mi nem ti dolgotok, hagyatok békét.* Szablya, kopja katonához illendő fegyver, az ti dolgotok. Te pedig Király György uram fel nyítsd a szemedet, meg lásd mit tselekszel, ki előttök vagy a szolgáló rendnek, szájon tartsd őket, jövődő háborúságra semmi okot ne adgyatok, se protestatiókkal ne fenyegetsek senkit, se egybegyűlésekkel közönséges magatok tudatlan balgatag felfuvalkodástokból hitet ne igazgassatok; mert valaki léssen kezdője vagy kapitány vagy lovász, vagy pap, vagy secularius egy istráng szálát meg nem kíméllek tőle. Egynehányotokra nem szólok, de ha mindnyájon oly vitéz emberek volnátok, az mint hitet tudtok igazgatni, eddig régen Constantinápolyból is ki üztük volna a törököt. Darabos Gáspárt és György Déakot az Bestye áruló kurvafiakat kivond az lajstromból, mindgyárást elűzd, Váradon se hadd őket lakni. Ha én szolgálóm voltak a bestye kurafiak szabott regulát én előmbbe ne hozzanak. Ebbe ha másképpen tselekszel, gondold te magad mi következik belőle. Ti pedig kik jámbor, és tős gyökeres nemes renden kívül valók vattok, Birák, Városbéliek, és Váradi főpolgárok minden rendek szántás, kapalás az ti dolgotok, nem hit igazgatás, nem parasztemberhez illik az hit igazgatás, sem vargához sem szűtshöz, sem a protestatioval való fenyegetés, egy pór bestye áruló kurvafiához is; valeté. Datum Albae Juliae 2. Junii Anno 1597. — *Kirülről*: Generosis, Egregiis, Prudentibus ac Circumspecti Universitati. Equitum, et Peditum, ac Civium inhabitatorumque Varadini. Nobis dilectis etc.“

¹⁾ I. Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum, sive Annales Hungarici, et Transylvanici. Edidit Josephus Trausch Coronae 1847. I. k. 129—130. l.

Ma a *helvét* hitvallásuaknak szinte van parochiája két templommal Váradon, melyhez leány községekül Szöllös, Pecze Szt-Márton, Hajó, Rontó tartoznak.

Az *ágostaiaknak* szinte van parochiájuk, — valamint

A *hébereknek* is zsinagogájuk.

VII. Tanintézetek.

Hogy N.-Váradon már a XIV-dik század középszaka előtt léteztenek nyilvános iskolák; Váradi Pét. és Jakabnak, Kálló Péter és Imréhez Benlek Dénes ügyében 1347-ben intézett s több honi történetíróink által közlött okiratából tanuljuk.¹⁾ — A XV-ik századbéli tudományos állapota felől pedig e városnak legbiztosabb emlékhagyományt nyújt ama *püspöki könyvtár*, melyről, az 1465-ben esztergami érsekké lett Vitéz püspök által Váradon visszahagyottról, Janus Pannonius a már esztergami érsek Vitézhez írott levelében eme szavakkal emlékezik:

„Omnis sub niue dum latet profunda
Tellus, et foliis modo superbum
Canae dum nemus ingrauant, pruinæ,
Pulchrum linquere Chrysium iubemur,
Ac longe dominum volare ad Istrum.
Quam primum o Comites! viam voremus —
Ac tu *Bibliotheca* iam valetó,
Tot claris veterum referta libris,
Phoebus patara colit relictá,
Nec plus castalios amant recessus,
Vatum numina Mnemonis puellæ.
Quam primum o Comites, viam voremus.“²⁾

Azonban a csak hamar bekövetkezett szerencsétlen mohácsi katastroph után Várad a keleti betörések viharai között a hit- s harczvillongások dühe által megingattatván, végre is az izlam ütötte fel benne hatalmának táborát; míg végre Nagy Leopold diadalmas fegyverei 1692-ben a török uralomnak Váradon is véget vetettek. S a nagy király, a hosszas török járom alól felszabadított népét az üdvözítő religio s ezzel hűséges szövetségben álló szépművek s tudományok visszaállítása által kívánta boldogítani. Mi czélból Benkovich Ágostont küldötte Váradra püspökül, ki is magasztos hivatása érzetétől lel-

¹⁾ I. Katona Hist. Pragm. P. II. 127. l. — Pray Hist. P. II. 175. l. — és Wallasky Conspect. Rei. Lit. 90.

²⁾ Wallasky i. m. 131–132. l.

kesítettve mindent megtőn : hogy az izlam romjai felett dicső-
ségesen emelkedjék fel azon egyház, melynek pártfogó szár-
nyai alatt hajdanta Várad virágzó tanodákkal ékeskedett. —
1699-ben megvetette a nagy-várad i katholi kus Gymnasium
alapját, a Jezus nevét viselő átyáknak, a fekvő vagyont ide
nem értve 6000 forintot alapítványozván azon kötelezettség
mellett : hogy az elemi s nyelvészeti osztályban a tanítás meg-
kezdessék. Ezen alapítvány a püspök - székb eni utódok s szé-
kes káptalan tagjainak bőkezősége által mindegyre növeke-
dett; 1755-ben már Okolicsányi Ján. püspök a Gymnasiumot
teljes osztályúvá emelte az által : hogy a nyelvészeti osztá-
lyokhoz a szónoklati s költészeti tanfolyamot csatolta.⁴⁾ Bárá
Patachich Ádám püspök pedig 1760-ban, saját püspöki laká-
ban, mely jelenleg is az akademia és főgymnasium helyeül
szolgál, felállította a bölcsészeti osztályt, melyet csak hamar
ol ly díszes álláspontra emelt : hogy már 1763-ban saját el-
nökölete alatt tartott az összes bölcsészeti tantárgyakból vitat-
kozást. A Jezuiták eltörlésével összes vagyonukból 133,000 ft
folyt be a tanulmányi alapba; ebből fizettettek a nagy-várad i
Akademia s Gymnasium tanárai. Sőt miután a Jezuiták régi
épülete a tanodák befogadására már nem elég tágasnak talál-
tatott : az összes intézet a Patachich-féle püspöki lakba tétetett
át. — II-ik József alatt 1788-ban az Akademiában a bölcsé-
szeti mellett a jogtani osztály is felállított, tanárai a tanul-
mányi alapból díjaztattak, s ugyan abból ö k s özvegyeik is
nyugalmaztattak. — 1802-ben a nagy-várad i főgymnasium b.
e. I. Ferencz által a jászói premontr ei rend gondviselése alá
bizatott azon kötelezettséggel, hogy a rend jövedelmeiből el-
látandó egy igazgató s 6 tanár foglalkozzék benne a tanuló
ifjuság nevelésével. — 1826-ban ugyan ezen rend a bölcsé-
szeti osztálynak saját tagjai általi betöltését magára vállalta,
azon feltétel alatt : hogy az alkalmazandó rendtagok a tanul-
mányi alapból láttassanak el. — 1850-ki nov. 12-ről s 22-ről
⁸⁹⁴⁰/₁₀₆₉ és ⁹³⁷⁵/₁₁₂₇ sz. a. kelt cs. k. közoktatási ministeriumi
intézkedések folytán a bölcsészeti osztály a jog-akademiától
egészen elválasztatván, a gymnasiumba beolvasztatott, s ez 8
osztályú magyar Gymnasiummá átalakított; tanári testülete

⁴⁾ Ennek emlékére készítettett a tanintézetben eme köre metszett Chrono-
noston : „LiterarVM paLaestrItIs benefICentIa IoannIs XII. antIstItIs Va-
raDInI erIgebat.“

— az igazgató-tanáron kívül — 10 rendes, 1 rendkívüli, s 1 helyettes tanárból áll, és pedig a rendes tanárok közül 7 a já-szói premontrei rend által, a többiek pedig a tanulmányi alapból láttatnak el. A természettani kísérletekre évenként 118 vft fordittatik; nevezetesen 100 ft a tanulmányi alapból, s 18 ft Püspöky kanonok alapítványából.

E főgymnasiumbeli tanulók számát a következő táblázat mutatja :

1850 $\frac{1}{2}$ -ik évben.	Tanosztály								Összesen
	8.	7.	6.	5.	4.	3.	2.	1.	
1-ső félévben bejegyeztetett . .	68	46	34	30	32	44	43	73	376
2-ik félévben járult hozzá . .	1	—	1	—	1	—	—	8	
Összesen . .	69	46	35	30	33	44	43	76	
Ezek között :									
deák szertartású katholikus . .	59	40	33	27	28	34	37	62	320
görög szertartású katholikus . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
görög nem egyesült	3	3	—	1	2	6	7	8	26
helvét hitvallású	2	2	—	2	1	2	1	1	10
ágostai hitvallású	1	—	—	—	—	—	—	—	1
héber	4	1	2	—	2	2	1	6	19
Az 1851 $\frac{1}{2}$ -ik évben.									
1-ső félévben bejegyeztetett . .	44	30	29	27	33	40	48	61	316
2-ik félévben járult hozzá . .	2	—	—	—	—	—	1	1	
Összesen . .	46	30	29	27	33	40	49	62	
Ezek között :									
deák szertartású katholikus . .	19	18	13	17	21	26	34	34	182
görög szertartású katholikus . .	18	11	13	8	5	11	8	12	86
görög nem egyesült katholikus .	—	—	—	1	4	2	2	1	14
helvét hitvallású	1	4	2	—	1	—	1	—	9
ágostai hitvallású	—	—	—	—	—	—	—	—	—
héber	1	—	1	1	2	1	4	15	25

A *jogakademiában* pedig, melyben 4 rendes tanár magyar nyelven adja elő a tanulmányokat, — a tanulók összes száma 1851-ben 26-ra ment, e között volt a) vallásra : 10 r. kath.,

7 g. kath., 5 n. e. g., 2 helvét s 2 héber; — b) nemzetiségre 13 magyar, 11 román s 2 héber; tandíj fizetésétől 10 volt felmentve. — E jogakademiának leginkább jogtani 400 kötetű könyvtára szolgál az illetőknek szükségelt taneszközü.

Papnöveldek. Nagy-Váradon, mint láttuk, két püspök székelvén, mindkettőt illetőleg léteznek papnövelde intézetek is; ugyan is

a) A *deák szertartásúak*nak a sz. Erzsébetet látogató bold. Szűzhöz czimzett papnövelde intézetében a görög egyesültek növendékei számára is (1851-ben 17 volt) lévén alapítvány, — a saját növendékeknek 1851-beni száma 11 volt; — ezen kívül a pesti központi papnöveldeben 2, s a bécsi Pazmaneumban 1 növendékre van alapítvány.

b) A *gör. egyesültek*nek sz. Péter és Pálhoz czimzett helybeli papnöveldejében királyi alapítvány után 25, Darabanth alapítványa után 1, Mécsi-féle 2, Kabay-féle 4, s Girolldi Gábor alapítványa után 6, összesen 38 növendék nyer kiképeztetést; valamint a pesti központi papnöveldeben 2, s a bécsi Pazmaneumban 3. — Ezenfelül ugyan csak

A görög egyesültek részére létezik N.-Váradon **mesterképző intézet** is, királyi alapítványozás folytán 8 növendék számára.

A 37. és 39-dik számú gyalog **ezred növendék** házában a növendékek száma 1850-ben fizetéses 10, és fizetéstelen 48, összesen 58 volt.

Ezenfelül ide kell számítani a 37. és 39-ik számú magyar gyalog ezredek 48 növendékein kívül a) a deák szertartású papnöveldeinek 11, és b) g. kath. 18 és 38, — összesen tehát 67 növendékeit.

Végezetül nem szabad felemlitlenül hagynunk a már ugyan megszüntetett n.-váradai nemes nevelő intézetet; alapítói ennek néhai *Babits* Jakab és *Alapi* János valának olly czélból: hogy az alapítvány jövedelmeiből az ezen intézetben nevelt ifjak elláttassanak; jelesen az utóbb nevezett 48 ezer vált.ftot alapítványozott nemes ifjak ellátására olyképen, hogy azokat gróf Károlyi Antal, s ennek halála után a váradai káptalan nevezze ki. Vagyonerőteke eredetileg a nemes nevelő intézetek közpénztárában, melly 1784-ben eltöröltött nevelő intézetek tőkepénzeiből keletkezék, egyetemlegesen kezelteték 1829-ik évig, mikoron is jun. 23-ról 16049. sz. a. kelt kir. helytartótanácsi

rendelet folytán a n.-várad-i nemes nevelő intézet pénzalapja, a most mondott nevelő intézetek közpénztárából elkülönítve sajátlag kezeltetett. Állott pedig akkoron :

307,507 ft $26\frac{4}{8}$ krból v.cz. és 29,450 pft. jelenleg pedig áll: 279,525 ft $3\frac{4}{8}$ „ „ és 178,430 pft. 1848-ban a növendékeknek az intézetbeni ellátása megszüntetett, a volt magyar ministerium intézkedése folytán; minek következtén eladott fundus instructus fejében eddigelé 3790 ft $14\frac{1}{4}$ kr. p. jött be. — Jelenleg ösztöndíjak kiosztása által tétetik elég az alapítványozók akarátának; adatik 30 ösztöndíj 200 pfttal, összesen tehát 6000 pft, s ezeken kívül Száraz-féle alapítvány után 58 ft 36 kr. p. adatik ki évenként.

Már a nagy-várad-i összes *tanodák, tanítók s tanodai osztályok* számát következő kimutatás tünteti elő :

	tanoda :	tanítók :	osztályok :
Jogakademia.	1	4	—
Cs. kir. főgymnasium	1	13	8
Nagy-Várad-i felső elemi . . .	1	5	5
Várad-Olaszi és Váralya-Velencei	2	2	2
Román egyesült elemi	1	1	2
Orosz „ „	1	1	2
Gör. nem „ „	2	2	3
Helvét hitvallásu „	2	6	6
Ágostai „ „	1	1	1
Héber elemi	1	1	1
Összesen	13	36	30.

Tanulók száma pedig következő :

	fiú :	leány :
A jogakademiában	26	—
A főgymnasiumban r. kath. 182, g. e. 86, g. n. e. 14, helvét 9, héber 15; összesen .	316	—
Várad-i felső elemi tanodában r. kath. 251, g. e. 6, g. n. e. 16, helvét 4, ágostai 3, héber 8, összesen	288	—
Görög egyesültek elemi tanodájában . .	38	13
Orosz „ „ „ „	35	14
Váralya-Velencei r. kath. el. tanodában .	90	—
Várad-Olaszi rom. kath. elemi „ . . .	85	—
„ „ Orsolya apáczáknál	—	300

	fiú:	leány:
Görög nem egyesültek iskolájában ¹⁾	43	10
Helvét hitvallásuaknál	217	149
Ágostaiak elemi iskolájában	32	18
Hébereknél	83	45

Összesen . . 1253 549.

A reformatiónak Váradon megtelepülésekor már volt egy *könyvnyomda*.²⁾ Utóbb a XVII-dik században sokkal nagyobb nyomdát állított fel Nagy-Váradon szenczi *Kertész* Ábrahám. Általa kezdetett nyomtatni 1657-ben az ugynevezet váradi biblia, mellynek létesülése költségéhez Iktári Bethlen István, II. Rákóczy György, Rhédey Ferencz, Bartsai Ákos és váradi kapitány Gyulai Ferencz segédkeztek. Ali pasának ostroma kezdetével a félben volt nyomtatványnak egy része a könyvnyomdával együtt Kolozsvárra szállíttatott; más része a várból visszamaradván, így a nyomtatás Kolozsvárattna lön bevégezve 1661-ben.

VIII. Jótékony intézetek, alapítványok, egyletek.

Árvák s szegény tanulók nevelésére célzó több jótékony intézetek léteznek Nagy-Váradon; jelesen

1) **Salamon-féle árva intézet**, első alapítója néhai **Salamon** József, váradi örkanonoktól így nevezve, ki azt 1781-ben sz. József védnöksége alatt létesíté. Csak röviden említendjük fel e nevelő intézet keletkezése körülményeit. Salamon József kanonokra lévén bízva : hogy a káptalanbeliek, s egyéb adakozók adományzásaiából néhány mindkét rendbeli szegénynek a régi kórházban ruha s élelmi nemüekkel ellátása iránt gondoskodjék. A lelkes főpap jóltevő sáfárkodása közben hivatva érzé magát nagyobb szerű tápintézet alapjainak megvetésére; a Párispatak hidja közelében saját költségen szerzett telken emeletes házat, s szent József tiszteletére szentegyházat építé; elaggodt szegények épen úgy mint árvák érezék ebben a kezdeményezett jóltevőség élveit. Csakhamar átlátván a fő-

¹⁾ Ez iskola szegényebb növendékei számára könyvek s egyéb szükségletek fedezésére néhai Pap Karácsony 200 pft alapítványt tett, mellynek kamatait a kezelő egyház gyámtyja szolgáltatja ki.

²⁾ I. Müller Jakabtól : *Fragm. Veteris Topographiae Magno-Varadiensis*. Pest. 1803.

pap : hogy árváknak czélszerű neveltetése — inkább mint aggodtak ápolása által magasztosabbat eredményezend; kizárólagos árva intézetet alapítandó 1781-ben kelt végrendelete által összes vagyonát árvák ellátására hagyományozá olykép: hogy a korábbi alapítványozásokból ellátást igénylő szegények azon házban ugyan, de az árváktól elkülönítve ápoltasanak, ezeknek ugy, mint a szentegyház körül szükségelt, szolgáltatokat is teljesítendők. — Az 1788-ik év azonban enyészetet hozott az üdvös intézetre; az intézeti ház szentegyházával együtt kincstári kezelés alá jutott, s a szentegyház sirboltjába temetett alapítványozó csontjai a közelebbi temetőbe vitettek ki, míg utóbb a székesegyház sirboltjába takarítottak át; az intézeti szegények a városban szerte szét szedék havi 4 for. 32 kr. dijjaikat, míg az árvák némellyike végkép elbocsátva, mások a pozsoni köz árvaintézetbe szállítottak, utóbb ennek is feloszlásával ismét visszatérők; s mivel az árvaház, melyet 1806-ki májusban Bihar vármegye 17,000 ft lefizetésével kórodának megvett volt, mindegyre kincstári kezelés alatt maradt, utóbb pedig bírói ítélet folytán Boronkay József birtokába jutott, sőt ama másik ház is, melyet ugyanazon alapítványozó a Körös folyam közelében épített volt, ennek tömegéhez vissza nem szereztethetett, kénytelenítettett a káptalan a városban egyes polgároknál szállásokat bérelni a növendékek számára, hol is ezek minden fegyelem s így haszon nélkül három éven át ápolattak, míg végre Kalatay Ferencz püspök 1794-ki június 30-án az árváknak együtt s fegyelemszerű neveltetése iránt a kir. helytartótanácsához felírást intézett, melly csak ugyan azt eredményezé : hogy még ugyanazon évi sept 23-án a Körösparti Salamon-féle házban 24 növendék befogadásával az intézet üdvös rendeltetéséhez képest újra megnyitott. Külön alappal növelé az eredeti alapítványt 1814-ben *Simon* János n.-váradi kanonok s békesi főesperes; ugyanezt tevék 1826-ban *Molnár* József, nagy-váradi örkanonok, 1835-ben *Lang* Ferencz ugyan csak váradi éneklő kanonok, és szinte 1835-ben *Thezarovich* Gábor váradi örkanonok. De világiak is járultak az üdvös intézet alapja növeléséhez; így 1836-ban *Juricskay* László egy, s 1837-ben *Kaba* Gábor özvegye, született *Pál* Anna 3 árvára hagyományozott vagyonaikkal. — Neveltetik ez intézetben a tanulást ismétlő ifjún kívül 30 árva ifjú, kik közül 9 Salamon-, 4 Simon-, 7

Molnár-, 3 Thezarovich-, 3 Lang-, 1 Juricskay- s 2 Kaba-féle alapítvány növendéke.

2) **Némethy** alapítvány; — 1823-ban váradi kanonok s középszolnoki főesperes *Némethy* Ignác végrendeletileg hagyományozá, s 1837-ben *Kaba* Gábor özvegye, született Pál Anna 1600 pfttal növelé. Az alapítvány javadalmaiban 41 árva részesül.

3) **Molnár** alapítvány; — 1826-ban néhai *Molnár* József váradi örkanonok s tormovai apát, szegény debreczeni kath. tanulók számára, végrendeletileg hagyományozá. Élvezi 10 tanuló Debreczenben.

4) *Laicsák* püspök intézetében 18 vallásos ifjú neveltetik.

5) *Görög egyesült* 30 *nevendék*re az oláh seminariumban Darabánth váradi g. kath. püspök tön alapítványt.

Az egyéb helybeli jótékony intézetek sorában legelső helyen felemlitendő 1) a dr. Grosz Fridr. városi főorvos által alapított *szegény vakok intézete*, melyet a nevezett saját költségén 1830-ik év óta fentart s szükségeseikkel ellát. Célja az intézetnek a szegényebb sorsu szembetegek számára jó alkalmatosságot nyújtani biztos s költség nélküli gyógyításra. Minden szegény beteg, akár honnan jön, kivétel nélkül nyer segílyt az intézetben, a nem veszedelmes szembetegek (ambulantés) orvosi szereket is ingyen kapnak. Évenként 40—50 szegény vak gyógyittatik s vezetőivel együtt ápoltatik. — Létezik az intézeti kórház Várad-Olasziban az újsoron, a d. szert. püspöki lak s kanonokok lakai szomszédjában, a város legszébb, legegészségesebb s legcsendesebb részében, szőlőhegyek közelében, kies völgyben kertekkel s sok élő fával ellátva. A ház egyik főoldala észak-kelet-, a másik kelet-délnek fekszik, minden oldala szabadon, a dél oldalit kivéve. Van benne 13 kissébb nagyobb szoba, 2 konyha, kamrák, pinczék, két igen jó hideg vizü ivókút, nagy gyümölcsös-, konyha- s angolkert. A ház északi oldala előtt korlátokkal védett fa-sorok, a szembetegeknek sétatérül szolgálók. A 13 szobából 10 szembetegek számára, egy az igazgató orvos s segédeire, egy földig ablakos terem műtételre, s egy a felügyelő s ápolónő számára. Az udvari számos élőfák a szembetegeknek kényelmes árnyékos helyet adnak. — 1830-dik év óta 1846-ig az intézeti kórházban, leginkább műtény által összesen gyógyított 352 között volt :

a) *Lakkelyre* nézve : Biharból 182, Békésből 34, Szabolcsból 24, Szathmárból

22, Zemplénből 9, Árvából 1, Abaujból 3, Aradból 5, Bácsból 2, Bereghból 3, Borsodból 2, Közép-Szolnokból 6, Krassóból 2, Sárosból 2, N.-Kúnsgból 8, Hajdúkerületből 13, Gömör, Heves, Mármáros, Pest, Szepes, Szerém, Temes, Trencsén, Torontál s Ugocsából egy egy, Erdélyből 13, Gallicziából 5, Csehországból 2, Oláh-, Morva-, Franciaországból s a szöv. státusokból egy egy. — b) *Vallásra* : r. kath. 44, gör. e. 35, gör. n. e. 31, ágostai 9, helvét 193, héber 40. — c) *Nemre* : férfi 228, nő 124. — d) *Állapotra* : nemes 34, nem nemes 318, földmivelő 304, kézműves s kereskedő 44, ügyvéd 1, tanuló 1, lelkész 2. — e) *Betegség, gyógy mód s eredményre* : belső hályogos 270, más szembeteg 82, műtényezett 320, orvosszerrrel gyógyított 32, gyógyult 220, javult 120, eredménytelen 12.

2) *Koldus ápoló intézet* a helybeli papság és lakosság adakozásaiból 1840-ben 16000 pfttal alapítva s fentartva, 25—30 szerencsétlent lát el folytonosan minden szükségességekkel. Az intézet *pénzalapja* 1851-ben következőleg állott : a) egyesületi kölcsöntökek 13800 ft 45 kr., b) ezek kamatai 736 ft 24 kr., c) városi alapítványi kamatok 540 ft 24 kr., d) tőkepénz gyarapítására tett alapítványok 1846 ft 30 kr., e) pénztári maradvány 151 for. $12\frac{6}{8}$ kr., f) aláírási iven kötelezett évi ajánlatok 1427 ft $47\frac{1}{2}$ kr., g) perzsely jövedelem 895 ft 14 kr., h) vegyes jövedelem 1576 ft 20 kr., *összesen* 20674 ft $37\frac{2}{8}$ kr. — Az ugyan azon évi *kiadások* pedig ezek valának : 1) a ház-ár még fizetetlen része, s házadó 4955 ft, 2) butorok, házi eszközök s ruházati kellékek 125 ft $4\frac{1}{2}$ kr., 3) cseléd tartás s szolgálati díjak 1073 ft 30 kr., 4) háztartási kellékek 3164 ft 6 kr., 5) vegyes költségek 200 ft 30 kr., 6) kamatrai kiadások 8900 ft 45 kr., *összesen* 18416 ft $55\frac{1}{2}$ kr., s ekként a 20674 ft $37\frac{2}{8}$ kr. bevételt, a 18416 ft $55\frac{1}{2}$ kr. kiadási összeghez vetve a *pénztári maradvány* 1852-re tett 2257 ft $41\frac{6}{8}$ krt. — Ápolatban részesült 37, elbocsáttatott 10, meghalt az intézetben 4, s 1852-re az intézetben maradt 23.

3) *Apostolok alapítványa* 12 agg férfi számára leginkább a d. sz. püspök kegyességéből fentartva.

4) *Csesztivo* György, orvos tanár, alapított egy intézetet, mellyben évenként 6 férfi s 6 nő, kik városbeli adófizető létkre elszegényedtek, szállást, ruházatot s élelmet nyernek. — Végre

5) *Dudek* Dániel a szerencsétlen megesett hajadon nők számára alapított rendes szülőházat, de mellynél alapértéke az idők viszonyai által annyira leolvadt, hogy jelenleg évenként csak keveset fogadhat be.

6) A *kisdedővő* intézetben tehetősb szülők gyermekei mellett 20 szegény sorsú gyermek is a városi hatóság költségén taníttatik.

7) *Bölcsöde* alakulóban.

E rovatban említjük fel a takarékpénztárat, mellynek legutóbbi mérlegét következő táblázat mutatja.

Mérleg 1853-ik évi január 1-ső napján.

Könyv lap	T a r t o z i k.	forint	krajczár
41	Pénztár maradvány készpénzben 1852. év december 31-kén	7114	28 $\frac{1}{2}$
46	Kölcsön rovat maradványa	51299	36
48	Előlegezések rovata maradványa	26097	—
50	Váltók rovata maradványa	79900	—
57	Kezelési költségek	1980	6
59	Beadott magyar pénzjegy	13552	15
60	Jövedelmi adó 1851-ik évről	163	31 $\frac{1}{2}$
	Összesen .	180106	57
	K ö v e t e l é s.		
42	Részcény befizetések rovata maradványa	15000	—
43	Tartalék tőke rovata maradványa	7732	32 $\frac{1}{2}$
44	Betételek maradványa a tőkésített kamatokkal együtt	146615	—
45	Ezekből 1852. évi dec. 31-ig járó fél évi kamatok	3167	—
47	Kölcsönök kamata rovata maradványa	325	2
49	Előlegezési „ „ „	163	15
51	Váltók „ „ „	552	50
52	Késedelmi kamatok	33	15
53	Beírási díjak	1259	12
54	Könyvecske díjak	14	36
55	Részcény átírási díjak	16	—
56	Letéteményi díjak	5	—
	1852-ik évi forgalmi jövedelem	5223	14 $\frac{1}{2}$
	Összesen .	180106	57

IX. Adó-ügy.

1849 $\frac{50}{100}$ -dik évi adóilletéke volt 9563 forint 55 kraj., ebből 1850 $\frac{1}{4}$ -ik évi october végéig fizetetlen maradt 631 ft 10 kr.

1850 $\frac{1}{4}$ -ik évre kivette volt :

- a) személy-, kereseti- s földadó 13,018 ft 24 kr.
 b) épületadó 2,962 „ 20 „
 c) jövedelmi-adó 1,960 „ 25 „

Összesen . 17,941 ft 9 kr.

ebből 1851-ki october hó végéig 12,073 ft 56 krt

lefizetvén, hátraléka maradt 5,867 ft 13 kr.

X. Jövedelmei s kiadásai.

184⁶/₇-ben a város összes jövedelme 51782 ft 4 kr.

Kiadásai pedig 50180 ft 54 kr. volt.

A jelenlegi jövedelem pedig ezekben mutattatik fel :

Község jövedelme :

a) 185 ⁰ / ₁ -ik évi községi adó . . .	22,435 ft 30	kr.
b) korcsmáltatásból s egyéb. . .	25,276 „ 58 ⁴ / ₁₀ „	

Összesen . 47,712 ft 28⁴/₁₀ kr.

Folyó kiadásai pedig 48,719 ft 40⁹/₁₀ kr.

1852-ik évre nézve szóljon a városnak helyszerű viszonyai s vagyoni állása bővebb felismeréseül annak jegyzőkönyvéből nyert következő kivonat :

„Kiirt cikke az 1852-ik évi november hó 14-én Nagy-Váradon tartott községi választmány ülése jegyzőkönyvének.

251. Felolvastatván az 185²/₃-dik évi közigazgatási év költségeinek előleges összeállítására 208. sz. a. megbizva volt bizottmánynak jelentése, és kapcsolatosan tárgyalás alá vétetvén a bevételek és kiadások egyes tételei, arra a képviselő választmány következő változtatásokat határozta.

Végzés. A bevételekre nézve : A IV-ik Fejezet a bizonytalan jövedelmeket 9220 pftra teszi, és minthogy a bizonytalan jövedelmek akkor, midőn a kiadások egészen bizonyosak, igen bajosan mérlegezhetik egymást, és így a képviselő választmány e tételt, még azért is, mert például a 35. sz. alatti, mint a felső intézmény által meg nem engedett, sőt tiltott jövedelemnek tekinthető, és így illyest számításba venni nem szabad, az egész bizonytalan jövedelem summáját akkép kívánja biztossá tenni, hogy az előre nem látható költségeket 1500 pfittal szaporítja, és ekképen a 2000 ft helyett 3500 ftot határoz.

A kiadásokra nézve : A mennyiben ebből a felsőbb intézményen alapuló bonczoló szoba építtetése 370 ft. — Minthogy a vásár már most is két helyen tartatik, a két rendőrbiztos, a köztapasztalás szerint a kellő rendet és az elővásárlás meggátlását — miáltal egy részben az élelmi cikkek hallatlan drágaságának elvételét venni lehet, fent nem tarthatja, a kis piaci élelmi-szerek árulására határozott forgalom vigyázatára, jelesen kedden és szerdán, két község tanácsos alkalmaztatik, s ez iránt a kellő lépéseket polgármester ur a cs. kir. ker. kormányhoz megtétvén, egy egy pengő forint napi díj mellett, e szükség szinte 100 pfittal kívánván : — Ezen felől a cselédek orvosságának fizetése és más szegényeké is, ugy a kémenyseprőké évenként 150 ftra felrugván, és mint hogy e költségek, a kiadások rovatába felvéve nincsenek, még hajlandóbb a község tanács a bizonytalan költségeknél 1500 fttal leendő megszorítottatását megszavazni, és e szerint léssen az összes jövedelem 47978 forint
kiadás pedig 89166 „

és így adó útján léssen kivetendő 41187 forint.

Ez alkalommal a község tanács szem előtt tartotta a község vagyonát és javát, és szívesen bocsátkozott volna a kiadások leszállítására, de miután a tisztviselői személyzet, ezen kerületi főváros közigazgatásának vitelére, valamint a község beléletének kezelésére okvetlenül megkívántatik, és más városok példája szerint, ugy látja, hogy e város tisztviselőinek és szolgálóinak személyzete még gazdálkodással van szerkesztve, és ebben a közczél károsítása nélkül fogyasztást és

leszállítást nem eszközölhet, a fentebbieket a község törvény 65. §-ának értelmében megállapítja, épségben maradván a közigazgatási év folyama alatt felmerülhet, és itt el nem sorolható költségekre nézve a község törvény 95-dik §-ának rendelete.

Helyén látja ezúttal a képviselő választmány a felsőbbségnek e város vagyona feletti kezelését is néhány vonalban előadni és ugyan azt jegyzőkönyvébe lefektetni, mire nézve bizonyos: 1-ör Hogy e város vagyona valamint birtoka is egész világosságra van a jelen idő szerinti városi kormányzat által emelve, és így a vagyonbeli állapot minden órában mérlegezhető lévén, ezen mérleg azon nyugalmas tudatot adja a képviselő választmánynak, hogy pénzüviszonya sem ijesztő, sem nem veszélyes, miután minden adóssága e városnak 91 ezer p.forintra rúg; vagyonbeli állapota pedig törvényes becsü után is a félmilliót meghaladja pengőben: még nyugodtabb pedig a község tanács 2-szor Minthogy ezen adósságnak tisztázására az egész kerületért előlegezett; és liquidatio végett fel is bocsátott 62 ezer pfört igény, még a levonandók levonása után is könnyen fedezi felét a meglévő adósságnak: a még fennmaradandó adósságnak része iránt pedig azon meggyőződését fejezi ki a község tanács, hogy polgármester urnak közbenjárása mellett, mint ezt már f. évi közgyűlésének 81-dik sz. a. határozatában is lefektette, egy legalább is 40 ezer pftból álló kölcsönvétel eszközöltessék, hogy a számtalan apróbb adósságok kifizetethessenek, és az év folyama alatt felmerülő többféle felmondások megszűnhessenek, ellenben az így felveendő 40 ezer ft kölcsön fedezésére, hiszszük önmagunk ereje, elegendő leszén, mert a mint rendezetlen állapotunk így, mint örömmel tapasztaljuk, naponta rendezettebbé válik a sok mulasztásból származott költség szűnik, a kerületi fővárossá lett emeltetés szükségéi fedezve vannak, szűnni fognak kiadásaink, és valamint a mult évi kiadásoknál már a most előttünk lévő lontebb áll, úgy hisszük, hogy néhány év multával oda jutunk, hogy közjövödelmeink a közszükség fedezésére elegendő leendvén, évenként adót csak ezen 40 ezer pforint kölcsönnek letisztázására fogunk évenként kivetni, a beszedendő sommát tőkézni, és pár évek lefolytával így kívánjuk és akarjuk és hisszük, fogjuk is a felveendő 40 ezer ft kölcsönt letisztázni, és hogy ezen nézetünk nem alaptalan támogatjuk azzal: — 3-szor Mert jelen évben is a közigazgatás költsége kisebb lévén a multinál, ebbe is ollyasok foglaltatnak, mellyek egészen rendkívüliek és nem közigazgatási természetűek, például 13 ezer pft adósság törlesztés, 5469 ft kamat, 11 ezer ft Köröspart erősítés, mind ez közel 30 ezer ft sommára megy, mely nem közigazgatási, és így ha levonatik a kívántató 89 ezer költség-ből 30 ezer, fog maradni 59 ezer ft közigazgatási valóságos költség, lévén pedig a város jövedelme 47 ezer ft, valóságos, hogy csak 12 ezer ft az, mit közigazgatási költségek fedezésének pótlására kivettettünk, és így ha már e második évben illy kedvező eredményét látjuk városi kormányzatunknak, mi jövőnknek és e városnak nyugodtan nézünk elébe, és ezt annál is inkább mert — 4-szer A lefolyt évben városi kormányzatunk gondossága, jövedelmeinket tetemesen szaporitván, egy filér adósságot nem csinált, sőt nem is említve azon tetemes sommára menő árjegyzéki adósságokat, mellyeket tisztázott, azokon felül a bemutatott jegyzék szerint 4315 pftot tőkét törlesztett, és vásárolt egy olly házat, és 48 lóra épített istállót, a csendőrség számára, mellynek értéke a 18000 fttal felér.

Mellyeknek megemlítésével tartozván magunknak, tartozván városunk polgármesterének,¹⁾ kinek kezén és gondossága és törhetlen munkája, zavart ügyeinket szám szerinti bizonyossággal eddigelé biztos partnak vezérlé, és ha kezeit el nem veszítjük, oda is juttandja, tartozunk ezzel így, és így az igazságnak, és ohajtjuk, hogy ebbeli meggyőződésünk a jövendőség számára, magunk igazolása tekintetéből, úgy mint a magas kormányhoz is felbocsáttassék.

A községi számadások rendesen megvizsgáltatnak.

¹⁾ T. cz. Csorba János ur, mint a kinek vállalatunk előmozdítására tett szives fáradozásaiért ezennel köszönetünket kifejezhetni el nem mulaszthatjuk.

Végül ide tartozik felemlíteni : miként a város ezutáni jóveldeleit tetemesen növelendi a részére legközelebb felsőbbleg engedélyezett kövezet-vám, melly már is életbe léptettetvén s 25,000 pforint évi haszonbért adván, a város életében a külső csinra nézve, mennyiben a kövezet jóveldelem a városi piarczok és utcák rendezésére és kövezésére léssen fordítandó, új korszakot nyitand. Az ezt engedélyező kormánysszéki rendelet következő tartalmú :

„¹⁴⁹⁸/nf. Nagy-Várad ker. cs. kir. főispántól. Nagy-Várad város polgármestere, tekintetes Csorba János urnak, helyben. A m. cs. k. helytartóság N.-Várad város községe részére, a területén levő utak, piarczok és utcák könnyebb jó karban tarthatása tekintetéből f. hó 5-én 21009. sz. a. kelt intézményében a kövezet-vámszedés behozatalát jóvá hagyni méltóztatott, melly szerint következő díjak fognak szedetni : egy kétkerekű szekérért 2 pkr., egy négykerekű szekérért 4, ló vagy szarvasmarháért 1, kissebb fajta marháért mint : juh, kecske, disznó sat. $\frac{1}{2}$ pkr. Ezen vámfizetés alól fel vannak mentve : 1) a legmagasabb császári udvar és az ennek szolgáltatában utazók, — 2) a cs. kir. katonaság, melly alatt a cs. kir. csendőrség és k. katonai rendőrség is értetik, — 3) az előfogatok, és a közmunka teljesítésére menő fogatok, — 4) a só és kincstári szállítványok, — 5) a legelőre hajtott, és Nagy-Várad város lakosai birtokában levő marhák. A cs. kir. államhivatalnokoknak hivatalos utzásaiukban ezen kövezet-vám fizetés alóli felmentése iránt tett javaslat el nem fogadtatott, mert azok e tekintetben az illető alapból kárpótlást nyernek, ha az általok teljesített vámfizetést utazási jegyzékeikhez kapcsolott vámjegy által bebizonyítják. Végül a cs. kir. helytartóság rendelete, hogy a kövezetvám jóvedéknek a városi pénztár javára szedése, ezen jognak nyilvános árverés útján előlegesen egy évre leendő bérbe adatása útján eszközöltessék, mert annak a városi tanács általi sajátlagos kezelése a fennálló alapszabályok értelmében meg nem engedhető. Hogy tehát az évenkénti jóvedelem körülbelőli összege s ennek folytán az árverésnél kikiáltandó alap ár megállapíthatassék, oda utasítatik a városi tanács, hogy az e tekintetben kellően utasított Dél-Biharmegyei építészeti hivatal egyetértésével, s az e célra szolgálható adatok nyomán bizottmányi vizsgálatot tartson. Minthogy továbbá Nagy-Várad város területén kétrendű hidvám is létezik, a városi tanácsnak feladata leendő, ide teendő jelentésében véleményesen nyilatkozni a felől, hogy ezen vám jóvedékek és a városi kövezet-vámszedését mi módon lehetne egybeköttetésbe hozni. Folyó év jul. 22. és aug. 4-én, 202. k. Gy. és 4783 sz. a. e tárgyban kelt s ekkép elintézett jelentéseknek mellékei, ez értelemben leendő haladéktalan intézkedés végett visszarekesztetnek. Nagy-Váradon oct. 29-én 1852 a főispán helyett cs. kir. ker. tanácsos Tormássy.“

Közmunka. Igás marha darabjától járó vontatási napszám 1307, — házzal bírók által kötelezett 6 kézi napszám 10239, — házatlanok által tartozott három kézi napszám 7833, — szolgál tehát 1307 vontatási és 18072 kézi napot. Ebből készpénzzül 40 p.krral egy vontatási napot megváltott 368 — 15 p.krral egy kézi napot, megváltott 5984 napot, melly megváltott munka-napokérti összeg 1792 ft 20 kr. — természetben leszolgáltatni kellett 939 igás és 12088 gyalog napokból leszolgált 928 $\frac{1}{2}$ igás és 7451 gyalog napot, s így maradt le-

szolgálni való $10\frac{1}{2}$ igás, és 4637 gyalog nap. — Az álladalom szükségletére mi sem fordított.

XI. Árva-ügy.

A városrészek egyesülése óta ezen ügyben erélyesen működő s évi fizetéssel ellátott bizottmány munkálkodásainak eredménye cz úttal még fel nem mutatható.

XII. Egésségi-ügy.

Az egésségi ügyet illetőleg, az *irgalmas szerzetnek* már a 342. lapon leírt kórházi intézeten kívül, a betegek nyilvános ápolására létezik Váradon egy 24 ágygyal ellátott *megyei kórház*, 1802-ben Bihar vármegyének felebaráti keblü karai és rendei által alapítva. Nevelék az alapítványt néhai *Lajcsák* püspök 2000, és *Tagen* nagyprépost 5000 p.forinttal, jelenleg e jóltevő intézet fájdalom, a hajdani megyei pártfogást tökéletesen nélkülözvén, teng csupán. — Ezenfelül az *izraeliták kórháza* évenként 40—50 beteget ápol. Egyébként az orvosi segílyt kereső szegény betegek magány orvoslása a város főorvosától, a helybeliek nagy bizodalját bíró dr. Grosz Fridr. és városi sebészek által láttatik el.

Létezik a városban összesen 45 orvos, és 5 gyógyszerár.

XIII. Mulató helyek, fürdők.

Mulató helyei közül N.-Váradnak az ugynevezett *Rhédey* kerten kívül, melly több árnyékos séta úttal ellátott kies ligetecske, kádas fürdőházzal s vendéglővel; — néhai Rhédey Lajos volt bihari főispán helyettes adományából lön a város birtoka. A magán vállalatú *Leitner*-féle kádfürdő 12 tiszta fürdősobával s igen jó ivóvízzel, kapcsolatban egy czél-szerűen készült gőzfürdővel a közönség nagy kényelmére. —

Erősen látogattnak ezenfelül a váradiak által a *híres váradi meleg fürdők* is. Délkeletre félmértföldnyire esnek ezek a várostól igen kies vidéken, s tulajdonkép nem a város határában. A két fürdő, t. i. a premontrei szerzet váradi hegyről czimzett prépostságához tartozó Pecze sz. Márton helység határabeli *Felix*, és a d. sz. püspök birtokához tartozó, s ezért „püspök“ vagy szent *László* nevűek egymástól csak egy negyedórányira esik. Mindkettő alkérszeit Grosz Fridr. váradi orvos vegykémileg megvizsgálván, úgy találá: miszerint a carlsbadi fürdő vizének orvosi erejét tevő részek emezekben is feltaláltnak, s külön nyavalyák ellen ivásra is szintolly sükerrel használhatók. — Azon szelid völgyet, melyben a püspök-fürdő gyógyforrásai helyezvék, délkeletről egy magasabb hegycsúcs, éjszak és délről több apró halmocsák környezik. — A magas hegycsúcs alján számos forrásokból olly nagy mennyiségű meleg víz ered, hogy egy kisebb Pecze nevű folyót képez, melly N.-Váradnak egyik részén keresztül folyván a Körösbe ömlik. A hegy, melyből e források erednek, a mészneműekhez számitatható. — A Felix-fürdő közelében nevezetes köszén-rétegek láthatók. — Növénytani tekintetben figyelmet érdemel a meleg víz himfa (*nymphaea thermalis*). — A püspök-fürdő négy saját forrással ellátott tükör-fürdővel dicsekszik, melyeknek forrásai roppant gazdagok.

Püspök-fürdő gyógyereje: 1) Mint szeliden oldozó szer (auflösend) nagy hatással bír a belrészek és mirigyek dugulásainál, innen az alhas sok bajaiban csoda erejű, például aranyér, hypochondria, hysteria magtalansággal bélgöres (Colica), gyomorgörcs, sárgaság, gyomor gyöngeség, üdült hányás s több eféléken, főleg a mióta ezen vizet dr. Grosz Fr., e fürdő pártfogója, belsőképén is használtatni kezdette; — 2) jó hatással bír a máj-bajainál, főképen azon fajuaknál, melyek az epekövektől származnak; — 3) a rendetlen köszvénynél; — 4) a görvélykór (Scrofulosis) minden fajainál; — 5) a vízkór némelly fajainál, nevezetesen az itt annyira gyakori lép-dugulás által okozottaknál sat. — E fürdő forrásai úgy mint a Felixéi eredetileg kristálytisztaságú vizet nyujtanak, melly természetüket hűlt állapotban is megtartják. Eredetileg minden szagnélküliek; ha fedetlen főképen faedényekben s életműves anyagok hozzá járultával levegő hatásának tétetnek ki, szén- és kénvizenlég szagot nyernek; melly tünetmény e forrá-

sok vizében létező s életműves anyagok hozzájárultával felbontott kénszikenek tulajdonítható; izük kellemetes különösen kihűlve; hőmérő 30—33 R. foknyi. *Gőzös létrészek* : a) nagy mennyiségű szén-savas lég (gaz acidum carbonicum), b) kénvizenylég (gaz acidum hydrothionicum). *Kötött létrészek* : egy közönséges 32 latnyi fontban csak $3\frac{1}{2}$ szemetnyi kötött létrészekkel birnak, a Felix-fürdő $5\frac{1}{8}$ szemet, u. m. kénsavas szikeg (sulf. Sodae), sóssavas szikeg (munias Sodae), szén-savas mészeg (carbonas calcaniae), szén-savas szikeg (carbonas Sodae), keserű föld (terra Magnesia), kova föld (terra Silicia), vaséle (ferrum oxydatum), mangánéle (manganum oxydatum), tim föld (terra aluminea), kénsziken (sulfuretum natri). A fürdő iszapja kitűnő jó hatással bir. Ezen fürdő a legrégibb időkben is már használtatott, de ezeknek nagy becsét és belső használatát megismerni s becsülni az újabb időkben dr. Grosz Frid. tanította; azóta a két testvérháza messze vidékeiktől több ezer vendégetől látogattatik meg évenként, s mind belsőleg, úgy külsőleg sükerrel használtatik, különösen az ásványos iszap.

Felix-fürdő. A Felix-fürdő egy negyed órányira fekszik a püspök-fürdőtől igen szelid kellemes völgyben, egy felséges erdő szélén, s a főtiszt. praemonstrati rend tulajdona; kevés változáson kívül ugyanazon állapotban van, melyben Chenger Lajos építője 1771-ben hagyta. Csak egy tükör-fürdőből áll, mely fal által kétfelé van elválasztva. Van még egy forrás nélküli tükör-fürdő, mely vizét lefolyás útján az előbbénél kapja; szinte van *egy* kád-fürdőszoza. Látogatója és vendégei annyi, hogy a tisztaságot csak az orvosi rendszabályok fentartása által lehetne megőrizni. — Természeti s vegytani tulajdonai megegyeznek a püspök-fürdővel, csak hogy kénvizenylég szagú, mely szag ered a kénszikeg (Sulfuret. natri) szétbomlásából életműves részek által, melyet a meleg víz csekély befolyása és állása nagyon elősegít.

Mindkét fürdőbeni foglalkozások : A. 1) a püspök-fürdőben a kevés számú vendégszoza, 2) kád-, iszap- és gőzfürdők nem léte, 3) intézetbeli rendes orvos nincsen, 4) a Pecze folyásának elhanyagult rendezése, 5) a fürdő közeli kenderáztatás, mely által a levegő romlik, 6) kórház nem léte szegény emberek használatára. — B. A Felix-fürdőben főhiány a forrás szegénysége, mert a nagy néptömeg miatt lehetetlen

a fürdőt tisztán tartani; ezen úgy lehetne segíteni, ha a tükörfürdőbeni fürdés eltiltatnék, és a víz kádakba vezettetnék, vagy igen szoros rend tartatnék fel arra: hogy a nép e fürdőben 24 óráig — mint szokott — szakadatlanul ne használja.

Fogadói s kávéházai közül leginkább érdemel felemlítést a legközelebb megnyitott „*zöld fá*”hoz czimzett, melly minden kényelmi igényeknek teljesen megfelel.

XIV. Cs. kir. katonaság s csendőrség.

A Nagy-Váradon állomásozó *cs. kir. katonaság* létszáma felőli tájékozásul ide igtatjuk annak 1852-ki december 6-án volt létszámát:

1 altábornagy, 2 tábornok, 3 tábornoki segéd.

V-ik cs. kir. kerületi katonai parancsnokság: 1 altábornagy, 1 százados, 1 segéd, 2 hadnagy. — *6-dik vértess ezredből*: 1 ezredes, 1 őrnagy, 1 százados, 1 lelkész, 1 hadbíró, 1 ezred orvos, 1 segéd, 1 fő-, 1 alhadnagy, 1 főhadirász, 1 porkoláb, 96 legény őrmestertől le, 120 ló. — *A 24-ik gyalog ezredből*: 1 ezredes, 1 alezredes, 1 őrnagy, 1 ezred lelkész, 1 hadbíró, 1 ezred orvos, 1 segéd, 2 zászlóalj segéd, 12 százados, 36 fő- és alhadnagy, 2 fő-, 2 alorvos, 1 főhadirász, 1320 legény őrmestertől lefelé. — *A 37-ik gyalog ezredből*: 1 őrnagy, 1 segéd, 4 százados, 12 fő- és alhadnagy, 2 számvevő, 1 fő-, 1 alorvos, 16 hadirász, 360 legény őrmestertől le. — *A 39-ik gyalog ezredből*: 1 számvevő, 13 hadirász, 14 legény őrmestertől le. — *Lovas üteg*: 1 százados, 2 fő- s alhadnagy, 90 legény őrmestertől le, 96 ló. — *Tér-parancsnokság*: 1 százados. — *Hadi törvényszék*: 1 százados, 2 főhadnagy hadbírák. — *Hadi biztosság*: 1 főhadbiztos, 1 hadbiztos, mindketten törzs tiszti ranggal. — *Élelmezés*: 1 főfelügyelő, 4 élelmezési tiszt. — *Hadi pénztár*: 1 pénztárnok, 1 ellenőr. — Összesen 1634 egyén s 216 ló.

Cs. kir. csendőrség: 1 alezredes, 2 őrnagy, 1 hadbíró, 1 számvevő, 2 segéd, 2 százados, 2 főhadnagy, 4 hadirász, 75 legény őrmestertől le. — Összesen 90 egyén.

XV. Cs. kir. posta.

A csász. kir. *postahivatalnak* közlekedési szomszédai: éjszakeről Keresztes $1\frac{3}{8}$, keletre Telegd $1\frac{3}{8}$, délre Gyapju $1\frac{2}{8}$ állomásra, nyugodtról nincsen.

XVI. Tűzoltó szerek.

11 vízkép, 20 vizes hordó, elegendő bőrvédrek és csákllyák, — mind jó állapotban.

DEBRECZEN.

„Debreczinum diffunditur patentes per campos, hinc inde sudibus ac vallis, ne longius procurrat, coercita; planitiem, quam oculus non emetiatur, habens in obtutu, agro ad prodigium fertili, pratis, postquam adoleverunt herbae, plaustra conspectui eripientibus, pascuis tota Hungaria celeberrimis, quae magnam vim pecudum, probe pastarum, Germaniae, Italiaeque submittitunt.“

Bombardi,
Topographia Mag. Regni Hung.
Viennae 1750. 578. 1.

„Civitas Debreczen ex infinitis malis et afflictionibus sub decursu saltem aliquot annorum, praeter annualia turcarum tributa, quotidianasque rebellium infestationes et damnificationes, quantas semper sustinuerit calamitates, ad earum enumerationem calamus et animus non sufficeret.“

Declaratio
afflicti status Civitatis Debreczen.
Per Joannem Posalaki. 1755.

I. Elneveztetése.

D e b r e c z e n (németül Debreczin, deákul Debreczinium) elneveztetésének eredetét *Vályi*¹⁾ némellyek vélekedése nyomán, a származástól származtatja, mint a kik a mai Debreczen területének mindenbeni bővségét látván, s azzal élván jó napjaikat „*Dobri dzen*“nek nevezték; mások ellenben Debreczennek nevezetét a nagy olcsóságtól származtatják, szinte a származtatás „*dobra dcena*“ kitétele nyomán. — Okleveleinkben azonban, jelesen I. Leopoldnak kir. várossá emelő kiváltásleveleiben — mint maga helyén látandjuk — „*Döbröcsön*“ és „*Döbröcsin*“nek neveztetik.

II. Történeti adatok.

Eredetét e városnak is előkorunk ős homálya fedi; valószínű: hogy az e tájon megállapodott származtatás kisszerű gunyhói hova tovább szaporodva, a mai roppant területű nagy városnak kezdeményezék alapját! — Azonban, mit felőle bizonyosabban állithatunk, az: miszerint pecsétje nyomán már a XIII-ik század másod tizedében városi joggal birt; oklevelekkel mindazáltal szabadságait a XV-dik századnál feljebb nem viheti. Találatnak ugyan a város levéltárában egyes töredék jegyzékek²⁾ 1212-ik évről, de mi érdekűt sem tartalmaznak egyebet annál: minthogy ezek egyikében egy ma már csak helyéről ismeretes Bánk helységből küldött levél darabban Debreczen „Villa“nak neveztetik. — 1405-ben az ország fővárosa Budának nyeré meg kiváltságait, az ezeket tartalmazó oklevélben köfallali körülkerítettetéséről is tétetik emli-

¹⁾ I. Magyarországnak leírása. Budán 1796. I. 464. l.

²⁾ A város rendes jegyzőkönyvei 1419-ik évtől veszik kezdetüket.

tés, de mi hogy teljesezésbe ment volna, épen mi által sem bizonyíttathatik. Azonban igen is tanusítható az: miként öt évvel utóbb (1410.) a mindegyre pénz hiányával küzdő s ezért országa egyes részeinek elzálogosításában segílyt találó Zsigmond Szklabonya várral együtt Baliczky Andrásnak 13 ezer forintért elzálogosította. — 1411-ben mégis Miskolczon kelt oklevelében (I.) minden néven nevezendő tiszteknek megparancsolá: hogy a Debreczenieket javaikkal s áruszereikkel együtt, a királyi vámokon minden vám követelés, akadály, károsítás és zaklatás nélkül szabadon tova utazni engedjék; és 1435-ben Pozsonban kelt oklevele (II.) által az országbeli vármegyék minden rendjeinek meghagyá:

„Ut Cives Debreczenienses, qui ad aliorum bona, seu possessiones moraturos semet transtulissent, abinde Debreczinum eisdem una cum rebus suis non praesumant obstaculum ponere.“

későbbben Belgrádért Brankovits György szerb fejedelem kapta meg cserében több város és várral együtt; de ez a magyar nemzet iránti hűtlensége miatt had-költség fejében 1450-ben a nagy Hunyady Jánosnak volt kénytelen átengedni. Ennek 1451-ben Becsén kelt oklevele (III.) a Bihar vármegyei kincstár igazgatói- s beszedőinek meghagyá:

„Ut Cives Debreczenienses ratione lucri Camerae molestare et quovis modo taxare nos praesumant, quia solvere non tenentur.“

s a következő (1452.) évben Budáról kelt oklevelében (IV.) Máta és Balmaz pusztákat régóta Debreczen k. városhoz tartozóknak nyilváníttja, és megismeri; — és ezért a Pál kapitánynak (Capitaneo vulgariter nominato) ezen puszták felől tett adományozást visszavonja, megszünteti, és megsemmisíti. — Hunyadi Jánosnak 1456-ban történt halála után özvegyére Szilágyi Erzsébetre szállott; kinek kérelmére Mátyás király 1457-ben Budán kelt oklevele (V.) által engedményczé: miként Debreczen városának jelen s jövő korbéli polgárai Magyarországon át, bár merre utazók, valamennyi bármiféle áruszereik, bármi vagyonuk, és bármi fajú és nemű kelméik, mindazáltal sajátjaik után, minden királyi harminczad fizetésétől mentek és szabadok legyenek. — Hasonló tartalmú a nagy királynak 1458-ban szinte Budán kelt oklevele (VI.) is. — 1459-ben ugyan csak Budán kiadott oklevelében (VII.) pedig megparancsolá:

„Ut qui jobbagyones aliorum furtive semet Debreczinum receperint, pro illis Cives Debreczinienses arestare non praesumant, sed ratione talium ab ipsis Civibus petant iudicium et justitiam.“

— 1460-ban Budáról kelt oklevelében (VIII.) a közel erdőket és révek birtokát (perpetuo possidendum et custodiendum) visszaadja a városnak. — 1465-ben (IX.) ugy a szárazon, mint a vizen a királyi harminczad fizetésétől mentesíti a Debreczenieket. — 1470-ben nyilvánítja (X.) :

„Quod Genitrix ipsius Elisabetha referat plurimos esse in Hungaria, qui Jobbagyones suos ad eorundem possessionibus habita licentia, justoque terragio deposito, et aliis ipsorum debitis persolutis, ad possessiones suas cum rebus suis et bonis libere recedere et abire non permitterent, in ipsius Elisabeth Genitricis praejudicium et damnum valde magnum. Et quia juxta consuetudinem et legem regni Hungariae hactenus observatam omnes Jobbagyones et jobbagyonalis conditionis homines, tam de regiis, quam de aliorum quorumcunque possessionibus, nec non Comitatus, Districtibus et vallis, acceptis liventiis, justisque terragiis depositis, ac aliis eorum damnis persolutis, ad quorumcunque bona libere se transferre, una cum rebus suis permitti debeant, firmiter praecipit, ut talismodi jobbagyones libere recedere et abire permittant sub comminatione affligendae poenae.“

Ugyancsak Mátyás király Zápolya Jánosnak adományozá Debreczent; halálával azonban a nagy királynak 1490-ben az országos rendek Corvin Jánosnak ajándékozá; ez Debreczent s több más helységet 1492-ben Derecsényi Imrének 8 ezer arany forintért zálogba adta, kitől később ismét a Zápolya család birtokába jutott vissza. — 1507-ben Ulászló király Budáról megparancsolá (XI.) :

„Quatenus cives Debreczinenses justi pro injustis, noxii pro innoxiiis, in casu pro interventarum querelarum aut debitorum, ad exsercendum quaestum hinc inde excurrentes per Comitatus officiales ne judicentur et arestantur amplius, nec in personis neque in rebus suis mercimonialibus, sed praetensionem habentes recurrant ad Magistratum Civitatis, ibidem satisfactionem exposant, qui vero haec mandata observare recusaverit, per Vice-Comites et Judicem Nobilium compelluntur. Repetit porro Libertatem esse indulgendam civibus Debreczinensibus in omnibus locis tributa exigere solitis.“

II. Lajos királynak is fenn van 1518-ból Budáról kelt kiváltság-levele (XII.), mindenkinek meghagyó :

„Quatenus Debreczinenses cives aut eorum familiares per diversa Climata Hungariae regni pro victualium aquisitione proficiscentes, pro debitis, delictis seu excessibus aliorum judicare vel adstrare, — Judicatu compellere, ipsorumque res et mercimonialia arestare, aut prohiberi facere nequaquam praesumunt, quidquam actionis vel quaestionis contra annotatos cives, homines et familiares eorum antedicti oppidi Debreczen legitime prosequantur; — ex parte quorum ipsis querulantibus plenum justitiae et debitae satisfactionis complementum administrabitur, prout dictaverit ordo juris, — — quatenus dictos cives Debreczinenses, hominesque et res eorum in locis tributorum regionum, et aliorum quorumcunque in terris absque exactione tributi semper et ubique libere ire et morari, redireque permittant.“

De nevezetesebb ugyanezen királynak 1524-ben Budáról kelt oklevele (XIII.), melyben Debreczen város lakosainak

jogot ad, miszerint Istentől nyert küljavaik s vagyonaik felett, a kinek tetszik részére, szabadon végrendelkezhessenek; — a szerencsétlen II. Lajos eleste után I. Ferdinánd Debreczent Chevlar Móré Lászlónak adományozá; ellenben Zápolya János, mindjárt megkoronáztatása után, a vörös viasszal éltetésre feljogosítván Debreczent, azt Ártándi Pál Maramaros vármegye főispánjának engedte; kit a birtokban I. Ferdinánd is megerősített. Debreczen ezutáni birtokosai között olvashatni Szerédi Gáspárt is, ki ezt I. Ferdinándtól zálogba kapta. Azonban már 1530-ban János király Budáról megengedi (XIV.) miszerint :

„Tam cives Debreczinenses, quam vero extranei, ad fora, nundinasque res mercimoniales ducentes, ab omni sicci illius telonii solutione liberi sint, quod huc usque ibidem Debreczini per officiales regios pro parte regis, aut vero officialium usque huc desummebatur.“

1544. s 1545-dik években az Izabella özvegy királyné s fiához szitt pártosok Debreczenben országgyűlést tartottak, mellynek *Kovachich* által a Bártfa városi levéltárból közölt¹⁾ s a török császárnak adózást határozó 31 czikkeit — I. Ferdinánd király 1545-ki julius 5-ről kelt oklevele által érvényteleneknek nyilváníta, s hason gyűlések tartásától az illetőket szigoruan eltiltá.²⁾

Az 1538-ban keletkezett, s 1552-ben megújított egyezkedés következtében Debreczen János királyra s örököseire viszszaszállott; s így János Zsigmond Gyula-Fehérvárról 1563-ban megparancsolá (XV.) :

„Quod omnes illi, qui ob metum Turcarum et strepitum armorum ex bonis aliorum Debreczinum semet receperunt, eadem libertate et juribus gaudeant et fruuntur, quibus cives Debreczinenses. Neque praesumant Comitatus et alii adstringere, sed pacifice et citra ullam injuriam ibidem eos residere permittant et retineantur.“

János Zsigmond halála után az erdélyi fejedelmek birták Debreczent, s sorsa szorosabban fűzetett egybe Erdély történeti viszonyaival.

1564-ben két ízben tűzvész dúlá fel Debreczen házait; sept. 4. és 6-án; az utóbbi Csapó-utczában támadt István diák házában, a templom a parochiális házakkal együtt lángok martaléka lön.

1565-ben Székely Antal a nyiri pajkosok- s dúló fosztók-

¹⁾ I. Suppliment. ad Vestigia Comitiorum Budae 1801. Tom. III. 190—195.

²⁾ I. Ez oklevelet u. o. 195—196. l.

kal a városra ütven, legelőször is a kastélyt gyújtotta fel, (mellynek azóta helye sem látszik) s ezután a boltokat törette fel, pénzt, ezüstöt, marhát harmadfél százezer forint értékben vitt el, nem említve a házak égetése által okozott több ezer forintnyi károkat.

1567-ki febr. 24-kén a Tiszán túl s innneni prédikátorok Debreczenben egyház-gyülekezetet tartának, ebben a helvét confessiót aláírván.

1569-ben Nagy-Váradon kelt oklevele (XVI.) által János Zsigmond Debreczen polgárait kiveszi

„Ab omni Contributione et quibusvis seu exactionibus seu pro parte Germanica, seu vero Turcica in medium Comitatus Bihariensis pendenda et solvenda.“

1580-ban éjjel a czeeglédi-utczában Magyarai Ferencz házában kiütött tűz a piarcz-, Várad- és Szt-Miklós-utczák mindkét felét elhamvasztá 17 embert is felemésztvén.

1582-diki october 22-ről Varsóból Báthory János kiadott oklevele (XVII.) által, mint erdélyi fejedelem, Debreczennek az előbbi királyoktól és fejedelmektől nyert kiváltság-leveleit megerősíti :

„Quoad omnes earumdem continentias, clausulas, articulos et puncta, eatenus quatenus eadem rite et legitime existunt emanatae, viribusque earum veritas suffragatur.“

1582-ben Zsigmond lengyel király Varsóból kelt oklevele (XVIII.) által megparancsolá : miként

„Nulli in posterum officiales, quicumque illi fuerint, in oppido Debreczen ullam jurisdictionem exerceant, nec inter Bubulcos vulgo Hajdones vocatos, aliquid quaerere vel investigare, nec eosdem in aliqua re turbare molestare, et damnificare praesumant.“

Meghagyá továbbá : miként a debreczeni polgárok, ha gonosztevéket, u. m. gyűjtogatókat, házasságtörőket, rablókat, gyilkosokat, hamisítókat s más iszonyú vétkekről bélyegezeteket határ területükben találnának, saját hatalmukkal is elfogathassák ; a bűntényen rögtön kapottakat kezeik közül senki ki ne vehesse, hanem őket a törvény rendeletéhez képest s saját szokásaik szerint fenyithessék meg ; — ugyanezen törvény alá helyezvén, a mennyiben korábbról ollyatén bűntény elkövetőinek találtatnának ; — továbbá rendelé :

„Ut invitis Civibus, nec nobilibus, neque aliis cujuscunque status dignitatis, conditionis et praeeminentiae hominibus vina educillare liceat, sed tota facultas educillandi penes dictos oppidanos maneat, atque omnis talis fructus in communem ipsius oppidi usum et necessitatem convertatur.“ — „Quoad successionem in semine deficientis alterutrius conjugum ; ut de mariti in semine deficientis bonis

tam mobilibus quam vero immobilibus, alisque haereditatibus, quatenus ea omnia avitica fuerint, quarta pars conjugii superstiti pro more veteri cedat, si vero propria industria viri adquisita illa fuerint, dimidiam partem vidua obtineat, altera vero ad proximos et consanguineos defuncti devolvatur. (Ugyan ez lévén megtartandó a nő részéről is, mely halálával férjét hátrahagyá.)

1585-ben a Magyar- s Erdélyországot pusztító éhség s döghalál a város lakosait is súlyosan zaklatá.

1594-ben a hazánkba Husztnál betört sűrű tatár csordák égetése s rablásaiban Debreczennek is bő része volt. Ugyan így

1598-ban a Váradot ostromló török hadától is vajmi sokat szenvedett.

1600-dik évben Rüdolf császár Pilsna városában kiadott oklevelében (XIX.) Debreczen korábbi szabadalmait megerősítvén azonfelül rendelé :

„Ut siquis Civium in dicto oppido Debreczen habitans in semine utriusque sexus deficeret, et morte praeoccupatus de rebus et bonis suis testari non posset, ejusdem universa bona et res quaecunque ad Xenodochium seu Hospitale ipsorum in usum seu intentionem pauperum, et non alio Senatus Debreczinensis applicare possit. Ita tamen ut omni tempore sufficientem numerum pauperum pro ratione proventuum interteneant, et de cunctis necessariis sufficienter prospiciant, alias praesens gratia illis minime suffragabitur.“

1604 táján a császári hadak fővezére felhívá Debreczent, hogy harmadnap alatt 30,000 ftot fizessen le, különben feldúlátik. A bírák ezért házankint járni, sokaknak ládáit felnyitogatni, sőt sokakat sanyargatni, tömlöczözni kénytelenítettek, azonban a kívánt összeg mind e mellett sem szereztethetett össze. E közben az ellentől visszanyomott császári had kalauzokat kért a várostól; adott is ez két tanácsbelit, Portörö Jakabot és Borczán Gáspárt, kik egész Tokajig kalauzoskodának, honnan Portörö Jakab a végett küldetett haza, hogy vagy élelmi szereket, vagy a kivetett sarcz-hátralévőséget hozza meg. Azonban Bocskai fejedelem Debreczent ekkor már megszállván, megtiltá Portörö Jakabnak a Tokajba visszatérést, úgy a sarcz teljesítését; — a Tokajban fogva tartott Borzan Gáspár csakhamar meghalt börtönében.

1617-ben a haza nagy része felett hatalmaskodott budai török pasa igája Debreczen felé is nehezedék; miért is Csongrádi János s Torma Miklós tanácsbeliek küldettek Konstantinápolyba a császárhoz egy szekeren egy szolgálával s kocsissal; követségükből jó sikerrel térének meg; s a hozott levelet Penthe Máté, Thuri Szabó Péter és Tóth Lőrincz tanácsbeliek vivék a budai pasához, ki szinte jó válaszszaal bocsátá vissza

őket, de titkon tatárokat küldé utánok, s megöleté őket; néhány nap múlva hozzattatván büszhödt tetemeik a nyomorban megmaradt városba.

1625-ben a Várad-utca nagyobb részét ismét tűz emészte fel. — 1626 august. 6-án az 1564-ki szörnyű égés romokba döntötte templom Bethlen Gábor, erdélyi fejedelem, parancsolatából építtetni kezdetett, s 1618-ki nov. 26-kán bevégeztetett; miután 64 évig s 82 napig romokba hevert.

1631-ben Zólyomi Dávid hadai nyomorgaták a várost.

1638-ban ör. Rákóczy Ferencz fejedelem ajándékozta a városnak a nagyobbik harangot. — Az

1640-ki tűzvész eme szavakkal iratik le :

„Szomorú, keserves sőt siralmas emlékeztetre méltó és nagy gyászszal gyászolandó szegény városunknak, minden lakosinak az 1640 esztendőbeli Szent György napja, és utána következő Csötörtök, ugymint Dies 26. Aprilis, azután való több egynehány napokkal edgyütt; mert az ur Isten a mi bűneinkért, az ő haragjának bosszuállításból kemény és sullyos büntető ostorát bocsátá a tűz által szegény városunkra; melly tűz miatt városunknak színe és kiesebb része, a városnak tanácsházaival, boltyaival, Ispotályaival és három száraz malmaival együtt megége. És azon kívül sok keresztyén atyánkfiaiak házak, szép örökségek a tűz által megemésztetődének, annyira hogy városunkban derék és sellér házak, a piacon való boltokkal együtt, 302 házak, és 14 száraz malmok megégenek.“ Öly gyakoriak valának ezután a gyújtogatások, hogy kevés nap mulhatott el kétszer háromszori gyuladás nélkül annyira, hogy az emberek a templomba sem mertek menni, miért is a deákok utcákon tartának prédikációkat. „A vigyázók a házak tetején fenn ülven, fényes nappal a ház alattok meggyuladt.“¹⁾

1642-ben építtetett a Rákóczy ajándékozta nagy harang számára a veres torony.

1644-ik év húshagyó kedden ör. Rákóczy György fejedelem hadai szállották meg Debreczent, zsoldos gyalogok, társzekerek, vonó-marhák s egyéb tábori szekerek kiszolgáltatására kötelezven a várost. Ugyanekkor Csaholy Mihály, Somogyi Mihály és Hodosi János tanácsbeliek a mezőn füleki katonák által elfogattattak s a murányi tömlöczbe vitettek. Utóbb Hodosi János haza küldetett, hogy hon a más kettőnek drága pénzeni kiváltását eszközölné, kik azonban a tömlöczben csakhamar meghaltak.

1656-ban ismét többszöri gyújtások emészték Debreczent, mellyek közben Bereczky Márton s két szolgáló a tetten kaptván a tűz lángjai közzé dobattak. — Ugyan ez évben II. Rákóczy György Lengyelország ellen indulandó Debreczentől 15 szekeret, nyolcz nyolcz marhával, és két két emberrel ki-

¹⁾ 1. mind ezekről bővebben *Bartha Boldázsár* kronikáját.

vánt, melyeket a városbeliek utczánként pénzen szereztek be, s december 31-én meg is indítának. Utóbb a beütött lengyel hadak hírére hazánk többi megrémült vidékeivel Debreczen tanácsa is segílyt keresendő, a budai pasához járult, kitől nyertek is biztosító levelet, hogy azt a közelgő lengyeleknek mutassák elő, ezektől békén maradandók; — mind e mellett is s a lengyeleknek az ország beljébe mindinkább közelgése hírére 1657-ki június 25-én a városi közlakosok olly rémülésbe jöttek, hogy alig valának az előjáróság által lecsendesíthetők; s jun. 28-án a férfiak felfegyverkezve, a Váradiakkal egyesülve, indultak ki Szathmár felé, s csak aug. 4-én tértek vissza, miután a lengyel sereg hazájába ismét visszavonult.

1657-ben részint a szolnoki, részint az egri pasa sarczoló követeléseiket kényszerültek teljesíteni, ezenfelül Váradra is Rákóczy György erdélyi fejedelem részére tetemes élelmet szállítani parancsoltatván; mi által a Bartsai Ákost Rákóczy ellenében fejedelmül nevező töröknek csak újabb haragját s zsarolásait éleszték maguk irányában; s 1660-ban a török seregnek Debreczen tájára közelgése hírére a város, követei által Szejdi Mehmed budai pasát mindenféle ajándékok küldése mellett oltalomért kéré fel. Mire Szejdi pasa ezen szavakkal: „a birónak megmondjátok, a kapukat szorgalmasan őriztesse, a város népét megfutamodni ne engedje, én hitlevelet adok nektek, hogy a hadaktól semmi károtok, csak két tyúkmony érő is nem lészen, ha pedig nektek két pénz érő kárt tenne, Úri Török hitemre fogadom, tizet adatok, vagy magam adok érte; — de ha a város megfutamodik, a bírákat a kapukban karókba veretem;“ a hitlevelet megiratván, megpecsételvén kezükbe adá a város követeinek, s őket békével haza bocsátá. A követek jöttével a bíró utczánként gyűlést tartatott, a pasa levelét felolvastatván a lakosok közösen elhatározzák, „hogy egy is meg ne futamodjék, hanem Istennek könyörögvén, együtt éljen haljon.“ — A török tábor april 28-kán a Hortobágy mellől megindulván, az előlők megfutamlott lakosoktól pusztán maradt helyeket, falvakat lángok martalékaivá tevék; mit látva a Debreczeniek, a város bírása öreg emberekkel három szekeren a török hadvezér elébe mentek, s az útjukban találkozott hitetlen kurtányok által ruháiktól is megfosztatva jutottak Szejdi pasához, tőle a város oltalmára csauzokat, őrző törököket kérvén, kiket apr. 28-án a városba magokkal elho-

zának. April 30-kán érkezett a pasa Debreczen alá; a város előljárósága a táborhelyre, ma is úgy nevezett Pasa-halomig, ment ki, s földre borulva adá elő ajándékait; s ezek s a török hadnak mindenneli gondos ellátása eszközlék: miként a pasa a város mindenik kapujára egyegy zászlóalj törököt rendelt ki úgy a lakosok, mint a város kerítésére is gondot viselendőt. — Szombaton május 1-jén Szejdi pasa a bírót néhányad magával rögtön kihivatta a táborba; míg ezek nagy hirtelenséggel kisiettek, a pasa emberei a városban karókat faragtak; — a bírákat a pasa sátora előtt fogadá, szemökre hányván „hogya hamisak voltak hódolásukban, hűségükben s ezért megérdemelnék, hogy felkaróztatnának, a város népe elraboltatnék, jószága elprédáltatnék, s a város felégettetnék;” — mire csakugyan a város felgyújtatott s a jancsároktól körülvéttetett, csak hogy a városbeliek közül sem kicsi, sem nagy el ne szaladhasson; a kihívott bírák pedig levetkeztettek, s kinek kinek vállára adatott a saját kivégeztetésére készített karó. Kétségbe esének már ezek, midőn a pasa eme szavakat intézé hozzájuk: *„Im nem tekintem a ti hamisságtokat, megkegyelmezek mind néktek, mind a városnak, adjatok 30,000 tallért.”* A bírák e kívánatot a tolmács által teljesíthetlenné nyilvánították; mire a pasa: *„60,000-t adjatok,”* erre a bírák: *„Valahová téssen, valamit cselekszik velünk, szabad a hatalmas pasa, de mi nem adhatunk.”* A pasa azonban újra: *„Semmiképen különben meg nem maradtok, hanem adjatok 300,000 tallért, de ha nem, a megmondott veszedelem esik rajtatok.”* A bírák most ígérnek az érték szerint valamit, de a kívánsághoz képest csak semmit; mire a jancsárok őrizete mellett a városba visszakiértettek; hol is a bíró rögtön tanácsot hivatott össze; a város megszabadítására ígért mindenik, mit ígérhetett; legelsőbbben a prédikátok Tornai István ezer, Nógrádi Mátyás, Komáromi György, Bátori Mihály értékük szerint, ki száz, ki két száz tallért; a bírák a tanács s községbeliekkel együtt némelyik ezer tallért, vagy többet is, kinek tíz forintja vagy kevesebb volt is, oda ígéré. De hiába mind ez! a kívánt összeghez csak semmi! Más módot kelle keresni; s ez volt: a városban lévő minden ember, házigazda, lakó, jövevény, megesküdjék, hit alatt adja elő minden pénzét, aranyát, ezüstjét, mivel csak bir, s keze alatt vagyon. Az esküformája szerkezeve lévén, legelőbb is a főbíró esküdött, utánna a tanácsbeliek;

— a prédikátorok csak jó akaratjuk szerint ígérének, és hogy értékének egyszerre odaadásával némellyek éhenhalásra ne jussanak, rendeltetett : hogy a beadott érték tizede az illetők háznépe táplálására visszaadattassék. A táborból a pasa még az nap beküldé a pénzfelvételére a főkaputsi pasát azon üzenettel : ne késnének, mert ha a pasa megharagszik, azután nem kell pénz! — hiába az nap mit sem adhatának! elhatározták még is : hogy a városbeliek is mind megesküdjenek, utczánként rendelték embereket, helyet is, az esketésre, s a pénznek beszédésére. — Ez esketés másnap, vasárnap máj. 2-án, ment véghez, s az összeszedett kevés pénzt Doboz Ist. és Bitzó Istv., akkori külső őrállók s előjárók, vivék ki a pasához, térdelve kérvén öt hagyna fel a további sarczolásul. Haszonatlan! a mi pénz, ezüst, s marha gyűlhetett, a városházához hordották, innen „öt ötszáz talléronkint, akár ezüst, marhát, annyi nyomót, akár póturányi nyomót és számút, különkülön zsákokba csinálván, hordották a kaputsi pasához,“ összesen 18,000 tallér értékűt. Most látván a törökök a pénz szaporátlan gyűlését, a város kilencz öregebbjét : kik Tatár Demeter, Kozmán György, Fodor Tamás, Szappanos Dáv., Péter Gáspár, Király János, Sólyom István, Hentes István és Bályik Mihály valának, a bíró házában szállásolt Bulyok pasák (kik bakóknak mondatnak) által, torkuknál fogva hosszú lánczra fűzve őriztették. — Íszonyú zaklatások között szerda estig 30 ezer tallér lön már lefizetve. — Csütörtökön máj. 6-án ismét tanácsülés tartatott, hol az elkeseredés élénk nyilatkozatai közben Bitzó István előadá : *„teljesíthetlen a kívánság, a pasa eleibe sem bocsátja kérelmezőinket, nincsen honnan fizetnünk, de ha szintén volna is, noha eléggé kínoznak, vernek, ijesztenek, Istennek hála! még egyet közölünk meg nem öltek; hogy ha pedig a szegénységnek minden kínsét, fenyegetődzésre s ijesztésekre nekik ígérjük s kiadjuk, Isten is megbüntet érte bennünket, emberek közt is holtig gyalázatunkra lesz. Jobb szenvednünk, ha hármat, négyet megöl is közölünk, de ennyi szegénységet jószágától meg ne foszszunk, éhelhalókká ne legyünk; — a pasa hamisságunkat okolja, hogy azért töröl el bennünket; meg kell mondanunk ezt neki, mi ennyi s ennyi ideje, hogy hódolunk, ha mi hamisságot talált a mi kezünkben, kezében fejtünk; mi voltunk e szegénységnek bírái, ezek ártatlanok, hagyjon békét azért a városnak.“* Közhelyeslést találván e mondottak négy öreg lakos

kiséretében Bitzó István küldetett három erszény pénzzel (öt öt száz tallerral) kaputsi pasához, ki is Bitzó Istvánnak a fentebbieket ismétlő ama szavaira: hogy ha hamisságot talál, a város biráit, ne az ártatlan községet bántsa, haragra gerjedve viszonzá: „*Ebben tetszik ki a ti hamisságtok, mikor a hatalmas pasa a Hortobágyon aljött, még helyben voltak a hajdú városok, nejeik, gyermekeik, javaikkal együtt; de most semmit, embert, barmot nem találtak; s tudja hogy nem mehettek messze, hanem mind ti fogadtátok be azokat a városba, s itt bujtattátok el, kiket mind ki kell adnotok.*“ Hasztalan lön minden mentegődzés; Bulyok pasa szállására hajtattak vissza be a városba, hol a bakók újabb kinzó mesterségeket gondolva, vékonyyszerű gyepükkel a kezeket bokába hátra kötözik; a kegyetlenebbül megkötözöttek maga a bíró, Bitzó István, Csóka Péter, Széles István és Szabó György valának, s mindaddig fel nem oldattak, míg a pasa követeléseire nem hajlanak, ki is este felé ezek teljesítésére 40 napot engedett. — Pénteken május 6-án a bírákat Szejdi pasa maga elébe bocsátá, kegyelmet ígér, szép szót, sőt ajándékot osztogat, de két tábor számára élelmet, abrakot s egyebet és lovainak Erdélybe s visszavezetésére 16 gyalog embert; — teljesített, mi teljesíthető vala. Szombaton május 7-én Szejdi pasa tábora, Debreczennek 11 napig tartott megszállása után, Pocsaj felé indult meg. — Ez évi május 22-ről Szejdi Ahmed pasa következő tartalmú magyar levelet küldött a Debreczeniekhez:

„Mi Vezer Szeydi Ahmed Passa, Isten kglmesseghébül, és az mij hatalmas Teörök Csaszarnak adományabull mostanában, minden fő Vendön valló Hadokk Gond Vöselője, Buda Varanak és ahoz tartoszando végh Várainak Feo Generallisa lévén — Döbröczeny fő Bíró, azt Parancsolom teneket, hogy Jo Regkel száz eörögh kést hozzatok Taborunkban, és Tisz szekért, az mellyre az Fejeket köl Raknya, ezt Pennigh el ne halaszátok, feietök Vesztéstök alatt Parancsoliok, az Rakoczit megvertök és minten agiut el-nierök, azért kerjük az eoregh kessöket, az feiket njuszni, az mi fő Tolmacsunkat éléssbül el ne felecsetök. Tatum Taborunkban Majus 22die (1660) P. S. azt is Parancsolom teneket Bíró, hagi egy hoszszu lanczot is hozzatok, az melj láncznak az hoszusaga nettven eölles legyen, az Rabokra költetik az láncz“¹⁾

Az Erdélyből utóbb visszatért pasa Várad alá szállt táborával, hova Debreczen bírái sarczi adójuknak hátralékát — az engedélyezett 40 napi várakozás lefolytával — június 27-kén pontosan megvívék. — E 40 nap alatt azonban mindenek előtt

¹⁾ I. Podhradecky: Sz. László király tetemeinek historiája. 1836. II. k. 18 l.

a város előjárósága arról tanácskozott valjon a) a szokott adó után vettessék ki kire kire a sarcz illetőség? — vagy b) újabb eskü alatt fedezze fel kiki a lakosok közül ingó s ingatlan vagyonát? — avagy c) minden újabb eskü nélkül minden utcából, minden tizedből választassanak az egyes lakosok vagyonállapotát jól ismerő egyesek, s hozzájuk a tanács részéről tizenketten, kik utczánként vizsgálják meg „mint Isten s a közigazság kívánja,“ mindenki vagyonértékét; — ez utóbbi lön határozottá, s e szerint minden gazda emberre, értéke szerint, műves legény vagy paraszt renden lévő szolgálókra, szolgálókra fizetésük mennyisége után 2 ft, inasokra 1 ft; — s ha kinek öseiről maradt birtoka, erre „juxta quantitatem“ vettetett ki; a vidékiek pedig a városban létező jószágaik harmad részétől negyedét a sarcz váltságra adni köteleztettek; annál is inkább, mivel éppen a vidékieknek belévő vagyona volt a pasa sarczolásának oka. — E közben hire jön, hogy Ali pasa nagy hadával Várad alá igyekszik; a város főbirája, Dobozý István, néhány tanácsbelivel hat szekeren július 9-én Debreczenből megindul, s Fekete Bátornál találkozik Ali pasával, ki a város oltalma iránt pecsétes levelet is adott, de a városiak ajándékait, lovat, kocsit el nem fogadva, embert kívánt hívségi zálogúl; a mint is Domokos nevü öregnek zálogúl kelle maradnia; s jul. 13-kán hidcsinálásra 150 embert, furóval, fejszével s 30 szekeret négy négy ökörral a pasa kívánságára a városból ki kelle indítani, de kiket az utjokban találkozott tatárok részint levágtak, részint rabságba vittek; ezek között Oláh István tanácsbeli rabságba hurczoltatott, Szappanos, Tökés Tamás szinte tanácsbeli pedig megöletett. Mire a városbeliek újra összegyűlvén teendőik iránt hosszasan tanácskoznak, magokat „minden engedelmesség alá“ határozván. Ugyan ez nap szállá meg törökkel, tatárral Ali pasa Váradot, hova Debreczennek török s tatár csauzokért kelle küldenie; valának pedig ezek egriek, szolnokiak s egyéb szomszéd helységbeliek, kik külön külön szállásra adatván mindenik mellé gazdákúl eskütt emberek rendeltettek. Ezenfelül a váradi tábcrba 4000 tallért, a tatár előjáróinak öt öt száz tallért kellett vinni hetenkint, mi a török hadnak Várad alóli el nem vonultáig összesen 19236 rftot, 60 pénzt tett, a fel nem számíthatott egyéb ajándokokon kívül. Azonban Várad megszállása után csakhamar jul. 31-én tatárok, cserkeszek, törökök jövének Debreczen

alá, s a várost 200 aranyig megsarczolva a Nyírségbe s ezt felpredálva ismét Várad alá vonultak.

1661-ik év elején mindjárt az új birót Vigkedvü Mihályt maga elébe hivatja Szénán váradi pasa, s tőle sarczkép 1200 tallért zsarolt ki. Ez év tavaszán Barcsai Ákos s Kemény János erdélyi fejedelmek között keletkezett viszályok újabb hadat eredményezének. Kemény Zs. a római császár hadaival a Nyírségbe érkezett, s ennek Montecucullivali egyezte folytán Debreczen a székelyhidi vár-örségnek élelemmeli ellátására, úgy szinte az addig Erdély részére fizetett adónak is azon örség részére kellő fizetésére szorítottatott, mi is évenként 1800 ft 1500 köből lisztből, — alku szerint, hol több, hol kevesebből — állott. — Ősz tájban a pasa arra kényszeríté a birót, hogy a Harangodon táborozott császári sereg felől hirmondót küldjön hozzája; de ez a hirmondásban „nyelvét határán kívül eresztette a török előtt,“ mi által a török haragra lobbant; s a város főbiráját september 1-jén gyalázatos halállal megöleti a nyolczad napra szinte meghalálozott Szénán pasa. — Ez évben ismét 4000 ft sarczot kényszerült a város fizetni. — Ez év krónikájából még szinte felemlitendő : miként az év vége felé 66 emberből állott tanács a városnak napról napra sokasodni látván igáját, hogy a teendők pontosabban kezeltesse-nek, saját személyzete számát 80-ra szaporitá, s egyuttal elrendelé : hogy ha ki a város szolgálatát bármi tekintetből megvetné, ne mint eddig 50, hanem 75 ft váltságdíjt fizetni köteleztessék.

1662-ik év elején Huszain és Piri pasák Váradra hivaták a birót (Dobozy Istvánt) harminczad magával¹⁾ kik a mult évben a városra vetett 12 száz tallért is a pasa számára magokkal vivék, honnan Piri pasával Temesvárra kelle lemenniök, hol a törökkel ollyatén alkura léptek : miszerint évenként 10 ezer tallért fizessen a város, s a Tiszának szolnoki hidját felépítsék. — Alig tértek 12 héti távollét után haza Temesvárról, midőn épen a felföld tájról mintegy kilencz százan Pályi falu közelébeni erdőségben elrejtezve a váradi törököket véletlenül megrohanták, ha bár a törököktől megverettek. Ne-

¹⁾ Ezek valának : Szücs Márton, Erdődy János, Csóka Péter, Szapanos Dávid, Szeles István, Herpályi György, Varga Mihály, Sugó Péter, Pataki Pál, Vilás Pál, Tar István, Bojtí Benedek, Sági György, Lakatos Péter, Kolosváry Mihály, Jóna István, és Rigó Lőrincz sat.

gyednapra magához hívatta a pasa a környékbeli birákat, ezek között a debreczenit is; — a Temesvárról betegen haza jött Dobozy helyett Bitzó István jelent meg nyolczad magával, — kiket a pasa a támadás részesének okozva, közölök ötöt, u. m, Bitzó Istvánt, Péter Gáspárt, Kabai Istvánt, Varga Mihályt, s Nagy Györgyöt megveretvén, tömlőcöztet mind addig, míg 12 száz tallért le nem fizettek. — Kevéssel ezután ismét vásárkor kedd viradóra, mellyen a vásár gyűlni szokott, reá ütött a városra Huszain pasa, minden kaput elfoglal, török öröket állit, s hivatja a bírót, tanácsot, tizedeket, s a vásárra beérkezett idegeneket, a multkori támadók megnevezését eskü alatt tőlök követelvén, — utóbb néhány borbély mester nyakába kötelet hányatott, némellyet közölök a sorompó fájára is felvonatott, azt okolván: hogy a megsebesitetteket ők kötötték, gyógyították volna; — csak nagy sarcz fizetéssel szabadulhatott a város, mi az ajándékokon felül 6395 tallerra ment. — August. 12-én, vasárnap, tatár, kozák s oláhokból vegyült roppant sereg szállott a város alá, s azonnal 600 tallért követelének; másnap reggel pedig a bíró, a Chám fiának „posztóval borított kocsit, 3 lóval, szerszámmal, 3 vég tengis posztót, 3 aranyos fegyverrel és 3 ezer tallérral“ küld váltság ajándékban; mennyi kenyér, vágó marha s egyéb élelmieket emésztett meg e sereg 3 nap alatt? felszámíthatlan! — s habár a város tőlök ment maradt is, de a mezeti vetéseket feldúlta, felprédálta; harmad nap elteltével Szolnok felé megindulván, kalauzul debreczeni Lakatos Pétert, egy szolgával Domokos Andrással, vivék el magokkal. — Ez év telén még Várad-Olaszi kerítéséhez a Körös vizétől fenn, a várbástyától kezdve ugyan a Körös vizeig, minden szál palánk-fát egy egy forintért kényszerültek a Debreczeniek beszerezni Váradra; — valamint utóbb a Körös túlparti kerítést is szinte a debreczeniek eszközlék. S mivel az annyifélekép zaklatott város a székelyhídi várórségnek szokott 12 száz köből liszt adót nem fizethette, — annak parancsnoka Joannes Baptista mindaddig tömlőcöztette Debreczen fiait, míg saját katonái ellene pártot ütven, őt mindenétől megfosztva, a várból kiküldik, s a várat az erdélyi fejedelemnek átadák. — Novemberben a város Érsekújvárig kénytelenitettett élelmieket szállítani, hol éjjel a komáromi őrsegbeliek 353 ökreiket örökre elhajtották. Minek folytán a város; a csak ostoraikkal visszatért lakosainak

kármentesítését, az elvett ökrök értékének tized száma kivevése által, teljesítette.

1664-ik év elején is a pasának szokott 1200 tallér adóból ezer lefizettetett, — s a mult évrőli búza hátralék Érsekújvárra szállíttatott. S miután a szokott szent György napi adó fejében 4000 tallért lefizetett, a szathmári vár parancsnoka Volfgangus Fridericus Cob is rá izent a városra: hogy ha a töröknek fizetni tud, — e részre is teljesítse tartozását; mire a városbeliek meggondolva a birodalmi császár irányábani kötelességeiket, Iso Péter és Nádudvari Benedek tanácsbelieket küldék alkudozás végett a császári tábornokhoz, kivel is 1500 köböl búzában megalkudtak, s ezenfelül beszállítás fejében minden köböltől egy egy — tehát 1500 aranyat köteleztek; de minthogy a kitűzött határidőre le nem fizethették, a tanácsbeliek mindaddig tartattak vissza zálogul, míg a kötelezett összeg egy részét a „szathmári keresztény reszpublika segítségével,“ a többi részét pedig saját megsanyargatásával teljesíthette a város.

1676-ban is még egyre a töröknek adózni kénytelenített Debreczen, kinek gyámolítása alatt a város az elégületlen pártosoknak valódi — miként *Istvánffy* nevezi; „*receptaculum*“ ává lön ¹⁾ s e miatt történt, hogy Strassoldo császári hadvezér seregei megszállották; azonban minthogy ekként a törökkel kötve volt béke tényleg megszegetett: mindenféle hadi-készületekkel foglalkozának a hazának több részeiben székelt pasák; de a már már kitörendő zivatart a béke önkéntes megszégés mint magában is kárhozatot, semmikép sem osztó császári kormány bölcsessége sietett elhárítani, a budai pasához küldvén követét annak tudatására: miként Debreczennek eme megszállása tudtán kívül s hibából történt legyen; a mint is a császári hadsereg Debreczent rögtön odahagyva a Tiszán inneni részekre átvonult. ²⁾

Az 1685. és 1686-dik évre szinte gyászosan emlékeznek vissza Debreczen lakosai, minthogy a csak egy télre kivetett 480 ezer r. forint sarcz adót lefizetni nem tudván, ennek behajtására gr. Caraffa Ant. tábornok hadseregével szállotta meg Debreczent, s a kapukat, utcákat ágyúikkal s örséggel ellát-

¹⁾ l. i. m. lib. XLIV.

²⁾ l. u. o.

va, a város összes előjáróságát a városházába bezáratá s őrizteté; és a város adózási lajstromát maga elébe adatván a tehetős polgárokat tisztjei által 3—6 ezer r. forint lefizetésére kötelezteté; és minthogy a legszigorúbb követelés mellett is a kivetett összegek befizetése nem eszközölthetett, új követelési módhoz kelle nyúlni; összevonva ugyan is katonáit a városon kívül állítá fel, maga pedig a kapu közelébeni egyik házba vonulván, a város valamennyi tanácsnokait s esküdteit maga eleibe parancsolá, s minden egyes (akkoriban 12) utczára 8000 r. forintot vetett ki, s ennek behajtására utcánként egy egy századot rendelt, melly zászlóját kitűzve dob s trombita szó mellett állomásait elfoglalá, s a lovaik mellett gyalog behozott városi előjárókat egy házba zárá össze; s habár a kérlelhetlen harezfiak szigora nem ismert kiméletet: a kivetett összeg pénz s egyéb arany s ezüst készletben összehozható nem volt; ezért bor, posztó, barnok, s minden élelmi nemük vétettek igénybe, mi által az eredetileg kivetett összeg két annyi — 960,000 r.ft — értékben, a császári magas kormány minden tudtán kívül hadipréda osztalékul lön behajtva. — A következő téli szakra ismét 60,000 r.ft vettetett ki havonkint befizetendő, s hat lovas s 2 gyalog ezred szállásoltatott behajtás végett a városba; mi által hogy a városbeliek élelmezésében is bekövetkezett drágaság mennyire zaklatóvá lön, eléggé tanusítja azon körülmény: miszerint egy kassai köből zab 6, gabona 9 r. forinton, s a Nagy-Kállóból, s egyéb 6—10 mértföldre távol eső helyekről fontonkint hordatott össze a széna; s mi egyébkor 2 r. fton most 25 r. fton árultatott. Szóval: a város ez időszakbeli minden néven nevezett adózásait két milliónyi értékre számítá fel.

Váradnak a török általi megszállása közben a tatár Chám nagyobbik fia Galga szultán és Szerdár pasa 50 ezernyi sereggel szállottak Várad alá; a váradi pasa meghagyásából a debreczeni bíró kényszerült a szultánt a város irányábani kegyes bánásmódra felkérni; a szultán azonban röviden válaszolá: *„Nem kellett volna illy messziről ide fáradoznotok, úgy is hozzátok menendő vagyok.“* S midőn a bíró a szultán édes atyjának a nagy Chámnak és török császárnak védleveleit előmutatta volna, szinte válaszul adá: *„Jók ugyan e levelek, és részetekre akkoriban adattak, midőn még hűségesek valátok; de most már elvesztették irányotukban erejüket; miután a jó út-*

ról eltérve ellenségeink részére állottatok.“ Mire a bíró előadá mentségeit, — de mind hiába, — a végválasz is illy tartalmú vala : „*Nem tehetem, hogy hozzátok ne menjek, hadseregem hosszú útról s régóta elhagyott helyeken átkelve kifáradott, nyugalomra, s felüdülésre van szüksége. A végett küldettem e tájakra : hogy megfenyítsem az engedetleneket, de hogy mit lesznek veletek teendő; ott látandom meg.*“ S e válasszal a szultán Tefttedárját (kincstárnokát), néhány tiszt (Murzsa) s 2 zászlóalj tatár lovasság kíséretében olly célra adá a debreczeni bírákhoz, hogy a tatárok berohanásai ellenében védül (salva Gvardia) legyenek; — Debreczenbe megérkezvén a tefttedár az egybehívott városiaknak kijelenté : miként ha békén maradni, a hadsereg bevonulását s végromlásukat eltávolítani óhajtják : a szultán részére ajándékkép minden halogatás nélkül 10,000 aranyat hozzanak össze. — Az olly igen sanyargatott városiak majd nem kétségbe esének, érezve e kívánság teljesíthetlenségét, s e folytán bekövetkező sorsukat; s közelge is már a szultán roppant hadával, a város tisztesbjei összeszerezhetett ajándékokkal ellátva sietének elébe, kérve őt a követelt összeg alább szállítására; — de hasztalan, a kincstárnokhoz lőnek a küldöttek utasítva, ki azonban a helyett, hogy engedett volna, minden kitelhetőkép sanyargattatá a városiakat, kik mit lehetett, rögtönözve összehozák, s a kincstárnok kezeibe letették, ki jóllehet ismételve haragra lobbant a miatt : hogy nem aranyban, hanem más érczben történt a befizetés, végül még is elégelve az 1000 tallérnyi értékű adózást, 12-ed napra a városiaknak élelmi szerekkel gazdagon megrakott szekerei kíséretében, az összes haddal együtt, a város határát elhagyá. — De alig távoza el, midőn az általa féken tartott váradi török őrség Debreczenbe rohanva, a lakosokat mindennemű kegyetlenségekkel sarcozólá, miglen csak a négy évre hátramaradt, 400,000 tallérra rugott adót részint készpénzben, részint termény s egyéb élelmi czikkeken le nem fizették, magokkal hurczolván két tanácsbelit, s Váradon visszatartván, míg egyik Várad ostroma alatt éhség és munka által kimerültenülve elhalt, — a másik pedig a többi keresztény rabokkal együtt a vár bevétele alkalmával kiszabadult.

Ennyi szenvedéseit a saját vétken kívül olly nagyon sanyargatott városnak nem hagyhatá figyelmetlen az összes ha-

zát egy évszázadon túlterjedett rabigájából felszabadító nagy Leopold király igazságossága, s csak ettől ösztönöztetve adá ki 1679-ik évi october 14-én kelt ama kegylevelét, mellyben a városnak a felséges uralkodó ház, következőleg a magyar szent korona irányában, a pogányok különféle zaklatásai és sanyargatásai között sértetlen megőrzött hűsége felismerése mellett, a korábbi időkben nyert kiváltság-levelei egyenkint felemlitetnek. Csak a mondottakra vonatkozó szavait adjuk ezen fejedelmi kegylevélnek :

XX. „NOS LEOPOLDUS etc. etc. memoriae commendamus etc. etc. Quod fideles Nostri Prudentes ac Circumspecti Balthasar Bartha Judex primarius, nec non Ioannes Posalaky, Petrus Vecsey et Daniel Sárandi Jurati Seniores privilegiati oppidi nostri regii Debreczen, veluti ablegati eiusdem oppidi, nostram venientes in praesentiam suis, cacterorumque civium et coincolarum suorum, adeoque totius Communitatis modofati oppidi nostri Debreczen Nominibus et in personis exhibuerunt nobis et praesentarunt certas quasdam Litteras Serenissimi olim Principis *Rudolphi II.* Romanorum Imperatoris et Hungariae regis, Praedecessoris videlicet Nostri beatae recordationis, in formam Libelli in pargameno privilegialiter confectas, sigilloque ipsius secreto majori in pendenti, et propriae manus subscriptione communitas in Regia Civitate Pilsna 17-a die mensis Martii in Anno Domini 1600 emanatas, scutoque sive armis, ut insignibus, quibus iidem Cives hactenus usi sunt, in principio sive Capite earundem Litterarum venuste exornatas, virtute quarum nonnullas Litteras Serenissimorum olim Principum, *Stephani* Poloniae regis, et Transylvaniae Principis, *Sigismundi* item Imperatoris, *Mathiae*, *Wadislai* et *Ludovici* regum, *Ioannis* Principis Transylvaniae, nec non alterius *Ioannis Hunyadi* Hungariae Gubernatoris, et *Ioannis* iidem de *Zápolya* super certis civium memorati oppidi Debreczen privilegiis, juribus, immunitatibus, et praerogativis concessas et impertitas autoritate Sacratissima Caesareo Regia, idem Serenissimimus olim Princeps *Rudolphus* confirmasse, ac insuper alias etiam quasdam Litteras, Praerogativas, et Immunitates iidem Civibus dedisse, atque concessisse, non secus Arma praeinsinuata seu Insignia auxisse et ampliasse dignoscebatur, tenoris infrascripti, Supplices Majestati Nostrae debita cum instantia humillime, quatenus supradictas Litteras confirmationales Privilegiales, aliasque iidem insertas, prout et omnia ac singula in ipsis contenta, ratas, gratas et accepta habentes, Litterisque Nostris pariter Privilegialibus de verbo ad verbum inseri et inscribi facientes, approbare, roborare et ratificare, ac pro ipsis Iudice et juratis Senatoribus, cacterisque Civibus et incolis dicti oppidi Nostri Debreczen, ipsorumque Posteris et Successoribus Nostris innovando perpetuo valituras, una cum armis seu Insignibus praedeceleratis gratiose confirmare, imo intuitu fidelitatis Eorundem erga nos, Domumque Nostram Austriaeam, et consequenter Sacram regni Hungariae Coronam, inter varias barbarorum infestationes et afflictiones illibate conservatae, Libertates ipsorum clementer augere dignemur. Quorum quidem Articulorum etc. etc. etc. Datum in Imperiali Civitate Nostra Augustae Vindelicorum die 14-a Memis Octobris, anno 1689 Regno- rum Nostrorum Romani 32, Hungariae etc. 35, Bohemiae vero 34, etc. etc. etc.“

A hazában szerte szét koválygó rablócsoportok Debreczen vidéket még ezután sem hagyák illetlen; 1693-ik évről olvashatni a város évlapjaiban: miként a város pusztáin legelt lovai 1500-at haladva, a pártosok gverillái által elhajtattak, s ekként a városiak majd nem minden ló nélkül hagytak.

Ugyan ez évről szól a nagy királynak Debreczent sz. kir. várossá emelő kiváltság-levele, melyben annak szenvedései — de daczára ezeknek az uralkodó felséges ház irányábani hűsége ujabban elősoroltatnak; szövege ezen sarkalatos kiváltsági okiratnak következő :

„Nos LEOPOLDUS Dei Gratia Electus Romanorum Imperator, semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. Rex, Archi Dux Austriae etc. Memoriae commendamus, tenore praesentium significantes, quibus expedit, Universis: Quod Nos penitus considerantes, quantum Gloriae accedat Regibus, et Principibus ex multitudine Populorum: quantum Decoris et Roboris acquirant Regna, et Provinciae in Divitiis, et amplitudine Civitatum, quam expediens sit Principibus, ut Populis servandis, Beneficiis tribuendis, ac Civitatibus magnificandis et fovendis omni studeant Diligentia, utpote ex quibus potissima Regum, et Regni procedunt Commoda, has pro Suis Obsequiis liberalissime condignis studeant decorare Honoribus, quatenus et Regnantium ex hoc laudetur Providentia, et Regni ipsorum Status uberioris Commodi, et Profectus suscipiat Incrementum. Dignum insuper existimantes, ut Principes ea, quae fidelibus Subditis suis liberaliter largiuntur, quo iisdem stabiliter uti valeant Regiorum suorum Privilegiorum Patrocinio, Memoriae commendent sempiternae. Unde benigna, grataque Recordatione in Animum Nostrum revocantes multifaria, grataque illa fidelium Nostrorum Civium, et Incolarum Privilegiati Oppidi Nostri Döbröcsön in Comitatu Bihariensi existentis habiti et situati, commorantium Servitia, et Servitiorum Merita, quibus iidem non solum prosperis, et pacatis temporibus, quin immo tam praeteritarum Bellicarum Revolutionum, quam recenti quoque calamitoso plurimorum Annorum sub decursu, a quo videlicet Potentia Otthomanica Regnum Nostrum Hungariae penetrans, magnam eius Partem igne, ferroque crudeliter depopulatam occupasset, et subiugasset, ac subsequenter Varadinum etiam expugnasset; denuum vero intestinis Dissidiis inquietos nonnullorum Regnicolarum animos in transversum Sollicitantibus, detestanda in Visceribus Patriae Rebellio suborta fuisset, continuis Turcarum, Tartarorum, eisque adhaerentium Perduellum, miseram Patriam horride vastantium, Infestationibus, Depraedationibus, et cuiusvis generis Afflictionibus semper obnoxii existentes, inter caeteras inexplicabiles suas aerumnas, et Calamitates, Anno abhinc Tertio, non ita pridem evoluta, per supervenientes, ipsumque Oppidum terribili furore obruentes, ac ab Incolis non solum ingentem, Centum utpote Mille Florenos facile superantem Pecuniae Summam, magnamque Jumentorum, Pabuli, Frumenti, ac aliarum Rerum Quantitatem, horrendis Minis, Terriculamentis, et extremae Necis Interminationibus extorquentes; verum ipsa etiam Supellectilia, aliaque omnia sibi necessaria, et desiderabilia, domatim exquisita, propriis Civium Jumentis et Curribus apposita, abripiantes, Hostes Turcas, et Tartaros, omnium Facultatum, Fortunarumque suarum Jacturam, tam miseranda Rerum facie, ut nihil, praeter Vitam, afflictis Incolis relictum esse videbatur, pati, et subire debuissent. Hoc, inquam, etiam deplorando, innumeris Malis concussae Patriae Statu, tot inter, tantosque Bellorum Tumultus, ac Millenas perpassas Calamitates, sub ipso pariter truculentissimorum Barbarorum Jugo, integerrimam suam Fidem, et Fidelitatis Constantiam, erga Sacrum praefati Regni Nostri Hungariae Diadema, Augustissimamque Domum Nostram Austriacam, et consequenter quoque Maiestatem Nostram contestatam reddendo, Se Se tum utiles et proficuos Patriae Cives, tum selosos Boni publici Promotores, opere ipso, per Victualium, quippe ad Partes illas condescendenti Militiae Nostrae Subministrationem, Rebellium Repulsionem, Literarum, Rumorumque, inter densas et creberrimas, diversarum Partium Hostilitates, cum maximo praerepetiti Oppidi, et Incolarum Timore, atque Periculo peractas Deportationes; Non secus ab ingressu Portionum, iam compluribus Annis vigentium, per immensas tam in

parata Pecunia, quam Naturali Militiae Intertentione praestitas Pensiones Portionales, Millionum Summam constituentes: varios item ad Castra Nostra, et Confinia sibi viciniora, praesertim ad Ploquadam Varadiensem tres Annos durantem, ad duplicem eiusdem Fortalitii Obsidionem praestitas Vecturas, exhibitos Labores, Frumenti, Pabuli, Vini, Curruum, Iumentorum, aliarumque Rerum, Oppugnationi, et Expugnationi deservientium Administrationes, conceptum humanum superantes, iustorumque Armorum Nostrorum in communem Christiani Nominis Hostem susceptorum, et felici hactenus Progressu expeditorum, cum extrema Virium suarum Defensione, omnium Facultatum Profusione, maximaeque Partis ipsius Oppidi quoad Domicilia, et amissos Incolas Desolatione, Promotionem; consimiliter actuale etiam in modernas publicas, durantis adhuc Belli Turcici Necessitates Viginti Millium Florenorum Rhenensium Summae, cum Camera Nostra Aulica conventae realem Depositionem, manifeste edocere, et comprobare non intermiserunt; taliterque Nos ad singularem Ipsis porrigendam Caesareo Regiam Gratiam et Munificentiam Nostram, Jure Merito provocarunt. Cuius quidem Gratiae et Liberalitatis Nostrae, ut tanto uberiores Fructus experiantur, totque, et tanta ipsorum Merita, et Fidelia multifarie praestita Servitia, debita compensentur Remuneratione; ac simul, post perpessus a longo iam Tempore Calamitates (ob quas nimirum in tam miserabilem iam devenerunt Statum, ut nisi praetactae Munificentiae Nostrae Ope et Adminiculo sublevarentur, brevi in extremam Desolationem, Vastitatemque perpetuam, infallibiliter redigi deberent) amissas et obrutas Vires recuperare, Facultatibus, Civibusque augeri, ac in florentiorem Statum, ceu postliminio, reponi, ad ulterioraque Nostra, et Regni Comoda, atque Servitia habiliores reddi valeant. Cum igitur ob id, tum etiam ad demissam suprafactorum Civium, et Incolarum, nec non totius Communitatis memorati Oppidi Döbröczön medio Concivium pariter suorum, fidelium utpote Nostrorum, Prudentum et Circumspectorum Stephani Dobossy, Joannis Posalaky Jurati Noiarii, et Georgii Komáromy Supplicationem, Nostrae propterea factam Maiestati, dem Oppidum Nostrum Privilegiatum Döbröczön, superioribus non ita dudum evolutis Temporibus, Divino auxiliante Numine, victicibus Armis Nostris, per Concursum eiusdem etiam Oppidi non mediocriter promotis, e Famibus, Iugoque Turcico ereptum, et pristinae Libertati assertum, in Liberam, Regiamque Civitatem, de plenitudine Potestatis, et Autoritatis Nostrae Caesaricae atque Regiae, creandum, praeficiendum, ac in reliquarum Nostrarum Liberaum, Regiarumque Regni Nostri Hungariae Civitatum, perpetuique Peculii Nostri Numerum et Ordinem cooptandum, recipiendum, et adscribendum: et non amplius Oppidum, sed Liberam, Regiamque Civitatem Nostram Döbröczözinensem nominandam, et intitulantam, ac, ut singillatis Literis Regalibus deinceps ad Diaetas Regni invitetur, annuendum benigne duximus. Decernentes, et per expressum benigne statuentes, ut iuxta Decretationem Nostram, medio Camerae Nostrae Aulicae, sub Dato Viennae Undecimae Mensis Aprilis, in Anno modo currenti Millesimo, Sexcentesimo, Nonagesimo Tertio ad Cancellariam Nostram itidem Aulicam iterato factam, haec eadem Civitas Nostra Libera ac Regia Döbröczözinensis, ipsiusque Cives, ac Inhabitatores, a modo imposterum, futuris, perpetuisque semper Temporibus in praedictas alias Liberas Regiasque Civitates Nostras asserta, et computata, absoluta et omnimoda Juris Domini Terrestris, prout et Vinearum Allodialium, et Hortensium Nonae, Juris Montani, Causarum item ad Tavernicorum Nostrorum Regalium Magistrum Appellationis, nec non Juris Gladii, et Procuratoriarum Litterarum, sub proprio ipsorum Civium Sigillo expediendarum, Usu ac Facultate, Praerogativaque, et Autoritate, per Nos in eosdem Cives, et eorum Posteror Transmissa, et derivata. Immo et Immunitate Pensionis quarumcunque Tricesimarum, et Coloniorum, antiquisque eorum Consuetudinibus, et Privilegiis, per Sacratissimum olim Principem, ac Dominum Rudolphum Secundum Romanorum Imperatorem, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiaeque Regem, Praedecessorem videlicet Nostrum gloriosae reminiscitiae, auctis et roboratis, non secus per Nos etiam non ita pridem confirmatis (quas, et quae, ac si Praesentibus inserta essent,

identidem confirmamus, et ratificamus) omnibusque aliis Juribus, Exemptionibus, Immunitatibus, et Libertatibus, Immunitatum, et Libertatum Praerogativis, Legibus et Consuetudinibus, quibus aliae hujus Regni Nostri Hungariae Liberae, Regiaeque Civitates Nostrae, ante hac usae sunt, utunturque, et gaudent, intra, et extra Judicia, tam in Sede, quam et Judiciis, Diaetaeque universali, quam alias ubicunque, uti, frui et gaudere possint ac valeant. Eo etiam per expressum declarato, ut, siquidem praenotata Civitas Nostra Döbröczin in loco declivo, depressoque, et lutoso esset situata, ac ob id ab intra per Plateas ubique, foris vero plurimis in locis Aggeres et Ponticulos extruere, sicque vias difficillimis Sumptibus, et magnis Laboribus indesinenter reparare, ac conservare ipsi Cives, atque Incolae necessitarentur, ob idque certum Telonium in Refusionem duntaxat attactorum Sumptuum, exigendi Facultas a Principibus Transilvaniae iisdem indulta fuisset; in Usu modo dicti Telonii, et quidem tali Modalitate, quatenus de uno quoque Curru vacuo Medium Grossum, de onerato Integrum; de Pecoribus autem ad vendendum pulsus, Maioribus Unum Grossum, Minoribus Medium; de aliis porro, Rebus venalibus eorum inductis, iuxta commune Vectigal, in aliis Civitatibus observari solitum proportionaliter exigant, inperturbate relinquuntur. Non assimiliter, Macella publica, et Hospitia, seu Diversoria intus, aut foris in Territorio ipsorum erigendi, omnemque Fructum, ex eiusmodi Diversoris promanantem, in publicarum Necessitatum idoneum Sublevamen convertendi facultas, penes solum Magistratum, et Communitatem permaneat; neminique invitis Civibus, sub quocunque Titulo, aut Praetextu, similia Diversoria, intus, aut foris erigendi, tanto minus contra Sensum antiquorum ipsorum Civium, et Incolarum Döbröczinensium Privilegiorum, per Nos, modo praevio, confirmatorum, cuiuscunque generis Educilla, sive in Diversoriis, sive alibi exercere, aut in Praejudicium Societatis Lanionum Locis, Macella, pro Carne vendenda, tenere licitum esto. Quo, vero, perpetuum Liberationis huius, Gratiaeque Nostrae Caesareae et Regiae, erga hanc Civitatem Nostram, et illius Cives, ac Inhabitantes benigne elargitae, extet Testimonium, antiqua etiam, quibus hactenus usi fuerunt, Armorum Insignia, non solum clementer approbavimus, roboravimus et ratificavimus: verum etiam *integra Virentis Palucae Arbore* auximus et exornavimus, inque hunc, qui sequitur, modum habenda posthac, et deferenda elargimur, atque concedimus *Scutum* nimirum *Militare erectum, coelestini coloris, Fundum illius triungi viridi Monticulo inter occupante, e cuius Meditullio procera Palmae Arbor, naturali patularum Frondum vivore adumbrata, subter quam Agnus Paschalis albo incrispato Vellere, et radiante Sanctorum Circulo verticetenus, conspicuus, geminis apertis, ac in plana praetacti Monticuli superficie collocatis Libris insistere, gradientique similis, dextro anteriori Pedé paulisper elevato ac incurvato, Baculum Crucis aurei coloris, cum dependente, et expanso rubro Vexillo, alba Cruce insignito, tenere, totaque corporis mole, in dextram Scuti oram conversa, Capite nihilominus retorto, Vexillum intueri visitur. Scuto, demum incumbentem Galeam Militarem clatratam, sive apertam, Regio Diademate, Alitem Phoenicem naturaliter effigiatum, expansis Alis, et Capite elevato, Rostroque adaperto, ac viridi laureo Serto pectoretenus praecinctum, ex Linguis odoriferis, ad Solis, ab alto radiantis Ostium, Ignem sibi Alis excitantem, ac crepitantibus Flammiis se ipsum exurentem, praeferente ornatam. A Summitate vero, sive Cono Galeae, Laciniis, seu Lemniscis, hinc rubri et albi: illinc autem aurei et coelestini Colorum, in Scuti Extremitates se se placide diffundentibus, Scutumque ipsum decenter, ac venuste exornantibus. Quemadmodum haec omnia, in Principio, seu Capite praesentis Privilegii Nostri, Pictoris edocta manu, et artificio, propriis, et genuinis suis Coloribus clarius depicta, et ob oculos Intuentium lucidius posita esse conspiciuntur. Porro, ut uberiores adhuc erga eosdem Cives, et Incolas memoratae Civitatis Nostrae Döbröczön declaratam Munificentiam Nostram iidem Cives, et Incolae experiantur, se sequere ob id fideles semper, et obsequiosos Subditos Nobis exhibeant, eadem Authoritate Nostra Caesarea et Regia id etiam annuimus, benigneque concedimus, ut iidem, ac eorum Posteris, et Successores universi, Sigillo eiusdem Civitatis, praevio modo, Armorum Insigniis notato et ex-*

sculpto, universas, et quaslibet Literas, quacunque de causa, in medio eorundem emanandas, *Caera coloris rubri* sigillare possint, huiusmodique Sigillo, in Caera coloris praenotati, quibuscunque Literis ipsorum appensa, seu appressa, perinde, sicut Literis, seu Sigillis aliarum Liberarum, et Regiarum Civitatum Nostrarum, Caera coloris similis, in Sigillando, utentium Vigor, et Fides adhibeantur, adhiberique debeant effective, et indubitanter. Hac etiam iisdem Civibus, et Incolis Döbröczinensibus Facultate per expressum concessa et attributa: ut iidem ipsam Civitatem Döbröczön, ubi id vires, et facultates ipsis permiserint, circumquaque Muro competenti cingere, Turribusque, et Portis firmare ac ornare possint. De caetero vero, in omnibus Civitatibus Nostris Regiis se conformare, et ab Ingratitudinis, ac Infidelitatis Nota, ac Macula, sub Poena Amissionis, et Ablationis horum, et aliorum omnium Privilegiorum, ac Libertatum Suarum, quam ipso facto incurrant, perpetuo sibi cavere, hocque insigne Beneficium, et non vulgarem Gratiā, atque Clementiam Nostram in ipsos collatam, de Nostra Maiestate, Haereditibusque, et Successoribus Nostris, legitimis videlicet Hungariae Regibus, omni Fide, Constantia, et Fidelitate, iugiter demereri studere debeant, ac teneantur. Immo creamus, praeficimus, cooptamus, recipimus, adscribimus, annumeramus, computamus, decernimus, confirmamus, approbamus, roboramus, augemus et exornamus, concedimusque et attribuimus, praesentis Privilegii Nostri Patrocinio mediante. Salvo Jure alieno, praesertim vero Ecclesiarum D. E. J., et Nobilitatis saepe dictam Civitatem Nostram Döbröczinensem inhabitantis. In cuius Rei Memoriam, Firmitatemque perpetuam, praesentes Literas Nostras pendentis Secreti Sigilli Nostri, quo, ut Rex Hungariae utimur, Munimine roboratas, iisdem Civibus, et Incolis annotatae Civitatis Nostrae Döbröczön, pro Ipsi, ipsorumque Posteris, et Successoribus, in aevum valituras, dandas duximus, et concedendas. Datum per manus Fidelis Nostri, Nobis dilecti Reverendi Blasii Jaklin Episcopi Nitriensis, Locique eiusdem nominis, et Comitatus Supremi et Perpetui Comitatus, et per dictum Regnum Nostram Hungariae Aulae Cancellarii, in Civitate Nostra Vienna Austriae, Die Undecima Mensis Aprilis, Anno Millesimo, Sexcentesimo, Nonagesimo Tertio, Regnorum Nostrorum.“

E közlött kiváltság-levél alapján Debreczen az 1715-ik évi országgyűlésen szab. kir. városaink sorába vétetett fel; az ez iránt hozott (108.) törvény cikk szavait is ide igtatjuk: már csak különös és minden esetre Debreczen történetében, a vallási türelmetlenség gyászos adatát tartalmazó foglalatjánál fogva is; a törv. cikk szavai ezek:

„Siquidem Civitas *Debreczen* merita et exhibita diversis bellorum temporibus atque occasionebus Servitia, tam luculenta; imo et Suae Majestati Regiae accepta essent; ut pro Clementia Sua eandem Civitatem, velut iam prius et novissime virtute benigni Diplomatis LEOPOLDINI, in reliquarum Liberarum et Regiarum Civitatum numerum recipere dignata fuisset:

§. 1. Ideo (perbenigne annuente Sua Majestate) Status quoque et Ordines regni eandem Civitatem *Debreczen*; reliquis Civitatibus regni Hungariae Partiumque eidem annexarum (*ita tamen, ut pro extruenda Parochiali Ecclesia Catholica, et Conventu Patrum Sancti Francisci eorum assignent*) ¹⁾ deno aggregandam; ac in omnibus libertatibus et praerogativis Statui Civico competentibus, et in praecitato Diplomate uberius expressis conservandam statuunt; adeoque ut in numero reliquorum SS. et OO. regni sessionem et votum habere possint; annuunt.

¹⁾ I. ezek iránt majd alább a „vallás ügy“ és „Tanintézetek“ rovatok alatt.

A következő 109. t. cz. 2. §-a pedig az ekként sz. kir. várossá lett Debreczent a *Tárnok* birói hatósága alá helyezé

Az 1723, t. cz. által Nagy-Váradon létesített Tiszán túli kerületi kir. tábla 1724-ben Debreczenbe teleptettetett át, váradi püspök gr. *Csáky* Imre közremunkálása által „ut Calvinianae haeresi fraenos aliqua parte injiceret, et pauculi illi Catholici, qui ibidem (Debreczenben) verius latitabant, quam habitabant, ad quos confugere, et scelerati, quos timere debeant, habere possint.“ — Hogy Debreczenben a vallási türelmetlenség még e törvény hozatala után is kárhozatosan üzetett, legjobban mutatja az : miszerint a 15 tagból állott városi tanácsba csak 1774-ben vétetett fel hat r. kath. egyén gr. *For-gách* Miklós kiküldött királyi biztosnak ez iránti intézkedése folytán, s a legfelsőbb kormánynak lön fentartva, a r. kath. tanácsnokok kinevezése, míg a reformatusokat a tanács kijelölésére a választott polgárság választá meg.

Az 1840. XV. t. cz. Debreczenben váltótörvényt alaptott, mellynek kerületébe Bihar, Zabolch, Beregh, Szathmár, Ung, Ugocha, Maramaros, Kraszna és Szolnok vármegyék, a körükbe fekvő kir. városokkal, Kövár vidéke, és a Hajdú városok tartoztak.

Az utolsó szerencsétlen forradalmi korszak alatt Debreczen lön színpadjául választva ama borzasztón vétkes drámának, mellynek tüzetes előadásában, ha majd a higgadtabb jövő erre hivatva leend, a Debreczenben, mint a hazára hozott vész szövszék helyén, közbenjött események tárgyyszerű terjedelmes leírása teendi a minden párton felül emelkedő történetész feladatát. — Ezért csak röviden érintjük meg : miszerint az 1849-ik év első napjaiban a császári hadsereg által Pestről kiszorított forradalmiak Debreczennek erre éppen nem készült helyiségeiben rögtönzék meg ama rumpparlamentet, melly alig három havi tengés közben önállóságát végkép veszítve, a pártütő agitatornak teljesen vakeszközévé lön, s a rettenetes emlékü april 14-ki jelenetnél legfeljebb is a párisi notablék fejingetését tudhatá egyedüli szerepének. — Azon évi aug. 2-án vivatott Debreczennél azon elhatározó ütközet, mellyben az oroszok hg. Paskievich és Konstantin főhg. személyes vezénylete alatt Nagy Sándor forradalmi tábornok seregét hirtelen meglepve, keményen megverték s N.-Várad felé szorították.

III. Czimere és pecsége.

Debreczen város pecsétén — miként térképünkön látható : a húsvéti bárány balra kereszties zászlóval s pálmafával jön elő ; a husvéti bárány mi egyéb mint a feltámadott Üdvözítő jelképe ? s a zászló mi más mint győzelem jele ? épen úgy, miként a pálmafa erőt s állhatatosságot jellemez. A bárány — miként már láttuk Szeged — ugyan úgy Korpona, Trenchén sz. k. városok pecsétein is előfordul ; csak hogy midőn Szegedén a balra fordult báránynak sem zászlója, sem keresztje : Korpona és Trenchén városokén a zászlós bárány jobbra állva visszanéz ; — a különbség okát, valamint a husvéti báránynak a nevezett városok czimereibe felvétele körülményeit nem leendő felesleg röviden megérteni : a husvéti bárány kereszties zászlóval legelőször II. Endre királyunk ezüst denárjain jön elő, mint a ki Megváltónk dicsőséges feltámadása titkának tiszteletére nyúl az akkoriban (1218.) olly igen divatozott zarándok pálczához ; ¹⁾ II. Endrének fia, IV-ik Béla, valamint ennek unokájától Máriától, V. István király leányától, származott Róbert Károly hasonlókép husvéti bárányt verettek pénzeikre, csak hogy a IV. Béla báránya balra áll s zászló helyett keresztet visel ; Róbert Károly báránya zászlós ugyan, de balra fordúlt ; II. Endre denárjain pedig a bárány zászlós s jobbra állva visszanéz. — Igen valószínű : miként a zarándokságából (1218.) visszatért II. Endre bucsujárása emlékére, a fent nevezett városokat, a húsvéti bárányt

¹⁾ „Agnus vexillifer — mond *Schönvisner* : I. Notitia Hungaricae rei Numariae III. R. 131. l. — in hoc denario symbolum est Dominicae Resurrectionis, cuius ob venerationem mysterii Rex Andreas II. ad sacram expeditionem profectus erat. Apud Gallos monetae, Paschali idgenus agno signatae vocabantur agnelli, et earum origo referebatur ad S. Ludovicum IX. nostris Regibus Andreas II. et Belae IV. Synchronum, in historia bellorum, pro recuperatione terrae Sanctae gestorum, notissimum. De hac origine nullum videtur dubium spectatis verbis unius. Edicti monetalis de die 22. Jan. 1310. a Le Blanc e regio tabulario Parisino productis, quae sic habent : „*Aquels que nous faisons forger comme au tenyis de S. Louis pour XVI sols*“ etc. Sed monetae Ludovici IX. huiusque Successorum Philippi IV. Ludovici X. Caroli IV. Joannis et Caroli IV. regum Franciae, imagine agni signatae, aureae erant ; nostri vero reges Andreas II. Bela IV. et paulo serius Carolus Robertus, agnum in argentea dumtaxat moneta sua expresserunt.“ I. az 1827-ki Tud. Gyűjt. XII. köt. 79—97. l. *Podhradczky* Józsefnek „mikor számláltattak a sz. k. városok közzé Debreczen, Korpona, Szeged és Trenchén városok?“ czimű értekezését.

jelképező czimerekkel látta el, s hogy a debreczeniek régi címerén a bárány csakugyan akként állott, mint II. Endre denárjain alaposan következtethetni. — II. Rudolf királynak 1600-ban kelt kegy-leveléből, mint a melyben a most nevezett király a régi czimert ekként írván le: „*prae-fatos Cives memorati oppidi Debreczen, ab antiquo, hucusque, pro ipsis oppidi Insigniis: scuto erecto coelestini coloris, in cuius fundo, super viridem campum, in formam trijugi collis elevatum, Agnus Paschalis, albo incrispato vellere, et radiante sanctorum circulo verticetenus conspicuus, dispositis pedibus, in dextrum latus scuti progredienti similis, tota corporis mole tribus pedibus insistere et dextro anteriori pede elevato et incurvato, tanquam super humeris baculum crucis aurei coloris, cum dependente et expanso rubro vexillo, alba cruce insignito, tenere, et converso capite, vexillum intueri visitur; usos fuisse benigne intelligamus*“ — azt következőleg változtatta el: hogy a zászlós husvéti bárány két felnyitott könyvön álljon; a pajs tetején likatsos sisak legyen, és a koronán egy kiterjesztett szárnyú, melyjén zöld borostyán koszorút viselő, felemelt fejű, kitátott szájú, jószagú fákból tüzet illesztő s magát elégető Phoenix madár álljon; a sisak föléről pedig innen vörös és fehér, amonnan aranyos és kék rojtok ereszkedjenek le és függjenek. „*Nos ex uberiori gratia — ezek a felhívott oklevél szavai — tali modo, illa augere, et ornare voluimus: ut Agnus ipse duobus apertis libris super collem positus insistere debeat; supra scutum vero galea clathrata, sive aperta, regia corona emineat, atque in corona avis phoenix naturalis, expansis alis, ac capite elevato, rostroque aperto ac viridi laureo serto in pectore ornata, ex odoriferis lignis ignem sibi alis excitans, se ipsam comburere conspiciatur; a summitate vero, seu cono galeae, Laciniis, seu Lemniscis, hinc rubri et albi, illinc vero aurei et coelestini colorum, in scuti oram defluentibus, illudque apprime adornantibus.*“ Melly czimert utóbb nagy Leopold, midőn 1693-ban Debreczent sz. kir. várossá emelé, egy pálmafával, erőt és állhatatosságot jellemzővel, ékesítette fel, a mint ezt a 389. lapon közlött oklevél szavai mutatják.¹⁾

¹⁾ 1. Podhradzsky Tud. Gyűjt. 1827-ki 12. köt.

IV. Fekvése, éghajlata, határterülete, szomszédai, folyóvizei, tavai.

Fekszik Debreczen az északi szélesség $47^{\circ} 30'$, és a keleti hosszúság $39^{\circ} 13'$ alatt.

A *súly- és hőmérő* állása 185 $\frac{1}{2}$ -idki közigazgatási évben havonként következő volt :

H o l n a p	Súlymérő állása		Hőmérő foka R. szerint	
	legmagasabb	legalacsonyabb	legmagasabb	legalacsonyabb
1851-ki November	28'' 4'''	28''	+ 14 ^o	— 2 ^o
„ December	28'' 11'''	27'' 10'''	+ 6 ^o	— 7 ^o
1852-ki Január	28'' 8'''	28'' 6'''	+ 4 ^o	— 6 ^o
„ Február	28'' 6'''	27'' 6'''	+ 11 ^o	— 3 ^o
„ Mártius	28'' 6'''	27'' 10'''	+ 11 ^o	— 6 ^o
„ Április	28'' 7'''	28'' 2'''	+ 20 ^o	— 5 ^o
„ Május	28'' 6'''	27'' 8'''	+ 30 ^o	— 3 ^o
„ Junius	28'' 4'''	27'' 5'''	+ 25 ^o	+ 9 ^o
„ Julius	28'' 6'''	28''	+ 29 ^o	+ 22 ^o
„ Augustus	28'' 2'''	27'' 8'''	+ 29 ^o	+ 16 ^o
„ September	28'' 5'''	28'' 1'''	+ 24 ^o	+ 6 ^o
„ October	28'' 4'''	27'' 10'''	+ 18 ^o	— 1 ^o

E táblázat tanúsítása szerint az 185 $\frac{1}{2}$ -ki közigazgatási évben a *súlymérő legmagasabb állása* volt 28'' 11''' Decemberben, *legalacsonyabb* 27'' 5''' Juniusban, és így *középállása* 28'' 2''' s *legnagyobb különbsége* 1'' 6''' — A *hőmérő legmagasabb fokú árnyékban* + 29°, Julius és augusztusban, — *legalacsonyabb* — 7° decemberben; és így a *közép légmérséklet* + 18°, legnagyobb különbség 36° volt.

Debreczennek roppant — mint alább látandjuk : 18 □ mértföldet tevő — határa Heves vármegyétől a Tiszától kezdve Zabolch és Bihar vármegyék között két felé egészen Szathmár vármegyéig nyúlik el, hosszában 10, széltében néhol 1, néhol 2 mértföldnyire. Határos pedig különösen Dorogma, Egyek, Tisza-Füred, Nagy-Iván, Nádudvar, Szoboszló, Kis-Pircs, Hoszszú Pályi, Nagy-Léta, Vámos-Pircs, Mártonfalva, Artánházi és Asszonyrézsi pusztá, Lugos, Nyir, Adony, Aradvány, Bagos, és Tamási puszták, Sámson, Hadház, Böszörmény, Ujváros, Csege határaival. — Hajdan e városnak felét Zabolch vármegyéhez tartozottnak olvassuk *Vályinál*; ¹⁾ egyébként

¹⁾ I. Magyarországnak leírása. Budán 1796. I. k. 466. l.

Fekszik a város észak Bihar megyében, Pesthez 24, Nagy-Váradhoz 7 mértföldnyire, keleti végén elterülnek erdösségei, közepén maga a város a belső legelővel, nyugodtra pedig a szántó s kaszállóföldek, valamint a külső közlegelők.

Minéműségére nézve a debreczeni határban mindennemű mívelési ágakhoz megkivántató földminőségűek találhatók; jelesen van legjobb minéműségű s közepszerű fekete földje, valamint jó termékeny és terméketlen homokja. A külső közlegelőkön, nevezetesen a Hortobágyon vannak igen jó legelői, vannak ellenben kopár és nagyterületű székes földjei is — s ezen kívül még igen sok mocsáros fenekeli. A székes földek nagy szárazságban annyira elsülnek, hogy azokon semmi táplálékot nem talál a lábas jószág. — Vizállásai mind a mellett is hogy mértely betegséget az eddigi tapasztalás szerint nem okoztak, még is azt állíthatni, hogy a bennök lévő megbűszhődt és megrothadt víz lehet okozója a koronként feltűnő aszály betegségeknek.

Mívelési tekintetben pedig van szántó s kaszálló földje, legelői, szőlős és gyümölcsös kertje s erdösségei.

Összes mezőisége a városi határnak, a majd alább felemlítendő erdőségen kívül, következő nevezetek alatt ismeretes; u. m. városi belső legelő, Parlag, Monostor, Folyás, Macs, Ondod, Czucza, Elep, Máta, Ohát, Zám, Kis- és Nagy Álomszeg, Hegyes, Ebes, s Szepes.

Minden magán birtokok tagositvák; a belső házhelyek után járuló egész illetőség 8 négyszög öl utáni belső telekbeli illetőségért tökéletesen használható 300 □ öl külső föld adott egy tagra, ide nem értve a legelőt. Ezen kulcs szerint a ház utáni legnagyobb föld nem teszen többet 30 holdnál. Ezen ház utáni legnagyobb földön kívül birhat a városi polgár tanyaföldet, még pedig az eddigi szabályok szerint 3—16 nyilasig, azaz 16 holdtól 100 holdig. — A ház utáni földek a házaktól el nem idegeníthetők; különböznek ezektől az ugynevezett *tanyaföldek*, melyeket a polgárok egymástól megvehetnek, de csak 25 nyilasig (egy nyilas = 9000 □ öl). Minthogy a ház utáni földek még most a házaktól el nem idegeníthetők, ennél fogva minden háztulajdonos kis mértékben külső mezei gazdálkodást is kénytelen folytatni, és e miatt, hogy mindenki a saját nyári mezei munkájával kellő időre készen lehessék, a napszámosnak 30—45 garasra menő bérfi-

zetés mellett annyi a költség, hogy alig éri meg ezt maga a termény. Egyébiránt ezen ház utáni földeket, minthogy a várostól távol s minden épületek nélkül léteznek, nem is lehet trágyázni, rendesen csak 5 magot adnak, annál fogva is, mert minden évben bevettetnek. — A tanyaföldek nagyobb tagokban lévén kiosztva, épületekkel is ellátvák, s ekként a téli istállózás lehetővé teszi ezeknek trágyáztatását. Ezen tanya-földek is minden ugarlás nélkül minden évben leginkább tavasz vetés alá használtatnak.

Mennyisége ezen ház utáni szántóföldeknek az Ondod és Czuczán tesznek összesen 18,000 holdat, a tanyaföldek a Parlagon, Macson, Szepes, Ebes, Hegyes, Elep és Kösülyszegben tesznek összesen 37,000 holdat; ezen utóbbi összegben beleszámítvák a városnak kaszállói is, u. m. a Kis- és Nagy-Álomzúg, Mikelapos, Vajdalapos, és a Kösülyszegi Lengelapos.

Közlegelő: összesen 80,000 hold, jelesen a Hortobágyi közlegelő Máta, Zám és Óhat nevezet alatt teszen 55,000 holdat, a város körüli belső legelő 25,000; — ezenfelül az erdőségi, a benne lévő kaszálló és szántóföldekkel együtt, 45,000 holdat. — A város körüli belső legelő ¹⁾ nem a legjobb minőségű, igen sok benne a sivatag homok, domb, laposai pedig név szerint a Székigyakor, Nagy-Kondoros, Kis- és Nagy-Tóczó, juhokra nézve métely miatt veszedelmesek. A vízállások egyedül csak sertés legeltetésre használhatók.

A város körüli *szőlős és gyümölcs kertek* 1000 holdra rúgnak; azonban a valólag inkább gyümölcsösökhöz hasonló szőlős kertek igen gyenge bort teremnek; gyümölcsfái azonban sok nemű s szép gyümölcsöt szolgáltatnak; — s

A város *beltelkisége* 1000 — és így az *összes határterület* 182,000 holdat vagyis 18 □ mértföldet teszen.

Debreczen városának ezen most kitett saját határ területén kívül van még Szovát és Sámson helységekben *földesúri birtoka* is. A szováti már úrbérileg és gazdaságilag is rendezve van; itteni majorsági birtoka teszen 4,500 holdat. Sámsoni birtokában pedig eddig még csak az erdőilletéke van tagosítva, és savósguti erdő nevezet alatt ismeretes 1200 holdat foglal magában. — Az itteni szántó- és kaszállóföldek azonban tagosítatlanok, és közel 1000 holdat tesznek.

¹⁾ A városokra hajtott marha-legeltetés 1806-ban 1898 ftot jövedelmezett a városi pénztárnak.

Erdősség az összes debreczeni határnak következő nevezetek alatt ismeretes : nagy erdő, Monostor, Apafája, Nagy-Csere, Gút, Haláp, Pacz, Fancsika, s Bánk. Az *erdő-tenyésztés* még 1847-ben végbe ment czélszerű felosztás által rendeztetett. A nagy erdő 3000 hold területű, 120 vágásra felosztva; a többi erdőségek 42,000 holdra terjednek s 60 vágásra osztvák, ezekből nem csak elegendő tűzifa, hanem igen sok épületnek való is kikerül, az előtt a polgárok, mint a kik a várossal együtt vették s pénzért megszerezték az erdőségeket, a vágatási díjért az adó-mennyiséghez képest kapták a fát, és azon időben fa-illetősége volt a polgárnak, de 1849 óta a városnak pénzviszonyai miatt, nem csak hogy feljebb nem emelkedett a fa ára a polgárokra nézve is, hanem miután a meghatározott pénzmennyiség mellett az mindenkinek egyenlően adatik, megszűnt polgári jog lenni. — A kitett 45,000 holdnyi erdőségben van körülbelül 12,000 hold vizes, lapályos föld kaszálló, a min fa nem tenyészik, és mintegy 4000 hold szántás- s kaszállással használtatik. — A vizenyős kaszállók erdő tenyésztésre nem lévén alkalmasak, e művelési ágnek meghagyatnak. De a szántás, különösen a ritkás erdőségekben, az erdő növekedésre igen károsnak tapasztaltatván, ezekre nézve az erdővetés elhatároztatott és már foganatba is vétetett. — A vágásokban a legeltetés, szántás, és kaszállás meg van tiltva, a fiatalosak azonban eddig a fatyú sarjadékaitól és alsó galyaitól nem tisztitattak meg, a miből nem megvetendő haszon lenne remélhető. Azonban a vénebb erdők vesszőit (Mogyoró tövis, kánya, gellekonya) rözsének szoktak levágotni s több nemű czélokra felhasználni. — A *fák nemei* közül tölgyfa van legnagyobb mennyiségben, és a nyár-, szil-, körösfá, valamint vad gyümölcsfák kevés mennyiségben.

A már ismételve felemlített *hortobági* pusztá, melly is eddig a Tisza árvize által csak nem egészen elborítottatott, helységek építésére soha sem volt alkalmas. Épület rajta jelenleg sincsen más, mint a hortobági nagy fogadó Matán; Óhaton a felügyelői lakok, zámi csősz-ház és a hortobági malomzugi épület. Fatenyésztésre, kivált székeshelyen egészen alkalmatlanok, a pásztorok is csak nádból készült kunyhókban laknak, sem füves kertek, sem enyhelyek nincsenek még eddig és ezen hiányok miatt sok kárt szenvedvén a gazdák, a marha-

tenyésztést előmozdító több czélszerű intézkedést tétettek a legközelebbi időben.

Az összes debreczeni határnak *haszonvehetlen* részeit, ide nem számítva az útakat, — csak a vizállás és homok fuvásokat, 8000—10,000 holdra lehet tenni.

Folyó vize Debreczennek csupán a Tiszának egy része. A Hortobágy a Tisza árvizének kiáradása által tápláltatik, valamint a Kadarcs is; ezen két folyók természetes csatornáit voltak a Tisza árvizének, melyeken az, egészen a Sárrétjébe lefolyhatott, ilyen célból készült 1716-ban az Arkus-csatorna is, mellyen a csegei határból folyhatott le az árvíz. Most azonban betöltetett. Hortobágy árkában mindig van víz, mélysége két öl, de a Kadarcs, melly is lentebb Kösüly név alatt ismeretes egészen ki szokott száradni.

A Tisza és Hortobágy vizei halászhatók, nem különben *tavai* közül a Herep és Völgyes; — az említett tavakon kívül a Halas, Ludásrét, Kis- és Nagy-Borsós, ugy szintén a Nyírlaposa is nádat sem teremvén, haszonvehetlennek tekinthetők.

V. N é p e s s é g e.

1805-ben a népesség összes száma 27,563 volt a helybeli nemességen kívül, ezek főszáma 1785-ben 207 volt.

1839-ben 48,840 lelket számított népességéből 1545 r. k., 50 g. e. k., 35 n. e. g., 210 evang. kivételével, a többi mind reformatus volt.

1848-ban az összes 56,739 lélek népességéből 2151 r. kath., 75 gör. k., 190 evang., 54,264 ref., 79 g. n. e., 80 héber.

A legutóbbi összeírás szerint : családfő 8197, összes lélek szám 29,844. Ebből :

Férfi 13,254, nő 14,506.

Magyar 27,445, német 31, tót 5, román 1, olasz 2, cigány 180, héber 96.

R. kath. 1676, gör. e. 28, ref. 25,775,¹⁾ evang. 180, gör. n. e. 4, héber 96.

¹⁾ A helyvét hitvallásu tiszántuli egyházkerület statistikai állapotának 1849-dik évről kimutatásában a debreczeni ref. lakosok összes száma 46000-re tétetik; — a szülötteké : 633 fi, 629 leány, összesen 1262; — halottaké : 1230 fi, 1137 nő, összesen 2367. Új házaspár : 366.

Nőtlen 6827, nős férfi 5056, férjnél nő 5974, özvegy férfi 471, özvegy nő 1640.

A községből távol van 169, — a községben idegen van 2253 személy.

Test alkotásukra nézve a debreczeniek tös magyarok, széles meljüek, izmosak, erősek, pirosak, rövidnyakuak, munkára kiváltkép alkalmasak s nyiltszivüek. — *Ruházatuk* tisztességes fenhéjázás nélküli, a férfiak többnyire francia kék színű posztót viselnek; nejeik kedveltető szép magyar öltözetben járnak, vagyonukat nem ruhára, s hivalkodásra, hanem saját s övéiknek hasznára fordítják, s leányaikat távol a nagy világ romlasztó zajától szemérmeseknek, dolgoosoknak, s mind gazdálkodásra, mind kereskedésre nevelik.

Szellemi képzettségére nézve a debreczeni népnek általában mondhatni: hogy az munkás, rendes életű s jó erkölcsű; kevés debreczeni ember van, ki olvasni, írni s számolni ne tudna. — *Anyagi jólléte* felől szinte azt mondhatni: miként kevés közötté a valódi szegény; az elaggodtak az egyházi kórházban, a betegek pedig a polgári gyógy-intézetben nyernek ápolást.

185¹/₂-ik évben a *szülöttek* száma következő volt:

Római kath.			Helvét hitvallásu			Héber			Összesen		
fiu	leány	össze-sen	fiu	leány	össze-sen	fiu	leány	össze-sen	fiu	leány	össze-sen
53	67	120	731	703	1434	7	3	10	791	773	1564

Ugyan ez évbéni *halálozást* (1851-ki nov. 1-től 1852-ki october utolsójáig) következő szám adatok tüntetik fel:

Novemb.	Decemb.	Január	Február	Mártius	Április	Május	Junius	Julius	Augustus	Szeptember	October	Összesen	Összesen meghalt
1851.	1 8 5 2.											1851-ben	
94	98	75	89	105	97	99	81	110	121	90	112	1177	1226

Nevezetesen pedig :

<i>Meghaltak:</i>	R. kath.	Helvét	Ágost.	Héber	Összesen :
Nem szerint { férfi . { nő .	46 32	585 497	4 1	8 4	643 534
Halva született . . .	—	42	—	—	42
Életkor szerint: { 1 éven alól. . . { 1 évtől 7 évig . { 7 " 15 " . { 15 " 25 " . { 25 " 50 " . { 50 " 60 " . { 60 " 70 " . { 70 " 80 " . { 80 éven túl . . .	25 9 7 6 23 3 4 1 —	359 196 92 82 104 69 71 48 17	1 1 — — 1 1 1 — —	2 2 — 3 3 1 — 1 —	387 208 99 93 131 74 76 50 17
Himlőben	—	2	—	—	2
Szorvány forró lázban	22	459	2	4	487
Járványban	3	22	—	—	25
Hosszas betegségben .	25	360	2	2	389
Leghalálosb " . . .	24	180	1	6	211
Orvosi gyógyítással .	40	220	4	7	271
Orvoslás nélkül . . .	36	805	1	5	847
Véletlen esetből . . .	2	9	—	—	11
Öngyilkolás által . . .	—	5	—	—	5
Megölt kisdedek . . .	—	1	—	—	1
Megölt emberek . . .	—	2	—	—	2

VI. Házai s telkei, utczái, piarczai.

Telkes ház 3562, ebből 911 külvárosi, 50 □ öles telkekkel, külső föld nélkül; lelkész s tanítói lak 28, a kegyes szerzet s reformatusok Collegiumaival együtt; ezen kívül két kisdé-
óvó lak, — községház, — a közigazgatási és törvényszolgál-
tatási, s raktartási célra épült ugynevezett városháza, kato-
nai tiszti szállásokul szolgáló 3 rendbeli telkes épület. Ezeken

kivül 8 quasi kaszárnya-épület, nagyszerű polgári katonai kaszárnya, mellynek homlok része el is van készülve, ujonnan épült katonai kórház, polgári kórház, két vendégfogadó, serfőzőház, régi serfőzőház, és vargautczai ház, pusztá telki, 6 kapus ház, 6 csordás ház, Hatvanutczai ház, 4 éjjeli őrház, komáromi ház, áruló helyiségek két nagy épületei, hol a vargák, csizmadiák készítményei, hús, szalona, perecz, kenyér, szappan árultatnak, 16 külső csapszék s vendégfogadók, erdőmester s erdőszők 5 rendbeli laka, nagy erdei fürdő s vendéglő épület, óhati, mátai, bátorsági biztosok, 24 erdő- s 19 mező-csösz lakai.

Nevezetesebb *köz-épületei* közül felemlitendők a reformatusok nagy temploma, főiskolája, a városháza, az ájtatos szerzet lakhelye, egyház- s iskolájukkal, a főtörvényszék háza, pénzügyigazgatóság épülete, dohányraktárak, az ujonnan épült katonai lakház, s kórház, salétromfőző intézet, gőzmalom, s a nagy erdőben a városi fürdőház. — Magánosok házai közül ifj. Kovács János háza, mint egyedüli kétemeletes ház — továbbá a Beck-ház, valamint csinoságáért a Liszkay-féle fürdőház. — Egyébkint a házak, mint érinténk : földszintiek, cseréppel és zsindelyel fedettek, habár itt ott nádasokat is láthatni még.

Az ugynevezett ó- vagy tulajdonképi *város* széles mély árokkal környezve van, s nyolcz kapu vezet bele. Az áron kívül van az „*ispotály*“ nevű külváros egy reformatus templommal, itt vannak a vásári sátrak, boltok, mellyek rendszerint üresek, minthogy csak a híres debreczeni vásárok alkalmával használtatnak. E vásárok hajdan a városban tartattak, de a feneketlen sár miatt jobbnak találtatott a kereskedőknek kősátrak építhetése végett a város árján kívül elegendő tért készpénzen, egy □ ölet egy huszason, eladogatni, miáltal a vásár, mintegy új város, a tulajdonképi Debreczentől távol esik.

Utczái számosak és szélesek, de kövekkel nincsenek kirakva, s kivilágítása eddig még csak gyéren eszközöltetik, mellyre minden új polgár 4 fttal adózott.

Piarczai s térei következők: a belső piarcz, továbbá a hatvani utczai széna-piarcz, a péterfiai kapunál Ferencz-piarcz, — a Csapó-utcza kapunál szarvas-tér, — sz. annai kapunál a baromvásártér, városutcza kapunál a homokkerti-tér, Miklós-utcza kapunál a salétrom-tér, a németutcza kapunál a külső vásár-tér, melly is állandó fasátorok s kőből épült raktárakkal utcza-sorozat szerint van beépítve, magának a városnak emelkedése és csinosodásának nem kis kárára.

VII. Vallás - ügy.

Debreczenben a rom. katolikusoknak egyetlen egy parochiájuk s szentegyházuk van. Keletkezte bizonytalan; de hogy 1216-ban már „exempta“ volt, kétségtelen, valamint az is: hogy 1552-ik évben a debreczeni r. k. lelkész Szovát helységben 18 portával birt, — a most említett év után csak hamar megszűnt e lelkésség, míg végre az 1714-ki 18. t. czikknek a 390. lapon olvasható szavai ismét visszaállíták s 1716-ik évi novemb. 16-án lipóczi Keczer István váradi kanonok lön, gr. Csáky Imre bibornok s váradi püspök által debreczeni lelkészül küldve,¹⁾ s a legelső úrnapi menetet maga a bibornok, két század kiállított katonaság tisztelgő lödözései mellett, a vidék összefutott roppant népessége jelenlétében teljes ünnepélylyel vezette. Utóbb 1724-ben a lelkésség az ájtatos rendű atyáknak adatott át.²⁾ — Utóbb azonban ismét a váradi káptalan kisprépostja bizatott meg a lelkészi teendők vitelével. Ugyan csak a nevezett bibornok püspök épite szent Anna tiszteletére roppant szentegyházat az ájtatos rendűek lakásához ragasztva. — Anyakönyvei 1718 óta léteznek. Egyházi védjogot Ö cs. kir. Apostoli Felsége gyakorol; azonban a városi község ma, már túlemelkedve a hajdani vallásos viszályokon, a lelkész ellátásához több öl tűzifa kiszolgáltatásával is segélykezik.

A temetőbeni kápolna szent kereszthez van; fiók községei: Mike-Pircs 1 $\frac{1}{2}$, Sámson 2 (hajdan mindkettő parochia volt), puszták: Bánk 2, Bodoháza 3, Ebes 2, Francika 1, Haláp 2, Pacz 2, Szepes (hajdan parochia volt) 2, Veker 2, Fegyvernek 3, Ondód 2. Csárdák: Boldogfalva, (Alsó Gilányi és Ponyvás) $\frac{2}{4}$, Látókép 3, Ludas 2, Nyulas 2, Pircsi csapszék 1 $\frac{1}{2}$, Szeles $\frac{1}{2}$ órányi távolságra.

A lelkész váradi kisprépost a nagy-váradi püspök lelki hatósága alatt, s a sárréti alesperestség kerületében 2 segéd lelkésszel teljesíti egyházi hivatását. — A többször felhívott 1714. 108. t. cz. által (miként a 390. lapon láttuk) Debreczen városa a sz. k. városok közzé olly világos feltétel mellett lön

¹⁾ I. Gánoczy i. m. 392. l.

²⁾ I. u. o. 396. l.

bekebelezve : hogy a r. kathol. szentegyház s a hajdan már a „*Csapóutcza* Barát közön“ zárdával birt sz. *ferenczi szerzetesek* részére kolostor helyet méretessen ki. A törvényhozatalát következő évben (1715.) a nevezett szerzetesek Debreczenbe a hibornok váradi püspök által betelepítettek ; — de minthogy a számukra kimért helyiség nem a városban, hanem a szomszéd Boldogfalva pusztán lön kimérve, a szerzetesek 1727-ben a kir. helytartótanácsához folyamodtak, minek folytán a váradi püspök bibornok, mint egyszersmind Bihar megyei főispán is, lön a panasz körülményeinek felismerése végett kiküldve, ki is a helyet csakugyan a panasz-kitételek szerintinek találta „locum eundem ineptum, prope fossatum Civitatis, a focoque nundinali longe dissitum, lutosoque tempore accessu difficilem, neque pro servitio animarum aptum, et actu sub controversia praesentivum esse.“¹⁾ A városiaknak e szerzetesekkel folytonos viszályait végre II. József császárnak a szerzetet eltörlő intézkedése szüntette meg.

Az ájtatos rendüekről, mint Debreczenben korunkban létező egyedüli szerzetesekről a mindjárt következő „*Tan-intézetek*“ rovatában leendő alkalmunk szöllani.

A helvét hitvallásuak Tiszán túli egyházvidékének superintendense Debreczenben székel, hol három templomban összesen öt lelkész és négy segéd teljesíti hivatását.

VIII. Tan-intézetek.

A mult században gr. *Koháry* István által nemes ifjak számára alapított *Convictus* II. József császár által megszüntetvén, ma már alig nevérol ismeretes ; az alapítványi összegek a kir. közalapítványi pénztári hivatalban az ugynevezett növendék házak (*Convictus*) alapértékében egyittetve kezeltek. — Korunkban a rom. katolikusok tanodái közül legelől felemlitendő az ájtatos rendü atyák által kezelt *Gymnasium*. A nevezett szerzetes atyákat Debreczenbe *Bakó* János n.-váradi káptalani nagyprépost telepíté le 1719-dik évben, s azóta a *Gymnasium*beli tanítást kezelik ; a legközelebbi években pedig

¹⁾ l. *Gánocsy* i. m. 407. l.

a hat osztály négy osztályú kis Gymnasiummá alakítottátott át hat tanár alatt; a tanuló ifjúság száma 1851-ben ekként állott: I. osztályban 17, II. 10, III. 10, IV. 5, összesen 42; ebből r. katolikus 41, és gör. egyesült 1.

Reformatusok Collegiuma.¹⁾ A magyarországi reformatusok debreczeni collegiumának — mint iskolának — eredete, a reformatiónak hazánkban, illetőleg Debreczenben, elterjedése idejére vihető vissza. — Történeti adataink közben felemlítünk már: miként Debreczennek 1531-ik év táján földesura enyingi Török Bálint volt; ennek s fiának Török Ferencznek idejében dévai Biró Mátyás, de kivált a Veszprém megyei Pápa városból a közelebb említett földes urral együtt Debreczenbe ájtott Bálint nevű prédikátor működésük által terjedett el Debreczenben a reformatio. Ez utóbbi vala Debreczenben első reformat. prédikátor. Követé ezt 1550-ben Kálmáncsehi Sánta Márton, elődétől abban eltérő, hogy míg ez a reformatio tanát Luther után magyarázá: Kálmáncsehi azt, Zwinglius értelmében terjeszté. — Kálmáncsehi s ennek a debreczeni prédikátorságban közvetlen utódai jelesül Szegedi Lajos, Radási Balázs, Huszár Pál, Szegedi Gergely, Sztáray Mihály voltak e — mint prédikatori hivatásuk mellett egyszersmind professorok is — közvetlen befolyással a debreczeni ref. iskola sorsára? csak gyaníthatni, de — adatok hiányában — nem épen biztossággal állíthatni. Azonban, hogy az 1558-ik évben Debreczenben prédikátoroskodott Melius, másként Horhi Juhász Péter egyszersmind a debreczeni iskolának is mestere vala, ezt mind *Veszprémi*²⁾ mind *Tóth Ferencz*³⁾ bizonyítják, sőt Veszprémi azt is állítja: hogy Melius Péter 1556-dik évig Debreczenben végezte tanulmányait s innen ment egye-

¹⁾ „Iskola, melly a valódi tudományosság műhelye s az elme felvilágosodásának, szív nemesei érzelmeinek terjesztője, — s ekként a társadalomnak jóltevője, — tartozzék bármely hitfelekezethez is az — megérdemli, hogy a közönség által közelebbről ismertessék.“ E szavak igazságától ösztönözötve kértük fel debreczeni tanár t. cz. *Szűcs István* urat: hogy főiskolájá felől *hiteles* adatokat vállalatunkhoz közölni sziveskedjék; a közzéírt törekvő megkeresésünk eredményeül mutatjuk fel a t. tanártól vett adatokat, mellyek által, és pedig *hitelesen* olynak mutathatjuk fel a főiskolát, minőnek az, legalább tudunkkal, eddigelé az olvasó közönség előtt bemutatva nem volt. A közönség érdekében tett közremunkálásaért ám fogadjá a t. tanár ur legszivesebb köszönetünket.

²⁾ I. succincta Medicorum Hungariae et Transylvaniae Biographia. Centuria prima Lypsiae 1774. 105. l.

³⁾ I. Tul a Tiszai ref. superintendentiában élt ref. püspökök élete Győrben 1812. 41. l.

nesen Wittenbergbe, s ott két évi időzése alatt az ottani tanuló magyar ifjaknak senioruk volt. Ha Veszprémnek ez állítása hitelt érdemel, ebből azt lehet következtetni: hogy a Debreczeni reformatus iskolákban már 1556 táján a tudományoknak azon időkköz képest virágzó állapotuk volt, mert különben Melius Pét. nem mehetett volna Debreczenből egyenesen Wittenbergbe, s nem lehetett volna csak hamar az ott tanuló magyar ifjak közt senior.

Veszprémnek ez utóbbi állítását ugyan; — t. i. hogy már az 1556-ik év táján a debreczeni reform. iskola olly virágzó lett volna, mikép abban Melius Péter tanulmányát végezhetné legyen; — Tóth Fer. kétségbe hozza; azonban azt: hogy Melius P. debreczeni prédikátorsága mellett egyszersmind ugyanott „Scholae mester is volt,“ világosan bizonyítja, ezenfelül határozottan mondván, hogy „a reformatio elején a prédikátorok Scholae mesterek is voltak, és hogy magokon segíthessenek, úgy fogadtak pénzen mestereket; de a jó rend felállván az ekleziákban, a prédikátorok a nagyobb embereknek a templomban, a mesterek pedig a gyermekeknek s ifjaknak az iskolákban lettek tanítóikká.“¹⁾ — *Lampe*²⁾ a debreczeni ref. iskola professorainak névsorát előszámlálván, s azt 1704-dik évig lehozván, a legelső *elkülönzött* tanítót 1577-ik évre teszi. És a Lampe által előadott névsort hiányosnak állító *Veszprémi*³⁾ 1760-ig hozván le a debreczeni reform. iskola tanárainak névsorát, szinte 1577-ik évtől, s ugyan csak Lampe által megnevezett Joannes Lascoviuson, kezdi a mondott tanárok névsorát.⁴⁾

¹⁾ l. i. m. 42. l.

²⁾ l. Historia Ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania Ultrajecti 1728. 633. l. — Lampe eme munkája *Ember Pál* debreczeni ref. prédikátor által írottak mondatik.

³⁾ l. i. m. Centuria altera pars prior Viennae 1778. 85, 86. l.

⁴⁾ Tisztelt *Szűcs István*, *Lampe*, *Veszprémi*, *Tóth Ferencz* munkáiból s a debreczeni ref. collegium jegyzőkönyveiből következő névsorát adja a collegium tanárainak, le egész korunkig: Joannes Lascovius 1577. Fabianus Piso Bolliensis 1579. Joan. Taraczk Debreczeni 1588. Steph. Csorba 1588. Georg. Békesi 1590. Emer. Szilvás Újfalvi 1596. Steph. Decsi 1599. Casp. P. Tornai, Petr. Szamos Újfalvi 1602. Steph. Debreczeni 1609. Mich. Eszéki vagy Kriszeki, Steph. Nyilas Melotai 1610. Dan. Kórodi 1618. Mich. Szepesi 1619. Nic. Vári 1620. Mich. Jenei 1624. Mich. Szentpéteri 1626. Franc. Tarcsai 1628. Paul Kis-Marjai, Mathaeus Kecskeméti 1629. Steph. Pastor Thornai 1632. Steph. Megyeri 1634. Steph. Mátyóki, Steph. Szokoljai, Joan. Tölceski, Math. Nógrádi 1648. Paul Csiba-Tejfalvi, Mich. Debreczeni, Georg. Csipkés-Komáromi 1651. Steph. Budaus, Sam. Lippói,

A debreczeni ref. collegium történelmére tartozó figyelmet igénylő kérdés az : *minő terjedelemben? s mi sikerrel taníttatának itten kezdettől mai időkig koronként a tanulmányok?* — A debreczeni ref. iskola, belszervezetének alakját, leginkább a wittenbergi, baseli, s heidelbergi iskoláktól kölcsönzé, melyekben a magyarországi ref. ifjak, saját kiképzésük tekintetéből megfordultanak. S mind az iskolai törvények, mind az azok aláírására vonatkozó szokás (scriptio), mind a seniori hivatal wittenbergi eredetű. — De nem kevesebbet kölcsönze a debreczeni ref. iskola, szerkezetét illetőleg, az angolországi iskolai intézetektől is, melyeket, kivált az oxfordi, már a XVII-ik század elején, kezdettek volt látogatni; s Komáromi Csipkés György¹⁾ tön legtöbbet a debreczeni ref. iskolának az oxfordi Collegium mintája szerinti átalakítására; mi azért is valószínű, mivel az ő ideje körül esik „Collegium“ nevezettel czimezése a debreczeni ref. iskolának, melly az előtt „Schola“ névvel nevezteték. Hogy ez állítás annál inkább bizonyultnak tessenék, lássuk mit Ackerman²⁾ eme szavakkal irt meg munkáiban : „Collegiumoknak (Colleges) Angolországban olly iskolai hagyományos jövedelemmel bíró társaságok neveztetnek, melyeknek tagjai tanítók- és felvigyázóikkal egy előljáró alatt különös épületben kolostori módon együtt laknak; ez épületek négyszögűek, némelyek tudományos gyűjteménnyel s éneklő karral is jeleskednek. A Collegium előljárója

Georg Mártonfalvi 1661. Steph. Dioszegi, Joan. Pellionis Debreczeni, Laur. Ujlaskói 1669. Mart. Tönkö-Szilágyi 1669. Paul Lisnyai 1677. Georg. Vecsei 1692. Joan. Csergő-Kocsi 1694. Steph. Király Debreczeni 1700. Steph. Huszti 1700. Mich. Vári 1701. Ioan. Herczeg Debreczeni 1704. Georg. Kecskeméti 1704. Steph. Szódi, Joan. V. Dállyai 1712. Paul P. Csengeri 1715. Mart. Piskárkosi Szilágyi 1718. Mich. H. Komáromi 1718. Steph. Tönkö-Szilágyi 1723. Joan. Sáska-Tabajdi 1725. Georg. Maróthi 1738. Sam. Piskárkosi Szilágyi 1742. Steph. Paksi Szathmári 1747. Steph. Hatvani 1749. Joan. Varjas Csákvári 1752. Nic. Sinai 1760. — Mílesz József 1786. Ormos András 1787. Szilágyi Gábor 1790. Kocsi Mózes 1832. Ist. 1793. Budai Esaias 1794. Sárnyáry Pál 1795. Lengyel József 1798. Széplaki Pál 1800. Varga István 1804. Ercei Dániel 1805. Magyar Mihály 1808. Tatai Sándor 1812. Madarász Dobrosi János 1813. Péczeli József 1815. Erdélyi József, Arany Ist. 1821. Kerekes Ferencz 1823. Zákány József 1825. Kallós Mózes 1832. Vecsei József 1836. Csécsi Imre 1839. Szücs István 1840. Révész Bálint 1844. Lugossy József 1845. Török József 1848. Buzás Pál 1849. Toth Ferencz, Csányi Dániel, Menyhárt János 1851. Veres László, Toth István, Pataki János 1852.

¹⁾ Ezen komáromi Csipkés Györgynek „Specilegium Anglicanum“ című könyve magyarul első angol nyelvtan, Lugossy József birtokában.

²⁾ I. „Geschichte der Universität Oxford und Cambridge“ — „History of the colleges of Vincestres Eton Cambridge“ — és „Spöker Reise durch England 1816.“

Rektor, Dechant. A hagyomány javaiban némelyek több, mások kisebb mértékben részesülnek, vannak olyanok is (Servitor), kik a többieknek asztalnál szolgálnak s ezért tanítást és élelmet kapnak. Ezen Collegiumok szigorú felügyelet alatt állanak, növendékeiknek naponta templomba kell járniok, s a házon kívül hálgniok nem szabad. Egyébiránt vannak a jótéteményből élő társakon kívül saját költségükön élő társak is, kik azonban csaknem minden iskolai törvényeknek szinte alávetvék. A tanítás főtárgya a classica litteratura sat. sat.“ — Már ha ezek a debreczeni Collegium belszerkezetével egybevettetnek, önként felmerül az eszme: miszerint ezen angolországi Collegiumok szolgáltának előképül a debreczeni collegium korábbi szervezésében. S az 1663-ban négyszögre épült intézet, mellynek előrésze 1802-ben leégvén, helyébe a mostani nagy épület keletkezék, — a tanulóknak bent az iskolai épületben szigor felügyelés alatti lakásuk, s közöttük alumnisták és szolgálat-tevők (szolga-gyermekek) létezése, bizonyosan többre mutat, mint csak történetes hasonlatosságra. Természetes, hogy a helyi viszonyok többnemű sajátságot is kölcsönöztek eme tanintézetnek.

Ez előzmények után a felvett kérdésre: minő terjedelemben s mi sikerrel tanítottak kezdettől mai időkig koronkint a debreczeni Collegiumban az akadémiai tanulmányok? válaszul: hiteles adatul a felsőbb tudományokat hallgató (Gymnasiumot végzett s iskolai törvényeknek szabályszerűleg aláírt) ifjaknak a Collegium könyvtárában lévő 1588-dik évi — mint legrégibb — névsorát magában foglaló jegyzőkönyvre utalhatni. Ennek kezdő szavai ezek: „Catalogus studiosorum illustris scholae Debrecinae, ab Anno 1588 subscribentium: Anno Domini 1588, Rectore Stephano Csorba, Johannes Nogheri Collaborator. — Gregorius Csatári contrascriba — Georgius Komáromi etc. Anno Domini 1589. Caspar Kevi sen., Joan. Tánczos Collaborator, — Nicolaus Göntzi Contrascriba. — Benedictus Károli Cantor sat. sat.“ A „Senior“, „Contrascriba“ s „Cantor“ nevek a közönségnek jó nagy része előtt ismeretesek lévén, de különben is alább előfordulandván, a „Collaborator“ szót illetőleg, ez aligha mást, mint az akadémiai tanárok által taníttatni szokott tudományokban — a tanulói pályát végzett ifjak közül — segédül felvett tanítót jelent. — Egyébiránt e jegyzőkönyvi kivonat nyomán valószí-

nűnek látszik : miként 1580 táján olly iskolának kellett már Debreczenben lennie, mellyben nem csak gymnasialis tanulmányok, de ezeken felül a bibliai nyelvek magyarázata, hit-tan, egyház történelem, Mathesis s philosophia taníttatának. Mi sikerrel? kezeskedik e felől az akkoriban itt működött, — magokat tanárságra külhoni egyetemekben több éven át kiképzett tanároknak egyénisége; Melius ¹⁾ Pétert, másként *Horhi Juhász Péter*nek nevezettet, ha egyéb munkáiról nem is, legalább híreről herbariumának mindenki ismeri. — Lampe Laskai Jánosról, mint jeles orientalistáról, — Szilvás Ujfalviról, mint derék Matematikusról, emlékezik. Dicsérettel szól Milotai Nyilas Istvánról is, noha hogy tanárul s mi féle tudomány ágban jeleskedett légyen? azt sem Lampe, sem Tóth Ferencz nem érintik. De már Kismarjai Pált ismét mint orientalistát említi Lampe. — És hogy a tantárgyak a gymnasialis tanulmányokon felül már ez időtájban, több éven keresztül adtak elő, kitetszik Tóth Ferencznek Keresztszegi Herman Istvánról szőlő értekezéséből, ²⁾ mellyben nyilván olvasható : miként Keresztszegi 1609-ben a togatus deákok (felsőbb tudományok hallgatói) közzé bevétetvén, az iskolai ifjuság seniorává 1612-ben tétetett meg.

Bár milly keresett lehetett is azonban e korban a debreczeni iskola : gyarapodása mind az által csak az 1660-dik év utáni időkben következett. E most említett évben ugyan is a váradi vár — miként már Nagy-Várad leírásából tudjuk — a török által ostrommal bevétetvén, az ottani ifjuságnak maradványa Mártonfalvi György tanár vezérlete alatt Debreczenbe átjövén itt szives fogadtatást s szállást nyert. Ez esemény felől a 301. lapon már előadottakon kívül *Veszprém*inél ³⁾ olvashatni : „Pars juventutis scholasticae, quae in arcis (Várad) defensione contra hostilem turcarum impetum, praesidiariorum vices sustinuisse, gloriosam pro Deo et Patria optetiit mortem; pars vero residua a clade superstes, Georgium Martonfalvium professorem famigeratissimum, in Athenaeum Debreczinense, presso secuta est pede, quae *scholam illam perantiquam* hoc nomine auctam, multo postea reddidit fre-

¹⁾ A „Melius“ név annyit teszen mint *juhász*, ettől a görög szótól: *μῆλον*, juh származván.

²⁾ l. i. m. 103. l.

³⁾ l. i. m. Centuria altera pars prior 57. l.

quentiorem.“ *Tóth* Ferencz¹⁾ szerint pedig ez esemény folytán „annyira nevedett a debreczeni Collegium : hogy midőn az előtt csak 60—70 tógás deákok voltak benne egyszerre; Váradnak megvétele után három annyira is növekedék ottan a tógátus tanuló ifjak száma.“

1666-ik évben a pápai ref. iskola állása s jövője — külső háborgatások miatt — megrendítettén, 1672-ik évben pedig a sáros-pataki testvér-iskola is hason sorsban osztozván annak kis része Gönczre, nagyobb része pedig Gyula Fehérvárra, Apaffy Mihály erdélyi fejedelem pártfogása mellett a Bethlen-féle régi Collegium épületébe huzódván meg : ugy a Dunántúli, mint a felsőbb vármegyei ref. ifjak is a debreczeni ref. iskolában keresének menedéket annál is inkább, mert e korban még a kecskeméti iskolában csak gymnasialis tanulmányok adattak elő; a Szathmáron virágzásban volt reform. iskolát pedig 1703-ban a II. Rákóczy Ferencz katonái szétverék; a részére állani vonakodott ifjúságnak a városon kívüli dombon meghúzódott része a kuruczok által összekonczoltatván, a másik rész pedig Debreczenbe menekülván.

Az ország mind meg annyi vidékeit pusztító viharok közben Debreczen is nem egy izben szenvedett, de mindemellett a kebelében lévő, előbb 13 erdélyi fejedelem, majd az ausztriai ház védő kegyelmében részesülő ref. iskola — sivatag homok puszta közepén álló oáz gyanánt — egy maga volt vidékének háborítlan épségben lévő, s az akkori idők s körülményekhez képest virágzó ref. tanintézete. A hitsorsosainak emlékében élő Csipkés Komáromi Györgynek a debreczeni prédikátorságba átléptével Szilágyi Tönkö Márton lépett a keleti nyelvek s bölcsélet tanszékére, kit leczkéje óráján, a táborával Debreczenen 1681-ben átvonult Apaffy Mihály erdélyi fejedelem egész kíséretével meghallgatván 50 arannyal jutalmazott.²⁾ E 30 éven át hirnvet kivivott tanárnak egykorú tanártársai valának : Mártonfalvi György hit- és mértani — s Lisznyai Pál egyház- s világtörténelmi tanárok.

A XVIII-dik század elején negyedikkal szaporodott a Collegium addigi tan-kara; ugyan is a hittan és egyháztörténet — a bibliai nyelvek s héber régiségek ismét egy tanárra bi-

¹⁾ I. i. m. 132. l.

²⁾ I. *Tóth* Ferencz i. m. 151. l.

zatván; — a harmadik tanár a bölcséleket s görög nyelvet, a negyedik pedig a mértan, történelmet s latin irodalmat tanítá. E negyedik — új — tanszéken Maróthy György, Piskárcosi Szilágyi Márton, Szilágyi Tönkö István s Tabajdi Sáska János tanártársai körében, 1838—1744-ig tűnt fel olly annyira: hogy Csipkés Komáromi György után a debreczeni iskola másod újjá-alakítójának neveztetett,¹⁾ mert azon felül, hogy harmonicus könyve által jobb izlésű énekművészetet hozott be a magyar- s erdélyországi reformatusok közzé, számtana által ez életbe vágó hasznos tudománynak a köznép között is elterjedését hathatósan elősegéllé: a classica literatura felvirágoztatásának is a debreczeni collegiumban főtényezője vala.²⁾ — A nagyhirű Szilágyi Sámuel, fia Piskarkosi Szilágyi Mártonnak, 1742-ben jöve a bölcsélet s hellen irodalom tanszékére, mellyből Maróthy György halálával, a mértan, történelem s latin irodalmi — édes atyja halálával pedig a hittani székbe lépett át. — Az 1749-ik évről vezetett collegiumi jegyzőkönyvben már öt tan-szék emlittetik: Szilágyi Tönkön István természet s népjog — tabajdu Sáska János catechetica, theologia s héber régiségek — Szilágyi Sámuel theologia — szathmári Paksi István történelem, hellen s latin irodalom — Hatvani István orvostudor bölcsélet s mértan tanárai neveztetnek. — A mindjárt következett időben azonban — szinte collegiumi jegyzőkönyvek nyomán — nem több mint 4 tanár működött; mert Szilágyi Tönkö Ist. halálával a természet s népjog tanítása a bölcséleti tanulmányokba olvasztatott, s már 1752-ben e négy tanár: Szilágyi Sámuel a hittanban, szathmári Paksi István a történelem, hellen s latin irodalomban, Hatvani István orvostudor a bölcsélet és mértanban, s csákvári Varjas János a catechetica theológiában s héber régiségi tudományokban működének. Szilágyi Sámuelnek a tanári székéből leléptével szathmári Paksi István a hittani székbe jöven, ennek helyébe Sinai Miklós tölte be a történelmi, hellen és latin irodalmi tanszéket. E négy tanár: szathmári Paksi István, Hatvani István, Varjas János s Sinai Miklós vezérletök alatt virágzásnak a XVIII-ik század 7., 8. és 9-ik tizedeiben, e Colle-

¹⁾ I. Péczely: Pallas Debreczina, Debreczen 1828. 169. l.

²⁾ I. felőle Horányi Eleknek illy czimű munkája „Memoria Hungarorum et Provincialium scriptis editis notorum. Viennae 1776“ 555. lapján.

giumban a tudományok, s megnövekedék az iskolai ifjúság száma annál inkább : mert nyomán azon szerencsétlenségnek mellynek előfutó postái már az 1718-dik évben is jelentkezének, a pápai reform. iskola 1752-ben régi ősfélszékéből Pápáról Tevelyre átvándorolván s ottan 1783-ig meghuzódni kényszerülvén, ez időszak közben a Dunán túli ref. ifjak is a debreczeni Collegiumba sereglének. — Az ekként számra tetemesen növekedett tanuló ifjúság feletti örködés gondjait a nevezett négy tanár egymás között akként osztá meg : hogy Paksi a prédikálási gyakorlatokra, Hatvani az egészség-ügyre, Varjas¹⁾ az ifjúság élelmezésére, Sinai a könyvtárra s az ifjúság tudományos előhaladására, s közösen mindnégyen a Collegium gazdasági dolgaira ügyelének.²⁾ — Idők folytával e négy tanár helyét : Milesz József, Szilágyi Gábor (Sámuelnek fia), Ormos András, Budai Esaiás, — majd Ormosét Kocsi Sebestyén István, Milesz helyét pedig Sárváry Pál foglalák el ; az utóbbi 44 évig vivé a Collegium anyagi ügyeit, míg Budainak az ifjúság szellemi újjá teremtése körül páratlanok érdemei, s páratlan avatott értője lévén a classicusoknak s kedvellője minden komoly tanulmánynak, többnemű iskolai könyvet saját felügyelete alatt kiadva a valódi tudományosság szeretetét az ifjúság között meghonosítá, szigor fenyték tartása által a rendet feltartá s a szorgalmat éleszté. — 1798-ban, az eddig egy tanár kezelte bölcséleti s mértani tanszék elkülönítettvén, Sárvárynak a mér- s természettan maradott ; az önállósított bölcséleti tanszékre pedig Lengyel József,³⁾ majd ennek kilép-tével Ercsei Dániel jövének, s Kocsi Sebestyén változtával Varga István lépett a bibliai nyelvek tanszékére. — 1800-ik évben egy új tanszék : a hazai törvényeké állítaték s erre Széplaky Pál lön alkalmazva. — A hittani székre Szilágyi Gábor halálával Buday Esaiás lépven át a világtörténelmi, hellen s latin irodalmi tanszékre Magyar Mihály, majd Tatai Sándor,

¹⁾ Varjasnak 1766-ban magyar nyelven irt elegiája, már csak azért is nevezetes : mivel annak egész tartalmában e betűnél egyéb magánhangzó elő nem fordul.

²⁾ E négy tanár alakította tanárgyülekezetet, a hozzá latin nyelven intézett folyamodványaiiban a tanuló ifjúság „veneranda Sedes Scholastica Patres optimi“ megszólítással szokta volt illetni.

³⁾ Ercseit Buday Esaiással együtt 1828-ban a b. e. József nagynádor Pestre hívá fel ama 22 tudósból állott bizottmányba, mely magyar Akademiánk alaprajza- s rendszabályainak készítésével foglalkozék.

utóbb Péczely József léptenek fel. Az utóbbi, az irodalmi téren szerzett érdeme mellett, a magyar Akadémia, pesti prot. főiskola s a debreczeni Collegium részére tetemes összegeket hagyományozott. De nem mindezeket csak ismeri a Collegium az ő érdemeinek : a tanuló ifjúságban a szellemi munkásság tüzeit gyulasztván fel ő, ¹⁾ erre vonatkozó fáradozásai tartatnak egyikeit legmaradandóbb érdemeinek. Mert ekkép kiengesztelé a Kazinczy iskoláját Debreczen iránt, azon iskolát, melly még csak előbb is a mondolat írójával egy categoriába sorozá vala a debreczeni nagy grammatica íróit, s ezekkel az egész debreczeni tudományos közönséget. Péczely korának irányát helyes tapintattal fogá fel s czélszerű fáradozásainak eredménye az lön : hogy szerze a magy. akadémia s Kisfaludy társaság előtt becsületet Debreczennek. Meghalt Péczely 1849-ki májusban ; — tehát ép azon időben, midőn *Toldyn*nak a derék Stahly felett mondott szavai szerint az országos események nagy zajában a legkitünőbb egyéniség neve is elhangzott. Így lön : hogy nem sokan kísérek rovatát Péczelynek Czegléd-utczai sírkertben lévő nyughelyére. De azért ha van név a debreczeni collegium pantheonjában örök : ez a Péczelyé ; s a hálás utókori ifju a Collegium könyvtárában Maróthy, Buday, Sárváry, Ercsei arczképek mellé függesztett arczképe mellől Péczelynek a kegyelet adója nélkül visszavonulni nem fog.

A XIX-dik század elején tehát — mondottaink szerint — már hat akadémiai tanszék létezik a debreczeni Collegiumban. E században a tudományok általánosan szembetünőleg gyorsabb haladást s nagyobb terjedelmet nyervén, a debreczeni collegiumi előjáróság is eszközök után nézett, miknek segédelmével egyenlépést tarthasson az intézet a haladó korrall. Ezért nyitattott meg 1823-ban az ásvány- s növénytani tanszék, 1825-ben a nevelés tanszéke, mellyhez a francia s német nyelvek tanítása is kapcsoltatott. ²⁾ — Az 1831-ben létesített, magyar irodalmi tanszékhez az eddig derék ifjak által viselt könyvtárnoki hivatal kapcsoltaték. — Követék ezeket 1844-ben a gyakorlati lelkészettani — 1849-ben az államismei

¹⁾ A „Pallas Debreczina“ és „Némethi Pál versei“ által versenyre hívá fel a magokhoz bizókat, s lelkesítése nyomán a hazai irodalom s költészet mezején működő ifjak dolgozataiból „*Lant*“ keletkezék.

²⁾ Willich tanár halála óta e tanszéket pályavégzett nagyobb deákok látják el.

s államtani — 1852-ben ismét két jogtani szék. Közel kilátásban van még egy hittani s egy képezdei tanszék felállítása is. — Az ásvány-, növény- s vegytani székre a vegy-, mér- s nyelvtani szakban közrebocsátott irodalmi műveiről ismeretes Kerekes, majd ennek Sárváry kiléptével, a mér- s természet-tani székre átmentével, a mint író s tudományos avatottságát tanusított Csécsi alkalmaztaték.

A fentirt akadémiai tanszékeken kívül hajdan „Collaborator“ újabb időben „Praeses“ név alatt a collegiumi minden tudományokat végzett s vizsgálaton keresztül ment ifjakkból évenként 2 egyén állittaték elő kinevezés útján segédoktatókúl; egyik a bibliai nyelvek grammatikájának, — másik a hellen nyelvtan, ó-történetek és elemi mathesis tanítására.

A gymnasialis osztályokban taníttatni szokott tárgyak 1852-dik évig a collegiumi felsőbb tudományokat végzett s vizsgálaton keresztül ment ifjakkból a helybeli Curatoratus s professoratus által választatának évenként, s ezek az akadémiai tanárok egyikének felügyelése s utasításai mellett működének, osztály-rendszert (Classen-System) követve, s „publicus Praeceptor“ nevet viseltek. — 1852-ben azonban a magas kormány tanszervezetéhez képest, szak-rendszerben (Fach-System) 12 állandó tanító választaték.

E gymnasialis osztályokon kívül, ugyancsak a Collegium épületében taníttatnak mind az *elemi*, mind a *műtani* osztályok is. — Ezeknek egy akadémiai tanár felügyelete alatt álló tanítói még most is a helybeli Curatoratus felügyelete mellett a főiskolai tanár-kar által, felsőbb tudományokat végzett vizsgálaton keresztül ment collegiumi ifjak közöl, neveztetnek évenként.

A debreczeni ref. Collegium ugy szellemi, mint fegyelmi és anyagi ügyeinek közelebbi közvetlen *főigazgatása*, Ö cs. kir. Apostoli Felsége magas kormányának főfelügyelete mellett, a *tiszántúli helvét hitvallású egyházkerületi gyűlést* illeti. — Ez szabja ki koronkint a kor igényeihez képest a tanitmányi rendet, meghallgatván ez iránt a collegiumi tanárok véleményét is. A tanitmányi rend beltartalmát illetőleg eddigelő az egyház kerületi gyűlés, a kebeléből e végre kinevezett, folytonosan működő „literaria deputatio“ javaslatához képest intézkedett vala. Állott e választmány a superintendens, vagy ennek akadályozása esetében valamely esperes, elnöktele alatt szak-

értő tudós férfiakból, kik között a tanárok is mind kinevezve voltak.

A *collegiumi tanárok választási* joga is a kormány helybenhagyása mellett, — mert az elválasztott tanárok utólagosan, s pro statu notitiae mindenkor felterjesztettek — az egyházkerület s debreczeni ref. egyház közösen gyakorlott jogai közzé tartozik. — S illy — a közvélemény szavát mindig figyelembe vevő testületnek lévén joga a tanár választás, és ez, rendesen olly egyénekre esvén, kik már tanítói képességüknek korábbi időkben adák jelét, idő folytán pedig magokat külhoni egyetemekben is képezék; természetes eredményül tűnik fel: hogy az elválasztott tanárok legtöbbsnyire gyakorlati irányban kellő sikerrel teljesítik hivatásukat.

Ref. hitfelekezetüeké lévén a debreczeni collegium, förendeltetése: hogy a magyarországi s közelebbről a tiszántúli ref. ecclesiáknak prédikátorokat s iskolatanítókat adjon. Innen az iskolai alapítványoknak nagy része is e célból van összeadva, s nagyon megfogható: hogy a Collegiumban a tudományok is nagy részben *theologiai* szempontból taníttatnak s eleitől fogva taníttatának. S minthogy a theologiai tudományok részint alkrészei, részint segédei: a bölcsélet, történelem, nyelv-, mér- s természettan, ez okból e tudományok alapos taníttatására fordíttatik a főfigyelem; jól tudván a collegiumi igazgatóság azt: mikép csak alapos ismeretekkel bíró papok s tanítók teljesíthetik rendeltetésük nagy célját: a helyes ismeretek terjesztését, szív nemesítését, vallásosság ébresztését, szóval a népnevelést. Azonban ez iskolában mindig főgond vala a humanisticai ismeretek terjesztésére is, mi kiválólag a *classica litteraturának tanításával* céloztatott eléretni. Minek helyes voltáról mindenki meg van győződve, ki a mult kor lelkületét felfogta és ezen két literaturában rejlő kincseket szakértőleg ismeri. — Csalatkoznék azonban, ki azt vélné: mintha a debreczeni Collegiumban a classica litteraturának ápolása, a hazai nyelv kellő pártolásának rovására történt volna. Sőt inkább a debreczeni collegiumi tanároknak egyik érdemök mindig az vala, hogy ők a hazai nyelvet, még akkor is, midőn megszűnt az sok más iskolákban előadási nyelvi lenni, ápolták és terjesztették.

A lelkészi pályára készülő ifjaknak elméleti tanokbani képzésükön kívül, fontos szerepet visz azoknak gyakorlatilag

is kiképzésük. E célból vasárnapokon délelőtt a Collegium imadájában (Oratorium) s ha kívántatik, a városi egyházakban is olykor olykor; — a délutáni órákban pedig mindig a városi három ref. templomban,¹⁾ a hittanárok felügyelése alatt kidolgozott munkáikat előszónokolják. Sátoros ünnepek alkalmával pedig azon vidéki egyházakban, melyek a tanuló ifjaknak illetően szolgálatával élni kívántak, a prédikátorok segítségére, prédikálási szolgálatok teljesítésére kiküldettek.

A *tanárok kiképzését* illetőleg; az e pályára szándékozók elméletileg a neveléstani professortól nyernek oktatást; gyakorlatilag pedig a helybeli és vidéki apróbb növendékek magán tanítása közben szereztének jártasságot. Iskolai pályájuk bevégeztével némelyek itt benn, a közép és altanodai osztályokban nyertek, és nyernek egy részben máig is — rendszerint egy évi köztanítói állomást, a többiek vidéki iskolákba 2 vagy 3 évre mentek ki tanítókul. — E rendszer azonfelül, hogy a szegény sorsú, jó viseletű, szorgalmas ifjaknak segély-forrást nyitott megszerezhetni a további választott pályához szükségeseket: a vidéki egyházakban lévő iskoláknak nem ugyan hosszas tapasztalással dicsekedhető, de a tapasztalás hiányát élnkséggel pótoló ügyes tanítókat adott; s legbiztosb eszköz volt: hogy a debreczeni anyaiskola vidékének iskoláival szoros kapcsolatban legyen; egyszersmind legczélszerűbb mód arra: hogy a központi iskolában a tanrendszert illetőleg koronkint történt hasznos változások a vidéki iskolákba is átültethessenek.

Jóllehet pedig az előadottak szerint a debreczeni ref. Collegiumban a tanítási fő irány theologiai volt, mind a mellett még is a magyarországi reformatusok eme egyeteme nem csupán egyházi s iskolai tanítókból áll; de áll a polgári különböző rendű s rangú, kisebb s nagyobb képzettségű közönségből is, mellynek köréből keletkezének a Collegium anyagi jóltevői s pártfogói. Nehogy tehát a világi pályára menendők ez iskolában kiképzésüknek tért nem találva, máshova vonulni

¹⁾ II. József császár eltörölván a collegiumi deákoknak legatióba járhatását, hogy az e miatt prédikálásbani gyakorlathány némileg pótolassék 1785-ki június 27-kén Piskolton tartott egyházkerületi gyűlésen Szilágyi Sámuel superintendensége alatt végeztetett: hogy a debreczeni deákok közül 24 elsőbb theologusok megvizsgáltassanak, és a Debreczenben leendő prédikálásra — hol a szolgálatot 4 prédikátor nem győzte, — de magok gyakorlására is, kibocsátassanak, mi meg is történt.

kényszerüljenek, s ekként azon gyöngéd hála helyett, mely iskolához, mint szellemi anyához minden becsületes tanítványt csatol, a Collegium iránt közönösséget tanusítsanak: a collegiumi előjáróság saját jólértett érdekében, úgy intézte, de különösen az újabb időkben úgy intézi koronként tanrendszerét: hogy a világi pályára menendők igényei is a lehetőségig kellő figyelembe vétessenek. Ezért taníttatá már régóta a műtani tudományokat. Mert bár a humanisticumokra mindenkor fő gond fordították is: mind az által a collegiumi előjáróság jóval előbb már, mint a — Basedow és Campe ideje óta — a humanismus és realismus között sokáig változó szerencsével vívott harcz kiüttött volna; bölcsen átlátta volt, hogy a realtudományoknak is kellő tér engedendő, ha az iskola rendeltetésének valódi célját megközelíteni akarja. Ezért taníttattak már a jelen század kezdete óta mind a jogi, mind az államtani tudományok a hely s viszonyokhoz képest kellő terjedelemben. És pedig a tudomány nem más lévén, mint minden a mi tudnivaló, s a tudományok csodaszépségű lánczolatban egészítvén ki egymást kölcsönösen; e Collegiumban a tudnivaló tanulmányokbani válogatás soha sem bizaték jelenkorig a még éretlenkorú ifjak fitymálására, — hanem az összes előadandó tudományok olly összevágólag adatának elő, hogy ez iskolából világba kilépő tanítványok gyakorlati értelmiség tekintéből a versenyt a többi hazai iskolák növendékeivel bizvást kiállhatták.¹⁾

Mint minden iskolánál, úgy a debreczeni Collegiumnak is mérlegezése közben főtekintetet igényelnek a *fegyelmi rendszabályok*, vagy is ama rendeletek, mik szorgalom élesztésére, rendfenntartására, törvényszerinti, erkölcsi s illendő viselet

¹⁾ Ez állítása bizonyításául a t. Szücs István — nem akarván szólanı élőkról, nehogy azoknak hızelgőleg tömjénezni láttassék, az elhunyt jelesek közıl említ fel némellyeket. Így az *egyházi pályán*: Szilágyi Sámuel, Szathmári Paksı István, Hunyadi Ferencz, Benedek Mihály, Báthory Gábor, Buday Esaiás, Tóth Ferencz, Superintendensek, Tormásy János, Péczely József, (a révkomáromi prédikátor) Diószegi Sámuel, Földváry József, Lengyel József, Kalmár József sat. — Az *orvosi pályán*: Hatvani, Veszprémi, Cseh, Szombathi, Szentgyörgyi. — A *törvényi pályán*: Domokosok, Rhédeiek, Pécsiek, Sárai, Szabó, Tóth, Pápai, Horváth, Szathmáry, Kövy. — A *technikai s plastikai téren*: Maróthy, Sátor, Csernák, Kerekes, Eöri, Erős, Karacs. — A *bölcséleti szakban*: Hatvani, Márton István, Sárváry, Ercei. — A *történelmi s nyelvtani szakban*: Buday, Péczely, Márton József, Kerekes. — A *természettudományi téren*: Földy, Diószegi, Szentgyörgyi, Fazekas, Csécsi. — A *szipirodalmi téren*: Némethi Pál, Kovács József, Szent-Jóbi Szabó, Horváth Ádám, Csokonai, Kőlcsey, Lengyel József, Lakatos, Péczely sat.

sikeresítésére s jó szellem meghonosítására czéloznak. Az iskolai fenyték minősége igen sokban feltételeztetik a kortól, mellyben él, s a körülményektől, mellyek közzé helyezve van az iskola. De nagy befolyással van azokra a tanároknak is, mint közelebbi örállóknak, egyéniségük. A tanító figyelmeztetése, gyermekiesen barátságos szive, komolysággal párosult nyájassága, szorgalomban, rend-, erkölcsiség-, kül szeméremben mutatott példaadása jól szervezett iskoláknál több esetekben nélkülözhetökké teszik a szigorabb fenytési eszközöket. Mind e mellett is azonban, mint egyéb társulat, ugy iskola sem lehet fegyelmi törvények nélkül. Ily *feegyelmi szabályok* tehát a debreczeni ref. anyaiskolában is vannak.

Történeti oldalról tekintve : legrégibb törvényei, az 1574. évben Wittembergből hozott iskolai törvények mintájára, helys körülményekhez módosítva készültenek, s ezeknek irtak aztán alá azon nagyobb tanuló ifjak, kikiről az 1588-ki jegyzőkönyvi kivonat nyomán fentebb a 407. lapon volt emlékezet. E régi törvények egész 1657-ig maradtak hatályban; ekkor megválasztásukra alkalmat szolgáltatott egy esemény, melyet *Tóth Ferencz* ¹⁾ így ír le : „1657. január 30-kán némelly süpredélyei az ifjuságnak, éjszaka a város örzőire midön rábukkantak, és azoktól visszaverettek volna : az iskolában levő diákság ezeknek hiraadására kirentott, és a várbelieket fegyveresen is kergették. E miatt felindulván a nép, a diákságot visszaverte az iskolába, kik mindnyájan azután — mint Barta Boldizsár írja — törvényes úton azon cselekedeteikért a schoolából végkép kiüzettek. És hogy többé illyes dolog ne történjék, superintendens Tornai P. István a többi prédikátorokkal, az iskola rectorával, a város birái, és senator deputatusokkal az iskolai ifjuság számára szoros törvényeket készítettek, mellyek 1657. jun. 5-én vitettek be és olvastattak el az iskolában. De ezen törvények csak esztendeig voltak folyamatba, mert a deákságnak nagy része az új törvényeket is, de azt is okolván, hogy azon törvényeket nekik nem a generalis zsinat és fejedelem, hanem Debreczen irta eléjük, az iskolát elhagyta. E dolog csak ugy hozatott helyre, hogy az 1657. évbeli generalis zsinatban Tornai P. István superintendens, Nógrádi Mátyás és komáromi Csipkés György debreczeni prédikátorok

¹⁾ l. i. m. 134. l.

meghatalmaztattak, hogy a wittenbergi akademiának 1571-ben elhozott s a pataki és debreczeni iskola régiebb törvényiből az 1657-ik évben Debreczenben tartott zsinatnak végzéséhez képest késziténék is egy törvénykönyvet, mellyet azok a fejedelmekkel közölván, az 1658-ki június 7-kén az iskolában az új törvények felolvastattak s a diákság azoknak nevét aláírta.“ — Hatályba voltak e törvények 1704-ig. A megváltoztatásukat eredményező körülmények felől ugyan csak *Tóth* Ferencz¹⁾ illeténkép értesít: „Az 1704-ik évben superintendens Kocsi Csörgő János megegyezéséből töröltettek el a debreczeni Collegiumnak 1658-ban hozott törvényei, mellyeken az időhöz képest változtatást kelletvén tenni, a debreczeni tanács Csörgő Jánost, mint superintendenst, a Collegium professorait, s a debreczeni prédikátorokat a maga tanács gyűlésébe meghívta, és Dobozi István akkori bíró előlülése alatt a törvények megkészültek, s 1704-ben ki is nyomattak s folyamatba vétettek. Ezt, a subordinatiohoz szokni nem akaró némelly diákok nem szenvedhetvén, lármát csináltak, és 105-en az iskolát odahagyták, de a kik közül némellyek úgy küldettek, mig mind ezek másoknak közbenjárásokra könyörületességből 1704-ki auguszt. 24-én visszavétettek. Ezen 1704-ki iskolai törvények divatoztak 1792-ik év apr. 28-ig, a midőn a tiszántúli egyházkerület új törvényeket hozott, mellyek 1796-ki január. 20-án ugyanazon egyház-kerületi gyűlés által némelly pontokban változást szenvedtenek.“ — Újabb időkben az 1821. s 1835-ik évben, majd 1845-ben, végre legújabbban 1849-dik évben módosítva adatának ki az iskolai törvények.

Már ezen fegyelmi szabályokat illetőleg azok vagy *átallánosak* vagy *különösek*; amazok az akadémiai tudományokat hallgató minden ifjak egyiránt, — emezek pedig közelebbről csak az ugynevezett beöltözötteket (vagyis egyenruhában járni kötelezetteket, kik t. i. a főiskola anyagi jótéteményeiben kivántak részesülni) illeték.

Maga az *iskolai fegyelem feletti örködés* noha általánosságban az összes collegiumi tanárkar által kezeltetik is, de közelebbről a collegiumi tanárok közül évenként sorban következő ugynevezett rector-professor gondja volt, kinek is e tekintetből a collegiumi senior, contrascriba, és az ugynevezett hittel

¹⁾ l. i. m. 155. l.

kötelezettek (jurati) voltak alárendeltjei. — Valamennyi tanulóra felvigyázók ez ugynevezett hittel kötelezettek, kiket a tanári gyűlés a már főleg kötelezett — leczkéket hallgatott ifjak közül, szabályszerű vizsgálat tétele után — vigyázattal erkölcsükre s tudományos képzettségükre figyelmeztetve — nevezte ki. Ezek száma rendszeren 12 volt; s kötelességeik következők: a) meglátogatni a főiskolai épületben bent és a városban kívül szállásoló tanulókat, s ha körülöttök rend s törvény ellenest tapasztaltak volna, idéztetni; b) a tantermekre felügyelni, s ott és a főiskola épületében eshető minden rendtelenségért ők valának felelősek; c) az ájtatosságra menő ifjuság felett örködni, s d) prédikálásra kirendeltetvén ezt teljesíteni. — Mind a hittel kötelezetteknek, mind az egész tanuló ifjúságnak legközelebbi felsőbb felvigyázói a Collegium két tisztviselője: a *Contrascriba* és *Senior*. Ezeket a tanári gyűlés a hittel kötelezettek közül nem szükségkép s sorozat szerint, hanem érdemre tekintve elébb fél-, most évenként nevezi ki, melly alkalommal mindenik egy *latin* nyelven szerkesztett munkát tartozik felolvasni. Ezek közül a) a *főiskolai rendőr* (*Contrascriba*) a hittel kötelezettek közt a szolgálatot részint állandóul, részint pedig hetenkint felváltólag osztja fel, s felölök minden héten az igazgatói tanárnak jelentést tenni, a főiskola ajtai, kulcsaira, bel csendre, fegy zárhelyre felügyelni, éjjelenként legalább egyszer minden lakszobát megnézni, a betegek felügyelni, azokat a főiskolai lakszobákból, kunyhókból a tanuló kórházába, vagy a városba szállíttatni, az előforduló vétségi ügyekben nyomozásokat tétetni, s a kimondott ítéletek végrehajtását eszközölni köteleztetnek; b) az *iskola nagy* (*Senior*) tiszte a bent lakni kívánókat szobákba rendelni, a templom s halotti szolgálatokról gondoskodni, a tanulóktól a főiskola pénztárát illető minden tartozásokat idején bevenni, a pénztárba beadni, mindezekről, ugyszinte minden beveendő pénzről pontos számadásokat készíteni.

A *törvények végrehajtását* illetőleg, hetenkint — a szünet idejét kivéve — meghívta a collegiumi rendőr a hittel kötelezetteket összehírára, hol az iskola nagy elnöklete alatt mindenki közzülök egész héti észrevételeit előterjeszté, s kik a tanuló ifjak közül olly vétséget követtek el, melyek törvényszék elé idéztetést vontak magok után, mind azokat megidéztetés végett bejelenté. Az idézendők neveit

jegyzőkönyvbe a Senior vitte, abban minden ügyet s illetőleg vétséget is nyilván kitévén. Az idézetek névsora határozott helyen s időben felolvastatott.

Hogy a tanulók ügyében méltányosság s törvényesség annál inkább biztosítva legyen és minden gyanú s vád elkerültesse, *két* különböző *iskolai törvényszék* vala rendelve, melyek közül az alsóbbnak ítéletei a felsőbb elé, a mindjárt előadandó módon s határok között feljebb vitettek. — Az első vagy *altörvényszék* álla a hittel kötelezettek közül, kik közül a 2 rendszerinti tisztviselővel — a Senior s Contrascribával — együtt legalább kilencznek kelle jelen lenni, hogy a törvényszék teljes számu legyen; mind azok, kik valamelly ügyben egy vagy más módon érdekeltetnek, kimaradni köteleztetvén. Elnöke az igazgató tanár, de a ki ott nem bíró, hanem igazgató. Ő teszi fel a kérdést, ő fejt ki a figyelemre felmerülő körülményeket, szükség esetében rendre igazít, szavaztat, a szavazatok többsége szerint kimondja az íteletet, elrendeli a feljebb nem vitt ítéletek végrehajtását, s hol a törvény megdorgálást határoz, ezt a törvényszék színe előtt teljesíti. Előterjesztője e törvényszéknek a Senior, s egyszersmind jegyzője is. — A második, vagyis *felsőbb törvényszék* áll a tanárokból, kik, az érdekettek kimaradásával, az elnök tanárral együtt legalább is öten jelenlenni tartoznak, hogy az ítélet érvényt nyerjen. — Minden olly esetben, midőn iskolából leendő kitasítás vagy kitiltás forog fenn, a helybeli gondnok viselvén az elnökséget, az előterjesztői s jegyzői tisztet itt is a Senior — de a ki itt már szavazattal nem bír — teljesíti. E felsőbb törvényszék ítéletétől feljebbvitelnek helye nincsen.

A fegyelmi törvények közül, mellyek az ugynevezett jótéményesek irányában állanak fenn, a *ruha-törvény* (lex vestiaria) jön felemlitendő, a mennyiben t. i. ugy hivatalos eljárásaikban, s templomi szolgálatok mint egyéb közhelyeni megjelenések alkalmával egyenruhában megjelenni köteleztetének. Eredete ennek következő: I. Rákóczy György s Bethlen Gábor 1624-ben a felsőbb tudományokat hallgató collegiumi ifjúságot a következő egyenruha viselésére kötelezék: bokáig érő kapocsos dolmány, ezen felül zöld toga, sárga zsinóros olly kihányással, hogy midőn a deák togáját összefogta, azon egy sas-forma látszott; — a fön nyestes sinkó (magyar hosszú süveg) felül kinyíló zöld foszlánnyal; — József császár-

nak 1773-ban Debreczenben létele után 1774-ki május 6-án a 150 évig viselt egyenruha akként változtatott meg : hogy a kapcsos dolmány meghagyatván, a zöld toga feketére festetni, vagy újból fekete posztóból palástmódra készíttetni, s a sinko helyett háromszögletes kalap viselése rendeltetett; — 1775-ki november 3-kán a fekete palást helyett rókás ujjas mente hozatott be akként : hogy télen a mente a kapcsos hosszú dolmány felébe alkalmaztatott; nyáron pedig a régi kaputos dolmány viseltetett, és felül essőben köpönyeg, egyébkor pedig maga a kaputos dolmány. A hosszú rókás mente palástul is viseltethetett, avagy csupán ezen formájú mente köpöny nélkül. — 1776-ki apr. 17-én a régi zöld toga formájára fekete toga, s a sinko helyett kalap viselés rendeltetett. — 1803-ban a költséges rókás hosszú mente, kapcsos hosszú dolmány s fekete toga eltöröltetvén, gombos fekete magyar papi dolmány rendeltetett, mind télre, mind nyárra. — 1845-ben a papi dolmány viselés megszüntetettvén, térdig érő fekete (Zrinyi) dolmány, sötétszínű nadrág, mellény, nyakkendő, fekete kalap s sötét színű köpeny lőn a hivatalos eljárásokbani egyenruhául; egyébkorra más tisztos öltözet viselése is megengedve lévén.¹⁾

A debreczeni ref. collegium beléletéről s sajátos szerkezetéről már eddigelé elmondottakat a figyelemmel olvasó alig fogja megérteni, ha csak a *Collegium belszerkesztét s beléletének történetét* is legalább töredékekben meg nem ismerendi.

Alapítványok s kegyes alamizsnák erején szülemlék ez iskola, melynek létesítésére régibb időkben nagyok és tehetősek,

¹⁾ Az egyenruhát illetőleg némelyeknél felmerült ama nézet ellenében : mint-ha annak viselése egy neme volna a fonák neveltetésnek, szerintők ott, hol a lelket akarjuk művelni, zsarnoki egyformaságot használni nem lehetvén; — tudós Szűcs István joggal jegyzé meg : miként a debreczeni collegiumbeli ifjuságnak azon része, mely jobbára alamizsna- s jöltevők adakozásából táplálkozik, arra, hogy a jótétesek sorába irattassék be, nem kényszerítették, s így ha nem jótéttes, nincsen köteve egyenruhához. A jótéttes ifjak pedig szűkölködő sorsuk tekintetéből is egyszerű öltözködésre hivatván, mi egyenruha viselése által czélszerűen történik. Egyszerű s szokott egyenruhájában a tanuló bármely fényes méltóság s rangban álló jöltevői előtt biztosan megjelenhetik, sőt épen olly ruhájában ismertetik el tanulóul; — s e viselés által megóvatik egyszersmind a koronkint változó divat utáni kapkodástól, míg más felől már iskolai pályája közben is többen mű templomi szolgálatokat teljesítvén, épen a jótéteseknek érdekéből történik, hogy tarka ruhában a vallásos népnél támadható botrány távolítása végett — cathedraba nem bocsátatnak.

kicsinyek és szegények adák össze filléreiket. — Folytonos érdeme van e részben kivált a debreczeni ref. gyülekezetnek, mellynek kebelében növekedvén az iskola, vele sok jó s rossz napokat együtt élt, szenvedett. És valahányszor örvendeznie oka volt a debreczeni eklésiának, mint anya Sionnak, ugyanakkor öröm-éneket zenge Sion leánya is : az iskola ; s valahányszor zsákba öltözve kesergett az anya Sion : a debreczeni ref. eklisia, ugyanakkor könyhullatással evé kenyerét Sion leánya is : az iskola.¹⁾ Tóth Ferencz munkájában olvassuk : „miként a Váradról kiköltözött deákok ez iskolába befogadtattak, kiknek, mivel már az eddigi fundatiók elegendők nem voltak, Debreczen város, ez a kegyes város, melly iránt már hány száz ezreknek kell hálásoknak lenniök, bár a legnagyobb szükségben elepedve küzdött maga is, házanként is főzni kész volt.“ S valóban a collegiumi ifjakkak jó részbeni élelmezésük kezdettől óta csak nem az újabb időkig, a debreczeni reform. gyülekezetbeli hívek szívességéből történt. — Mint mondánk : a collegiumi épületbe jártak fel a városbeli valamennyi fi gyermekek osztályonként. Az osztályok egy egy pályavégzett deák ifjú mint köztanító által naponta délelőtt s után két két órát nyertek. Az köztanításnak vége lévén a collegiumi cursusban lévő deák ifjakhoz menének a növendékek, (rendesen nem többen, mint 12-en) magány oktatást nyerendők azon szobákban, hol a deákok lakozának. A növendékek mellyik deák általi oktatásának elrendelése, ugy a magány tanítók felletti örködés is a tanárok tiszte volt. A tanár-kar az ifju készsége- s viseletéhez képest osztá el a növendékekét, s a tandíjt a növendékek szüleinek vagyoni állapota határozá el. Egyik készpénzfizető (*numista*), másik ételfőző (*cibista*), harmadik kenyéradó (*panista*), negyedik mosást teljesítő (*lотор*) volt, s csak a nagyon szegény gyermekek tanitattak ingyen (*gratista*). — Ezen intézkedésnek haszna szellemileg az volt : hogy a deák ifju az elméleti tudomány mellett gyakorlatilag előbb szerzé meg a tanitási képességet, mintsem köztanítónak lehett. Anyagi oldalát tekintve a legszegényebb deák ifjú is biztosítva lón tanulói pályája közben megélhetése felől, az illy magány tanítók *privatus Praeceptor* vagy csak *Doctor* nevet viseltek, azon megjegyzéssel, hogy a publicus Praeceptor soha nem mondatott *Doctornak*.

¹⁾ I. i. m. 131. 1.

Ezen rendszerből fejlék ki a collegiumi *convictus*, melynek folytán az egy szobában lakó deák ifjak részint alapítványok nyomán, a Collegium által tartott főző-nő (*coqua*) és sütő-nő (*pistrix*) részökre, a collegiumi tanuló ifjak közül a professoratus által kinevezett dispensator felügyelése alatt, főzván és sütvén, egy asztalnál 7—8-an együtt étkezhetének. Tartott ez 1842-ig. És e hármassal intézkedés: az *egyenruha*, a *privatá institutio*, és a *convictus* élet-gyökerei voltak a collegiumi ifjuság nagy része tanulmányának. A Convictus megszüntetése óta, az innen eredett sokszoros hiányokat érező collegiumi előjáróság, a mai körülményekhez alkalmazottan, *tápitüntetést* szándékozik életbe hozni.

A collegiumi felsőbb tanuló ifjaknak, kik t. i. a gymnasiumi osztályokat már bevégezték, megélhetését eddig biztosították : a) *a Collegium épületébeni bennlakhatás*. Minden tanuló ifjú, ha ez iránt magát a professoratusnál bejelentette, élvezheté e jótéteményt. Egy egy szobában 6—7 lakott együtt. A szobákba rendelés a Senior teendője volt. A bentlakók ingyen szálláson felül, télen át szobánként 1 öl fát is nyertek ; b) *temetési szolgálatérti fizetés*, kik a temetéseknél éneklési szolgálatot tettek, énekszós halottért 16, prédikációs halottért 18 krt nyertek ; — c) *a magántanítóságnak fizetés melletti jótékonyága* ; — d) *össztöndíjak* ; t. i. némelly kegyeletes egyházak s jöltévők által szegény sorsú jó igyekezetű ifjak részére hagyományozott alapítványoknak évi kamatját, 8—20 pft évi részletben kiadandót, nyertek az érdeemesbek. Illy össztöndíj van jelenleg mintegy 50 ifjú részére ; — e) *ünnepre járás*, miről már fentebb szóllottunk ; — f) *őszi szünetek alatt segélykérés* (*supplicatio*). Ez abban állott : hogy a felsőbb tanuló ifjak a Magyarország helv. vallású egyházakba, s egyes jöltévőkhöz, úgy az iskola mint saját maguk részére felsőbb engedelemmel kiküldetének ; — g) *vidéki egyházakba tanítóul* (*praeceptor*, *rector*) és vidéki egyes tehetősbbek gyermekei mellé magán tanítókul (*instructor*) kinevezés ; — h) *bent a Collegiumban némellyeknek köztanítókul* (*praeceptor publicus*) eddig a gymnasiumi, most már csak az elemi s polgári iskolákban fizetés mellett *évenkénti kinevezése*, s másoknak *Contra scriba*-s *Seniorul elválasztatása*. Ez utóbbiaknak egyedül a tanfolyamot teljesen végzett s hittel kötelezett ifjak legérdemesbjei választattak el. Seniorrá rendesen csak az, ki elébb contra-

scribai tisztet viselt; — i) az iskolai pályát végzett s külföldi akademiákat látogatott ifjaknak oda kint élélhetésüket biztosította volt az ugynevezett *szabad asztal* (Frei-Tisch). Több egyetemekben, például Basel-, Utrecht-, Göttingában sat. a Debreczenből oda ment tanuló ifjaknak étel s meghatározott pénz is volt biztosítva. De ez alapítványokat a napoleoni francia háborúk elenyésztettek.

A gymnasiumi növendékek ugyan élélhetés tekintetben az akadémiai tanulók anyagi kedvezményeiben nem részesülnek; egyébiránt tőlök a beöltözöttek által teljesített szokott szolgálatok (apparitor, cantor, janitor, machinista, concionator, catecheta, scriba, vigil) nem is követeltettek; azonban a gymnasiumi szegényebb sorsú tanulók a Collegiumban is bent lakhattak, s apróbb szolgálataikért a nagyobb deákoktól élelmet s ruházatot nyerének, az ilyenek szolgálgyermeknek nevezettek, s reájuk a professoratus által kinevezett, pályavégzett deák ifju (inspector famulorum) ügyelt fel.

A collegiumi felsőbb tanhallgatók bevételestükkor 2 pftot évenként tanítási díjjul, a bevettek — ha nem valának jótételesek — 4 pftot, a beöltözöttek 1—2 pftot fizettek a Collegium pénztárába; — iskolai bizonyítványaik kivételekor az iskola pecsétért 2 pft fizettetett.

Iskolai pecsétről lévén szó; ezen egy kétfelé nyitott könyv, mellyben e héber szavak : יהוה (Jehva) olvashatók; e könyv felett egy kéz, író tollal működő, láttatik; a pecsét köriratául eme szavak : „*Orando et laborando*“ olvashatók.

A collegiumi növendékek száma :

év :	hittani	jogtani	bölcséleti	gymnasiumi	összesen :
183 ⁵ / ₆ .	160,	157,	240,	452,	1009,
184 ² / ₃ .	102,	168,	316,	392,	978,
184 ⁷ / ₈ .	88,	125,	189,	305,	707,
185 ⁰ / ₁ .	50,	63,	181,	242,	536.
Összesen :	400,	513,	926,	1391,	3230.

1806-ban a debreczeni Collegiumbeli tanulók száma 2195 volt,¹⁾ — épen annyi, mint sz. kir. Trenchén városának ugyan azon évbeni összes népessége.

¹⁾ A felsőbb tanuló ifjaknak nem több, mint középszámítással, csak fele végzi itten a gymnasiumi tanulmányokat. Többen jönnek ide gymnasiumi tanulmányok végeztével a n.-kőrösi és marmaros-szigethi lyceumokból, győnki s csurgói gymna-

A kecskeméti ref. iskola újabb időben collegiumi fokra emelkedvén, a Duna-melléki ref. ifjak is ide, mint közelebbre, vonulnak, s innen a debreczeni ifjak számának csökkenté, mihez a Convictus- s privatának megszűnte is járult. S hogy a forradalom utáni időkben valamint országszerte mindenütt, úgy a debreczeni Collegiumban is a tanulók száma aránylag sokkal kevesebb; bizonyítást feleslegez.

Szóljunk a debreczeni anyaiskolának *régi szokásokon alapult többenmű sajátosságairól* is. Ezek egyike a) a Collegiumbeli önként vállalkozó ifjakból koronként folytonosan alakulni szokott *ének-lő kar* (chorus); tagjai *kántoroknak* neveztetnek; e társulat ünnepélyes alkalmakkor művészi zengeményivel kellemes élvezetet nyújt. Tökölly Sabbás cs. kir. tanácsos történetesen Debreczenen át utazván meglátogató a helybeli reform. Collegiumot, s meghallgatá annak már akkor is jeles énekkarát, melly a tudomány s szépművészet pártolására fogékony keblű utazó tetszését annyira megnyeré, mikép távoztával is kedvesen emlékezék meg a debreczeni reform. Collegiumról és noha maga g. n. e. vallású volt, de bölesen felfogva, hogy tudomány s művészet nincs hitfelekezethez kötve, végrendeletében 1000 pftot hagyományozott a collegiumi ének-karnak, melly összeg évi kamatjának egy része (20 pft) az éneklő kar jelesb három tagjai között, mint sikeres szorgalmuk jutalma, koronként kiosztassék. Rendelék egyszersmind, hogy ez ünnepély évenként megtartassék; az idén január hó 26-án tartatott; — b) a *tűzoltó társulat*, tagjai *machinistáknak* neveztetnek, s tűzvész idején hasznos szolgálatokat tesznek a városi polgároknak.

Következik a *Collegium épületeiről* is szólni. A tulajdonképi collegiumi épület áll egy ó és egy újabb épületből; az ó épület egyemeletes, hajdan négyszögre építve, homlokzatával délnek, közepén nagy bejáró kapu, felette kis torony, az órát jelentő két csöngetyűvel. Az 1802-diki tűzvészkor ez épület homlokzata s egész eleje leégvén, az ó épületnek ma is meglévő 3 oldala maradt meg, mellyben elébb 45 most már

siumokból; — a szegényebb sorsu ifjak pedig eddigelé gymnasiumi tanulmányaikat végzendők olly vidéki iskolákba húzódtak, hol az ekleziák számukra házanként főzetvén, őket élelemmel s lakással biztosíták. Illy iskolák (mellyek a debreczeni collegium irányában *partikuláknak* neveztettek) voltak eddigelé: H. M. Vásárhelyen, Szathmáron, M. Turon, Kis-Uj-Szálláson, Karczagon, Szoboszlón, Bősörményben, Nánáson, Diószegen, N.-Kállóban, Békiesen, N.-Károlyban, Szalontán.

csak 25 lakható szoba van, s ezek előtt hosszú folyosó nyúlik el. — Az ó épület elégett részének helyén keletkezék a Collegium újabb három emeletes nagy épülete, homlokzatán eme felirással: „a magyarországi helvét. vallástételt tartó eklésiák, és jóltevők adakozásából épült MDCCCIII—MDCCCXVI.“ Ez új épületben vannak a főiskolai *imaház* orgonával ellátva, hol a tanuló ifjuság vasárnaponként végzi ájtatosságát. Ez imaház a legutóbbi forradalom alatt a frankfurti Pál templom sorsában osztozott; — ugyan ez új épületben van a collegiumi *könyvtár*, *halló- s tanterem*, *múzeumok*, *gyűlésterem* s egyéb hivatalos szobák; az ó és új épület között tágas udvar, s az ó épület mögött tágas tér, mellynek egyik részén 12 apró szoba (kunyhó névvel) lakozásra szánva, másik részében a főiskolai *kórház*, s hátrább a gymnastikai tér. Az épület nyugodti végén, de már egy utczával választva, csinos *növénykert*,¹⁾ kerteszlakkal.

A tanuló ifjuságnak *taneszközü*l szolgálnak: a) a *collegiumi könyvtár*, mintegy 40,000-re menő kötetével. Egyesek adakozásából különböző időben gyűlvén e könyvtár össze, több benne a dupplicatum, s az egyes szakok sem aránylag, sem kellőkép nincsenek benne képviselve. Kézirat nem sok, de a kevés becsesek között első helyen érdemel említést a *debreczeni Codex*,²⁾ s könyvnyomdai zsengéi (incunabula) közt *Plinius*

¹⁾ Ezen kert szellemi hasznán kívül, mit a tanuló ifjuság merit belőle, tágas zöld terével, árnyas helyeivel nyáron egyetlen sétatere s gyűlhelye a városon belől szorakozni kívánó miveltebb közönségnek.

²⁾ E Codex phasisait s tartalmát *Toldy* (I. a magyar irodalom története 1851. II. k. 74—75. l.) ezen szavakkal írta le:

A debreczeni Codex, 8r. 316 levél, papiros, kerekbe átmenő újjót írás; hatféle kéztől. Miután itt tulajdonkép nem egy, hanem több összekötött codexel van dolgunk, a külön kéziratok szerint sorolom el tartalmát:

Első kéz: Sz. András napjától gyümölcsoltó B. A. napjáig a nevezetesebb szentek és egyéb ünnepekre legendák és prédikációk. Végül csonka.

Második kéz: a) „Más példa“ egy kevély szűzről (e második, kisebb, codex itt elül csonka, mert a példák utolsója nyitja meg). b) A halálnak meggondolásáról. c) Sz. Bonaventura atyáknak könyvéből az alázatosságról. d) Asszonyunk Máriának ő életéről és hét kéreméséről. e) Az ítéletről és az bíneseknek ő kénjokról. f) Az lelki nyájaskodásról és az háboruságoknak elszenvedéséről. g) Írás hogy hálálatosan kell embernek vennie az uristennek adományát, h) Példa sz. Máriáról (itt hézagos lévén a codex, e darab vége, s a következőnek eleje hiányzik, mellynek tartalma) i) Elmélkedés Krisztus haláláról.

Harmadik kéz: a) Mária két öröme; b) Tanítások a gyónásról, bűnök veszedelméről, penitenciáról, hét lelki jószágokról, a szent bucsúról; s a miatyánk magyarázata.

Negyedik kéz: Sz. Katerina legendája. Íratott 1519-ben.

pompás nyomtatványa. Calvinusnak „*Institutiones religionis Christianae*“ czimű könyvét pedig azért említjük fel, mert czimlapján II. József császárnak, 1770-ki május 18-án a Collegiumot legmagasabb jelenlétével szerencsésítése emléke van feljegyezve; — a könyvtárba érvén a császár a mondott könyvet kívánta magának előmutattatni; midőn az a theologiai thekának egyik szögletéből előhozattatott, a császár azon kérdésére : miért tartják e könyvet olly alacson s félre eső helyen? Superintendens Szilágyi Sámuel azt felelé : „azért, mivel az, mint valamely szegletkö fundamentoma annak a valóságos tudománynak, mellyet a ref. collegiumi ifjuság tanul.“ Ékesítik e könyvtárt a csinos csarnokon kívül ausztriai házbeli felséges II. József, II. Leopold, I. Ferencz, V. Ferdinánd s I. Ferencz-József császárok arczképei, úgy néhai főherczeg József nádor, és fenséges főherczeg Albert helytartónak arczképei. — Az erdélyi egykori fejedelmek közül a Collegium legközelebbi jóltevői Bocskai Istv., Bethlen Gábor, I. Rákóczy György s I. Apafy Mihálynak képeik. Itt látható csokonai Vitéz Mihálynak Ferenczy által készült s b. e. József nádor magas kegyéből a Collegiumnak ajándékozott mellszobra. A Collegium jóltevői közül Csehszombati, Récsei, volt főgondnok Péchy, egykori tanárok Maróthy, Budai, Sárváry, Ercsey, Péczely s a nápolyi gályákra több társaival elhurczolt sillyei Balog Istvánnak szemlélhetők arczképeik.¹⁾ — A könyvtárt jelentékenyebb könyv-mennyiséggel nevelék Csehszombati, Sárjai, Vitéz, Héczei, Récsei és Sárvári; — könyvek szerzésére évenként 4—500 pft fordittatik.

Ötödik kéz (a Nádor-codex írójaé) : a) Szent Apalín élete, ugyanaz, melly a Nádor-codexben áll; b) szent alázatosságnak dicsérete, az, melly a nagyszombati codexben; c) „Szentségös életnek feljebb való grádicsa,“ szinte a nagyszombati codexben is; d) Rövid tanítás, „melly igön nagy szent ajándékokat ígért . . . Jézus az ötöt szeretőknek; végre e) a passio, azaz : Idvezíténknek kénjáról való írás.

Hatodik kéz : Szűz Mária hét öröme (elül csonka).

A codex közel száz év óta a debreczeni ref. Collegium könyvtárában, hol zár alá rejtetvén, először Kölcsény iratta le titkon Kazinczy számára, ki azt „Magyar Régiségei“ II. kötetében akarta kibocsátani, de vállalat nem lelt; e másolat Kazinczy Gábor könyvtárában, s ennek másolata viszont Horvát Istvánéban. Király Józseftől Péczely ügyelete alatt készült újabb mása az akademia könyvtárában. Ismertette Horvát István 1836 a Tud. Gyűjt. VII. köt. Kiadatlan.

¹⁾ Néhai II. József császár utáni magas látogatója emléket a collegium dicsően uralkodó *I. Ferencz József* Ó Felségében hálásan tiszteli, mint a ki 1852-ki június 19-kén a collegium épületét, imaházát, s könyvtárát, legkegyesebb jelenlétével szerencséselteté.

A tanulók további taneszközei : b) *museum physicum*; — c) *vegytani dolgozó terem*; — d) *ásvány gyűjtemény*; jelentékeny mennyiségű; gazdagíták Kubinyi Ferencz s Szűts István; — e) *növény-kert*; — f) *testgyakorló intézet*; — g) *rajziskola*.

A collegiumi ifjúság szellemi ügyekbeni kormányzata a Tiszán túli helv. egyház kerületi gyűlés, közelebbről pedig a superintendens és collegiumi gondnok felügyelése alatt a collegiumi tanárokat illette, kik is e tisztet az évenként sorrendben változni szokott rector-professor elnöklete alatti gyűlésekben teljesítik. Ünnepi jótétemények (legatio), vidéki tanítóságra kijelölések (praeceptoría, rectoría, instructoría), a Gymnasiumban tanuló apróbb növendékek köztanítójává valamely deák ifjúnak kijelölése, Contrascriba, Senior választása, bárkinek a tanulók közzé bevétele, s távoztával bizonyítvánnyal ellátása, ezek, úgy minden anyagi jótéteménynek a tanulók között érdem szerinti kiosztása is a tanárok teendői közzé tartozik. Ezenfelül a collegiumi tanárok hetenkint legalább egyszer összegyűlvén, egymástól az ifjúságnak szellemi haladásáról kölcsönös tudomást nyújtanak, s ekként közremunkálva intézkedhetnek a tanuló ifjúság szellemi élete folyamáról, s az általuk kitűzött iránynak édes gyümölcseit a jutalom kérdéskép kiszabott feladatokra beérkezett feleletek megbirálásából élvezhetik.

E jutalom-kérdéseket illetőleg e helyre tartozik felemlíteni: miként néhai tanár *Hatvani* István 60 pftot alapítványozott évenként azon deák ifjú számára, ki a kitűzött kérdésre legjobb latin munkát ír. — Hasonlókép *Keresztesi Deák* János alapítványának kamataiból évenként két különböző kérdésre beérkező legjobb pálya-felelet külön külön 200 pftal jutalmaztatik.

A szellemi felügyeleten kívül befolynak a tanárok az ifjúságnak — mint láttuk — fegyelmi kormányzatába is; — de befolynak a *Collegium anyagi ügyeinek* vezetésébe is. És pedig kezdettől fogva 1792-ig kizárólag magok a tanárok intézték a Collegium gazdasági állapotát, egyedül az egyház-kerületi ülésnek lévén felelősök. 1792 óta a collegiumi anyagi ügyek kezelése a debreczeni ref. egyház Consistorium gyűlése által, mellybe ilyenkor a tanárok is meghivatnak — történt egész 1821-ig, mikor az a főiskola — ugynevezett gazdasági gyűlésére ruháztatott. Állott e gazdasági gyűlés a főiskolai gond-

nok (ez rendszeren a városi legfőbb hivatalbeli ref. előljáró, ki ezenfelül a helybeli ref. egyház gondnoka szokott lenni) elnökelete alatt a tanárok-, főiskolai levéltárnok-, pénztárnok- s ügyvédből. — Végre 1842-ben a mai szerkezetében lévő gazdasági választmány állittaték fel. Elnöke az iskolai gondnok, tagjai az egyház-kerületi gyűlés részéről, az egyházi rendből is két, a világi rendből is két, s így összesen 4 képviselő. — Továbbá a helybeli ref. egyház szinte 2, valamint a tanárok¹⁾ is két tag által képviseltetnek. És az eddig említett 9 tagja a választmánynak bir szavazat-joggal. Jelen vannak, de csak tanácskozmányi joggal a collegiumi pénztárnok, számvevő s ügyész. Alárendeltje a választmánynak a Collegium gazdája, ki évenként a tanárok ajánlatára a collegiumi, rendszeren pálya végzett ifjak közül szokott a választmány által választatni. — E gazdasági választmány kezeli — az egyház-kerületi gyűlés felelősége mellett — a Collegium anyagi ügyeit, eljárásáért minden — a választmányban jelenlévő — tag solidaris felelőséggel köteleztetvén.

A collegiumi academiai *tanárok évi fizetése* 690 pft, 8 öl tűzifa, szállás, vagy e helyett 120 pft, — a gymnasiumi professoroké 600 pft, 4 öl tűzifa, szálláspénzül évenként 100 pft.

A debreczeni ref. Collegium szellemi irányának az előadottakban feltüntetése után, nem lesz érdektelen annak *anyagi fentartását* is néhány sorokban megérteni. — Mint hazánk majdnem valamennyi tanintézetének ugy a debreczeni Collegiumnak ugyan azon egy sorsa volt, t. i. a hitsorsosok kegyeletes buzgóságára támaszkodva, innen, mint kiapadhatlan kútforrásból várható s nyere a koronkinti fentartására szükségelt költségeket! jobbágyi mély hódolattal a kebel mélyéből el nem enyészhető örök hálával első helyen dicsekedve említi fel a Collegium a fels. uralkodó háznak folytonos kegyelmét s legmagasabb védelmét, mellynél fogva e Collegiumban a tudományok békesen és háborítlanul taníttathatnak. Magasztos ihlettséggel kell emlékezni Erdélynek több fejedelmeiről, a Boeskaiak-, Báthoriak-, Bethlenek-, Rhédeyek-, Apafiakról s egyéb nagy emlékü férfiakra s nőkről, Telekyek-, Bánfyak-, Vesselényiek-, Kendefiek-, Keményekről, továbbá Lónyai s

¹⁾ A tanárok közül az évenként változni szokott rector professor és collegiumi levéltárnok.

Bornemissza Annákról. Már 1609-ben Báthory Gábor erdélyi fejedelem Szepes helység minden tizedét oda ajándékozá a Collegiumnak, melly jövedelmét Kemény fejedelem özvegye Lónyai Anna és Kis-Rhédei Ferencz Szent-Imre falu kilenczedével növelé. 1667-ben pedig I. Apafi Mihály ugyan csak Sz. Imre helység tizedét s évenként kiszolgáltató 5000 mázsát ajándékozott a Collegiumnak. Mindezen jövedelmek azonban idő folytával megszűntek, és csak a Szepes helység tizedért tartozik jelenleg Debreczen város 1774. évi kir. resolution alapján a Collegiumnak évenként 150 öl fával, hetenként 30 köböl étellel, és 8 hordó vízzel. — Nem lehet elhallgatni a Szondi Kenessey-féle alapítványt¹⁾ sem, melly 1743 óta több szegény sorsú tanulónak lön jótékony tápintézete, s mellynek hasonlatosságára keletkezék később az Andaházi-Szilágyi-féle tápintézet is. — Szóljunk e az Angolországban a debreczeni Collegium részére 1760-ik év táján tett alapítványról, mellynek évenként Londonból érkezni szokott 75 font sterling kamatait uralkodónk kegyes engedelméből máig is élvezzi az intézet.²⁾ S az ekleziáknak évenkénti segélyezésein kívül jelentékenyebb összeggel járultak a Collegium fentartásához egyesek is³⁾, minők Csehszombathi József, Klobusiczky Pál s neje Pallai Erzsébet, Halász, Szalai, Töltési, Pálfi, Czövek, Csifi, Szombathi, Veresmarti, Váradi, Aszalai, Baranyi, Sárjai-Szabó, Tisza, Szartory, Récsey, Péczely sat. — S ha voltak is nehéz körülményei az iskolának anyagi tekintetben, mint vala 1688-ban; csak egy kérelmező szöveget kelle Körmendi Péter akkori superintendensnek az egyház-kerületben szétbocsátania, hogy az akkori háborús időkben nagyon megszűkült debreczeni Collegiumot segedelmezzék: s kiki ereje szerint és ereje felett is jó akarattal adakozni igyekezett. A mi történt 1688 körül, épen úgy történt a legújabb időkben. „Most midőn fenséges Urunk magas kormányja felkarolván — új gonddal és erély-

¹⁾ 1807-be ez alapítvány 19489 ftból állott.

²⁾ Alapítói ennek az ottani angol püspökök s két angol egyetem, czélja a debreczeni tanárok fentartása; az alapítványt „*Societas de propagando apud externos Evangelio*“ kezeli.

³⁾ 1772 óta Szikszó város határában nyert egy szabadtelek birtokot s három szőlőt. 1823-ik év táján néhai *Sártory* Hódáson jeles könyvtárát a debreczeni Collegiumnak hagyományozá, s ezen felül Budán lévő házát, a mai hid vendéglőt ugyancsak a Collegiumnak olly célra: hogy ennek évi jövedelméből, Eperjesről Debreczenbe lejövő mintegy 12 evang. tanuló évi díjjal, s a collegiumbeli egy evang. tanító ellátassék.

lyel, mint ekkorig soha sem — a nevelés ügyét, határozottan megállapítá a felsőbb tanodákra nézve az iskolai és hittanári rendszert, és kimondá ennek folytán minden hitfelekezeti iskolákra vonatkozó általlánosságban: hogy csak az olly módon szervezett intézet fog nyilvánosnak elismertetni, melly az oktatás ügyi magas ministerium kibocsátotta tanterv szerint alakittatik át; ezen átalakítási költségek fedezését, az eddigi legszükségesebb kiadásokat is csak nehezen teljesíthető collegiumi — újabb időkben nagyon megrongált pénztár magától meggyőzni teljesen elégtelen volt; azonban kibocsátá 1852-ki január 5-én superintendes s kir. tanácsos Szoboszlai Papp István e tárgyban szövezését, azon kérelmet tartalmazót: hogy az egyes hitrokonok Istentől nyert javaikból nyújtsanak segélyt anyaiskolájuk részére, a tehetősbbek alapítványokkal is járuljanak, a gyülekezetek mindenike pedig határozott pénzbeli adakozást ajánljon s biztosítson állandóul. És ime a kérelmező szöveg meghozá az óhajtott eredményt, s ajánlatok, évi járandósága fedezi az átalakítás mulhatlanul szükségelte kiadásokat. Az iskola e szerint átalakittatott a ministeri tanterv értelmében. A nyilvánosság engedélyezéseérti esedezvény a magas ministeriumhoz 1852-ki jul. havában lön felterjesztve,“ mire a cs. kir. vallás és közoktatási ministeriumnak f. é. febr. 11-én 9535. sz. a. kelt kibocsátványával ¹⁾ kijelentetett, hogy noha az 1850-ki octob. 4-kén kelt törvény (birod. törvénylap 380. sz.) 6. §-ában említett magyarországi püspöki és evangélikus jogtan-intézetek körül tartott többszörös tárgyalások még ekkorig egynél sem vezettek azon eredményre, miszerint valamellyik az idézett 6. §. értelmében már most általában és minden tekintetben nyilvános jogakademiának nevezetethetett s az azokban végzett tanulmányoknak a törvényes tan-időbei számíthatósága elismertethetett volna; mivel mégis a helyvét hitvallásuak debreczeni jogakademiájának ujraszervezése körül olly lényeges lépések történtek, mellyektől nem sokára teljesen megfelelő siker várható; a magas ministerium e körülmény figyelemre méltatásával elhatározva látá magát, egyelőre az ezen akademiától a benne végzett jog- és államtudományokról 185¹/₂-ik tanévre kiadott s a folyó 185²/₃-ik évre kiadandó bizonyítványoknak ideiglenesen álladalmi érvényes-

¹⁾ I. Magyarországot illető országos kormánylap, 1853-ki VI. darab 29. sz.

séget adni s megengedni, hogy az ezen jogakademiában töltött jogtanulmányi két fenebbi év az illető tanulóknak törvényes tanulmányi idejükbe ugyanazon feltételek alatt beszámíthatassék, mellyek alatt e beszámítás az idézett 1850-k. oct. 4-kei 380. számú törvény szerint a cs. kir. jogakademiák tanulóinál történik.

Már a debreczeni valamennyi *tanodai osztályok, tanítók s tanulók* összes száma felől, 1851-ik évről következő számadatakat mutathatjuk fel:

I. A <i>romai katolikusoknak</i>			
	osztályok:	tanítók:	tanulók:
a) algynasiumában	4	6	64
b) felső elemi tanodájában	3	3	97
c) leány- osztályban egy tanító- nővel.	1	1	55
Összesen	8	10	216. ¹⁾
II. <i>Reformatusok</i> iskoláiban:			
A) főiskolában, 1 szoktató és 2 elemi iskolában	4	4	628
4 polgári iskolában	3	3	268
latin iskolákban	6	6	190
felsőbb tudomány: hittanban . . .	3	3	90
fels. tudomány: jogtanban	2	3	118
„ „ bölcsélet rendes	3	6	204 ⁴⁾
„ „ „ rend- kivüli segéd		1	
B) szegény intézete egy fiú elemi iskolájában	4	1	215
Összesen	25	27	1713. ⁵⁾
C) utcánkénti 10 leány-iskolá- ban, mindenikben	4 és 5	10	1192
Egész városbeli fitanítók		38,	
„ „ fitanulók			1874,
„ „ leánytanítók		11,	
„ „ leánytanulók.			1247.
<i>Jegyzet</i> : két kisdud-óvóban két óvó férfi és két nő vezetése			
alatt fiúk	{	hit különbség nélkül . .	140
leányok			84
4 rendbeli magán-növeldeben . .			100.

¹⁾ 161 fi, 55 leány. — ²⁾ közöttök 3 r.kath., 7 evang., 5 héber. — ³⁾ Ezek közt 1 r.kath., 3 evang. — ⁴⁾ 4 r.kath., 1 evang., 1 héber. — ⁵⁾ reformatusok.

IX. Kereskedés, ipar, szorgalom.

Debreczen műiparos életét jellemzőleg festé már *Schwartner*¹⁾ is; „In Pest ist — mond ő — der verfeinerte Luxus, beinahe nicht weniger als in dem grossen Wien, anzutreffen: in Debreczin hingegen, gelten noch grossentheils alte, unverdorbene Sitten, und bei dem grössten Theile der Einwohner ist seit Menschengedenken, der Kleiderschnitt so wenig, als die Form des grossväterlichen Hauses umgemodelt worden, dass der mütterliche Brautrock auch noch die Tochter (die Enkelin seit einiger Zeit nicht mehr) am Hochzeitstage schmückt, und dass der Wiener und Pester Modewaarenhändler, Waaren, welche durch Theater und Schneider Auctorität, in Wien und Pest schon lange verrufen sind, noch immer früh genug, dahin zu Markte bringt.“ — Majd csak nem ez értelemben rajzolja *Vályi*²⁾ is a Debreczeniek életjellemét; a lakosok — mond ő — részint kereskedésből, részint gazdálkodás által, részint pedig földmivelésből élnek. Ez az egyetlen egy királyi város az egész magyar hazánkban, melyben magyar kereskedők is számosan találatnak.³⁾ — Mi a debreczeniek ipar-élete iránt a 399-dik lapon már mondottakra hivatkozunk.

Élelmi módja a debreczeni lakosságnak szántás vetés, marha tenyésztés, sertés hizlalás, kézi mesterség minden nemei s fuvarozás.

A *külső mezei gazdálkodást* illetőleg megjegyzendő: miként kiterjedt nagy legelőin a marha legeltetés s tenyésztés lévén a legkönnyebb s egyedüli gazdálkodási mód, ennek alá van rendelve a szántás vetés, és az ennél fogva, de még több helyi viszonyok miatt is, magasabb fokozatra fel nem emelkedhetett. Egyébkint

a *mezei természetények* közzé tartoznak: a tengeri, buza, rozs, árpa, zab, küles és a görög dinnye. A dohány, kender, len, repcze, a répa nemek, valamint a kolompér is csak mint kerti vetemények, kis mennyiségben, tenyésztetnek.

¹⁾ i. m. II. kiad. 352. l.

²⁾ I. Magyarországnak leírása. Budán 1796. I. k. 467. l.

³⁾ Ma már e részben városaink száma több.

A *szarvas marha* tartás nagy mennyiségben,¹⁾ a *sertés* tenyésztés és hizlalás, valamint a magyar *juh* tenyésztés is sok haszonnal, ellenben a *ló tenyésztés* magánosok által igen kevés sikerrel folytattatik, mind a mellett is : hogy a város saját ménlovaait, az egyes polgárok által összeállított ménesbeli szebb anya-kanczák részére átengedi; de az e részbeni hátrányt annak is tulajdoníthatni : hogy a debreczeni lakosok a rossz utak miatt sok lóra lévén szükségük, az alig 2 éves csikókat is be szokták fogni. — Többnyire lábas marháikat nyáron át a hortobágyi legelőkön tartják a gazdák, télen pedig a tanyáikon lévő aklokban. A szarvas marha és a közönséges lovak 9 gulyában, a jobb lovak az ugynevezett cifra ménesbe, a városi lovak pedig a városi ménesben a hortobágyi pusztának nyugodti részén járnak, mellynek keleti részén tartatnak a juhok, sertések és a jármos ökör gulya. Minden gulyában 2—3000 darab szarvas marha, és 2—300 darab ló; — a cifra ménes és a városi ménesben lévő lovak számát 5—6 százra tehetni.

Debreczenben évenként *négy országos vásár* tartatik, u. m. január 17., április 24., aug. 15., octob. 9-én. — *Heti vásárok* rendszeren kedden, sertés vásár egyedül hétfőn, épületfa, deszka-vásár szinte hétfőn, kedden zöldség, tűzifa, szalma, széna vásár szerdán, és szombaton is tartatik. Az országos vásárok, mondhatni, jelenleg épen úgy, mint már az utóbbi két század alatt középpontjai a Bécs-erdélyi, valamint az alföldi és felföldi kereskedésnek; — tartanak e vásárok két két hétig, az első hétben nagyban árultatik, a második hétben kisebb részletekben. — A nagy számú csehek és morvák által látogatott *baromvásárok* a legnevezetesebbek közé tartoznak, mellyek első hétben juh-vásárral kezdődnek, ezután jön a sertés-vásár, végül a ló- s szarvas marha-vásár. A vásárra hajtatni szokott juhok száma 50—60 ezerre is felmegy némellykor; a sertés-vásárra nézve, valamint már a múlt században itt ment keresztül a Szerbia- és Boszniaiból hazánk felső megyéibe vonuló sertés-kereskedésnek egyik fő ága; úgy ma is Bihar, Zabolch,

¹⁾ Mily sok szarvasmarha tenyésztetett Debreczen határában? eléggé következtethetni abból, hogy az 1739-ki telen, takarmány hiában, nyolcz ezer ökör vágatott le, a nélkül, hogy e miatt szükség éreztetett volna. Volt gazda, Oláh Miklós esztergami érsek korában p. o. bizonyos Biró nevű, kinek tízezer darabból állott gulyája. l. *Korabinszky* Lexicon 110. l. s. *Horváth* Mihály ipar és kereskedés története Magyarországon a három utolsó század alatt. Budán 1840. 125. l.

Szathmár, sőt még Beregh megyékből is hajtának ide különösen makkon hizott sertések; — a ló-vásárra erdélyi, lengyel s moldvai lovak is hajtának; — szarvas marhák azonban csak a közel szomszéd vidékből, mind a mellett mégis 5—6 ezerre is felrúg néha azoknak száma.

Külföldről a debreczeni vásárra szállítatnak mindennemű fűszerárú, továbbá posztó, mindennemű szövetek és ruhakelmék, divatárú, mellyekért itt helyben nagy mennyiségű nyers anyagok, u. m. gyapjú, toll, bőr, gubacs, szalona vásároltatik meg.

A debreczeni készítmények közül felemlitendők: fehér szűr, fürtös guba, vörös pipa, mellyeket matrózok szükségére nagy mennyiségben szoktak Francia-, Angol-, északamarikai államokba is szállítani; felemlitendő továbbá a debreczeni fehér habos szappan; s minthogy sehol másutt nem készítettik, étkei közül megemlitendő a *tarkó*, mit a juhászok nyárban, mint hűtő étket szoktak juhtéjből készíteni. — De a debreczeni fehér nép is kenyérsütése által világhirnevet vivott ki magának, s méltán, mert valamint a szinte általa főzött debreczeni szappan fejérségére és könnyűségére külföldiek által is keresve vásároltatik: úgy a debreczeni buza-kenyérnek is alig akad párja úgy jósága, mint nagyságára nézve.

Piaczának időnkint változott árkeletét a 436. lapon látható táblázat mutatja.

A debreczeni vásárok régi voltára nézve legyen elég 1433-ik évre utalnunk; — ez évről olvassuk ugyan is évkönyveinkben, hogy midőn a Debreczenben 1433-ki György napi vásárra bártfai kereskedők is lejöttek posztó-árúikkal, Debreczen akkori földesura, György szerb despot, őket adózásra kényszerítvén, árúikat lefoglalá; míg végre Zsigmond király ezen úgy Bártfa, mint a többi sz. k. városok kiváltság-leveleivel ellenes despotismus ellen Budán, és Baselben kelt oklevelei által hatalmasan menydörgött.

1793-ki januári vásár alatt hely-pénzt fizetett 577 kereskedő, az aprilisi vásárkor 1088, augusztuskor 1239, októberkor 1027. A helypénz ez időben 1 □ ölnyi tér után 15 krt véve 1823 ft 22½ krt, — 1806-ban 3180 ftot jövedelmezett a városnak.

1794-ki aprilisi vásárra, midőn még a legelő hiánya miatt sokan eladni kényszerülnek marháikat, csak egy pa-

raszt 6248 ökröt s tehenet és 1692 sertést hajtott a debreczeni vásárra.

Borból pedig az 1784-diki vizkereszti vásárkor 1057, — lőrinczi vásárkor 1878, — és 1803-ki nov. 1-től 1804-ki oct. 31-ikig a belvárosi s városon kívüli korcsmákban összesen 35730 kis cseber (50 itezés) méretett ki.

Az ország fővárosa Pest után Debreczen számlál legtöbb kézművest. Hogy e város műipar állapotát bővebben megismerjük, közöljük az e városbeli kézműveseknek a) a mult század utolsó, — b) a jelen század első évtizedében, — és c) a folyó évben létezett s létező számjegyzékeit.

a) a mult század utolsó évtizedében létezett itt 28 asztalos, 28 bodnár, 11 könyvkötő, 562 csizmadia, 23 csutoragyártó, 116 fazekas, 51 fésűs, 39 gombkötő, 144 gubacsapó, 71 szekérgyártó, 11 késes, 37 kovács, 12 kalapos, 33 kötélgyártó, 36 lakatos, 97 hentes, 18 mészáros, 9 nyerges, 7 német varga, 22 olajgyártó, 55 paplanos, 52 szűrszabó, 4 aranymives, 80 szappanos, 45 házi és 133 vásári magyar szabó, 13 takács, 182 varga, 18 süveges.

b) a jelen század első tizedében jelesen 1807-ik évben, volt 1) *czéhbeli* 26 asztalos mester, 30 bodnár, 7 borbély, 10 könyvkötő, 751 magyar csizmadia, ¹⁾ 43 csutoragyártó, 105 fazekas s pipacsináló, 58 fésűs, 37 gombkötő, 209 gubacsapó, 65 szekérgyártó, 12 késes, 41 kovács, 6 német kömives, 5 német ács, 41 magyar ács, 24 kötélgyártó, 31 lakatos, 49 mészáros, 19 marhavágó hentes (ezek csak hetenkint kétszer, szerdán és szombaton mérhettek), 84 sertésvágó hentes, 19 mézárus, 14 mézeskalácsos, 12 német szabó, 12 német cipész, 50 magyar váltószabó, 97 magyar vásári szabó, 57 köpönyyszabó, 78 szappanos, 6 nyerges, 25 olajverő, 1 aranymives, 25 paplanos, 49 szíjgyártó, 104 szűcs, 10 takács, 15 téglalegető, 186 varga, 13 vasárus, 12 kalapos, 19 magyar süvegcsináló, 76 kereskedő és 40 molnár. — 2) *czéhhez nem tartozók* valának 20 söregyűjtő, 40 marha- s lókereskedő, 2 himző, 2 rézmives, 2 czinzó, 4 sárga rézmives, 2 bádógos, 5 festő, 4 német kocsigyártó, 4 üveges, 1 német pék, 70 kenyérsütőné, 16 kalácsütő, 3 tobákcsináló, 1 vászonnyomtató, 10 timár, 40 tapasztó, 1 magyar kömives, 15 nádkötő, 10 kender s tobákkereskedő, 2 esztergályos, 8 káposztametsző, 6 zsebárus, 4 pártacsináló, 4 gyógyszerár, 1 könyvnyomtató, 1 kardcsináló, 1 festő, 1 zongorakészítő, 1 német szűcs, 1 puska-mives, 2 német nyerges, 2 magyar kávé, 5 órás, 2 német takács, 1 kesztyűs, 90 gyümölcs-áruoló (kofa), 2 köszörlő, 54 mézeskalácsos, 4 német kovács, 1 szitász, 3 német és 2 magyar szatócs, 1 bakó.

Ugyanez évben az elősorolt mestereknél volt 892 mesterlegény, s 861 inas. Csupán a csizmadia mestereknél volt 301 legény s 287 inas.

A Debreczenben jelenleg létező *kereskedők, mesteremberek* és ezeknek segédei s tanítványai számát következő kimutatás tünteti elő :

1) Párisban 1805-ben csak 1299 schuster létezett.

	Iparos	Segéd	Tanítvány		Iparos	Segéd	Tanítvány
Ács . . .	18	45	12	Lakatos . .	25	24	17
Asztalos . .	33	48	31	Mézeskalácsos	5	—	—
Bodnár . .	8	6	10	Mészáros . .	92	16	20
Borbély . .	3	10	2	Molnár . .	46	—	—
Csutorás . .	34	3	2	Nyerges . .	3	—	—
Csizmadia . .	484	103	45	Olajútó . .	31	—	—
Fésűs . . .	32	5	10	Paplanos . .	10	2	—
Fazekas . .	106	7	14	Szűgyártó . .	40	16	10
Festő . . .	4	2	2	Szabó . . .	87	58	37
Gubás . . .	229	105	80	Szűrszabó . .	16	2	4
Gombkötő . .	8	2	—	Szappanos . .	36	7	7
Kovács . .	36	43	29	Susztér . . .	10	12	9
Kerekgyártó	35	12	8	Szűcs . . .	85	22	20
Kalapos . .	22	20	6	Sertés-vágó			
Kőműves . .	6	135	70	hentes . .	127	18	15
Kereskedő . .	68	50	36	Timár . . .	235	62	28
Kötélverő . .	25	5	8	Téglavető . .	30	—	—
Könyvkötő . .	9	2	5				
Kécsináló . .	14	1	2	Összesen . .	2052	843	539

Megjegyzendőnek tartjuk : miszerint az ezen kimutatásban a csizmadiaák száma a Schwartner után fentebb közlött számtól sokban különbözik; minek oka felől akként értesülünk : hogy Schwartner idejében még csinosabb csizma nem szükségeltetvén, mindenki, ki csizmát viselt, a helybeli csizmadiaák által készitettekkel elégedve, másutt készületekre nem szorult, s így a mestereknek nagyobb kereset-módjuk lévén, többen adták magokat e mesterségre, de mióta nagyobb része a lakosoknak csinosabb lábbelit visel, s a régi divatú csizmákat pedig csak a pór nép használja, a szükséghez képest a mesterek száma is alább esett.

X. A d ó - ü g y.

1848 ¹⁾ előtt 41. nádori porta után hadi adó fejében fizetett	28,228 ft	1 ¹³ / ₁₆ kr.
hadfogadókra	492 „	11 „
tartomány biztossági hivatalnokoknak	103 „	14 „
Összesen	28,843 ft	25 ¹³ / ₁₆ kr.

¹⁾ 1802-ben 45 portája volt.

E hadadó kiadásai ezek valának :

<i>Kiadás czíme :</i>	183 ² / ₃ ik évi száma- dás szerint		184 ² / ₃ ik évi száma- dás szerint	
	ft.	kr.	ft.	kr.
Hadi adó-járandóság fejében . . .	30981	59 ¹ / ₂ .	28228	1 ¹³ / ₂ .
Hadfogadókra . . .	540	13	492	11
Hadi pénztárt illető fizetésekre . .	1053	14	803	14
E városi pénztárt terhelő tőkék ka- matáira . . .	—	—	300	—
Ennek visszafizetésére . . .	—	—	24700	—
Írószerekre . . .	34	29	30	50
Laktanyák s más katonai épületek ja- vitására . . .	2419	17	3466	27
Katonai veszteség s szállítási teher megtérítésére . . .	2366	8	380	33
A netalán behajthatlan s elengedett adóra . . .	1892	18	1122	51
A házi pénztár vegyes költségeire .	—	—	28	27
A pénztárnak a múlt évi számadásból származott fölös kiadásai . . .	—	—	—	—
A kamarai pénztár szükségének fe- dezésére . . .	—	—	—	—
Összesen . . .	39287	38 ¹ / ₁₆	59552	34 ¹³ / ₁₆

Királyi adó fejében 1567 ft 30 krt fizetett.

Házi pénztárának kiadásai pedig következők valának : bíró 600 forint s két hajdu ellátására 100, polgármester 600 s hajdujára 100, kapitány 500, tiz tanácsnok (400 frtjával) 4000, főjegyző 600, két aljegyző (300 frtjával) 600, lajstromzó s kiadó 300, főügyész 200, alügyész 150, szószóló 300, számvevő 300, számvevőtiszt 200, kamarás 300, ellenőr 200, hadipénztárnok 300, ellenőr 200 (e kettő a hadipénztárból fizetetik), pénztári segéd 120, gyámnok 300, ellenőr 200, kilencz őr-
nok (120 frtjával) 1800, alkapitány 300, kapitány hivatali tollvivő 150, őrnök 120, hat utczabiztos (80 frtjával) 480, hat adószedő (50 frtjával) 300, két gazda (130 frtjával) 260, gazdasági őrnök 60, éléstárgondviselő 100, árvahivatali szolga 20, pinczér 80, nyomda felügyelő 50, levéltárnok 50, két ajtónálló (40 frtjával) 80, két vásárbíró (100 frtjával) 200, vámszedő 80, erdőmester 300 ft. 12 öl fa befizetés mellett, két erdőszedő 150 ft. 10 öl fa b. f. m. két mérő buza, 50 mérő zab, 10 sze-
ker széna, két kaszálló bíró 90, két mezei bíró 96, oláh majori felügyelő 86, téglá-
építésre felvigyázó 156, könyvnyomdagondviselő 300, könyvnyomdai 13 szolga 186 frt 20 kr. s 25 frt szállásbér, hét inas 56 frt 27¹/₁₀ kr., épületfelvigyázó 136, külvárosi taxákat beszedő 46, borfelügyelő 260, másik 200, pálinka égetési fel-
ügyelő 80, két bognármester (30 frtjával) 60, mérnök 400, főorvos 400, másik 300, két sebész (100 frtjával) 200, barom orvos 150, kórházi bába 50, orás 59 frt 40 kr.,
másik 89 frt 30 kr., tizenhét bormérői segéd (12 frtjával) 204, hat borvivő 19 frt 33 kr., 2 m. gabona, csizma fejében 1 frt 42 kr., két szolga 37 frt 30 kr. 6 m. ga-
bona, husra 10 frt 27 kr., két piaczbiztosi szolga 22 frt 40 kr. 3 m. gabona, váms-
zedő biztosi szolga 33 frt 20 kr., építésre felügyelői szolga 30 frt 10 m. gabona,
hat utczabiztos 80, négy utczakapitány 20, máskettő 25, tizenkét utczatizedes 10,
negyven tizházi gazda 30, tizennyolcz utczaszoldos 32 frt 18 kr. (összesen 324 m. ga-
bona), tizennyolcz utczai kocsis 32 frt 18 kr. (összesen 288 m. gabona), hajduk
ormestere 55 frt, 18 posz. m. búza, káplár 50 frt 12 m. búza, harminczkilencz hajdu

40 frt, őrmester, ruhatárnoki káplár s hajduknak mellény- s csizmára 5 frt 12 kr., hat pandúr 46 frt 28 kr. (összesen 72 pozs. m. buza, 180 m. zab, ruhára 5 frt 37 kr.), hat rendőr 32 frt (összesen 72 m. gabona, csizmára 42 frt), raktári szénabiztos 32 frt 50 kr. 12 m. gabona, tömlőcztartó 40 frt 12 m. gabona, csizmára 2 frt 5 kr. husra 30 frt, három erdei lovas kerülő 46 frt 28 kr. csizma- s ruhára 5 frt 12 kr., huszonnégy erdei csősz 20 frt 8 m. buza, 20 m. rozs, kocsis 50 frt 16 m. gabona, öt városi kocsis 32 frt 20 kr., napszámos 36 frt 45 kr. 12 m. gabona, lovász 50 frt 6 köből rozs, 3 köből buza, 50 font faggyu, 25 font só, 4 köblös szántóföld, tiz talyigás 30 frt 18 kr. (összesen 96 m. gabona), kéményseprő 80 frt 12 m. gabona, hét portás 1 frt 42 kr. (összesen 42 m. gabona), 6 toronyőr 36 frt (összesen 36 m. gabona), 18 éji őr 30 frt 4 m. buza, 8 m. rozs, 1 nadrág 1 dolmány, 1 csákó, 1 pár topán, 1 pár csizma, s három évre egy köpeny, ezenfelül csizmára 4 frt 48 kr., csikós 100 frt 48 m. gabona, ötvenkilenc kerülő 11, hét hajdu legény 100, selyem-tenyészto 96, két bátorsági biztos 100, fűtő téli hetenkint 1 frt 3 kr., összesen 26131 frt 46 kr., szállásbér fejében 325, csizmára s mellényre 206, husra 50 frt 54 kr., 22 öl fa in. ill., 371 mérő s 13 köből buza, 624 m. s 6 köből rozs, 988 m. gabona, 4 köblös szántóföld, 380 m. zab, 20 szekér széna, 25 font só, 50 font faggyu, 18 nadrág, 18 dolmány, 18 csákó, 18 pár topán, 18 pár csizma s három évre 18 köpeny.

Főtárnokmesteri díj fejében 167 frt 12 kr., altárnoki díj fejében 25 frt 4 $\frac{1}{5}$ kr., tárnokszéki jegyzőnek 25 frt 4 $\frac{1}{5}$ kr., összesen 217 frt 9 $\frac{3}{5}$ kr.

Egyházi s közoktatási személyzetre, lelkész 12 öl fa ingyen illetménykép, orgonás és kántor 100 frt 6 öl fa in. ill. 12 m. gabona, 2 szekér szalma, három más kántor 30 frt, helv. vallásu templom s iskola segély 1451 frt 20 kr., 150 öl fa in. ill. 30 köből gabona, szabad beörlés- s fuvarral, helv. vall. két prédikátor és hat tanító 60 frt, nemzeti iskola tanító 200 frt, s természetbeni szállás, másik 150 frt, t. sz. 4 öl fa bérfizetés mellett, 12 m. gabona, 1-ső nyelvészeti iskolatanító 120, leánytanító 150 frt, 4 öl fa in. ill., 7 m. buza, 5 m. rozs, német nyelvtanító 200 frt, tiz leány iskolatanító 40, rajzmester 300 frt s 80 frt szállásbér, összesen : 6031 frt 20 kr., szállásbér fejében 80 frt, term. szállás 2 egyénnek, 172 öl fa in. ill. s 4 öl bérfizetés mellett, 54 m. gabona, 7 m. buza, 5 m. rozs, 2 sz. szalma. E szerint összesen:

Készpénz kiadásai : 33,197 frt 13 $\frac{2}{5}$ kr., természeti szállás 2 egyénnek 194 öl fa in. ill. 46 frt, 378 m. s 3 köből buza, 629 m. s 6 köből rozs, 1042 m gabona, 4 köblös szántóföld, 280 m. zab, 20 sz. széna, 2 sz. szalma, 25 font só, 50 font faggyu, 18 nadrág, 18 dolmány, 18 csákó, 18 pár topán, 18 pár csizma s három évre 18 köpeny.

Debreczen város forradalom előtti pénztár viszonyai felismeréseül mutatjuk fel a 448—455. lapokon egymás után következő tiz évről szerkezett táblázatokat.

185 $\frac{0}{1}$ -dik évre *adó hátraléka* (az 184 $\frac{8}{9}$. és korább évek-beliékkal együtt) 49,168 ft 56 kr.

Adó illetéke pedig ugyan csak 185 $\frac{0}{1}$ -ik évben volt :

a) személy kereseti-adó	17,728 ft 8 kr.
b) föld-adó	31,237 „ 15 „
c) épület-adó	3,249 „ 15 „
d) jövedelmi-adó	5,025 „ 28 $\frac{3}{8}$ „

Összesen . 57,240 ft 13 $\frac{3}{8}$ kr.

ebből az év lefolyta alatt 35,688 ft 50 $\frac{3}{8}$ krt

lefizetvén, hátraléka maradt 21,551 ft 11 kr.

A természetmények adószállításba tudatnak be. Adó-con-frontatio, egyéb pénztárak s alapítványok ünnepélyes vizsgá-

lata alkalmával tartott legutólszor 1851-ki május 22-től július 7-ikig. Azóta havonként kétszer tartozván az adószedők pénzt beszolgáltatni, és pedig mindenkor számvevői vizsgálat mellett — ez eljárásbeli tapasztalat nem szükségel confrontatiót.

Közmunka : ígás marha darabjától járó két vontatási napszám 9110, — házzal bírók által kötelezett hat kézi napszám 14436, házatlanok által tartozott három kézi napszám 7077. Együtt 21,513. Szolgál 3218 vontatási napot, készpénzü 40 pkrrel megváltott 5892 vontatási, és 15 pkrrel 19,254 kézi napot. Járára 8741 ft 30 kr. — A természetben leszolgáltatni kellett 3218 ígás és 2259 gyalog naphoz leszolgáltatott 291 ígás és 1028 gyalog napot. Maradt leszolgáltatandó 2927 ígás és 1231 gyalog nap. — Az államnak 4665 ígás és 11428 gyalog nap adatott át.

XI. Jövedelmei s kiadásai.

Debreczen városát tetemes adósságok terhelik; mintegy 800,000 pft-ra számíthatók, de melyek még 1847-ben csak 500,000 pft-ra mentek, keletkezése ezeknek *Balásházy János*¹⁾ onnan származtatá, hogy az óhádi, zámi, halaszi és hegyesi puszták, melyek összesen több ezer holdat tesznek, több magvaszakadt, s így a kir. ügyészt illető nemesi családoktól szereztettek; a város előjárósága, mielőtt a magvaszakadás esetét más valaki feljelentette volna, maga tevé, azon reményben : hogy a királyi ügyész figyelembe véve eme példás hűséget hajlandóvá tétessék arra : miszerint egyezkedés útján megalapítandó auctionalis összeg lefizetése után, a nevezett puszták továbbra is a város birtokában hagyatassanak. Több évi alkudozás után kieszközöltetett a szerződés, s 1818-ik évben újabb 32 évig birtokbani maradhatás köteleztetett s ezen zálogévek 1808-tól kezdve tartottak 1840-ig s a város ezért 600,000 pftot fizetett. Azonban a városnak ez összeg kifizetésére készpénze nem volt; s miután a többi u. m. a szepesi, ebesi, macsi, elepi és hegyesi pusztákon a polgárok tanyaföldeiket ingyen bírták, s minden hatodik évben újra osztattak ki a polgárok között, a városi előjáróság nem talált más mó-

¹⁾ Debreczen mint van, s jövedője. Debreczen 1842 8. l.

dot az auctionalis összeg előállítására, mint hogy az ingyen birt tanyaföldekre veté ki a mondott összeget, s egy 9000 □ ölből álló nyilas földre 100 pftból álló váltság-díjt állapította meg, s ekkor a tanyaföldek is állandó birtokába bocsátattak a polgároknak. Ugyan e célból az erdei kaszálókra is — minden boglyás kaszállótól 12 pft váltság-bér rovatott — a polgárságnak csak kisebb száma vala képes illetőségét befizetni, s miután az auctio fizetése nem haladhatott sokára, kölcsön pénzzel fedezé a város a szükségét, s azon nyilas földekre, melyeknek árát a polgárok hirtelen le nem teheték; egy nyilastól évenként 8 pft-ra határozott censust vetett. A censusos nyilasok váltságbérének határ időhöz nem kötött befizetése részenként is elfogadtatott. Minthogy azonban a város által kölcsönzött összegek kamatait pontosan kellett fizetni, a polgároknál lévő censusok pedig pontatlanul térítettek be, s némelyeknél tetemes restantiák is maradtak, ezek fedezésére új kölcsönzések lettek elkerülhetlenekké. A fenn nevezett pusztákon azonban nem volt minden földnek gazdája, s így számos ugynevezett vacans nyilas földek maradtak fenn, ezeket szinte egy vagy több évi censusra, ha akadt, vállalkozó felfogta, ha nem, parlagon maradt, s felében adatott ki kaszállónak, a város pusztai kerülő házához hordván a fél termést, mely később eladtván, ára a város pénztárába folyt. A vacans földek nagy területeket foglaltak, s így sok census feküdt rajtok, s voltak évek, midőn vetés alá ki nem vétetvén, kaszállóképen sem adtak hasznót a szárazság miatt, s így csökkenvén a jövedelem, a tartozás lerovása sem történhetett gyorsasággal. Mindazáltal ha a censusos földek megváltatnak, a földi pénztár adóssága elenyészend; sőt tetemes összeg háramland ebből a házi pénztár adósságainak apasztására is. — A kitett, 1848 előtti adósságot a szováti és samsoni birtok, szintén szerzemények, csak nem egészen fedezték, de a legutóbbi forradalmi idők s több rendbeli költségek építkezések — mint mondánk — 300 ezer pfttal nevelék a város terheit; jelenleg az összes adósság lerovására részint a közlegelő egy részének haszonbérbe adása, részint több jövedelmi ágaknak nevelése által tétettek kellő intézkedések.

Érdekes adatkép hozzuk fel a következő táblázatot, mely feltünteti mennyire növekedett 183²/₃-dik évtől 184³/₄-ig kizárólag, tehát 11 év alatt a város házi pénztárának adóssága?

	183 ² / ₃ kezdé- téveli adósság sommája		évenként mi- vel nevéke- dett		évenként mennyi az adósság	
	forint	kr	forint	kr	forint	kr
183 ² / ₃ -ik évben növekedett . . .	479307	20	14332	12	493639	32
183 ³ / ₄ -ik „ „ . . .	—	—	13320	—	506959	32
183 ⁴ / ₅ -ik „ „ . . .	—	—	12593	57	519553	29
183 ⁵ / ₆ -ik „ „ . . .	—	—	10860	—	530413	29
183 ⁶ / ₇ -ik „ „ . . .	—	—	13336	3	543749	32
183 ⁷ / ₈ -ik „ „ . . .	—	—	5340	11	549089	43
183 ⁸ / ₉ -ik „ „ . . .	—	—	20672	15	569761	58
183 ⁹ / ₁₀ -ik „ „ . . .	—	—	20026	39	589787	37
184 ⁰ / ₁ -ik „ „ . . .	—	—	22648	36	612436	13
184 ¹ / ₂ -ik „ „ . . .	—	—	23974	10	636410	23
184 ² / ₃ -ik „ „ . . .	—	—	21328	30	657738	53
E szerint 11 év alatt nevékedett az adósság összege	—	—	178432	33	—	—

Összes jövedelme a városnak az 185²/₃-ik évrei előleges ki-
számítás szerint. 362,443 pft
kiadásai pedig 350,230 „
fenmarad 12,313 pft

A jövedelmi egyes ágak felőli tájékoztatásul ide iktatjuk az 185¹/₂-ik évi kimutatás következő adatait : a) községi adó 9000 ft, — b) csendőr s adó becslés költségei fedezésül kivettetett 10,397 ft 52 kr., — c) ház utáni s kaszálló földbirtokokra felügyeleti költségül 4105 ft 27³/₄ kr., — d) köztelekből 539 ft., — e) korcsmáltatásból, jelesen 1) bormérés haszonbére 10,000 ft, 2) pálinka-mérés haszonbére 12,939 ft, 3) sörfőzés-méretésből 5,550 ft, — f) egyéb javadalmakból, puszták, Szováth és Sámson helységekbeli birtokait is ide értve, 167,172 ft 38¹/₄ kr. — Az összes jövedelem 185¹/₂-ben volt 219,703 ft 58 kr. Kiadatván ebből 218,674 ft 36 kr., — maradt fenn 1029 ft 22 kr.

Ugyancsak tájékoztatásul közöljük a f. évre kitett 350,230 ft kiadás főbb részleteit : a) tisztviselők, egyháziak, tanítók, cseledek és szolgák fizetésére 61,629 ft, — b) kamatok fizetésére 38,282 ft, — c) felmondott tőkék 57,000 ft, — d) elmaradt kamatok 21,551 ft, — e) Tisza-szabályozásra 8300 ft, — f) erdő és felmérés, cserép és téglavetés, könyvnyomdai költségek 43,000 ft, — g) katonai szállások, laktanyák és kórodákra

21,000 forint, — h) több rendbeli építkezésekre, igazításokra 129,468 ft.

Ezen jövedelmi és kiadási összehasonlításból láthatni: miként a városnak 185²/₃-dik évrei jövedelme akként áll: hogy 12213 ft marad feleslegül; ezenkívül a város adósságai törlesztésére 57,000 pft fordittatik; miután pedig a múlt évekről elmaradt kamatok is ez évi költségekből elégítettnek ki, a jövő évre adósság törlesztésre 78,551 pftot fordittathatik legalább. Egyébiránt megjegyzendő: miként több nemű költségek mint a földmérés és az építkezések rendkívüli költségeként tekintve, a jelenleg reá fordítandó kiadás megszüntével szinte az adósságok letörlesztésére fordíthatók.

Községi számadások. A főszámadás havonként vizsgálattik; a részletesek, melyeknek oklevelei szintügy, mint a főé, csak számvevői vizsgálat után utalványoztatnak, év végével egybevettetnek.

XIII. Egésségi-ügy.

A városi polgári kórházban 1851-ki november első napjától 1852-ki october utolsójáig orvosolt s ápolott betegek számát következő számadatok tüntetik fel: felvétetett férfi 105, nő 118, összesen 223. — Ezek közül r. kath. 65, hely. 122, ágost. 4, g. n. e. 24, héber 8, — helybeli volt 89, s idegen 134, — meggyógyult 164, meghalt 42, benmaradt 17. — A megholtak közül 14 mint haldokló vitetett be a kórházba.

XII. Börtön-ügy.

A közelebbi tíz év alatt (1831—1840.) börtöneiben volt 3079 rab közül, per alatt felmentve s félévi rabságon alól 2537, — félévi s azon túli rabságra 542 lön elítélve, s így középszámitással a tíz évi rabok számából 308, — a félévi s azon túli rabságra ítélt rabokból 54 esik egy évre.

Az 185¹/₂-dik évben letartóztatott rabok számát, egésségi állapotukkal egyetemben következő számadatok mutatják fel:

	férfi	nő	Összesen
Helyrendőri hivatal fegyenczei	543	65	608
Megye törvényszéki, társas s járásbirósági fegyencz	467	99	566
Összesen .	1010	164	1174
E z e k k ö z ö l :			
Kórházban fekvő beteg volt	31	7	38
Fenjáró beteg volt	152	28	180
Összesen .	183	35	218
Felgyógyult kórházi beteg	28	6	34
Felgyógyult fenjáró beteg	148	26	174
Összesen .	176	32	208
Meghalt	1	—	1
Maradt házi beteg	2	1	3
Maradt fenjáró beteg	4	2	6

XIV. Színháza Debreczennek igen aggszerű; újnak építése évek óta terveztetik; — erre összegyűlt pénzalapja 1843-ban 12,000 pforintot tett, s ezótai növesztés által ma már 20,000 pforintra megy.

XV. Árva-ügy.

Az *árvák* ügyeiben a városi tisztviselők régibb időtől fogva mindig példás gondossággal jártak el; már b. e. Mária Terézia királynék 30,000 forintot ajándékozott a városi árvaház szükségei fedezésére, a mondott összeg évi kamatait a helybeli kir. sóháznál utalványoztatván; — 185¹/₂-ik évben 745 árvának összesen 455,272 vft 16⁵⁶/₁₀₀ kr. vagyon értéke volt közkezelés alatt.

XVI. Tűzoltó szerek.

Tűzoltó eszközök : nagy tűzfecskendő vízi-puskák, a városé 9, s 2 kisebb; salétrom-gyáré 1, főiskoláé 1, magánosé 1, csizmadia-czéhé 1. — A város 13 szerket tart állandóan vizes hordókkal készen, egyedül kiüthető tűz oltásakor vizhordásra.

XVII. Cs. kir. posta.

Utolsó *posta állomás* Pest felől Hajdu-Szoboszló $1\frac{3}{8}$, Erdély felől Hosszupályi $1\frac{1}{8}$, Tokaj felől Hadház $1\frac{1}{8}$ állomásnyira.

XVIII. Hivatalok, cs. k. katonaság s csendőrség.

Debreczen székhelye a nagy-váradi cs. kir. kerületi főtörvényszéknek, az észak Bihar és dél Zabolch megyei törvényszéknek, valamint a debreczeni járásbiróságnak is. Székhelye továbbá az észak Bihar vármegyei közigazgatásnak. Lakhelye a nagy-váradi deák szertartású káptalani kisprépostnak, a helyét hitvallásuak Tiszán túli egyház-kerülete superintendensének. — A cs. k. *katonaság* részéről szállásol Debreczenben egy tábornok, egy ezred gyalogság, egy század lovasság, egy üteg tüzérség, a Don Miguel, a 39-dik számú magyar gyalog ezred tartalék zászlóalja. — A cs. k. *csendőrségből* a 7-dik csendőrezred 4-ik szárnyparancsnoksága, 1 kapitány, 1 főhadnagy, 1 őrmester, 1 gyalog és 1 lovas káplár, 6 lovas és 12 gyalog csendőrrel.

* * *

Debreczen város főbiráinak következő név-jegyzékét adhatjuk :

1419 Bartholomeus Nagy. 1423 Johannes Szűcs. 1460 Martinus Fekes. 1477 Petrus Sartoris. 1486 Bartholomeus Sartor. 1509 Andreas Tar. 1517 Ladislaus Kólc. 1519 Ladislaus Szűcs. 1524 Ladislaus Szűcs. 1546 Gregorius Szűcs. 1547 Mathias János Deák. 1548 Franciscus Szűcs, Notar. Greg. Literatus. 1549 Mathias János Deák. 1550 Stephanus Bakóczy. 1551 Mathias János Deák, Not. Philip. Pongrácz. 1552 Petrus Ferenczi. 1553 Stephanus Kálmán, Not. Martin. Literatus. 1554 Gregorius Literatus. 1555 Stephanus Thasy. 1556 Stephanus Kalmár. 1564 Blazius Literati. 1565 Gregorius Literati. 1566 David Szabó. 1567 Franciscus Duskas. 1568 David Szabó. 1570 Franciscus Duskás, Not. Johan. Thorkos. 1571 Valentin Gombos. 1572 Franciskus Duskás. 1573 Blasius Nagy. 1574 David Szabó. 1575 Nicolaus Szabó. 1586 Ladislaus Csorba, Not. Joh. Literati. 1587 Stephanus Nagy Gál. 1588 Benedictus Mészáros. 1589 Stephanus Tóthfalusi. 1590 Benedictus Mészáros. 1591 Gregorius Thuri. 1592 Stephanus Tóthfalusi. 1593 Benedictus Mészáros. 1594 Steph. Duskás, Not. Johan. Debreczeni. 1595 Michael Kólc. 1596 Stephanus Duskás. 1597 Stephanus Nagy Gál, Not. Andreas Tibai. 1598 Stephanus Duskás. 1599 Stephanus Nagy Gál. 1606 Georgius Mészáros. 1607 Michael Tóth. 1608 Benedictus Mészáros. 1609 Emericus Literatus de Tholna.

1610 Benedictus Mészáros. 1618 Emericus Literatus de Tholna, Not. Joh. Csorba. 1619 Paulus Mike. 1620 Georgius Szűcs. 1621 Paulus Mike. 1622 Georgius Szűcs. 1623 Paulus Mike. 1624 Georgius Szűcs. 1625 Emericus Literatus de Tholna. 1626 Paulus Mike, Not. Mathias Makai. 1627 Franciscus Juhos. 1628 Johannes Bachio. 1629 Paulus Mike. 1630 Franciscus Juhos. 1631 Johannes Bachio. 1632 Paulus Mike. 1633 Franciscus Juhos. 1634 Paulus Mike. 1635 Franciscus Juhos. 1636 Stephanus Fekete. 1637 Franciscus Juhos. 1638 Stephanus Fekete, Not. Ladis. Borokos Thuri. 1639 Franciscus Juhos. 1640 Stephanus Fekete. 1641 Johannes Bornemissza. 1642 Stephanus Fekete. 1643 Johannes Bornemissza, Not. Dániel Varsányi. 1644 Gaspar Szegedi. 1645 Georgius Gaspar. 1646 Michael Kerekes. 1647 Georgius Gaspar. 1648 Michael Kerekes. 1649 Georgius Gaspar. 1650 Michael Kerekes. 1651 Georgius Gaspar. 1652 Stephanus Dobozy. 1661 Michael Vigkedvü. 1663 Stephanus Biczó. 1664 Stephanus Dobozy. 1665 Johannes Erdődi. 1666 Andreas Bajik. 1667 Johannes Erdődi. 1668 Andreas Bajik. 1669 Stephanus Dobozy. 1670 Andreas Bajik. 1671 Stephanus Dobozy. 1672 Andreas Bajik. 1673 Stephanus Dobozy. 1674 Andreas Bajik. 1675 Stephanus Dobozy. 1676 Andreas Bajik. 1677 Stephanus Munkácsi. 1678 Andreas Bajik. 1679 Stephanus Munkácsi. 1680 Andreas Bajik. 1681 Paulus Pataki. 1682 Andreas Bajik. 1683 Stephanus Komáromi. 1684 Andreas Bajik. 1685 Stephanus Komáromi. 1686 Balthazarus Bartha. 1687 Andreas Bajik. 1688 Stephanus Komáromi. 1689 Balthazarus Bartha. 1690 Michael Baranyi. 1691 Stephanus Komáromi. 1692 Michael Baranyi, et Steph. Textoris. 1693 Stephanus Takács. 1694 Stephanus Takács. 1695 Stephanus Dobozy. 1698 Stephanus Komáromi. 1700 Stephanus Dobozy. 1701 Georgius Cs. Komáromy. 1703 Stephanus Dobozy. 1706 Samuel Diószegi. 1707 Stephanus Dobozy. 1709 Samuel Diószegi. 1710 Georgius Cs. Komáromi. 1712 Samuel Diószegi. 1713 Georgius Cs. Komáromi. 1714 Samuel Diószegi. 1715 Georgius Cs. Komáromi. 1716 Samuel Diószegi. 1717 Georgius Cs. Komáromi. 1719 Georgius Cs. Komáromi. 1726 Michael Baranyi, Not. Sam. Szeremley. 1731 Georgius Marothi. 1732 Michael Baranyi. 1735 Martinus Domokos. 1745 Martinus Domokos. 1753 Samuel Szeremley. 1754 Martinus Domokos. 1769 Johannes Pándi. 1774 Ludovicus Domokos. 1795 Stephanus Szombati. 1811 Samuel Simonffy. 1822 Paulus Böszörményi. 1828 Daniel Rakovszky. — Jelenlegi polgármester : Poroszlai Frigyes. ¹⁾

¹⁾ E most nevezett t. cz. férfiú szives közléséből mutattuk fel a fentebbi névsort, mint a kinek Debreczen város történetére vonatkozó jeles gyűjteményéből nyert egyéb adatok közléseért is, a tudomány közérdekében ezennel köszönetet szavazunk.

Kivonata sz. k. Debreczen városa hadi pénztári szám-

	Esztendő	183 ³ / ₄		183 ⁴ / ₅		183 ⁵ / ₆		183 ⁶ / ₇	
	Pengő pénzben	Rft.	kr.	Rft.	kr.	Rft.	kr.	Rft.	kr.
Bevétel.									
1 A közelebbi mult esztendőről átjött pénztári maradvány		1785	14 ²⁵ / ₈₀	10672	9 ³¹ / ₄₀	13967	33 ¹⁷ / ₈₀	8580	18 ¹⁰ / ₄₀
2 Minden előbbi esztendőkről fenmaradt hatralévő-ségek		32223	11 ⁴⁶ / ₈₀	8683	45 ³⁷ / ₄₀	11732	46 ¹⁸ / ₄₀	22426	10 ¹⁵ / ₄₀
3 Tiszti szállásnak kibérlett ház jövedelme		16	—	—	—	—	—	—	—
4 Folyó esztendei királyi adó		42201	25 ²² / ₈₀	42979	33 ⁹ / ₄₀	43887	44 ³⁷ / ₄₀	42453	2 ¹ / ₄₀
5 A Draveczkyház 182 ⁶ / ₇ és 182 ⁸ / ₉ eszt. adójába még 1833-ba kifizetett pénz		—	—	—	—	13	29 ⁷ / ₁₀	—	—
Bevétel összege		76225	51 ¹³ / ₈₀	62335	28 ³⁷ / ₄₀	69601	33 ⁷⁵ / ₈₀	73459	30 ²⁶ / ₄₀
Kiadás.									
1 Kész pénzben a districtualis hadi pénztárra		18062	01 ¹ / ₁₆	21239	18 ¹ / ₁₆	21749	56 ¹ / ₁₆	14950	41 ¹³ / ₁₆
2 Élelmek árába a ns. város lakossainak		3189	35	4895	46	5778	38	2726	31
3 Élelmek árába a kenyérsütőnek (Regulamentár szerint)		1815	25	2067	55	2022	55	2260	22
4 A városi élettárból f. évbe kiadott ló részletekért		1530	58	1258	54	1841	12	2717	06
5 A ns. katonaság részére tett vonózasokért		60	—	100	06	193	18	273	21
6 A felséges kir. kincstárnál lévő 37500 f. tőke 1 évi 2 ⁰ / ₁₀ kamatjába		300	—	300	—	300	—	300	—
7 Szökött katonák elfogásáért		24	—	120	—	96	—	—	—
8 Katona szedési segedelemben		540	13	540	13	540	13	492	11
9 A Pék által adott kenyér részleteken lett veszteség		907	42 ¹ / ₂	2067	55	1258	26 ¹ / ₂	1714	11 ³ / ₄
10 Rendes fizetésekre		1103	14	803	14	803	14	803	14
11 A ns. katonaság számára bérlett szállásokért		676	48	620	—	869	—	1267	40
12 Quartély házak s. a. t. körül tett költségek		2478	20 ⁴ / ₁₀	2207	16	2830	34 ⁶ / ₁₀	2321	50 ⁶ / ₁₀
13 A pénztár aprólekos szükségekre		38	24 ⁸ / ₁₀	42	01 ⁶ / ₁₀	49	07 ⁶ / ₁₀	50	23 ³ / ₁₀

adásainak $183\frac{3}{4}$ -ik évtől $184\frac{2}{3}$ -ik évig bészárolag.

$183\frac{7}{8}$		$183\frac{8}{9}$		$183\frac{9}{10}$		$184\frac{0}{1}$		$184\frac{1}{2}$		$184\frac{2}{3}$	
Rft.	kr.	Rft.	kr.	Rft.	kr.	Rft.	kr.	Rft.	kr.	Rft.	kr.
16852	$31\frac{17}{80}$	8570	$52\frac{2}{40}$	15349	$56\frac{77}{80}$	15131	$38\frac{6}{40}$	11348	$53\frac{35}{80}$	11422	$51\frac{6}{10}$
25421	$51\frac{39}{40}$	38979	$20\frac{13}{40}$	37505	$01\frac{8}{40}$	39506	$58\frac{32}{40}$	49103	$35\frac{24}{40}$	55836	$49\frac{2}{10}$
41324	12	42713	$59\frac{16}{40}$	42253	$03\frac{24}{40}$	41954	$05\frac{28}{40}$	41387	$12\frac{39}{40}$	41906	$51\frac{9}{10}$
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
83598	$38\frac{5}{80}$	90264	$11\frac{31}{40}$	95108	$01\frac{61}{80}$	96592	$42\frac{26}{40}$	101839	$42\frac{1}{80}$	109166	$32\frac{7}{10}$
26259	$06\frac{13}{16}$	16600	$07\frac{13}{16}$	22421	$09\frac{13}{16}$	18466	$14\frac{13}{16}$	15280	$25\frac{13}{16}$	20383	$03\frac{13}{16}$
1586	19	1549	23	5236	04	6106	54	6458	27	5195	22
1773	—	1914	32	1838	10	1868	43	1787	38	1819	32
1094	24	1232	47	1669	50	1641	10	1323	55	1397	52
71	12	83	12	118	48	249	—	257	36	108	12
300	—	300	—	300	—	300	—	300	—	300	—
144	—	48	—	144	—	96	—	168	—	24	—
492	11	492	11	492	11	492	11	492	11	492	11
886	30	957	16	1613	20	1868	43	1961	$59\frac{4}{10}$	380	33
803	14	803	14	803	14	803	14	803	14	803	14
865	—	514	$33\frac{6}{10}$	748	40	919	36	1215	$7\frac{2}{10}$	1005	—
1590	$24\frac{4}{10}$	3387	$52\frac{8}{10}$	4235	28	2502	$03\frac{6}{10}$	3854	$30\frac{7}{10}$	2461	$27\frac{4}{10}$
51	$40\frac{6}{10}$	50	53	51	58	59	$24\frac{4}{10}$	60	$4\frac{2}{10}$	59	$16\frac{8}{10}$

	Eszteendő	183 ³ / ₄		183 ⁴ / ₅		183 ⁵ / ₆		183 ⁶ / ₇	
	Pengő pénzben	Rft.	kr.	Rft.	kr.	Rft.	kr.	Rft.	kr.
14	1829 ³⁰ évben beszámolt kir. k. engedelem . . .	24095	44 ²² / ₄₀	—	—	—	—	—	—
15	T. Tanács általi elengedések . . .	1547	01 ¹ / ₂	329	57	262	30 ⁹ / ₁₀	1307	32 ¹ / ₁₀
16	Élelmek árába Melezer Ignác urnak Regulam. szerint . . .	—	—	—	—	—	—	—	—
17	A házi pénztárt illető régi adóságok szállításába 183 ³ / ₄ , ⁴ / ₅ , ⁵ / ₆ -ról . . .	—	—	—	—	—	—	—	—
18	Rendkívüli kiadások . . .	500	27 ¹³ / ₂₀	42	33 ⁶ / ₁₀	—	—	—	—
19	A jövő esztendőre átmenő hátralévóségek . . .	8683	45 ³⁷ / ₄₀	11732	46 ¹⁸ / ₄₀	22426	10 ¹⁵ / ₄₀	25421	4 ³⁹ / ₁₀
20	A jövő esztendőre átmenő pénztári maradvány . . .	10672	09 ³¹ / ₄₀	13967	33 ¹⁷ / ₈₀	8580	18 ¹⁰ / ₄₀	16852	31 ¹⁷ / ₈₀
		76225	51 ¹³ / ₈₀	62335	28 ³⁷ / ₄₀	69601	33 ⁷⁵ / ₈₀	73469	30 ²⁶ / ₄₀

Sz. kir. Debreczen városa házi pénztárának az alábbirt tizenegy meinek táb.

Folyó szám	A jövedelmek czimjei	183 ² / ₃		183 ³ / ₄		183 ⁴ / ₅		183 ⁵ / ₆		183 ⁶ / ₇	
		Pft.	kr.	Pft.	kr.	Pft.	kr.	Pft.	kr.	Pft.	kr.
1	Ártéziai kútra ajándék . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	Árendák és Censzusokból . . .	29064	45	32388	08	38754	59	44273	07	43239	34
3	Bánat pénzek betétele . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
4	Borméretési jövedelem . . .	8108	17	4439	07	6830	—	4660	—	4256	—
5	Büntetések . . .	1780	6	1049	21	307	06	695	30	213	52
6	Cserép zsindeyből . . .	5978	12	3724	09	2630	39	4452	36	2652	—
7	Életből . . .	16	—	832	52	751	12	—	—	127	34
8	Engedelem díjból . . .	2841	56	2387	43	2118	24	3313	07	1738	10
9	Erdőből róse faválságból . . .	5497	15	5640	30	6532	30	6439	36	6030	45
10	Épületre s más haszonra való fákból . . .	436	22	683	22	658	51	483	—	422	21
11	Éjjeli kivilágításra . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
12	Forgácsból töreomorából . . .	172	04	177	46	248	02	176	07	143	24
13	Fuvarozásokból . . .	496	57	455	11	367	12	541	57	71	18

183 ⁷ / ₈		183 ⁸ / ₉		183 ⁹ / ₁₀		184 ⁰ / ₁		184 ¹ / ₂		184 ² / ₃	
Rft.	kr.	Rft.	kr.	Rft.	kr.	Rft.	kr.	Rft.	kr.	Rft.	kr.
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
131	24	1475	11 ⁴ / ₁₀	796	32	766	59 ⁸ / ₁₀	464	10 ¹ / ₁₀	1122	51 ⁶ / ₁₀
—	—	—	—	—	—	—	—	152	—	—	—
—	—	8000	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
38979	20 ³ / ₁₀	37505	01 ⁸ / ₁₀	39506	58 ³² / ₁₀	49103	35 ²¹ / ₁₀	55836	49 ⁸ / ₄₀	58776	34 ⁹ / ₄₀
8570	52 ² / ₄₀	15349	56 ⁷⁷ / ₈₀	15131	38 ⁶ / ₁₀	11348	53 ³⁵ / ₈₀	11422	51 ⁶ / ₁₀	14837	22 ⁶⁹ / ₈₀
83598	38 ¹⁵ / ₈₀	90264	11 ³¹ / ₄₀	95198	01 ⁶¹ / ₈₀	96592	42 ²⁶ / ₁₀	101839	42 ¹ / ₈₀	109166	82 ⁷ / ₁₀

esztendőben, az alább megnevezett czimek alatt bevett jövedel-
lás kiírása.

183 ⁷ / ₈		183 ⁸ / ₉		183 ⁹ / ₁₀		184 ⁰ / ₁		184 ¹ / ₂		184 ² / ₃		Összesen	
Pft.	kr.	Pft.	kr.	Pft.	kr.	Pft.	kr.	Pft.	kr.	Pft.	kr.	Pft.	kr.
—	—	—	—	400	—	—	—	—	—	—	—	400	—
42506	17	39984	22	39653	23	50709	14	55829	07	56448	53	472851	49
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
3972	36	3632	—	4512	30	4905	—	5385	—	5525	—	56325	30
354	17	336	24	418	12	285	52	331	29	824	28	6596	37
2922	53	2448	05	4000	55	3334	07	3595	—	4610	49	40349	25
686	—	1868	—	2603	36	630	—	481	42	—	—	7996	56
2307	57	2537	29	2551	52	2629	52	2525	13	2887	28	27839	11
6109	45	5875	45	6065	30	6307	30	6435	15	5972	15	66906	36
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
576	41	491	21	650	33	805	13	905	01	546	30	6659	15
190	—	160	—	250	—	246	—	194	—	338	—	1378	—
205	55	295	04	261	02	343	—	294	57	98	50	2416	11
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1932	35

Folyó szám	A jövedelmek czimjei	183 ² / ₃		183 ³ / ₄		183 ⁴ / ₅		183 ⁵ / ₆		183 ⁶ / ₇	
		Pft.	kr	Pft.	kr	Pft.	kr	Pft.	kr	Pft.	kr
14	Földhérből s kaszállóból	2298	33	2163	12	1694	31	2279	32	730	57
15	Hátra lévő tartozásokból	11966	51	19790	22	12574	18	16258	41	11117	54
16	Kamatokból	1184	03	1082	48	1082	48	870	—	870	—
17	Katonáságnak adott zab széna s. a. t. ára	472	41	518	57	2067	50	1802	13	2389	35
18	Királyi Census utzaszer s. a. t.	4134	07	4978	18	3869	35	3415	37	513	06
19	Költsön felvett tőkepénzek	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
20	Könyvnyomtató intézetből	8221	29	8460	22	9130	14	7444	25	6732	38
21	Makkoltatásból	1924	—	—	—	—	—	242	—	—	—
22	Marhákból	1126	33	507	02	594	44	825	37	5075	14
23	Marhák bőriből	21	35	20	58	142	03	19	34	13	42
24	Marha tartásból	57	30	47	58	138	37	151	49	23	08
25	Marhák eladásáérti bizony- ítványból	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
26	Nádból	127	—	7	04	—	—	—	—	—	—
27	Nehézség eligazítása	6	10	—	—	—	—	—	—	—	—
28	Ohati ménesből	365	—	200	—	911	—	—	—	1568	36
29	Ótska szerszámokból	84	46	65	04	112	54	124	06	73	43
30	Országos vásári jövedelem	4444	02	4659	32	4388	44	4346	—	4595	12
31	Olaj útó malomból	30	33	5	16	21	19	41	55	31	21
32	Örökösödésből	775	17	380	39	4390	30	1923	26	1712	08
33	Ótska városháza épületéből	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
34	Polgári díjból	802	—	504	—	932	—	1006	—	768	—
35	Rabok munkáiból	1	48	—	—	—	—	—	—	—	—
36	Rendkívül valókiból	310	20	1041	33	291	10	621	—	118	38
37	Romlott épületekből	6	49	250	—	72	—	130	—	42	—
38	Segedelem pénzekből	—	—	26	50	96	30	—	—	—	—
39	Szénából	1110	18	635	18	370	—	110	—	1570	—
40	Téglából	428	24	864	—	472	12	501	26	58	24
41	Telekekből	248	—	9	36	30	58	1519	36	3837	01
42	Tüzi őlfákból	560	33	714	24	882	21	290	06	768	36
43	Urbéri jövedelem	2462	29	2458	10	2220	28	1361	20	—	—
44	Városháza építésére	1284	56	628	—	659	07	—	—	—	—
45	Viszszafizetett activ adós- ságokból	560	—	—	—	3546	48	—	—	—	—
46	Viszszafizetésekből	34	28	180	25	29	46	6206	26	110	10
47	Legelő bérből	783	40	66	23	844	30	1098	15	305	21
48	Letett pénzekből	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Együtt		100225	49	102044	—	110765	52	117623	55	101960	22

Kidolgoztuk Debreczenben martius 28-án 1844.

183 ⁷ / ₈		183 ⁹ / ₉		183 ⁹ / ₄₀		184 ⁰ / ₁		184 ¹ / ₂		184 ² / ₃		Öszvesen	
Pft.	kr	Pft.	kr	Pft.	kr	Pft.	kr	Pft.	kr	Pft.	kr	Pft.	kr
972	33	877	43	1451	47	582	06	1398	03	2934	58	17888	55
27899	34	27453	36	25080	06	23327	02	25767	37	22765	16	224001	17
870	—	4145	54	1176	04	1508	04	1072	24	1372	24	15234	29
3170	43	2927	11	252	39	1669	50	1641	10	1323	55	17636	44
2007	18	344	42	190	21	927	21	538	15	228	51	21147	31
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
6954	24	7100	46	6755	12	7132	19	6430	31	6142	47	80545	07
223	—	—	—	—	—	229	30	—	—	3753	—	6371	30
364	—	255	01	160	04	1700	28	676	36	616	40	11901	59
13	19	75	51	89	35	50	24	40	56	14	08	502	05
11	04	157	11	5	—	40	24	34	54	48	06	715	12
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	52	—	23	20	38	40	43	20	291	24
—	—	—	—	—	—	—	—	18	50	—	—	25	—
1574	—	110	—	—	—	—	—	1475	30	1491	—	7695	06
176	06	4	18	—	—	—	—	—	—	—	—	640	57
4307	38	4337	24	4392	30	4116	56	4028	58	3978	18	47595	14
82	14	52	48	36	57	52	28	30	43	52	28	438	02
1532	27	3423	19	1280	25	556	59	487	22	351	19	16818	51
—	—	—	—	281	07	83	51	47	—	—	—	411	58
838	—	860	—	740	—	1076	—	862	—	1042	—	9430	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	48
1175	31	236	40	188	19	459	56	1053	24	100	58	5597	29
73	36	—	—	1	48	—	—	22	—	12	39	610	52
—	—	—	—	10	—	—	—	—	—	—	—	133	20
600	—	1448	—	1261	12	5392	24	2962	24	769	50	16229	26
93	36	454	48	711	27	530	36	336	24	290	49	4742	06
440	50	50	02	341	36	1050	48	60	—	771	13	8359	40
1120	06	898	56	1143	18	1926	32	1220	16	1800	49	11325	57
—	—	939	—	1561	54	1589	50	2177	41	—	—	14770	52
—	—	—	—	3600	—	—	—	—	—	91	30	6263	33
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4106	48
149	04	124	12	30	33	82	—	193	27	948	33	8089	04
385	09	200	53	281	54	1140	37	115	24	369	57	5542	08
—	—	—	—	5025	20	—	—	—	—	—	—	5025	20
114816	33	113506	45	117468	41	125445	33	128707	13	128667	01	1,261231	44

Szöllősy János m. k. — Simon Mihály m. k.
házipénztárnok. ellenőr.

Nemes sz. kir. Debreczen városa házi pénztárának az alábbirt
táblás

Folyó szám	A jövedelmek czimjei	183 ² / ₃		183 ³ / ₄		183 ⁴ / ₅		183 ⁵ / ₆		183 ⁶ / ₇	
		Cft.	kr	Cft.	kr	Cft.	kr	Cft.	kr	Cft.	kr
1	Fizetések és bérekre . . .	29123	57	33022	38	29883	16	29987	21	26505	40
2	Halottas könyv gondviseléséért . . .	60	—	60	—	60	—	60	—	60	—
3	Patikabeli orvosságokért . . .	79	55	1018	55	219	28	449	35	58	58
4	Kérelemre adott segélypénzek	133	47	175	36	246	30	377	54	634	25
5	Árvatartóknak adott segélypénzek	620	—	553	36	215	12	379	36	429	12
6	Utiköltség napidíjakra . . .	6040	25	5128	26	5924	18	5185	51	4438	29
7	Perekre tett költség	485	—	636	—	565	21	580	42	94	42
8	Örökösödésekre	19	08	43	12	—	—	160	—	2	33
9	Építési szerekre	3566	54	3842	38	3326	50	3577	09	3341	21
10	Cserépsindelyre	5110	52	2132	38	1314	29	4105	33	3004	36
11	Téglára	1828	49	257	36	502	45	1601	—	1068	34
12	Élet vásárlásra	1055	39	1588	48	3981	36	8332	—	3807	02
13	Marha vételre	1744	12	1711	28	2475	—	1556	—	302	—
14	Ohati ménesre	3	12	21	33	45	19	145	10	1000	—
15	Bor Inspectori költségre . .	53	34	27	33	27	54	—	—	—	—
16	Nádra	61	23	173	06	128	48	31	16	53	15
17	Fa, tövis fasina vágatásra .	3909	29	3644	03	4023	12	4046	20	4502	20
18	Erdőre	736	32	402	36	538	04	438	52	1286	08
19	Tisztviselők által tétetett mesteremberek munkáira .	1151	19	3098	30	3096	52	2086	33	2260	20
20	Építőbiztos által tétetett mesteremberek munkáira	5764	01	3561	39	2822	52	2636	22	2474	35
21	Hortobágyi kohidra	1543	56	380	44	—	—	—	—	—	—
22	Város gazdai aprólékos költségre	387	29	520	55	543	21	422	05	612	09
23	Szénára és szalmára	1663	56	1464	16	3013	34	2776	35	6109	65
24	Fagyura és gyertyára	596	40	620	—	593	28	681	04	550	—
25	Szalonnára sóra és hájra . .	679	02	600	55	759	04	685	09	761	44
26	Malmokra	9	12	5	12	—	—	8	40	58	16
27	Sáfári költségre	2129	44	2278	24	2897	12	531	35	443	27
28	Utsza kapitányoknak aprólékos költségeire	393	56	515	45	471	07	325	59	—	—
29	A hat utszak részére dolgozó mesterembereknek . . .	1150	02	1455	39	1212	07	1483	51	957	52
30	Város cselédjei ruháira . . .	2572	18	1623	17	1665	40	2088	19	1991	53
31	Hotelő cselédeknek	500	20	529	21	516	45	566	42	559	03
32	Kutakra csatornákra hidakra	531	10	168	26	807	57	756	22	207	—
33	Kamat fizetésekre	26185	25	26575	59	27612	33	28904	01	27207	04

tizenegy esztendőben, különböző czimek alatt tett kiadásainak kiírása.

1837 $\frac{8}{9}$		1838 $\frac{9}{9}$		1839 $\frac{40}{40}$		1840 $\frac{1}{1}$		1841 $\frac{1}{2}$		1842 $\frac{2}{3}$		Összesen	
Cft.	kr	Cft.	kr	Cft.	kr	Cft.	kr	Cft.	kr	Cft.	kr	Cft.	kr
32099	59	28875	33	31780	56	29858	36	26582	41	33168	48	330889	25
60	—	60	—	60	—	60	—	60	—	60	—	660	—
1050	45	483	42	1088	12	1208	19	1182	56	884	38	7725	23
776	01	889	52	1103	44	1420	56	1277	37	1039	05	8075	27
396	—	373	36	361	12	306	48	284	24	246	—	4465	36
3225	54	5168	42	6010	54	2426	29	3975	14	5121	56	52646	38
149	49	303	10	42	—	68	30	—	—	27	49	2953	03
233	16	215	—	—	—	974	54	—	—	1674	44	3322	47
2699	48	4773	03	3009	11	4260	16	2752	21	3344	15	38493	46
3765	25	5024	11	6058	30	8473	53	7193	42	6201	16	52385	05
985	13	523	36	447	58	439	31	1462	24	971	51	10089	17
196	12	312	12	577	48	1857	—	2336	21	—	—	24064	41
654	—	590	—	1393	—	939	12	1603	—	1467	24	14435	16
305	—	243	24	1606	—	—	—	52	27	1292	17	4714	22
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	109	01
158	24	144	—	313	49	108	12	74	24	14	40	1261	17
3817	59	3691	35	3880	13	5240	37	5500	02	5095	55	47351	45
1564	58	293	15	516	59	1224	53	468	24	684	12	8154	53
2820	11	4594	24	3762	10	4118	39	3656	27	2325	39	32971	04
2175	29	2983	05	2204	32	2532	52	3139	11	26055	04	32949	42
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1924	40
684	30	832	36	954	40	1101	22	738	—	637	59	7435	06
3047	49	3875	06	4959	08	10684	13	9588	05	7888	55	55071	33
418	—	418	—	528	—	594	—	524	40	423	—	5946	52
609	16	521	17	590	55	777	15	707	52	746	—	7438	29
8	09	918	33	—	—	—	—	—	—	7	12	1015	14
343	39	317	40	412	27	266	23	220	30	80	42	9921	42
45	07	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1751	54
7	34	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6267	05
1734	56	3175	28	2134	38	2104	34	2011	13	1887	53	22990	08
503	28	558	—	519	20	746	28	563	38	615	59	6179	04
477	33	731	07	253	48	1194	30	858	34	431	22	6417	49
31889	41	28667	05	31423	57	34063	22	31209	33	34447	06	328185	46

Folyó szám	A jövedelmek czimjei	183 ² / ₃		183 ³ / ₄		183 ⁴ / ₅		183 ⁵ / ₆		183 ⁶ / ₇	
		Cft.	kr	Cft.	kr	Cft.	kr	Cft.	kr	Cft.	kr
34	Censusok és árendákra	378	08	378	08	378	08	378	08	378	08
35	Író eszközökre	560	30	424	06	617	27	924	58	871	14
36	Nagy erdei fürdőre	59	55	—	—	1692	36	82	30	—	—
37	Nehézségek eligazítására	121	03	—	—	—	—	—	—	—	—
38	Postára	26	28	26	10	10	14	32	50	67	24
39	Királyi Censusra	1567	30	1567	30	1567	30	1567	30	1567	30
40	Könyvnyomtató intézetre	4558	06	5138	—	5458	16	3999	08	4091	02
41	Zálog toldalagra	2014	—	1528	20	2732	24	2596	39	3444	26
42	Jutalmakra	246	08	193	56	81	28	500	—	668	42
43	Rendkívül valókra	1338	03	596	47	1370	07	1091	17	1380	11
44	Rabok munkáira s élelmére	1558	26	1882	15	1374	05	1384	23	1377	11
45	Polgári kórházra	933	56	1387	22	264	20	—	—	50	42
46	Telkekre	—	—	23	12	7000	—	2225	40	4334	10
47	Ujvárosháza építésére	—	—	—	—	2054	43	3212	50	1478	39
48	Beteg marhák orvoslására	—	—	—	—	136	28	52	28	26	11
49	Ohati biztosítási költség	—	—	—	—	—	—	442	36	204	43
50	Fuvarozásokra	—	—	—	—	—	—	—	—	5741	35
51	Csikós deputatuma	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
52	Földmérési költség	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
53	Éjjeli kivilágításra	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
54	Artéziai kútra	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
55	Rom. kath. egyház épületeire	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Együtt		113253	30	110985	10	124528	20	123458	33	120484	22

Kidolgoztuk Debreczenben april 12-én 1844.

1837 ⁷ / ₈		1838 ⁸ / ₉		1839 ⁹ / ₄₀		1840 ⁰ / ₁		1841 ¹ / ₂		1842 ² / ₃		Öszvesen	
Cft.	kr	Cft.	kr	Cft.	kr	Cft.	kr	Cft.	kr	Cft.	kr	Cft.	kr
378	08	378	08	378	08	378	08	687	47	105	02	4196	01
1704	19	782	32	2162	58	1488	54	821	11	1337	20	11695	29
62	—	4	18	—	—	—	—	—	—	—	—	1901	19
60	34	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	181	37
55	58	23	09	30	30	32	25	60	34	40	37	406	19
1567	30	1567	30	1567	30	1567	30	—	—	3135	—	17242	30
3641	55	3473	53	3300	09	2515	03	2695	17	3184	13	42005	02
1442	27	5390	40	1425	55	778	07	4270	18	1415	09	27038	25
436	08	709	32	434	24	517	—	767	50	707	40	5262	48
978	28	2106	29	5556	50	2567	04	3831	43	1958	—	22774	59
1452	33	1710	26	1211	12	1667	23	1882	55	1318	20	16819	09
157	05	116	18	—	—	—	—	142	14	—	—	3051	57
—	—	11	12	—	—	—	—	—	—	—	—	13594	14
831	22	—	40	13381	59	12618	09	19596	12	10925	39	64100	13
150	52	75	52	72	33	129	—	119	27	109	58	872	49
555	22	162	05	—	—	157	36	357	36	—	—	1879	58
5482	44	5497	05	6404	31	6604	04	5784	34	5634	30	41149	03
11	37	23	03	36	35	27	23	34	11	22	27	155	16
564	09	669	12	3306	12	802	38	1597	10	1421	33	8360	54
—	—	—	—	350	—	—	—	250	—	246	—	846	—
—	—	—	—	847	02	2668	22	2076	26	978	19	6570	09
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	296	—	296	—
116437	16	122259	16	146460	29	151570	30	152999	08	146227	28	1,428664	02

Szöllősy János m. p., — Simon Mihály m. p.,
házipénztárnok. ellenőr.

S Z A T H M Á R - N É M E T I .

„Lusit non raro conatus obsidentium,
succubuit interdum.“

Bombardi,
Topogr. M. Reg. Hung.
Viennae 1750. 587. l.

I. Elneveztetése s történeti adatok.

Szathmár-Némethi két külön városból egyített sz. kir. város; egyike szinte hazánk legrégebb s legnevezetesebb kir. városainak. Ugyan is Szathmár a már a magyaroknak letelepedésekor létezett, s Zothmár, Zathmár és Zakmárnak is nevezett, vártól vette elneveztetését. — Némethit pedig a sz. István első királyunknejével országunkba jött németek 1006-ik év táján építettek, a mint II. Endre királyunknak alább felhozandó oklevele tanúsítja. — Egyítettett pedig a két város az 1715. 109. cz. által.

A Zothmár szót, Szathmár vármegyei főorvos Ithomász Ferdinánd¹⁾ zsidó szónak állítja, „Zoth“ zsidóul áradást, „mar“ szomorút értelmezvén, miért is szerinte Zothmár annyi: mint „áradás miatt szomorú.“ Ellenben Csermák Antal Othmártól Attila elődjétől származtatja, mint a ki építette volna.

Évkönyveinkben a szathmári vár legelőször, és pedig „castrum regium“-nak nevezve 1217—1230-ik év táján jön elő, mellyhez a váradi tűzpróba felőli könyv 102-ik czikke szerint 1217-ik évben több katonáskodó helységek is tartoztak. A vár előtti kies domb, mivel rajta a várórség este reggel dobolni szokott „Doboló“-nak neveztetett. — 1230-ik évben pedig II. Endre királyunk a Keyzla királyné biztatására Zomos folyó mellett letelepült németeket következő tartalmu kiváltságlevéllel ajándékozta meg.

„In nomine Sanctae Trinitatis et indiuiduae Unitatis. Andreas, Dei gratia, Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Seruiae, Galliciae, Lodomeriaeque Rex in perpetuum. Regiae Serenitatis gratiae plurimum expedit, quia ex fonte nascitur pietas, ut omnes hospites ad sinum suae benignitatis, tanquam ad portum salutis confugientes, colligat; sed ordo rationis expostulat, vt eos propensius protegat, et confoueat, quos pro posse suo ad regni vtilitatem, et coronae honorem inspexit efficacius inhaerere. Hinc est, quod tam praesentis aetatis, quam futurae posterita-

¹⁾ „A magyarok eredetéről és nyelvéről“ III. R. 10. cz. I. Szirmay Antal Szathmár vármegye fekvése, története és polgári esmérete. Budán 1809. I. k. 1—2 l.

tis notitiae volumus elucescere, quod nos charissimi Progenitoris nostri, regis Belae, nec non Baronum nostrorum ducti consilio, dilectis et fidelibus nostris hospitibus Teutonicis de Zathmar Némethi, iuxta fluuium Zamos residentibus, qui se dicebant in fide Dominae Reginae Keyslae ad Hungariam conuenisse, talem dedimus, donauimus et concessimus libertatem, quod more Saxonum, villicus ipsorum armatus cum quatuor personis sagittariis, nobiscum exercituare teneatur. Exemimus etiam eos ab omnium Iudicum iurisdictione, iudicandi facultate nobis tantum, et Magistro Tauernicorum nostrorum, pro tempore constituto (reseruata); hoc specialiter declarato, ut quemcunque voluerint, maiorum ac minorum consensu pariter concordante, Maiorem villae constituendi liberam habeant facultatem. Qui in villa eorum in furto, latrocinio, homicidio, seu quouis crimine malefactorio, ac maligno deprehensi, vel accusati fuerint, eos iudicet et condemnet, iuxta criminis quantitatem. Praeterea portum ab omni exactione seu infestatione tributi liberum super praenotato fluuiio eisdem concessimus; ita, ut nec Comes Castri de Zathmar, nec Comes Camerae nostrae, nec alius quispiam super iam dicti pontis tributo ipsos possit, aut debeat aliquatenus molestare. Concessimus etiam eisdem, ut Decimatoribus pro tempore constitutis, pro capetia duodecim denarios vsualis monetae soluere teneantur. Item Sacerdotem, quemcunque voluerint, in eorum ecclesia possint conseruare, ab omni iurisdictione, et potestate Archidiaconi de Sasvar, cum quarta parte decimarum, in villa ipsorum continente, penitus duximus eximendum, et ad maiorem statuta libertatis ipsorum cautelam, assensum et consensum Reinoldus Venerabilis Pater, Episcopus Transiluanus, praebuit nostris ordinatis et statutis; et nos in retributionem praefatae concessionis, Episcopo praedicto in potiori donatione manum porreximus regiae largitatis. Istud etiam non est silentio praetermittendum, quod nobis ad villam eorum accedentibus prandium et coenam administrent, secundum villae ipsorum incrementum. Praeterea quamdam terram, eorum terrae contiguum, quae olim Dionysii filii Simonis fuerat, eis et eorum heredibus iure perpetuo contulimus possidendam. In ipsius possessionem per fidelem Pristaldum nostrum Chudruch, ipsos introduci statuentes. Ut igitur tum a nobis liberaliter concessa libertas, quam memoratae terrae donatio, salua semper, et inconcussa permaneat, praesentem paginam secretiori sigillo nostro, aureae videlicet bullae caractere, fecimus insigniri. Datum per manus Vgrini, Colocensis Archiepiscopi, et auleae regiae Cancellarii, anno Dominicae Incarnationis millesimo, ducentesimo, trigesimo; Venerabili Roberto, Strigoniensi Archiepiscopo, Gregorio Iaurinensi, Cleto Agriensi, Alexandro Varadinensi, Bulchu Chanadiensi, Rajnoldo Vltrasiluano, Benedicto Vacienti, Stephano Zagradiensi, Bartholomaeo Quinqueecclesiensi, Bartholomaeo Veszprimiensi, episcopis existentibus, et aliis ecclesias Dei feliciter gubernantibus. Moys, Comite Palatino; Ladislao auleae nostrae Curiali Comite, et Comite Bachienti; Petro, fratre Marcelli, Curiae Comite Reginae et comite noui Castri; Dionysio, filio Dionysii; Demetrio, magistro Dapiferorum; Luca, magistro pincernarum, et Comite de Bors; Nicolao, magistro Agazonum, Comite Supruniensi; et aliis quampluribus magistratus et Comitatus tenentibus, regni nostri Anno XXVII.“

1261-ik évben V. István ifjabb királynak mulatóhelye volt, s a Szathmár-Németieknek 1264-ik évben III. Endre király által 1291-ben és I. Lajos király által 1365-ben meg-erősített s a város levéltárában létező kiváltságlevelet adott.

1310-ben Szathmáron sólerakó hely volt, mert Károly király a Déczi barátoknak szabadságot adott : hogy sójukat Zathmáron szabadon árulhassák. ¹⁾

¹⁾ I. Schmidt Eppi Agriens. p. 220.

1330-ban a Némethiek királyi vadászok voltak.

1406-ban Zsigmond a várost egyedül a tárnok hatósága alá helyezi.

1411-ben Zathmár város vámjával s hozzátartozó Véztelek, Jöstelek falukkal, Zent-Eged és Zemermén pusztákkal, Nemphthy városa, Ágnemphthy, Zemere-Telke, Pera-Telke, Chiaholcz-Telke pusztákkal, Asszony-Pataka és Felső Bánya városok érczes bányáikkal, Hidegkút, Fekete falu, Kékes, Thükes, Orozfalva, Sándorfalva, Gyurkefalva, Surgianfalva és Duravicza falukkal s Halfalva pusztával Wuchovich György rácz fejedelemnek, Nándorfehérvárért cserébe adattak, s a Zsigmond adományozása folytáni statutorólí jelentés a Lelesz-Jászai közlevéltárakban létezik.¹⁾

1501-ben Geréb László erdélyi püspök a tizednek ki nem szolgáltatása miatt a Szathmáriak részére a Misemondást, gyóntatást az oltári szentségek kiszolgáltatását, az egyházi temetést eltiltotta, s a halottakat földszinén büszhödni hagyatta, míg II. Ulászló király parancsolólag fel nem lépett a nevezett püspök ellen.

1517-ben János király a Németieknek Lázári, Homoki, Daróczi jószágokat adományozá s ugyan ő

1530-ban szabadsóárultatást, s ezüstre metszendő pecséttel élest engedett a Szathmáriaknak.

1535-ben Bánffy Boldizsár I. Ferdinánd vezére Szathmárt s Némethit felgyujtván s feldulván, miután értesült: hogy Kún Gothárd János király vezére Erdélyből nagy haddal közeldene, a szathmári egyházat sánczok s árkokkal erősítette meg, s azt — maga visszatérvén, Horváth Mátyás oltalmára bizta, de melyet Kún Gothárd véres ostrommal bevett, ha bár halálosan megsebesítettén, csak hamar meghalt. Mit János király megboszulandó, Ferdinánd elfogott katonáit a váradi mezőn felállított fákra akasztatta, s Horváth Mátyás vezérüket karóba vonatta.

1543-ban I. Ferdinánd király Szathmárt, Némethit, a hozzájuk tartozott falukkal együtt Somlyai Báthory András — Kristóf — s Istvánnak adományozta, kik a Szamos szigetében a várat felépítették s jól megerősítették.

¹⁾ l. Szirmay i. m. 150—152 l.

1548-ban ugyancsak I. Ferdinánd király a Szathmár- s Németiek szabadságait megtartatni parancsolá; — s

1551-ben azt rendelé: hogy perbe külső bírák elébe ne idéztessenek: és mivel az ellenség által felégettettek, a kamara nyereség fizetésétől mentek legyenek.

1558-ban Izabella, János király özvegye — őket minden huszad, harminczad s bár mi vámok fizetésétől felmentette. Balassa Menyhértet, a vár főkapitányává tette, nékie Nagy-bányát, 3 vármegye tizedjövedelmével ajándékozván; azonban Balassa a várőrző katonákat magához hódítván a várat Ferdinánd király részére elfoglalta, sőt az épen ekkor János Zsigmondtól hadak tartására vett 10,000 aranyat is magának tartotta. Miért is

1560-ban a János Zsigmond pártjára tért Somlyai Báthory István birtokában volt Szathmárt Nagy Bányával együtt I. Ferdinánd király Balassa Menyhértnak adományozá; kinek is ekkénti hitszegésén megboszankodván János Zsigmond.

1562-ben a segítségére jött Ibrahim budai s Malkócz temesvári basák által Szathmár várát keményen ostromoltatá, s mind a két várost felgyujtatá; de a Zay Ferencz vezénylette császári sereg olly erélylyel állott ellent, hogy az ozmánok az ostrommal felhagyni kénytelenítették.

1564-ben Balassa Menyhért Szathmárról Kassára — vagy miként egy akkori kéziratból tanulhatni — „a tokai vidéken szüretelőknek fosztására s a hegyaljai boroknak elpredálására“ kirándulván, a szathmári lakosok előbbi kegyesebb urokhöz, somlyai Báthory István váradi várkapitányhoz titkon követeket küldöttek: hogy a várnak visszavételére mutatkozott legjobb alkalmat használatlan ne hagyná; ki is nem késve lovas szekerekre ülteté váradi gyalog katonáit, ezek a Szathmár városbeliekkal egyetértve, midőn alkonyatkor a szarvas marha nagy por fellegben a városba hajtatnék, a csorda közé keveredvén egész a vár kapujáig nyomultak elő, és midőn a várbeli marháknak bebocsátása végett a vár kapuja is nyitva lett volna, az őrséget levágván, utánok tóduló társaiknak utat nyitottak. Illy csellel jutott Szathmár, János Zsigmond birtokába, ki is ez évi december 13-ról Gyula-Fehérvárról a várat megerősíttetni rendelé; a mondott alkalommal Balassa Menyhértnak neje is, fiával s leányával együtt foglyokká lettek.

1565-ben Schwendi Lázár s Báthory András császári főve-

zerek nagy haddal közelgének Szathmár visszavételére, s kemény tél lévén a befagyott Szamos folyón álgyuik- s hadaikkal a várra könnyen rá rohanhattak; Báthory István a vár megtarthatása iránt reményét veszítve, várát önkényt felgyújtotta s őrségével Váradra távozott. A győzelmes császári hadsereg látva a várnak oltalomra alkalmas fekvését, a romokból igen erős várat épített, ha bár építés közben is János Zsigmond s török harczársai által megtámadtatott; e közben a békekötés is megkísértetett Szathmárban, de minthogy János Zsigmond a várat földig lerontatni kívánta, a megkezdett alkudozások félbe szakadtak: míg végre a béke az erdéli táborban megkötetett; de ez is csak rövid ideig tartott; mert

1567-ben a császári s János Zsigmond hadai Szathmárnál összecsaptak, mind két rész az egyházi tizedet magának akarván tulajdonítani.

1569-ben a szathmári vár 24 ezer forintra becsültetett.

1571-ben II. Miksa király a Szathmáriaknak II. Endre királytól nyert arany pecsétetes leveleiket megerősítette. S

1577-ben Rudolf oltalmazó levelet adott a Szathmáriaknak: hajdani királyoktól nyert szabadságaik sértetlensége iránt.

1598-ban Jósika István erdélyi kancellárnak — mivel Báthory Zsigmonddal Erdélynek átadása iránt szövetkezett — a szathmári piarczon egy török fogoly által sokak jelenlétében ¹⁾ feje vétetett; és pedig ugyanazon hónapban és napon ²⁾ mellyen az ő befolyásából Báthori Boldizsár és Kovachoczi Farkas megfojtattak. ³⁾

Az 1622. 6. 29. t. cikk által a szathmári vár Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek békekötés szerint átadatott, ki is a szathmári várban megjelenván „ugy mint választott Magyar, Dalmát, Horvát és Tót országoknak királya megparancsolta Rosályi Kun László Szathmár vára kapitánjának, és Belleváry Dávid kassai kamara rendtartójának, azonkívül Szathmár várában megrendelendő tisztartójának: hogy a városban lakó nemesek, ha mit bírnak a városi javakból, az azokra háromló terheket viselni kötelesek legyenek.

¹⁾ 1 *Bethlen Farkas* Histor. IX. 162 l.

²⁾ 1. u. o.

³⁾ Ismét érdekes tanúság azoknak, kik a boszuló nemezis el nem maradhatását hinni nem akarják.

1626-ban Bethlen Gábor parancsolta : hogy a városiak a vármegye kebelében adózásra ne szoríttassanak.

1645-ben III. Ferdinánd király és I. Rákóczy György fejedelem között keletkezett lincai egyezés szerint (2. cz.) Szathmár vára a hozzá tartozott javakkal együtt a nevezett fejedelemnek átadatott, ki minden közadó fizetéstől kivette a szathmári polgárokat.

1648-ban Rákóczy György megparancsolta : hogy Szathmárt lakó nemesek a városi javakra háromlő terhekkel, mint más polgárok viselni tartoznak.

1657-ben a lengyel országi koronát sajátjává megszerzeni törekedett II. Rákóczy Ferencz Lengyelországból megszalasztván Ecsedi várába vonult, az őt nyomban követő lengyel tábor pedig Szathmár vármegyét tűzzel vassal pusztítván,¹⁾ Sobieczky Jánossal Szathmár-Némethi biztosai alkura léptek az iránt: hogy több évtől uralkodó éhség s háborús idők miatt hadi sarczúl többet a lengyeleknek nem fizethetnek 2600 tallérnál. Azon okokból a lengyel tábornak eleséget sem adhatnak. Szabad bemenetet a városba a lengyel katonáknak megengednek, de a vár ninesen hatalmukban, hogy annak kapuit felnyithassák. Hogy a lakosok törvényes urok ellen felfegyverkezzenek, azt nem cselekedhetik; de ha fegyverrel kényszerítettnek, azt kénytelenek lesznek szolgálni, a ki győzelmes lesz. Hadi foglyaikat kiváltják, de mivel keresztényekkel van dolgok, kérik a lengyel tábor vezéreit: hogy pogányok módjára ne sarczoltassanak. Aláíratott ez Szathmár-Némethiben 1657-k. június 26-kán, és pedig a nevezett város részéről Kökényesdy György, Bornemisza István, Keöszeghy István — a lengyelek részéről Sobieszky János főzászlós, Sapicha János tábori főjegyző, Kosochy András főtábornok, Inajuitovich Gábor, Przelinszky Kázmér, Wisnyiczky Zaniszló, Jablonowsky Zaniszló ezredek által.

1659-ben a szathmári vár I. Leopold király birtokába jutott s megerősített.

1660, 1661, 1662, 1663 években a törökök Szathmár és Meggyes táján Kemény Jánossal csatáztak. 5000 tatár Szathmár városát megtámadván felgyújtotta, környékéről sok ezret

¹⁾ Az elpusztított kőfalakra a lengyelek eme szavakat írák fel: „Vicein pro vice reddo tibi bone Vicine!”

rabságba hurezolván. — A város levéltárában még most is megvan Barchay Akács erdélyi fejedelemnek a Szathmár-Németieket feladásra kényszerítő levele, melyben elejükbe terjesztvén : „hogy győzhetetlen török császárnak hatalmas táborával hazájának ellenségét az erdélyi határokon túlüzvén, és Szathmárfelé közelgetvén, nagyon féltené azon várat, melyben sem elegendő eleség, sem az oltalomra szükséges készület nem találtatna, hogy a kereszténységnek nagy kárával külső nemzetség által el ne foglaltasson; azért ezt elmellőzni kívánván inti a szathmári és a németi lakosokat, s a vár őrző katonákat : hogy végső veszedelemben forogván, az ő oltalmába és pártfogásába reménységet vessenek, melyet meg nem fognak bántani“. Hogy pedig biztosak lehessenek, aláírása s pecsége alatt magyar nyelven írott következő feltételeket küldötte meg nékiek : „1-mo hogy Zathmár várát, mellette lévő városokkal együtt Magyarországtól elszakasztani nem igyekezzünk, hanem magyarországi törvényekkel igazgattatván mindennemű immunitásokban, szabadságokban, privilegiumokban, és religiojokban megtartatjuk, a kik pedig, úgy mint nemesi, városi és közönséges rendek, azokban ekkeddig megbántódtanak, előbbi jó rendbe állattatván, restaurálni igyekezzük. 2-do a várba és városba törököt semmiképen nem hagyunk, egyéb idegen nemzetet sem eő kegyelmeknek egyező tetszésén kívül. 3-tio a várbelieket, városbelieket, és nemeseket hadi expeditiókba magunk mellé felülni nem kényszeríttyük, ha az boldog időben nem volt. 4-to mivel immár sok ízben egynehány rendbeli ellenséghteől s maghok nemzetétől is igen megromlottanak Zakmár és Némethi városa, semmi extra ordinaria taxákat töllök nem kívánunk annál fellyebb, mint az réghi időben volt. 5-to assekurállyuk arról is : hogy sem a nemességhez, sem várbelieket és városbelieket személyekben sem külső belső javakban meg nem károsittjuk, sem maghunk, sem mások által. 6-to a nemességet és városokat a magyarországi törvényekkel élésekbe nem háborgattjuk, és az erdélyiekre nem erőltettyük, hanem magyarországhí szabadsággal élni engedjük. 7-mo Római Császárnak Ő Felségének kedvét keresni igyekezzük és annak idejébe eő kegyelmekről is feledékenyek nem lészünk. 8-vo minden redbéliek valakik a várban költöztek, mind tisztviselők, nemesek és parasztok, azok szabadosan, minden megh bántás nélkül ki-

költözhessenek minden javakkal és sem személyekben, sem javakban ott kün is az legkisebbikét is nem impediállyuk *Kende Gábor* uramon kívül. 9-no a vezér ő nagysága előtt törekedünk éghetést ne tétessen. 10-mo soha eö kigyelmeknek szabad voxolásokat nem impediállyuk, sem impediálttatyuk. Datum in Castris nostris ad possessionem Sadány positis, die 17-ma Junii, Anno Domini 1660.“ — A törökök azonban Váradfelé vonulván ezen alkudozásoknak eredménye nem lön.

1661-ki Februar 20-kán kirendelt császári biztosok előtt panaszkodtak a városiak : „hogy a német vitézek szörnyű és mindenféle csint és erőszakoskodást elkövetnek rajtuk,“ miért is azon évi september 24-kén Ebersdorffban kelt rendelete által megparancsolta I. Leopold a katona-tiszteknek : „hogy Szathmár városának polgárit szokatlan szolgálatokra ne kényszerítsék. S

1662-ben a régi királyoktól nyert szabadságleveleket átiratván megerősítette.

1668-ban pedig megparancsolta : „hogy a városban lakó nemesek is közadót fizetni, a katonatartást viselni tartozzanak, és arra katonai erővel szoríttassanak, és a városiak a vármegyének gyűléseiből ki ne zárattassanak.

1670-ből a város levéltárában szemlélhető Leopoldnak Rákóczy özvegyéhez írott azt tartalmazó levele :

„hogy miután fia Rákóczy Ferencz s tiszte Jósá Miklós a Szathmáriakat sanyargatnák : a Fejedeleme asszony fiát tartóztassa vissza az ilyen cselekedetektől ; s a város ellen indított perét mint törvénytelen azonnal letegye, s többé felélesztetni ne merje, mert a Szathmáriak semmi józan ítélet szerint nem tartoznak az olyan jobbágyot visszaadni, a ki a vár-ör katonák közzé, a királyi szolgálatba önként beállott.“

Azonban ezzel nem gondolván I. Rákóczy Ferencz 2000 támadói által a várat s várost ostromolni kezdé, de szerencsétlenül, mert Spork hadvezér által megszalasztatott. Érdekesen írja le ezt egy akkori kézirat után Szirmay :

„I. Rákóczy Ferencz által kiküldetett Kuruczság egy Kiss Mihály nevű kapitány vezérjek alatt megtelepedtek a Némethi határon azon Szamos tekerületben, mely *Gorzás*nak hívatik, és a Kuruczok veszedelméről nevezetes. Ez a hely fekszik a Némethi határban, Vetés nevű határos helység alatt, ezen Szamos tekerület öblí igen bőv és tér, torkolatnya pedig olly közel körül egymáshoz, hogy a midőn ezen alkalmazatos térségű Gorzásba nyuláztatot tettek a vadászok, két puskás elégéséges volt annak kapujában a lövésre elállani. Ezen helyet alkalmasnak találván itt telepedtek meg. A kapuját hetelő szekerekkel, melyeket a vidékekből oda rendelték, kétszeresen is bésánczolták, magoknak pedig a Szamoson keresztül az Szathmári földre lábbó hidat kötöttek ki. A lábbó hid illy formán készült : vesszőből fontak két kötelet, vagy czajtát, mint a melylyel a hajós malmokat szokták kikötni, ezen két czajtát illendő messziségre egymás mellett által kötötték a Sza-

moson úgy hogy az egyszersmind a víz színén is feküdjön, ezt berakták deszkák-
kal, és ha a víz áradt, feljebb tekerték, ha apadt, lejjebb bocsátották, hogy min-
denkor a vízszínén legyen, és a terhet a víz tartsa. Ezen a készüléten Kiss Mihály
kapitány estve egy katonájával kiment a Szathmári földre az alatt a szin alatt :
hogy ő a vidéket kívánná megkémlelni, és a Szathmári őrző seregnek állapotját s
megvételeknek módját igyekeznek kitanulni. Hitt nekie a Kuruczság és bátorsá-
gosan pihent a víz-várba. De nem reménységek szerint ütött a dolog; mert Kisa
Mihály kapitány a Császárnak hive lévén, vele egyetértésből lett : hogy hajnal
előtt a német sereg jelent meg a lábbó hidvégén és dobos ütven olly rémülésbe
ejti a Kurucz sereget, hogy nem tudták : öltözzenek e? fussanak e? de nem lehet;
fegyverhez nyuljanak e? magokat fel nem találhatván, álmosok is lévén, noha a
czajtnak elvagdalásával legszerencsésebben magokat megszabadithatták volna.
Igy tehát minden ellentállás nélkül beballagván, a németek a kurucokat nagyobb
részt lelővöldözték, sokakat pedig a Szamosba fulasztottak.“

1672-ben a többször felhívott kézirat szerint Batiz és Vas-
vári közelében egy sereg kuruczság vonult össze a szathmári
vár elfoglalását tervező. A várbeli német őrsereg nem akarta
az ostromlókat a várba bevárni, ágyuval a sikra kirándult
eleibe. Mit látva a gyalogkatonaság vezére hadi cselből meg-
parancsolá övéinek, hogy a midőn a német őrséggel annyira
szembe jutnának, hogy az ágyuval tüzelhetne ellenök, az
ágyuk elsütése láttára azonnal csapják le magukat a földre, a
felettök elrepülő golyókat kikerülendők. S valóban a mint a
német had elkezdé ágyútüzelését a gyalog kuruczság földre
veté magát, azonban a cselről nem értesült lovas kurucok a
gyalogság bukását valólagosnak gondolván megrettentek s
futásra fordíták lovaikat vissza Batizfelé a Gombáson s a
marnarosí utvonatra vezető Sár vagy Nagy-Egren lévő „Ál-
taljáró“-nak nevezett hidon át, melyet átvonulása után meg-
semmisített, s melly azóta többé felsem építettett. Erre a szinte
hátat fordított gyalogság — mellyhez a szathmári deákság is
csatlakozva volt — a német had által egyről egyig lelövetett
vagy leváगतott. Holt tetemeik Batiz és Vasvári végén ha-
lomba rakatott, mellynek dombja az országút-félen a helység-
beli temetőnél ma is látható.

1673-ban „a nyughatatlan magyarokat védelmező erdélyi
hadak Szathmárt megint véletlenül megtámadták, de gr.
Stahremberg által visszaverették.

1677-ben Schmidt kassai hadparancsnok 4000 katonával
Szathmárba érkezvén az erdélyiek táborában katonáskodott
lengyeleket nagyobb zsold ígéretével törekvék kémjei által
magához csábítani; de ezek színeskedve Schmidet táborukba
csalták s ott keménycen megverték 1500-at katonái közül leöl-

vén, vagy megsebesítván s 500-at fogolylyá tévén; — sőt maga Herberstein a szathmári várparancsnok is elesett.

1680-ban Apaffy Mihály erdélyi fejedelem 24 ezerrel szállotta meg Szathmárt, s egy havi ostrom után visszavonulni kényszerült; ez alkalommal — Csereyként — Teleky Mihály erdélyi commendirozót megszalasztván, bagázsiját elvették, aranyos sarkantyus csizmáját a szathmári kapura szegezték.

1682-ben Tökölyi Imre, fegyverszünet alatt, Petneházy vezérelte seregével, véletlenül megrohanta Szathmárt s elfoglalta; a várparancsnok ezredesnek Scherffenberg Frigyesnek — mint Schmidt írja — 1684-ben Schulez hadivezér Eperjesen fejét vétette.

1684-ben, miután a Tököly követői elszélesztettek, a szathmári vár katonái önként feladák magukat.

1686-ban a vérengező Karaffa Antal szállásolt Szathmáron, s jöllehet a városiaknak hívségéről bizonyítványt adott, s a városhoz intézett leveleiben magát jóakarónak nevezte; mégis kerékkel, nyárssal, pallossal forgolódván közöttök, anyyira sarczolta őket: hogy midőn utóbb sz. k. várossá lön, e kiváltásáért nem fizettek annyit. Mert a városi jegyzőkönyvek tanúsítása szerint 1686-ban fizettek Karaffának 21000 rftot, 1687-ki martius 29-kén 2166 ft 40 krt, azon évi april 22-kén 2166 ft 40 krt s majus 1-jén 2100 ft. — 1688-ki majus 6-kán 16800 s 1689-ki majus 8-kán 16800 — s így összesen 61033 ft 20 krt.

1692-ben Leopold vámszedő jogot adományozott a városnak hidain.

1696-ban N.-Váradnak a török általi elfoglalása alkalmával onnét kiűzött s Szathmár-Németibe telepedett görögök és rácoknak a várossal kötött alku szerint csak török, görög s örmény- vagyis keleti-árucikkekkel volt szabad, elkobzás terhe alatt, kereskedni; mégis ők napnyugoti árukat hoztak be, honnan a városiak, s a mondott kereskedőket gyámolító katonaság között villongások támadának.

1703-ban Rákóczy Ferencz seregei b. Károlyi Sándor és Bekker hadvezérek által Szathmárnál üzettek szét. Ugyanez évi „augustus 16-kán a várörző németek Németli városát éjfélkor felgyújtották, s elhamvasztották, miután előbbi este a lakosokat Szathmár városába átszállították“. September 28-kán reggel a kurucok Szathmár városára reá ütvén, azt

be is vették, s felégették „ugy hogy csak egy tyúkól is benne nem maradt, a népet a táborba kihajtották, s javaiban részint a németek, részint a kuruczok prédálkodtak.“ Az ekként kihajtott lakosok a szathmári szőlőhegyekben telepedtek le, hol „1704-ik év első napján (mondják a jegyzőkönyvek) a számkivetésünknek, t. i. a szathmári szőlőhegyeken az isteni tiszteletnek helyén főbirónak egyenlő akarattal Nánássy Miklós választatott“. Ez évi dec. 10-ről, a galgóczi várból írt levele által Rákóczy Ferencz két évre minden teher s katonatartás alól felmenté a Szathmáriakat. 1705-ik évben „a szathmári szőlőhegyeken a számkivetésnek helyén újra főbirónak Nánássy Miklós választatott, az elveszett jószágna a templomban, a prédikáló székből való hirdetése illetlennek találtatván, a tanács által megtilalmaztatott; a Krisztus kínszenvedésének a templomba való elmondása elmulasztása bizonyos okokból a tanács által helybenhagyatott.

1705-ben Rákóczy Ferencz a szathmári vár lerontását s az ecsedinek felépítését parancsolá meg, de a szathmáriak ellentállván, véghez nem vitetett. — Azon évi september 7-kén Rákóczy egyik hadvezére Károlyi Sándor megparancsolá a szathmáriaknak : „hogy a várnak lerontásához tartozandó sánczoknak egyengetését véghezvigyék, különben hatalom adatott Galambos Ferencz kapitánynak : hogy arra a szathmáriakat katonai erővel is szorítsa.“ Sept. 22-kén pedig : „hogy valamennyi ácsok és asztalosok vannak, a hidhoz való bakkkal, harmadnap alatt kemény fenyegetődzés mellett Ecsedre jöjjenek a várnak felépítésére“; — végre dec. 27-kén „hogy a levelet megadó zászlótartót a mellette lévő katonákkal 300 pár csizmának a tábor számára leendő kiszedése végett küldötte a szathmáriakra, a kik a nagy ostoba varga emberségekben felfuvalkodván, azok iránt nem is feleltek. Ezek az országnak semmi hasznót nem tesznek, emberség benne nincsen, szokásul vették, hogy mindenkor hamis ravasz fejekből kikoholt kifogásokkal mentegessék magokat.“ — 1706-ki april 26-kán maga Rákóczy parancsolá meg : „hogy ő fejedelemsége és az ország méltóságos tanácsa kegyelmes tetszéséből a szathmári várat azonnal rontsák le.“ Ezen évben már tisztujítás tartatott a városban, s a hegyről lejönni vonakodott tanácsbeliek, a betegek kivételével, 12 forintig külön külön marasztaltattak. A meg nem jelentek : Kutas János, öreg Ko-

vács András, Pál István, Szováthy Mihály, Németh István és Pál Miklós. A főbíró Nánássy Miklós a város jövedelmeiről számot adott, melly 2794 ft 89 pénzre ment. — 1707-ben a földönfutóvá lett lakosok üresen hagyott telkeit, a város esztendei hitelbe, örökáron adta el jövevényeknek; a telkek határozott ára 16 ft volt; ekkor épült az új-utca. A kuruczok Szathmár és Németi városokra hadi-adóképp 281 pár csizmát, 1171 pár bakkancsot, 1296 süveget kiállíttatni követeltek, a mint ezt 1708-ki június 3-kán Egerbe be is szállították. — 1710-ki jun. 7-kén b. Károlyi Sándor Ajtay Mihály által azt követelé a várostól: hogy vagy 9000 tölgyfa sorompót adjon, vagy egyenként 20 pénzzel váltsa meg, s így 1800 ftot, továbbá 150 fegyveres ember tartásától mentesítve lévén, e helyett 5000 — hadtartására 2000 ft., 100 mázsa szalonát, vagy helyette 500, — összesen tehát 9300 ftot fizessen. Miből azonban elébb 3000 ft elengedtetvén, végre is csak 2000 ft fizettetett le. — Ugyanez év végén, a város jóllehet rákócziak alatt volt, a császárnak, mint törvényes királynak mégis titkon 4000 ftot adott segedelműl; mit megtudván a rákócziak, a városnak felégetését határozták el, mit sok könyörgés után a város 7000 ft lefizetése által háritott el magától. — 1711-ben a Lengyelországba Munkácsról átszökött Rákóczy oltalmazó levelet küldé a két város lakosainak: hogy szabadon kereskedhessenek, jölessenek, mehessenek, élet s fejvesztés követvén azt, ki őket ezekben meggátolandná. B. Károlyi Sándor azonban a szathmári várat elpusztította s erősségeit lerontatta, mint *Szirmay* mondja: hazájának javára; attól tartván: hogy netalán a Majténynál táborozott kuruczoknak újabb lázítója akadván, annak támadás felelevenítésére a szathmári vár menedéket adjon; — előbb azonban jan. 6-kán Nabrádról Lossonczy Farkas András által ezeket iratá meg a városnak: „a méltóságos fő generalis ő excellentiája keményen kívánja pro duplici praetensione legalább 10 ezer forintot a városon mingyárt executive desummáltatni. A vár megég, hanem a városra vigyázzanak, a kinek üveg ablak, vagy más deszka vagy valami épületre való dolog kívántatik (mintsem hogy a tűz eméssze meg) hozzá nyulhat, a két hid előtt való sánczokat elhordassa, s égetesse kegyelmed, azaz szathmári bíró Csegöldy György.“ — Ugyanez évben a Debreczenben kezdődött, Nagy-Károlyban folytatott békekötés, miután Maj-

ténynál 12000 felkelő fegyverét letétén, I. József hűségére esküdött; Szathmáron lön bevégezve; mellynek feltételei 1711. majus 1-jén a szövetséges rendek több ezerből állott gyülekezetében, a szathmári mezőn ütött táborban, ünnepélyesen megerősítettvén, 44 urtól és főbbnemestől aláíratlak. E feltételek következők: 1) Rákóczynak, ha 3 hét alatt a békét elfogadja vagy személyesen vagy megbízottja által hűség-
 esküt mond, várait kivéve, minden jószágai s az eddig Bécsben tartóztatott két fia visszaadtnak, s az is megengedettik, hogyha visszatérni nem akar, Lengyelországban lakhassék. 2) Hasonló bünbocsánatot s minden jószágait visszanyerik a fejedelemnek minden pártfelei, ha 3 hét alatt hűséget esküdnek. A neoacquisticától senki se féljen, mert ezen őszinte békekötés minden hasonló cselfogásoktól ment. A közvitézek szinte valamennyien kegyelmet nyernek. Az idegenek sértelenségi levéllel biztosíttatnak, hogy hazájokba visszatérhesenek; a császári seregből átszökötteknek sem lesz bántalmok, de ezredeikhez visszatérni kötelesek. 3) Ő felsége a vallások szabadságáról szóló törvényeket mind Magyarországon, mind Erdélyben híven megtartandja; ha ezeken felül az illető feleknek még némi kérendőjük volna, azt akár most, akár a jövő országgyűlésen kegyelmesen meghallgatja. 4) Az özvegyek és árváknak is, kik férjeiket s apjaikat e polgári háboruban vesztették el, mindazon javak visszaadtnak, mellyek még másoknak nem adományoztattak, vagy el nem adattak; ezekről pedig a jövő országgyűlés lehető legkedvezőbben intézkedendik. 5) A kik az országból távolabb lévén, a kitűzött időre fontos okokból vissza nem térhetnének, ha magokat mihelyt lehet, az udvarnál, vagy Pálffyánál, vagy ha erdélyiek, Steinville tábornagnál jelentik, s késedelmük méltányos okát adhatják, a 2-ik pontban megírt kegyelmet szinte megnyerhetik. Hivatalaik visszanyerését azonban mindezek, mind a többiek is csak ő felsége különös kegyelmétől várhatják. A jászok, kunok és hajduk szabadságai a jövő országgyűlésen megvizsgáltatnak, s a mennyiben megsértettek volna, helyreállíttatnak. 6) Hasonlóképp kegyelmet nyernek minden elfogott szövetségesek. 7) A békealku alatt történt károk kölcsönösen helyrepótoltassanak. 8) Hogy minden félelem és bizodalatlanság elfojtassék, e békekötés ő felségétől minél előbb megerősítettvén, kihirdetés végett a vármegyéknek haladéktalanul

megküldessék. 9) Ő felsége mind Magyarország mind Erdély szabadságait lelkiismeretesen fentartandja s nem türendi, hogy az adott kegyelem ellenére akárki is újabb üldözések s bántalmaknak kitétessék. 10) Fenmarad joguk az ország lakosainak, kérelmeiket a jövő országgyűlésen egész szabadsággal előterjeszteni, s ő felsége igéri, hogy mindezeknek, a mennyiben méltányosak, meghallgatása, mind egyéb kormányintézkedései által az egész keresztény világ előtt tanusítandja : hogy a magyar nemzet iránt valóban atyai indulattal viselkedik; valamint viszont ő is várja a nemzettől, miszerint illy törvény s alkotmányyszerűleg kormányoztatván, tanusítandja, hogy őt egy nemzet sem haladja meg királya iránti hűségében.“ — E békekötést, mellynek feltételei hű lenyomatát képezik József király szelid lelkének, eszélyes, méltányos kormányelveinek, a most nevezett nagylelkű fejedelem april 17-kén, élte 33-ik évében, himlőbeni meghalálózása miatt Eleonora anyacsászárné maj. 26-án erősítette meg. — Az ekkorin megkötött béke folytán Szathmár s Némethi városok törvényes királyuknak birtokába visszajutottak; — ugyanczen év sept. 19-kén gr. Löwenburg Friderik írta a szathmáriaknak gr. Pálffy János magyarországi teljhatalmu fővezér parancsolatából : hogy mivel Váradon várfok építtetik, annak felállítására 10 szekeret, 2 ácsot küldjenek; s végre ez évben Eleonora Magdolna Teresia özvegykirályné a városi birót, tanácsbelieket, s jegyzőket katonai szállásolás alól felmenté.

Szathmár-Némethinek sz. k. várossá létele egy századon át túlélt nehézségek után lön valósággá; már 1607-ben Dóczy András biztos által biztosítottak szabadokká tételük iránt; — a legelső kérvényt azonban, hogy a sz. k. városok számába igttatassanak, 1662-ben nyújták be a császárnak; 1665-ben gróf Wesselényi Ferencz nádor, s gr. Zichy István kir. kincstartó esedeztek a városok mellett, hogy II. Endre és V. István királyoktól nyert okleveleik értelmében korábbi szabadságaikba visszatéessenek, s a kir. kincstári tisztek által elvett koresmáltatás joga nekik visszaadattassék; mindemellett a Pozsonyban székelt kir. kamara vajmi terhes feltételek mellett javallá a kir. felségnek felszabadításukat : hogy t. i. amnyi összeg pénzt fizessenek a kir. kincstárba, mennyit Késmárk, Szent-György és Bazin városok fizettek; — de ezt Szathmár-Némethi le nem fizethetvén, azon évi jun. 8-kán a kir. felség

ollyatén tartalmu kegylevelét adá ki : miszerint a nevezett nádor, s tárnok, továbbá Pethő Zsigmond magyar fővezér, és neudingi b. Cobb Fridrik Farkas várbeli hadparancsnok ajánlatára ezentul 200 ftnyi királyi adót ne fizessenek, s egész évbéli borkoreszmáltatás nekik megengedtessek. — 1672-ben Eperjes a kir. felség irányában tartozott hűség ösvényéről eltérvén, történt : hogy a szathmáriaknak, török s tatároktól félelmükben, pénzzel s oklevelekkel terhelve Eperjes városánál még 1662-ben letett ládájok is, mint Eperjes tulajdona a kir. ügyész által lefoglaltatott. Miért is 1673-ban a szathmáriak ezt maguknak visszaadni követelék ; de a szepesi kamara ezt csak akként vélte teljesíthetőnek : ha a láda pénzbeli belértékének felét a kir. kamra részére oda engedik. Volt pedig a ládában 1000 arany, 400 császári tallér, s egyéb ezüst-pénzben 1345 forint ; — de még 1687-ben sem adatott vissza ez a szathmáriaknak ; hanem annak fejében Madarász helység ígértetett nekik ; de ez is, minthogy Drágffy jószághoz tartozott, 1712-ben gr. Károlyi Sándornak adományoztatott ; 1713-ban a szathmár-németiek újra felszabadításukért folyamodának, 20000 ftot ígervén, az eperjesi pénzeknek is beszámoltával, s előre Várady Mihály és Lossonczy András követeik által 6100 ftot küldvén a kir. kincstárba. De az érkezett válasz azt tartalmazá : miként felbecsültetvén értékük, és e városhoz adandó jószág, annak 6 fttal száztól számlálván jövedelmét, ennek tökepénzét kellett letenniök. Végre 1715-ki jan. 20-kán lön megkötve a kir. kamarávali alku ; e szerint a városnak adandó jószágért, és a kir. haszonvételekért Szathmár 23066 rf. 66 d., Némethi 7106 rf. 67 d. felszabadításukért 9600 rftot összesen 41773 rft s 33 denárt fizetének. S 1730-ki januar 20-kán kelt számolás szerint ez összeg tetteleg le is fizettetett, akként mégis : hogy az eperjesi pénzből minden arany 3 ft 60 pénz, minden tallér 1 ft 80 pénz gyanánt lön beszámítva. Maga a felszabadító s sz. kir. városi jogokat adományozó kiváltság levél következő szövegü :

„Nos CAROLUS sextus Dei Gratia Electus Romanorum Imperator Semper Augustus ac Germaniae Hispaniarum Hungariae Bohemiae, Dalmatiae Croatiae Slavoniaeque etc. Rex, Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Brabantiae, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, Luxemburgi, Wierthembergae, et Thecae, Superioris ac Inferioris Silesiae, Princeps Sveviae, Marchio Moraviae, Comes Habsburgi, Tyrolis, Ferretis, Ryburgi et Coritiae etc. Memoriae Commendamus, tenore praesentium Significantes, quibus expedit Universis. Quod Nos benigne, penitusque animo revolventes, quanta Regibus et Principibus ex Congregatione Populorum,

unam Civitatem, seu Corpus Politicum constituentium, sit utilitas. Quanta Divitiarum, veluti necessarii cuiusvis temporis Nervi, ex Civilis Cohabitationis Concordia, quae est aretissimas, et optimum in omni re-publica incolumnitatis Vinculum, solet occurrere necessitas, quanta demum Quaestum et Commerciorum, Regis et Populi Commoda facilitantium, ex Civitatum et Urbium Erectionibus earundemque Privilegialibus Praerogativis ac Indultis promanare soleant emolumenta, facile Nobis persvasum habuimus, ut in ejusmodi Concessionibus tribuendis, Civitatibusque Condendis et magnificandis benignum Calculum nostrum adiceremus. Civitatem etenim esse quandam sibi similitum hominum Communionem quoad ejus fieri potest, optime vivendi Causa insimul conflata, prisce docuerunt sapientes, Foraque, Domos et Plateas ideo excogitasse naturam suimetipsius Conservatricem: Ut societas humana simul conviveret, non mutua tantum Consuetudine, sed potissimum Charitatis Vinculo, aeternum sibi Copulata et ad mutua quaevis humanitatis Officia devincta. Quippe propter mutuas necessitates, faciles hominum Congressus sunt inventi; Qvod ipsum nisi institutum fuisset, Summa in difficultate animique Tristitia (quae solitudinis mater est) res humanae constituerentur. Et hinc providentissimi Principes quoque ex ejusmodi, in unam societatem Coalito Hominum Coëtu, utilitatem publicam Sapienter metientes, Varia Privilegia ejusmodi Populis concedere consueverunt, ut et immortales nominis sui amplitudini, ad seros quoque Posteris suos transmittendae consularent, et Populos sibi subjectos ad Publicam felicitatem, quae est quies, et Tranquillitas rei-publicae redigerent, in eademque cum rerum Suarum augmento jugiter stabiliarent; Unde benigna grataque recordatione in animum Nostrum revocantes, multifaria eaque utilia illa fidelium Nostrorum Prudentum et Circumspectorum Civium, et Incolarum Privilegiatorum Oppidorum Nostrorum Regionum Szathmar et Némethi, in ejusdem nominis Szathmariensi Comitatu existentis, situatorum commorantium Servitia et Servitiorum merita, quibus iidem non solum Prosperis et Pacatis Temporibus, verum etiam diversorum praeteritorum Bellorum tam intestinorum, quam extraneorum, prouti etiam recenter consopitorum novissimorum motuum sub decursu, a quo videlicet Potentia Othomanica, Regnum Nostrum Hungariae penetrans potius ejusdem Partem, igne ferroque crudeliter devastatam occupasset, et subjugasset, ac Consequenter nominatissimum illud Fortalitium et Clavum Transylvaniae, Varadinum etiam expugnasset, continuis Turcarum excursionibus, et impressionibus Laceratis, plurimas easque innumerabiles Incolarum Suorum Caedes, Decapitationes, Teneriorum Prolium Suarum incaptivationes, abductiones, venditiones, aut Lytrationes, rerum quarumlibet, ac cuiuscunque nominis Direptiones et in Praedam actiones, Pecorum et Pecudum identidem gregatim factas abactiones, Segetum item et fruguum, jam ad maturitatem tendentium Combustiones, Vinearum demum et agrorum, quo tandem totum Territorium eorumdem in abominabilem, et horridum solitudinem abiret, Devastationes, et totius eorumdem Subsistentiae exinautiones, forti et intrepido animo Sustinendo; Ex alia vero parte, in Militiam Caesareo Regiam, seu in Naturalibus, seu vero parato aere, omnes facultates suas promptissimo animo impendendo, demum inter tumultuantem propemodum Militiam Germanicam, ac Officiales ejusdem, quibus gravissima mala imminuissent, vices, intercessiones, affidationes, et Fidejussiones suas, ne forte tumultus in apertam Seditionem erupisset, interponendo, Siquae imminens malum caute et prudenter avertendo; praeterea Oppidum Szathmar quo eo magis et dictae Militiae Caesareae, et quibuslibet aliis Fidelibus Regiis Subditis, eorum contra impetus et excursiones hostiles cum Familia rebusque Suis confugientibus, firmius et Securius Asylum reddi possit, industriose continuis Laboribus, Curis, Vigiliis, et ad multa Millia florenorum exurgentibus Expensis fortificare, et instaurare nullatenus desistendo; Sed et Occasione Superiorum Bellorum contra Potentiam Othomanicam gestorum, Seu in paratarum Pecuniarum, Vecturarum, item administrationibus Semper et ubique prompto animo media Sua distrahendo; Demum novissime, sub recenter consopitis intestinis Patriae motibus, post nimirum trimestri Spatio Mascule et Viriliter toleratam hostilem Obsi-

dionem, extremam illam et perniciosissimam interno Statui Suo incinerationem, et pene unum Millionem adaequantem facultatum, et adminiculorum Vitae direptionem aequanimiter potius et patienter sustinuisent, quam a fide et fidelitate, naturali Suo Regi debita vel ad latum Ungvem Semet elongassent. Sed nec in tantis praevio modo exinanitarum facultatum suarum ruinis, dum nimirum et Panis jam quotidianus iisdem defecisset, animos despondissent, Verum in Militiam Caesarem ibidem exubantem, hostilibusque impressionibus remouendis intentam, ne vigorem Militarem prorsus elangescere contigisset, plurima Millia florenorum mutuo levata impendissent, ac postremo sedatis ultimis motibus Aerarium Nostrum juxta Conventionem cum Aulica Camera Nostra initam, Octo Mille florenorum Rhenensium effective administrassent, taliterque Zelum Suum, palam contestari non intermisissent, pactoque hoc nos ad Singularem ipsis porrigendam Caesareo Regiam Gratiā, et munificentiam Nostram Iure merito provocassent, cuius quidem Gratiā, et liberalitatis Nostrae, ut tanto uberiores fructus experiantur, totque et tanta ipsorum merita et Fidelia multifarie praestita Servitia, debita compensentur remuneratione, ac Simul post perpessus a longo jam tempore Calamitates (ob quas nimirum in tam miserabilem jam devenissent Statum) ut nisi praeattactae munificentiae Nostrae Ope et adminiculo Sublevarentur, brevi in extremam desolationem, Vastitatemque perpetuam infalibiliter reddigi deberent, amissas, et obrutas Vires recuperare, facultatibus, Civibusque augeri, ac in florentem Statum ceu postliminio reponi, ad ulterioraque Nostra, et Regni Commoda atque Servitia habiliores reddi valeant. Cum igitur ob id, tum etiam ad demissam suprafactorum Civium et Incolarum, nec non totarumque Comunitatum memoratorum Oppidorum Nostrorum Regionum Szathmar et Nemethi, medio Concivis Sui, fidelis utpote Nostri, Prudentis ac Circumspecti Michaelis Varady, Senatoris et Iurati Notarii, qua ad hoc Deputati Supplicationem, nostrae propterea factam Maiestati, modofata Oppida Nostra Privilegiata Szathmar et Nemethi, sub decursu Novissimae Diaetae Posoniensis, in Anno Millesimo Septingentesimo Duodecimo celebratae, de plenitudine Potestatis et authoritatis Nostrae Caesariae atque Regiae in unam Civitatem Szathmar-Nemethi, nuncupatam, per unumque Magistratum Civilem, sub unius pariter nominis videlicet Szathmar-Nemethi, appellatione gubernanda, una cum Suis antiquis metis et Limitibus jungendam, in Liberam ac Regiam Civitatem creanda, praeficienda, ac in reliquarum Nostrarum Liberarum Regiarumque eiusdem regni Nostri Hungariae Civitatum, Perpetuique Peculii Nostri (adinstar quarum aliunde omnibus Privilegiis et immunitatibus praeter Solam denominationem et hactenus gavisia fuissent) numerum coetumque et Ordinem cooptandam, recipiendam, et adscribendam, et non amplius Oppida, sed Liberam regiamque Civitatem Nostram Szathmar Nemethiensem nominandam et intitulandam, perque Sessionis designationem Vocis item et Voti admissionem incorporandam, idipsumque per Specialem Articulum catenus conditum, Clementer Rati habere, ac ut Singillatis Litteris Regalibus deinceps ad Diaetas Regni invitetur, annuendum benigne duximus. DECERNENTES et per expressum benigne Statuentes, ut haec Eadem Civitas Nostra, Libera ac Regia Szathmar-Nemethiensis, Ipsiusque Cives et Inhabitantes, a modo imposterum futuris Perpetuisque Semper temporibus, in praedictas alias Regias Liberasque Civitates Nostras asserta et computata, absoluta et omnimoda Iuris Domini Terrestri, prout et Vincarum, Nonae, Iuris Montani, Causarum item ad Tauernicorum Nostrorum Regalium Magistrum Appellationis, nec non Iuris Gladii facultate, Praerogativaque et Authoritate per Nos in Eosdem Cives et eorum Posteris translata et derivata. Imo et immunitate Pensionis quarumcunque intra regnum Tricesimarum et Teloniorum, antiquisque Eorum Consuetudinibus et Privilegiis, per Divum condam Principem ac Dominum Leopoldum Romanorum Imperatorem, ac Regem Hungariae Genitorem et Praedecessorem Nostrum gloriosae reminiscētiaē desideratissimum, Confirmatis et adauctis (quas et quae Nos etiam, ac si praesentibus inserta essent, identidem Confirmamus et ratificamus) omnibusque aliis Iuribus, Exemptionibus, Immunitatibus, et Libertatibus, Immunitatumque Libertatum praerogativis, Legibus et Consuetudinibus, qui-

bus aliae praefati Regni Nostri Hungariae, Liberae regiaeque Civitates Nostrae antehac usae sunt utunturque et gaudent, intra et extra Iudicia, tam in sede et Iudiciis, Diaetaeque Universali, quam alias ubicunque uti, frui, et gaudere possint, ac Valeant; Non absimiliter Macella Publica et Hospitia seu Diversoria, Braxatoria, aliaque cuiuslibet Speciei, Potus prouti et Cremati, praeparationem et Venditionem spectantia, Publicam utilitatem Concernentia aedificia, et Oenopolia, intus, aut foris in Territorio dictae Civitatis erigendi, omnemque Proventum ex ejusmodi Diversoriis et Oenopoliis obvenerint in Publicarum necessitatum idoneum sublevamen convertendi, de iisdemque disponendi facultas penes solum Magistratum et Communitatem permaneat, neminique in fundis Civilibus invito Magistratu et Communitate, sub quocunque Titulo aut praetextu similia diversoria intus aut foris erigendi, tanto minus contra Sensem antiquorum ipsorum Civium et Incolarum Szathmar-Nemethiensium Privilegiorum per nos modo praevis benigne Confirmatorum, cuiuscunque generis Educilla sive in Diversoriis, sive alibi exercere aut in praedictum societatis Lanionum loci, Macella pro Carne vendenda tenere licitum esto, — praeterea praeattacti Cives et Incolae dictae Civitatis Nostrae Szathmar-Nemethiensis Liberam e Gremio et Collegio Senatorum Suorum, quascunque voluerint Majorum et Minorum Suffragio, concordante ad id aptas, convenientes, et idoneas Personas in Iudicem et Magistratum, in Festo Circumcisionis Domini Dei nempe consveto, more in aliis Liberis, ac Regiis Civitatibus observato, eligendi et constituendi; Cetera praeterea, seu Opifices Privilegiatos Civiles ab extraneis Vagabundis, et praedictiosis Opificibus extra Annuales, Publicas Nundinas cum Contrabandatione rerum suarum Opificalium protegendi et defendendi, non Secus municipalia hactenus condita, aut ex post etiam condenda, Constitutionibus tamen Patriis minus Contraria Statuta inter se Observare: Iudaeos praeterea Graecos et Rascianos ad concivilitatem non suscipiendi auctoritas iisdem sit attributa, Privilegium porro super antiqua Fororum annualium et Hebdomadalium Celebratione maneat iisdem Liberum, Telonii praeterea, seu Tributi alias etiam vigore benigni Caesareo regii Privilegii in Anno adhuc Millesimo Sexcentesimo Nonagesimo Septimo iisdem Civibus Szathmariensibus cum onere reparandorum Pontium, Aggerum, et in proprio Territorio Viarum Clementer indulti exactionem, penes usum hactenus observatum ulterius quoque continuare valeant; Tandem cum Iusti pro injustis, ac innoxii pro reorum excessibus non debeant quocunque modo impedi, hinc Saepofatos Cives et Incolas antedictae Civitatis Nostrae Szathmar-Nemethiensis ubique locorum propter aliorum Debita in Persona vel rebus Suis arrestari, et detineri facere, imo et debitorem Civem absque postulata praevis et denegata Iustitia turbari et arrestari cautum omnino et vetitum esse volumus et jubemus. Qvo vero perpetuum Libertationis hujus Gratiacque Nostrae Caesareae atque regiae erga hanc Civitatem Nostram et illius Cives ac inhabitatores benigne elargitae extet Testimonium, antiqua etiam quibus hactenus usi fuerunt Armorum insignia non solum Clementer approbavimus et ratificavimus, verum etiam Novelis Virentibus Palmis et in extremitatibus muri duobus Viris Panceratis evaginato Gladios tenentibus et Leone in Porta Turris sedente, fluvio item Turbito undis fluctuante murum cingente auximus et exornavimus, et in hunc qui sequitur modum Posthac habenda et deferenda Clementer danda et concedenda duximus. SCVTUM nimirum militare rotundum Coelestini Coloris fundum illius Viridi monticulo interoccupantae e cujus Meditallio fortissima Turris ab utrinque Muro equadratis Lapidibus extracto circumdata Superne duabus aliis Turriculis ornata in altum assurgere et in apice regio quasi Diademate insignita esse, ac in porta ejusdem integer fulvus Leo naturaliter effigiatus, cauda biforeata ad tergum elevata ore hiant linguaque rubicunda exterta sedere, et ad dexteram scuti partem conversus esse; subutroque autem muri Latere praetactae duae Virentes palmae, iuxta praenotatam Turrim posita ad Summitatem ejusdem eminere; Ac in extremitatibus muri duo Viri Militares Cathaphractura induti, cassidibusque tecti, mutuo obtutu ad se invicem conversi manuum dexteris quidem nudas frameas tenere, sinistris vero Latera Sua prehendere et vigiles stare: tandem

vero supratactus Fluvius murum undiqvae cingere et circumambire cernuntur quemadmodum haec omnia in principio seu Capite praesentis Privilegii Nostri Pictoris edocta manu et artificio proprii et genuinis suis coloribus clarius depicta et ob oculos intuentium lucidius posita esse conspiciuntur. Porro et uberiores adhuc erga eosdem Cives et Incolas memoratae Civitatis Nostrae Szathmar-Nemethi declaratum munificentiam Nostram iidem Cives et Incolae experiantur se seqve ob id Fideles semper et obsequiosos subditos Nobis exhibeant, eadem autoritate Nostra Caesarica et Regia id etiam annuimus, benigneque concedimus ut iidem et eorum posteri ac Successores Universi sigillo ejusdem Citis praevio modo Armorum insigniis notato et exsculpto Universas et quaslibet Literas quacunque de causa immedio Forundem emanandas, cera coloris rubri sigillare possint, hujusmodique sigillo in cera coloris praenotati quibuscunque Literis ipsorum appensa seu appressa perinde sicut Literis seu sigillis aliarum Liberarum et Regiarum Civitatum Nostrarum cera coloris similis insigillando utentium vigor et fides adhibeantur, adhiberi que debeant effective et indubitanter. Hac etiam iidem Civibus et Incolis Szathmar-Nemethiensibus facultate per expressum concessa, et attributa, ut iidem ipsam Civitatem Szathmar-Nemethi, ubi id Vires et facultates ipsis permiserint et publica salus expostulaverit, circumquaque muro competendi cingere, Turribus et Portis firmare, ac ornare possint; De caetero vero in omnibus Civitatibus Nostris Regiis se conformare, et ab ingratitude ac infidelitatis nota et macula sub poena amissionis et ablationis horum, ac aliorum omnium Privilegiorum et Libertatum suarum, quam ipso facto incurrant, perpetuo sibi carere, hocque insigne beneficium et non vulgarem gratiam atque Clementiam Nostram in ipsos collatam de Nostra Majestate haeredibusque et Successoribus Nostris Legitimis vide licet Hungariae regibus omni fide, constantia, et fidelitate jugiter demereri Studere debeant, ac teneantur. Immo creamus praeficimus, cooptamus, recipimus, adscribimus, annuimus, computamus, decernimus, confirmamus, approbamus, roboramus, ratificamus, augemus, exornamus, concedimus et attribuimus, praesentis Privilegii Nostri Patrocinio mediante. Salvo Iure alieno et Nobilitatis saepe fatam Civitatem Nostram Szathmar-Nemethi inhabitantes. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes Literas Nostras penditis secreti sigilli Nostri quout Rex Hungariae utimur, munime roboratas iidem Civibus et Incolis repetitae Civitates Nostrae Szathmar-Nemethi pro ipsis ipsorumque Posteris et Successoribus in aevum Valituras dandas duximus, et concedendas. Datum per manus Fidelis nobis syncere Nostri dilecti Spectabilis ac Magnifici Comitis Nicolai Illeszhaszy de eadem Haereditarii in Trenchin ejusdemque ac Liptoviensis Comitatum perpetui supremi comitis Actualis Intimi Consilii Nostri, et perdictum Regnum Hungariae Aulae Nostrae Cancellarii, in Archiducali Civitate Nostrae Viennae Austriae die 2-da Mensis Januarii Anno Domini 1721. Regnorum Nostrorum Romani Decimo, Hispaniarum decimo octavo, Hungariae vero, Bohemiae et reliquorum Anno Decimo. Reverendissimis Serenissimo Venerabilibus in Xto Patribus Dominis Xtiano Augusto, Duce Saxoniae, Principe Metropolitanae Strigoniensis, ac Emerico e Comitibus Csaky Coloczensis, et Baesiensis Ecclesiarum Canonicae Unitarum Archi Episc. et S. R. Ecclesiae Presbyteris Cardinalibus Comite Gabriele Antonio Erdeödy Agriensis, praelibatis Xtiano Augusto Iauriensis et Emerico Csaky Varadiensis Administratoribus, Comite Ladislao Adamo Erdeödy Nitriensis, Fratre Emerico e Comitibus Eszterhaszy Szagrabiensis, Sede Weszprimiensis vacante, Fratre Ladislao e comitibus Nadaszdy Csanadiensis, Comite Francisco Vilhelmo a Neszlroth Qvinque-Eclesiensis, Georgio Gillani Tininiensis, altero Georgio L. B. Martonffy Transylvaniensis, Petro Bakich Bosniensis, Francisco Josepho Vernich Sirmiensi, Nicolao Pohmajevich Segniensis, et Modrusiensis, seu Corbaviensis, Michaelae Friderico S. R. Ecclesiae Presbytero Cardinali e Comitibus ab Althaimo Vacziensis, Emerico L. B. Pongracz electo Pharensis, et Stephanus Kaso electo Belgradiensis, Ecclesiarum Episc., Ecclesias Dei feliciter gubernantibus; Item Spectabilibus ac Magnificis Comite Nicolao Palfy ab Erdeöd Iudice Cumanorum, Aurei Velleris Equite, dicti regni Hungariae Palatino et Locumte-

nente Nostro regio, Comite Stephano Kohary Csabragh, Iudice Curiae Nostrae Regiae; Comite Joanne Palfy a praefata Erdeöd antelatorum Regnorum Nostorum Dalmatiae, Croatiae, et Slavoniae Bano, Comite Sigismundo Csaky Kereszt-szeg, Tavernicorum, Comite Marco Czobor, de Czobor Szent Mihály Ianitorum, Illustri S. R. Imperii Principe Michael Eszterhaszy de Galantha Criviae Officio Pincernarum Vacante, Comite Joanne Kery de Ipolykér Agazonum, Comite Joanne Draskovich de Trakoszyán, Cubiculariorum Comite Petro Zichy de Vasonko, Dapiferorum Nostrorum Regalium per Hungariam Magistris, ac praelibato Comite Nicolao Palfy a repetita Erdeöd Comite Posoniensis, caeterisque quam plurimis toties fati regni Nostri Hungariae Comitatus tenentibus et Honoris. — Carolus m. p. — Comes Nicolaus Illeshazy m. p. — Ladislaus Hunyadi m. p.

II. Fekvése, szomszédai, határterülete.

Fekszik Debreczenhez keletre 12 m. távolságra. Hajdan Szathmárt Németitől a Szamos folyó választotta; de a legközelebbi években eszközölt szabályozás óta a Szamos már nem a két város közt, hanem Szathmár alatt, délről, folyik el.

Szomszédai : Palfalva, Arnac, Vroszfa, Réztelek, Közép-Homoród, Felső-Homoród, Medes, soósi puszta, Erdőd, Madarász, Nagy-Zadány, Vetés, Dara, Pete, Puszta Darócz, Lázári, Homok, Mikola, Egri, Batiz, Vasvári, Szent-Márton.

Határterülete. 1406-ik évben Szathmár - Némethinek határai megjárattván az erről kelt határjárásí okiratban a város Zathmár-Nemethynek, egy fordulója pedig Kis-Nemphthynek neveztetik. A főhatárjelek Zamus vizétől kezdve Nádasd folyó mellett délfelől a Kis-Nemphthyféle fordulót Mikolai nemesek földétől és Homokostól választák. András a város bírója Mikola helység végén egy régi hidnak, és mellette határhányásnak helyét mutatta, de Mikolay Domonkos Lászlónak fia ellenmondott, felmutatván II. Endre királynak 1216. évben kelt határlevelét, s öt más nemessel együtt azon határhányásra mezétláb állván, övét lekötve, s „egy maroknyi hánytót“ feje felett tartván megesküdött : hogy a mondott határhányástól kezdve Eger erdeje és Nádasd folyója Endre király levele szerint hasitaná és elmesgyélné az ő örökös Mikola nevezetű földét, 1424-ben a város határai újra megjárattak, s határhányásokkal és jelekkel megkülönböztettek. 1430-ban Drágffy Sándorral határvillongások támadván, a város határai Zsigmond király parancsa folytán akkép intéztettek el : „hogy a főhatárja kezdődött bizonyos régi malom-

nál, azt baloldaltól hagyván és az erdőkön keresztül, *Kis Horusmál* helyre jöven, ottan egy határhányás, attól pedig napkelet felé jó darabon megvendégelvén, más határhányás s tovább a harmadik felállítottat, onnét *Kéztelek* földre jöven *Medvés* pataka mellett új határjelölést hánytak, s azon *Medvés* patakát a városiak és Drágffy Sándor, s az ő rokonai között, mindenütt derék határnak tették : hogy azon pataknak hasonló határjaikat háritsa. Onnét a nyilaknak négy lövésnyire megint határjelet, s ismét egy nyíl lövésnyire más határjelet, egy domb és *Medvés* pataka között állítottak, s onnét dél felé hajolván s nagy darabon a hegyek és a völgyek között járván, jutottak bizonyos Sáros völgyre, mely *Harasztus fertejének* neveztetik, a mellynek északi részén határjelet, azután az erdőkön mendégelvén, bizonyos út mellett, ismét határjelet hányván Drágh és Balk vajdák fiainak, Oláh helységét a szathmáriaknak birtokától elválasztották, a hol a szathmári polgároknak vadaskertje vala, s azon oláh helységnek a végén, a hegyfelől egy nagy határhányást jelöltek, s attól észak felé a hegyre felmenvén, annak tetején határjelet, s a hegyről *Lippa* völgyére lemenvén, bizonyos gyepes út mellett, s onnét dél és napnyugott felé fordulván, *Terebesről Erdődre* mutató út mellett, s annak napkeleti részén azután napnyugott felé járulván bizonyos kút mellett, s attól kevéssé tovább menvén, jobbra észak felé egy szántóföldön *Tulnagynak* jobbán, bizonyos bikfa alatt, s attól nem messze megint más bikfa alatt, ismét *Homorod* árka mellett, mely Hodos helységét választja négy helyen dél és észak felé mindenütt új határhányásokat felhalmaztak és itten Szathmár városának határai, Sandrinak Drágh fiának s más Bélthei nemesek birtokával végződtek. — 1549-ben a város határai Vasvár, Batizháza, Szent-Márton felől ismét megjárattak s újítottak; — ugyanígy 1635-ben Pálfalva, Amacz, Réztelek és Erdőd felől.

Határának összes területe 31,944 hold 596 □ öl; ebből *szántóföld* 13105 hold 300 □ öl; *rét* vagy kaszálló 7921 hold 1026 □ öl; *erdő* 6913 h. 700 □ öl; *szőlő* 666 h. 800 □ öl ¹⁾; *terméketlenség* 2122 h. 470 □ öl.

A városi birtok kiterjedése hosszára nézve a mikolai szé-

¹⁾ 1711-ben volt a határban 405 hordó borttermő szőlő.

lektől a sóssi határig tesz mintegy 6 órányi távolságot, szélessége az amaczi határszéltől a zsadányi vagy gyülvészi határig mintegy 3 órányit. Ezen helyeztetnek a város öt erdei, a némethi részen a *Nagy* és *Sár* erdők, a szathmárin *Darcas*, *Mocsár* és *Cser* erdők, többnyire tölgy- az utóbbi cserfákkal is bővelkedők. Az erdői, sósi határok felé vannak a Bikk aljában a várostól 3 órányira nem magas, sem köves, sem hirtelen emelkedő szőlők. Legmagasabb a *Nagy hegy*, ezután következnek *Nagy- és Kis-Lippa*, *Kompós*, *Közép*, *Bolhás*, *Morgó*, *Kerek*, *Uj*, *Palatsinta*, *Tükör*, *Előcser* hegyek; a szőlők műveltetése egészen különbözik a hazánk egyéb bortermő vidékein divatozótól, ugyanis nem tőkére, hanem karikára műveltetnek.

A határ minőségére nézve szántóföldjei laposak, agyagosak felette termékenyek, a rétek kövérek.

Termékeinek évi mennyiségét felszámítva nem kaphattuk.²⁾

A *Szamos* folyam Pálfalvától a határt Vetésig sok fordulatokat téve hasítja át, több malmot hajt, s gazdag halászatot ad, mindazáltal gyakori áradásai tetemes kárt okoznak, melyek gátlására a város 10 ezer ölnyi védtöltést tartani kénytelen.

III. N é p e s s é g e.

Családfő 3454, összes lélekszám 12874; ebből

férfi 5931, nő 6235.

Magyar 11748, német 60, tót 53, héber 191.

R. katolikus 2079, görög egyes. 2031, református 7808, evangel. 56, g. n. e. 1, héber 191.

Nőtlen férfi 3267, hajadon nő 2894, nős férfi 2540, férjnél nő 2548, özvegy férfi 198, özvegy nő 719.

A községből távol van férfi 185, nő 41, összesen 226; — a községben idegen van férfi 669, nő 263, együtt 932.

A lakosság többsége kereskedéssel foglalkozik, a gazdálkodást, szőlő s földművelést, marhatartást sem mellőzván.

A jelen század elején eszközlött összeírás szerint volt e városban 60 kereskedő bolt; s mesterembereinek száma kö-

¹⁾ 1711-ben buza és rozs 291 köből, árpa 7, zab 68, tengeri 402.

vetkező vala : órás 1, csizmadia 336, varga 115, kádár 64, szabó s gombkötő 65, gubatakács 137, fazekas 17, szíjgyártó 18, lakatos s kovács 32, kötélverő 18, kerékgyártó 58, nyerges 3, mészáros 37, szitaszövő 1, szítás, asztalos 13, kéményseprő 1, festő 1, fésűs s csutora csináló 19, rézműves 1, cipész 4, könyvkötő 3, szűcs 18, kalapos 7, bádigos 1, ácsmester 2, kőműves 2, zsemlés 1, sütő 110, üveges 1, szappanos 2, takács 17, késcsináló 1.

1845-ben a czéhes mesteremberek száma 1142 volt, e közt 368 csizmadia, 292 gubás, 156 tímár, 81 kenyérsütő, 61 kádár, 29 mészáros, 44 kereskedő, 8 fűszeres, 12 rőfös, 3 vasáros, 1 bőrkereskedő, 20 aprókalmár, gyógyszertár (az irgalmas barátokéval) 4; — gyár egy sem, ide nem számítva a városi serházat.

1804-ben a lakosság összes száma 10523, ebből az egyházi személyek a növendék papsággal 54, nemesek 186, egyéb polgárok s lakók 10283, — vallásra nézve a kitett összes lakosság négy ötöde helvét vallásu vala.

1711-ben összeíratván Szathmár-némethi népessége; találatott területében felserdült polgár 101, zsellér 42, özvegynő 39, döghalál által kimult 200 gazda, földönfutóvá lett 73.

1845-ben az összes 14446 lélek számból 5599 nő volt, férfi r. s. g. kath. 3077, g. n. e. 8, ágostai 70, reform. 5594, héber 128, — (polgár 450, köztök választott polgár 40).

IV. H á z a k.

1804-ben házainak összes száma 2236 volt; telkes ház 1800, (e közt *telkek* : egésztelek — $\frac{3}{4}$ telek 200, $\frac{2}{4}$ telek 1000, $\frac{1}{3}$ telek 600), keresztény zsellér 600, héber zsellér 50, lelkész s tanító lak 13, községház 2, egy telken két ház 306.

V. V a l l á s ü g y.

A szathmári r. k. *püspökség* az egri püspökségi egyházmegye roppant területének 1804-ben eszközölt felosztása

alkalmával létesült ¹⁾, Szathmár, Mármaros, Ugocsa, Beregh, Ungh vármegyékre terjedvén ki; — a hat rendes kanonokot kebelében tartó káptalanon kívül 4 fő, 7 alesperestet, 84 parochiát, 20 segéddel számít. — Néessége 1851-ben 85187 r. kath.; 362999 g. kath.; 23 g. n. e.; 1583 ágost.; 146397 reformatus; s 33937 héberből; s így összesen 630126 lélekből állott.

A káptalan, mint mondánk 6 tagból áll, s az 183²/₆-ki 23. t. cz. által hiteles helyi kiváltsággal ruháztatott fel.

A helybeli püspöki lyceumban a hittani tanulmányok adatnak elő az egyházmegyei papnövendékek számára.

A szathmári r. k. plebánia már 1216-ban létezik, s IX. Bonifác pápának 1404- s II. Pius pápának 1464-ben kelt önpecsétes levele ²⁾ folytán a megyés püspök hatósága alól kivételve, az esztergami érsektől függött. 1536-ban megszüntetett, és 1622-ben Bethlen Gábor erdélyi fejedelem által a szentegyház s a plebánia a helvét vallásuaknak adatott, ugyanez évben az e vallásuak részére iskola s könyvnyomda is állíttatott. 1662-ki országgyűlés előtt panasz tétetett: hogy Pap Dániel Báthory Zsófia tisztartója a Szamos vizéni malomnak szombati jövedelmét a szathmári tanuló ifjuságtól elvette. 1681-be a r. katholikusok a szathmári várbeli templomot s oskolákat, jövedelmeikkel együtt visszafoglalák, mit a helvét vallásuak országgyűlés eleibe vitték panaszkép; s az 1687-be visszaállíttatván a parochia, később a Jézus nevét viselő atyák vették át teendőit, felosztatásuk után azonban világi lelkészekre került; évi jövedelmeit 1809-ben Szirmay ekként jegyezte fel: 600 rft. 3 fordulóba egyenkint 24 pozs. m. alá való föld, 12 boglya szénát termő rét, 24 öl tűzifa, szőlő s gyümölcsös, nevezetes papi bér (stola) s a sz. miséhez 6 pozs. akó bor, s a szántóföld mivélésére 50 rf. 24 kr. Jelenleg Szathmáron a püspöki székesegyházon kívül az irgalmas nénék zárdájában is léteznek boldogasszonyunk fogantatásához; s több közkapolnák u.m.: a) a temetőbe a feltámadáshoz, b) az irgalmas barátok kolostorába sz. Erzsébethez, c) a város közepén nep. sz. Jánoshoz, d) a középtanodai épületben sz. Ignáczhhoz, e) kórházban sz. Józsefhez.

¹⁾ E keletkezés körülményeinek részletes előadásáról, majd az egri érsekség keletkezése előadásában illető helyen leendő alkalmunk tüzetesen szólhatni.

²⁾ I. Péterffy Concil. II. k. 291. l.

Hogy a minorita atyáknak hajdanában Szathmáron kolostoruk volt Cháholy nemzetség eredeti levelének eme szavai-ból következteti *Szirmay* ¹⁾ „Cháholy János mester a maga nagyanyjának testamentomából, úgy mint 50 gyrákból lefizetett 12 gyrát a nagy hétbe, nagy pénteken Zathmáron a Bold. Szűz templomában szolgáló minorita barátoknak, és ezt, az említett barátok klastromjoknak pecsétével megerősítették. Maga a szerzet kronikája is előadja 1448-ról János kardinálnak és a római szentszék követének Dienes kardinálhoz s esztergami érsekhez bocsátott parancsolatát az iránt: hogy a zathmári sz. Erzsébet kolostorából kihajtott Minorita atyákat hozza vissza. Az utolsó gvárdián 1477-ről György atya említetik, s az 1531-ben kiadott klastromok lajstromában többé már a szathmári kolostorról nincs emlékezet.

Ugyanigy Némethiben 1370-ben a sz. Domonkos nevét viselő apáczáknak ²⁾ s ugyan e szentrül nevezett barátok kolostora felől (1554) az előkori okiratokban találunk adatokra.

A Jézus nevét viselő szerzetet az ifjúság oktatására Pázmán Péter 1634-ben alapította meg Szathmáron, s 1647-ben jobb élelmükre III. Ferdinánd Zemplén vármegyébe kebelezett Kisfalud helységet adományozta nékik; s az azon évi országgyűlésen panasz tétetett: hogy a szathmári vár az országnak ingyen való munkáival megerősített, abban mindazáltal, a melly nem a tudományok, de Mársnak lakhelye (*Martis non artis domicilium*) a Jezsuiták behozattattak. Utóbb (1683-ban) a sáros-pataki Jezuiták is, midőn a s.-pataki vár Tökölyi Imrének b. Saponara által alku mellett feladatott, a szathmári várba költözködtek. 1770-ben eltöröltetvén a szerzet, kolostorul első remete sz. Pál szerzetének, s ez is 1786-ba eloszlattatván árverés útján eladatott, de a vevőktől 1804-be a püspök részére visszaszerezetett.

Jelenleg Szathmáron az *írgalmas* rendieknek van kolostoruk s kórházuk. Alapítója a jelenleg élő kegyes püspök Hám János 1834-ik évben, 8 beteg ágyra, 1849-ki november 1-től 1850-ki october végeig a felvett betegek száma 268 volt, e közt 44 görög, 51 protestáns, 11 héber; meghalt az intézetben 14.

¹⁾ l. i. m. 207. l.

²⁾ l. *Thuróczy* 148. l. s *Szirmay* i. m. 207. l.

meggyógyulva elbocsáttatott 250, ápolásba visszamaradt 4; az intézet teendőit 10 szerzetes teljesíti.

Az irgalmas nénéket ugyancsak a jótékonyágaiban kifáradhatlan buzgalmu ritka főpap Hám alapította 1842. évben.

A munkácsi püspök lelki kormányja alá tartozó görög egyesülteknek a hegyi fiók egyházon kívül két anyaegyházuk van.

A reformátusoknak pedig három anyaegyházuk.

A hébereknék is van magány házban zsinagógájuk.

VI. T a n i t é z e t e k.

Pázmán Péter esztergami bibornok érsekben tiszteli Szathmár s vidéke gymnasiumának alapítóját. Az általa megtelepített Jézus társasági atyák 1634-ik évben kezdék meg a messze vidék népességének őszinte belső öröme s a nagy alapító iránti hálálkodása között a fiatal nemzedék kiművelésére hatásteljes működésüket. Mennyire méltányolá az akkori fejedelem III-ik Ferdinánd a nagy főpap buzgalmát : tetteleg mutatá meg azzal : miszerint 1647-ben az alapítványi tőkét Kisfalud helység birtoklásának adományzásával szaporitá. Utána nagy Leopold 23 telket adományozott; hozzá járult Matyasovszky nyitrai püspök, s több más magánosok birtok s pénzbeli ajándékai. Nevezetesen Podhorányi Gábor a társulat lakával szomszéd, s egészen a „vár árka“-ig lenyuló kertjét, abbani nagyszerű gazdasági épületeit és a most a hívők lelki épületére diszes kalvária helyeül átalakított „doboló“ várdomb körüli pinczéket, a tanítással foglalkodó atyáknak örök birtokul adományozá. 1773-ik évben törültetvén el a Jezsuita szerzet, a szathmári tanoda is százak meg százak kárára bezáratott. Ennek valamint a szerzetnek is minden pénzbeli birtokai, királyi bizottmány által lefoglaltatván, a cs. kir. helytartótanácsnak 1796-ki april 26-kán 8673. sz. a. kelt intézménye szerint a tanulmányozó kath. közalapítványok tőkéjének nevelésére fordítottak. ¹⁾ Így maradt a város s kiterjedt vidéke

¹⁾ Nem tartjuk érdektelennek elsorolni a szathmári tanoda mindennemű ellátására adományozott, s a Jezsuita atyáktól lefoglalt legalább fekvő birtokokat :

éveken át tanoda nélkül. Mi közben a város, a megye összes rendei, hogy a nagylelkű alapítók célja : a vidék ifjúságának helybeni neveltetése — végkép el ne vesszen; és a bővített alapítványok eredeti rendeltetésükre fordíttassanak, az iskolák mielőtti megnyitását kérelmeikkel szorgalmazni nem szüntek, míg végre az országos iskolai bizottmány e szorgalmazást méltányosnak, a tanoda ujonmegnyitását szükségesnek elismervén b. e. I. Ferencz a tanoda újra szervezését s a tanulmányi közalap értékbőli ellátását megrendelé. És jölehet az iskolai épület, mellyhez a város kitűnő helyen, eléggé tágas, minden adótól ment, ingyenelket s 5000 vftot adományozott, csak 1816-ban készülhetett el végképpen, a tanítás magánházaknál részint egyházi részint világi tanárok közremunkálása mellett, és a tanodát újra engedményező I. f. rendelethez képest egy káptalanbeli kanonoknak, mint folyvásti igazgatónak vezetése alatt már 1807-ben elkezdődött. 1813-ban a cs. kir. helytartótanácsnak azon évi december 6-ról 29016. sz. a. kelt intézményével a szathmári püspökök diszesítettek fel ama kitűnő joggal : miszerint a tanoda tanszékeit csőd által megyei papságokból egyénekkel elláthassák. A pályázók helyben az igazgató elnöklete alatt helybeli tanárokból kirendelt választmány előtt — a kerületi főigazgatóságoktól kiadott kérdések szerint vizsgálat alá vettetvén jelöltettek ki. Írásbeli dolgozataik — a névjegyzékkel főigazgatói uton a k. helytartótanácsnak bemutatattak, honnan a legfelsőbb kinevezés s megerősítés történt. Az 185⁰/₁-ki tanév kezdetén közrebocsátott legfelsőbb iskolai szervezethez alkalmazkodni nem késett a szathmári tanoda, úgy hogy már 185⁰/₁. évben a két alsó osztály egészen, a többi lehetőségig újra volt szervezve. 185¹/₂-ki tan-

a lefoglalási összeírás alapjául szolgált a szathmári Jezsuita atyáknak főnöke Tiborcz János atya által már 1772-ki augusztus 31-kén a városi tanácsnak beadott birtok kimutatása, a mint azt a város hiteles tanuk vallomása alapján 1796-ki július 25-ről 1337. sz. a. a kir. helytartótanácsnak felterjesztette; e szerint a szathmári Jezsuita atyák s tanoda birtokai valának : *Szathmáron* nagy nemes telek minden gazdasági épületekkel, két vizimalom, sok szántóföld, négy kaszáló, 10 kapás szőlő. — *Óvári* helységben nemes telek, 135 darab majorsági föld; 34 szekérnyi rét, egy szilvás. — *Lázári* helységben, nemes telek, nagy kert, 148 darab szántóföld, 19 rét, erdőrés. — *Homok* helységben 4 darab majorsági föld, 30 darab külső föld. — *Sár* helységben nemes telek 3 kaszáló, 50 sertést hizláló erdő — *Berencze* helységben nemes telek, 3 külső szántóföld, 1 kaszáló, korcsma. — *Udvári* helységben nemes telek, csűr, szárazmalom, gyümölcs kert, 156 d. szántóföld, 4 kaszáló, 14 bérben lévő rét. — *Szinyér-Váralján* 28 kapás szőlő, szilvás, 5 belső telek, 13 darab föld, 4 rét.

évben pedig a gymnasium két felső, ezelőtti bölcsészeti osztálylyal egyesülvén tíz tanár alatt nyolcz osztályu nagy gymnasiummá alakult. Alakulása legfelsőbb helyen megerősítettett. A *közalapítványi alaphoz* minden igényei elismerettek; a megyés püspök s utódai a *tanárokat illető jogukban* új ministeri intézmény által *megerősítettettek*. És már az 185 $\frac{1}{2}$ -ik tanévben a tanoda *érettségi vizsgálatok tarthatási joggal* ruházott fel.

A tanulók számát eme kis táblázat mutatja :

Gymnasium osztályai kimutatása.									
185 $\frac{1}{2}$ év.	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Összesen
1-ső félév	24	19	19	12	22	10	27	38	171.
2-ik félév	23	18	19	12	22	9	24	37	164.

I. *Elemi* 3 osztályban összesen 3 férfi tanítóval, jelesen az első-alsó osztályban 64, a másodikban 32, a harmadik-felső osztályban 47, összesen 143 fi-tanuló. — *Leányiskola* az irgalmas szüzek zárdájában 8 nő tanító alatt, katona leánytanuló egy osztályban 50, helybeli polgárleány. tanuló 3 osztályban 167, felső magán nevelő-intézetben 4 osztályban 74, összesen 291.

II. A *görög katolikusoknak* is saját *elemi* tanodáik vannak. És pedig a) a szathmári részen két osztályban, az első osztályban fi s leány vegyesen két tanítóval, fi 32, leány 22. — A felsőbb osztályban fi 33, összesen 87, (fi 65, leány 22). b) a *németi* részen elemi tanoda, egy osztályu fiu-iskola 1 tanítóval 30 leánytanuló.

III. *Reformatusok tanodái* A) *szathmári* részen a) 6 osztályu *latin tanoda* 3 tanítóval, tanulók száma 1-ső osztályban 25, 2-ik oszt. 14, 3-ik oszt. 9, 4-ik oszt. 10, 5-ik oszt. 5, 6-ik oszt. 10, összesen 73. — b) 4 *osztályu elemi iskola* 4 tanítóval, tanulók száma, az első vagyis alsó osztályban 72, 2-ik oszt. 56, 3-ik oszt. 70, 4-ik oszt. 57, összesen 255. — c) két osztályu leány-

iskola 2 férfi tanítóval; az alsó osztályban 100, a felsőbb osztályban 50, összesen 150 tanuló. — B) *Németi* részen a) 3 osztályu *fu-elemi* iskola 3 tanítóval; tanulók száma alsó osztályban 65, középsőben 48, felsőben 7, összesen 120. b) 2 osztályu *leány*-iskola 2 tanítóval; tanulók száma alsó osztályban 70, összesen 140.

E szerint *tanítók összes száma* a r. katolikus iskolákban férfi tanító 13, apáczá 8; — gör. e. iskolákban férfi tanító 4; — református iskolákban 14.

Tanulók összes száma :

r. katolikusoknál	313 fi	291 leány,	együtt	604
görög egyesülteknél	110 „	22 „	„	232
reformátusoknál	448 „	290 „	„	738
<hr/>				
	együtt 871 fi 603 leány, együtt 1474			

Az *iskolai épületek* mind jó állapotban.

A helybeli *takarék-pénztár* 500 részvényre 20 p. fttal alakult.

VII. A d ó - ü g y.

1848-ik év előtt $12\frac{4}{8}$ nádori porta után

hadi-adó fejében	8606 ft	$6\frac{6}{16}$ krt.
hadfogadókra	150 „	$3\frac{5}{16}$ „
tartománybíztosi hivatalnokoknak	18 „	54 „
<hr/>		
összesen 8775 ft $3\frac{11}{16}$ krt.		

E hadi-pénztár kiadásai ezek valának :

Kiadás czíme.	183 ² / ₃ -ki szám- adás szerint		184 ² / ₃ -ki szám- adás szerint	
	ft.	kr.	ft.	kr.
Hadi-adó járandóság	8608	6 ¹ / ₁₆	8606	6 ⁶ / ₁₆
Hadfogadókra	150	4	150	3 ⁵ / ₁₆
Hadi pénztárt illető fizetésekre	562	54	691	14
„ „ „ „ napidijakra	99	49	265	53
E várost terhelő tőkék kamatai	—	—	445	33
„ „ „ „ visszafizetésére	—	—	—	—
Írószerekre	22	2	10	24
Laktanyák s katonai épületek javítására	993	28	870	26
Katonai veszteség, ¹⁾ s szállítási teher megtérítésére	2737	13	1605	25
Behajthatlan s elengedett adó	200	—	200	—
Házi pénztár vegyes kiadásai	5342	57	1520	29
A pénztárnak mult évi számadásból származott fölös kiadásai	—	—	—	—
A kamarai pénztár szükségéi fedezésére	1104	14	2536	12
Öszveg	19818	47 ⁶ / ₁₆	17503	14 ¹¹ / ₁₆

Királyi adó fejében 240 ft — krt fizetett.

Házi pénztárának kiadásai következők : bíró 400 ft, 6 öl fa in. ill. , polgármester 400, 4 öl fa in. ill., kapitány 350, tiz tanácsnok 300, főjegyző 400, aljegyző 200, fő-
ügyész 200, alügyész 150, szószóló 200, hadi pénztárnok 300, kamarás 300, alkama-
rás 200, számvevő 300, telekbíró 150, gazdasági ülési jegyző 150, kiadó 150, levéltár-
nok 150, gazdasági ügyész 50, vál. polgársági tolnok 50, gyámtya 100, orvos 300 ft s
39 ft szállásbér, két sebész 150, bába 40, mérnök 200 ft term. szállás s 6 öl fa in. ill.,
hegymester 100, erdőmester 200, két vásárbíró 60, két malom-felügyelő 50, két tel-
lek-felügyelő 50, két husra-ügyelő 160, két írnok 100, harmadik írnok 50, pénztár-
noki írnok 100, városi biztos 100, két hadnagy 60, biztosí szolga 36, oroszfalvi ispán
80 ft t. sz. 10 öl fa in. ill., 12 m. buza, 24 m. zab, 4 sz. szalma, serfőző 100 ft t. sz.
vagy 40 ft sz. bér, kádár 50 ft 3 öl fa in. ill., hidmester 50, órás 50 ft 4 font gyer-
tya, 4 öl fa in. ill., kéményseprő 40 ft s 10 ft sz. bér, kőművesmester 40 ft, öt ajtón-
álló 40 ft 2 pár csizma, gyámhivatali ajtónálló 36 ft 2 pár csizma, 2 adóhivatali
ajtónálló u. a., kamara hivatali ajtónálló u. a., futár u. a., husra-felügyelő szolga u. a.,
hat hajdu u. a., más hajdu 36 ft, 12 m. rozs s ruházat fejében 26 ft, tömlőcztartó s
őrmester 40 ft 2 pár csizma, homoródi mészárszéki hajdu 36, hidnál vámszedő-
hajdu 36, mezei rendőri hajdu 36 ft, szabad ruházat, 1 m. rozs, másik 36 ft, 2 pár
csizma, két rendőri szolga 36 ft, ruhára 26 ft, 12 m. rozs, két gazdasági hajdu 18,
vásárbírói szolga 12, hegybírói szolga 36 ft, 12 m. rozs, ruhára 26 ft, hegyke-
rülő 12 ft, két zsadányi hegykerülő 6, tizenkét zsadányi kerülő 10, négy erdei
csősz 24 ft, 3 öl fa in. ill., cser- és kismocsári 2 csősz 12 ft, 1 öl fa in. ill., 1 pár
csizma, nagy- és sárerdei 4 csősz, 3 öl fa in. ill., 1 pár csizma, lovász 36, kádár 5 ft,
2 pár csizma, két mészárszéki szolga 30, három sörházi szolga 30, két kocsis 40,
három ökörpásztor u. a., kutyapeczér 12, fűtő 5, összesen : évi fizetés járandóságra
11,972 ft; szállásbér fejében 89 ft, három egyénnek term. szállás, egynek szabad

¹⁾ 1806-ik év táján az e czím alatti évi kiadás 12000 pft volt.

ruházat s másoknak ruházat fejében 114 ft, továbbá 59 öl fa ingyen illetménykép, 12 m. buza, 49 m. rozs, 24 m. zab, 4 szekér szalma, 4 font gyertya és 46 pár csizma.

Tárnokmesteri illetőség fejében 25 ft 36 kr, altárnoknak 3 ft 50³/₅ kr, tárnok-széki jegyzőnek u. a., összesen : 33 ft 17¹/₅ kr.

Egyházi egyénekre : lelkész 650 ft 24 kr, öl fa in. ill., 248 akó bor, két káplán 200 ft, két görög lelkész 300 ft, 6 öl fa in. ill., két helv. hitvallású főnök 300 ft, 6 öl fa in. ill., orgonás s kántor 150 ft, 3 öl fa in. ill., másik 10 ft, harangozó 40 ft t. sz. 4 öl fa in. ill., más két harangozó 12 ft, 6 font gyertya, éji örkdésért 10 ft, két g. egyházi 10, két harangozó 12, helv. egyházi 10, harangozó 12 ft, 6 font gyertya, éji harangozásért 10 ft, összesen : évi fizetés járandóságra 2810 ft; egy egyénnek természeti szállás, 70 öl fa in. ill., 4 akó bor, 4 m. buza, 4 hold szántóföld, és 18 font gyertya.

Közükatási személyzetre : helv. hitv. tanító 300 ft 8 öl fa in. ill., tanító 200 ft 8 öl fa in. ill., három tanító 160 ft, 8 öl fa in. ill., két leánytanító 160 ft 8 öl fa in. ill., három g. tanító 160 ft (a két első 11, a 3-ik 8 öl fa in. ill.), négy görög tanító 150 ft 8 öl fa in. ill., nemzeti iskola igazgató 40 ft, 1-ső nemz. isk. tanító 200 ft, 8 öl fa in. ill., másik 190 ft, 40 ft sz. bér s 8 öl fa in. ill., harmadik 160 ft, 40 ft szállásbér s 8 öl fa in. ill. ingyen illetménykép, összesen : évi fizetés járandóságra 2380 ft; szállásbér fejében 80 ft s 118 öl fa ingyen illetménykép. E szerint összesen :

Készpénzbeli kiadásai : 17,478 ft 17¹/₅ kr., ezen felül természeti szállás 4, szabad ruházat 1 egyénnek, 4 hold szántóföld, 46 pár csizma, 16 pár csizma, 16 m. buza, 49 m. rozs, 24 m. zab, 4 szekér szalma, 4 font gyertya, 26 akó bor, 247 öl fa ingyen illetménykép.

Számit 165 fizetett egyént s 40 választott polgárt.

A községi előjáróság mai személy s fizetés illeték lét száma következő : főpolgármester 1200, rendőri tanácsnok 600, mezei főbíró 400, 4 tanácsnok X 400, alpolgármester 400, főjegyző 400, aljegyző 250, főügyész 300, első alügyész 200, második alü. 100, levéltárnok 300, hadi pénztárnok 400, házi pénzt. 400, számvevő 350, főorvos 350, két alorvos X 120, mérnök 300, gazda 250, árvagyámnok 200, hegybíró 200, baromorvos 60, 3 őrnök X 160, s egy 100 ft évi fizetéssel.

1806-ban a városi tisztviselők, egyháziak, szolgák, örök, tanítók évi fizetés járandósága 22112, rf. 40 kr. 636 p. m. buza, 24 p. m. zab, széna 4 szekér, 6 akó bor, 514 öl fa volt.

184⁹/₅₀-ik év előtti adó illetéke volt 8606 ft 6 kr. ebből 185⁰/₁-ik évre fizetetlen maradt 8606 ft 6 kr.

185⁰/₁-ik évben

a) személykereseti s földadó	17245 ft	6 ⁴ / ₁₀₀ kr.
b) épület adó	11716	„ 30 „
c) jövedelmi adó	2591	„ 57 ³ / ₁₀₀ „

összesen 21008 ft 34³/₁₀₀ kr.

ebből az év lefolyta alatt 19103 ft 18²/₁₀₀ krt

lefizetvén, hátraléka maradt 1905 ft 16¹/₁₀₀ kr.

Természtények imputációja nem történik; adó confrontatio legutószor 1851-ben volt.

Közmunka : igásmarha darabjától járó vontatási napszám 3382, házzal bírók által kötelezett hat kézi napszám 6306, házatlanok által tartozott három kézi napszám 2124. — Szolgák vontatási 3382 és kézi 8430 napot; ebből készpénzzel 40 pkral megváltott 902 vontatási, és 15 pkral 4461 kézi napot; jár érette 1716 pft 35 kr. — A természetben leszolgáltatni kellett 2480 igás és 3969 gyalog napot; s

így leszolgáltatandó maradt 2480 írás és 3217 gyalog nap ; mi azonban az álladalmnak átadatott.

VIII. Község jövedelme 1851-ben ¹⁾

a) községi adó	15756 ft 25 ⁴ / ₁₀₀ kr.
b) korcsmáltatásból	8000 „ — —
c) egyéb javadalmakból	19129 „ 21 kr.

összesen 42885 ft 46⁴/₁₀₀ kr.

Község kiadásai : 48373 ft 2³/₁₀₀ kr.

Községi számadások 184⁹/₁₀₀-ik évig vannak megvizsgálva.

IX. Országos vásár évenként hatszor, u. m. febr. 2-án, mart. 19-én, maj. 2-án, jul. 2-án, sept. 29-én s nov. 19-kén tartatik ; **heti vásár** hetenként kétszer, u. m. szerdán és szombaton.

X. Árvagy : 1851-ben árvák összes száma 263, ezek összes vagyonértéke készpénzben s fekvő javak becs értékében 205,222 ft 17⁴/₁₀₀ kr. v. a.

XI. Tűzoltó eszközök : van a városnak két nagy tűzi fecskendője, 4 vizes kádja jó állapotban. Ezen felül a helybeli czéhek is tartanak összesen 7 kisebb tűzfecskendőt.

XII. Utolsó postaállomás : Tőke-Terebes, Aranyos-Megyes.

XIII. Hivatalos irományainál : fehér-veres-kék színű zsinort használ.

NAGY-BÁNYA.

I. Elneveztetése.

Nagy-Bánya másként *Asszony-Pataka* elneveztetése felől különböznek az írók véleményei. Asszony Patakának onnét vélik neveztetni némellyek : mivel a magyar királynéknak különös jövedelme s hit-része volt légyen. *Homolyák* János néhai nagy-bányai lelkész hátrahagyott jegyzéke szerint, midőn nagy Lajos királyunk a szászok meghódításával foglalkoznék, a királynő s leánya Mária Nagy-Bányán laktak, és e két királynőtől vette volna „Asszony-Pataka“ elneveztetését. Azonban jöllehet királynéinknak csakugyan voltak saját birtokaik, s így Mária II. Lajos neje a bányavárosokat hit-részben birta különös házassági kötés mellett, — Asszony-Pataka mindazonáltal királynéink birtokaik közé sohasem tartozott, s még Orbán pápának 1264 évben ifjabb István királyhoz intézett azon levelében ¹⁾ sem soroltatik azok közzé, melyben atyai módon inti őt, hogy a magyar királynékhoz régóta, s ezért anyjához is tartozó javakat adná vissza. *Kaprinay* azt állítja : ²⁾ hogy olyan patak mellett építettett, melyet Asszonypatakának, azért neveznek, mivel aranyos homokot hozván, régenten a nagybányai nők aranyat ottan mosni szoktak volt. Azonban ezen patak a felsőbányai határban folyik le, s Király-Asszonyforrásának nevezik. — Annyi bizonyos : hogy ez elnevezés igen régi, s mind törvényeink ³⁾ — mind okleveleinkben ⁴⁾ deákul úgy mint magyarul „Rivulus Dominarum“ „Civitas de rivulo Dominarum, rivulus, rivuli dominarum, Rivulenum“ „Asszony-Pataká-nak neveztetik.

A „Nagy-Bánya“ elnevezésnek már biztosabb alapjára

¹⁾ I. Pray IV. k. 318. l.

²⁾ I. II. K. 349. l.

³⁾ I. I. Károly 1329, — I. Lajos 1347, — Mária 1384 — Zsigmond 1409 — Mátyás 1476. — II. Ulászló 1503. évben kelt okleveleit.

⁴⁾ Így Zsigmond király 1391-ben kelt, s a város levéltárában meglévő oklevelében, a városiakat „Cives de Asszonypataka“ nevezi.

találhatunk; jelesen az érczes bányák nagyságától s bővségétől. kivált a városhoz közel fekvő, hajdan „Nagyverem“-nek, azután „Nagy-Bányá“-nak legujabban pedig a tövébe emelt keresztől „kereszt-hegyi bányá“-nak nevezetett. ¹⁾)

II. Történeti adatok.

Hogy hajdanában vára volt, és pedig Szilágyi Erzsébethez hollós Mátyás király anyjához tartozott: kitetszik a most említett királynak azon 1359-ki évi mindenszentek ünnepe utáni negyedik napon Budán kelt adományleveléből, mely által Zápolya Imre kincstartójának, Deák Balás, László fia fiának a tokai várat és uradalmat ajándékozta, többi érdemei között azt is felhozván: hogy asszonypataki várnak, mely anyjához tartozott vala, porkolábjá levén azon várat az ostromlóknak fel nem adta.

Hogy az e város határabeli bányák már 1347-ben miveltek, kitetszik I. Lajos királyunknak ugyanazon évről kelt, a város levéltárában eredetben létező, s *Szirmay* ²⁾) által magyar nyelven is közlött szabadságleveléből. Mi ugyanezen királynak egy másik — 1370-ik évrőlí kegylevelét adjuk:

Ludovicus, dei gratia Hungariae, Poloniae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galiciae, Lodomeriae, Cumaniae Bulgariaeque rex, princeps Salernitus et honoris Montis S. Angeli dominus, omnibus Christi fidelibus praesentibus pariter et futuris praesentium notitiam habituris salutem in salutis largitore. Regum requirit celsitudo et sublimiae convenit dignitati, suorum fidelium subditorum fidelia obsequia ubertatis et libertatis praerogativa fecundare et eorum commoditati utiliori solerter invigilare, ut ab ipsis certa lege et libertate fruentibus utilitatis materia et honoris regiae proveniat incrementum maiestati. Proinde ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod fideles nostri Herislinus, iudex de Rivulo Dominarum, Joannes Crobsgolth, iuratus, et Joannes, notarius civitatis eiusdem, item Hekkmannus (iudex?) et Petrus, notarius montanae nortrae de Medio Monte, in suis ac universorum civium et montanorum nostrorum de eisdem personis nostrum regium adientes conspectum nostrae humiliter ac devotissime praesenti cum instantia supplicarunt maiestati, ut dictis civitatibus nostris et montanis nec non fidelibus civibus et hospitibus universis in eisdem commorantibus praesentibus et futuris certam libertatam praerogativam et legem, quibus ipsi pacifice frui possint et gaudere in futurum, condonare, annuere et limitare de benignitate regia dignaremur. Nos siquidem attendentes regis gloriam in multitudine populorum et habitatorum numerosi-

¹⁾ I. *Szirmay* Antal „Szathmárvármegye. fekvése, történetei és polgári esmérete Budán 1809. I. K. 216. l.

²⁾ I. Szathmárvármegye fekvése, történeti és polgári esmérete. Budán 1807. I. R. 217. l.

tate ac incolarum pluralitate iucundari praemissorum fidelium civium et montanorum dictarum civitatum nostrarum humillimis et devotis supplicationibus per praefatos iudices, eorum consocios et concives, nostrae maiestati porrectis regia favorabilitate exauditis et admissis praemissas eorum libertates ipsis et eorum posteris ac successoribus per nos gratiose condonatas taliter duximus limitandas. Primo videlicet, quod comes et urburarius noster pro tempore constitutus iudices et iuratos inter ipsos de communi voluntate eorum eligat, qui omnes causas in eorum medio emergentes more et ad instar iudicium et iuratorum aliarum civitatum et montanarum nostrarum iudicandi habeant facultatem. Praeterea eisdem fidelibus civibus nostris et montanis annuimus, ut nullus civis vel forensis usque festum sancti Jacobi apostoli vina extranea valeat inibi propinare, sed semper interim vina in territorio ipsarum civitatum nostrarum procreata et procreanda propinentur. Insuper concessimus, ut comes et urburarius noster una cum iudicibus (et) iuratis ipsarum civitatum nostrarum universos malefactores et alios homines nocivos, cuiuscumque conditionis sint et existant, qui per ipsos possint comprehendendi, iudicandi et poena debita plectendi potestatem liberam et absolutam habeant. Nihilominus eisdem nostris fidelibus indulsimus et concessimus gratiose, ut ipsi silva nostra nigra et aliis silvis nostris regalibus circum adiacentibus et existentibus ad usus ipsorum necessariis absque omni impedimento libere uti valeant atque frui, et quod jam dicti cives et hospites nostri dictarum duarum civitatum nostrarum molendinum, casas, fornaces, balnea, allodia et alias quaslibet hereditates aedificari facientes ordinandi ac ea in perpetuum ritu aliarum nostrarum montanarum civitatum conservandi habeant potestatem. Item, quod quilibet montanus seu cultor montanarum nostrarum non alias nisi coram comite et urburario nostro ac iudicibus et iuratis pro tempore constitutis in agendis vel defendendis eorum causis adstare teneat, nec se quovis colore seu ingenio quaesito retrahere possit a iudicio et iudicatu comitis, iudicum et iuratorum praedictorum. Ceterum eisdem nostris fidelibus civibus et montanis ambarum civitatum nostrarum praedictarum annuimus, ut in die fori in ipsis civitatibus nostris tam forenses sive advenae quam etiam civitatenses pannos cum petiis et etiam ulnis libere venditioni exponant, sed in septimana civitatenses ibi residentes cum ulnis et etiam petiis et forenses cum petiis tantum pannos vendendi habeant facultatem. Nec hoc praetermittimus, imo eisdem nostris fidelibus et montanis concedimus, (ut) nullus omnino hominum ipsos ibi aut alio loco vel in aliqua parte seu ambitu regni nostri in aliquibus causis audeat captivare vel res et bona ipsorum prohibere seu adstare iudicio suo (cogere) nec arrestare, sed si quipiam quidcumque actionis vel quaestionis contra ipsos habent et habuerint, id in medio dictarum civitatum nostrarum in praesentia comitis, iudicum et iuratorum civium de eisdem legitime exsequantur, qui ex parte suorum concivium meri iudicii et omnimodae iustitiae exhibebunt complementum omni querulanti. Qui si comes item iudices et iurati cuipiam in reddenda iustitia tepidi exstiterint vel remis existunt, non hi, contra quos agitur, sed ipsemet comes, iudices et iurati in nostram vel magistri tavernicorum nostrorum praesentiam iuridice evocentur rationem super abnegata iustitia reddituri efficaciter. Concessimus etiam et concedimus eisdem, ut ipsi et eorum successores omnibus eisdem metis, limitibus et terminis earundem civitatum nostrarum pacifice utantur et potiantur, quibus ipsi hactenus gavisi, exstiterunt atque freti sunt. Collectam autem seu censum ipsorum annualem taliter decrevimus moderandam, quod praefati fideles cives et montani nostri civitatum praedictarum annis singulis pro earum collecta annuali et pro lucro camerae nostrae et strenis mille florenorum aureos circa festum sancti Georgii martyris nobis et ad cameram nostram regiam dare et persolvere debeant et teneantur; qui itaque ultra ipsos mille florenos auri ab omni alia collecta et solutione census absoluti habeantur et exetnti praesentis privilegii nostri patrocinio mediante. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuum praesentes concessimus literas nostras privilegiales pendentes et au-

thentici sigilli nostri novi duplicis munimine roboratas. Datum per manus venerabilis in Christo patris et domini Valentini, episcopi Quinqueecclesiensis, doctoris decretorum, aulae nostrae vicecancellarii, dilecti et fidelis nostri, anno domini millesimo trecentesimo septuagesimo sexto, octavo Idus mensis Mart: regni nostri trigesimo quinto, venerabilibus in Christo patribus domino Joanne, olim episcopo Vaciensi nunc in archiepiscopum Strigoniensem postulato, fratribus Stephano Colocensi, sacrae paginae magistro, Dominico Jadrensi, Ugolino Spalatensi et Ugone Ragusiensi archiepiscopis, Michaeli Agriensi, Demetrio Transilvaniensi; eodem Valentino Quinqueecclesiensi, Emerico Varadiensi, Petro Bosnensi, Paulo Tinniniensi, Demetrio Nonensi, Chrysogono Traguriensi, Mattheo Sibinicensi, Stephano Pharensi, Jacobo Macarensi, Michaeli Scardonensi et Portiva Segniensi ecclesiarum episcopis ecclesias dei feliciter gubernantibus. Jaurinensi, Zagradiensi, Sirmiensi, Vaciensi, Chanadiensi et Corbaviensi sedibus vacantibus; magnificis viris Nicolao de Gara, regni nostri palatino, Stephano, vaivoda Transilvaniensi, comite Jacobo de Scepus, iudice curiae nostrae, Joanne, magistro tavernicorum nostrorum Petro Zudar, totius Slavoniae, Joanne de Horvathy, de Machow, altero Joanne de Treutul, de Zeurino banis, inelyto vero principe, domino Carolo de Duracio, banatum dictorum regnorum nostrorum Dalmatiae et Croatiae tenentibus, Georgio, pincernarum, Paulo dapiferorum, Michaeli Zudar, ianitorum, Stephano agazonum nostrorum magistris, eodem palatino comite Posoniensi, ceterisque quampluribus comitatus regni nostri tenentibus et honores.

1411-ben Zsidmond király e várost — mint már Szathmár leírásában fölemlítettett — a rácok fejedelmének adá át.

1468-ban Mátyás király a bányák mivelését, sőt a pénzverést is a lakosoknak 13,000 arany forintért bérbe adá, — s 1469-ben megengedé : hogy a város a havasalföldi oláhok sok kárt okozott kicsapongásaik elől magát körül sánczolhassa, köfalak — s bástyákkal bekeritethesse. — 1472-ben pedig azt engedé meg : hogy e mondott megerősithetésére s az utczáknak köveli kirakására a heti vásárra bejövő minden szekértől egy egy pénzt szedhessen. S így lön a város erős köfalak- s mély sánczokkal körülvéve, mellyeknek két felvonó kapujok, a hid s magyar utczai kapu valának.

1479-ben Mátyás király az asszonypataki szücsöknek megengedte : hogy magok között czéhet állítsanak s ugyanazon szabadságok- s kiváltságokkal élhessenek, minőkkel a budai szücsök éltek akkoriban.

1490-ben a II. Ulászlónak magyar királylyá lett megválasztatását fájlató öcs, Albert lengyel herczeg 8000-nyi seregével hazánkba betörvén e várost is felprédálta.

1492-ben II. Ulászló asszonypataki kamarásinak megtiltotta : hogy vidéki bort vagy sert árultatás végett e városba be ne vitessenek, de a korcsmáltatás szabadsága a városnál maradjon.

1560-ban Nagy- és Felső-Bánya Balassa Menyhátrnak királyi adománykép adatott.

1564-ben Szathmár megvétele után a város somlyai Báthory Istvánnak feladta magát; de

1565-ben Schwendi Lázár császári vezér visszafoglalá.

1567-ben Zápolya János Zsigmond seregei vevék ostrom alá a várost, melly is azonnal feladta magát, de a Balassa által épített, s Schwendi által jobban megerősített erősség mindaddig védelmeztetett, míg benne a löpor véletlenül fel nem lobbantatván 300-nál több ör légbe nem röpítettett; de azért a Sávolyi Tamás s Leonárd gróf vezénylette őrség ekkor sem adá fel magát, hanem a törvényes királya iránt tartozott hivségét megőrizve, a leghevesebb ostromnak esett áldozatul, mellynél János Zsigmondnak 2000 katonái estek el. Az erősséget, János Zsigmond földig lerontatta, a várat Bornemissza Benedek kormányzására bízván. ¹⁾

1572-ben Karácsondy Gergely nép ámitó nagybányai földieit fellázította, de csakhamar Debreczenben feje vétetett.

1580-ban Báthori István lengyel királylyal Nagy- és Felső-Bánya a Szathmári erősségért elcseréltetett.

1599-ben a város szőlőhegyein bor olly bőven termett: hogy a város részére járt tized 6403 köböl bort tett.

1624-ben Nagy-Bánya városa Felső-Bányával együtt kir. adományyal Bethlen Gábornak átadatott.

1645-ben pedig a linczi békekötés értelmében N. és Felső-Bánya, gr. Bethlen István és Péter magvaszakadtával Rákóczy Györgynek átadatott.

1661-ben Váradnak a török általi bevétele alkalmával N. és Felső-Bánya városok sok érdeklés mellett, tíz ezer talléron váltották meg magokat, hűségüket esküvel ígervén, ennek emlékezetére — miként e város jegyzőkönyvében olvashatni: — azóltától fogva még ma is minden esztendőben Augusztusnak első napja háromszori isteni tisztelettel megünnepeleltetik.

1664-ben a Vasvárnál kötött béke pontjainál fogva I. Leopold császárnak a többször nevezett városok visszadatottak.

1672-ben erdélyi hadaknak adák fel magokat e városok, de 1673-ban rajtok menvén Spank, Spork, és Strassoldo hadvezérek, a helyőrség elevei megszöktével nemcsak tetemes hadi adóval sarczolták a városokat, de a csak nem rég épült erős-

seget lerontották, minek emlékét a „Vár utza“ nevezete ma is fenntartja.

1677-ben Wesselényi István, a békétlenek vezére erdélyi, francia, lengyel s tatár haddal ismét elfoglalta a városokat, a bányatiszteket tömlőczre hányatta, az oltárokat felforgatta, s a kath. papot, (Borsy Istvánt) kihajtotta.

1685-ben Tökölyi Imre a töröktől elfogattatván I. Leopold császár hűségére hódoltak.

1703-ban II. Rákoczy Ferencz hada foglalta el.

1710-ben döghalál a lakosok nagy részét kifogyasztotta.

1715-ben Felső-Bányán a 91. t. cz. által Nagy-Bányához tartozó harminczad állíttatott.

1717-ben, a tatárokkal Bagossi László Nagy-Bányánál megütközött „mellynek hálaadással való emlékezetére minden esztendőben augustus utolsó napjához legközelebb esendő vásárnapon háromszori isteni tisztelet tartatik.“

1805-ki julius 21-kén József nádorispán magas látogatásával szerencsétlété a Nagy-Bányaiakat, minek emlékét következő felírás örökíti : „Iosephe stlrpIs tVae régIae tIbl prlMo IngrelMentI Vt VIVas, rIVVLInI preCantVr ClVes.“

III. Pecséte.

A város pecsét-czimerén érczes bánya látható két oldalról csákányokkal álló bányászokkal felettök a régi metszetű pecséten 1483 évszám „Sigillum unitum“ gothus körirattal; de melly 1845-ik évben újra metszetrén következő köriratot nyert : „Asszony-Pataka vagy Nagy-Bánya szabad királyi b. Város pecsétje1483“

IV. Fekvése, szomszédai s határa.

Fekszik Szathmár vármegyében Szathmár-Németihez kelet délnek 6 mértföldnyire, a Szaszár folyam partján, mellyen át erős épületű hid vezet be a városba.

Szomszédai : keletről Girod-Tótfalu ; délről kövárvidéke; nyugotról az Avas hegy ; északról Mármaros vármegye.

Hajdani nagyságát s népességét e városnak nem alap nélkül következtethetni azon maga helyén felemlitendő körülményből : miszerint 1422-ben a városi lelkész 11 káplán tartására köteleztetett.

A város erdeit illetőleg béltheiki Drágffy Bertalan a városi polgárok ellen 1492-ben az erdők haszonvételeiránt pert indított, melyben Báthory István országbíró akként ítélkezett: „hogy a Fekete erdő“¹⁾ ig melly van Asszony-Pataka és Felső-Bánya között, Asszony-Pataka városának, a kövári várhoz tartozandó erdőknek haszonvételeét engedjék meg ugyan a Drágffiak a városnak, de folyó áron.“ 1503-ban ez ítélet az országtanács elébe felebbeztetvén ez azt végezté : „hogy a mennyiben a kövárhoz tartozandó erdőknek haszonvétele a bányáknak szükséges lenne, ez is nekik, és a mészkőnek ásása Lajos királytól adatott szabadsági levelek szerint 3 mértföldnyire megengedtesék“¹⁾ ennek eszközzésére s a 3 mértf. határok kijegyzésére a váradi káptalan küldetvén ki.

1669-ben Nagy-Bánya részére eszközölt tanuvallatás szerint Musdály-Pataka választá határát Szaszár és Felső-Misztótfalu helységektől.

Határnak használat alatti összes **területe** 45834 hold s 489 □ öl; — ebből **szántóföld** 118 hold 759 □ (1600 □ öllel számítva); **legelő** 1305 hold 474 □ öl (1600 □ öllel számítva), — **rét kaszáló** 2296 hold 1326 □ öl (1600 □ öllel számítva), — **erdő** 41101 hold 1210 □ öl, — **szőlő** 311 hold 1120 □ öl, — a **haszonvehetlen tér** nagysága, miután a mérnöki munkálat még teljesen befejezve nincs, körülbelől sem tudható, de mindenesetre jelentékeny. Egyébiránt

a határ minőségére nézve; a lapály részint kákás fehér agyagos; a hegyeken elmállott (verwetterter) porphir tartalmu. — Délre fekvő szőlőhegyei jó asztali bort teremnek. A borpataki szőlők alatt savanyu víz is fakadoz. Gyümölcstermesztése nevezetes, különösen aszalt szilvája, melly olly bőségben terem : hogy pálinka bőven főzetik belőle; egyébkint alma, körte, barack, cseresznye, noszpolya, berekenye, barkóca bőven terem. Magos vastagra növő gesztenye fának termékei országsherte ismeretesek. — *Atermékek évi mennyisége* :

¹⁾ Ezen a kir. kamarai levéltárban fennlevő ítélőlevél is Asszony-Patakán levő királyi várról emlékezik.

440 pozs. mérő rozs, búzából szerfelett kevés termesztetik, 220 pozs. m. zab, 240 p. m. tengeri, 10200 mázsa széna; az erdőbeli legelők kivételével lehet számítani, hogy a legelés által 2000 mázsa széna felemésztetik, 4700 m. sarju, 20400 veder bor, vagy is 5100 alsó ausztriai akó; a tölgyes erdőből évenként 850, a bérczes erdőből pedig 25,000 bécsi 30 hüvelyknyi öl bükfa az erdők csonkítása nélkül levágható.

V. Népe ssége.

A mult századbeli összeírás szerint népe ssége 3804 lélek volt; —

1805-ik évben 4185 lakost számított — 1839-ben 4558-at, kik közül 1997 r. kath : 785 g. e. 226 evang : 1550 reform volt.

Jelenlegi összes lélekszám 6414; ebből

férfi 3179 nő 3235.

Magyar 3868, német 374, tót 134, oláh 1607.

R. katolikus 2746, görög egy : 1613, reform : 1457, evang : 177.

Nőtlen 1668, nős férfi 1144, férjnél nő 1148, özvegy férfi 78, özvegy nő 378.

A községből távol van 140, férfi 111, nő 29. Idegen van a községben, és pedig magyarországi 287 férfi, 144 nő; — más országbeli férfi 103, nő 26, külföldi férfi 1.

A lakosság alig munkára találó dolgos kezeit eddigelé főleg a bányák mivélése foglalkoztatá, de miután a pénzverés épen e folyó évben tényleg megszüntetett; a város vesztesége tetemes. Egyébkint magán birtokosok mivelnék a határban bányákat, különösen a vörösvizi, foghagymási, borpataki és firiziai völgyekben. Leggazdagabbak a fekete bányai ilyen külön birtoku bányák Nagy-Bányától 4 órányira.

Hajdani szász lakosai, csakhogy pinczékkel birhassanak (a város lapos helyen feküdvén), a vizet földalatti csatornákon eresztgették a Szaszár vizébe, mellyen, valamint a csak néhány lépésnyire távol folyó Fernezely vizén is több malmok és ércztörök működnek. Az utóbbiban a hegyek között pisztráng is halásztatik.

A lakosság kézmives osztálya vas- és aczélból jeles művek

készítésével foglalkozik; — a gubások szinte dicsérettel ismeretnek.

Házak számát nem vettük, de van egy cs. k. sóháza.

Vásárok. Van négy országos vására : Józsefnap, Urnap, Sz. István, és Sz. Márton napok utáni első kedden és tart pén-tekig, a megelőző hetfőn baromvásár.

VI. Egyház ügy.

E város egyházügyeinek történetét illetőleg legrégibb adatkép említhetjük; miszerint :

1422-ben Tamás egri püspök rendelete folytán a nagybányai lelkész, a sz. István királyt védszentül tisztelő szentegyházban ; egy felvilágosodott hitszónok (illuminatum Praedicatorum) s 11 káplán tartására köteleztetett. Ez utóbbiak látták el bizonyára a külvárosokban létezett ama kápolnákat, melyeknek alapkövei még mais fellelhetők a város malmán túl az országút mellett; a reformatusok temetőjébe benyuló erős alapkövek egykori szentegyház sajátainak látszanak, s a hozzá közel kaszálló rét ma is „Klastrom Mező“-nek nevezetik.

Az egyház védői jog iránt 1482-ben perök keletkezett a városiaknak : Cháky Miklós II. Ulászló királytól biztosító levelet nyert az iránt : hogy az akkoriban még életben volt plébánosnak halálával Asszony-Pataján plébános lehessen ; — azonban a városiak plebánusoknak (Filep) bekövetkezett halálával I. Lajos király szabadságlevelénél fogva Cháky Miklóst mellőzve plebánusokul hantai prépost Chepely Benedeket választották. Az innen keletkezett perügy elítélését Ulászló, Péter kalocsai érsekre bízta, ki is csakugyan a városiak részére dönté el az ügyet.

Nagy-Bányának hajdanában híres szentegyháza s számos szerzetes háza valának. Az elsőt illetőleg a hagyomány azt tartja : miként azt Hunyady János építette volt, noha omladéka sokkal régibbnek mutatják. Aligha nem I. Lajos király korában épült 1347-ben, mint a ki fentebb közlött adománylevelében a tized s bányajövedelmeket, építésére fordíttatni rendelé. 1588-ban az evangélikusok elfoglalák s csak 1675-ben

adatott vissza a r. katolikusoknak, de 1677-ben a lelkész kiűzésével ismét visszafoglaltatott az evangelikusok által — 1687-ben azonban újra a r. katolikusok birtokába jutott vissza, s 1692-ben a Jezuita atyáknak adatott át akkép : hogy míg egyházmegyei pappal el nem láttatik, gondviselői legyenek.

1705-ben a széchenyi mezőn tartott gyülekezeten II. Rákóczy Ferencz követői elhatározzák, „hogy a nagybányai Szent István temploma adattassék hozzá való pertinentiájával a helvetika confession lévőknék, Sz. Miklós temploma pedig maradjon a katolikus status kezénél, mellynek épületére tartozik adni az ott való magistratus 300 vforintot, a kath : Plebánusnak pedig méltóztatik a méltóságos fejedelem fundatiót adni. Sz. Márton temploma pedig ugyan ottan légyen az augustana confession lévőké, a Nagy-Bánya városa malma, melly Ispótyály malomnak neveztetik, és az ahoz való jövedelmek veteődgyenek el a Pater Jesuitáktól, és minoritáktól, és resignáltassanak a nagybányai magistratus kezéhez pro administratione, mellyből tartassanak a szegények, kik az ispotályban lésznek, azok pedig promiscue sine discrimine religionis acceptáltassanak. A dézma pedig cum Xenodochio et beneficiis a helvet. confession lévőké.”

1712-ben a szathmári békekötés után ismét a Jezuita atyák gondviselésére bízott, míg ezeknek 1773-ik évbéli eltöröltetésével, egri megyés plebánosoknak adatott át. — E közben 1769-ki aug. 26-kán az öreg templomot, tornyával, s harangjaival együtt villámtüze hamvasztván el, 1781-ki febr. 8-kán II. József császár a Jezuiták szentegyházát a városnak adatta át.

A sz. háromság tiszteletére emelt s a minorita szerzetbeliek alább megemlített sz. egyházán kívül, a temetőben is egy kápolna létezik.

Egyházközségei: Alsó-Ujfalú $\frac{1}{2}$ Dobrovicza $2\frac{1}{2}$, Feketefalu 2, Felső-Ujfalú $\frac{3}{4}$ Hidegkut 1, Lénártfalú 1, Olákékes $1\frac{3}{4}$ Poprád, Borpatak-bányával $1\frac{1}{4}$ Tökés $\frac{3}{4}$ órányira.

Szerzetesházak : közösen tanítják írónk, hogy Nagy-Bányán már hajdant is a minoritáknak, majd a szürkebarátoknak kolostoruk volt; — és pedig anyakolostoruk (custodia), mellyhez a báthori, szállósi, megyesaljai és kusalyi kolostorok tartoztak; — azonban, hogy ez anyakolostor 1534-ik év táján nem létezett többé, onnan következtethető: mivel az

épen megnevezett kolostorok a most felhívott évben a jenői anyakolostorhoz tartoztak, a nagybányairól pedig többé emlékezet sem fordul elő. — A mai nagybányai minorita kolostor eredete felől következőket adhatjuk: ¹⁾ 1400-ik évben Omechin János nagybányai tanácsbeli polgár 600 arany forinton 1406-ban szerzett Gerod, másképp Tothfalu nevű helységét, az ugyan csak általa Nagy-Bányán alapított ispotály s ennek közelében épített szent Miklós szentegyház javára adományozá, s a városi tanács igazgatása alá helyezé — és ezen hagyományozást 1430-ban Zsigmond király Máthé papnak, mint azon ispotály gondviselőjének, — 1556-ban I. Ferdinánd, — 1557-ben Isabella özvegy királyné, — 1580-ban Báthory István megerősítették; de 1605-ben Bocskay István az evangélikusoknak adta át. 1687-ben Leopold császár biztosokat nevezvén ki hogy a katolikusoknak hajdani templomait kinyomozzák, s tulajdonosaiknak visszaadják, — ezek Nagy-Bányán három szentegyházat, u. m. sz. István, sz. Márton és sz. Miklós tiszteletére épülteket visszavették, s kettőt a Jesuita atyáknak adtak át; a harmadikra. sz. Miklós egyházára a minorita atyák jelentkeztek, és azt Gerod Tothfaluval, az Ispotályhoz tartozott malommal, szőlőkkel, rétekkel I. Leopold császártól adománykép nyerték, s azok birtokába 1692-ki május 6-kán törvényesen be is igtattak, magok az atyák a szentegyház szekrestyéje mellett épült faházikóban vevén ideiglenes lakást; de mellyből 1704-ben II. Rákoczy Ferencz pártosai által a külföldi származású minorita atyák, főleg azért, mivel az Isten ígését nem anyai nyelven hirdették a népnek, ²⁾ csufságok közben kihajtottak; míg végre 1710-ben b. Károlyi Sándor főispán előbbi hajlékukat visszaadá, Kelemen Didák nevű Gvardiánnak, kinek mint boldogítottnak (beneficatus) most is el nem rothadt tetemei a miskolci sirboltban ma is láthatók. — Ugyan ezen Kelemen Didák esedezésére 1711-ben VI. Károly a korábbi hagyományozásokat azzal erősíté meg: hogy a kolostorbéli atyák maguk tartásán kívül hat szegényt is az ispotályban gyámolítani tartozzanak. — 1749-ben a Jesuita atyák mint a Plebania gondviselői nem akarták megengedni: hogy

¹⁾ I. Szirmay i: m. l. k. 236 — 238 l.

²⁾ „Amint eziránt — mond Szirmay i: m. l. — Krapf Leopold János Ferencz János kihajtatott tisztnak Pozsonyban l. apríl. 1708. eszt. adatott bizonyáglevelét olvastuk.”

a minorita atyák, ispotályukbeli halottjaikat magok temettesék el; — a megyei püspök végre 1753-ban a minorita atyák részére dönté el a kérdést. — a mai kolostort maga a szerzet saját pénzen vásárolt telken 1791-ben építé fel; — s azóta úgy az elemi, mint hat osztályu Gymnasimot tanítókkal látja el.

Szerzetesek száma 10 egyén.

A Jézus nevét viselő szerzeteseket 1687-ik évben a kath. templomok vizsgálatával foglalkozott bizottság hozta be Nagy-Bányán s 1691-ki jul. 20-kán Leopold császár részükre ollyaténkép rendelkezett: miszerint „szívére vévén az igaz katholika hitnek ezeken a részekeni elalysodását; tekintvén: hogy a Nagy-Bányán fenálló templomok régenten mind a katholikusok által építettek, s sz. Istvánmagyarok első királyának, s Apostolának, s sz. Márton tiszteletére szentelve voltak; tekintvén a megyés egri püspöknek Fenessy Györgynek esedezését, és a Jézus társaságbeli atyáknak buzgolkodását, kiket az igaz hitnek terjesztésében, az jó erkölcsöknek, tudományoknak gyarapításában mindenütt bőven gyümölcsözni szemlél, a nevezett templomokat az iskolákkal, a Prédikátorok házaival szölökkel, malmokkal, dézmával Ravasz Ferencz atyának, mint a nagybányai Jezuiták előljárójának s általa a megnevezett szerzetnek átadja.“¹⁾ — Ez adományozást utóbb nevezetes töke pénzekkel bővítette néhai nyitrai püspök Matyasovszky László. — 1773-ban eltöröltetvén a Nagy-Bányán tanítással foglalkozott Jezuita atyák, miután a Sz. István egyházat vilám tüze hamvasztá el, a sz. Márton sz. egyháza egri megyebeli lelkésznek adatott át.

A *reformatusoknak* saját egyházuk mikor épülhetett? legühbben tanusitá a városon kívül, ugynevezett hidkapu előtt fából épült templom közepén keresztül vont mestergerenda eme felirata: „Császári s királyi kegyelméből Dicső Leopold Császárnak, legkegyelmesebb Urunknak vagy on vallásának szabad gyakorlása nagybányai Helvetica Confession lévő Ekklesiának 1692 eszt. és nyugszik szárnyai alatt VI. Károly császárnak és királynak, Jézus Krisztusban legkegyelmesebb urunknak. 1722. eszt.“ Van 1 lelkész, 1 segéd.

¹⁾ I. a leleszi hiteles levéltárban N. betű 30. sz. alatt, hol a következő 1692-ki jul. 10-kei véghez vitt beigtatásról szerkezett oklevél és pedig *anyai nyelvünkön* szinte fentalálható.

Leányközségei : Hidegkut. Alsó-Fernezely és Tökés
Ágostai anyaegyház.

VII. Tanoda állapot.

A még régi tanszervezet szerinti hat osztályu *középtanodát* minorita szerzetbeli 6 tanító látja el, — a tanulók összes száma 185 $\frac{1}{2}$ -ik évben 128 volt.

A 3 osztályu *elemi* tanodában (mellynek 3-ik osztálya reál irányu) a tanulók összes száma 154. — Ezenkívül

a r. katolikusok *elemi leány* tanodájában összesen 80 tanuló.

Vasár- és ünnepnapokon ezenkívül, olvasás-, írás-, számadásban oktattatnak a 3-ik elemi osztály tanítója által a mesterségen lévő inas ifjak számszerint 84-en.

A reformátusoknál, különösen gyermekek számára két osztályban összesen 94 a leány gyermekek számára egy osztályban 90 tanuló nyer oktatást. 1849-ik évben 81 fi 75 leány összesen 156 tanuló volt; iskolázható, de oda nem járók száma pedig 25.

Az evangélikus és görög egyesült vallásbeli lakosság külön tanodával nem bírván, gyermekeik vagy r. katolikus, vagy a reformátusok tanodájába küldetnek.

A *tanodai épületek* meglehető állapotban.

VIII A d ó - ü g y.

1848 előtt 4 $\frac{3}{8}$ nádori porta után fizetett :

hadi adó fejében	2926 ft.	4 $\frac{3}{16}$ kr.
hadfogadókra	51 „	1 $\frac{3}{16}$ „
tartománybiztossági hivatalnokok évi fizetésére.	9 „	26 „
Összesen	2986 ft.	31 $\frac{11}{16}$ kr.

Hadi pénztárának kiadásai következők valának :

	183 ² / ₃ ik évi száma- dás szerint		184 ² / ₃ ik évi száma- dás szerint	
	ft.	kr.	ft.	kr.
Hadi adó-járandóság fejében . . .	2926	4 ⁹ / ₁₆	2926	4 ⁹ / ₁₆
Hadfogadókra	51	1	51	1 ² / ₂
Hadi pénztárt illető fizetésekre . .	348	26	348	26
E " " " napidíjakra	100	—	100	—
E várost terhelő s a hadi pénztárt il- lető tókék kamatainak fizetésére	—	—	—	—
E várost terhelő adósságok fizetésére	—	—	—	—
Írószerekre	—	—	—	—
Laktanyák s más katonai épületek ja- vítására	—	—	—	—
Katonai veszteség s szállítási teher megtérítésére	—	—	—	—
A netalán behajthatlan s elengedett adóra	50	—	50	—
A házi pénztár vegyes költségeire	20	—	20	—
A pénztárnak a múlt évi számadásból származott fölös kiadásai	—	—	—	—
A kamarai pénztár szükségeinek fe- dezésére	873	27	1470	16
Összesen	4368	58 ⁹ / ₁₆	4966	47 ¹ / ₂

Házi pénztárának kiadásai ezek voltak : Biro 400 fr. 12 ölfá in. ill. 30 m. búza 11¹/₂ akó bor — hat tanácsnok 550 fr. 12 ölfá in. ill. 11¹/₂ akó bor — főjegyző 300 fr. 12 ölfá in. ill. 24 m. búza, 11¹/₂ akó bor — ügyész 250 fr. 12 ölfá in. ill. 18 m. búza, 8¹/₂ akó bor — szószóló 150 fr. 8 ölfá in. ill. 18 m. búza, 8¹/₂ akó bor — pénztárnok 250 fr. 8 ölfá in. ill. 18 m. búza 8¹/₂ akó bor — erdőfelügyelő u. a. — gazda 200 fr. 8 ölfá in. ill. 18 m. búza, 8¹/₂ akó bor — gyámnok 150 fr. 8 ölfá in. ill. 12 m. búza, 5¹/₄ akó bor — két számoló 40 fr. 8 ölfá in. ill. 12 m. búza, 6 akó bor — írnok 150 fr. 8 ölfá in. ill. 6 m. búza, 3 akó bor — főorvos 300 fr. term. szállás 12 ölfá in. ill. 18 m. búza 8¹/₂ akó bor — sebész 150 fr. t. sz. 4 ölfá in. ill. 12 m. búza 5³/₄ akó bor — bába 50 fr. serfőző 200 fr. t. sz. — két molnár 40 fr. — kéményseprő 32 fr. — órafelügyelő 30 fr. — sócladó 30 fr. — kádár 45 fr. — két koresmáros 70 fr. — kovács 192 fr. 12 m. búza — kovácslegény 108 fr. 12 m. búza — másik 72 fr. — ajtonáló 60 fr. t. sz. 12 m. búza s szabad ruházat — három hajdú 63 fr. 12 m. búza — három más hajdú 84 fr. 12 m. búza — négy erdei őr 96 fr. 12 m. búza — erdőkerülő 60 fr. 6 m. búza fűtő 16 fr. — négy rakodó 100 fr. — kocsis 63 fr. t. sz. 12 m. búza s szab. ruházat — két portás 6 — gyeptes-ter 50 fr. — kis-bányai főbíró 10 — albiró 4 — éji őrképlárja 120 — éji trombiás 96 fr. — összesen : évi fizetés járandóságokra 7009 fr. — természeti szállás 5 — s szabad ruházat 2 egyénnek, 310 ölfá in. ill. — 234 m. búza s 120 akó bor.

Egyházi egyénekre : kis-bányai lelkész 60 fr. 6 m. búza — mezővárosi lelkész 12 fr. — harangozó 6 fr. összesen : évi fizetés járandóságra 78 fr. 6 m. búza.

Közzoktatási személyzetre : nemzeti iskola igazgató 12 fr. — 2-ik osztály-tanító 200 fr. t. sz. s 6 m. búza — leánytanítónő 180 fr. t. sz. 6 m. búza — összesen : évi fizetés járandóságokra 312 fr., két egyénnek szabad szállás s 12 m. búza. — E szerint összesen :

Készpénzbeli kiadásai 7399 fr. természeti szállás 7 — szabad ruházat két egyénnek, 310 ölfá in. ill. — 252 m. búza s 120 akó bor.

1849⁴⁹/₅₀-ik év előtti adó illetéke volt 2926 frt. 4¹⁸/₃₂ kr. ebből 1850⁰/₁-dik évre fizetetlen maradt 564 frt. 42²²/₃₂ kr.

1850⁰/₁-ik évben

a) személy kereseti adó	3401 ft. 30 kr.
b) föld-adó	1848 „ 2 „
c) épület-adó	592 „ 30 „
d) jövedelmi-adó	754 „ 42 „

Összesen 6596 ft. 44 kr.

melly összegből 1850⁰/₁-ik év 2000 ftot lefizetvén, hátraléka maradt 4596 ft. 44 kr.

Termesztmények betudása nem történik, adó *confrontatio* 1852-ik évben vétetett eszközésbe.

IX. Közmunka : Igás marha darabjától járó két vontatási napszám 445 ft. 25 kr.

házzal bírók által kötelezett hat kézi napszám 1137 „ — „

házzatlanok által tartozott 3 kézi napszám 324 „ 45 „

Összesen 1907 ft. 5 kral

megváltatott; különben a vontatási napszám összesen 668, és a kézi napszám 5847 leendett.

X Község jövedelme 1850⁰/₁-ik évben

a) haszonbérékből 19637 ft. 49¹/₄ kr.

b) kamatokból 1235 „ 3 „

c) házi kezelés alatti vagyonokból 600 „ — „

d) só árulásból 648 „ — „

e) múlt évi pénztári maradvány 4212 „ 51 „

Összesen 26333 ft. 43¹/₄ kr.

Község kiadásai : 27404 „ 27 „

Községi számadások 1845⁵/₆-ik év óta nincsenek megvizsgálva.

A városnak 4 egész és ¹/₂ falubeli birtoka volt, mellyek Felső-Fernezely, felső és alsó Ujfalu, Lénárdfalú, és Laposbányának fele.

XI. Árva-ügy : A városi kezelés alatt levő árva érték összege 33,620 ft. 32 kr. árvák száma 97.

XII. Hivatalnokok fizetései : Polgármester 700 pft. helyrendőri biztos 500 pft. 3 tanácsos összesen 1200 pft. főjegyző 400 pft. segédjegyző s levélt. 250 pft. főügyész 300 pft. számvevő 250 pft. pénztárnok 300 pft. ellenőr 250 pft. árvagyám 300 pft. rendőri albiztos 200 pft. város gazda 120 pft. 2 őrök összesen 300 pft. más őrök 100 pft. Összesen 17 fizetett egyén 5170 ft. pp.

XIII. Cs. k. csendőrség : 1 hadnagy, 1 osztálynok, 7 közcsendőr.

XIV. Tűzoltó eszközök : A városnál, cs. k. pénzverdénél, cs. k. adópénztárnál, sóháznál vannak vízi-puskák, bőrvedrek, csákják, lajtorják. A céhek közt fel van a tűzoltási kötelesség osztva.

XV. Utolsó posta : helyben osztó posta állomás létezik.

FELSŐ-BÁNYA.

I. Történeti adatok.

Felső-Bánya (Medius Mons) szabadalmas királyi város Szathmár vármegye napkeleti részén, Mármaros vármegyével határos „Bánya hegy“ tövében.

Elneveztetését, a szabadalmi okleveleiben használt „*Civitas medii montis*“ kitétel után következtetve, a város felső végén fekvő csúcsos magas, pecsétében is látható hegytől látszik venni.

Első megtelepedési ideje nem tudatik, azonban Nagy Lajos magyar királynak 1376-ik évben kiadott s a város levéltárában találtató levelében, melyben Felső-Bányát a városok sorába emeli, mint ember emlékezetétől fogva „a tempore immemoriali“ fennálló s bányászatot űző község említettik.

Ős kori viszontagságai Nagy-Bánya városéival közösök lévén, az ennek leírásában, a lapokon előadottakon kívül a következőkre szoritkozandunk. 1568-ban Dobó István birtokában volt. 1634-ben Kö-Kuth, máskép Eresztőmező fordulóíránt a Laenfalvaiakkal hátravillongásban volt, miglen azt a királyi ítélő az udvar részére döntötte el. — S miután már 1523-ik évben II. Lajos is a városbelieket „mivel határunk sovány, hogy a bányák mivelésére, melyből egyedül keresik élelmüket, alkalmasabbak legyenek, minden adozásoknak, taksa fizetéseknek és országos fejedelmeknek terheitől mentesítette,“ 1689-ik évben a város és a bányászati kincstár között olytán két oldalú szerződés kötöttetett : miszerint Tudor, Leves, Tomoz, és Vonth nevezetű tulajdon bányáit a város olyképen engedte át a nevezett bányászati kincstárnak : hogy *ez 25,420 forint lefizetésén felül a városért mindenkor és minden időben rendes és rendkívüli minden néven nevezhető adót és terheket fizetni tartozzék*; melly szerződés 1690-ik évben I. Leopold király által is sajátkezüleg aláírva megerősítettet, s a jelen időkig folytonosan mindenkor épségben tartatott. E szabadalmi oklevél pontjai következők :

Nos Leopoldus Divina favente clementia electus Romanorum Imperator, semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniaeque rex, Archi Dux etc. etc. Memoriae commendamus et recognoscimus tenore praesentium significantes, quibus expedit Universis, posteaquam inter commissionem C. R. ad partes regni nostri Hungariae superiores delegatam, Cameramque nostram Scepusiensem ab una, et Oppidum nostrum Regium montanum Felső-Bánya dictum ratione fodinarum suarum certa transactio, sive contractus ab utrinque conclusus et initus esset, tenoris nempe subsequenter: „Nos sacratissimae C. R. Maiestatis adhas superiores regni Hungariae partes delegata Commissio, ejusdemque R. Camera Scepusiensis damus pro memoria, quod posteaquam ex b. altetitultatae suae Majestatis Sacratissimae C. et R. Domini Domini Clementissimi mandato domum monetariam, et fodinas Nagy-Banyenses caesareas visitassemus, ipsa rei commoditate et circumstantiis sic exigentibus oppidum quoque L. R. Felső-Bányense, adeoque fodinas ibidem existentes, et ad praedicti oppidi communitatem cultas ingressi oculate perlustrassemus, in eorum cultura nonnullos errores et disordines inveniētes, pro eorum emendatione, correctione, ac in debitum ordinem reductione nihil commodius et servitio suae Majestatis Sacratissimae, uti et ipsius oppidi Bono utilius suppetebat, quam ut certa dictarum fodinarum pars Fisco R. cederetur, et per hoc cultura earundem fodinarum in statum congruum florentemque reduceretur. Quo ipso dictis oppidanis commissionaliter proposito, dato iisdem congruo ad deliberandum spatio ad nos reduces cum sufficienti plenipotētia eorundem Judex et Notarius, ac reliqui complures Ablegati reposuerunt, se sumptibus per Fiscum R. erogandis nullo modo pares esse, adeoque quampiam fodinarum suarum partem Fisco R. cedere non posse: cum aliunde sat magnis innodatum esset oppidum Felső-Bánya debetis, quodsi eadem per Fiscum R. exolverentur, ut reliqua hic subinserta puncta acceptarentur, et effectuarentur, dictas universas fodinas libentis sese totaliter in Fiscum R. translatores declararunt, quorum propositione, et punctis commissionaliter exauditis simul et debita trutinā, et praevio diligenti examine pensitatis, tandem communi omnium voto et calculo, usque ad ulteriorem suae Majestatis Sacratissimae D. D. nostri clementissimi ratificationem conclusum est:

1-mo. Quoniam fodinas suas, et signantur Tudor, Leves, Tomoz, et Vanth vocatas, aliasque universas quocunque nomine vocatas, hactenus nimirum per communitatem dicti Oppidi cultas, Jure omnimodo, uti et usu Silvarum libero, cum universis eo spectantibus Instrumentis, Molis contusoris, et fornacibus ustoriis Fisco suae Sacratissimae Maittis Regio cedunt, e converso desiderant, ut universa, et quaelibet Debita per Communitatem oppidi Regii Felső-Bánya apud quoscunque contracta, et inexasolute haerentia, se seque in universum ad florenos Vingtinti quinque Mille quadringentos et viginti Rhenenses extendentia Fiscus Regius, adeoque Camera Regia Scepusiensis plenarie exsolvat. — Ita, ut eatenus antelatum Oppidum Felső-Bánya nullo unquam tempore ab ullo Creditorum impetatur.

2-do. *Ut affuturis exposit semper temporibus, tam a Portionum, quam aliarum quarumcunque Contributionum, et Tazarum, tam ordinariarum, quam extraordinariarum, oneribus dictum oppidum penitus eliberatum, et exemptum sit.*

3-o. Educillum omnis generis potus, uti et macellum Carnium habeat dictum oppidum continuo pro se fluens et manens, ita ut nemini alteri, praeterquam Communitati loci illius Macellum, et Educillum habere, vel ibidem erigere licitum sit.

4-to Duae molae frumentitiae, item una officina ustoria, nec non molendinum unum Contusorium vulgo Stempel, pro usu ejusdem oppidi praecise manebunt.

5-to, Licebit Civibus tempeldicti oppidi Felső-Bánya in Locis et montibus proximis quaerere, inventasquae excolere Mineras, sine tamen praedictio iam cessarum Fisco Regio fodinarum, adeoque Juris montani. Interea et de eo assecrantur, quod in laboribus culturae Fodinarum illius loci Caesarearum, nulli alii praeterquam oppidi Felső-Bánya Incolae applicabuntur, nec eo usque, donec sufficientes illi fuerint, extranei ad laborandum suscipiuntur. Dictis autem laboratoribus

Felső-Bányensibus nulla tenus in Annona, sed semper parata in pecunia merces laboris eorundem persolvetur.

6-to Praemissa universa, et singula per suam Sacratissimam Majestatem Diplomatie, et Privilegialiter ratificabuntur, et roborabuntur.

7-mo. Ut a quaestura mercimoniali ad instar Liberarum Regiarumque Regni huius civitatum mediam duntaxat Tricesimam solvant, et pendant iidem Oppidani Felső-Bányenses.

8-to. Tandem et ultimo ut praetactarum Fodinarum Felső-Bányensium Resignatio, et pro parte Fisci Regii Apprehensio Die 1-o Mensis danuarii Anni affuturi Millesimi Sexcentissimi nonagesimi indilate fiat. — In quorum omnium majus robur, hasce nostras Authenticas dicti oppidi Regii et Liberi Felső-Bányensis Incolis extradidimus Transactionales. — Actum in Miszt Tothfalu Die vigesima quinta octobris Anno Milesimo Sexcentesimo octuagesimo Nono. Sigefridus Christophorus C. Breüner m. p. Paulus Mednyánszky m. p. Michael Fischer m. p. Ladislaus de Szent Ivány m. p. (Locus quatuor sigillor.). — Nos itaque hujusmodi humillima Supplicatione supra recensitorum Judicis, et Juratorum Civium, totiusque Communitatis saepefati Regii Oppidi nostri Felső-Bányensis nostras modo quo supra porrectas Majestatis Regiae benignitate exauditas, clementer, et admissas, praerinsertas Literas Contractuales, Transactionales non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sua parte suspectas, sed omni prorsus vitio, ac suspicione carentes praesentibus Literis nostris Privilegialibus, de verbo ad verbum sine diminutione, et augmento aliquali insertas, et inscriptas, quoad omnes earundem continentias, clausulas, et articulos eatenus, quatenus eadem rite et legitime existunt emanatae viribusque earundem veritas saffragatur, ratas, gratas, et acceptas habentes approbavimus, ratificavimus, et confirmavimus, simulque ut toties memorati Incolae et Oppidani Felső-Bányenses collective sumpti, ipsorumque Posteris, et Successores Litteras suas quascunque cera rubra sigillare futuris et perpetuis semper temporibus possint ac valeant, de Regiae nostrae Potestatis plenitudine, et gratia speciali iisdem clementer concedendum duximus, imo acceptamus, approbamus, ratificamus, confirmamus, concedimusque, et elargimur. Salvis juribus alienis. Harum nostrarum Secreto Sigillo nostro, quo ut Rex Hungariae utimur impendenti Communitarum vigore, et Testimonio Literarum. — Datum in Civitate nostra Vienna Austriae Die vigesima prima mensis Junii Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Nonagesimo. Regnorum nostrorum Romani Trigesimo Secundo, Hungariae et reliquorum Trigesimo quinto, Bohemiae vero Anno Trigesimo quarto Leopoldus m. p. Blasius Jaklin m. p. Episcopus Tininiensis, Joannes Maholányi m. p. (L. S.).

Egyéb szabadalmi kiváltságait illetőleg fel kell említenünk: miként első szabadságait s kiváltságait I. Lajos királytól nyerte 1347-be, — mellyeket utóbb 1393-ban Zsigmond és 1464-ben Mátyás erősített meg. A következő királyoknak időnkint megerősítő levelei (számra negyven) a város levéltárában őriztetnek. Így 1601-ki február 24-ről Rudolf Prágából kelt irata által erősítette meg a várost régi határainak birtokában. I. Leopold 1690-ben, a bányáknak a fentebbi okirat értelmébeni átvétele alkalmával a város szabadságait tetemesen szaporította, 1741-ki augusztus 12-én Mária Terezia, s 1795-be I. Ferencz király megerősítette.

II. Szomszédai s határterülete.

Szomszédai : északról s keletről Mármaros vármegye, délről Sürgye falu, Nyegre falu, Lacz falu, magyar kékes, nyugotról Girod-Tótfalu, és Fernezely.

Fekszik Szathmár vármegyében Ferro szigetétől $41^{\circ}10'$ hosszúságra, s $47^{\circ}40'$ szélességre, — a bányahegy tövében, melly hegy avagy inkább hegység gazdag arany-, ezüst-, réz-, ón- stb. érczeket rejt méhében.

Határának összes területe a Josephina felmérés szerint $11216^{438}/_{1600}$ holdat tesz; ebből az új felmérés szerint kaszálló és kertek $2770^{496}/_{1200}$ hold; ¹⁾ a többi, kevés legelőt kivéve, mind erdőség, mellyben számos vadállatok, ugymint farkasok, rókák, nyestek, vadmacskák, borzok, őzek és nyulak tanyáznak; a medve sem nagyon ritka vendég. Az ezekbeni bő makkolást szolgáltató tölgy- és birkfákon kívül nyár, nyír, juhar, szil, éger, szódok, gyertyán, mogyoró, som és közben vad cseresnye, alma és körtvély s főleg gesztenye fák is találtnak, s alattok elterülve manna, havasi eper, szeder, s vöröseper, nagy bőségben terem. A Rozsály és Fekete nevű hegyekben pedig különféle orvosi gyógyfűvek.

A hegyekből savanyuvíz forrás is buzog, s az ugynevezett „királyasszonyforrása“ egy bércezen 1805-ki július 22-kén az itt keresztül Mármarosba utazott néhai József nádornak is kellemes italt nyújtott. Jóllehet a város a fentebb előadottak szerint, saját arany- s ezüstabányáit a kir. kincstárnak adta át, vannak mégis a polgároknak, de sőt a városnak (azóta mivel) saját bányái is. — Egyébiránt

A *határ minőségét* illetőleg, nagyobb részt az egész határ bércki föld lévén, nem szántatik, s egyedül széna termő helyei vannak,

Termékeinek évi mennyisége mintegy 2770 szekér szénára mehet.

Hegyei közül fut le a városon keresztül a *Szaszár* folyó, mellyben, s úgy egyéb kis patakjaiban rákok pisztrángok, s néha vidrák is találtnak, s e folyó számos érczűzők, kohok,

¹⁾ 1771-ki hiteles összeírás alkalmával a határbeli erdők 12,293,380 □ ölre terjedtek.

vashámorok, liszt és fűrész malmokat hajt. Ezen kívül különös felemlítést érdemel a hegyek kisebb patakjaiból összefutó *Bodító* nevű tó, mely terjedelmes mélységére nézve annyi vizet foglal magában, hogy nagy szárazság idején a Szaszár vize által mozgásba hozott zúzókat, s más malmok mozgását tartja fenn.

III. Né pessége, háza i.

Né pessége : A II. József alatt esz közlött orszá gos ö sz se i rás {szerint volt e vá ro sban 1914 r. kath. 1526 ref. 28 evang. 804 gör. e. ö sszesen 4272 lélek.

1805-ben pedig 4536 lélek.

1839-ben 4168 lélek lakossága kö zöl 2211 r. kath. 617 gör. e. 1305 ref. 35 evang.

1847-ben volt benne 2486 r. kath. 820 g. e. 50 evang. 1130 ref. ö sszesen 4486.

Jelenlegi né pessége : család fő 1562, ö sszes lélekszám 6060; ebből

• Férfi 3019, nő 3025.

Magyar 3822, német 333, oláh 1736, tót 104, orosz 9, cigány 40.

R. katolikus 2956, gör. e. kath. 1739, ágostai 29, helvetiai 1320.

Nőtlen férfi 1800, nős férfi 1143, férjnél nő 1143, özvegy férfi 80, özvegy nő 311.

A községből távol van férfi 65, nő 44; — a községben idegen van 83.

A lakosok a bányászaton kívül gyümölcstenyésztéssel (gesztenye híres s messzire elterjedt kereskedési cikk); foglalkoznak.

Házak ö sszes száma 1065, ebből 5 a községé, egy a r. kath. 1 a g. e. 1 pedig a ref. lelkeszi lak.

A II. József alatti ö ssze i rás alkalmával 904.

1847-ben 841 ház volt benne.

IV. Vásárok : van 4 országos vásár január 6. Rogate vásárnap, július 15., s october 4-én. Hetivásár minden szerdán és szombaton.

V. E g y h á z - ü g y .

Az egyházat érdeklőleg emlékezetre méltó Hunyady János kormányzónak 1450-ről kelt pecsétetes levele, a melyben a város határában találtató minden arany- és ezüstmányáktól a királyi felséget illető bért (Urburát) a megyés r. kath. templomnak örök ajándékba adta bizonyos orgonáért, melyet itten léteben a templomban megszeretvén, elvitetett Zólyom városba, a mely ott sok ideig meg is volt : de a mult század végén elégett.

A r. kath. anyaegyház 1719. előtt ujjíttatott meg, temploma a boldogságos szüz tiszteletére. Van ezen kívül egy kápolnája a temetőben. Az isteni szolgálatot egy lelkész egy segéddel látja el.

Leányegyházakul tartoznak az egyházhoz : Bajfalu $1\frac{1}{2}$, Györkefalu $2\frac{1}{2}$, Kiczbánya 1, Magyarkekes $1\frac{1}{3}$, Nyegrefalu $1\frac{1}{2}$, Oroszfalu $1\frac{1}{2}$, Pusztatelek $1\frac{3}{4}$, Sándorfalu $2\frac{1}{2}$, Sürgyefalu $1\frac{1}{4}$ órányira.

Görög egyesült anyaegyház felállíttatott 1793-ban, anyakönyveit 1786. óta vezeti, temploma boldogasszony fogantatása tiszteletére.

Ref. anyaegyház egy rendes és egy segédlelkésszel, ki egyszersmind a felső fiosztályt tanítja. Leányegyházakul tartoznak hozzá : Dubrovicza, Magyarkekes, Laczfalva, F. Fernezely, Giródtótfalu, Bajfalu, Kapnik.

VI. Tanoda állapot.

A r. katolikusoknak két osztályu elemi fiu s leány iskolájában két tanító és egy tanító nő alatt 112 fiu, 103 leány, összesen 215 tanuló van.

A reformátusok elemi tanodájában 3 tanító alatt 67 fiu 77 leány, összesen 144 tanuló van.

VII. A d ó - ü g y.

1848 év előtt 9 nádori porta után fizetett :

hadi adó fejében	6196 ft.	23 ¹³ / ₁₆ kr.
hadfogadókra	108 „	2 ⁶ / ₁₆ „
tartomány biztossági hivatalnokok évi járandósága	9 „	26 „
Összeg	6313 ft.	52³/₁₆ kr.

Házi pénztárának kiadásai következők : biró 300 fr. 12 ölfá ingyen illetménykép — kapitány 250 fr. 12 ölfá fuvarviseléssel — hat tanácsnok 200 fr. 12 ölfá f. v. — főjegyző 300 fr. 12 ölfá f. v. — aljegyző 130 fr. 10 ölfá f. v. — főügyész 150 fr. 12 ölfá f. v. — alügyész 50 fr. 8 ölfá f. v. — szószóló 100 fr. 10 ölfá f. v. — számvevő 150 fr. 8 ölfá in. ill. pénztárnok 200 fr. 10 ölfá in. ill. kamarás 150 fr. 10 ölfá in. ill. — ispán 120 fr. 4 ölfá in. ill. 6 szekér széna — gyám-
atya 200 fr. 6 ölfá in. ill. — jirnok egyszersmind lajstromzó 120 fr. — négy
irnok 100 fr. 6 ölfá in. ill. — főorvos 300 fr. 50 ft. sz. bér s 6 ölfá in. ill. — sebész
100 fr. 8 ölfá in. ill. s mint baromrivos. s husra felügyelő 50 fr. —
1-ső bába 80 — másik 50 — harmadik 16 — útbiztos 50 — erdész 200 fr. s 12 ölfá
in. ill. órás 50 — kádár 50 serfőző 120 — kéményseprő 300 — ajtónálló 60 — kö-
műves 50 — hét bajdú 40 fr. 6 mérő búza — tömlőcztartó 50 — három éji ór 48
— csatornász 12 — négy erdei csász 18 — városi ispán 60 — kocsis 60 — határ-
felügyelő 24 — felvigyázó 4 ölfá in. ill. — bakó 30 fr. — Összesen : évi fizetés
járandóságra 6,228 fr.; szállásbér fejében 50 fr. 104 ölfá ingyen illetménykép, s
138 ölfá fuvarviseléssel, 42 mérő buza s hat szekér széna.

Egyházi egyénekre : lelkész 24 ölfá in. ill. — g. lelkész 600 fr. (a házi pénz-
tárból csak 364 fr. 26 kr.) — orgonás 6 ölfá in. ill. — sekrestyés 1 ölfá in. ill. —
Összesen : évi fizetés járandóságra 600 fr. s 31 ölfá in. ill.

Gyermek-iskola részére 6 ölfá in. ill. — E szerint összesen :

Készpénzbeli kiadásai 6878 fr. 135 ölfá in. ill. és 138 ölfá f. v. 42 m. búza
6 szekér széna.

Számított 61 fizetett egyént s 60 választott polgárt.

185⁰/₁-ik évben

a) személykereseti- s földadó	4641 ft.	49 kr.
b) épület-adó	487 „	30 „
c) jövedelmi-adó	339 „	47 ¹ / ₄ „
Összesen	5469 ft.	6¹/₄ kr.

melly kitett összeget azonban, az e város történeti adatai kö-
zött előadott kétoldalu szerződés alapján a községért a bányá-
szi kincstár tartozik fizetni.

VIII. Közmunka : Ígás marha után járó napszám 742,
házzal birók által kötelezett 6 kézi napszám 5082, házatlanok
által tartozott 3 kézi napszám 1137. Megváltatik pedig mind-
ezen ígás s kézi napszám 2024 ft. 55 kral, melly összeget,

mint szintén közterhet a bányászati kincstár tartozik a városért fizetni.

IX. Község jövedelmei : az 185⁰/₁-ki pénztárnoki számadás — szerint királyi kisebb haszonvételekből, u. m. ital-árulás, sörház, malmok, mészárszék, piarcz, vaspörölde és bolt haszonbér utáni bevétel tett — 44136.ft. 4²/₄ krt.

Kiadásai ugyanazon számadás szerint 43543 ft. 37²/₃ krt.

A községi számadások mindig rendesen átvizsgáltatnak.

X. Árva-ügy : városi kezelés alatt összes árva érték : 28,727 ft. 14 pkr. árvaszám 106.

XI. Városi hivatalnokok évi fizetése : Polgármester 400, rendőrb. 300, három tanácsos egyenként 250, főjegyző 300, ügyész 260, aljegyző 200, pénztárnok 250, számvevő 200, gazda 200, erdősáfár 250, 2 írnok egyenként 100, árvagyám 150, főorvos 300, sebész 150 ft. összesen 17 fizetett egyén 3900 ft.

XII. Csendőrség : nincs.

XIII. Tűzoltó eszközök : 1 nagy 4 kisebb vízi-puska, 14 bőrvéder, 2 kád, lajtorják.

XIV. Utolsó posta : Nagy-Bánya fél mérföld távolságra, de levélszedés helyben is létezik.

P Ó T L É K.

Sz. Fejérvár város leírásához 149. lap.

Ámbár ismerjük a sz. fejérvári nőnövelő alapító nagyprépost Farkas Ferencz ur szerénységét; mindazáltal az általa czélba vett magasztos czél iránti kegyeletből a csak mostan kezünkhöz érkezett alapító oklevélnek közlését el nem mulaszt-hatjuk; ezért adjuk azt, az alapító szerénysége iránti tiszteletből ugyan minden commentár nélkül, egész terjedelmében mint következik:

„A megoszolhatlan teljes szent Háromság Atya, Fiu Szentlélek Isten Nevében.

Én Királyhegyi Farkas Ferencz Szt. Miklós Püspök és hitvalló, Ercsi Apátja, a sz. Fejérvári Székes Egyház nagy-prépostja és kanonoka, Leopold császár jeles rende kereszteése, az ausztriai birodalom lovagja, a püspöki főiskola tanulmányi aligazgatója, hittudor és a pesti kir. tudományos egyetemnél a hittudományi kar tagja, a sz. fejérvári püspöki szentszék ülnöke.

Tudtára adom mindenkinek; a kiket illet, és minden időben illethet, hogy tekintetbe véve Székes Fejérvárnak, ezen csaknem 20,000 lakossal diszelgő városnak, a nyilvános nőnevelésbeni kiáltó nagy szükségét, továbbá azt, miszerint a nőnem vallásos nevelése által az áradozó, minden jó rendet felduló és a keresztényi erényt megrontó hitetlenségnek hatalmas gát tétetik; — ama bölcsészeti főiskolák helyett, melyeknek Sz. Fejérvár városában, a város közbejöttével és segédelmével alapítását szándékoltam, miután az dicsően uralkodó I. Ferencz Jozsef ő cs. kir. apost. Felségének legmagasb megegyezése mellett, a zirczi cisterczi rend apátja nagy lelküségéből létre jött és már tetteleg virágzásban fenálló nyolcz osztályu nagy gymnasium mellett feleslegessé vált; ugyan azért a bölcsészeti főis-

kolákat érdeklő, a várossal tett megállapodásunkat és illetőleg szerződésünket egyező akarattal megváltoztatván, lelki sugallatom eredeti céljára s több évek során érlelt első eszmémre visszatérek, és szülő városomban, ezenfelül célszerűen rendezett üdvös szellemi haladást eszközözendő nyilvános rom. kath. nőnevelő intézetet alapítok, a már 1843-ban a nyilvános nőnevelés hiányának pótlására állított, de az idők viszontagságai által feloszlott magán nőnevelő intézetem romjain, mely nyilvános nőnevelő intézet holtom után a város gondossága, fölügyelete, s jelen alapítványom értelmében intézkedése mellett rögtön életbe léptetvén, benne a leány növendékek Isten dicsőségére, Fejérvár díszére, saját boldogságukra, a koruk szükségelte női tudományok és munkákban taníttassanak, és a rom. kath. hit szent elvei szerint vallásosan neveltessenek.

E végre :

1) Miután nagyobb szerű rendezett s nyilvános nőnevelő intézet alapítását dicsően uralkodó felséges császárom s apostoli királyom trónra léptének az egész birodalomra nézve örökké nevezetes 4-ik évi fordulati napján 1852 december 2-án jelentettem ki szülő városomnak, s miután f. 1853. felséges császáruk és apostoli királyunknak, az imádandó isteni gondviselés kegyelmével csodás és szerencsés megmentése által örök időkre emlékezetes évben teszem jelen alapítványomat, felséges uram s királyom iránti legőszintébb ragaszkodásból s legűbb jobbágyi hódolatból, ezen az egész osztrák birodalomra és különösen az egész magyar nemzetre kiválólag pedig Székes Fejérvár lakosaira nézve örökké nevezetes év és esemény emlékeül óhajtanám, hogy a város segédelmével általam alapított nőnevelő intézet felséges császáruk s apostoli királyunk magas és dicső nevével Ferencz József nőnevelő intézetnek neveztesék, mely felállítandó nőnevelőnek örök emlékül ezennel ő cs. k. apostoli felsége 3' 11" magas, 3' és 2 1/2" széles hű arczképét ajándékozom, bizton remélve ő cs. k. apostoli felségének a nevelés iránt birodalom szerte minden alkalommal tanúsított buzgalmától s legmagosabb kegyelmétől, miszerint felséges dicső nevét, eme ragyogó dísz csillagot a kérdéses intézetnek legkegyelmesebben kölcsönözni méltóztatik.

2) Ő cs. k. apostoli felségének f. 1853. február 18-án közreműletet gerjesztett irtózatoss merénylet gyászos veszélyé-

ből Isten csodás ereje s szent akaratáboli szerencsés megmenekülése az intézet legdicsőbb neve által szülő városomban minden időkre megörökítetvén, kívánom s akarom, hogy a nőnevelde életbe lépte után évenként február 18-án az intézet imaházában, mellynek oltárára ezennel Raphael hir neves madonnájának 3' és 3" hoszu, és szint ollyni széles remek másolatát ajándékozom, hálaadó isteni tisztelettel különösen megünnepelessék.

3-szor Az alapított nőnevelő intézet védasszonyának magát példányképül a legjobb és legtisztelet teljesb anyát kívánván védnőnek ő cs. k. fenségét Zsófia főhercegnőt, császár ő felsége leggondosabb kegyeletdus édes Annyát óhajtom, kit is az intézet legkegyesebb védelmére hódolat teljesen a várossal egyetértőleg megkérendek, a felállítandó nőneveldet leghathatós s legkegyelmesb pártfogásába ajánlván.

4-szer Ezen általam a város közre munkálásával alapított s halálom után azonnal a város által életbe léptetendő nőnevelében a vallásos és miveltebb polgári nevelés legbiztosb sikerítése végett óhajtom és rendelem, hogy a nevelést és tanítást (Notre Dame) mi asszonyunkról nevezett rendbeli apácák saját szabályaik szerint kezeljék, kik lelkiismeretes, vallásos műveltségükre és buzgóságukra bízotván, az intézet sz. célját sikeríteni, a sz. fejezérvári püspök vagy a püspöki szék üresültével a káptalani főhelyettes felvigyázatával, — (kiket ezen alapítási oklevelem erejénél fogva az urban minden időkre ez iránt teljes alázattal megkérek) a növendékeket a római katholica hitben, buzgó vallásosságban szellemileg nevelni, azokat minden hasznos női munkákra tanítani, a műveltség igényeihez kellőleg oktatni, a városi előjáróság által kinevezendő egyházi vagy világi rom. kath. hitű igazgató felügyelete alatt, az egyház és haza erényes, s művelt leányivá képezni törekedjenek.

A nyilvános oktatás és női munkáikra tanításban, ámbár az intézet általam rom. kath. egyházi egyén által alapítatik, mindazáltal a valódi ember szeretet jeléül, más vallás felekezetű növendékek is részesülhetnek.

5-ször Kívánom és akarom, miszerint a fent tisztelt apácák nevelése mellett a növendékek a rom. kath. vallás és erkölcs-tanban az egyház megyei kormánytól e célra kinevezendő tudos egyházi férfiú által oktattassanak, ki is egyszersmind az

intézet lelkész hivatalát viselvén, a körülményekhez képest az intézet felügyelői által meghatározandó tisztelet díját a növelde jövedelmeiből nyerje.

6) A növeveldének diszes, czélszerű állására tulajdon költségemen a dühöngő epemirigy gyászos napjaiban 1831. évben épült, a megyeháztéren lévő egy emeletes, vastáblákkal fedezett s villámhárítóval ellátott 134 sz. alatti új házamat a melléképületekkel s kertel együtt és így 375 házi 620 kerti öszvessen 995 □ öles polgári birtokomat az általam alapított növeveldének ezen oklevelm erejével ezennel örökre s visszavonhatlanul adományozom s azt ő cs. k. apostoli felségének ezen alapítvány legkegyelmesebb megerősítése után tüstént a növelde részére törvényesen átíratom, tehermentesen örökre bevallom; azon szigorú kikötéssel: hogy halálom után ezen diszes házam változhatlanul semmi más célra, hanem egyedül minden egyéb ürügy elkerülésével Sz. Fejérvár városa által kizárólag és elvitázhatatlanul a kitűzött célra fordíttassék, az az: növeveldévé átalakíttassék, és minden időben jó karban tartassék; kertem szinte a növelde hasznára és a nevelendő nő személyeknek szép izlés és gazdasági művelődésére szolgáljon. — Fentartván azonban magamnak holtomiglan a megteendő bevallás és törvényes átírás után is házamnak és kertemnek kizárólagos használatát.

7) A növelde alapítási tőke pénzéül ezennel harmincezer pengő forintot, három teljes értékű ezüst huszast egy forintba számítva, kötelezőkben visszavonhatlanul ajándékozok s örökre adományozok, fentartván magamnak a 30,000 pft tőke kamatainak holtom napjaiglan kizárólagos élvezését és használatát. — Egyszersmind ünnepélyesen kijelentem, miszerint mihelyt ő cs. k. apost. felsége által e jelen alapítási oklevél legkegyelmesebben helyben hagyatván, megerősítetik, azonnal az eredeti kötelezőket az alapított növevelő intézet javára örökös joggal engedményezni fogom, — csak a 30,000 pft. tőke kamataihoz tartandom magamnak fel holtom napjáig a törvényes jogot. — Ez alapítványnak fejedelmi megszentése után örök biztosítékul a 30,000 pfnyi tőkét magokban foglaló eredeti biztos kötelezőket a városi hatóságnak kézbesítvén, a tőke további biztosítását annak kötelességére és felelősségére bizom, a kamatokhoz holtom napjaig fentartott jogom hiteles elismerését pedig magamnak a városi hatóságtól írásban kiadatni kívánom.

Továbbá akarom, hogy a nevezett tőkepénz kamatai holtom után egyedül kizáralag és változhatlanul örök időkre a székes fejevári nőnevelde, — alapítványom kitűzött céljára forditassék, s hogy Sz. Fejevár városa holtom után felállítandó nőnevelő intézetnek a gyakrabban említett kezelési s hatósági biztossága alá helyezett alapítványi tőke törvényes kamatait évenként legpontosabban fizesse, és pénztárából kiszolgáltassa.

A nőnevelde évenkénti bevétele s kiadásai felől a nőnevelde főnöknéje által készitendő számadások a sz. fejevári püsp. vagy káptalani főhelyettes hivatalhoz tétessenek át, — honnét a püspöki vagy káptalani főhelyettesi hivatal és a városi előjáróság által eszközözlendő megvizsgálás után a magos polgári főkor-mányhoz küldessenek fel, és az otti megvizsgálásuk s helyben hagyatásuk után a városi levéltárba letéve őriztessenek.

8) A fentebbi alapítványi tőkén fölül, a jelen alapítvány-levéll kelte napjának 1853. marczius 12-ének mint ő cs. k. apostóli felsége szerencsés és tökéletes felgyógyulása és a sz. Istvány egyházabai első kimenetele öröm ünnepének szülő városom kebelében leendő megörökítésére a nőnevelde még 2000 pforintot három darab ezüst huszast egy forintra számítva ajándékozok és hagyományozok, s ezen utóbb kitett tőkéből 1000 pftot biztos kötelezőben f. é. december 2-án az intézet javára a városi község elnökségének kézbesitek, mellynek az átadás napjától számítandó kamatai az intézet javára fognak tőkét nevelni, a másik 1000 pft tőke pedig tömegemből holtom után fog az intézet javára kifizettetni. — A nevezett tartalék tőkének kezelésére nézve a következőket rendelem, — az 1000 pftos tőkének kamatai mind addig tőkésittendők, míg az 1000 pft, 5000 pftig fel nem emelkedik, akkor 4000 pft az alapítványi 30000 pft-hoz csatoltatván az a nőnevelő intézetnek törvényes kamataival fog jövedelmezni; a fenmaradott 1000 pft tőke pedig kamatai által ujjlag 5000 pftig neveltetni, melly esetben ismét 4000 pft a már letett és az intézetnek kamatai által jövedelmező alapítványi tőkéhez fog kapcsoltatni, a fenmaradott 1000 pft pedig ismét kamatai által 5000 pftig tőkésitetni: magától értetődővén az miszerént a fentebb kifejtett kezelési rendszer az életben leteendő 1000 pft-ra nézve f. é. december 2-án, a holtom utánra hagyományozott 1000 pft tőkének kamatai általi tőkésítése pedig a tőke letételének napján veendi kezdetét, melly tőkésítés mind az utóbb kitett mind

két ezer pftra nézve örök időkre folytattassék és így az intézet alapja folytonosan szélesbitessék.

Ha idő jártával az intézet alaptökéjének jövedelmei s bár honnan szaporítandó jövedelmi forrásai képesek leendnek a növeldét illően s czélra vezetőleg fentartani, ez esetben a városnak évi segedelmezése feleslegessé válván, e részbeni kötelezettsége megszűnik; — egyébiránt az, hogy az községi segedelmezés megszűnjék, csak legfelsőbb kormányi beleegyezés mellett leend eszközölhető.

9) Az intézetben a nevelést s tanítást vezető Notre Dáme apácák Sz. Fejérvár városa előljárósága megegyezésével bizonyos számu, akár sz. fejérvári, akár más vidéki születésű növendékeket meghatározandó évi fizetés mellett nevelésre, élelmezésre és lakásra a növeldébe bevehetnek. A növendéktől beveendő fizetésekről számadásaik között számolni tartozván.

10) Kivánom és akarom, hogy mihelyt ez intézet jövedelmei két árva növendéknek az intézetben leendő ingyen eltartását lehetővé teszik: az esetben, Ő cs. k. Apost. Felsége és a haza hű szolgálatában érdemeket szerzett, egy katonai és egy polgári egyénnek az intézet kezelői által folyamodás útján megválasztandó egy egy elárvult leánya az intézetbe felvétessék és ingyen mindennekkel illendően elláttassék.

11) Miután az általam alapítani szándékoltt bölcsészeti iskolák létrehozásához Sz. Fejérvár városa is segedelmi készséggel kötelezőleg járulni szives volt s akkori alapítványomnak a sz. fejérvári nyolcz osztályu nagy gymnasium tettleges fenállása után, a nöneveldérei jelen átváltoztatását örömmel fogadta és beleegyezett, a viszonyosság elvénél fogva kivánom, miszerint Sz. Fejérvár városa községe is ezen ünnepélyes alapítási oklevélben a nönevelde felállításaéhozi járulását egész hitelességgel kifejezze, s a bölcsészeti iskolák létre hozására megajánlott segedelmet az általam alapított nöneveldére átruházza, és annak javára lekösse. Mindezt annál méltóbban várom meg a városi községtől, minthogy az intézetnek holtom után minden halasztás nélküli megnyitását jelen alapítvány levlelem elvei értelmében, az intézet belgazdálkodás ügyei és alapforrásai kezelését ezennel kizárólagosan szülővárosom közönségének felügyelésére és gondosságára bizom, s az emberiség iránti keresztény szeretetem gyümölcsét, az alapított Ferencz József nönevelő intézetet, ezennel Sz. Fejérvár községének kebelében

örök emlékül a város iránti hűségem s szerettetem elő jeléül és zálogául leteszem.

Mindezek pedig az isten dicsőségére, a boldogságos szűz anya és minden szentek tiszteletére, a rom. kath. hit virágzására, szülő városom diszére és javára, végre lelkem örök idvességére legyenek szentelve és intézve.

Másrészről mi, Székesfejérvár községi választmánya, hálás köszönetet mondunk a képviselt község nevében, Ő Nagyságának eme ritka példás, önzés nélküli tiszta s igaz hazafiui tetteért, lelket s kebelt emelő rendkívüli áldozat készségeért, melylyel Ő Nagysága e város, mint édes szülő földje iránti őszinte szeretetét s hű ragaszkodását, őt tisztelő polgártársai előtt felmulthatlanul tettleg örökötté. — Meghajlik a község ennyi lelki nagyság, ennyi jótékonyság előtt és büszkén nevezi azt hű fiának, ki fáradtsága gyümölcsét, édes anyja, a sz.fejérvári község javára szenteli. — Azért is a község képviselői kijelentik, miszerint :

1) Sz. Fejérvár községének leghőbb kívánata s legbensőbb óhaja teljesül, ha az alapított növevelő intézet Ő cs. k. Apost. Felségének hűnszeretett ifju Fejedelmünknek nevét viselve, Zsófia Főhercegnő Ő cs. k. Fensége legmagasb védnökségével dicsekedhetik, s mint egy elő emlékét képviselendi, azon hűségnek, mellyel a város mindenkor s minden időkben a Felséges uralkodó ház s a magas trón iránt viseltetik.

2) Örömmel s egész készséggel járulnak Székesfejérvár községe képviselői, mindazon jogokhoz és kötelemekhez, mellyek a fenebb Ő Nagysága által elősorolt 11 pontokban foglaltatnak, kötelezvé e várost, az elősorolt, elvek megtartására s a teendők lelkiismeretes teljesítésére.

3) A városi község választmány tagjai csak a közönségnek érdekében működnek, midőn szerencsések az évekkel előbb tervezett főiskolákra a város által ígért áldozatokat az alapított növevelde javára jelenleg átruházni s e célra megajánlani, minek következtében a város részéről ünnepélyesen s kötelezőleg kijelentik, miszerint a növevelde házának rendeltetési céljára leendő átalakítására s butorozására a sz.fejérvári községi pénztárból 6272 pft. fog fordítatni, az életbe lépendő növevelő intézet létre jötte után pedig évenként a községi pénztárból 440 pftokkal fogja azt segiteni, mindaddig, míg a 8-ik pontban előadott körülmény elő nem álland.

4) Sz. Fejérvár községe nevében ünnepélyesen kijelentetik, miszerint a község előljárósága lelkesülten felkarolván a nevelés szentügyét, annak érdekében minden erejét ezen, Ő Nagysága által alapított s községileg is segedelmezni kötelezett nőnevelő intézet alapjának terjesztésére, szilárdítására fordítani kötelességének ismerendi, úgy szinte ezen nőnevelő intézet, minél előbbi felvirágozhatását egyik kitűzött céljának tekintendi: mindazonáltal a sz.fejérvári nőnevelő intézet főalapítójának, minden időben Farkas Ferencz prépost Ő Nagyságát fogja hálasan tisztelni, s a jövőendő nemzedék által is hálasan tiszteltetni, — egyszersmind az utókornak irányául kijelentvén, hogy bár milly nagyszerűvé s gazdaggá váljék is idő jártával Ő Nagyságának jelen oklevélben letett alapítási forrása, az alapítvány szentnek tartassék, s az örök időkre az alapító rendelkezése folytán egyedül és kizárólag e célra forditassék, úgy szinte az általa letett alapítási tőke mindenkor „Farkas Ferencz alapítványa“ czim alatt, minden egyéb és magányosok által adományozandó alapítványoktól külön válva kezeltessék, ezt nem csak az alapító iránti méltányosság, de az örök igazság is úgy kívánván.

Végre mindkét részről megjegyeztetik, miszerint ezen alapítási oklevélnek, fejedelmi megszentetésével mind Ő Nagysága mind a város részéről a bölcsészeti iskolákra tett kölcsönös kötelezettség megszűnik.

Melly a sz.fejérvári nőnevelő intézet jelen alapítási és kölcsönös szerződési eredeti oklevél három példányban elkészítvén és a főalapító, nem különben Sz. Fejérvár községe elnöksége által ünnepélyesen aláíratván s megpecsételtetvén, legfelsőbb jóváhagyás, megerősítés s megszentetés végett dicsően uralkodó I. Ferencz József Ő cs. k. Apostoli Felségének jobbágyi hódolattal ezennel felterjesztetik.

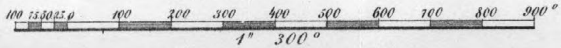
Megjegyeztetvén, miszerint a megerősített s megszentezett alapítványi levél egy példánya a magas kormányt — második példánya a Nagyságos alapítót, ennek elhunytával a sz.fejérvári püspöki hivatalt, — harmadik példánya a sz.fejérvári város községének előljáróságát fogja illetni.

Kelt Székesfejérvárott martius holnap 12-ikén 1853. évben.

*Farkas Ferencz m. p. Nagy Prépost.
Sz. k. Sz. Fejérvár város községe sat.*

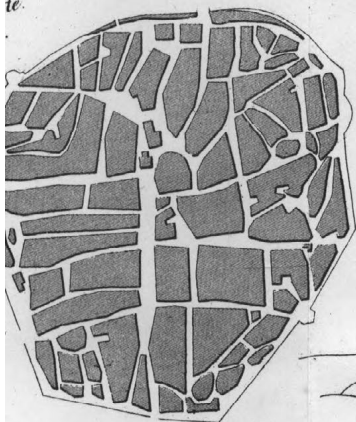
1853.

te.

Sz. kir. **DEBRECZEN** városa.

Köni. l. Freist.

DEBREZIN.

